

KACSO
SÁNDOR

FOGY
A VIRÁG
GYŰL
AZ ISZAP

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KACSÓ SÁNDOR
FOGY A VIRÁG, GYŰL AZ ISZAP

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KACSÓ SÁNDOR
FOGY A VIRÁG
GYŰL AZ ISZAP

ÖNÉLETRAJZI
VISSZAEMLEKEZÉSEK

II

KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1974

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**A BORÍTÓLAPOT
ÁRKOSSY ISTVÁN
TERVEZTE**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ELSŐ KÖNYV

MEGERESZTETT KANTÁRSZÁRRAL

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

Arra ébrednek, hogy cirpel a tücsök. Mostanában elég gyakran. Belefülek a sötétségbe, hogy merről, honnan jön a hang. De hát ez már csak olyan játék önmagammal. Jól tudom én, hogy nincs a lakásban sehol, tücsök, nem költözik az be városi házba, romantikus bogár az, ragaszkodik a falusi búbos kemencék rejtett zugaihoz. Az irodalomban pedig Dickenshez, aki nek olyan bűbájos mesét cirpelt a fülébe valamikor egy évszázaddal ezelőtt.

Ez az én tücsköm más. Ez az enyém, csak az enyém. Én hallom egyedül a hangját, s nem is a fülemmel hallom, hanem – benne a fülemben. Jó mélyen benne. A meszesedés tücsökje ez, jól ismerem már. Hajnali négy lehet most, ilyenkor szokott ébreszteni. Hiszen lehet, hogy megszólal nappal is, de akkor elnyomják hangját életünk megszokott zajai, a beszélgetés, a rádió, a gépkocsik zúgása, a járókelők lépteinek kopogása. S milyen jó, hogy elnyomják. Legalább megfedlekzem róla, hogy ott lapul valahol a fülemben. Ej, dehogy a fülemben. A fejemben, az agyamban...

Éjjelenként azonban akkor is meghallom ha megszólal, amikor nem akarok odafigyelni. Pedig hallok más hangot is, az is leköthetné a figyelmemet. Én a csend hangjának neveztem el magamban, mert ez is olyan, hogy csak éjszakai ébredésben hallható, nagy csendben. Ez meg olyan, mintha nagyon távoli nagy vízesések elhaló sustorgását hallanám... Persze tudom, hogy az agyban van a forrása ennek is, s hogy ez is rokona a tücsök cirpelésének.

S mégse kellemetlen egyik se. A tücsökhang gyermekkoromra emlékeztet, amikor sokszor hemperegtem kaszálásra érett réteken a fűben. Be jó volt hallgatni a fűszálak halk zizegését; lakadalmazott a sarjak sűrűjében a bogárnép, zengett nyári dáridójától a világ. S a másik? A másik városokra emlékeztet. Városokra,

amelyekben éltem. A leginkább mégis Brassóm; amelynek ilyen messzi vízesések sustorgására emlékeztető zaját-neszét egyszer a Cenk tetején hallgattam sokáig esti szürkületben. Azért sokáig, mert megvártam ott az esteledést, amikor kigyulladtak lent az utcákon és a házakban a lámpák...

Most persze másra figyelmeztetnek ezek a hangok, nem arra, aminek az emlékét felidézik. Akkor a mezők zengése az édes és titokzatos életre figyelmeztetett, amelyből nekem is meg kell kapnom a részemet. A város sokféle zajából komponált zene pedig, amelynek szerzője is, karmestere is a felelőtlen kőszél volt, a kötelességekre. Azokból, a kötelességekből, sokat éreztem a magaménak. Volt közöttük természetesen egyéni és családi vonatkozású, de több volt a társadalmi, közéleti...

Hát ezek a mostani cirpélések s a messzi vízesések elhaló sustorgása vajon mire figyelmeztet? Arra – mosolygom le magamat a sötétben –, hogy megint elfelejtettem puha ceruzát beszerezni. Pedig keményekkel oly nehéz írni, két-három nap, s már tyúkszem nyom a mutatóujjamra, amelyhez hozzászorítom. Mert most is úgy írok kézzel, ahogyan második elemista koromban – hüvelykujjam elvesztése után – másodszor megtanultam. Tintával s tollal talán könnyebb volna, de igen körülményes, és össze is maszatom vele az ujjaimat. S a kéziratot is, mert a kihúzásokat nem szeretem, inkább radírozok...

Mikor szoktam meg ezt a valóságos közelharcot a kézírással? Bizony ennek is van már vagy két évtizede. Akkor, amikor nyakig merültünk a rettegő felelősségtudatba: jaj, súlyos következményei lehetnek minden fogalmazási lazaságnak, könnyedségnek, kétértelműségnek, félreérthetőségnek. Mi lesz, ha a nálamnál okosabbak érzelmi miszticizmust, filozófiai idealizmust, politikai liberalizmust elemeznek ki egy-egy cikkemből, beszédemből, levelemből, pedig én igazán minden erőmmel vonalason egyenes és egyértelmű szeretnék lenni!

Hát igen, ekkor szoktam le, hogy géppel írjak, ahogyan másfél évtizeden át a szerkesztőségekben tet-

tem: nagy szenvedéllyel, de „könnyedén”... Odaajándékoztam az írógépet a kisebbik fiamnak, s ceruzával kezdtem fogalmazni. Lassúbb ez, de fegyelmezettségre szoktat. Vonalvezetéshez... Így kezdtem válogatni a ceruzák között. S megszerettem a puha, sima járásúakat; annyira, hogy ma már ingerült leszek, ha nem találok a kezem ügyében egyet legalább.

S most, a tegnap reggel, amikor hosszú pihenés után újra megkívántam az írást, nem találtam egyet sem. Talán az unokám sajátította ki őket rendre, sokat elhagy az iskolában.... Majd megkérdezem, de ha kell neki, úgysem követelhetem vissza. Ezért kell újat szereznem.

Ha írni akarok; addig, amíg még hallom, hogy cirpel a tücsök...”

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

A CENK ALATT

A nagy hegyekre már lehullott a hó...

Erről én nem tudtam semmit. Kolozsváron még verőfényes októberi napok aranylottak a déli órákban. De este is bőven elég volt világosszürke felöltöm, amelynek pizszokgyűjtő „kényes színét” Zágoni már akkor kifogásolta, amikor a tavasszal megvettük a feleségemmel: hadd legyek benne csinos fiatal férj! Eszembe jutott ez most, amikor felszálltam a személyvonat harmadosztályú kocsijába. No, itt lesz alkalmad pizszkot gyűjteni rá! – húztam össze magamon riadtan, amint helyet keresgéltem a megviselt és a mindenféle lerakódástól erősen patinás fapadok között. De a „tisztábbra” pályázó válogatási szempontot hamar feladtam. Sok időbe került volna a döntést megelőző bírálgatás, márpedig más utasok is nyomakodtak mögöttem. Kinéztem hát magamnak egy ablak melletti üres helyet, hamar eléje álltam, föléje raktam a polcra ösztövért kofferemet, aztán pillanatnyi habozás után levitettem a felöltőmet, gondosan összefogtam, s gyöngéden rálapogattam a kofferre.

Ez legalább megtanít óvakodni a pizszoktól – feleltem meg magamban némi epével Zágoninak, mintha ő sötétbarna felöltőjében már nem is óvakodnék semmitől... Megborzongtam. Pedig nem fázhattam, a mindenféle szagoktól vastag levegő bőven pótolta a vékony felöltőt. Nem is vettem le aránylag biztonságos helyéről, hogy magamra borítsam. Óvtam a pizszoktól...

Óvtam egész éjjel. Hol úgy, hogy kinéztem az ablakon, belemeredve a sötét éjszakába s mérlegelve a helyzetemet, amely most már annyival is bozótosabb, hogy tán, ha igaz, már nem is csak csinos fiatal férj, hanem apa is volnék. (Hát ezért is óvni kell azt a felöltőt. S ezért a személyvonat és a harmadosztály is!) Hol meg úgy – persze jól benne már az éjszakában –, hogy lekoppanó szemhéjam mögött villogtak egy-egy

útszakaszon azok a fények, amelyeket éber állapotomban az út mentén láttam időnkint, sőt számolgattam is, fel-felriadva minduntalan a nagyobb, „kerek számoknál”, az ötvennél vagy a száznál, hogy most már biztosan itt van Brassó, mert miért számolnám egyébként a hátrafelé iramló fényeket, ha nem azért?

Földvárnál tértem végleg magamhoz ezekből az ismétlődő révületekből.

S itt láttam meg, hogy a nagy hegyeken már lehullott a hó...

A barcasági síkság keleti szélén hatalmas hegyek oromlottak fel a hajnali pitymallat egére. S ezeknek a hegyeknek fehér volt a fejük a lehullott friss hótól. Néhol az volt már a válluk is, mintha hermelin gallért, palástot viselnének. Tudtam én ezekről a nagy hegyekről, de eddig még sohasem láttam, nem ismertem őket. Most úgy mutatkoztak, mint valami mesebeli óriások. S azok között is királyok, fehér hermelin palástjukban.

A nevüket azonban nem mondták meg. A királyok nem szoktak bemutatkozni, őket ismerni kell enélkül is. Én azonban nem voltam turista, nem ismertem egyiket sem; csak úgy, hogy „ezek a Keleti-Kárpátok bizonyára”. Úgy emlékszem, nem is sokkal többet tanultam róluk az iskolában... Pedig hát mi ezekhez képest a Bececs, a Mezőhavas, a Kacatető, de még a Hargita is! Mert nekem hegyben csak ilyen személyes ismerőseim vannak. Nos hát, most meg kell „tanulnom” ezeket is!

(Később jól meg is tanultam, persze inkább csak a nevüket, mint a királyokét szokás. A távolból kitűnően meg tudtam mutatni messziről jött látogatóknak, hogy az a Csukás, amaz a Nagykőhavas, szembe vele bal felől a Schuller, ott messzibb a háttérben az a Bucsecs. Közlebbi ismeretséget közülük csak a Nagykőhavassal kötöttem, pedig hányszor néztem irigykedve a jól felszerelt hegymászó turistacsoportokra. Egész vagyomba kerülhetett a ruhájuk-felszerelésük! A Nagykőhavasra azonban én is feljutottam. Nem kellett hozzá még bakancs sem, elég volt rááldozni egy kissé már elviselt félcipőt. Az a brassói magyarok „házi hegye” volt. A Brassói Turistaegyesület épített rá a közeli csángó falvak segítségével menedékházat, majd ké-

sőbb kényelmes és kívánatos turistaszállót. A Schullert viszont a szász turistaegylet patronálta, ott ők, a szászok építettek szállót és vendéglőt. Így versengett egymással a két szomszédos hegy s jártak időnkint „vendégségbe” a szászok a Nagykőhavasra, a magyarok meg a Schullerra, hogy megtehessék összehasonlító megjegyzéseiket egymás, szorgalmára és áldozatkészségére. A szászok rendszerint udvariasan elismerték a magyarok lelkes szorgalmát, a magyarok pedig némi irigy mentegetőzéssel hajoltak meg a jobb és célszerűbb felszerelés, berendezés előtt: „Nektek könnyebb, ti gazdagok vagytok!”

A negyedik, a legnagyobb és legtitokzatosabb, a Bucsecs, az énnekem nagyon messze volt, túl már a kárpáti hágón... Oda csak nagy későre jutottam el, s az aljába csak akkor is.).

Most azonban, a vonat ablakából, egyszerre jelentkeztek, s azt sem tudtam, melyik másik. Rájuk veszett a tekintetem, annyira pedig, hogy másra nem is volt szemem, olyan sötét, árnyékos és eltörpülő volt fenséges fehérségük mellett minden közelebbi magaslat. Hát ilyen mesébe illő homlokos-sziklás hegyek közé vet most engem a sorsom? A jó sorsom. Vagy inkább a rossz? A, ilyen nincs is eleve elrendeltetett. Aszerint lesz jó vagy rossz, ahogy megállom vagy nem a helyemet. De meg tudom-e állani ebben az idegenségben? Ilyen irdatlan nagy hegyek között? Vajon jól tettem-e, hogy szinte fejem vesztetten megfutamodtam Kolozsvárról? Hátha ott is találtam volna valami elhelyezkedési lehetőséget? Lapnál persze már aligha... Az egykori „kiváló” újságíróból most eldobott újságíró lett, akit aligha szednek fel más lapok... Akkor hát tisztviselői állásért kilincseltem volna valamelyik magyar magánvállalatnál? Ez végleges lemondást jelentett volna az újságíróskodásról. Megint egy félbehagyott pálya a tanári után? Félbehagyott pálya, félbemaradt ember! És alighanem végleges lemondás az irodalomról. Nem, ennél már jobb a bátor próbálkozás. Majd csak lesz valahogy. Annyi bizonyos, hogy nem hagyom majd magam!

Égett a szemem az álmatlanságtól, de csak annál merőbben néztem a hűvös fehérséget árasztó nagy hegyeket. Jéghegyek vagytok, amelyeket meg kell másznom?

A pitymallat hajnalba pirult, s a hópalástos csúcsok ragyogni kezdtek. Alattuk viszont, egészen lent, annál feketébb lett valami erdős hegyhát, amint közeledtünk feléje. Tagbaszakadtan hevert ott, háttal felém, igazán úgy, mintha karjára hajtott fejjel szunnyadna – tán mint a mögötte ébredő óriások még álmos unokája? A Cenk az – jöttem rá; eleget beszéltek róla Kolozsváron olyan kollégák, akik jártak már Brassóban. Én a *cenk* szót Vörösmarty *Szép Ilonkájából*, ősz Peterdi önérzetes szavai nyomán tanultam meg; otthon a családi házban, a faluban sohasem hallottam. „És ha ittam, az nincs cenkekért” – olvastam, s az ifjú Mátyás király teljes ellentétét, a rongyembert éreztem mögéje. Hogy hegy is volna ilyen néven, azt csak Kolozsváron tanultam meg s éppen akkor, amikor dúlt az egymás erkölcsé fölött ítélkező háborúság a mi Újságunk és a Brassói Lapok között.

– Még hegyből is csak egy *cenk* jutott nekik – pártoskodtam Paál Árpád, a főszerkesztőm oldalán, amivel arattam is egy kurta döccenő kacagást, de az ezt követő melankolikus mosolyból már jól láttam, hogy benne, Paál Árpádban nem az ősz Peterdi szavát idéztem fel.

– Igen – felelte –, a *Cenk* amolyan helyi nagyság. Arra jó, hogy eltakarja az igazi nagyokat. – Hát ennek így más íze van, mint az én *cenkemnek* – gondoltam. De hát Paál Árpád Székelyudvarhelyről többször találkozhatott a *Cenkkal*, a hegygel, bizonyára így találkozott először a szóval is; a versekre pedig kevésbé érzékeny, mint én...

Lassan haladt a személyvonat. És sokszor állott meg. Kolozsváron úgy tudtam még, hogy Bod-Botfalu után mindjárt Brassó következik, készüljek a leszállásra. De Botfalut elhagytuk, s még kétszer is megállott utána a vonat, amíg a Brassóba utazók mozgolódní kezdtek. Egyszer a Méheskerteknél, ahol a gazdag szász patrícíusok egykor nyári kertes tanyáikat tartották. Most már

valami faluféleség kezdett kialakulni a régi viaszillatú méhesházak helyén. A másik megálló már Brassóhoz tartozott, de útitársaim még mindig visszatartottak. Ez még csak a kisállomás, a külváros részére. Kisebb-nagyobb házak fehérlettek itt körös-körül, a közelben már utcákba sorakozva, de távolabb elszórtan még a szántó-földeken, jórészt kertet se kerítve maguk köré. Igen, ezek a városba húzódó falusiak. Gyári segéd munkások, vasúti alkalmazottak, napszámosok. Így van ez Kolozsváron is. Előbb meghúzódnak ismerősnél, rokonságnál, akár a fákamrákban is ellaknak egy ideig, aztán megakasztanak a keresetből egy kis földet s házat fabrikálnak rá kalákában. Ezek itt alighanem székelyek...

Feltételezésem később igazolódott.

Előbb azonban még meg kellett világosodjék előttem az, hogy milyen érzelmi tartalmat hordozott Paál Árpádban ez a szó: a Cenk.

A vonat besétált az állomásra, s én leszálltam. Párás, szürke, szennyesnek ható őszi reggelbe léptem a vonat lépcsőjéről. Hová lett a vonatról látott pirkadó fényes hajnal, a hermelin palástban ágáló nagy hegyek? Hiszen hegy alatt vagyunk most is, mégpedig tekintélyes hegy alatt, meg kell emelni egy kicsit a fejet, hogy lássa az ember, hol metszi bele púposodó hátát a levegőégbe. Ez hát a Cenk! Úgy alája jöttünk, hogy elfedi előlünk a mögötte magasodó havasokat...

A helyi nagyság, Paál Árpád értelmezése szerint.

Úgy látszik, ő is megélt ilyen hajnali utazást, s talán nem is egyszer, a barcasági síkságon át befelé ebbe a hegyek közötti szurdukba, mint valami zsákba. Be Brassóba. Be a Cenk alá...

Meghívólevelem valami próbaidőt emlegetett, de ezt aláírói nem vehették komolyan. Pedig egészen cégszerű levél volt, tárgyilagosan személytelen és rövid, alig pár sor; s a végén két aláírás is. De rövideje ellenére is volt benne egy mondat, amely szerint ha a „próbaidő mindkét fél várakozását kielégíti, s a feltételek kölcsönösen megfelelnek”, november elejével véglegesen a cég alkalmazottja lehetek. De hiszen most már túl vagyunk október közepén is, véglegesítésem előtt pedig még haza kell utaznom Kolozsvárra, hogy

felkészülten, végleges megtelepedésre számítva jöhessek vissza! Mennyi idő marad hát a próbaidőre? Nem, ezek nem is próbáztatni akarnak, hanem csak bemutatkozásra kérettek fel. Szemlére. Mint a sorozáson. No, ha csak ennyi, akár pucérra is vetkőzöm előttük, bár nem vagyok én már rekruta az újságírásban, tudhatnák. Hiszen tudják is, azért van szó csak néhány napról, legfeljebb egy hétről...

A kofferemet hát néhány napra, legföljebb egy hétre készítettem fel. Nem. volt benne csak pár ing, két lábravaló, egy hálóruga, fogkefe, szappan, törülköző, borotvafelszerelés. A felsőruhát, cipőt magamon vittem, akárcsak a féltésre annyira rászoruló kényeszűrke felöltőt. De még egy ilyen kis koffer is terhemre volt, amikor Brassóban kiszálltam az éppen a hajnali sepregetés porában fuldokló peronra. A koffer szállodát kívánt, azzal pedig spórolni akartam estig, hadd lássam tisztábban a helyzetemet. Megkérdeztem hát a sepregető embert, akinek a sipkája vasutasra vallott: hol találom meg a „garderobot”?

– Mit akar az úr? – kérdezett vissza.

Mutattam a kofferemet:

– Ezt hová tehetném le?

– Azt akárhová leteheti, de ha meg is akarja találni később, legjobb, ha a csomagmegőrzőbe...

Hiszen azt keresem. Kolozsváron garderobnak mondják.

– Lehet, hogy egyesek itt is úgy – vont a vállát. Arra menjen! – emelte állát a kívánatos irány felé, s akkorát kanyarított nagy nyeles seprűjével, hogy szinte eltévedtem a felvert porban. Ez persze nem gondolt arra – mosolyogtam magamban –, hogy egy magamfajta idegennek milyen fontosak lehetnek az első benyomások. A mosoly azonban nem elnézést jelentett udvariatlansága fölött. Inkább az a gondolat szülte, hogy alighanem ez a bácsi is ott lakik a város szélén valahol, valamelyik olyan házban, amelyiknek még kerítése sincs... De azt már nem tőle érdeklődtem meg, hogy van-e kijárat a város felé a csomagmegőrzőből. Szerencsére volt, s én csakhamar ott állottam az állomás előtti térén.

S ott, mintha csak az előbbi beszélgetés folytatására biztatott volna, égy másik seprűs ember kavarta szembe velem a port. Nem engedtem a kísértésnek, hogy jármű után érdeklődjem nála. Széles ívben elkerültem, miközben borzongva mozgattam meg vállaimat a mutató, de vékony felöltőben. A kavargó por felhőjén át is felfedeztem már, hol állanak a bérkocsik.

Kolozsváron a konflis volt az a megszokott jármű, amely az állomásra vitte vagy onnan behordta az utasokat. Itt azonban sehol egy konflis! Vagy három-négy kétlovas fogat állott ott, de azokat meg se figyeltem jobban, magánfogatoknak néztem őket, biztosan a gazdájukra vártak. Ők se vetettek rám ügyet; csomag nélkül voltam, nem nézték ki belőlem a „kuncsaftot”, különben ajánlkoztak volna. Megszólítottam az egyik kocsist. Erősen viseltes bőrkabát volt rajta, az álla borostás, de a bajuszát kipödörte jó erősen cserzett arca közepéig.

– Nincs itt egy bérkocsi se?

– Hát ez mi a fene? – sértődött meg, de aztán felismerte bennem az utast, megrántotta a gyeplőt, és sürgető hangon ajánlotta: – Tessék beülni, hova menjünk?

De már meg is láttam a számot a kocsilámpa üvegére festve. Itt hát kétlovas bérkocsik vannak? Persze, a konflisokat elvitték már a fürgébb utasok. Mert ezek biztosan kétszer olyan drágák. Tapogatózva mondtam:

– Hát, ha nem kér nagyon sokat. Különben megvárom, amíg visszajön valamelyik egylovas konflis.

– Akkor sokáig várhat, mert itt olyan nincs.

– Hogyhogy? Kolozsváron meg csupa egylovas bérkocsi van.....

– Akkor ott még nálunknál is jobban leszegényedett a világ...

– Hát hová vinne engem ilyen hajnali órákban? Van már kávéház nyitva?

Lenézett rám a bakról, kicsit érdeklődve, kicsit kutatva, gyanakodva. Aztán felvillant a szeme.

– Elvinném a jó meleg feredőbe, hogy megmelegedjék...

A feredő szótól máris melegedtem egy kicsit. Színi Lajos gyergyószentmiklósi újságíró füzetkóját idézte fel bennem, a *Nyüszkölés a nagy víz martján és a feredőnt*. Amolyan góbéskodás volt, egy kicsit Gárdonyi Géza Göre *Gáborjának* a mintájára, de jóízűeket lehetett nevetni rajta. Ez a bácsi nyilván gyergyói. Ott mondják a fürdőt feredőnek. Nálunk fürödni járnak a gyermekek a Nyárádra, s Áron is így tett a Küküllőben, ha hazai ízt akart vegyíteni a meséjébe.

Azért hát felléptem a kocsi hágójára, hogy készségemet jelezzem, de közben megkérdeztem:

– Székely?

– A kocsi nem. S én is abbahagytam. Most birzsár vagyok...

– De legalább jól keres... Szép lovai vannak.

– Én csak étetem s hajtom őket. A tulajdonjog másé...

Megértettem. Hallottam már Kolozsváron, hogy vannak ilyen vállalkozók: kocsikat s lovakat adnak bérbe. Egyszóval kétszeresen bérkocsis az öreg: egyszer ő vette bérbe a kocsit s a lovat, aztán meg őt veszik bérbe az utasok! Nyilván havonta fizeti a tulajdonosnak a kialkudott bérösszeget, s az az övé, ami ezen felül marad. A rendőrség előtt azonban ő felel, ő a birzsár. Ezért mondja hát, hogy felhagyott a székelységgel. Székely majd akkor lesz újra, ha annyit tud összegyűjteni, hogy saját kocsit és lovakat szerezhet belőle. Hát ilyen elszántságra valóban csak faluról besodródott ember képes.

– Hová való? – kérdeztem.

De már bent ültem a kocsiban, indultunk is, nem kellett édeskednie.

– A földbe! – mordult hátra olyan átvirrasztott éjszakát jelző kedvetlenséggel, hogy én is abbahagytam. Nem oldódott fel akkor se, amikor nem is nagyon hosszú kocsikáztatás után letett a „feredő” bejárata előtt, a tarifatóblára pillantott (ott lógott a bak hátán, szemben az utassal), mintha fontolóra vette volna, hogy vajon áttanulmányoztam-e, s ha igen, el tudok-e iga-

zodni, hogy milyen messzire is hozott, aztán kérdésemre bement a fuvardíjat. Nem volt sokkal több, mint amennyibe egy kolozsvári konflis került volna. A pótlásként adott tíz lejt kalapja mellé emelt bal kézzel köszönte meg, jobbában ugyanis az ostort tartotta, amellyel már le is legyintett, amúgy lágy biztatással, a lovakra.

– Csá ne, még nincs itt a frustukolás ideje...

A fürdő jó volt, de még jobb utána a test lehütését szolgáló heverés a tiszta lepedővel leterített pricscsen. Ez azonban, azt hiszem, szabálytalanul hosszú álomba olvadt. Kevés volt a vendég, nem sürgettek ki az álomból valaki utánam következő kedvéért. Jelezte is ezt egy fehér kötényes nőnemű alkalmazott megértő mosolya, amint kifelé igyekeztem. Ez a mosoly is megért egy tízlejes borraivalót, ha a kocsis mogorvaságát is annyival jutalmaztam.

Kint már jól benne voltak a délelőttben a dolguk után siető járókelők, jórészt láthatóan háziasszonyok és cselédlányok. Az utóbbiak közül néztem ki egy szóttes szoknyásat, hogy megtudakoljam: merre van és messzire-e a Kapu utca? Nem tudta. Még csak most és először szegődött Brassóba. De már jött is mögötte a másik, kosara tele volt friss, jószagú császárzsömlével; fejecskéje pedig brassói helyismerettel. Ügyesen magyarázta, hogy merre menjek, hol forduljak be egy kis utcába s abból egy nagyobba, amelyik „teli van csupa üveges bolttal, mind a két oldalán, na, abban nézzem a házszámokat, mert az éppen a Kapu utca...”

Úgy volt, ahogy mondta. A Kapu utcában aztán megtaláltam a 64–66. számú házat, amelyben levelem szerint a szerkesztőség tanyázik. Formás, emeletes ház volt, de a bejárata szűk, mert a kapualjból elkerítettek egy akkora trafikra valót, amelyben az árun kívül még egy ember is elfért, aki kiszolgálja egy ablakrácsos át a vevőket. Egy kicsit nézelődtem, aztán – hogy húzzam még valameddig az időt – vettem egy csomag cigarettát is. Egy fiatal leány szolgált ki, s kérdésemre, hogy jó helyen járok-e, romános kiejtéssel, de magyarul és kedvesen biztatott, hogy menjek csak beljebb, ott van a szerkesztőség, hátul az udvar vé-

gén. A kapualji trafik – és az, hogy beljebb is mindkét oldalon üzletét, műhelyt, foglalkozást jelző táblákat láttam, azt a benyomást keltette bennem, hogy tovább is az utcán járok. Volt ott könyvesbolt, könyvkötészet, ügyvédi iroda, nyomda. Szerkesztőség azonban, legalábbis táblával megjelölve az idegenek számára, nem volt. Tartottam tehát magam a trafikos leánytól kapott útbaigazításhoz, s az udvar végén kerestem egy olyan ajtót, amely fölött nem volt semmi jelzés, lehetett hát szerkesztőség is. Betonból készült s cementtel simított lépcső vezetett fel hozzá, de nem nagyon magasra, annyira csak, hogy alatta elférhessen valami műhelyféleség, ahogyan elég nagy, de apró s nem nagyon tiszta üvegszemekből álló ablakai sejtették. Felmentem a lépcsőn, s benyitottam. Bent, bal kézre, mindjárt az ajtónyílás mellett, falat láttam. De az csak a szoba közepéig tartott, nem haladt egészen a hátulsó falig, hogy külön, szobát vágjon annak az embernek, aki ott ült egy íróasztal mögött, szemben a bejárattal. Elébe járultam, s akkor észrevettem, hogy van annak a falnak folytatása, de megtörik balra, s úgy megy a szomszéd szoba faláig. Kicsi helyet kerített be így. Egy kicsi külön szobát a nagyban! Nem is hivalkodott ez nagyon, ajtaja is alig tűnt fel, hiszen még szemöldökfája, tokolása sem volt, látszott rajta, hogy rabicfalba vágták.

Több megfigyelésre nem maradt időm, mert az íróasztal mögött ülő ember felemelte a fejét, s olyan arcú meredt rám, hogy teljesen lekötötte az érdeklődésemet. Nyírott, de elég dúsra hagyott fekete pamacs-bajusza volt, keskeny homloka fölött fekete sörtehaja, az arcán vörös bibircsók, de ez eléggé beleolvadt a vörös orr mellett az ugyancsak pirosuló arcba. S ez az egész ábrázat szó nélkül, kérdően meredt rám.

Lekaptam arcáról a tekintetem az előtte fekvő nagy füzetféleségre. Valami kimutatáson dolgozott bizonyára, mert indigó is volt a füzet lapjai között. De jobb felől ott volt kiterítve előtte egy Brassói Lapok. Mégis szerkesztő volna?

– A szerkesztő urat keresem – feleltem bizonytalanul kérdő tekintetére.

Ceruzájával a rabicfalon vágott ajtó felé szurkált néhányszor, aztán visszahajlott a papírai fölé.

Úgy léptem, be először a Brassói Lapok szerkesztőségi szentélyébe, hogy kaparásztam egy kicsit a dísztelen ajtón a kilincs után, s még kopogtatni is elfelejtettem.

Első benyomásaim nem voltak kedvezőek. S nem a későbbiek sem, legalábbis ami a komfortot, a kényelmet, a felszereltséget illette. Dísztelen volt itt nemcsak a szentély bejárata, de az egész szerkesztőség. A tényleges szerkesztőnek különkerített kuckóval szemben, a nagy szoba sarkában egy akkora skatulya volt összeütve lécekből és papondekliből, hogy egy ember szűken elférjen benne, s a keskeny asztalkán, amelyen egy telefonkészülék állott, még jegyezhesen is. Ez volt a telefonfülkénk. Mellette volt a bejárat a másik szerkesztőségi szobába. A telefonfülke ajtaja úgy nyílott, hogy igénytelen külseje ellenére is elfedte félig a szoba bejárati ajtaját, pedig annak már tokolása is volt. Rang és udvariasság semmit sem számított itt, ebben a torlódásos sarokban: az elsőség mindig azt illette, akinek a telefonfülkében volt dolga. Természeti törvénynek számított ez egy szerkesztőségben, illetl tiszteletben tartani.

A törzsgárda szobája is akkora lehetett, mint a másik, csak hogy ebből nem kerítettek el sem szerkesztői kuckót, sem telefonfülkét, így hát valóságos teremnek tetszett. Időnként nyolcan is dolgoztunk benne, de ötön legalább mindig. Az íróasztalok s a közéjük helyezett papírkosarak három oldal falfelületét úgyszólván teljesen elfoglalták. Ablak ugyan csak egy oldalon volt, kettő, de karos asztali lámpákkal tőlük távolabb is kellő világosságot lehetett teremteni. A negyedik fal mellé azért nem állíthattunk íróasztalokat, mert ott kellett eljárni a szedőterem felé. Ez a fal egyébként már a Kapu utcával párhuzamos szomszéd utcában épült ház hátsó felének támaszkodott. Ebből is következtetni lehet, hogy milyen hosszú volt az udvar, melynek hátsó oldalán ez a mi épületünk állott; s arra is, hogy milyen gazdag emberé lehetett egykor a telek, amelyre épült: első ré-

sze, a feje az előkelő Kapu utcára nézett, a lába pedig már a másik utca házaira rúgott. Úgy is volt, szász patrícius épített rá házat először – így mesélték később nekem a brassói bennszülöttek –, s a telek lábujára, minél messzibb a lakóháztól – istállót is a lovai számára. Az istállószag kevésbé volt kedves a régi előkelőségeknek, mint a maiaknak a benzinszag. Most még jó is, ha a garázs minél közelebb van a lakóházhoz. Nos, úgy mesélték, hogy ebből a régi lóistállóból alakult ki az idők folyamán a mi szerkesztőségünk. Alul a lóállásokból előbb műhely lett, aztán a mi rotációs gépünknek a fészke, felül a szénapadlából előbb lakás, most meg a mi szerkesztőségünk. Hát lakásnak is bizonyára csak szerényebb rangú alkalmazottaknak felelhetett meg. Deszka volt a padlója, dongott, ha jártunk rajta, így emlékeztetett a múltjára. Régi lakói talán befestették, úgy tartották tisztán. A mi szerkesztőségi nyüzsgésünk mellett ez már körülményes és költséges lett volna. Egyszerűbb és kényelmesebb volt, ha időnként vastag és sötétbarna padlóolajjal beeresztették. Ez lefogta a port, a vastagabb szemetet pedig könnyű volt összekaparni róla. És a munkaasztalok – ahány annyiféle! Volt közöttük puritán pácolt tölgyfából készült dohányszó (férfiszobából kerülhetett ki valahol a csödtömegbe); aztán alul-felül fiókokkal hivalkodó német divatú szekreter; párolt bükkből készült egyenes vonalú modern táblaasztal, de még kecsesen hajlított lábú biedermeier budoárasztalka is. Csak egy közös vonás volt bennük: ócska volt valamennyi, megviselt, elkoszolódott és tintapecsétekkel foltos. Igazi szerkesztőségi íróasztalok voltak! Látszott rajtuk, hogy nem kímélik őket, dolgoznak rajtuk. Meg is hatottuk ezekkel az íróasztalokkal és környezetükkel később Bánffy Miklós grófot, aki tán a Brassóban tartott helikoni irodalmi est alkalmával látogatta meg szerkesztőségünket, hogy a lap támogatását kérje.

– Érdekes – mondotta szétnézve a nagy szerkesztőségi szobában –, az igazán jól menő vállalkozásokat mindig az egyszerűség jellemzi...

Először nem is értettük, hogy mire céloz, de aztán rálapogatott kesztyűs kezével a hozzá legközelebb eső íróasztalra:

– A Helikon szerkesztősége is ilyen szerény körülmények között dolgozik... Couleur locale – tette hozzá, s mi nem tudtuk, hogy komolyan mondja-e vagy gúnyolódik. Gazdánk azonban komolyan vette, annyira, hogy kabalává avatta a maga számára: addig megy jól a lap, amíg ilyen a „kulőr lokálja”. Erdély legmodernebb lapnyomdáját alakította ki a további évek folyamán, a lapot nemcsak hazai, de közép-európai viszonylatban is jelentőssé tette azzal, hogy nem volt szűkmarkú a munkatársak, külső cikkírók, levelezők, tudósítók, lapszerzők alkalmazásánál. A szerkesztőségi helyiségekbe azonban nem fektetett be egy garast sem, s még a karbantartási költségekkel is takarékoskodott. A közel másfél évtized alatt, amíg a lapnál voltam, a szerkesztőségi berendezésben csak annyi változás történt, hogy a papondeklidarabokkal szigetelt telefonfülkét kidobtuk, a bejáratnál egy újabb rabcifallal kis előszobát alakítottunk ki, s ide helyeztük el egy fenyődeszkából tákolt asztalra a telefonkészüléket. Itt elég messze volt a belső szobától, amelyben a „törzs” dolgozott. Így azonban állandó szolgálatos kellett melléje. Csak nem szaladgálhattunk ki folyton a belső szobából, ha fülsiketítően csengeni kezdett a telefon!

Ennél a fenyőasztalnál, a telefon mellett ült később és vette föl a telefonjelentéseket a költő Salamon Ernő, amikor gyakornoknak a laphoz került.

Nem cáfolt rá a szerénység kulőr lokáljára a „szentély” sem a szemöldökfa nélküli ajtó mögött. Zavaromban kopogtatás nélkül nyitottam be a feléje bökdő s ceruza útbaigazítása nyomán. Egyetlen tágas felületű íróasztal volt benne, mögötte egy karosszékből már ezüstösödő halántékú férfi ült, előtte pedig egy egyszerű tonettszék a látogató, ezúttal nyilván az én számomra. Ezt a széket azonban csak láttam, de még nem vettem be a tudatomba, annyira lekötötte a figyelmemet az asztal mögött ülő ember. Csupaszra bo-

rotvált, lefelé keskenyedő arca volt, s emiatt szinte szögletesnek tűnt boltozatos homloka. Szemöldökei dús ívben mutattak jobbra és balra, a kissé behorpadt halántékokra. De már alattuk egynek hatott az egész arc az élénken, kissé szúrósan csillogó szem kérdően érdeklődő tekintetében: hát te ki vagy?

Bemutatkozással feleltem a kérdő tekintetre. Neveimet mondtam, s még utánatettem, hogy Kolozsvárról, amennyiben a nevem nem mondana neki semmit. A tünődés az arcán csak pillanatnyi volt, az érdeklődő tekintetbe némi melegség is vegyült, s már állott is fel a karosszékből:

– Igen, igen, tudom már. Én dr. Móricz vagyok. Most érkezett, kolléga úr? Volt már a testvéreknél?

Nem értettem a kérdést.

– Nem voltam sehol, ide jöttem legelőször. Miféle testvérekhez kellett volna mennem?

– Hát a Grünfeld testvérekhez. A tulajdonosokhoz!

Ez így igen hivatalosan hangzott. Én nem tulajdonosokat, hanem tulajokat mondtam volna. Egy kollégának! Hogy együvértartozást fejezzek ki vele... A tulajokkal szemben mind a ketten alkalmazottak vagyunk; azaz én még csak leszek, ha beválok; ha megteszem a tulajdonos uraknak, de először is ennek a szegletes fejűnek, a megbízottjuknak. Erősen udvarias és kimért lettem. Meg is hajoltam, úgy mentegéztem:

– Bocsánat, hogy zavartam. Hol találom meg a... testvéreket?

Elmosolyodott, talán azon a pillanatnyi habozáson, hogy tulajdonosokat vagy testvéreket mondjak-e.

– De üljön le, kérem, nálam legalább egy pillanatra. Először még telefonálnom is kell, hogy ott Kapja-e őket. Nem itt van a kiadóhivatal, hanem a Rezső körúton.

Én leültem a tonettszékre, ő meg kiment a telefonfülkébe. Azt hiszem, nagyon bizalmatlan tekintettel néztem utána. Bezzeg, ha tudtam volna, hogy édes testvéröccse Móricz Zsigmondnak! Akkor kissé hideg, vizsgálódó tekintetét, szögletes homlokát bizonyára a tehetség külső jeleiként magyarázom, a testvérek

meg a tulajdonosok szavakba pedig mélyértelmű humort érzek bele. Én legalább így vagyok ezzel ma is: ha megszerettem és tisztelek valakit, előlegezem ezt a megbecsülést és bizalmat családja minden tagjának. De hát honnan is sejthettem volna, hogy a híres budapesti írónak egy testvére éppen Brassóba vetődhetett, egy vidéki laphoz?! Nem is udvaroltam hát neki, hanem nyomban útra készen felállottam, mihelyt visszajött.

– Mehetek?

– Igen, bent vannak már az irodájukban, s a kolléga úr a délelőtt folyamán bármikor jelentkezhetik. Nem kell hát sietnie. De hogy talál oda? Vagy ismerős Brassóban?

– Most vagyok itt először.

– Akkor azt ajánlom, várjuk meg, amíg beérkezik valamelyik kollégánk. Az majd szívesen elkíséri, én megkérem rá...

Az jólesett, hogy engem is besorolt a kollégák közé, de már mehetnékem is volt. Essem túl minél hamarabb a kerítésen, hátha már ma eldől, hogy maradok-e vagy nem:

– Van már kint valaki... Tán tisztviselő, valami kimutatásfélét készít...

Elmosolyodott, most először.

– Jaj, az Béla bácsi lesz. De nem tisztviselő, ő a mi felelős szerkesztőnk. Azazhogy: a megfigyelés jó, kolléga úr, mert munkáját tekintve valóban inkább tisztviselő. A funkciója azonban a felelős szerkesztőé, mert őt citálja be az ügyészség elsőnek sajtóperek esetén. Most bizonyára a mai lapot „dolgozza fel”. Azt állítja össze, hogy ki hány nyomtatott sort dolgozott a tegnap. A tudósítókat ugyanis sordíjjal fizeti a cég. S a testvérek azt is szeretik tudni, hogy hány sor naponta a belső és külső munkatársak teljesítménye... Béla bácsi a lap legrégebbi munkatársa. Ilyen formában kapja a cégtől a nyugdíjat. Itt nem hagyná a lapot semmi pénzért, mert a felelős szerkesztői cím egyben társadalmi rang is neki...

– Hát akkor annál jobb, ha egy ilyen, a társadalomban és a lapnál egyaránt rangos ember mutat be

a tulajdonosnak – mondtam olyan tettett komolysággal, hogy Móricz dr. bizonytalankodó pillantást vetett rám: talán nem fogtam fel jól mondatai árnyaltabb értelmét, s egyenes értelemben veszem azt, amit mondott? Vagy pedig gúnyolódásba mártom azt, amit ő gyöngéd megértésnek szánt? Nem folytatta a beszélgetést velem, másként figyelmeztetett. Kikísért a másik szobába, s hangsúlyozottan szívélyes hangon bemutatott a felelős szerkesztőnek:

– Béla bácsi drága, megérkezett új munkatársunk Kolozsvárról. Béla bácsinak amúgy is át kell néznie a kiadóhivatalba; megkérem, vigye magával a kolléga urat Grünfeld úrékhoz. Persze csak akkor, ha befejezi a munkáját.

– Háhá! Már be is fejeztem. Csak arra vártam, hogy maga is végezzen... Indulhatunk is, fiatalúr!

Hóna alá csapta kimutatásait, s már indultunk is. Útközben hozzám nem szólt semmit, de a megváltozott világra sok kárhozható megjegyzése volt; úgy befelé, mintha csak magában beszélgetne. Azt várta tán, hogy helyeseljek? Nem ugrottam be. Honnan is tudhattam volna én, hogy mennyivel volt jobb, szebb minden az ő fiatalkorában? Én azzal törődtem, hogy most legyen szebb, jobb minden, az én fiatalkoromban, s lehetőleg éppen nekem. De nem is volt nagyon idő rá, hogy közvetlenebb beszélgetés alakulhasson ki köztünk, mert száz lépést sem mentünk, s már fordultunk is be egy sarkon, egy fás, széles térségre, ahol az úton túl sétány volt, s csak azon az oldalán volt járda és állottak házak, igaz, szépek és tekintélyesek, amelyikre mi bekanyarodtunk.

– Rögtön ott vagyunk! – mondta.

Felpillantottam az utcát jelző táblára, s nem azt olvastam rajta, amit vártam.

– Móricz dr. valami más férfinévet említett...

– Jaj, az akkor volt, rég... Úgy már csak mi hívjuk. Most Ferdinánd körút a neve...

Beléptünk egy villaszerű épület kapuján, aztán be az ajtaján is. Azt vártam, hogy a felelős szerkesztőnk bevezet majd oda, ahol jelentkeznem kell, ő azonban

csak a hüvelykével bökött egy magas tokolású, két-szárnyú ajtó felé.

– Maga oda menjen. Nekem a kiadóban van dolgom...

Hát a főnöki iroda nem tartozik a kiadóhivatalhoz? Ekkor már, gyakorlatilag, valóban nem tartozott oda. A laptulajdonos a két Grünfeld testvér volt, de a lappal nem ők foglalkoztak. Ennek a szervezését, az egész vállalkozás irányítását az idősebb testvér, Grünfeld Vilmos veje, Kahána Bernát vette át. Az én bemutatkozó látogatásom a testvéreknél lényegében formáság volt. Jogilag azonban még ők rendelkeztek a pénz fölött, az ő aláírásuk számított a szerződteseknél. S azt hiszem, gyengéd gesztus is lehetett Kahána részéről, hogy az ilyen bemutatkozásokat szer-tartásossá avatta.

Mіндеzt persze csak később értettem át, amikor a kartársak tájékoztatni kezdtek. Egyelőre csak egy inkább pihenőhelynek, mint irodának berendezett szobát láttam, benne egy faragott asztalt s néhány szekrényt. S az asztal mellett két fotelben két öregembert. Azahogy csak az egyik látszott öregnek: testesebb volt, kerek fején rövidre nyírt ezüstös haj, és szürkült már nyírott bajusza is. A másik fiatalosan hatott mellette fekete hajával és ugyancsak nyírott fekete bajuszával. Élesebb volt a tekintete is, kutatóbb, bizalmatlanabb...

Nagyon komoly, kevés beszédű volt a két öregúr. Egész látogatásom tíz percig ha tartott, s ez alatt is folyton elakadt a beszélgetésünk. Ők hallgattak, én meg azt vártam, hogy érdeklődjenek felőlem. Ez már azért is indokolt lett volna, mert mindjárt az első mondatoknál észrevettem, nem sokat tudnak rólam, még annyit sem, hogy a kolozsvári Újság szerkesztőségének voltam a tagja. A Keleti Újságot emlegették csak. Erre én is hallgattam az Újságról, nem akartam emlékezetükbe idézni, hogy milyen csúnya párviadala volt az Újságnak a Brassói Lapokkal. Aztán, egy hosszú hallgatás után, más újságírók nevével igyekeztek élénkíteni a beszélgetést. Ebből arra következtettem, hogy a szerkesztőség átszervezése valóban fo-

lyamatban van, s a véleményemre kíváncsiak. Dicsértem hát azokat, akikkel szívesen dolgoztam volna együtt; de az egyik névnel elakadtam. Erről a kollégáról valami zsarolási kísérletet pletykáltak. Eszembe jutott, hogy nekik is hogy meggyúlt volt a bajuk ama bizonyos Tyrnauer Istvánnal, aki kiszolgáltatta őket a Gyilkosnak, aztán külföldre illant, s ott folytatta szélhámoskodását. A fekete fivér észrevette habozásomat.

– Tessék csak bátran. Magunk között marad...

– Hát annak a múltjában vannak bizonyos... fekete pontok... – kerestem a szót, hogy minél enyhébb legyen a benne rejlő minősítés.

– Pontok? – kacagott fel váratlanul és olyan vidáman, ami sehogyan sem illett korábbi kimért komolyságához. – Tehát csak pontok, nem foltok? Akkor még ki lehet bírni...

Elmosolyodott a másik fivér is. Én meg éreztem, hogy elpirulok, hiszen nyilván a fogalmazásomat tartották mulatságosnak... De a jelenet feloldotta merevségüket. Talán azt is észrevették, hogy elpirultam.. Hirtelen mind a kettőnek támadt mondanivalója:

– A próbaidőre természetesen napidíjat utalunk ki...

– Megtérítjük az útiköltségét is.

– S végleges költözködési költségeit is a cég viseli majd...

Nem tudtam, megsértődjem-e a váratlan kacagás miatt, vagy az egymásután pergő mondatok értelmét értékeljem. A két első úgy hangzott, mintha már utazhatnám is vissza, a harmadik azonban szinte ígéret a szerződtetésre. S mindketten elégedetten, biztatóan néztek rám... Úgy határoztam, hogy nem sértődöm meg, de azért alul sem maradok.

– Én azért kerülném a fekete pontokat is. Minden fekete folt pont volt előbb...

Nem volt ennek a jelenetnek semmi szerepe a szerződtetésben, hacsak annyiban nem, hogy nem ingatta meg, inkább tán szilárdította a már korábbi elhatározást. Hiszen nem ingatta meg a kért újságíró szerződtetését sem. A fivérek valószínűleg végleg

meg is feledkeztek róla, én pedig nem akartam diadalmaskodva felemlegetni, amikor alig két év múlva lapunk, nyílttéri közleményben tagadott meg minden kapcsolatot egy vidéki szervezőjével és tudósítójával, aki előbb nem számolt el a beszedett előfizetési díjakkal, aztán meg elbocsátása után bosszúból feljelentést tett a szigurancán, hogy a Brassói Lapok csak Brassóba és a közeli környékre küld cenzúrázott példányokat, a távolabbi vidékeken és főként a nyugati városokban olyan lapot árusít, amelyen nem hajtja végre a cenzúra utasításait. Ezért olyan népszerű a távoli végeken is.

Ugyanaz az ember volt ez a feljelentő, akinek fekete pontjaival olyan sikeresen megnevettettem most a testvéreket, hogy elsüllyedt bennük az én figyelmeztetésem. Nem is folytatták már tovább a beszélgetést, hanem elbocsátottak, hogy kérjek valami munkát a szerkesztőségben. Visszasétáltam hát dr. Móriczhoz, de neki más volt a véleménye. Milyen munkát adhatna? Táviratok, vidéki tudósítások feldolgozása? Azt már tudja, hogy fogalmazni tudok, erről nem kell bizonyoságot tennem. S nem is úgynevezett kenyér-újságíróként remélnék bennem, aki bent ül a szerkesztőségben s formába önti, átírja vagy átjavítja a beérkező anyagot, hanem olyant, aki színt, elevenséget, sőt színvonalat hoz be a laphoz. Vagyis riportert... Ismerkedjem össze a kollégákkal... És ismerjem meg előbb a várost... Aztán pihenjem ki magamat, hiszen valószínűleg kifárasztott az éjszakai utazás...

– Hát akkor inkább városnézőbe mennék. Pihenni egyelőre meg nincsen hol...

– Micsoda? Hát nem vett még szobát?

– Egyelőre nem. A csomagot az állomáson hagytam. Itt még teljesen ismeretlen vagyok...

– No, akkor megkérjük Székely Gézát, ha már bent van, hogy legyen segítségére a kolléga úrnak. Ő a legfiatalabb munkatársunk...

Átmentünk a másik, a nagy szobába, amely úgy tele volt íróasztallal, hogy nehezen lehetett miattuk a falhoz félni. Székely Géza bent volt már. De „bent

volt” még valaki, aki visítózva szaladt felém, amint megpillantott:

– Maga is? Itt? Ó, be jó! Jaj, be jó! Mennyire örülni fog Ernő is, ha megtudja... Mi már egy hónapja itt vagyunk. Én itt a lapnál, Ernő egyelőre otthon dolgozik. Regényt ír, amelyet folytatásosan közöl majd a lap...

Pergett a nyelve Somlyói Eller Gizellának, s örömének apró visításokkal adott kifejezést. Ó, be jó! Jaj, be jó! Aztán elhallgatott, de csak addig, amíg Móricz dr. összeismertetett Székely Gézával, s magunkra hagyott. Gézának még annyi időt sem engedett, hogy felajánlja szolgálatait, amire pedig szerkesztői megbízást kapott. Micsoda? Úgy otthon van már ő Brassóban, hogy nálánál jobb vezetőt nem is kapok. Tele van friss benyomásokkal, ki kell azokat beszélnie magából. Különben is egy városról csak az tud igazán izgalmas dolgokat mondani, aki nemrégiben ismerkedett meg vele... Tudják is a régi brassóiak, hogy milyen édes, furcsa, ósdi városban laknak! Nekik minden megszokott, természetes. Mit mond például Székely kollégának az, hogy Móricz szerkesztő úr a Cérna utca sarkán lakik? Semmit. Mert ő nem tudja, hogy ilyen utca nincs is tán több Erdélyben. Mert ezt nem azért nevezik ám Cérna utcának, mert cérnagyár van benne, ahogy hinni lehetne, hanem azért, mert olyan keskeny, hogy két ember csak szorosán karon fogva egymást fér el benne. S ezek is csak akkor, ha nem túlságosan kövérek. Ő tudja, mert megsétálták magukat benne Ernővel, s bizony jól az Ernő oldalához kellett simulnia. S ebben a keskeny utcában mégis vannak házak is. Még szám is van rajtuk, hogy a postás megtalálja a címzetteket.

Egy lélegzetnyi résen Székely kollégának mégis sikerült beférkőznie az egymásba olvadó mondatok közé:

– Igen, de szállodába is el kell kísérni a kolléga urat. Oda igazán nem mehet vele. Még félreérténék...

– Szállodába? Ilyenkor? Délelőtt? Hogy aztán meg kelljen fizetnie a napot? Oda majd elkísérheti délután

hatkor vagy este... Most én teszek vele egy nagy sétát a városban. Igaz? – nézett rám sűrűtően.

Én meg Székely kollégát néztem: lám, hogyan fogadja, hogy így rendelkeznek vele? A szerkesztő, az még hagyján, attól utasításként is veheti egy ilyen fiatalember... De Gizella még új itt a szerkesztőségben, alighogy megmelegedett. Géza azonban már rám is úgy nézett vissza, mintha tőlem is utasítást várna. Annyival fiatalabb volna, mint én, hogy máris felettesének néz? Törpe természetével, felfelé fésült szőke hajával, kék szemének reám függesztett készséges tekintetével lelkes gimnazistának hatott. Később megtudtam, hogy a nyomdából került a szerkesztőségbe, s egyelőre gyakornokként – tanulja az újságírást. Akkor ezzel magyaráztam állandóan tapasztalt engedelmes szolgálatkészséget. Az együtt töltött hosszú évek során aztán meggyőződtem, hogy a segítőkészség, a szerénység, a fáradhatatlan szeretetreméltóság alapvonása jellemének. Ott állott ő mindig mindenki mellett, ha úgy érezte, hogy szükség van a segítségére. A leghasznosabb „aprómunkás” volt, akit valaha is ismertem. Felfelé tört, de minden hiúság és nagyravágás nélkül. A szerkesztőségben mindenés volt, a turistaegyesületben az elnök jobbkeze, s az útjelzések szorgalmas festegetője, a sportolóknál munkabrigádokat szervezett, s maga is részt vett előbb a kis, majd a nagy síugrósánc építésében; a Székely Társaságban Szervezte a társas összejöveteleket, mindenféle egyházi és társadalmi kulturális rendezvényre jegyeket árult, közönséget toborzott. De soha nem toladott senki elébe, inkább még hátra is lépett, mintha attól tartana, hogy a sarkára hágnak.

Így tett most is, pedig a Gizella könnyű cipellője aligha súrolta volna le a sarkáról a bőrt.

– Rendben van. Akkor délután ötkor találkozunk itt a szerkesztőségben...

Így aztán városnézőbe indultunk ketten Gizellával. Előbb a Vár utca felé vezetett, mert abban laktak Ernőjével egy hónapos szobában, s úgy tervezte, hogy felugrunk egy-két mondatra Ernőhöz is, de mire odaértünk, mást gondolt:

– Hagyjuk dolgozni. Karácsonyra el kell készülnie a regényével. Addig apró adagokban kihúzza a lap a mostani folytatással. Gandhiról és életéről szól. Nem, nem az Ernőé, ez a mostani. Valami Semper Idem írta, illetve ilyen névvel közöljük, vagyis álneve valakinek. Nem tudja véletlenül, hogy kinek?

Nem, nem tudtam, s így hamar átterelhettem a csalogó patakvizet, amire Gizella kifogyhatatlan mesélő kedve emlékeztetett, egy olyan malomkőre, amely nekem örölt:

– Érdekes, sem Móricz dr., sem a Grünfeld testvérek nem mondták, hogy mutatkoztam be a főszerkesztőnek is.

– Szele Bélának? Ó, hozzá nem sok közünk van. Nagyon ritkán jár be a szerkesztőségbe. Ő Brassó legfőbb társadalmi tekintélye. Elnök vagy alelnök mindenütt: Magyar Pártnál, Székely Társaságnál, egyháznál...

– Egyháznál elnök nem lehet. Ott talán gondnok vagy főgondnok...

– Persze... A reformátusoknál... Most jut eszembe, hogy milyen kerek fejű, vastag nyakú kálvinista. A tegnap figyeltem meg. Találkoztunk az udvaron, ment föl az ügyvédi irodájába. De nem is köszönt, biztosan nem is ismer még. Személyesen biztosan nem. Én pedig csak nem köszönhetek előre neki. Mégis, nő vagyok, nem igaz?

Helyesltem, aztán megemlítettem, hogy még csak Kocsis bácsit ismerem s Székely Gézátt; annak az első találkozásnak a mértékéig, amelynek tanúja volt. S természetesen Móricz dr.-t, akinél először jelentkeztem...

– Ó, Móricz dr. bűbájos ember és aranyos szerkesztő. Minden kéziratomat leadta eddig. S milyen okos! Tudja, hogy Móricz Zsigmond testvére? Engem nagyon meglepett, amikor megtudtam. Kár, hogy lemondott a szerkesztésről, már várjuk is az új szerkesztőt, Szatmárról. Tán nem is marad a lapnál, csak a felmondási időt tölti ki. Valami vitája volt Szele Bélával, azért. De az is lehet, hogy ezt csak pletykálják. Készül kifelé, végleg Budapesten akarnak letele-

pedni, a felesége is erre biztatja. Azt hiszem, inkább ezért...

Nem figyeltem fel különösebben, hogy mit is mond a szerkesztő és a főszerkesztő közötti vitáról. Ezért nem is kérdeztem semmi közelebbit. Honnan sejthetem volna meg, hogy okoz majd gondot nekem is ez a főszerkesztő, akit „nem is igen lehet látni a szerkesztőségben”. De hiába is kérdeztem volna, Gizella sem tudhatott többet. Előtte is csak akkor lett világos a vita tárgya és természete, amikor évekkal később elolvastam Benedek Marcell könyvárusi forgalomba nem került füzetkékjét édesapja, Benedek Elek életének utolsó éveiről. Szinte mindenről tudtam, amit a füzet elmondott, mégis belőle értettem meg, hogy mennyire igaz a címe: *Magyar író tragédiája 1929-ben*. Nos, a tragédiához vezető úton jelzett pirosat – eredménytelenül – Móricz dr. tiltakozó lemondása. Hiszen olvastam én Benedek Elek *Püspök és püspökfi* című hatalmas vitairatát Makkai Sándor hírhedtté vált könyve, a *Magyar fa sorsa* védelmében. Nagy cselekedetnek tartottam, hogy azokban az időkben egy püspök egész könyvet ír Ady költői nagyságáról. Úgy éreztem, ez a könyv Erdélyben a mi győzelmünkre dönti el a még mindig tomboló csata sorsát. De még nagyobb dolognak tartottam, hogy a könyv és írója ellen feltájtékozó budapesti támadások ellen éppen az öreg Benedek Elek, mindannyiunk édesapja emeli fel szavát. Merhetik-e ezek után a mi vaskalaposaink kitiltani Adyt a középiskolákból?

Nem tudtam azonban a nyílt színen folyó küzdelem rejtett vagy legalábbis elhallgatott háttéréiről. Idézem hát ide Benedek Marcell füzetének néhány mondatát abban a reményben, hogy egy kicsit összeszorítja a mai olvasók torkát is:

„Két részből álló hatalmas cikket ír. Az egyik – Makkai könyvének ismertetése – megjelenik a Brassói Lapokban. A másik a bejelentett folytatás... nem közölhető. A főszerkesztő hosszú mentegetőző levelet ír: lapunk közönségének 90 százaléka Ady-ellenes... A cikk hatása alatt előkelő helyről máris erős támadó

írást kaptunk Makkai ellen, s ennek közlését csak úgy tagadhatjuk meg, ha bátyám cikke sem folytatódik...

Móricz Miklós lemond a szerkesztői állásról.”

Így nyílt ki a szemem egészen, s már azt is bizonyosra vettem, hogy Móricz Miklós nem értesült a főszerkesztői levélről csak azután, amikor az már postán volt a címzett felé. A füzet olvastakor ezt már tapasztalatból állapíthattam meg...

De hol voltam én 1927 október harmadik hetében az ilyen tapasztalatoktól! Egyelőre igen nagy érdeklődéssel hallgattam Gizella csörgedezését. Most éppen a házakra hívta fel a figyelmemet.

– Nézze csak, csupa egyemeletes öreg ház. S mindmind manzárdtetővel! Hiszen van manzárdtetős ház Kolozsváron is, de ennyi egyfolytában sehol... S azok a kiugróan kiképzett padlásablakok. Mind úgy képelem, mintha nagy majmok lapos homlokát s alatta a széles orrlikákat látnám. Szimatolják az utcát. Hát nem édes!?,

– Úgy látszik, sok mindent tartottak ezek a százszok a padlásokon... Azért volt szükségük annyi világosságra. Mi otthon megelégedtünk annyival, hogy kitámasztottunk egy-két cserepet, ha több világosságot akartunk.

– Ó, a százszoknak igen fontos hely volt ám a padlás. Gazdagságuk egy részét raktározták el ott...

– Gizella, maga nagyon érti a százszokat!

– Csodálkozik rajta? Én is *er*-végű magyar vagyok, ahogyan Molter mondja. Eller...

– De most már szálljon le a gazdag padlásról a mi szegény földszintünkre. S beszéljen a kollégákról.

– Nincs már sok hátra. Halász Gyula bácsi, Horvát Henrik, Teleky Dezső s Kárpáti kolléga még. Ennek a keresztnévét nem tudom, nem láttam még lenyomtatva. Pedig ő a szerkesztőség igáslova, de a szerkerén, amit húz, csupa jelentéktelen limlom van: a távirati irodák jelentései, hírek, tudósítók feldolgozott anyaga. Halász Gyula bácsi a szerkesztőség esze. És szíve is. Nagyon művelt, állami reáliskolai tanár volt,

de nyugdíjazták, amikor az iskola megszűnt. Volt már újságíró fiatal korában is. Dicsekedve emlegeti, hogy Mikszáth Kálmán íróasztalánál is dolgozott, a Pesti Hírlap szerkesztőségében. S büszke arra is, hogy legnagyobb fia, ugyancsak Halász Gyula, Párizsban él, jól menő fényképészeti műterme van ott, de emellett írogat is, Brassai néven a Brassói Lapokban is jönnek párizsi riportjai. Gyula bácsi közel jár már a hatvanhoz, de még mindig nagyon fiatalos. Szellemes, szereti a szóvicceket. Sokszor megnevetteti az egész szerkesztőséget... Ő a szerkesztőség oszlopa, ő írja az állásfoglaló cikkeket. S emellett segít a napi törzsanyag feldolgozásában is. Hát erre szükség is van, mert Teleky Dezső bácsi főként csak a vasárnapi gyermekrovattal törődik. Aggodalmas, töprengő, bizonytalanuló kis ember. Ha hiszi, ha nem: kétszer ír meg még egy napihírecskét is. Előbb impúrúmot készít, aztán gondosan letisztázza, úgy adja be. Civilben főszolgabíró volt valahol, úgy lett belőle újságíró... Most csúnyán pletykálok, ugye?

– Dehogy! Csak segít tájékozódnia az új fiúnak. Szükség van ám erre...

– Megnyugtat – mosolygott egy kis öngúnnyal. – Akkor folytatom. De most már csak Horvát Henrik van hátra. Ő az irodalom és művészet című rovatunk vezetője. Azonkívül nagy zeneértő is. A *szép* elméleti tudósa és fejtegetője, de ő maga nem az. Alacsony és kövér, az öltözködésére sem nagyon vigyáz. Azonkívül erősen rövidlátó, és a szerkesztőségben mogorva. Nem szereti, ha munka közben zavarják. Persze, riaszt egy kicsit vörösés és borzas bajusza, aranykeretes szemüvege is. Vizsgáztató tanár jut az ember eszébe, ha véletlenül összenéz vele. Bajusza eltakarja a száját, szemüvege villogóvá teszi a tekintetét. De mégis jobb, ha rajta van a szemüvege, mert ha leve-szi, egyszerűen nem lehet szembenézni vele. Mintha kancsalítana egy kicsit, biztosan a rövidlátása miatt ... Hanem a kávéházban, az uzsonnakávé mellett, annál aranyosabb, szórakoztatóbb. Az ember úgy érzi, ha beszélni hallja irodalmi, zeneművészeti kérdésekről, képkiállításokról, hogy csak véletlenül s ideigle-

nesen tartózkodik Brassóban. Azt beszélnek, hogy készíti is az útját kifelé... Na, be is fejeztem. Azaz még mondhatnék valamit, de éz már igazán pletyka...

– Csak ki vele, ha érdekes!

– Azt mesélik – fogta halkabbra a hangját –, hogy Kárpáti kolléga vérbajos. Négy keresztes!

– Hát ez inkább szomorú, mint érdekes.

– Hát hiszen lehet, hogy nem is igaz. Bár mintha látszana is rajta. Olyan furcsán meg-megvonaglik néha az ajka beszélgetés közben... De menjünk ki itt a piac felé. Meg akarom mutatni Brassó egyik nevezetességét. Az Édes lyuk nevezetű vendéglőt – mondta olyan pajzán mosollyal, hogy nyomban megértettem a képzetársítást, amely az új gondolatot szülte.

Az Édes lyuk az utcáról csak egy sötéten ásitó kapubejárat volt. Beljebb pedig nem akartunk menni, mert ott állt már a szemünk előtt a régi városháza kecsesen, mintha pogácsából építették volna, s mégis esetlenül egy kicsit, mintha elhagyottnak érezné magát a négyszögű piactéren.

– Hát nem elbűvölő? – lelkendezett Gizella.

– Bizonyára. Szép, mert régi. S valószínűleg szépek tartották akkor is, amikor új volt. Nem hiszem, hogy minden szép, ami régi. Csak azért, mert régi! Vajon mikor épült?

– Ó, ez nem az első formája. Az eredeti valamikor a XV. században készült. A pontos évszámokra nincs memóriám. Pedig Székely Géza megmondta... S azt is, hogy, mikor restaurálták, helyesebben építették át a XVIII. század vége felé*...

– Akkor még szebb lenne, ha meghagyták volna az eredeti alakjában...

– Bolondság! Hiszen úgy a nyoma se maradt volna meg máig – értett félre. – Hanem nézze csak ezt a teret. Ez sem olyan ám, mint más városokban általában, ahol nevet adtak volna neki, ha szebbet nem, hát legalább annyit, hogy Fötér. Ennek ilyen külön neve nincs, a polgárok általában piacnak mondják ma is, bár a piac most egészen máshol van. De külön ne-

* 1420-ban épült, és 1770-ben építették át.

ve van a négyszög minden oldalának, s újrakezdi a házak számozását is mindeniken. Búzasor, Lensor, Virágsor, Kádársor... Hol laksz? Búzasor 6. Hol találsz egy divatáru kereskedést? Virágsor 3. Persze, csak úgy mondom, példának...

– Nagyon találnak ezek az elnevezések azokhoz a manzárdtetős padlásokhoz...

– Ugyebár? Ennek is olyan ódon jellege van. De most megmutatom ennek az ódonságnak az igazi jelképét. Jöjjön csak, betérünk itt balra...

Betértünk egy ház sarka mellett, pedig ott nem is látszott utcaféle. Megtorpantam. Ott súlyosodott a földre hatalmas tömegével a Fekete-templom. Párizsban annyi régi templomot láttam, hogy fogékonnyá váltam az építészeti remeklések megbecsülésére. Kolozsváron is csak visszatérésem után fedeztem fel a Szent Mihály-templom felfelé sugárzó kecsességét. Ez inkább a Farkas utcai református templomra emlékeztetett, de mérhetetlenül nagyobbak éreztem tömegében. A Szent Mihály-templom karcsúnak tűnt, felfelé tört; ez ránehezedett a földre, s dermesztően örökkévalónak hatott. Okozhatta ezt a térhatás is: a Szent Mihály-templom tágas tér közepén van, ennek alig van tere; nem is nevezik annak, hanem Honterus-udvarnak, mintha ezzel is jelezni akarták volna a régi századok, hogy a szász közösség magánbirtoka ez, a melléje épült hivatalos egyházi épületekkel, s az oldalán figyelmeztetően elhelyezett Honterus-szoborral, a brassói szászok polgári szentjének emlékművével együtt. De okozhatta a templom kormos feketesége is, amelynek történetét éppen mesélni kezdte Gizella, persze a pontos évszámokra itt sem emlékezett, de tudta, hogy a XVII. század vége felé volt a nagy tűzvész, amely Brassót felperzselte, s ilyen feketére pörkölte a kétségbeesetten védett templomot. Ez már akkor megvolt vagy háromszáz éves.* Úgy is hagyták, hogy örökre emlékeztessen a nagy megpróbáltatásra.

* A Fekete-templom 1385–1425-ben épült, a tűzvész 1689-ben volt.

– Kár – sajnálkozott –, hogy nem mehetünk be. Ahhoz külön engedély kell. Tele van százmilliókat érő ritka és régi keleti szőnyegekkel... Egyébként arról is nevezetes, hogy benne van a volt Osztrák–Magyar Monarchia második legnagyobb orgonája. De ezt már Ernőke nézte ki a Pallas Nagy Lexikonából. Hanem hát most már maga is brassói lesz, találunk majd alkalmat, hogy belülről is megnézzük. Most még meg akarok mutatni egy házat... Riportot írtam róla, rövidesen meg is jelenik a lapban... Az is régi lehet, a neve után ítélve. Túl van a Katalin-kapun, már a Bolgárszegben, ahol főként románok laknak. Mert ebben a régi városban egymást érik a furcsaságok. A Bolgárszegben románok laknak, a Bolonya nevű városrészben pedig – magyarok. Az ember azt hinné, hogy ez a Belváros Brassó legrégebbi része. De nem, Óbrassó a síkság felé terül el, a Hosszú utca meg a Közép utca már oda tartozik. Azt még értem, hogy a Bolgárszeg honnan kapta a nevét. Biztosan néhány bolgár kertész is telepedett le ott...

– De a nevét már székelyek adták. Vagy a hétfalusi csángók....

– Ó, hogyne! Maga minden bokorban székelyt keres – kacagott. – Mondja meg akkor, hogy a Bolonya elnevezés honnan ered? Ott laknak a maga székelyei...

Átmentünk a Katalin-kapun. Egyik oldalán megviselt, patinás bástya kuporgott már közvetlenül az erdős hegy aljában. Várfal is látszott ott, aránylag jó állapotban; érdekesen épnek látszott a kapu is, pedig nyilván századok nyomják már, a várrendszerhez tartozhatott valamikor. Ezt persze karbantartják, a bástyát és a várfalat azonban aligha.

– No itt van! – állott meg Gizella egy épület előtt. Régi ház volt, az igaz, de én nem láttam rajta semmi különöset. Hallgatva keresgélt rajta valami nevezetést a szemem.

– A felírást nézze. Ott ni, a homlokzatán!
Megtaláltam, s olvastam: *Sínylők Háza*.

– Hát ez mi lehet?

– Ó, hát nem érzi, hogy mennyire megrendítő ez a régi elnevezés? Mennyivel többet mond, mint ahogy ma mondják: aggmenház. Bizony sínylők, akik benne laknak. Én tudom, mert jártam benne. Kilencvenöt lakója van, férfiak és nők. Jórészt magyarok és románok. Én legalább szászt nem láttam. Kedvesek, aranyosak... Még csak nem is panaszkodnak, elégedettek a gondozással. De azért csak sínylők. Mert aggok... Riportot írtam róluk... De maguk férfiak olyan rideg szívűek...

Láttam már, a régies elnevezés mozgatta meg a riporter fantáziát, az ad érzelmi töltést nyilván a riportnak is. Gizella most aggódik, hogy másokra tán nem is hat majd úgy, mint rá. Siettem megnyugtatni:

– Hát, ha eddig nem is volt nevezetes ez a ház, a maga riportja biztosan felfigyeltet rá mindenkit. S aráais, hogy mennyivel találóbb a régi elnevezés...

– Köszönöm, ez megvigasztal – mosolygott, de úgy, mint aki érti, hogy veszés is van a bókban. – Hálából most visszafelé egy édes kis sétahelyen át vezetem. Nem olyan paradés és nagy, mint amilyen a Cenk alatt van, de annál intimebb...

Újra letértünk az útról, de most már jobbra; s rövid percek teltek el csak, s már a házak mögött és sziklás hegyoldal alatt voltunk. Valóban szép sétahely volt. Jobbról várfal, balról bástya egy kősziklán, párja tán annak, amely a szűk völgy másik oldalán a Katalinkaput őrzi. S a bástya alatt a Graft patak szilajkodott kőágyában, amelyet pedig maga vetett, illetve ásott magának. Úgy tett, mintha elégedetlen volna, harsogni próbált, de kicsi volt hozzá, s így éppen csak a fülünkbe kiabált. De olyan kis ideig, hogy nem volt időnk megunni, már kint is voltunk újra az egyik főutcában, valahol a város közepén. A patak egyszerűen eltűnt. Egyszer csak azt vettem észre, hogy döng lépteink alatt az utca, mintha hídon járnánk. Úgy is volt: vastag tölgyfa deszkák fedték el a patakot, amely most már jó darabon ezek alatt áramlott tovább a Közép utca felé. Szava sem volt már, úgy látszik, megszelídült. Vagy, ha panaszkodott még, elfojtották azt a vastag deszkák, elnyomta az utca zaja.

Mi mentünk még egy darabig fölötte, de nem térünk be vele a Közép utcába, hanem inkább egy széles utat választottunk, amelynek csak egyik oldalán voltak házak, a másik oldalán szélesen terült el egy füves, de eléggé gázos sík terület.

– Ez meg a többi elnevezésből következtetve bizonyára Baromvásár tér – kacagtam.

– Nem, mintha úgy hallottam volna, hogy itt volt hajdan a szénapiac.

–Úgy is jó. Itt a város közepén! Praktikus nép a szász...

– De ne azt nézze, hanem inkább ezt a szép házsort itt balra. Ennek is sor a neve. Tolvajstor!

Kuncogva nézett rám, hogy lám, elhiszem-e? – Persze nem a hivatalos, hanem a népi. A csúfalkodó. Az úrgazdagok építkeztek itt, s a nép nem tudja elhinni, hogy becsületes keresetből telt ilyen szép villák építésére...

A villasor mögött zöld domboldal látszott, amelyet felül egyenes fasor szegett be.

– Ott mi van? Újabb sétány?

– Igen. A fellegvári sétány. A Fellegvár alatt vagyunk. Van rajta épület is, de eltakarják a sétány fái...

Itt töltött hát Dénes bátyám hat hónapot vesztegzárban! De akkor ezek a villák még nem lehettek itt. Látszik rajtuk, hogy újak. Könnyen meglehet, hogy hadigazdagok tartósították bennük üzérkedéseik eredményeit, s ezért érdemelte ki népi elnevezését. Az bizonyos, hogy nem azok csúfolták ki vele önmagukat, akik oda építkeztek. De mintha zártuk volna is már hosszú sétánk körét; a szénapiac másik oldalán a Rezső körutat s rajta azt a házat véltem felfedezni, amelyben a Grünfeld testvéreknek bemutatkoztam. Gizella megerősítette gyanúmat:

– Úgy van, az ott már a kiadóhivatal. De ha nem fáradt nagyon, térjünk be itt a posta háta mögött egy kicsit Bolonyába is, ahol a magyarok laknak. Persze, a szélére csak... Okom van rá.

– Nézze – torpantam meg –, itt egy temető. De milyen rendezett, rangos... Szinte vidám...

Gizella nevetett meglepődésesen:

– Ezért vezettem erre, hogy lássa. Itt nemcsak a szénapiac van a város közepén, hanem a temető is. S még egyéb is... Mindjárt meglátja.

– No persze. De itt is a város széle lehetett valamikor...

– De most már a közepe van! S a temető, hát az még szép is! De ott, látja, ott szemben velünk, az út túlsó oldalán, ott kocsmák vannak, lányokkal. Székely lányokkal, valószínűleg... – villantott felém. – Ott nincs csatornázás, az utca szélén folyik a mosogatólé. És ott van a nyilvánosház is!

Nem megbotránkozva mondta, inkább a felfedezés izgalmaival, szinte diadallal.

– Értem. Temető és – nyilvánosház egymás szomszédságában. De mi van ezen lelkendezni való?

– Hát nem érti? Én fedeztem fel először itt ezt a visszasságot. Én, az idegen. Olyan riportot írtam róla, de olyant! Ez volt az első jelentős cikkem a lapban... – s lélegzett egy nagyot, hogy ezzel is éreztesse elégedettségét. – Nagy feltűnést keltett. A Cuvântul meg is támadott miatta. Mi azonban visszavágtunk, hogy csak úgy csattant. Gyula bácsi lovagiasan megvédte a lap első nő-újságíróját! Majd kikeresem magának a lap-számokat... – ígérte.

Én mosolyogva lestem rá oldalról. Megértettem: új-fajta sikerélmény ez Elllr Gizellának. Igazi női sikerélmény. Eddig csak gratulációkat kapott hangulatos verseiért. Most már „kardok csattogtak” miatta. Már amolyan hírlapi kardok hírlapi párbájban...

– És Ernőke? – nevettem rá nagyobb megértéssel, mint ahogyan ő gondolta. – Nem lett féltékeny?

– Miért lett volna? – csudálkozott.

– Hát hogy nem ő vívott meg magáért...

Most már megsejthetett valamit, hogy merre járnak a gondolataim, mert ő is elnevette magát.

– Kérdezze meg tőle. Mindjárt találkozhatik vele. Eddig bizonyára ott van már, ahol ebédelni szoktunk. Jöjjön oda maga is. Olcsó hely...

Olcsó volt valóban, s ennek megfelelően igen szerény. A kolozsvári Eszperantó vendéglőt juttatta eszem-

be, ahová fiatal „sakál” koromban jártam. De ez braszói volt abban is, hogy pincébe kellett, kopott lépcsőfokok bokatornásztató gödrein át leóvakodni hozzá. Tulajdonosa – tán éppen ezért – mosolytalanul szolgálatkész, szerénykedő volt. De nem Krisztus-szakállat viselt, mint Kolozsváron az Eszperantó vendéglőse, hanem hegyesre pödört bajuszt. Egyik lábára bicegett. Ez a kettő együtt – a bajusz és a bicegés – háborút viselt altisztet juttatott az ember eszébe, s ez is ragadt meg bennem róla, bár soha nem kérdeztem meg, hogy igaz-e. Hatvani úrnak szólítottuk, s ő igyekvően pallotta le egy asztalkendővel előttünk az asztalt, valószínűleg másodszor már, mert megtehetette ezt Ernő kedvéért is, aki valóban ott várta Gizellát. De a pincéri hajlongást elakasztotta derekában a volt altisztbe beidegződött „állj egyenesen”, s így udvariasságában volt valami félszeg fészesség. – Parancsoljanak! – mondotta, de a meghajlásból csak egy kurta biccentés lett. – Ma ajánlhatom a menüt, finom sóbafőtt van benne kapormártással. – Ernő bájos férfimossollyal nyugtázta a javaslatot, de Gizellához fordult.

– A szemrehányás ezúttal elmarad – mondta –, ha miatta késtél – mutatott ujjal rám. – Hát itt köt ki a kolléga úr is?

Ernő a Keleti Újságtól kopott ki, amikor ezt a Magyar Párt megvette s hivatalos lapjává tette. Kikopott akkor onnan első kedves szerkesztőm, Darvas Simon is. És Kádár Imre még a fontosabb munkatársak közül.

Az új tulajdonosok „keresztény jelleget” akartak adni a lapnak. De azt már nem tartották kívánatosnak, hogy az antiszemitizmus gyanúja beárnyékolja őket. Ezért megtartották Ligeti Ernőt, akit mindenki ismert és szeretett Kolozsváron, s bizonyára sokan rossz néven vették volna, ha felmondanak neki is.

– De az is lehet, hogy nem akartak már több fölmondási pénzt fizetni – nevetett Ernő, miközben a sóbafőttet fűrosztgettük a kapormártásban. (Ó, annyi kapormártásos marhahúst ettem azután Hatvaninál, hogy ezt az elsőt nem tudtam elfelejteni!) – Az Újságnál könnyebb dolguk volt, ott fiatalab újságíróktól kellett megszabadulniok. Kevesebbe került. Átkozták is a kol-

lektív szerződést, amikor kiszedtem belőlük én is a kilenchnapos felmondási időre járó pénzt...

Hallgattam Ernő tárgyilagos fejtegetését és elégedett nevetését. Ő, legalábbis egyelőre, még jól is járt. Jó időre van kitartása, írhatja nyugodtan a regényét. És a felesége is elhelyezkedett, s boldogan fürdik első újságírói sikereiben. Már itthon is érzik magukat Brassóban. De én? Vajon meg tudok-e gyökeresedni itt, ebben a nekem idegen városban, még ha sikerül is elfogadtatnom magam?

Ebéd után felmentünk mind a szerkesztőségbe, hogy azokat az új kollégákat is megismerjem, akikkel még nem találkoztam. Ott aztán kiderült, hogy Gizella nagyon jól leírta és jellemezte őket. Kárpátinak, aki szorgalmasan körmölt az egyik íróasztalnál, megvonaglott az ajka, amikor kezét fogtunk, s már ült is vissza: sok távirati anyag feküdt még előtte! Az eléggé vállas, de törpécske Teleky Dezső „tessék” – nézett rám –, „ja, igen, az új kartárs. Bocsánat, be kell adnom ezt a hírt”, hagyott ott nyomban, de a „szentély” ajtaja előtt visszafordult, hogy javítson még valamit a kéziraton. Később megértettem hidegségét: felmondásban volt, s minden új emberre úgy nézett, mint aki pontosan az ő helyét veszi el a szerkesztőségben. Horvát Henrik éppen nem dolgozott, s így egyéniségének nem „a zord”, inkább „a kedves” oldalát fordította felém. Vagy tán a Teleky Dezső ridegségének hátterét helytelenítette, arra felelt, amikor rázogatni kezdte a kezemet:

– Helyes, örvendek, nagyon helyes. Jöjjenek csak az új emberek, főleg fiatalok.

Halász Gyula bácsi elkésve érkezett be. Sietett is, még a kalapját is a fején hagyta. Ismerős kalapnak látszott, fekete volt és széles karimájú, olyan, amilyent én is hoztam haza Párizsból, annyira megkívántam, amikor Jancsó Elemér fején először megláttam. Ezt nyilván Párizsban élő kedvenc fiától kapta – villant meg a fejében, s hogy hízelgőt mondjak neki, de látszólag akaratlanul, kézfogáskor mindjárt a kalapját dicsértem meg:

– De szép kalapja van a tanár úrnak!

De ő nem értette meg „alattomos” szándékomat. Sőt: félreértette. Azt hitte, figyelmeztetni akarom, hogy sietésében a fején felejtette a kalapját, vagyis udvariatlan. Hát ezen, hacsak nem akart rám pirítani valami csattanós visszavágással, csak szellemes öngúnnal segíthetett.

– Igen – forgatta meg kezében a kalapot –, szinte kiált egy jobb fej után maga alá...

Ez után a szellemesség után suta lett volna minden mentegetőzés. Nem is tettem, hanem elismerően felkacagtam, s követték példámat a többiek is, de ők szabadban és őszintébben tették, mert sokszor hallottak már hasonló „jó mondásokat” Gyula bácsitól. Ő pedig, talán azért, hogy „napirendre” térjünk az akaratlan incidens fölött, melegen érdeklődni kezdett, hogy mikor érkeztem, láttam-e a várost, hol ebédeltem s elhelyezkedtem-e már valahol arra a néhány napra, ameddig előreláthatóan itt leszek.

A kérdezősködés első felére én válaszoltam, a második felénél, illetve a legutolsó kérdésnél Székely Gézára néztem, aki ígérte gondozásomat. Korban ő állott hozzám a legközelebb, azaz mint később kiderült, születésnap pontossággal egyidős volt velem. Szólt is nyomban:

– Úgy gondoltam, a Pest szállóban helyezem el, az elég olcsó... De elsősorban nem is ezért. Ott szokott tanyázni esténkint, természetesen a szálló éttermében, Farcádi Sándor, Brassó egyetlen költője...

– Hogyne! – tiltakozott nevetve Gyula bácsi. – Hát az öreg Szemlér? S a fiatal is bontogatja már a szárnyát...

– Hát akkor Brassó egyetlen ismert költője. Egyik verse már a kolozsvári Korunkban is megjelent. Egy hun–székely rokonságra utaló legenda...

– Az hun legenda, hun nem – élt vissza Gyula bácsi a kínálózkodó lehetőséggel, de valami fanyar mosoly is kísérette a szóviccet. Ennek a mosolynak a „titkát” Székely Géza árulta el később, amikor szobát venni kísért a Pestbe. Gyula bácsi nem helyesli, hogy Farcádi, akinek a rendes neve Sándor Áron, túlságosan sokat időzik a félliteres borosüvegek társaságában. Mert

mindig csak egy fél litert rendel egyszerre, de esténként többször is. Mit csináljon szegény, ha otthon nem érzi jól magát? Egy fatelepen mázsálja a tűzifát a rendelőknek, lakása csak olyan fatelepi szükségvlakás. S két gyereke van s vallomása szerint nehéz természetű felesége. Egyébként Farcád községből származik, innen az írói neve. Vagy inkább Szabó Dezső regényének, *Az elsodort falunak* a hatása alatt döntött így. Most talán már megmaradna az Áron mellett, mióta Tamásinak olyan nagy sikere van...

Székely láthatóan nagy megértéssel beszélt költő barátjáról, s elárulta ezzel tiszteletét az irodalom iránt is. Szobát azonban csak amolyan másodrangút tudott szerezni; sötétet, eldugottat, amelynek egyetlen ablaka szemetes udvarra nyílt, s egy nagy társzeker nyújtotta ebben a legüdítőbb látványt, mert nyilván sörös- és borshordók szállítására szolgált. Sebjaj, hiszen amúgy sem élni benne, hanem aludni kell nekem a szoba; s nem sok időre. Az ára pedig igazolta óvatos takarékoságomat, amelyre Kolozsváron ígéretet tettem.

Nem is ültünk sokáig benne, éppen csak addig, amíg az állomásról elhozott koffert letettük egy sarokba, az ágyneműről pedig megállapítottuk, hogy frissen mosott és vasalt. Aztán visszatértünk, hogy a Korona kávéházban részt vegyünk az uzsonnakávézáson, amelyen a szerkesztőség tagjai rendszerint testületileg megjelentek, s fogadták barátaikat, tisztelőiket. Itt meg kellett mutatnom magamat, mint a lap reménybeli munkatársát. Gyula bácsi újra megragadta az alkalmat egy kis játékra a szóval:

– Ez a „reménybeli” nyilván párja a jövendőbeli-
nek. Errefelé a vőlegény nevezi a menyasszonyát jö-
vendőbelijének. Legyen a kolléga úrnak is a lap a
jövendőbelije s ne fordítva.

– Nem mindegy az?

– De nem ám, hogy melyik fekteti le a másikat!

Én sem állhattam meg, hogy a felharsant nevetés elcsendesedése után értésére ne adjam: tudom ám, milyen gazdag újságírói múltja van!

– De már ennél az ötletnél alighanem a Mikszáth Kálmán íróasztalának szelleme a vőlegény...

– Igaz lehet – tromfolt vissza –, mert ha maga Mikszáth lenne, akkor nem ötlet, hanem gondolat az eredmény.

Huncut kíváncsisággal várta a riposztot, de én a rokonszenv búzáját akartam aratni, nem – szűrös szemű zabot. Elismerő meghajlással jeleztem hát, hogy megadom magam, nem merem vele felvenni a versenyt. Valóban nem is mertem. Nemcsak azért, mert legalább harminc évvel idősebb volt nálam. Annyiszor rajtakaptam már magam, hogy vitákban meg tudom ugyan állni a helyem, de a könnyed szellemesség nem kenyerem; mindig csak elkésve jut eszembe valami jó visszavágás, amikor ellenfelem már régen emészti diadalát. Gyula bácsi azonban nyilván annak vette, aminek szántam is, szerénységnek. Nyomban külön csevegést kezdeményezett a kolozsvári sajtóviszonyokról, a lapok átszervezéséről s ennek az újságírókra kiható következményeiről. S ez a csevegés úgy elmélyült, hogy egyszer csak azt kezdtem érezni, mintha az az élcelődés a vőlegénymenyasszony viszonylattal nem is csak olyan felületi szellemeskedés lett volna... Valami baj van a hivatásos szóval, s éppen az újságírásban van baj. Kétértelművé vált, s most azon az úton van, hogy egyértelművé váljon, de a legrosszabb értelemben... Mennyire mást jelent a hivatásos, ha ezt mondom; hivatásos tanár, hivatásos mérnök, hivatásos mezőgazda... Mindenütt azt jelenti, hogy több, jobb, valóban elhivatottabb, mint a csak mesterségét űző tanár, mérnök vagy gazda. Az újságírásnál a hivatásos jelző kezdi pont a fordítottját jelenteni. Az a hivatásos újságíró, aki mesterségének tekinti az újságírást, s akkor igazán hivatásos, ha azt írja és úgy, ahogyan a gazdái kívánják... Itt a hivatásos kezdi azt jelenteni, amit annak a háznak a lányainál, amelynek jelenlétét – „éppen a város közepén” – Eller Gizella annyira helytelenítette.

Úgy eltöprengtem ezen a gondolaton, hogy alig felelgettem Székely Géának, aki még arra is vállalkozott, hogy visszakísér a Pest szállodába, illetve az éttermébe, mert hiszen „be kell mutatnia Farcádinak, aki már biztosan ott van”. – Ott az, kétség se fér hozzá

– biztatott nevetve Gyula bácsi. – Olyan férj az, aki nemcsak *ritkítja*, hanem gyakran *rikatja* is a párját.

Elismerő nevetéssel nyugtáztuk előbb az újabb szójátékot, s csak azután léptünk ki az ajtón. Úgy eregél-tünk aztán lefelé a Vasút utcán, hogy Géza bizalommal kitárulkozott, én pedig nem avathattam be őt gondolatimba, hiszen tudtam, az élete fő gondja s legszebb reménykedése, hogy hivatásos újságírónak nevezhesse magát...

Része volt ennek abban, hogy olyan hamar össze-melegedtünk hárman a Pest vendéglőben Farcádi Sándorral? Nekem talán kapóra jött megfutni a nehéz gondolatok elől, ők ketten pedig a hasonszőrűt ünnepelték bennem. Farcádi előtt még csak az első félliteres állott, s az sem üresen. Jóval éjfél után azonban már hat is volt az asztalon, s mind üresen. S a vendégei voltunk, akiket pártfogásába vett, s úgy szeretett, hogy a szemüvege időnként elpárásodott, s gondosan stuccolt bajusza még fekete szőrszálain – mert a halántékán már megkezdődött az ezüstöződés – meg-megrezzent időnként egy-egy könnycsepp. De a következő pillanatban már újabb üveg után intett a pincérnek: két mutatóujját keresztbe illesztve mutatta a „felet”. A hatodik fél után azonban a pincér már nem üveget hozott, hanem feketekávés csészéket. Féladagok – mondta, mint-ha így értelmezte volna a jelzést. S mi ekkor már nemcsak belenyugodtunk, hanem helyeseltünk is.

Úgy tettünk, mint akik kívánják s nagyon helyeslik a józan életvitelt. Géza sóhajtott is, és annak a véleményének adott kifejezést, hogy Brassóban akkor él helyesen az ember, ha szorgalmasan járja a hegyeket.

– Azt kellene, egy kirándulást szervezni a Nagykövhavasra – s olyan biztatóan nézett Farcádira, mintha odakínálna neki valamit.

– Már, barátom – mondta Farcádi –, én azon a véleményen vagyok, hogy a templom kívülről, a kocsmabelülről, a hegy pedig alulról szép.

Székely Géza édesen kacagott. Akkor láttam, hogy csak alkalmat szolgált fel a barátjának: mondhatta el előttem is azt, amit ő már nemegyszer hallott.

Sokszor hallottam én is később.

Az üvegek mellől én feleveztem a lépcsőn a szobába, s ott a már nagyon megkívánt ágyban horgonyoztam le. A hajó azonban lehorgonyozva is inog, s nekem hajó volt az ágy s még hozzá nyugtalan tengeren. Székely Géza most már Farcádi mellett folytatta a szolgálatot: hazakísérte a fatelepre, amely bizony jól kint volt a város szélén valahol, szellőzhetett a fejük, amíg odáig értek. De hát nem engedhette Brassó költőjét egyedül ténferegni a hosszú úton; s olyan állapotában.

Ilyen előzmények után én nem csodálkoztam, hogy másnap semmi kedvem nem volt a megerőltetőbb munkához. A kollégák tán igen, de nem mutatták. Különbösen is csak éppen beütötték magukat, hogy tájékozódjanak, s már mentek is a dolguk után. A munka sűrűje a déli, aztán a délutáni órákban zajlik majd. Csak Kárpáti tanyázott íróasztala mellett. Neki segitettem hát a frissen érkezett postai és a távirati anyag feldolgozásában. Ennek azonban ketten hamarosan végére jártunk, pedig kézzel körmöltünk mindent: cikket, hírt, tudósítást. Ebben a szerkesztőségben nem volt szerkesztőségi titkárnőnek becsült gépirónó, mint nálunk Kolozsvárt. A nyomdászok nem igényelnek géppel írott tisztakéziratot – tájékoztatott Kárpáti kolléga. – Büszkék rá, hogy ők egy-két nap után minden új szerkesztő kéziratát is megfejtik. Legfeljebb egy-két szó helyett szednek mást, de az úgy talán még jobb is, mint „ahogyan a szerkesztő úr írta” – mondják. – Igaz, órára dolgoznak, nem teljesítményre. A lapot meg, ha idejében és folyamatosan kapják a kéziratot, mindig kihozzák az esti vonatindulásokig... Így aztán csak kivételesen sürgős esetekben kapunk gépirónőt – kölcsön a kiadóhivatalból...

Ha nem cselekszem valamit, még elalszom itt szégyenszemre – töprengtem magamban. Aztán eszembe jutott a Gizella riportja, amelyről annyit beszélt a tegnap. El kellene olvasnom, de melyik számban jelent meg? Elkérem az egész hónapi gyűjteményt, legalább beleolvasom magam egy kicsit „a lap szellemébe”. Kérésemre Kocsis bácsi hozta is a maga külön „kollekcióját” az 1927. október elseji számtól kezdve. Talál-

tam olvasnivalót mindjárt a legelső számban. Péter Antal dr. írt hosszabb cikket – a halotthamvasztásról. Azaz nem is: a cikk célja az volt, hogy megmagyarázza, miért tiltja a katolikus egyház a halotthamvasztást. Megtudtam belőle, hogy a hittételekben sehol sincs semmi olyan, ami kifejezetten ellene volna ennek az újabban nálunk is elharapózó szokásnak. (Bukarestben tán akkoriban építettek krematóriumot.) Miért tiltja, hát mégis a katolikus egyház a halottégetést? – tette fel a kérdést a nyilván igen avatott és illetékes cikkíró. „Először azért – felelt is rá –, mert az undok és utálatos dolog.” Puff neki! Mintha bizony gusztusosabb dolog volna rothadni egy sírveremben!

– Ki ez a dr. Péter Antal? – kérdeztem a kollégától.

– Az éppen a mi apátplébánosunk. Miért kérdi?

– Csodálkozom az ízlésén – morogtam magamban, mert udvariatlanságnak éreztem mindjárt a beköszöntésakor leszólni a helyi tekintélyeket. A kolléga helyeslően bólintott, én meg belemélyedtem a lapnak egy önmagát ajánló közleményébe, amely az Előfizetőinkhez címet viselte. Ez valóban izgalmasan érdekes volt – nekem. A Magyar Párt új hivatalosának, a Keleti Újságnak osztogatta a fricskákat, persze a konkurenciális harc jegyében. „A Brassói Lapok nem hivatalos, hanem hivatásos lapja a magyarságnak – hangoztatta a cikk. – Nem kellett mesterségesen, máról holnapra átvedlenie egyik formából a másikba, egyik elvről, álláspontról a másikra...”

Hát ez jólesett. Úgy éreztem, a hivatásos szó itt visszacapja eredeti, magasztos értelmét. Kár, hogy a cikk végén az előfizetési árak felsorolásával zárul, kedvezményeket biztosítva azoknak, akik egész évre (vagyis „helyben 900, vidéken 1000 lejt”) fizetnek be az elaprózott félévi, negyedévi vagy éppen havi előfizetésekkel szemben. De nyújtott más kedvezményt is a lap, amelynek már társadalmi és politikai háttere volt: „Bármely felekezeti papjai, tanítói, tanárai, valamint az állami iskolák tanítói és tanárai felét fizetik a rendes előfizetési díjnak.” Ez is tetszett nekem nagyon. Ez igen, ez nemcsak szájalás, ez valóban támo-

gatása a vidéki értelmiségnek. Rá is szorulnak mind különösen a felekezeti tanítók és tanárok. Az államiak, azok sokkal jobb fizetést kapnak, mégis nagyon helyesen teszi a lap, hogy őket sem zárja ki a kedvezményből. Ne különböztessük el őket magunktól, ha ragaszkodnak a magyar betűhöz, bár állami szolgálatban vannak, hiszen ez sok helyen még kockázatot is jelent nekik.

A következő lap vasárnapi szám volt. Ez meg azért érdekelt különösebben, hogy lám, milyen irodalmi anyaggal tették vasárnapivá. Hát inkább a töméntelen keretes hirdetéssel elfoglalt oldalak vastagították meg, nem a bőven adagolt irodalmi anyag. Kibédi Sándortól találtam benne verset, Forró Páltól és Kilián Zoltántól novellát, aztán a már említett folytatásos regényt Semper Idemtől. Ebből eredeti és hazai csak a Kibédi-vers, a többi alighanem vágás vagy átvétel magyarországi lapokból. Dezső bácsi Gyermekvilág című rovata azonban bármilyen szegényesen hatott, mégiscsak hazai és eredeti lehetett: egy folytatásos ifjúsági regényből nyúl-farknyi részecske Ilonka nénitől és egy versike Erzsike nénitől. Látszott, hogy a rovatnak be kellett érnie a hirdetések betördelése után maradt helyecskével. Ezt már helytelenítettem, persze csak úgy magamban.

Aztán egy Benedek Elek-visszaemlékezésnek örvendeztem a következő számban. *Második édesanyánk.* (Emlékezés a székelyudvarhelyi kollégiumról.) Ha „Elek apánk” is ír a lapba, mégse kerülök olyan rossz helyre. (Később tudtam meg csak, hogy nem a szerző küldte ám az *Édes anyaföldem*nek ezt a kiemelt részletét, mert akkor éppen „haragban volt” a lappal a *Magyar fa sorsáról* írott cikke második részének „nem közölhető”-sége miatt. A lap „békülni” próbált, azért közölte ezt a valamelyik más lapból átvágott részletet.)

A nyolcadik számban aztán rábukkantam Somlyói Eller Gizella színes riportjára: *A bennszülött és az idegen sétája őszi felhők alatt.* Ügyes riport volt, nőiesen érzelmes s tartalmilag nyilván új a brassóiaknak, mert a városnak olyan szépségeire mutatott rá, amelyekre a bennszülöttek a megszokottság miatt már nem is figyeltek. Pedig jó volna, ha figyelnének, mert lám, csúnya

feltok is szeplősítik a szépséget, s ezeket sem veszik észre a megszokottság miatt. Az elbűvölt idegen azonban észreveszi, hogy a gyönyörű Cenk lábánál, a város szívében szennypatak csordogál az utca szélén a csatornázás hiányosságai miatt. S meglátja ott az idegen azokat a bizonyos harmadrendű kocsmákat... és a nyilvánosházat is. A város közepén...

Mondom, ügyes riport volt, Gizella előbb meglelkesítette a lokálpatriótákat, hogy aztán felháborodva helyeselhessenek: valóban borzasztó, hogy mennyi elhanyagolt fertő van még mindig abban a Bolonyában! Hanem hogy mit látott a riportban kifogásolni valót a Cuvântul* munkatársa, az nem fért a fejembe.

Ugyanebben a számban találtam egy H. H. jelzéses cikkekét az Irodalom és Művészet rovatban. Elolvastam, hogy így is ismerkedjem Horvát Henrikkel, mert nyilvánvaló, hogy ő rejtőzik a H. H. mögött. Nagyon elismerő ismertetése volt egy képzőművészeti kiállításnak, amely Hans Eder képeit és Oscar Netoliczka szobraikat mutatta be. A beszámoló igen hangoztatta, hogy mindkét művész brassói, s ezzel írója azt az érzést váltotta ki az olvasóból, mintha lökdöste volna: lelkesedj hát, hiszen brassói művészek ezek! Mosolyogtam magamban, mert az volt a gyanúm, hogy mosolyogva fogalmazott így maga az író is. De azért ez még így is vidékies! Elolvastam persze a másnapi számban a T. D. jelzésű könyvrecenziót is: ez meg a Teleky Dezső bácsi szignója. No, ezen a közleményen már a szerző szíve szerinti vidékiesség illatozott. Balogh István *Adonias* című akkoriban megjelent ötfelvonásos drámáját dicsérte azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy minél több megrendelésre biztassa a derék olvasókat; annál is inkább, mert a drámához az előszót „Görög Joachim volt kisebbségi szenátor, Gyergyó aranszájú és aranytollú főpapja” írta. Egyébként ez is vasárnapi szám volt, melléklettel. Gazdagabb az előbbinél: volt benne Szabolcska-vers, aztán egy másik, *Fohász* című vers Imecs Bélától, novella Tormay Ceciltől és Huzella Ödöntől, elbeszélés Szász Józseftől *Elkukorékolt örökség* címmel;

* Profasiszta napilap.

aztán a folytatásos regény s a Gyermekvilágban Ilonka néni regényrészlete, Erzsike néni verse! No, van itt szép feladat: becsempészni a lapba a rangosabb hazai magyar irodalmat!

Jaj, de hát menni fog ez itt? – hervadt le bennem rövidesen a bizakodás. – Ebben a lapban, amelyben ilyen politikai szellem uralkodik?

Felháborodásomat egy cikkecske váltotta ki s mindjárt a címével: *Bernády új magyar pártot gründol*. S hát még ami a cím alatt volt! Hadd csipegessenek ki belőle most – több mint négy évtized múltán – néhány jellemző mondatot. Íme: „Eszerint Bernády György dr., Marosvásárhely primárja, új pártot akar szervezni, amely mérsékelt politikai programmal együtt akar működni a román politikai pártokkal. Bernády az ügyben érintkezést keresett dr. Krenner Miklóssal, a Magyar Párt egyik bomlasztó emberével, majd Bárdos Péter kiszgazdával és Kosch (sic!) Károllyal is.”*

Hát ez az! Ez a hang az, amely miatt Paál Árpádék olyan keserű harcot vívtak pár évvel ezelőtt még a Brassói Lapokkal! Most persze nem veszik fel már a feljűk dobott kesztyűt. Hol is tehetnék? A Keleti Újságnál talán? Ott ezt a hangot kell helyeselniük az én volt baj társaimnak és mintaképeimnek is. S bizonyára meg is teszik, ha nem is ilyen otrombán. Pedig a cikkben érintett és kicsúfolt embereket mind az ő oldalukon és velük tanultam meg tisztelni és megbecsülni. De hát nem éppen ezért suttozták a fülembe Kolozsváron, hogy a Brassói Lapok világnézeti átszervezés alatt áll?! Lesz hát itt tennivaló ezen a téren is...

Aztán ráakadtam az egyik következő lapszámomban arra a vitacikkre is, amelyről Gizella beszélt. Halász Gyula bácsi védte meg őt és riportját ebben a gúnyosan csúfolódó cikkben a Cuvântul támadásával szemben. Hát kiderült az odamondásokból, hogy a bukaresti lap tudósítóját nem a csatornázatlanság, a kocsmák és a puritán város közepén felejtett bűnre vezető alkalom, vagyis a nyilvánosház sérelmezése háborította fel, hanem az, hogy Gizella felemlegette a riportban a Cenket

* Brassói Lapok, 1927. X. 14.

és rajta az Árpád-szobor romjait is. Színes anyagként persze, mert úgy akarta kikerekíteni a riportját, hogy a felemlegetett visszasságok ellenére is az idegen (már-mint ő, aki akkoriban érkezett Brassóba) úgy érzi, a gyönyörű brassói ősz aranyszőnyeget terít boldog bevonulása elé. A felemlegetett szobor és a riporter „boldog bevonulása” keltette a gyanút a Cuvântul újságírójában, hogy itt bizonyára szimbolikus célozgatások vannak. „Megfejtette” hát a riportot a maga gyanúja értelmében, és ügyészség után kiáltott.

No de Gyula bácsi meg is válaszolta a támadást, s egyáltalában nem szelíd hangon. A válasz fő címét nem is idézem, megelégszem az alcímmel is, íme: *Megőrült a Cuvântul magyar referense, aki mindig is üldözési mániában szenvedett.* Sajátságos, hogy ez ellen a hang ellen akkor még semmi sem tiltakozott bennem; inkább még helyeseltem is, mert bátornak éreztem az igazság szolgálatában.

Találtam aztán még két érdekesnek ígérkező bucaresti riportot m. i. jelzéssel. Nem olvastam el őket, mert nem tudtam, ki rejlik a két betű mögött. (Később értesültem csak, hogy az a két, egyelőre kisbetű is az átszervezés eredménye: Gizella sógorát, Győri Ernő öccsét, Mikes Imrét jelzik szerényen. Bukarestbe szerződtették ottani szerkesztőnek, Farkas Aladár mellé, akit ugyancsak az Újságtól vett át a Brassói Lapok.) Elolvastam azonban egy párizsi riportot, mert Brassai fémjelezte, Gyula bácsi legidősebb fiának és büszkeségének a művészi álneve. Pedig ez a „párizsi levél” a címével nem mondott akkor nekem semmit. Írójáért olvastam el s azért, mert hiszen én is jártam Párizsban, én is írtam onnan leveleket. A cím így szólt: *Panaít Istrati nemsokára leteszi a tollat és ismét vándorútra kél. A francia kritika hódolata a román írónak. A Kyra Kyralina szerzője sikereiről és aggodalmairól beszél.* Nem tudtam én még semmit Panaít Istratiról, sem híres regényéről, amit csak később fordítottak le románra is, magyarra is. Nem is jegyeztem meg akkor a négyen és regényeimén kívül semmit. A többi mind, amit itt írok róla, most vált érdekessé előttem, a Brassói Lapok újraolvasásakor. Viszont most már annyira izgal-

mas, hogy nem tudok lemondani róla, egyetlen részletet legalább idéznem kell a cikkből.

Brassai voltaképpen Frédéric Lefèvre egy közleményét dolgozta fel a Les Nouvelles Littéraires-ből. Lefèvre egyórás beszélgetést folytatott a hirtelen olyan híressé vált íróval. S most jöjjön az ígért részletecske ebből a beszélgetésből: „Hogy örömet okozott-e első könyvem megjelenése? Hogyne! És ketten is osztottuk. Midőn Kyra Kyralina megjelent, Ionesco és én megvetünk egy példányt a Place St. Michelen, ahol éppen voltunk. Túláradó örömmünkben egy kávéházba húzódtunk be, s Ionesco a könyvet cirógatva hajtogatta: Tőlünk van, öregem, tőlünk!”*

Igen, akkor megtehettem, hogy éppen csak a friss ismeretség udvariassága olvastassa el velem „Gyula bácsi fiának” a cikkét, de ne mozgassanak meg bennem semmit azok, akiről írt. Ma világhír glóriázza Brassait is, azokat is, akiknek túláradó örömről onnan, a párizsi Place St. Michelről beszámolt. Biztosan járt ott ő is; s bement abba a bizonyos kávéházba is, hogy átérezze azt, amit ők ketten éreztek, amikor mellükhöz szorongatták az „újszülöttet”. S talán éppen ez a túláradó öröm a titka annak, amiért ma írás közben megállít a nevük egy pillanatra, hogy kiidézsem egy negyvennégy éves lappéldány néhány mondatát...

Élményeket, érzéseket, ismereteket gyűjtöttem ezek alatt a próbaidős napok alatt Brassóban. Az élmények kérdőjelesek, az érzések ellentmondásosak, az ismeretek tartósak voltak. S ilyenek is maradtak még egy ideig. Már úgy értem, a kérdőjel, hogy vajon megfelelő-e nekem ez a hely, még megmaradt valameddig ebben a formában: vajon jó helyen vagyok-e én itt? A döntés, hogy maradok, ha kellemes, nem volt ilyen kérdőjeles. Maradnom kell, ha itt adnak kenyeret. De éppen ez a kell tette ellentmondásossá az érzéseket.

Legszilárdabbak a szerzett ismeretek maradtak. Ezek a későbbiek során csak megszilárdultak és kiegészültek; s így raktározódtak el. Lényegében nem kellett

* Br. L., 1927. X. 22.

módosítanom a kollégákról szerzett első benyomásokat sem, amelyekhez Eller Gizella tájékoztatóinak segítségével jutottam. Igaznak bizonyultak még a pletykái is. Móricz Miklós valóban unta már Brassót, s ahogy elrendezte dolgait a lapnál és a családjával, hazatért Magyarországra. Ezt tette Horvát Henrik is. Neki sem volt elég nekiszaladási tere Brassóban ahhoz a nevezetes műfordítói tevékenységhez, amellyel Budapesten már megbecsült nevet szerzett magának! Kárpáti kolléga is, szegény, valóban súlyos beteg volt. Rövidesen ki is ment Debrecenbe, ahol akkor maláriainjekciókkal kezelték a vérbajosokat. Úgy hírlett, hogy a malária okozta magas lázak ölik a vérbaj fertőző csíráit. Kárpáti megpróbálta ezt is, és a debreceni kúra után valóban mintha felfrissülten érkezett volna vissza. Sajnos, a javulás nem tartott sokáig, s a visszaesés már zuhanás volt – a sírba. A háború kései áldozatai közé soroltam. Ott szerezte a bajt, amely korai sírjába döntötte. Szerkesztőségünk koszorújában ott voltak az én hálám virágai is. Az ő segítségével kaptam ugyanis egy bútorozott szobát, amelyben meghúzhattuk magunkat a feleségemmel addig, amíg első gyerekünk érkezése elodázhatatlanná tette a végleges fészekrakást Brassóban. A hűgát és sógorát beszélte rá, hogy fogadjanak be bennünket egyik szobácskájukba, ahonnan ötéves kisfiuk gyerekágyát az előszobába kellett kitelepíteniök, mert összesen csak két szobájuk volt. Persze, nyomós érvelés lehetett e megoldás mellett a felajánlott bérösszeg is. Házigazdám alacsonyabb beosztású hivatalnok volt a vármegyeházán. Állását azzal tartotta meg – amikor prefektúrává szervezték át a volt főispáni hivatalt –, hogy jól beszélte mind a három brassói nyelvet: a román, a magyart és a németet. De azóta is egyfolytában féltette, s azért hűséges tagja lett annak a vadásztársaságnak, amelyet most már az új megyei urak is védtek és felkaroltak. Szükség volt ám közöttük ott is egy alacsonyabb beosztású hivatalnokra – illetve vadászra. A minden vasárnapi vadászkirándulások azonban rendszerint mulatozással végződtek, s mert ezekben már csak büszkeségből is egyenrangú vadászként kellett részt vennie, a feleségének szűken adott haza a fize-

téséből. Ez is baj volt persze, de a nagyobb ennél, az, hogy a karcsú, szőke asszony elhanyagoltnak érezte magát, s ezt nem is titkolta előttem. Az lett belőle, hogy sétapartnerem lettem a Cenk alatti sétányon, ahol jól kipanaszolhatta magát anélkül, hogy mindenre nagyon odafigyelő fiacskája feszélyezte volna. Egész élete történetét azonban már nem ismerhettem meg, mert a feleségemnek (aki párhetes késéssel jött utánam Brassóba, akkor csak, amikor szerződöttemet mi is véglegesnek tekintettük) az volt a véleménye, hogy egy bánatos asszony alkalmasabban kipanaszolhatja magát egy asszonytársának, mint egy férfinak, kivált ha az a férfi férj is már s éppen az övé. Így aztán a Cenk alatti séták meggyérültek, s végül egészen elmaradtak.

Mindezzel persze jól elébe vágtam az eseményeknek. De hiszen nem regényt írok, hanem a visszaemlékezéseimet. Egésznek látom már azt, ami akkor félbeszakadtnak tűnt, kereknek, ami egykor szűrt a szögleteivel, s befejezettnek, ami csonkaságával riasztóan hatott. Vagy éppen fordítva: széttörött, amit egésznek hittem, szögletessé vált a kerek, s csonkának bizonyult, amit épnek véltem. Ezért engedek ennek a kikerekítő sugallatnak. S tán nem is baj, ha itt mondok el olyasmiket, amiket el nem hallgathatok, a későbbiek során azonban csak zavarnának, mert végül is nem váltak életem szerves részeivé, halványuló emlékek maradtak csak, színes foltok, részletek a képen, amelyek változatosabbá teszik, de egyben kuszálják is az egész értelmét.

Első brassói tartózkodásom csak öt napig tartott. Izgatott, hogy senki nem szólt semmit, s én csak szaporítom a költségeimet a Pest szállodában s valószínűleg a Hatvani pincéjében is, mert a napidíjat ugyan ígérték, de összegről szó sem volt.

– Írni akarok haza a feleségemnek s nem tudom, hogy mit – tártam fel kétségeimet Móricz szerkesztőnek.

– Ó, hiszen minden rendben van – nyugtatott meg. – Éppen csak el kell számolnia a kiadóhivatallal, s már utazhat is... Állását november elsejével kell elfoglalnia. Menjen kérem a kiadóba Kahána igazgatóhoz...

Elmentem. Megnyerő külsejű ember volt az igazgató, szabályos, simára borotvált arca fölött magas homlok, alatta értelmes tekintetű szürke szemek. S alig pár évvel lehet idősebb nálam. Legjobban azonban határozottsága tetszett. És az, hogy nem beszélt sokat, s engem sem beszéltetett fölöslegesen. Közölte, hogy amennyiben úgy döntünk otthon a feleségemmel, elsején el is foglalható a felajánlott állás. Levelet róla visszaérkezésemkor kapok majd. Fizetésem ennyi és ennyi lesz – és akkora összeget mondott, hogy az éppen kétszerese volt annak, amit Kolozsváron legutoljára kaptam. Közölte még, hogy a drágasági pótlékot havonta hozzászámítják a fizetéshez, ahogyan a kollektív szerződés előírja. Napidíjként is olyan összeget mondott, hogy bőven fedezhettem belőle a napi kosztolást s még azt a második „fölliterezést” is, amellyel megismételtük az olyan jól sikerült elsőt Farcádi Sándorral, de már úgy illett, hogy én fizessek. S végül arra kért, hogy nyújtsam be a szállodaszámlát a kiadóhivatalban, vegyem fel az ott számfejtett összeget, s már utazhatom is. Hiszen ha én mindezt előre tudtam volna, nem a Pestben, hanem a Koronában szállok meg!

Este Győri Ernőéknél tartottunk egy kis búcsú-összejövetelt a közeli viszontlátás reményében. Gizella meg is csókolta, úgy örvendett, hogy újra összekerültünk.

És most újra kerekítsek? Minden közös örvendezésünk ellenére nem sokáig maradtunk kollégák. Egy év alatt Gizella annyi sajtópert gyűjtött gyenge vállaira, hogy nem bírta már a kényelmetlen terhet, a törvényszéki tárgyalásokat, az elővezetési parancsokat. Amikor egy ízben a hajnali órákban verte fel a rendőr, hogy elkísérje a reggel nyolckor kezdődő tárgyalásra, Gizella idegrohamot kapott. Ez igen megrémítette Ernőt, aki valóban gyöngéd férj volt Rábeszélte a feleségét, hagyjon fel a riporterkeskedéssel, ne szolgálta ki magát többé a durva rendőri önkénynek. Költőnek azért megmaradhat. Csakhogy abból megélni nem lehet, valami biztos kereset kell, rendszeres havi jövedelem. S lehetőleg minél több, hogy eltartson két igényes költőt. Ernőnek voltak fantáziás ötletei a pénzkeresésre. Feltalált például egy szellemesen egyszerű la-

katot, amellyel – úgy vélte – kiszorít a piacról minden „klasszikus lakatféleséget”, csak éppen szabadalmaztatnia kell. De pénz kell a szabadalmaztatáshoz is, a lakatgyártáshoz is, különben mások gazdagodnak meg az ő találmányán! Most új ötlet született a régi gondból. Ez minden problémájukat megoldhatja! Rábeszélte Gizellát, hogy az újságírással szerzett népszerűségét az üzleti életben kamatoztassa. De hát milyen üzletág található egy lírai költőhöz? Ernő megtalálta erre is a megoldást: parfümériát rendezett be Gizellának a Weiss Mihály utcában. Befektetést egyelőre csak az üzletelviség bére igényelt, a többit megoldották az áruhitellel. Behízog gondolat volt ám az illatszergyárosoknak, hogy készítményeiket egy költő árúsítja majd! Támogatta volt munkatársa üzleti vállalkozását a Brassói Lapok is. Cikkét közölte ezzel a címmel: *Somlyói Eller Gizella, a mártír és üzletasszony*. A cikket Mikes Imre írta, a sógor. Parfümériát nyitott „az első igazi erdélyi újságíróasszony”, mert nem bírta elviselni a hatósági zaklatást – írta a búcsúztatóban, amely természetesen az egész szerkesztőség nevében íródott.

Az illatszertár odakötötte Gizellát Brassóhoz, de nem kötötte Ernőt Gizellához. Egyszer csak úgy érezte, hogy ő már írói és újságírói formáját Erdélyben kifutni nem tudja. Párizsba vágott, majd onnan küld riportokat, s nemcsak az erdélyi lapoknak, hanem a budapestieknek is.

Egy napon elutazott, s úgy otthagyta Gizellát két, időközben Brassóba költöztetett hűgával együtt, mint kakukk a tojását idegen fészekben...

HŰSÉG ÉS – ILLESZKEDÉS

Nyakamba lógott a felhők lába, amikor másodszor megérkeztem Brassóba, most már a végleges odatelepedés elszántságával. Bezzeg nem ragyogtak már hósapkáikban a mesebeli hegyek, amikor Földvárnál kinéztem a vonat ablakán, hadd lássam: közeledünk-e? Olyan fekete felhők lepték el őket, hogy nem látszott belőlük semmi; s a Ceneknek is alig a lába térdig; azon felül ő is ködszítálásba rejtette magát...

Elrejtöztem én is a másodosztályú váróteremben úgy, hogy leültem egy szabad székre, s jól behúztam a fejem a felöltöm gallérjába. Hogyan zörgethetnék be ilyen korán a Kárpáti kolléga pártfogásával szerzett szállásomra, hiszen ott még mindenki alszik; s lehet, hogy éppen abban az ágyban is valaki, amelyet nekem szántak.

Ültem hát ott gunnyaszkodva, s szántam magam, hogy olyan egyedül vagyok. A feleségem még nem jöhetett velem: fel kellett számolnia első s olyan madár módra egyetlen nyáron használt fészünköt, kolozsvári lakásunkat. Nagy gondban volt: megbízható helyen kellett elraktározni azt a hálószobabútort, amelyet kicsidenként összegyűjtött keresetéből vásárolt, hogy azzal várjon vissza engem Párizsból; a két széles, vajsínűre festett és lakkozott ágyat, a hozzájuk illő két éjjeliszekrénykét, a készletből elmaradhatatlan tükrös toalettet s a két nagy ruhaszekrényt, faragott rózsadíszrel a tetején. Kispolgári ízlést, életszemléletet, szigorú erkölcsöt árasztó bútordarabok voltak ezek, de egy álom megvalósulását jelképezték, s annyira a szívéhez nőttek a feleségemnek, hogy azóta is, megkopva és – a sok kis és nagy költözködés miatt – eresztékeikben meglazulva, de ők maradtak a mi „lakáskultúránk” állandó jellemzői. A másik egy vagy két szobánkba úgy szólván darabonként vásároltunk össze heverőt, szekrényt, székeket, cserélgettük őket vagy szaporítottuk

a számukat a szükséglet szerint, a hálószoba azonban érinthetetlen maradt, annak egy darabjától is meg nem vált volna soha a feleségem, az csak annyiban változhatott, hogy velünk öregedett az élet természetes rendje szerint.

Nos, ennek a szobabútornak a gondos elraktározása addig is, amíg magunk után hozhatjuk majd Brassóba, bőven elég ok volt arra, hogy egyedül engedjen útra...

– S megvárom itthon még Erzsébet-napját is – nézett rám szendén és megértést várva. Megértettem. Ő is, húga is nagyon szerették édesanyjukat, s a nevenapján igen nagy felkészüléssel szokták fogadni a köszöntésére felsorakozó rokonokat. Közös Erzsébet-napokat ezután már ritkán ülhetnek, miért ne maradna hát s osztaná meg még egyszer a felkészülés terhét is a húgával? De ott a másodosztályú váróteremben, a reggeledésre várva egy késő őszi, felhőkkel terhes, ködtől szennyes napon, ez nem is látszott olyan természetesnek. A feleségnek a férje mellett a helye, különösen ha a férj ilyen elhagyatottnak érzi magát...

Nekem az elhagyatottság érzése, a napnak a feketén terhes fellegek nehezítették a reggeledést. De azért az csak előrehaladt annyira, hogy már nem tartottam túlságosan családzavarónak, ha megjelenek a Kárpáti kolléga szíves pártfogásával szerzett hónapos szobában. Felültem hát egy kétlovas bérkocsiba, s bemondtam a címet, anélkül, hogy szót váltottam volna a kocsisal, aki pedig némi érdeklődéssel nézett rám, hiszen nem számított még utasra, nem érkezett be még az a vonat, amelyre beállította magát és a kocsiját. Viszont annál fürgébben kapta kézbe a gyeplőt és az ostorát, nyilván azzal a számítással, hogy megtehet még egy gyors fordulót vonatérkezésig.

Szállásomon már várt a háziasszony. Az előszobában ott volt a gyerekágy s benne a gyermek, de ébren volt már az is, és viháncolt a neki még szokatlan hálóhelyén. A férj útban volt már a hivatalába, de bekísért még a szobába, ahol vetett ágy várt.

– Pihenjen egyet még a szerkesztő úr, mielőtt beáll a hámba...

Biztatott erre a háziasszony is, de mert szeretett beszélgetni, mindjárt el is újságolta, hogy a „többiek” már megérkeztek s munkába is álltak...

– A többiek? Hát azok kicsodák?

– Istenem, hát az új szerkesztők. Öcsém mondja, hogy kicserélődik lassan úgyszólván az egész szerkesztőség... Ő azonban marad, hiszen szinte nincs is már régi brassói a lapnál, amelynek Brassói Lapok a neve.

Persze, hiszen átszervezésről volt szó! Én azonban annyira el voltam telve önmagammal, vagy tán inkább a magam ügyével, hogy azt hittem: én teszem ki az egész átszervezést! Másképpen mivel magyarázhatom meg önmagamnak, hogy egyáltalában nem érdeklődtem a cég további terveiről? Még csak azt sem kérdeztem meg, hogy végül is hányan leszünk majd és kikkel dolgozom együtt. Ők persze azt gondolhatták, hogy meg se indultam aprólékosabb tájékozódás nélkül, hiszen újságíró körökben olyan gyorsan terjednek a hírek. Csakhogy én Kolozsváron úgy elbújtam akkor a magam gondjaiba, hogy nemigen ütközhettem bele sem igaz hírbe, sem találgató híresztelésbe. Ezért gondolhattam azt próbaidóm alatt, hogy már megismerkedtem s össze is barátkoztam jövőbeli munkatársaimmal, s velem a szerkesztőség átszervezése teljessé vált. Hát ebben a legutolsó pontban valóban igazam is lett; én voltam a legutolsó, akivel akkor a szerkesztőség kiégerszült...

Ezt azonban csak később tudtam meg. Háziasszonyom számomra meglepő híre elgondolkoztatott. Két jelentését fontolgattam magamban. Az egyik az: eszerint a lap régi munkatársai nem is örülnek olyan nagyon az újaknak. Hát hiszen ezt megérezhettem volna már a próbaidóm alatt, ha jobb megfigyelő vagyok. Nem, de-hogy! Legfeljebb Teleky Dezső bácsin érzett hűvös tartózkodás. Persze, akkor ő már búcsúzott szerkesztőségi asztalától, s biztosan fájt érte a szíve. A többiek azonban maradnak, nincs tehát semmi okuk, hogy északi szelet fűjjanak. Vagy tán bennük is nyugtalanságot ültetett el az újak tömeges beáramlása? Hát az igaz, hogy a sűrűből nehezebb kiemelkedni az egyes fának. A ritkásban akkor is jobban látható, ha törpe marad. De

hát ez engem is éppen úgy érint, mint őket. S ez a második jelentése háziasszonyom hírének: eszerint nyújtózkodnom kell, hogy kilátszodjam a sűrűből s jó mély gyökeret verhessek, mielőtt kigyérítenének. De hát kik azok az „új fák” s mekkorák, hogy árnyékukba fojthatnak, ha magam is nem igyekszem eléggé a napsugár felé?

– Köszönöm szépen – néztem a hívogató ágy felé elutasítóan –, aludtam a vonatban, az elég lesz mára. Nem akarom, hogy mindjárt az első nap a kényelemszeretet gyanújába essem amiatt, mert elkésve jelentkezem a munkahelyemen. Éppen csak megmosdanám egy kicsit, s már mennék is...

– Tessék – mutatott háziasszonyom biztató mosollyal a bekészített mosdóállvány felé, s – megyek már! – kiáltott vissza restelkedő bosszúsággal a kisfiának, aki az i betűk sokszorozásával sikoltozva kezdte követelni a bilit.

Lemostam magamról a bágyadtságot, amivel a kényelmetlen éjszakai utazás mázolt be, s a kedvetlenség helyébe is igyekeztem a frissesség látszatát dörzsölni az arcomra. Utána megreggeliztem egy útba eső cukrászdában, s időztem is ott egy kicsit, hogy azért túlságosan korán se érkezzem, hátha nem találok ott senkit, s akkor mindjárt visszafordulással kell majd kezdenem itteni pályafutásomat, ezt pedig már csak babonából is kerülni akartam.

Jókor érkeztem éppen. Kocsis bácsival az udvaron találkoztam, akkor vitte kimutatásait a kiadóhivatalba. Kérdésemre, hogy van-e bent már valaki, háta mögé bökdösött a hüvelykujjával, s hunyorított:

– Az új seprű...

– Micsoda?

– Hát az új szerkesztő – s már döcögött is tovább.

Egyenesen a rabicfalú szentély ajtaján kopogtattam hát, hiszen Kocsis bácsi furcsa tájékoztatásából megértettem, hogy az „új szerkesztő” egyedül lehet bent, azért érdemelte ki az új seprű minősítést. A szűk szobáskában egy nekem teljesen ismeretlen ember magasodott fel az íróasztal mellől, sőt ki is lépett mögüle,

amikor megmondtam a nevemet s azt, hogy mi járatban vagyok.

– Dr. Füzi Bertalan – nyújtotta a kezét. – Örvendek, hogy együtt dolgozhatunk...

Olyan magas volt, hogy kissé fölém hajolt, amikor kezet fogtunk. Kopaszodással magasodó homloka alól két nagy, hólyagosnak tetsző szem tekintett rám barátságos kíváncsisággal. Bazedovos? – villant meg bennem a gondolat, de a barátságos tekintet bizalmat kellett bennem úgyannyira, hogy komázó közvetlenséggel próbáltam melléje magasodni, bár láttam, hogy jó pár évvel idősebb nálam:

– Doctor iuris utriusque? – kérdeztem.

– Igen, de sohasem ügyvédeskedtem. Kezdetből újságíró vagyok.

Kezdték rémleni bennem, hogy találkoztam én már ezzel a névvel, talán a Dénes Sándor szatmári lapjában, a Szamosban. Szatmárról érdeklődtem tehát, ahol én még sohasem jártam, ő meg Kolozsvárról faggatott, hogy merrefelé tájékozódnak azok az újságírók, akik az ottani „nagy sajtóát szervezés” nyomán kihullottak a szerkesztőségekből. Nemigen tudtam olyant mondani, amiről ő már ne tudott volna. Olyan tájékozottnak mutatkozott, hogy bátran kipakoltam:

– Kolléga úr olyan tájékozott! Mondjon nekem valamit az itteni „nagy sajtóát szervezésről”. Bevallom, én úgy cseppentem ide, ahogy a légy esik a tejbe...

Elvillanó mosollyal jelezte, észrevette ám, hogy megismételtem az ő kifejezését; s hogy jelentése van ennek a kifejezésnek nála is, nálam is.

– Nem, ez itt másfajta átszervezés. Mondhatnám: ellenkező értelmű! S egyelőre be is fejeződött, együtt vagyunk már mindannyian...

Így derült ki, hogy nem túloztam, amikor a tejbe lesett légyhez hasonlítottam magamat. Az én nevem valóban nem az itteni átszervezés elején, nem is a közepén, hanem a legvégén állott – a jelentőséget tekintve. De most már mindent akartam tudni, hadd lássam az egész elképzelést s az egészben a nekem szánt szerepet. Füzi néhány mondattal világított rá a dolgok lényegére. A lap igazgatója koncepciózus üzletember.

Tudja, hogy a mi lapunk, amely mögött nem állanak tökéredekeltéségek, sem politikai pártok, mindössze egy családi részvénytársaság, csak akkor él, ha fejlődik, s csak akkor fejlődhetik, ha a tömegek érdekeit szolgálja és szólaltatja meg. A lapot a tömegekkel a szerkesztőségnek kell megszerettetnie. Ha ez a szerkesztőségnek sikerül, akkor ő, az igazgató, úgy beszervezi ezt a lapot, hogy országos jelentőségűvé válik, s üzletileg olyan szilárd lesz, hogy sikeresen visszaver bármilyen konkurenciális támadást. Ezt megígérheti...

Olyan beavatottnak látszott Füzi kolléga, hogy valami sértődöttségféle kezdett csírázni bennem: hát engem nem tartottak elég méltónak rá, hogy egy kicsit bár tájékoztassanak? Ebből a sértődöttségből buggyant ki kissé kételkedő hangáryalattal a kérdésem:

– S ezt mind ő maga mondja, az igazgató?

– Részben – mosolygott Füzi. – Felét ő mondja, felét én kombináltam hozzá abból, amit másfelől hallottam. Mert azért nem éppen ilyen tiszta, áttekinthető képlet ez! Itt van mindjárt a főszerkesztőnk, akihez a Grünfeld testvérek ragaszkodnak. Nagy magyarpárti korifeus...

– Én úgy hallottam, nemigen jár be a szerkesztőségbe...

– Ez igaz, de azért mégiscsak alkalmazkodnunk kell valamennyire ahhoz, amit a személye képvisel. Legalábbis egy ideig... De mindennél fontosabb, hogy érdekes, olvasmányos lapot csináljunk. A mi legfőbb gazdánk a nyájas olvasó. Az én elvem az, hogy az olvasó szent és – sértegethet. ..

– Ezt most találta ki? – kacagtam elismerően.

– Nem – kacagott ő is –, ezt Dénes Sándortól, a Szamos gazdájától kértem kölesön, annyira szellemesnek s egyben mélyértelműnek tartom. Ha jól alkalmazzuk, olvasni fogják a lapot azok is, akiknek az érdekében írjuk, de azok is, akik ellen írjuk. Ez utóbbiak lesznek, akik azért olvassák, hogy sértegethessenek. De mi nem törődünk velük...

Nem tudtam hirtelen, komolyan vegyem-e ezt a lapcsinálási programot, vagy csak szellemeskedő tréfának tekintsem. Füzi komolyan vette, s erről igyekezett en-

gem is meggyőzni. Később félórás előadást tartott erről a gondolatáról az ország minden részéből behívott tudósítóknak, lapterjesztőknek, szervezőknek, hogy megtanítsa őket helyesen viselkedni munkájuk közben. Ugyanakkor én a lapnak a Magyar Párttal szemben tanúsított s nem mindig következetes és egyértelmű viselkedését iparkodtam megmagyarázni – s hallgatóink a két előadásból kiéreztek azt az egy értelmet, amit sugalmazni akartunk. De addig még Füziben is gazdagodnia kellett a gondolatnak, bennem pedig előbb kicsíráznia, mint magnak, s aztán új magot hoznia. Ezért most inkább csak udvariasságból nevettem még egy kicsit, hogy utat nyissak annak a kérdésemnek, amely kezdettől ott leselkedett a szavaim mögött.

– Kik azok az új kollégák, akikkel kiegészült még a szerkesztőség?

Kicsit csodálkozva nézett rám: hát nem tudom? És csak most érdeklődöm, amikor már le is kötöttem magam? Éreztem, hogy ha most kimondaná a gondolatát, finoman tapasztalatlannak nevezne, akinek szüksége van a pártfogásra. Tájékoztattott hát, hogy az átszervezés már befejeződött, s velem együtt összesen öt emberrel egészült ki a szerkesztőség. Ketten – én és Eller Gizella – Kolozsvárról jöttünk. A bukaresti szerkesztőség is kapott két új embert: Farkas Aladárt bizonyára ismerem, a megszüntetett Újság bukaresti embere volt. Melléje került Mikes Imre, Eller Gizella sógora, Győri Ernő öccse. Mind a kettő kitűnő riporter. Farkas Aladár arról nevezetes, hogy „mindenütt jelen van, mindenről értesül”. Mikes tolla inkább tör, mint kard: szellemesen támad, váratlanul szúr. Ide Brassóba velem, Füzivel együtt jött, de nem Szatmárról, hanem Nagybányáról Krizsán Sándor. Művelt ember. Együtt volt hadifogságban Markovits Rodionnal, s ott jól kihasználta az időt: nemcsak oroszul tanult meg, hanem angolul és franciául is. Magyarul, románul, németül már otthon, a családban beszélt. *A Szibériai garnizonnak* nemcsak egyik hőse, hanem bizonyos értelemben társszerzője is. Markovits, aki élénk levelezést folytatott társaival, „kollektív riportregény”-nek nevezte művét. Ugyanis nemcsak a maga, hanem fo-

golytársai élményanyagát is feldolgozta. Levelek útján tartott kapcsolatot egyesekkel, másokat személyesen is felkeresett. Ezek közé tartozik Krizsán kolléga is...

Füzi tájékoztatójából hol sütött rám a napsugár, hol élesen vágott a szél, mint valami április eleji napon. Napsütés volt a bizalma, hogy beavatott terveibe, véleményét mondott az igazgatóról, az új kollégákról. Csípős szélnek éreztem azonban, hogy olyan nagy véleménnyel van az új munkatársakról. Lám, felmérte már, hogy hol mire használja őket, arról azonban egy szót sem szólt, hogy tőlem mit vár, velem mi a szándéka. Talán éppen arra akar figyelmeztetni, hogy egy ilyen együttesben húzzam meg szerényen magam? Vagy tán arra, hogy nekem is meg kell ám feszíteni minden erőmet, helyet kell találnom a talpam alá s megállni rajta úgy, hogy ne csak térferegjek a többiek lába alatt, hanem még ki is emelkedjek a fejem közülük? Úgy vélekedtem, hogy inkább erről a második esetről van szó, hiszen ha előre a többiek lába alá szán, úgy bizonyára nem is érdemesít ilyen beszélgetésre. Igyekeztem hát úgy viselkedni, hogy lássa: bízom benne. Tudtam már, hogy keményebb éghajlat alá kerültem, mint ahogyan a próbaidős napok vidékiesen nyugalmas, patriarkálisan kedélyes levegője ígérte. Személyesen még nem ismertem a felsorakoztatott új kollégákat, de hallottam már róluk korábban is. Mindnyájan idősebbek voltak nálam, s az újságírásban meg éppen öregeknek számítottak. Mikesnek az a híre volt, hogy különös rátermettsége van a mesterségre. Füzi találóan adott tört a kezébe kard helyett. A törhöz, szemben a karddal, ravaszság kell, a ravaszságban pedig benne van a sunyiság is. Sunyi embernek kancsal az esze – mondja a közmondás. Barátként is, ellenfélként is hozhat meglepetéseket, mert nehéz eligazodni rajta. De nem látszott kisebb vetélytársnak Krizsán sem, különösen most, hogy Füzi olyan – rám nézve – figyelmeztetően felemlgette műveltségét, nyelvtudását, a tanulásban tanúsított makacs kitartását. Lám, a hadifogságot is milyen jól a maga javára fordította: gyarapította a tudását. De hozott onnan másfajta tudást, tapasztalatot is – emlé-

keztem vissza. Talán még éves újságíró sem voltam, amikor küldöttségben jártam érdekében Eugen Bianu sziguranca vezérfelügyelőnél Kolozsváron. Kádár Imre vezetett fel bennünket, az újságírószervezet egyik alelnöke: Mátrai Jánost és engem. Mátrai Kolozsvár legöregebb, én a legfiatalabb riportere voltam. Ez volt a cím, amely a küldöttség tagjává minősített. Nem szívesen jártak küldöttségben a nevesebb újságírók ilyen helyeken és ilyen ügyekben. Kádár is csak azért nem térhetett ki előle, mert „ő tudott a legjobban románul”. De Bianu vezérfelügyelő nem ragaszkodott hozzá, hogy románul beszéljünk. Ő fordította magyarra a szót mindjárt az első mondat után azzal, hogy „így biztosan jobban megértjük egymást”. Nem tudom, finom bírálat volt-e ez a Kádár román tudására vagy csak egy művelt főhivatalnok előzékenysége, de ezzel engem is a küldöttség tényleges tagjává avatott, holott előzőleg nyilván csak azért kerültem bele, hogy „kilegyen a szokásos hármast”. Nem tudtam a küldöttség céljáról sem többet annál, hogy Krizsán kollégánkat Nagybányán letartóztatták s mi közbejárunk az érdekében. Így történhetett meg, hogy Kádár óvatos és kérő hangú mondatai nem elégítettek ki, közbeszúrtam hát egy alkalmas pillanatban én is a magam mondani-valóját az újságírói vélemény-nyilvánítás szabadságáról. A közbeszólásnak váratlan hatása lett. A vezérfelügyelő csodálkozva nézett rám. Kádár pedig dadogni kezdett zavarában. Egy pillanatig abban a boldog hiszszemben ringatóztam, hogy lám, én találtam fején a szöveget, s a legjobb mindig az egyenes szókimondás. Bianu szemében azonban a csodálkozás hirtelen kíváncsi érdeklődéssé változott, aztán elkacagta magát:

– Maga, édes fiam, biztosan azt sem tudja, miről van szó. – Kádár nézett, az pedig restelkedve bólintott:

– Igen, a kolléga úr talán azt hiszi, hogy valami cikk miatt van a baj. Viszont az sem lehet alapos gyanúok ugyebár, hogy Krizsán kolléga a hadifogságból tért haza, s ott bizonyos szerepe volt az orosz forradalom idején fogolytársai között...

A vezérfelügyelő ezt készségesen elismerte, s ígérte is, hogy kollégánk ügyét alaposan kivizsgálja. Ezzel bocsátotta el a küldöttséget; Kádár pedig az utcán engem azzal, hogy máskor fékezzen a hevességemet, s vegyem fontolóra, hogy hol vagyok. A sziguranca nem szokott közönséges sajtóperekkel foglalkozni... Ennyi persze nekem még nem lett volna elég, hiszen sajtó útján is lehet államellenes izgatást elkövetni, Mátrai azonban kiegészítette a figyelmeztetést azzal, hogy Krizsán kollégát kommunista szervezkedéssel gyanúsítják, azért tartóztatták le. Azt is hírlelik róla, hogy agitátorképző iskolát végzett volna... Igaz viszont, hogy mi úgy teszünk, mintha nem tudnánk erről...

Küldöttségijárásunknak akkor nem sok eredménye lett. Krizsán kollégánk hosszú hónapokig, vagy tán egy egész évig járt újabb „iskolát” nálunk is. Itt azonban ezt vizsgálati fogságnak nevezték. Nem tudok erről pontos adatokat mondani, mert amikor később felemlégettem neki, hogy milyen körülmények között halottam róla először, kedvetlenné vált, mint az őszi eső, amelyben csak a nedvesség kellemetlenül sok és a ködcsitálás, de egyébként alig csepeg. Pedig máskor szívesen és sokat beszélt oroszországi élményeiről is; de még szaporábban peregtek ajakáról, most már a vidám tavaszi esőcseppek, amikor a nagybányai festőkolónia színes életéről mesélt, amelyben egy ideig Tersánszky Józsi Jenő oldalán nyakig lubickolt. (Később engem is összeismertetett az akkor már Budapesten íróskodó Tersánszkyval. Levelet küldött neki egy utam alkalmával, s igen melegen beajánlhatott, mert Kakuk Marci figurájának megteremtője nyomban magával vitt egy estélyére, amelyen nem felolvasott, hanem egy síp segítségével népdalokat adott elő, mondván szóval a szöveget, sípjával pedig a dallamot. Az estély után úgy összebarátkoztunk, hogy még 1950-ben is elküldte a Kakuk Marci-történetek kétkötetes kiadását ezzel a dedikációval: Kacsó Sándornak régi, változatlan szeretettel. Pedig ez után az első után nem találkoztunk többé soha.)

Így tudtam meg, hogy Krizsán kartárs próbálkozott a festészettel is, ami egyébként útkeresése idején számára igen természetes volt, hiszen atyafisági kapcsolatok fűzték a művésztelep néhány legkiválóbb alkotójához. Öccse volt Krizsán János festőművésznek, veje Ferenczy Károlynak, sógora Ferenczy Béninek és Valérnak, mert ezek nővérét, a már akkor neves gobelin-művésznőt, Ferenczy Noémit vette feleségül.

Mindez barátsággá dúsitotta érzelmeimet iránta. Persze csak később. Most még csak annyit tudtam róla, amennyire a kolozsvári küldöttségjárás kalandja figyelmeztetett, s amennyit felkészültségéről Füzi nagy elismeréssel mondott. De ennyi is éppen elég volt, hogy magamnál sokkal többre tartsam, s a vetélytársak közé soroljam, akiktől tartanom kellene; de tán mégis az volna a jobb, ha tanulnék tőlük, hogy velük egy szinten hordhassam a fejem...

Nem érdemem és tanulékonyaságom, inkább szerencsés helyzetem hozta úgy, hogy ez igen hamar sikerült. Vitát kavarázó érdeklődés kísérte már brassói bemutatkozásomat is. Nem volt benne kiszámítottság, a véletlen hozta úgy, hogy Benedek Elek éppen abban az időben szervezett irodalmi estélyt Brassóban, amikor én ott a lap új munkatársaként a helyemet kerestem. Az estély persze székely jelleget kapott, de inkább csak azért, mert Benedek Elek állott az élére azoknak, akik az Újság megszüntetésekor kenyér nélkül maradtak. Igaz, mire az estélyre sor került, én már kenyérbe estem, s éppen Brassóban. De ez még jó is volt, legalább költségmentesen szerepelhettem, több jutott a bevételből a többi szereplőnek. S részt vehettem az előkészítésben, ami azonban – tekintve, hogy egészen új és ismeretlen voltam még Brassóban – jórészt abban merült ki, hogy megkértem Halász Gyula bácsit: harangozzon egy kicsit a lapban, jobban begyűlnek úgy a hívek!

Olvasom most a Gyula bácsi egyik beharangozását* – s mosolygok magamban. Lám, milyen minősítéseket talált, hogy kedvet csináljon a közönségnek – hoz-

zánk. Hát először is azt írta, hogy ez az „első irodalmi estély Brassóban”. Ez a miénk. Benedek Elek mint „az örökifjú székely mesemondó” szerepelt a közleményben, Farcádi Sándor „a legegységibb hangú erdélyi költők egyike” lett. Az én irodalmi minősítésemben a legérdekesebb kétségkívül ez volt: „a Brassói Lapok legújabb munkatársa”. Szentimrei Jenőnek „az erdélyi irodalom megszervezésében volt nagy része”. Tamási Áron pedig „őserejű székely novellista”. Szentimreiné Ferenczy Zsizi Csiky Endre és Lányi Ernő dalai mellett a „híres magyar zeneszerző, Bartók Béla pár székely dalát” is elénekli, György Dénes pedig, a „kitűnő interpretáló a legszebb erdélyi költemények közül szaval”.

Volt valami szerepem abban, hogy Halász Gyula olyan bőségesen használta az erdélyi és a székely jelzőt estélyünk meghirdetésében? Bizonyosan volt. Suggestáltam őket bizonyos belső eredetű buzgalomból azért, mert magam is székelyként akartam bemutatkozni Brassóban. Székely volt a hőse első színes cikkemnek is, amely alá a Brassói Lapokban odaírtam nevem kezdőbetűit. *Csizmadia székely Balogh Tamást* ünnepeltem benne, aki – külföldi lapok híradása szerint – megszerezte a firenzei angol intézet megbízását, hogy a húszezer dolláros pályadíj fejében portré-sorozatot rajzoljon a világ 200 leghíresebb emberéről. Micsoda vállalkozás!

Ezúttal azonban s brassói viszonylatban hasznosnak is éreztem az estély székely fogantatásának nyomatékos hangoztatását. Okát kellett adni valamivel, hogy Brassóból éppen csak Farcádi Sándort válogattuk be a szereplők közé. Halász Gyula maga is pódiumon szerepelgető irodalmár volt, s Brassó magyarsága költőként tartotta számon Szemplér Ferencet, a katolikus gimnázium népszerű igazgatóját. S ott volt még a drámaíró Nikodémusz Károly, a magyar evangélikusok papja! Mindezek bántódás nélkül csak úgy vehették tudomásul kimaradásukat, ha külön székely kiállításnak tekintették az estélyt, amelyet éppen ezért támogatniok is kell. S én még felsorakoztattam a „székely

kiállítás” érvei közé Nagy Imrét, a csíkzsögödi festőt is, akinek éppen azokban a napokban nyílt meg a harmadik brassói tárlata...

A megbántódásokat így elhárítottuk, de közben a székelység és erdélyiség erős hangoztatásával elvetettük Brassóban is az irodalmi transzilvanizmus magját. Brassó eleddig szikes területnek számított az új irodalmi magvetők szemében. Minden nagyobb erdélyi városnak volt valamelyes irodalmi fóruma: lapja vagy irodalmi egyesülete, társasága. Brassóban csak a szászoknak volt ilyen. A Helikon is a szászokba karolva próbált betörni ide, de most még nem, csak két évvel később. A Brassói Lapok a múltat őrizte politikailag, a múltban rostokolt hát az irodalomban is. Magyarországi lapokból vágott irodalmi anyagot közölt szívesebben, friss hazai termést igen keveset. Márpedig a mi új gondolatunk éppen ez volt: meg kell állnunk a magunk lábán az irodalomban is...

Brassóba ez a gondolat a mi meghirdetett estélyünkkel tört be először. A Brassói Lapok szerkesztőségébe pedig – velem. De külön színt, hangsúlyt – és szagot kapott azzal, hogy székely jellegét annyira hangsúlyoztuk... Persze, ezt a szagot a mi híveink fenyőillatnak érezték, s külön lelkesedtek érte. A Brassói Lapok szerkesztőségi tagjai azonban, beleszámítva a régiek mellé még az újakat is, többségükben nem tartoztak ezek közé. Ők a fenyőillatot gyanakodva szagolgatták: székely hetvenkedés ez? Vagy valami újabb különködés?

Persze, heccelődtek is, vitatkoztak is. Én a heccelődések előtt kitértem, de a vitát lobbanékonyan állottam. Hát ki mer olyant orrontani, hogy el akarunk szakadni a magyar irodalom egészétől? Vagy akárcsak feltételezni, hogy ilyesmi egyáltalán lehetséges? Hanem új színnel, új ízekkel, új tartalommal gazdagítani igenis lehetséges...

Estélyünkről az „európai” Horvát Henrik számolt be a Brassói Lapokban. A viták után várható volt, hogy beszivárog az ott elhangzott ellenvetésekből, kétkedésekből, fenntartásokból valamennyi a bírálóba is. Az estély maga azonban miattam – egy kicsit leg-

alább – a Brassói Lapok ügyévé is vált. Munkatársa voltam a lapnak, s méghozzá új munkatársa, elvárhattam hát a támogatást. Horvát Henrik bírálata ennek megfelelően gyengéd volt. „Kacsó Sándor – írta beszámolójában –, *...egy hangulatos, könnyes mosolyú novelláját olvasta fel... Nyilvános felolvasáson ugyan alkalmasabb egy drámaibb menetű elbeszélés – hacsak különös felolvasói kvalitások ragyogtatásáról nincs szó –, de Kacsó Sándor ezzel az érdekes írásával is megnyerte a hallgatóság tetszését és meleg elismerését.”

Hát ebben semmi nyoma sem érződött az előzetes vitáknak. Őszinte volt és találó. Igaz, a felolvasott írás sem nyújtott alkalmat másfajta értékelésre, mert azt talán mondanom sem kell, hogy különös felolvasói kvalitások ragyogtatásáról szó sem volt. De miért tért vissza ez a gondolat Tamási Áron szereplésének a méltatása után is, éspedig egészen furcsa képzettársítással? Íme: „Tamási Áron, az erős tehetségre valló *Lélekindulás* című novelláskötet írója, székely tárgyú és székelyes ízű humorral fűszerezett novelláját olvasta fel... A közönség kitűnően mulatott a Tamási Áron felolvasásán, amely ha érthetőbb lett volna, még nagyobb hatást ért volna el. Egyáltalában: ne felejtsek el a nyilvánosan előadók azt, ... hogy bizonyos mértékben mégiscsak szükséges, hogy előadni, felolvasni tudjanak.”

No, ebben a tiszta fogalmazásban már ott settenkedett a viták árnyéka, bár úgy, hogy inkább csak mi vegyük észre, ne az olvasók. Tamási, ha később alakult is ki sajátos előadói modora, amellyel olyan sokszor elbájolta hallgatóságát, már ekkor is tisztán, érthetően olvasott fel, mit beszél hát Horvát Henrik arról, hogy „ha érthetőbb lett volna”? Különben is: mulathatott volna a közönség kitűnően, ha nem érti az előadót? Hát nem ellentmondás ez?

Horvát Henriknél nem volt az, s én értettem azt is, hogy miért. Horvát Henrik nem a szavakat nem értette, hanem a kifejezéseket, s leginkább azokat az érzel-

* Br. L., 1927. XI. 17.

mi telítettségeket, amelyeket ezek a kifejezések magukba zártak. Horvát Henriknek a székely nyelvjárás volt sok, vagyis inkább az, hogy Tamási egész novellát ír ennek – nem is csak a szavaiban és kifejezéseiben, hanem – egész szellemében. Még ha csak egy-két alakját jellemezné így – az bevett irodalmi szokás. De ilyen töményen székelykedni – ez már értelmetlen!

Az estély előtti vitáink világították meg előttem az idézett mondatok igazi értelmét. S azt is, hogy miért esett a beszámolóban olyan kevés szó azokról a székely dalokról, amelyeket Bartók feldolgozásában adott elő Ferenczy Zsizi, s amelyeket mi az estély csattanójának szántunk. Itt is ugyanez az érzés foghatta vissza a tollát, amely pedig olyan könnyedén siklott a papíron, amikor Benedek Elekről és az estélyről általában szólt. S itt még súlyosabbá tette a szüksézt az, hogy Horvát Henrik zeneértő is volt. Mégis megelégedett ennyivel: „Sz. Ferenczy Zsizi néhány régi székely népdalt, egy Bartók-féle népballadát és két német dalt énekelt kedvesen. Különösen a székely dalokkal és Bartókkal aratott sikert.” Igaz, főszerkesztőnk, Szele Béla még szükséztőbb volt e műsorszámunk értékelésében:

– A székelység kicsúfolása! – morogta szomszédainak elborult arccal. Szentimreiné *A rossz feleség* című székely népballadát énekelte akkor, amikor ez a mérges megjegyzés elhangzott. Előzőleg pedig *A nagy hegyi tolvajt*.

De ezt már Horvát Henrik is kacagva mesélte nekünk pár nap múlva a Korona kávéházban, a délutáni uzsonnakávénál.

– Hát hiszen éppen ezért kellett volna a kolléga urnak többet írnia azokról a dalokról – tettem a csendes szemrehányást. – Hogy az ilyen értetlenségek megszűnjenek...

– De hát ez irodalmi est volt. A dalok csak a színezésért voltak benne. Az irodalmi részről eleget írtam. Persze, írhattam volna többet is. És főként mást is – villantotta felém a szemüvegét, de mosolygott,

jelezve, hogy ezt már, korábbi vitáinkra utalva, inkább heccelődésnek szánja.

Így is fogtam fel, s azért mertem közvetlenebbé tenni a társalgást egy egészen személyes célzással:

– Igazán sajnálom, hogy a fülre még nem találtak fel valami – szemüvegfélét...

– Eredeti gondolat – mosolygott udvariasan, de láttam, hogy nem érti, mire célzok. Nem is érthette, mert a megfejtés még csak az én fejemben volt. Aznap olvastam el a Nagy Imre tárlatáról írott nagyon szép és nagyon elismerő cikkét. Úgy kezdte, hogy Nagy Imrének már az első brassói kiállítása meglepetést hozott: „... a sok középszerű és egész jó ecsetmunkás után... végre egy igazi alkotó.”*

– Azért mondom, mert Nagy Imrében, ha szemüveggel is, de meglátta és elfogadta – a székelyt.

– No és? Hát az igazán nagyon komoly festő...

– De Tamásiban nem hallja meg ugyanazt! Ezért kellene a fülére is valami... valami – nem találtam a megfelelő s eléggé szellemes meghatározást –, valami... *hasznos segédeszköz* – adtam meg végül is magam a lapos közszólamnak.

Eller Gizella „fertőzött” volt már Kolozsvárról, a nemzedéki együvértartozás gondolata is dolgozott benne, mellém állt hát kissé nőies lelkendezésével.

– Igaz is – tapsolt –, hát nem a székelyek a legjellemzőbbek a mi külön erdélyi irodalmunkra?

Krizsán Sándor Nagybányáról jött, őt meg egy tájegység bűvölete „fertőzte” meg:

– Elvégre külön nagybányai festészetről is állandóan szó van... Miért ne lehetne székely irodalom?

Horvát Henrik megigazította orrán a csíptetőjét, s harciasan fordult Krizsán felé:

– De kollégám! A festőecset a világ minden nyelvéen beszél. Akárcsak a zene. Az irodalom azonban egy nyelvhez kötődik. Amelyen éppen megszólal...

– De hát akkor nem lehet külön erdélyi magyar irodalom sem? – csodálkozott Eller Gizella.

* Br. L., 1927. XI. 19.

– Ez az! – mondta tárgyilagos higgadtsággal Fűzi Bertalan. – Elvileg talán valóban nincs. Gyakorlatilag azonban van, mert beszélnek róla, s mert földrajzilag már tartalmat is kapott. De hát lehet egy irodalomnak földrajzi fogalom a meghatározója? Tisztázni kellene már ezt a kérdést...

Horvát Henrik mérgesen lekapta a csíptetőjét, s mi már nem tudtunk a szemébe nézni, olyan réveteggé vált rövidlátó tekintete. Sokáig dörzsölte zsebkendőjével előbb az egyik, aztán a másik üveget, de úgy, hogy csak fél kezében tartotta, s úgy is tisztította. „Így kell ezt – magyarázta –, most tanított meg rá a szemorvosom. Ha egyik kezemmel fogom, a másikkal meg dörzsölöm, előbb-utóbb elferdül, nem áll meg az ornyeregben.” Végre feltette újra, s megint csillogó lett a tekintete:

– Igen, tán tényleg lehetséges. Hiszen van svájci német irodalom is. Akkor meg azt kellene vizsgálni, hogy van-e külön karaktere ennek a mi erdélyi magyar irodalmunknak...

Ebből a vitának indult s tanácskozássá komolyodott beszélgetésből született meg esedékes karácsonyi számunk egyik nagy „attrakciója”. Az ötletet Fűzi emelte ki egyes szerkesztői érzékkel Horvát Henrik csendes töprengéséből:

– Mi lenne, ha ankétot szerveznénk karácsonyi számunkban? A cím, vagy inkább a kérdés, amelyet feltennénk, éppen ez lehetne: Van-e külön karakterű erdélyi magyar irodalom?

Horvát Henriknek tetszett az ötlet. Mindjárt vállalta is, hogy a budapesti írókat megkeresi ő. Ha lehet, kiutazik, ha nem kap gyorsan útlevelet, leveleket ír. Amúgy is fel akarja újítani régi kapcsolatait, ez az ügy éppen jó alkalmat szolgáltat rá.

– A helikonistákat pedig kérje fel Kacsó – indítványozta Eller Gizella.

A hazaiak nem érdekesek – vélte Horvát Henrik. – Mind ugyanazt mondják majd...

Vannak más írók is – igényeltem halkan a megtisztelő szerepet –, nemcsak helikonisták!

– Hát, ha kolléga úr vállalja, hogy kiválaszt mondjuk öt helikonistát s ötöt a Helikonból kihagyottak közül... De aztán tartsa is utána a hátát! – figyelmeztetett Füzi.

Erre bizony nem gondoltam. Hogy ez amolyan ellenválogatásnak tűnhetnék a helikonisták szemében! Hiszen a kimaradottak közül ötöt kiválasztani nem volna nagy feladat, nincsenek olyan nagyon sokan... De a helikonisták közül kiszemelgetni ötöt? Olyan ez, mintha egy marék ép szemű rizsből kellene kiválasztanom ötöt tisztán a gusztusom szerint. Azaz nem olyan biz' az, mert a rizsszemek nem törődnének az én önkényeskedő ízléssel, de a helikonisták igen.

– Igaz, csak káros háborúskodás támadna a nyomán... – hátráltam meg.

– Maradjunk csak a pestiekkel – tért vissza Horvát Henrik a maga gondolatához.

Így maradtunk meg címében is, tartalmában is az eredeti gondolat mellett. Nem emlékszem már rá, hogy megkötöttük-e valamiben a Horvát Henrik kezét, vagy szabadjára hagytuk, hogy úgy kapdossa le a cvikkerét az orráról, dörzsölgesse tisztára a zsebkendőjével s tegye vissza, ahogyan éppen jólesik. Úgy vélem most, hogy inkább erről az utóbbiról lehetett szó. Erre vallanak a kiválogatott nevek. Még akkor is, ha nem mindenki válaszolt a felkérésre. Horvát Henrik nem félt válogatni a marék rizsből, bátran szemelt belőlük a maga egyéni ízlése – és irodalompolitikája szerint. Ez adja meg annak az ankétnak a mai sajátos érdekességét. Móricz Zsigmond neve például hiányzik a nyilatkozók közül, pedig öccse még ott ült a szerkesztőségünkben. Nyilatkozott ellenben ifj. báró Wlasits Gyula, a „lírikus és regényíró, kultuszminiszteri államtitkár”, ahogyan Horvát Henrik bemutatta a kevésbé tájékozódott erdélyi olvasóknak...

Ó, ezek a beajánlások olyan bűbajosak és jellemzőek, hogy nem állhatom meg, ki kell másolnom őket. Íme: Lengyel Menyhért „a világhírű drámaíró”, Pekár Gyula „regényíró, drámaíró, a Petőfi Társaság elnöke”, Kosztolányi Dezső „az új magyar líra, a modern magyar regényirodalom kiváló reprezentánsa”, Harsá-

nyi Zsolt „drámaíró, költő”, Kardos Albert „irodalomtörténész, filológus, a debreceni Csokonai-kör tb. főtítkára”, Zilahy Lajos „drámaíró, regényíró”, Oláh Gábor „lírikus, regényíró, irodalomtörténész”, Szekula Jenő „regényíró, novellista, hírlapíró”, Sárközi György „a mai fiatal költőgárda egyik legértékesebb tagja”, Juhász Gyula „a nagynevű lírikus”, Pintér Jenő „az Irodalomtörténet c. folyóirat főszerkesztője, a MTA tagja”, Péterfy Tamásnak nincs beajánló minősítése. Ő önmagát minősíti nyilatkozatával, amelyből kiemelek itt néhány sornyt: „... Tisztelt Kiadóhivatal, egy kicsit hosszú a kérdéseire csinált válaszom, de ne bánja, mert ez tényekkel igazolja, hogy van erdélyi irodalom, s ez megkülönböztethető a többitől. Én írtam 20 kötet székely regényt, 6 kötet góbéságot, 4 mesekönyvet, és ez mind erdélyi, mind székely. De 60 kötetre megy a könyv alakban meg nem jelent dolgozataim terjedelme...”

Csak úgy áradt Horvát Henrik bozótos bajusza alól a derű, amint felém lesett, hogy lám, milyen képpel olvasom. Megsajnálhatott, mert kijelentette, hogy ez bizony elmaradhatott volna. Aztán kitartóan tagadta, hogy szándékosan becsempészte „ezt a Péterfyt” a nyilatkozók névsorába. Erősítette, hogy nem is ismeri, csak hallott felőle. Érdekesnek tartotta, hogy Pesten is van egy „székely író”, gondolta, kedveskedik nekünk vele.

– Hiszen láthatja, hogy nem is nekem küldte a nyilatkozatot, hanem a kiadóhivatalnak – bizonykoddott. – Biztosan meg se nézte ez az illető levelünk aláírását. Vagy tán a nevem ellen volt kifogása? Megelégedett a levélpapír nyomtatott felzetével. Ugyanis a kiadóhivatalban diktáltam a leveleket az ottani cégjelzéses levélpapírra...

Gyanús volt ez a hosszú magyarázkodás. Fűzi finom mosolya csak fokozta gyanakvásomat.

– De miért nem hagyta el a kolléga úr egészen, ha már a karácsonyi számból amúgy is kiszorult?

Az utolsó három nyilatkozat ugyanis nem a karácsonyi, hanem az újévi számban jelent meg. Késtek a postán? Vagy tán a hirdetések szorították ki őket?

Ez könnyen lehetséges volt, mert a tördelő előbb a kiadóhivataltól előírt hirdetéseket helyezte el az oldalakon s csak azután a szövegeket. Hogyan hagyhatlak volna ki hirdetéseket s éppen a karácsonyi számból, amikor felemelt tarifával vették fel őket!? Emiatt is rákenhettük a postára a késést.

Horvát Henrik lekapta a cvikkerét, hogy megtörölgesse a szemorvostól tanult módon.

– Nem, azt nem tehettem meg, hogy teljesen elhagyjam. Hiszen mi kértük...

– De remélem, „ez a Péterfy” most már az utolsó.

– A legutolsó! – kacagott Halász Gyula bácsi – megnyugtatóan. – Ezt szoktam mondani a sógoromnak is, ha ittasan azzal dicsekszik, hogy ő volt a vármegye utolsó magyar főjegyzője...

Nem tudom, felcsigáztam-e eléggé az olvasók érdeklődését arra, hogy kíváncsiak legyenek az ankét többi résztvevőjének a válaszaira is. Én, bevallom, hogy nagyobb érdeklődéssel olvastam nyilatkozataikat most, mint akkor, különösen a Péterfyvel vallott fíaskó után. Van valami izgalmas abban, ha közel félszázados állásfoglalásokat olvasunk, bár azóta az idő egyértelmű választ adott a kérdésre: van romániai magyar irodalom. Magamból indulok ki tehát, amikor úgy döntök, hogy érdeklő bizony ez a mai olvasókat is. Az pedig már az írás íratlan törvényéhez tartozik, hogy ki kell elégíteni az olvasó kíváncsiságát, hacsak lehetséges, hiszen éppen ezzel az ürüggyel követeljük a figyelmét. Engedelmeskedem tehát ennek a törvénynek, még annak az árán is, hogy esetleg nehézkéssé válok az idézetek halmozásával. Ezt a veszedelmet pedig azzal próbálom elhárítani, hogy nem másolom ki egészében a nyilatkozatokat, hanem csak a legjellemzőbb mondatot idézem mindenikből. Azt, amelyikből kiderül, ha határozott véleménye van, de az is, ha töpreng, alkuszik vagy tétovázik...

Vonuljanak fel tehát ezek a kiválogatott mondatok a nyilatkozók sorrendjében:

Lengyel Menyhért: Van is, nincs is, mert „szerintem a kérdés technikai, nem lelki”.

Pekár Gyula: „Véleményem szerint igenis van...”

Kosztolányi: „Az irodalom egységét csak a nyelv teszi..

Iff. báró Wlasits Gyula: „Tagadhatatlanul van sok erdélyi írás, amelyből Erdély színei olyan erőteljesen sugároznak felénk, hogy nyomban érezzük: erdélyi íróról van szó.”

Harsányi Zsolt: „Minden zárt nyelvterületnek külön belterjes irodalma fejlődik ..

Kardos Albert: „...Van tehát és legyen is az irodalomban erdélyiség, mert azt nem kívánhatom, hogy Petelei István vagy Benedek Elek úgy írjon, mint Gárdonyi Géza vagy Móra Ferenc...”

Zilahy Lajos: „Az erdélyi irodalom meghatározása valóban bevonult az utóbbi időben a köztudatba. A magam részéről azonban semmiféle izmust nem látok benne (célzás a transzilvanizmusra!), és tisztán földrajzi meghatározásnak tekintem.”

Oláh Gábor: „Erdélyi irodalmat csak a régi értelemben ismerem: a Jósika és Kemény alakjával kapcsolatosan...”

Szekula Jenő: „Erdély irodalmi egén mindig ragyogtak csillagok, hol sápadtabban, hol tündöklőben...”

Sárközi György: „Külön erdélyi irodalom van is, nincs is...”

Juhász Gyula: „...De hogy ez az irodalom lényegében más lenne, mint amit a Duna–Tisza táján művelünk, nem gondolnám...”

S végül az újévi számban közölt hármashból kettő, mert Péterfy „szellemét” nem akarom újra felidézni:

Pintér Jenő: „...olyan értelemben, hogy a magyarországi magyar irodalomtól jellegére nézve ténylegesen eltérne és tőle bizonyos kritériumok által megkülönböztethető volna: nézetem szerint nincs.”

Ez a karácsonyi számunk egyébként ettől az ankétól eltekintve is tartalmazott irodalmi érdekességeket. Más volt már, mint az eddigi Brassói Lapok, de még sokféle hatás érvényesülését tükrözte. Jelenlétemnek tulajdonítható Jancsó Elemér fordítása Grazia Deleddától (Padre Topes) és Makkai Sándor *Gyermekáldozat* című írása. Grazia Deledda akkor kapott Nobel-

díjat, ezért mutattuk be a lap olvasóinak. Részem volt persze a Makkai-novella közlésében is, bár most már főszerkesztőnknek se igen lehetett nyílt kifogása ellene, hiszen az Ady-védő Makkaiból közben a reformátusok püspöke lett. Szabolcska Mihály verse és Barabás Miklós *Régi diáktüntetések* című visszaemlékezése azonban már Szele Béla vonzása révén került az ünnepi számba, amelynek vezető cikkét is ő maga írta. Győri Ernő *A dél keresztje alatt* című folytatásos regényét indította el, Krizsán Sándor *Az aranygyapjas juhok* című írásával mutatkozott be, de azt hiszem, ez volt az első és utolsó novellája. Egyébként átvette Teleky Dezső árván maradt reszortját, a gyermekrovatot. A rovat címe Gyermekvilággá tágasodott, szerkesztője pedig Dezső bácsiból Sándor bácsivá alakult át. Nem hiszem, hogy az olvasók hamar észrevették volna a változást. A közgazdasági rovatban Móricz Miklós és Gyárfás Elemér cikkei kerültek egymás mellé. Hogy ez miért érdekes, az a későbbiek során kap magyarázatot...

Nem esett egy szó sem a karácsonyi számban Sipos Domokosról. Igaz, két nappal dátumoztuk előre a lap-számokat, hogy frisseknek hassanak az ország legtávolabbi vidékein is. A december 25. jelzésű szám tehát már 23-án elkészült. Ez magyarázza, hogy a december 26-os dátumozású számban, a hírfejlében ezt olvashatjuk: „Karácsony szombatján eltemetjük Sipos Domokost.” Persze, a cikk keltezése december 24. E nap délelőttjén telefonálta meg tudósítónk, hogy felmutathatjuk már új irodalmunk első mártírját is.

*

Politikai napilapban az irodalom csak amolyan vasárnapi kellék. Egy kicsit pihenésnek számít a szerkesztőség szemében is. A vasárnapi mellékletet a hét folyamán kényelmesen össze lehet állítani, esetleg „gereblyézni” külföldi lapok anyagából. Ha a melléklet jól sikerült, a „főlap” már hamar összeáll a beszállt híryanagyból, hadd szabaduljanak minél hamarabb a szerkesztők. Hacsak nem zajlanak éppen akkor nagy események a világban vagy az országban...

A napilap az olvasók eseményéhségének és hírszomjúságának a kielégítését vállalja feladatának. Az irodalom pedig általában nem esemény; vagy csak akkor válik érdekes híryanaggá, ha az ügyes újságíró azzá avatja.

Ennek megfelelően alakul az író használhatósági értéke is egy napilap szerkesztőségében. Hetenként hat lap készül, s ebből a hatból legfeljebb egynél érdekelt közvetlenül. Ha íróként sikerei vannak, tisztelik őt a kartársak is, a kiadó is, de a lapnál csak egyhatodnyi használhatósági értéke van. Hacsak nem tudja beleolvasztani írói készségét olyan félirodalmi műfajokba is, amelyeknek a napilapokban is van keletje. Keletje azért, mert végül is ezek adnak súlyt a hírlapírásnak s tekintélyt a lapnak azzal, hogy a lényegében semleges hírközlést az olvasótömegek nevelésévé, társadalmi állásfoglalássá, politikai erővé nemesítik. Ilyen volt azokban az időkben elsősorban a publicisztika. A vezércikkek várt, buzgón olvasott és sokat vitatott olvasmánynak számítottak. És népszerűek voltak a fejtegető, az események háttérét megvilágító, a politikai mozgalmakban, eszmei áramlatokban tájékoztató, esetleg irányt mutató cikkek is. Ezek természetesen jórészt a lapban is közölt eseményekhez, hírekhez kapcsolódtak.

De szerves részévé vált még az újságírásnak egy, az olvasóktól nagyon kedvelt műfaj, amelyben az „eseményanyag” nem kiabált, tán még „híryanag” sem volt, mert kisemberek élete mélyén húzódott meg, ott munkált, mint kovász a tésztában; sajgott, mint bánalom a lélekben; és gyúlt, mint ízek a gyümölcsökben, édesek és keserűek egyaránt. Vagyis megvolt már, de eseménnyé az újságíró avatta, mert felfedezte, meglátta, megérezte. Az „élet pulzusán tartotta a kezét”, ahogyan akkor már lapos közhelyként mondogatták. De csak a kifejezés vált szólammá, a tartalma nem. A szokványostól eltérő nagy újságírói teljesítményeket mind ezek a „meglátott” jelenségek, az ezekről írott riportok jelentették akkoriban. Kolozsváron Kőmíves Nagy Lajos, Győri Ernő volt mester ebben a műfajban. Bukarestből Farkas Aladár és Mi-

kes Imre küldött hasonló írásokat azoknak a lapoknak, amelyekről tudósítói megbízást kaptak.

Én is úgy éreztem, hogy valami ilyesféle pászmát vállalhatok sikerrel a Brassói Lapok számára, de nem Brassóban, hanem a – Székelyföldön. Így az írói egyhatod érték mellé odatehetem az újságírói hasznosság öthatodát is, ami már tartós megüledést biztosíthat Brassóban. Hiszen voltaképpen ezt a szerepet is szánták nekem, megmondták már a bemutatkozó látogatásom idején. A belső szerkesztőségi munkában nemigen tudnám megállani a helyem a már kialakult együttesben. A belpolitikában Mikesé a vezérszólam máris: nem elégszik meg a telefonjelentésekkel, szinte naponta küld kézíratos postát is Farkassal együtt. Külpolitikusnak elképzelni se tudok jártasabbat Krizsánnál, aki annyi nyelven olvas, s máris vásárolja naponként az Izvesztyiját, a Times-t, a Figarót, a Neue Freue Pressét. De még a Manchester Guardiant is! Az állásfoglalásokra, a napi események kommentálására pedig ott van szellemes sziporkáival Halász Gyula bácsi. Évtizedek alatt kiesztergályozott „svádája” van, szinte gondolkoznia se kell, a tintával együtt folynak ki tollából a gondolatok...

Gyerünk hát, szerezzünk becsületet mi is a riportírásnak!

Kérezkedtem is mindjárt irodalmi estélyünk után ki a Székelyföldre. Nem nagyon tartott otthon egyelőre semmi, egyedül voltam a kis hónapos szobában, úgyszólván csak aludni jártam haza. A kiadónak sem volt semmi kifogása: engedélyezte az útiköltséget és a napiját. Ady születésének ötvenedik évfordulóját azonban még meg szeretttük volna ünnepelni a lapban. Készült Horvát Henrik is, Füzi is, én is. Vissza szeretttük volna édesgetni Benedek Eleket a laphoz. Hadd lássa, más itt már a szellem, mint amikor a Makkai Ady-könyvéről írott cikke második részét „közölhetetlenek” minősítette a főszerkesztői beleszólás. De tévedtünk, nem is volt még annyira más. Nem érezte „elérkezettnek az időt” még a lap igazgatója. Meg kellett hát elégednünk egy Ady-vers közlésével, s alatta

négy sor magyarázattal, hogy milyen alkalom születte, illetve magyarázza a vers közlését. A főszerkesztő még a „magyarázat” ellenére is úgy érezte, hogy a verset „beoptuk” a lapba. Volt is valami igaza, mert ő bizonyára más verset igényel, ha előre tud a dologról. Mi az *Iffjú szívekben élek* című verset választottuk. Az ő szívében viszont nem élt Ady. Pedig nem is volt olyan öreg. Horvát Henrik legalább egy, Halász Gyula bácsi pedig két évtizeddel is megelőzte.

Nem utazhattam el azonban az évforduló után sem. Olyan tárgyalás kezdődött a brassói hadbírószájon, amelyben érzelmileg erősen érdekelt voltam. És a vádlottak egy része, a nyárádremeteiek fel is kerestek. Az úgynevezett „sóvidéki felkelésbe” keveredtek bele 1919 tavaszán. Ezek a remeteiek valami Kovács Andor nevezetű bujkáló egykori tiszt felbuztatására lefegyverezték a helybeli csendőrőrsöt, aztán inni kezdtek, mint akik jól végezték a dolgukat. Szovátán, Parajdon történtek ugyan komolyabb kilengések is, de már ezeknek a következményét nem várta meg a felbujtó és fő szervezői: sürgősen belevesztek a havasok ködébe. Mire Marosvásárhelyről katonai osztagok szálltak ki, már csak a még némileg mámoros „felkelőket” szedhették össze. Emiatt aztán azóta is tartott a vizsgálat. A remeteiek ültek vizsgálati fogságot, járták – szabadlábon már – a nagyszebeni hadbírószáji tárgyalásokat, megfellebbezett ítéletet is hordott a hátán közülük egynéhány. Így kerültek most, annyi hosszú és szorongásos év után a brassói hadbírószáj elé. Sokan voltak, a tárgyalás elhúzódott, pedig tíz-tizenkét vádlottat hallgattak ki naponta. Az otthonról hozott tarisnyalásból kifogytak, éjszakáikat a kaszárnya falához támaszkodva töltötték, amelyben a hadbírószáj székelt. Nem volt nekik Brassóban atyafiságuk, de még ismerősük sem, akihez bekérezkedhettek volna. De hiszen nekem sem volt, én is csak most kerültem oda, még egy hónapja sincs; hogyan segíthetnék rajtuk? Nem, nem olyan segítséget kérnek ők! Írjak cikket az újságba, sürgessem meg az ítéletet, hogy mehessenek haza; vagy ülhessék már le a büntetést, ami rájuk vár, dobhassák már végre le a hátukról ezt a terhet...

Hát cikket írni, azt tudtam. Személyes emlékeim is voltak erről a felkelésről. Még nem is tudtam róla, amikor a híre már beleszólt az életembe. Történelemóra volt a hetedikben, s Wertán tanár úr csak nem jött, nem jött. Hetedikesek voltunk már s kevesen is, nem zajongtunk túlságosan.

– Mi van a tanár úrral? – kérdeztem a fiától, aki vel padtárs voltam. Ő csak felhúzta a vállát, hogy nem tudja.

Aztán megérkezett, de olyan merev, komoly arccal, hogy mozdulatlaná merevedtünk s úgy maradtunk állva, ahogyan fogadtuk.

– Kacsó fiam – mondta halkán –, magát felmentem az óra alól, menjen ki az udvarra és – sétáljon egyet...

Mi ez? Büntetés valamiért? De hiszen még csak nem is „Kacsó urat” mondott, ahogyan megszoktuk, hanem fiának nevezett! Olyan zavarban voltam, hogy szó nélkül kimentem – sétálni.

A tízperces szünetben aztán már mindenki beszélte: lázadás tört ki a Nyáradmentén és a környéken, katonaság szállta meg a falvakat, százakat hurcoltak el... Elvitték a Kacsó apját is. Estére a rémhírekből csak a hírek maradtak. Igaz, azok is éppen eléggé nyugtalanítóak voltak. A rendcsináló osztagok megszálltak néhány falut, s nem bántak kesztyűs kézzel a lakossággal. Volt botozás is, de csak azokat tartóztatták le, akik közvetlenül vagy közvetve benne voltak a csendőrség lefegyverzésében. Apám is le volt fogva egy napra. A kisvonat egy teherkocsijába fektették hasra, nem volt szabad felkelnie. Miházán ugyan nem történt semmi, hiszen ott nem is volt csendőrség, de apám Remetén is volt jegyző, s azt is tisztázni kellett, nem az ő valamelyik fia-e az a titokzatos katonatiszt.

Írtam hát a cikket, beledolgozva a magam emlékeit is, mint tanúvallomást. Százak szenvedték meg akkor – ártatlanok is – a felelőtlen kaland következményeit, mi értelme van hát, hogy szinte egy évtizeddel a történetek után még mindig járniuk kell a hadbíró-ságot olyanoknak, akik tán szintén ártatlanok, hiszen

köztudott, hogy a felbujtók és szervezők szökésben vannak.

Egész heti tárgyalás után a hadbíróóság meghozta az ítéletet. Az összes vádlottakat felmentette, kivéve a távollévőket. Ezeket húsz-húsz évi kényszermunkára ítélték. Az én cikkem nyilván nem sietette az ítélethozatalt, s nem befolyásolta a döntést sem. A vádlottakra kedvező határozat abból a józan közvéleményből fakadt, amelynek részesei voltak a hadbíróóság tagjai is. Semmi értelme régi jegyzőkönyveken, vallomásokon, nyomozási adatokon, eljárási paragrafusokon nyargalászni tovább, amikor sokkal hasznosabb az államnak is a lelkek megbékélése. Még akkor is, ha a vádlottak felismerhetően igyekeztek minden vádpontban a bűnösséget a távollévők fejére hárítani. Láta ezt a hadbíróóság elnöke is, kérdéseivel mégis inkább a vádlottaknak, mint az ügyésznek adta a szájába a szót. Így marasztalták el már a tárgyalás folyamán a vádlottak is, az elnök is, az ügyész is – a távollévőket. A hadbíróóság az ügyész javaslata szerint hozta meg ítéletét...

A felmentett remeteiek úgy megvidámodtak, hogy néhányuknál előkerült az ing alá rejtett zacskó s belőle azok a lejek, amelyeket végső szükség esetére titkoltak el még társaik elől is. Most aztán talált pénznek tekintették, amelyet immár könnyű szívvel áldozhatnak fel összetartásuk tiszteletére. „Mert mi lett volna, ha én a kihallgatáson nem azt mondom, amit mondtam, hanem valami mást? Például azt, hogy...” – s hunyorított egyet az, aki a legtöbb papírlejt nyálazta elő a rejtegetett zacskóból, de nem mondta ki, hogy mit, hanem lenyelte itt is, mint a tárgyaláson. „Hát én? Hát én? Hát én?” – csattantak a dicsekvő kérdések, s emelkedtek a pálinkáspoharak. Velük örvendtem én is, de utóbb már annak, hogy kevés pálinkára futotta ezekből az eddig rejtegetett tartalékokból.

FURCSA ADVENT GYERGYÓBAN

Két nap múlva utaztam én is a székely körvasúton Gyergyóig. Igyekezniem kellett, hogy négy-öt nap alatt elegendő anyagot gyűjtsek feldolgozásra, mert aztán otthon kellett lennem. Érkezett végre a feleségem, s én úgy vártam rá, hogy előre elterveztem: kétlovas bérkocsit foglalok le előre az állomáson, s úgy tessékelem fel rá, hogy dagadjon a szíve, milyen ünnepnek tekintem érkezését; s persze alkalmat adok ezzel egy kis zsörtölődésre is „pazarlásom” miatt. Nem árurom el ám csak a végén, hogy Brassóban nincsenek is egylovas konflisok!

Ez a része a tervezgetésemnek sikerült is: egy hét múlva valóban – műzsörtölődését nevetésbe fullasztva – fogadtam magam mellé másodiknak hónapos szobánk egyszemélyes ágyába. Két napig örvendhettünk szabadon egymásnak, de aztán számba kellett vennem gyergyói utam eredményét, hogy munkához lássak. No, nem tekintettem sikertelennek riportomat sem: minden nevezetést feljegyeztem, amit Gyergyószentmiklóson és Csíkszeredában a felületen tapasztaltam. Mélyebbre ásni egyelőre nem volt elég időm. S eléggé „kiabálós” újságanyag volt annyi is, amennyire alkalmi tájékoztatóim e néhány nap alatt ráirányították a figyelmemet. Gyergyószentmiklóson minden újonnan szerzett ismerősöm a száján hordozta szülőföldje gondját. – Fonynyad el Gyergyó! – mondták, ha nem mindjárt a legelső mondatukban, de a negyedikben biztosan. – Az valami virág? – kérdeztem visszautasítóan. – Nekünk az! – feleltek meg pillanatnyi hőkkenés után. A hőkkenés annak szólt, hogy tán én csakugyan nem érteném a képes beszédet? Magyarázkodtak hát prózaibb szavakkal is: a tönk szélére jutott ez a korábban olyan buzgalommal fejlődő székely város. Nemrégiben még mindenki akart valamit, vállalkozásokat alapítottak, üzemeket szerveztek. Most pang az élet. Nincs elég

munkaalkalom, az elszegényedés általános, a köznép alig élhet, talán csak az ügyvédeknek megy még elég jól, mert az emberek a nyomorúság miatt olyan ingerültek, hogy tán még többet pereskednek, mint azelőtt. – Hát akkor beszéljünk egy ügyvéddel! – Ha nem is a legöregebb, de a legnevezetesebb közöttük Makkay Domokos – mondták. Hiszen azt én ismerem! Marosvásárhelyen érettségizett a katolikus gimnáziumban, már elsős koromban nagy tisztelettel bámultam magas, délceg alakját, fején az egyensapkaként elfogadott sattollas hajdúsüveggel. Mikor ezt az emlékemet elmondtam neki, nyomban „védelmébe” vett: tájékoztatott a város előkelőségeiről! Ezek főként az ügyvédek voltak. És még Görög Joachim, a város főpapja. Aztán Puskás István, a bankigazgató. Bár azt sokan utálják...

– A város csakugyan nagy nyomorúságban van – mondta –, de ennek az oka a jelenlegi gazdasági válság, s még inkább a korábbi rablógazdálkodás. Nagyon megfogytak az egykor milliárdokat érő fenyőerdők, a magáncégek jórészt beszüntették az erdőkitermeléseket. Gyergyó jórészt a fából élt. A falvak különösen. A város iparos és értelmiségi lakossága pedig – a falvakból. Most aztán, hogy fogyatékján a fa – s immáron munkaalkalmat sem igen ad, már-már általános a nyomorúság, az elszegényedés. És az eladósdás! Gyergyó 36–42 százaléka kölcsönökkel taszigálja tovább magától az elkerülhetetlennek látszó összeroppanást. Megkezdődött a kivándorlás is. De ez a lehetőség sem kínálkozik mindenkinek. Nem lépheti ám át az ország határát az, akinek adóhátraléka vagy bankadóssága van... Most a csodavárás állapotában vagyunk... Törvényszerű ez ilyen körülmények között – legyintett úgy, mintha gúnyolódni akarna, de több volt benne a reménytelenség. – Holland kölcsönt várunk, de nem Hollandiából, hanem – az égből. De már erről Kölönte Józsi, a tanító, az többet tud. Arra számít, hogy ő is belőle kapja meg majd elmaradt fizetését, visszamenőleg...

Felkerestem Kölönte Józsit. Fiatal ember volt, külsejében és házi felszerelésben szegényes, de kedélyben és bizalomban gazdag. S ebben a gazdagságban oszto-

zott vele fiatal felesége is. Mivel délutáni beszélgetésünket rövidnek és elégtelennek érezte, falnivalóért és borért szalasztotta a feleségét (talán nem hitelbe vásároltak a holland kölcsön reményében?!), s ott fogott vacsorára. A szó, különösen a reménykedően lelkes, hiszen ő volt a holland kölcsön egyik „szervező agitátora”, sokkal sűrűbb volt, mint a töltögetés, s emiatt a két liter bor igen későn fogyott el. Nem is engedett már vissza a szállodába, náluk kellett aludnom.

– Legalább nem költöd a pénzed – borozás közben összepertusodtunk, pedig most láttuk egymást először –, s reggel addig alszol, ameddig akarsz. Mi a feleséggel együtt megyünk tanítani, nem zavarunk – biztatott. – Holnap aztán összehozlak néhány barátommal.

Másnap összeismertetett egy másik tanítóval, Gál Ferencsel, akinek középről kétoldalra fésült koromfekete haja volt, széles homloka és töprengően mély tekintete. Látszott rajta, hogy csak túri kartársa lázas lelkesedését, nem bízik a holland kölcsön megváltó erejében. Inkább a csíki festékes szőnyegekre terelte a szót, felesége szövi is már, azzal tán lehetne kezdeni valamit... A zsögödi festő, Nagy Imre is biztatja őket... – Ha már a fából sem tudunk, a festékesből aligha fogunk megélni – vélte Kölönte. A fáról ismét más barátai jutottak eszébe. Olyanok, akik értenek az erdőkhöz, meg tudják ítélni, hogy lehetne-e valamit csinálni és mit.

Megkerestük ezeket is. György Géza a közbirtokossági kérdéseket ismerte jól, Adler Sándor az erdőkitermelést és ennek kereskedelmi vonatkozásait. Közös véleményük volt, hogy hát hiszen erdőben még komoly értékek fölött rendelkezik a gyergyói nép, ha a közbirtokosságok maguk szervezhetnék meg a kitermelést, tán meg is élhetnének belőle. De pénz ilyesmire? Az nincs. A vidék bankjai kölcsönök kihelyezésével foglalkoznak. Ez a legkönnyebb és a legjövedelmezőbb számukra: gátlástalanul emelhetik a kihelyezési kamatlábat. A közbirtokosságok tőárat kapnak, a fáért az eladott vágterületeken, ez meg a visszaélések, megvesztegetések, szörnyű nagy panamák forrása... – Hát

hiszen éppen ezért kell ide az olcsó holland kölcsön, hadd törjük le vele az itteni bankok szarvát. S ez talán egészségesebbé tehetné a fakitermelést is – ábrándozott újra Kölönte Józsi, de a másik kettő elhárítóan legyintette le:

– Hogyne, mert a hollandusok éppen Gyergyóba hozzák a pénzüket. Mese az egész!

– De hiszen a kolozsvári egyházközségnek sikerült, miért ne sikerülne nekünk is?

– Hát csak próbáljátok...

A riportban, amelyet erről a gyergyói „adventi” hangulatról írtam, így foglaltam össze a kérdést:

„Gyergyóvidék tiszta katolikus, a holland pénz is katolikus. Itt van a reménykedés lélektani alapja. A nagy nyomorúság összevert s álmodtatót látatott néhány emberrel. Beszélgettek a dologról, s addig beszélgettek, hogy bízni kezdtek benne. Valamit csináltak is. Összeírták azokat, akiknek fedezetük lehet a kölcsönre. Valakivel tárgyaltak is, de az egész dolog nincs komoly stádiumban.”*

Nem, világért sem akartam én gúnyolódással hervasztani Kölönte barátom tavaszi rügyezését, de rá kellett mutatnom, hogy a mese csak akkor szép és biztató, ha tudjuk, hogy – mese. A gyergyóiak úgy várták és bíztak az „olcsó holland kölcsönben”, hogy elmulasztották fizetni a drága hazai bankkölcsönök kamatait. És az esedékes törlesztéseket. A gyergyói bankok pedig egyrészt nem féltek a holland pénz konkurrenciájától, másrészt nem bíztak benne, hogy majd abból kapják meg követeléseiket. Advent fejében is peresítették a késedelmeskedő adósok váltóit, szaporítván így a kamatokat a törvényes eljárás költségeivel is.

Hazafelé tartva kiugrottam egy napra Csíkszeredában is. Itt is a nagy pénztelenség uralkodott a város és vidéke fölött. Itt azonban a trónon nem bank ült, hanem a pénzügyigazgatóság. Ide gyűlt be Csík minden pénze. Az állami tisztviselők nem kapták meg addig a fizetésüket, amíg az adóhátralékokat be nem hajtották. Az adóbehajtók gépkocsikkal száguldoztak a falvakban, s

* Br. L., 1927. XII. 12.

könyörtelenek voltak, mert százalék is járt nekik a behajtott összegekből. Az iparosoknak, kereskedőknek elrontották a karácsonyi vásárt, mert elszedték minden pénzüket, nem hagytak beszerzésre, nyersanyagra valót sem. Innen erről vittem haza riportot, azt iparkodva megérzékelteni, hogy íme: az állam egyes szervei az állam érdekei ellen dolgoznak túlbuzgóságukban...

Riportjaim azonban váratlanul teherré váltak Füzi szerkesztő számára. Elutazásomkor még nagy terveik voltak: hozzon csak, kolléga úr, minél több olyan anyagot, ami foglalkoztatja ott Gyergyóban a tömegeket. Az ilyen helyszíni riportokkal tudunk többet adni, mint azok az újságok, amelyek csak a távirati irodák jelentéseire támaszkodnak.

Most meg idegesen arra figyelmeztetett, hogy csak tömören, minél tömörebben... Nincs hely a lapban... Oldalak kellene a nagyváradi eseményekre...

Ezek a „nagyváradi események” nemcsak szűkebbre szorították terjedelemben az én riportjaimat, hanem el is szürkítették. Bizonyos vagyok, hogy Gyergyóban magában is előbb olvasták el a nagyváradi, temesvári, kolozsvári és bukaresti jelentéseket és tudósításokat s csak azután az én riportjaimat. De hiszen így voltam vele magam is. Ez a négy város ugyanis mind ugyanarról a dolgról „jelentett” s mind olyasmiket, amelyek érthetővé tették az eseményeket összefoglaló nagy négyhasábos címet a lapban: *Nagyvárad fekete napjai*. És utána a riasztó alcímeket a többi városokról...

Nagyváradon diákkongresszust tartottak az egyetemi hallgatók. Nagy tömegek vonultak fel ide az ország minden egyetemi városából. Megkönnyítette ezt a kormány is, amely kedvezményes utazási lehetőséget biztosított annak az ígéretnek a fejében, hogy a résztvevők tartózkodnak a rendezésuktől. A rendezőség fegyelmet is tartott a tanácskozások napjain. Ezekon heves szónoklatok hangzottak el ugyan a numerus clausus bevezetése mellett, de a diákság fegyelmezetten viselkedett mindaddig, amíg a javaslatot meg nem szavazták s a kongresszust hivatalosan is be nem zárták. A cuzista uszítóktól két napig hevített szenvedélyeket most már nem tudta féken tartani a rendezőség, amely-

nek „felelőssége” formálisan különben is megszűnt. A garázda elemek csapatokba szerveződtek, s megkezdték a dúlást. A szemükben „ellenséges” sajtó ellen indult az első roham. Összerombolták a Nagyvárad és a Nagyvárad Esti Lap szerkesztőségét és kiadóhivatalát. Pedig ezek a lapok szinte mukkanni sem mertek a diákkongresszus napjai alatt. Aztán a zsinagógák és kereskedések ellen indultak rohamra. A zsinagógákat feldúlták és felgyújtották, tóratekerceket téptek szét és hurcoltak magukkal zsákmányként. A kereskedések cégtábláit levették, a kirakatokat betörték, néhol fosztogattak is...

Volt dolga váradi tudósítónknak, szinte óránként adta a jelentéseket, adatokat, új és újabb részleteket...

De jött utána nyomban temesvári munkatársunk is. Ott a kongresszusról hazatérők egy csoportja próbált kezdeményezni a nagyváradai példa szellemében. Itt azonban a hatóságok erélyesebbek voltak. A vasúti állomást lezárták, nem engedték meg, hogy a kongresszus olyan résztvevői is kiszálljanak, akiknek csak átutazó állomásuk volt Temesvár. Az otthoni rendetlenkedőkkel pedig hamar végeztek, ismerték őket már korábbról...

Brassónak nem voltak saját rendetlenkedői, mert nem volt főiskolája. Itt tehát a karhatalmi erők megszállták az állomást és környékét, s nem engedtek leszállni senkit azokról a vonatokról, amelyeken a kongresszus résztvevői özönlöttek vissza Bukarest és Iași felé. Kolozsvár azonban Nagyvárad sorsára jutott. Itt hatástalannak bizonyult az állomási karhatalmi készültség, a vonatokról lezúduló diákság egyszerűen körülfolyta s mellette áramlott be a városba megismételni a nagyváradai romboló tüntetéseket.

És ezzel egyidejűleg felcsattant a pártpolitikai csatazaj is. A legnagyobb ellenzéki párt, a Nemzeti Parasztpárt indult rohamra a kormányzó liberális párt ellen, amelynek vezetését az elhunyt Ionel Brătianutól akkoriban vette át a család másik tekintélyes tagja, Vintilă Brătianu. A nemzeti párt úgy érezte, olyan nagyhatású botrány az, ami Nagyváradon és Kolozsváron történt, hogy itt az alkalom a kormánybuktatásra. Úgy is kezdte

a támadást, hogy „vádát emelt” a kormány ellen: „...a nagyváradi és kolozsvári események nem spon-tán robbantak ki, hanem a felelősség óriási mértékben a kormányt terheli.”

A Brassói Lapok ebben a csatában a Nemzeti Parasztpártot támogatta. Ez a fenti idézet is egy olyan nyilatkozatból ered, amelyet a „nemzeti parasztpárt egyik feltétlen autoritású vezére... a Brassói Lapok útján Erdély számára” adott tájékoztatónak, hogy lássák a kisebbségek: „a nagyváradi és kolozsvári botrányokat nemcsak sajnálatos, hanem nemzeti szempontból tragikus dolognak ítéljük”. Mert miért is engedélyezte a kormány a kongresszust éppen Nagyváradra, amely „határszéli város, nagyrészt kisebbségi s jelentős mértékben zsidó lakossága van?”*

Lapunk tudósítói és bukaresti szerkesztői olyan lázasan dolgoztak, hogy a brassói szerkesztőségnek jóformán csak a telefontudósítások formába öntésének a munkáját hagyták. Segítettek a Nemzeti Parasztpártnak még abban is, hogy visszaverje a „konkurrens” ellenzéki pártok „gyanúsítását”: mintha lapjai pusztán nacionalizmusból hallgattak volna eleinte a felháborító eseményekről. Nem, nem ezért hallgattak első nap a Nemzeti Parasztpárt befolyása alatt álló lapok, hanem azért, mert cikkeiket a kormány kicenzúráztatta. Hihető ez? Hiszen a kisebbségi lapok bőséges tájékoztatókat, elítélő állásfoglalásokat közölhettek. Ez igaz, de a kisebbségek még akkor sem pártellenfelei a kormánynak, ha támadják. A kisebbségektől nem kell félteni a miniszteri bársonyszékeket. Hát ezért hihető, hogy a Nemzeti Parasztpárt lapjait inkább cenzúrázták, mint bennünket.

De ez volt magyarázata annak is, hogy a kisebbségi lapok érzelmileg a legesélyesebb ellenzéki párt kormánybuktató harcát támogatták. Gyűjtöttük mi is a híryanagot, amely szerintünk alkalmas volt ennek a hangulatnak a megerősítésére. Megírtuk, hogy egyik kartársunkat, Hajnal László költőt is véresre verték a még mindig garázdálkodó tüntetők. Elborult arccal sé-

* Br. L., 1927. XII. 12.

tált el a kolozsvári zsinagóga előtt, s a vandál támadás nyomait nézegette. Feltűnt ez néhány ott ténfergő fiatal embernek. Az emberek általában valami furcsa szégyenérzettel nemigen állottak meg a romok előtt, inkább sietve haladtak tovább. Ezért lett volna gyanús a tán megfigyelőként ott tartózkodó lézengőknek? Vagy felismerték Hajnalban az újságíró? Lerohanták, s megverték, hogy hordja el magát.

Pár nap múlva aztán – tán hogy minél mélyebben feltárja azoknak az időknek igazi jellegét – jött a hír: Hajnal László, a bántalmazott újságíró, magyar állampolgár, amolyan nyilván nem tartott emigráns, aki a fehérterror és a numerus clausus elől menekült át onnan mihozzánk.

De ott kavargott ez a szennyes szellem, mint a szétfolyó szürke köd, a bukaresti pártok közötti küzdelemben is. A nemzeti parasztpárti Romulus Boilă tiltakozott az ellen, hogy a kormány eljelentéktelenítse a történeteket. „Saját szememmel láttam hat zsinagógát tönkretéve – jelentette ki a szenátusban. – De nemcsak zsinagógákat, hanem iskolákat, lakásokat, üzleteket. Az összes kirakatok összetörve. Ezek tények. Fényképeket teszek az elnök úr asztalára...”* Bercovici szenátor azonban gyászban és vérző szívvel ugyan – de pajzsnak kínálkozott a kormány védelmében. Annak a gyanújának adott kifejezést, hogy idegenek, a határon túlról jött fajvédők bujtatták fel a diákokat. Ezek kezdeményezték a rombolásokat is. Bercovici liberális szenátorként képviselte zsidó választóit, nem lelkesedett a diákkongresszusért, amely megszavazta a numerus clausust, de Budapestre is haragudott, mert – úgy mond – a mi diákjaink onnan kapták a példát. Hát hiszen ha csak ilyen „eszmei bujtogatásról” beszélt volna! Ő azonban „Budapestről jött magyarokat” emlegetett . . .

Boilă visszaverte Bercovici gyanúsítását, amelynek érzelmi hátterét értette, de el akart hárítani minden önáltatást. Szerinte a romboló diákok igenis hazaiak voltak, de – nem kolozsváriak, hanem iași-iak és

* Br. L., 1927. XII. 12.

bukarestiek. Úgy hártott el hát egy önáltatást, hogy egy másikat bűvészkedett a helyébe. Kolozsvárt ugyanis a Nemzeti Parasztpárt és Romulus Boilă is magáénak érezte – pártpolitikailag. Még a jobboldali diákokat is. A pártja mellé akarta hát állítani őket. Maniunak ugyanis nagy terve volt: a polgárság ellenállásának a megszervezésére készült. Politikai körökben jósolták is, hogy karácsony után a legkíméletlenebb politikai harc indul meg a kormány és az ellenzék között.

Mi a lapnál nagyon vártuk ezt a „kíméletlen harcot”, s nemcsak jósoltuk, hanem óhajtottuk is a Nemzeti Parasztpárt győzelmét. A diákkongresszus körül keletkezett politikai harcban a mi „hősünk” Romulus Boilă volt. Ő férfiasan kiállott, vádolt és megbélyegzett. Nem mint Willer József dr., aki a Magyar Párt nevében olvasott fel interpellációt, de olyan visszafogott „parlamentari” megfogalmazásban, hogy az még a kormányt is kielégíthette. Minden megjegyzés nélkül közöltük az interpellációt, de címnek ezt adtuk: *Fő az elegancia!* Ez a cím volt a bírálóunk, mert Willer dr.-ról azt hirdették az ismerősei, hogy rendkívül „finom ember”, tartózkodik az erőteljesebb kifejezésektől, kézdörzsölve beszélget a magánál rangosabb emberekkel; és hajlongva adja meg a tiszteletet gróf Bethlen Györgynek. Pedig semmi szüksége nem volna semmiféle hajlongó megalázkodásra, hiszen a magyar parlamenti csoport leghasznosabb embere, kitűnően beszél románul, s mert benne él a román társadalmi életben is, a felesége román, megvannak itt is a hasznosítható összeköttetései. Jellemzésének ezt a részét már nem az ismerősei, hanem a barátai adták. De hiszen éppen ezért keményebb, bátrabb lehetett volna! Vagy talán a Magyar Párt nem óhajtotta pont a zsidókérdésben magára haragítani a kormányt?

Eltartott ez a belpolitikai vihar hetekig, de az egész szerkesztőséget csak néhány napig foglalta le, aztán visszahúzódott a maga rezortjának keretei közé. Azt jelentette ez, hogy az én munkaerőm felszabadult: vállalhattam újra egyéni feladatokat. És a kiadóhivatal ezt igényelte is. Lapterjesztői jelentették, hogy gyergyói riportjaim nagyon „vitték a lapot”. Erkeztek ugyanis

levelek, amelyekből kiderült, hogy a diákzavargások és a velük kapcsolatos politikai események mégsem foglaltak le minden érdeklődést maguknak; vannak vidékek, ahol ezek úgy hatnak, mint a távoli és másfelé vonuló égzengések: sajnálkoznak, hogy bizony rossz lehet most azoknak, akiket éppen tép a vihar, de hát őket mégiscsak jobban riasztja a maguk közelebbi baja.

Ilyen volt Gyergyóvidék is. Előttem érthetetlen módon az olcsó holland kölcsönről kifejezett erős kételkedésem azt az érzést váltotta ki belőlük, hogy olyan támogatóra találtak bennem, aki segítségükre lehet. Talán a riport sorai között bujkáló sajnálkozás váltotta ki ezt belőlük, talán az ottani bankok kamatpolitikája ellen használt erőteljes kifejezéseim? Annyi bizonyos, hogy a segítséget kérő levelek „titokzatos erők”-ről beszéltek, amelyek el akarják gáncsolni Gyergyószentmiklós utolsó reményiségét, az olcsó kölcsönt.

Nem volt nagy kedvem az újabb riportútra. Nemcsak azért, mert változatlanul az volt a véleményem, hogy nem hasznos, hanem egyenesen káros, ha a gyergyóiak tovább is hiábavaló reménykedések bűvöletében tétlenkednek. A feleségem sem lelkesedett, hogy újra magára hagyjam, több napra, talán egy egész hétre. Húzzuk meg magunkat a jó meleg hónapos szobában, s tanácskozzuk meg, rendezzük el a magunk dolgait. Tavaszra valahogyan szert kell tennünk egy fiatal házaspárhoz illő kétszobás, fürdőszobás lakásra, mert csak nem várhatjuk első gyermekünket harmadiknak kettőnk közé a hónapos szoba egy személyre szóló ágyába. Hát olyan gond ez, amelyet idejében meg kell oldani. De különben is tél van és hideg. Gyergyóban különösen. És szűken mérik ott a szállodában a tűzifát. Elmondtam már neki, hogy egy abroncskarikába szorítanak be három-négy tuskót, ez egy adag. S ha ennyi nem elég, tíz lejért hoznak újabb adagot. De sokszor három-négy adag is kevés...

Így sajnáltattam magam a feleségemmel, ameddig halogattam az utazást. Rosszul tettem, mert amikor már nem halogathattam tovább, úgy megtelt aggodalommal, hogy alig-alig akart elengedni...

Gyergyóba kellett mennem újra, de Maroshévízre utaztam először, s onnan visszafelé jövet szálltam ki Gyergyószentmiklóson. A kiadóhivatal javasolta így. Maroshévízről panaszos levelek érkeztek faipari munkásoktól, Gyergyószentmiklóstra pedig korábbi s már megírt panaszok ügyében kértek éppen engem. Hévízen azonban megfelelő szálloda sem volt, ismerősöm meg éppenséggel senki. Minden fogózkodási lehetőségem az a két panaszos levél, amelyet a kiadóhivatal átadott. S no még az a trafikos, aki naponta a legtöbb lapot adta el...

Éjfél után érkeztem meg, reggelig a koszos és hideg váróteremben tanyáztam egy padon, fejem búbjáig behúzódva télikabátom gallérja mögé. De a trafikok szerencsémre korán nyitnak, hogy kiszolgálhassák a munkába igyekvőket! Rokonszenvesek lettek előttem a dohányzó emberek: ha nem volnának, tán nyolcig is itt rostokolhatnék a váróteremben, amelynek vastag volt már a levegője a cigarettafüsttől. No, ebbe belesegítettem én is, nem bosszankodhattam hát miatta. S ez is hozzájárul ahhoz, hogy a trafikok korán nyissanak...

Hat órákor a trafiknál voltam. Szennyes, megtiport volt a hó az úton, de ropogott a talpam alatt. S én olyan türelmetlenül ropogtattam meg előtte néhány-szor, hogy a trafikos, aki már távolról észrevett, készenlétben maga előtt tolva rolója lakatkulcsát, lihegve nyugtatott:

– Itt vagyok, kérem, itt vagyok. Mit tetszik parancsolni?

Csodálkozott, hogy nem cigarettáért voltam olyan türelmetlen, s tisztelettel meghajolt, amikor megtudta, hogy mi járatban vagyok. A trafikosok nagyon tisztelték az újságírókat! Elmagyaráztam, hogy miután estére már Gyergyószentmiklóson akarok lenni, mindössze ez az egy napom van Maroshévíz számára. Megmutattam a leveleimet, hogy íme azokkal szeretnék beszélni, akik ezeket a leveleket írták. Kerített is hamar egy gyereket, aki vezetőm legyen, de mindjárt azt is közölte, hogy amennyiben a levelek íróit nem sikerül előkeríteni, úgy sincs semmi baj, elvisz ő engem olyanokhoz,

akik elmondják ugyanazt, ami miatt a levélírók panaszkodnak.

– Tetszik tudni, munkásemberek ezek, mindegyiknek ugyanaz a baja: a nehéz élet...

Nehéz levegőjű, szűk ablakos lakásokban néztem bele a maroshévízi „nehéz életbe”. Tanított érezni a súlyát az is, hogy nehéz volt lélegzeni is bennük, mialatt az asszonyok ziháló indulattal panasztak, milyen keserves karácsonyi napokat éltek át. Tőlük még Krisztus születésének ünnepe is kenyeret rabolt el. A fűrészsüzemek ugyanis beszüntették a hetibérek és havifizetéseket, helyükbe napszámot vezettek be. Csak az átdolgozott napokat fizetik, karácsonykor pedig sok volt az ünnep, szombatját is ünnepelték sok helyen, másutt a harmadnapját is. Nem a munkások, a cégek ünnepeltek. De ez azt jelentette a munkásoknak és alkalmazottaknak, hogy éppen a nehéz téli napokban s éppen a karácsonyi ünnepek időszakában kevesebbet dolgozhattak, tehát kevesebbet is kerestek. A napszám ugyanis nagyon kevés, abból nem lehet tartalékolni az ünnepnapokra. A férfiak napi keresete a legjobb esetben száz-százhusz lej, de vannak nyolcvan-kilencven lejes napszámok is. Az asszonyok, lányok napszáma ötven-hatvan lej, ez a legtöbb...

Jegyeztem a panaszokat, talán fontoskodóbban is, mint kellett volna, de közben nyugtalanság kínozott belül, hogy... hiszen megírom én mindezeket, hogyan írnám, ha már ez a mesterségem, de hát lesz-e valami eredménye az egésznek? Mire számítanak ezek itt, milyen sikert várnak a cikkem nyomán? Egyenesen megkérdezni nem mertem, ebből érzéketlenségemre vagy mesterségem lebecsülésére gyaníhattak volna. De azért annyit megjegyeztem, hogy nem tudom, sikerül-e meglágyítanom a munkaadók szívét. Sápadt, haragos tekintetű asszony öntötte rám éppen akkor a maga és a szomszédasszonyok panaszait. Most váratlanul felkacagott:

– Azt nem. A szívüket nem! – Aztán elkomolyodott, és szenvedélyes hangon folytatta: – De legalább látják, hogy velünk is törődik valaki!

Ezekkel a panaszos levelekkel így hamar végeztem. Tisztázásukhoz nem volt szükség arra, hogy a bepanaszolt üzemeket is meglátogassam. Igazgatók, cégjegyzők, munkavezetők nyilván az én szívemet próbálták volna meglágyítani azzal, hogy milyen nehéz a gazdasági helyzet, nincs forgótőke, az adók és illetékek folytonosan nőnek. Csak azért nem fogják szűkebbre a termelésüket, mert nem akarják szaporítani a munkanélküliek számát...

Az adókról és illetékekről azonban az én trafikოსomnak is eszébe jutott valami. – Erről a munkások nemigen beszélnek – mondta –, mert még nem érinti a zsebüket, de annál többet a kereskedők, iparosok, háztulajdonos polgárok, tisztviselők. Ő is kereskedő, ha csak trafikos is, amit hadirokkantságával érdemelt ki. Arról van szó, hogy van Maroshévíznek egy nagy szülöttje, Miron Cristea, a patriarcha. Szereti is a faluját, ami szép tőle, ugyebár. Építtetett hát egy olyan szép templomot, hogy városba is beillenek – katedrálisnak. De éppen ebből lett a baj. Ha városba is beillik, legyen hát város Maroshévíz. Bukarestben a patriarcha, helyben egy községi kistisztviselő, aki városi főtisztviselő akart lenni, szorgoskodott abban, hogy a községet várossá nyilvánítsák. Sikerült is aláírásokat szerezniök az alulról felküldött kérésre, a kormányzat pedig szívesen kedveskedett a patriarchának. Város lett hát a községből, s a háztulajdonosokra, kereskedőkre, kisiparosokra váratlanul olyan pótdók, városi illetékek, kiadások záporoztak, amilyeneknek azelőtt a nevét se hallották. Most hát a polgárság jó része tiltakozik, és azért harcol kétségbeesetten, hogy vegyék vissza tőlük a rangot, mert ők falusiak akarnak maradni továbbra is. Hát ez is megírni való! Hadd érezzék a derék polgárok, hogy törődik az ő zsebükkel is valaki... Bár nyilvánvalóan ez a „törődés” marad minden vigasztalásuk, mert a patriarcha jóindulatú támogatását talán illetlenség is kifogásolni...

Mondanom sem kell, nagyon is egyetértettem az okos trafikossal. Arra valóban nem számíthattam, hogy a riport hatása alatt a kormány kevesebb tiszteletet érez

majd a patriarcha iránt s lemond kívánsága teljesítéséről...

De hát többet ér tán a gyergyói holland kölcsön ügyének ismételt kitergetése? Nemcsak ugyanilyen értékű „törődés” ez is? Hiszen magam is csak amolyan vágyálomnak tartom. S mégis pártolom? Segítek nekik álmódolni?

Igen, hadd érezzék legalább, hogy velük is törődik valaki... S éppen a Brassói Lapokban törődik... Úgy veszik meg a lapot... És szilárdítják ezzel a te állásodat, ugyebár? Úgy megdöbbenett ez a hirtelen felismerés, hogy nagyot nyeltem utána. Nem keserút, csak nagyot. Hiszen az sem éppen rossz cél, ha támogatok egy gyereket váró fiatal családapát. S nemesítem ezt még azzal is, mármint a célt, hogy megfogadom, igyekszem jóra fordítani ezután minden felismerésemet.

Ezzel szállottam ki az esti órákban Gyergyószentmiklóson. Haboztam egy kicsit, ne menjek-e egyenesen Kölönte Józsihoz, tán spórolnék vele egy napot, ha már most tájékozodom a kérdés jelenlegi állapotáról. Ő biztosan tud a fejleményekről is. Közvetlenül karácsony előtt ő küldte az értesítést, hogy komoly emberek állottak a mozgalom élére, s már meg is tették a „döntő lépést”: küldöttség járt Majláth püspöknél Gyulafehérváron, hogy megszerezzék az engedélyt. A küldöttséget Szabó György apátplébános és dr. Tódor Béla ügyvéd, a gyergyószentmiklósi egyházmegye főgondnoka vezette... Többet kellene tudni erről a küldöttségről is, de főként arról, hogy milyen eredménnyel járt. De Kölönte, amilyen vendégszerető s amennyire szívén viseli a kölcsön ügyét, még rászánja újra az egész éjszakát, s „előlegezi” a kölcsön sikeres reményében a boros vacsorát is, pedig alighanem már most előleget kellene felvennie rá, kölcsönbe azt is, persze...

A szállodába mentem hát s ott a kávéházba vacsorázni, hogy melegedjék addig fönt az emeleten a szoba. Tükrös kávéház volt ez hajdanán, az erdőkitermelések fénykorában, amikor székely fűrészáru árasztotta el a Közel-Kelet piacait. De a plüsskanapék megkoptak, megrokkant a rugalmasságuk is, a tükrök szemét pedig hályog lepte be a lefoszló foncsor foltjai miatt. Vendég

sem igen volt, csak az egyik oszlop tövében ült három bennszülött három pohár hosszúlépés mellett. Néha suttogtak, néha hangosan káromkodtak. De hallhattam a suttogásukat is, hiszen csend volt, még az egyetlen pincér is visszavonult a konyhára, miután közölte velem, hogy étlap nincs, a vendég azonban kaphat a háziak vacsorájából, ha tetszik. De várni kell rá, most készül. Vártam hát. S közben akaratlanul is szavakat gyűjtött a fülem a suttogásból. Gyulafehérvárt emlegették. Ahá – gondoltam –, a küldöttségjárásról beszélgetnek. De miért suttogva? Aztán megértettem ezt is. A suttogás a tiszteletet és a megilletődést jelentette. Majláth püspökről volt szó, a „szent emberről”, aki „még sírt is”...

A hangos káromkodásokkal viszont azokat a „betyár bankosokat” tisztelték meg, akik „most gáncoskodni kezdtek, félnek a kutyák, hogy kiragadják a koncot a szájukból...” De küldtek a jelzőkből és jókívánásokból az ügyvédek címére is, akik „egy követ fújnak a bankosokkal...” Amikor azonban egyikük egy nevet is említett, a másik kettő felém nézett – s elhallgattak mind a hárman. Kiitták a poharukat, s mert a pincér éppen kihozta a vacsorámat, magukhoz szólították, hihetőleg kilétem felől érdeklődtek, aztán fizettek s eltávoztak...

Én nem vallattam meg a pincért felőlük. Még valóban meggyúlik a baja valamelyiknek az ügyvédekkel, s reám gyanakszik majd, hogy eljárt a szám. Befejeztem a vacsorámat, megittam utána én is egy hosszúlépést, hogy részt kérjek a helyi „szükös hangulatból”, ahogyan az eltávozottak egyike minősítette, így akarván jelezni, hogy most már csak ilyenre telik. A szobában jó meleget árasztott a henger alakú vaskályha, de én kértem még egy faadagot, s fennmaradtam addig, amíg azt is mind begyömöszölhettem a hasába. Így tán tovább tart benne a tűz s nem ébreszt fel olyan korán a hideg...

Karácsony előtt szerzett barátaimat kerestem fel másnap. Különtére csak délután kerülhetett sor, mert délelőtt tanított az iskolában, s onnan el nem jött volna egy világért sem. Gál Feri ellopott egy félórát a taní-

tási időből is. Makkay Domokosnak délelőtt voltak a fogadóórái, Adler Sándor pedig éppen facér volt, kísérgetett hát egyiktől a másikig. Ez utóbbi három tájékoztatott Gyergyószentmiklós, a város siralmas helyzetéről. – Nem, nemcsak a lakosság, maga a város is nyomorúságban van – fejtegette Makkay, aki a városi tanácsban is szerepet játszott. – Előfordul, hogy ami jónak látszik a maga idejében, később a visszájára fordul, átokká válik. Gyergyószentmiklós egykori tanácsa is azt hitte, hogy nagyon előrelátóan, okosan cselekszik, amikor a tagosítások idején rávette a közbirtokosság vezetését – egyébként jórészt ugyanazok az emberek ültek itt is –, hogy ötezer holdnyi erdőterületet ne osszon ki a kisbirtokosi részarányok szerint, hanem létesítsen belőle városfejlesztési alapot. Jó gondolat volt ez, sok pótdától, illetéktől, esetenkénti hozzájárulástól mentesítette a lakosságot. Igem ám, de az agrárreform idején ez a bölcs határozat az előrelátás hiányának bizonyult. Az ötezer holdat jórészt szétszedték. Eligényeltek belőle erdőkiegészítés címén a környező községek, s tartalékolta az állam is jócskán a maga rendelkezési alapjára. Most aztán a városgazdálkodás és fejlesztés minden terhe a lakosságra hárul...

– De hát ezen a bajon a holland kölcsön aligha segít... – véltem, hogy arra a tárgyra térjek, ami a leginkább foglalkoztatott.

Makkay legyintett, s némi bosszúsággal mondta:

– Nem segít az egyében sem. Még akkor sem, ha lesz belőle valami. Mégis mindenki arról fecseg. Az emberek valósággal megbolondultak...

Láttam már, hogy Makkay az „ellenpárt” híve. Bensőmben egyetértettem vele abban, hogy aligha válik ez az álombeli makk valóságossá, de nem feszegettem tovább a dolgot, mert beszélni akartam előbb Kőllönte Józival, az olcsó kölcsön „apostolával”. Ő bizonyára mindenről tud.

Tudott is. Többet is, mint amennyi valóságos adat volt belőle, kézzelfogható tény vagy leqalább ellenőrizhető hír.

– Igenis – bizonygatta –, a püspök úr tényleg sírt.

Ez tény, olyantól tudom, aki ott volt a küldöttségben – erősködött, s közben maga is elérzékenyedett.

További tény azonban nemigen volt. Elmondta, hogy összeírták az igénylést, s Gyergyószentmiklós egyedül huszonnégy milliót „stoppolt le”. De már belekapcsolódott a mozgalomba Csík- és Udvarhelyszék is. Több száz millióról van tehát szó. Mikor ezt a püspök úrnak a küldöttség feltárta, ő szegény elszörnyülködött. Nem, nem lelkesedett... Hiszen ő nem ért a pénzügyi dolgokhoz... De amikor elmondták neki azt is, hogy ez a rengeteg pénz nagy részben az itteni bankoknál fennálló drága kölcsönök visszafizetésére kell, különben százak és százak háza és vagyonkaja fölött perdül meg a dob, akkor kiesett a szeméből a könny... Akkor azt mondotta, lássátok, fiaim, mit tehettek, én nem ellenkezem...

A püspöki könnyek láthatóan inkább a tehetetlen beletörődést mutatták, mint a támogató helyeslést. A küldöttség azonban annyira áhította a sikert, hogy győzelemnek érezte a főpásztor megíratását. Azzal is érkezett haza, hogy megvan a legfelsőbb jóváhagyás, indulhatnak a kölcsöntárgyalások.

Ezek azonban nem indultak, hiszen még csak a lehetőségek tapogatásánál tartottak a kezdeményezők is. Tudtak erről a bizalmatlanok? A hitetlenkedők? Bizonyára, hiszen éppen azokból a társadalmi rétegekből kerültek ki, amelyek jobban ismerték a pénz természetét, mert közvetlenebb ismeretségben voltak vele, mint azok, akiknek csak a nyála cseppent utána. Elindult hát a hír, hogy nem lesz az egészről semmi. Megnézik ám azok a hollandusok, hogy hová adják a tőkéjüket. S méghogy nyolc-tíz százalékos kamatra?! Itt, ahol a betétek után fizetnek annyit a bankok? Lám, már december közepén meg kellett volna érkezniök a holland tőkecsoport képviselőinek, de nem érkezett senki. Nem ám, mert nemhogy újabb kölcsönkihelyezésekre törekednének, de felmondták még az eddigieket is. A diákzavargások miatt..

– Megfúrják az egész akciót ezek a bitang uzsorások – sopánkodott Kölönte. – Itt kellene a segítség. Hogy visszaverjük a híreszteléseket...

– Mit ártanak az ügynek a híresztelések? Ha nem igazak? – vigasztaltam.

– Megijeszítik az embereket. Máris többen visszavonták az aláírásukat. Fenyégetik is őket, hogy peresítik a váltóikat, hadd jusson másoknak is a hazai pénzből... Azoknak, akik nem szaladnak az olcsó holland mesék után – mondják.

– Egyszóval csak annyi a feladatomban, hogy cáfoljam a híreszteléseket? Hogy tartsam a lelket a reménykedőkben? – kétségeskedtem. – S ha a holland kölcsön tényleg nem sikerül? Ha nekik lesz igazuk?

– Hát akkor legalább addig törjünk borsot az orruk alá ezeknek az uraknak, amíg tudunk. Megérdeklődök. Úgy hírlik, hogy a Transsylvania bank egyházi érdekeltségei is a kölcsön ellen vannak. A Magyar Párt sem látja szívesen, mert igen sok vezető embere érdekelte a bankoknál. Egyszóval: mind az urak...

Szelíd ember volt a tanító, csak a szorgalom és a jóakarát gyűlt meg benne a fellobbanásig, a gyűlölet nem. Keserűségében is inkább a püspöke példáját követte: sírva fakadt...

Én azonban a keserűség mellé, ha gyűlöletet éppen nem, de dühöt vegyítettem – figyelmeztetésül – a riportjaimba. Engedtem az általános kívánságnak, odaálltam a kölcsönpartiak oldalára. Felkerestem Szabó György apátplébánost, s az ő nyilatkozatával cáfoltam. Nem igaz, hogy a holland küldöttek elmaradtak. Nem érkeztek meg, mert nem is hívta és várta őket senki. Ő csak tudja, mert az ő egyházközsége szándékozik felvenni a kérdéses kölcsönt. Annak a híresztelésnek sincs semmi alapja, hogy a már kihelyezett kölcsönöket felmondták volna a hollandusok. Nem mondhatták fel, mert ilyenek nincsenek is. Illetve egy van csak, a kolozsvári egyházközségé, azt meg senki nem mondta fel.

Érdeklődésemet azonban ekkor már nem a holland kölcsön ügye kötötte le. Úgy éreztem, az az igazán érdekes, ami ezt a csodaváró „tömegpártot” létrehozta. Szemben egy másik „párttal”, amelyet általában érdekeltségnek neveznek. Csak így: érdekeltség! Érdekeltség a bankoknál! És a Magyar Pártnál! És furcsa módon – a Transsylvania bank révén – a katolikus egyház-

nál, amelyben most a legnagyobb a felbolydulás ezek ellen az érdekeltségek ellen. Ebben a bankban ugyanis egyházi tőkék érdekeltek. Különte arról is tudott, hogy a falusi plébánosok pártolják ám ezt a „katolikus bankot”, olyan is akadt nem egy, aki a szöszékről hívta fel a hívek figyelmét: ha kölcsönre szorulnak, a „maguk bankjához” menjenek, ne máshoz.

Három napot töltöttem ekkor Gyergyószentmiklóson, de ebből csak egy volt a kölcsönpártiaké, a másik kettőt az „érdekeltségek” szövevényének szenteltem. Felkerestem újra az ügyvédek. Ők tudtak a legjobban tájékozódni és tájékoztatni is, tekintve, hogy tevékeny részesei és hasznológói voltak ennek a szövevénynek. Jórészt belőle éltek. Tapasztaltam is, hogyan szótték egymás ellen a fondorlatokat csak azért, hogy egy-egy aprócska anyagi vagy népszerűségi előnyre szert tegyenek. Ez persze ügyvédi rátermettségük bizonyítéka volt, nem is rejtegették, inkább nevetve mesélgették. Ügyességüket dicsérte az is, ha szellemes fogásokkal szaporították fel az ügyfelek ügyvédi költségeit. – Ezt csinálják a bankok is! – hártotta el a botránkozásomat pártfogóm, Makkay Domokos. – Különféle költségeket számolnak fel az adósoknak, ezek mögé rejtik a kamat folytonos emelését.

Mi tagadás, még tetszett is könnyed őszintesége. A másik ügyvéd, László Dezső már nem volt ilyen közvetlen. Parlamenti képviselő volt, a rangját tartotta hát maga elé, amikor irodájában megjelentem. A „párt nevében” nyilatkozott a nehéz pénzügyi helyzetről, amely éppen Gyergyót sújtja a leginkább. Igen, hallotta ő is, nagyon magas kamatokat szednek a bankok a kihelyezett tőkék után. De meg kell érteni a bankok helyzetét is: nem kapnak semmiféle állami támogatást! És igen nagy a felelősség rajtuk: meg kell tartaniok azt a tőkét, amely kezelésükben van, a kisebbségi magyarság javára... Ő tudja, Gyárfás Elemér szenátor úr lépéseket tett, hogy a magyar bankok is részesüljenek visszleszámítolási hitelekben. Ez talán javítana a helyzeten... Persze csak akkor, ha a Nemzeti Bank nem számít fel nagy kamatokat az ilyen hitelek után.

A Transsylvania bankfiók ügyésze a tisztelt ügyvédek közé tartozott. Úgy beszéltek róla, mint aki kényes a becsületére, s megvan a véleménye a saját bankja politikájáról is. Küzd is ellene, már amennyire teheti. Ellene van a váltók peresítésének, nem akar még több költséget okozni az adósoknak. Pedig az ő jövedelme éppen e költségekből szaporodnék. No, ez olyan csodabogár, akire érdemes rácsudálkozni – gondoltam. Engem ridegen, szinte gorombán fogadott. Igen, hallotta, hogy a magas kamatok ügyét firtatom. Miért, tán Brassóban más a helyzet? Ott is magas a kihelyezési kamatláb. – Igaz – mondtam –, de nem ennyire! S ott a bankok inkább az iparvállalatokkal dolgoznak, nem kisemberek az adósok. – Hát ez a mi szerencsétlenségünk éppen. A mi tőkénk betétekből gyűlt össze, kisemberek betétjeiből... Nekünk szaladnunk kell a betétek után, magas kamatokat kell ígérnünk, hogy becsábítsuk azt a keveset, ami egyáltalán becsábítható. Persze, magas a kamatláb a kihelyezett kölcsönök után is. Együtt jár ez a kettő...

– Mégis milyen magas az a kamatláb? – kérdeztem.

Nyomban tudta, hogy nem a betéti, hanem a kihelyezési kamatláb érdekel.

– Mi harminckét százalékot szedünk. Kényszerűségből. Más bankok többet is. És perelik is a váltókat...

Nem kérdeztem meg, hogy milyen „más bankokra” gondol. A többieket, Gyergyószentmiklóson legalább, nem lehetett többes számban emlegetni. Egyről lehetett szó csak, a Puskás-bankról... Nem akartam még jobban ingerelni azzal, hogy kimondassam vele annak a nevét, akit – láttam jól – gyűlöl azért, mert kénytelen egy hajóban evezni vele...

Az ügyvédek után iparosokat, kereskedőket kerestem fel. Igaz, kiválogatott neveket. Különte Józsi pipálta ki őket egy hevenyészve összeállított névsorból. – Ezek várják a leginkább a holland kölcsönt. Úgy eladósodtak már, hogy a kamatokba fizetik lassan egész kereskedésüket, műhelyüket... Beszélnek ezek, ne félj, minden mindegy már nekik...

Beszéltek is. Szabadon, dühösen, elkeseredetten. Keveset az adósságaikról és az esedékes részletekről, ka-

mathátralékról s a megújításokkal együttjáró költségekről, hiszen ezek közismertek, szinte unják is már, vagy pedig csak felhergelik magukat vele... Tudnak ők egyéb lapba valókat is! Olyasmiket például, hogy mire herdálja „az a vérszipó Pista” az ő pénzüket.

– A vérszipó vért szív, nem pénzt! – Hát hiszen éppen az a mi vérünk, a pénz. Azt herdálja kettesben tett drága külföldi utakra. S miféle éjszakákat rendez ott fent az erdő alatt, az ő Bagolyvárában. Pezsgővel és – meztelen nőikkel... – Hadd el, ne mondj ilyeneket, nem tudhatod, ha te is nem voltál ott. Ezek csak olyan pletykák... Nem tudjuk bizonyítani. – De tőle kitelik az ilyesmi. Nem? – Hát amilyen csinos gavallér ember... –De ne a mi pénzünkön legyen gavallér, essék belé a súly!

Kölönte Józsi, akinek a lakásába behúzódtunk erre a bizalmas beszélgetésre, érdeklődve hallgatta s még szította is az ilyen kifakadásokat. Én azonban a pletykaellenes oldalra állottam. Nem is annyira a magam, mint inkább a lapom tekintélyét védtem, s úgy éreztem, nem is hatástalan méltósággal:

– Az ilyesmit írja meg Győri Illés a Gyilkosban. Pletykálkodásra egy komoly lap nem vállalkozhatik... Nyomban zsarolásra gondolna, ha ilyesmire csak céloznék is...

De azért a titokzatos Bagolyvár s az állítólag ott rendezett nagy dorbézolások ott leselkedtek a kérdéseim mögött, amikor másnap szemtől szembe kerültem Puskás Istvánnal. Mert felkerestem. Hallani akartam az ő véleményét is. Már megjelenése arra készítetett, hogy eszembe jussanak a „pletykák”. Valóban csinos, magas és karcsú, fekete ember volt. Gondosan a felső ajka méretére stuccolt fekete bajuszával, feszesen álló zakójában jogászbálok előtáncosaira emlékeztetett, határozott, magabiztos mozdulataival, ahogyan kezét fogott s az íróasztala előtt álló vendégszékbe tessékelt, inkább régi vágású főszolgabíróra. Örmény ez – gondoltam –, a módos fajtából!

Tartottam magam elhatározásomhoz, s bármilyen gondolatok kavargtak is bennem, kérdéseim nem ezekről árulkodtak. Gyergyó általános gazdasági és pénzügyi

helyzetére voltam kíváncsi... Természetesen mint újságíró...

Úgy hallottam ugyanis, hogy itt különösen nagyon nehéz a helyzet...

Nem várt sok kérdést és magyarázkodást. Tájékozott volt már, tudta, hogy mit akarok. Nyilván tudott már a városban folytatott beszélgetéseimről. Nem fogadta el hát a kérdéseimmel felajánlott szakemberi pózt, ennél nyíltabb természete volt. Támadással kezdte. Nem engem támadott, mert hát „honnan is tudhatná ön, hogy mi van voltaképpen a gyergyói élet mélyén?” Nagy erkölcsi és anyagi romlás. Az. De az erkölcsi a fontosabb, mert ennek következménye az anyagi is. – Tudja ön – kérdezte emelt és zengő hangon –, mi az, ami ma Gyergyóban van? Egy hosszú, vidám és felelőtlen farsang megérdemelt böjtje. Mert olyanok ezek a székelyek, nem bírnak magukkal, ha egy kicsit jó dolguk van. A nagy erdőkitermelések idején annyi volt itt a pénz, hogy harisnyás közbirtokossági elnökök ezerkoronás bankjegyeket ragasztottak a cigány homlokára a Laurentzy kávéházban. Hamar elfelejtkeztek róla, hogy azelőtt bocskorban jártak erdőlni... Hozzászórtak a sok pénzhez. Most aztán nem tudnak pénz nélkül élni... Most kölcsönért szaladnak a bankba, ha egy pár csizmára van szükségük, ha romlanak a cserepek az istálló tetején vagy ha elhull egy tinójuk. De nem is elégszenek meg annyival, amennyire tényleg szükségük van... Ha már lúd, legyen kövér. Nagy összegeket vesznek fel, s – aztán elisszák a maradékot. Megromlott ez a nép erkölcsében, tessék elhinni... Én megmondhatom az igazat, mert közéjük tartozom... Panaszkodnak a magas kamatok miatt? Így is beadósodott már a lakosságnak szinte a fele... S nemcsak itt a városban, hanem a falvakban is... A falusi gazdák... Nekik sem elég már a régi egyszerű életmód. Tessék elképzelni, mi lenne itt, ha könnyen és olcsón osztogatnók a kölcsönöket?

Úgy elárasztott a mondataival s a székelyekért aggodó nemes szenvedélyével, hogy alig-alig tudtam egy-egy kurta mondatkát beszúrni az övéi közé. Igaz, nem is vitázó szándékkal jöttem, s tartani akartam magam

ehhez az elhatározásomhoz: vigyáztam hát, hogy közbeszúrásaim is csak fokozódó érdeklődésemet jelezzék. S ez nem is került nagy erőfeszítembe, mert csak félig volt taktikázó szerepjátszás. Erkölcsvédő pátosza ugyan nem tévesztett meg, de az a megállapítása, hogy a gyergyói székelyek talán túlságosan hozzászoktak a pénzbőséghez, s ezért nem tudják most jobban állani a megpróbáltatásokat, ez elgondolkoztatott. Csakugyan: elképzelhető-e, hogy az én szülőfalum, Mikháza, így eladósodjék? Vagy akár Nyárádköszvényes. Pedig az a vidék szegényesebbnek látszik, mint itt ez a gyergyói. Itt szebbek a házak, nagyobbak, módosabbak az istállók. És cserepesek jórészt az épületek, szinte virítanak piros tetejükkel a falvakban a házak. Nálunk felé több tán még a zsindeyes tető, mint a cserépfödél. S van még minden faluban nem egy zsúpfödeles ház is. Csépléskor is vigyázni szoktak, hogy néhány kalangyányi kévének csak a fejét csapassák meg a géppel, nem eresztik egészen át rajta, hogy megmaradjon zsúpnak. Ezekből huzigálják ki aztán az asszonyok a szebb, fényesebb és töretlen fonnivaló szalmaszálakat, nyári kalapoknak. De ott nagy híre is van, ha valamegyik gazda banktól vesz fel kölcsönt s betábláztatja rá a házat! Legfeljebb egymástól kérnek kölcsön, ha tehenet vagy tulkot kell szerezni a másik, a megfélemedett mellé. Ilyenkor fizetnek is „interest”, de legfeljebb tíz százalékot. S egymásnak! Ha ugyan nem szívességnek tekintik a „segítséget”, amelyet majd illően viszonzanak, amikor a másik szorul meg valamiben. Legalábbis így volt régebben. No, legelső lesz, ha hazamegyek, hogy utána nézek ennek a dolognak...

Hanem most, amikor a könnyű és olcsó kölcsönökről példázott, fogadalmam ellenére sem állottam meg, hogy oda ne szúrjak:

– Hát hiszen, ahogy itt tapasztalom, elég könnyen adták a kölcsönöket. Csak éppen nagyon drágán. Legalábbis eddig...

– Tegyük különbséget a könnyen és a könnyelműen között – felelt élénken. – Én könnyen sem osztogattam, könnyelműen még kevésbé. Felelős vagyok a be-

tétesek pénzéért, s tudatában vagyok a felelősségemnek...

Úgy bocsátott el, mint aki még hálás is, hogy ezt az utolsó mondatot – a sajtónak elmondhatta. Én azonban akkor már nem olyan újságírónak éreztem magam, aki részrehajlás nélkül hozza nyilvánosságra a rábízott nyilatkozatokat. Ennél az utolsó s önérzetesnek szánt mondatánál világosodott meg bennem a felismerés. Nem, ezek nem is bankárok! Ezek uzsorások. A legterméketlenebb szerepre kényszerítik a pénzt. Elveszik egyik kézből olcsón, s átadják egy másik kézbe drágán. S közben még ki is vonják az eredményes termelésből, pedig ez volna a pénz egyetlen hasznos szerepe a társadalom életében...

Hazafelé utamban kiugrottam a két vonatom közötti időre Csíkszeredában. Pál Gábort kerestem fel. Csíki képviselője a Magyar Pártnak ő is, lelkes, becsületes embernek ismertem, tudnia kell a gyergyói helyzetről. Nem, nem a magas kamatokra akarom figyelmeztetni. Ha ezekről eddig nem értesült volna, akkor nem érdemli meg a képviselőiséget. Hanem arra az erjedésre, amely a gyergyói népben ellene is irányul. Ő is tagja annak a társaságnak, amely a bankok, a párt és az egyházi érdekek furcsa összefonódása következtében gyűjti maga alá a parazsat, feje fölé a viharfelhőt a tömegek indulatában. S ez az indulat nemigen tudja elkülöníteni a társaság tagjait a párttól és az egyháztól, amelyet akarva-akaratlan képviselnek. Ne is különítse, ez a helyes. Tegye csak felelőssé őket, hadd ébredjenek rá, hogy valóban felelősek.

Szívesen fogadott. Azt hitte, udvariassági látogatást teszek, amit a megye képviselője el is várhat egy ott portyázó újságírótól. Székely anekdotákkal akart szórakoztatni, de hamar elkomorult az arca, amikor megmondtam, hogy honnan jövök s miket tapasztaltam. Volt egy kis beszédhibája, egy a harctéren kapott arclövés maradványa; ha valami izgalom érte, akkor jelentkezett észrevehetően. Ilyenkor erőlködve lökött ki magából egy-egy szót. Most éppen így tett:

– Én már – rrég megmondtam, figyelmeztettem

őket, hogy ez így tovább nem mehet, mert – mmegölik a népet...

Eltettem magamban ezt a mondatát, úgy utaztam vissza Brassóba Csíkszeredáról.

A riporter azért utazik, hogy utána a lapjában, mint valami asztalra, kiborítsa tarisznyája tartalmát. Elvárja ezt tőle a kiadó is, ezért vállalja az utazgatás költségeit. Ezúttal azonban hónom alatt szorongattam előbb a tarisznyát, mielőtt kiborítottam volna. De hát nem tehettem el emlékebe a tartalmát, csak kipakoltam vele Füzi szerkesztőnek: lám, mit szól hozzá, kezdhetnénk vele valamit. Aztán hosszú beszélgetésben vitattuk meg, hogy mit, mennyit és mikor szedegessünk elő belőle. Helyeselte óvatosságomat: maradjunk meg most csak az általánosságok mellett, figyelmeztessük az illetékeseket, hogy mi forrik Gyergyóban. Akiknek a nevében beszélünk, megértik így is, és bátrabbak lesznek tőle. Azok meg, akik ellen beszélünk, igyekeznek majd úgy tenni, mintha nem róluk volna szó. Az ilyen emberek általában csak akkor hördülnek, ha egyenesen a tyúkszemükre hágnak. Vagyis ha néven nevezük őket. Ezt azonban gondosan elő kell készíteni. Be kell szervezni a „szövetségeseket” is; úgy, hogy aztán meg ne hátrálhassanak...

Így születtek meg első riportjaim a székelyföldi bankuzsoráról. Füzinek igaza lett: akik ellen íródtak, azok valóban hallgattak, vagyis nem nyilatkoztak, nem cáfoltak, nem beszéltek vissza a nyilvánosság előtt. Úgy tűnt, mintha visszhangtalanul hangzott volna el kiáltásom. De nem így történt. Gondoskodtak erről azok, akik úgy érezték, hogy helyettük beszéltem. Célzást olvastak ki minden írásomból, amelyben Gyergyóról, közbirtokosságról volt szó. Tapasztaltam ezt később, amikor láttam, hogy rejtett értelmet tulajdonítottak a csíksomlyói búcsúról írott beszámolómnak is csak azért, mert azt írtam benne, hogy „közel huszonötezer ember vonult föl a Jézus-kápolnához”, s mert kiemeltem a gyergyóiakat így: „Legelől a gyergyóiak mentek, élükön Alfaluval.” Hát persze, hiszen a dombot, amelyen a kápolna állott, Kálvária-dombnak is nevezték! Ilyen ér-

zékenység mellett hogyan találtak volna célzásokat abban a riportomban, amelyben mindjárt a gyergyói beszámolókat után arról adtam hírt, hogy Hodor Victor közigazgatási vezérfelügyelő javaslatot tett a kormánynak, vegyék állami kezelésbe a székelyföldi közbirtokosságokat. Azt hiszem, semmi túlzás nem volt a riport címében: *Egész Székelyföldön végigvágott a rémület!* Hiszen igaz, sok belső viszálykodásra, erkölcsi eltévelyedésre, visszaélésre szolgáltat alkalmat a közbirtokossági vagyonkezelés, de mégiscsak ez az ottani székelyek igazi és úgyszólván egyetlen aratása. Az évenként osztott vágterületet termelik ki, szeletelik a kis hegyi patakokra szerelt fűrészeken deszkává s hordják azt szekereiken le Marosludasig is, hogy kukoricára, búzára cseréljék be. Mi lesz hát velük, ha ettől a keresettől is megfosztja őket a liberális kormány? Hiszen akkor végképpen a bankok prédái lesznek, mind elárverezik őket, még adósságaik kamatját sem tudják fizetni majd!

Hodor vezérfelügyelő javaslatáról Brassóban írtam meg a riportot, nem kellett utánamennem sehová. Sepsiszentgyörgyről szaladt be a tudósító: Málnáson vizsgált valamit a kormány kiküldöttje, ott jelentette be javaslatát, de tudja már Csíkszereda is, Székelyudvarhely is. A hírből magából persze még nem lett volna riport, de nekem már annyi felraktározódott értesülesem, tudásom, érzelmi anyagom volt a közbirtokossági ügyekről! Persze, ki kellett volna szállani újra Gyergyóba is, hogy a Füzi tanácsa szerint előkészítsem a bankuzsora csattanós leleplezését. Készültem is, de annyi sürgetőbb feladat szaladt be, hogy a gyergyói s természete szerint napokat igénylő tartózkodásra nem maradt idő. Nyár elejéig nem is utaztam már többé oda, csak egyszer egy napra, a Görög Joachim temetésére, amelyen én képviseltem a Brassói Lapokat. De jelentőséget kapott ez a rövid látogatás is. László Dezső lakásán találkoztam ott a temetés után Puskás Istvánnal újra. S tapasztaltam, hogy január elején írt cikkeim foglalkoztatják ám azokat is, akik ellen íródtak, bár úgy tesznek, mintha nem róluk volna szó. Pontosan úgy, ahogyan Füzi mondta volt. Úgy tett Puskás is. Az elhunyt nagyon szerény életmódjára hivatkozva jobb erkölcsö-

ket kívánt a székelyeknek s egyszerűbb életmódot. Újra felhozta, hogy nyomban a bankba szaladnak kölcsönért, ha egy pár csizmára van szükségük.

Ő kezdte, s én tudtam, hogy nekem beszél, ha nem is hozzám.

– Ön tehát lehúzza a lábukról a csizmát? – kérdeztem kissé tán gúnyos hangon. Persze, ettől kétértelművé és szinte állítássá vált a kérdő mondat. Így értette ő is. Elpirult, s élesen felelt:

– Nem. Én csak azt mondom, hogy járjanak bocskorban a székelyek, ha csizmára nem telik!

Sokat emlegetett szólás lett ebből nem sokkal később, 1928 nyarának elején... De most még nem tartunk itt. Előbb még másról kell beszélnem. Arról, hogy miért hagytuk szinte egy félévig erjedni a gyergyói hangulatot anélkül, hogy ebben valami számítás lett volna.

FÉSZEKRAKÁS – GERLE MÓDRA

Ki sem ürült még egészen a Csíkból hozott riportarisznyám, s már új feladat kínálkozott. Azért írom, hogy kínálkozott, mert kitérhettem volna előle, s volt is bennem ilyen hajlamosság. Fábián László baróti ügyvéd küldött be levelet a szerkesztőségbe, hogy nagy baj van Erdővidéken, kiütéses tifuszcikória tizedeli a népet, s a hatóságok nem nagyon törődnek vele. Anynyira haragudtunk a kormányra s olyan bizalmatlanok voltunk mindenféle hatósággal szemben, hogy nyomban hittünk az értesítésnek.

– Ide ki kellene szállni – mondta Füzi. – Nagy újságírói teljesítmény volna, ha lelepleznék a hatóságokat. S rászorítanak, hogy komolyan vegyék a feladatukat...

Tudtam, hogy nekem példálózik. Elvégre én voltam a szerkesztőség beiktatott székelyföldi riportere. – No, de kiütéses cikória! Háborút járt katonák, hadifoglyok meséltek először nekem erről a ragályról. Azóta borzongott a hátam, ha a nevét hallottam. Próbáltam kétkedni a híradás hitelességében.

– Nem hihetem – mondtam. – A kiütéses cikóriát a tetű terjeszti. A székelyek pedig nem tetvesek...

– A székelyek általában nem – felelt Füzi megértő s egyben elnéző mosollyal –, de közöttük is akadhat egy-kettő. S hátha éppen ezekről terjed a ragály... Természetesen nem kötelezhetjük a kolléga urat, ha nincs kedve hozzá – folytatta egy kis hallgatás után. – Tán igaza is van, kisbabát vár a felesége, túlságosan kockázatos...

Hiszen csak ne kezdte volna megérteni és mentetetni belső vonakodásomat! S ne emlegette volna olyan finoman a „kedvemet hozzá”, amelyen biztosan bátorságot értett... Emiatt már nem éreztem őszintének a feleségemre s a kisbabára tett célzást sem.

Úgy feleltem, hogy lehetőleg homályban hagyjam

pillanatnyi vonakodásom valódi okát s kedvem, vagyis bátorságom egy pillanatig se lehessen vitás.

– Még két csíki riportom van. Ezeket holnap megírom és itt hagyom. Aztán utazhatom...

A két riport témáját Pál Gábortól kaptam, s már csak azért is meg kellett írnom, mert a közismert csíki társadalmi tekintély nyilván naponta nézi a lapot, lám: hogyan írtam meg az „ő anyagát”. Az egyik érzelmes történet volt arról, hogy Csíkországi Aky László elindult a messzi Szibériából hazafelé, de csak Szilágyosomlyóig érkezhett el, ott megállt a szíve. A másik nem volt ilyen megríkató, de politikai fontosságot tulajdonítottam neki. A liberális kormány, ha párthívéné, kortesévé tudott megszerezni a Székelyföldről egy-egy jó módú gazdát, azt bíróvá tette, a főszolgabíró és a csendőrség pártfogoltjává avatta, felhívta rá még a tanfelügyelő úri figyelmét is, s mindezzel olyan tekintéllyé gőgösítette a falujában, hogy az – egyénisége szerint – vagy csak egyszerűen, de megfélemlítően élt a hatalmával, vagy valóságos rémuralmat honosított meg. Ez utóbbi esetre szolgáltatott kirívó példát Csedő Imre, a csíktaplocai bíró, aki a megyei prefektus és az alacsonyabb hatóságok pártfogására támaszkodva megfélemlítette az egész falut, hogy elbánhasson egyik régi haragosával. A történet maga valóságos rémregény volt. Csedő bombavetés és halottrablás gyanújába keverte ellenfelét, s bár a falu maga tisztában volt az igazsággal, a „liberális Mefisztónak”, ahogy a riportom címe minősítette, sikerült öngyilkosságba kergetnie ellenfelét. De ekkor már a prefektus barátsága sem tudott segíteni rajta. A bíróság elé került. A riport a tárgyalás előtt volt hivatott hangulatot kelteni ellene a közvéleményben. (Hamarosan el is ítélték.)

Ennek a két riportomnak a megjelenése azonban már beékelődött az Erdővidékről küldött jelentéseim sorozatába. Ezeknek a jelentéseknek az alaphangja ez volt: a rémület önmagát növelte meg, s így lett belőle kiütéses tífusz. Nem tudom, benne volt-e ebben a fogalmazásban az én nagy megkönnyebbülésem is, amikor mindjárt a baróti körorvostól „hivatalosan” értesültem, hogy nem, nincs szó kiütéses tífuszról. Csak hastífuszról. Or-

vosi nyelven tifoidról. Érdekes módon ő is nyomban azzal érvelt, amivel én adtam először kifejezést a kételkedésemnek. A kiütéses tífuszt a tetvek terjesztik, a székelyek pedig meglepően tiszták. Ebből a „meglepőenből” állapítottam meg, hogy ő nem székely. Én nem így mondtam volna. Én csak annyit mondtam volna, hogy a székelyek tiszták.

– De azért ez a hastífusz is veszedelmes ragály ám, különösen itt a falvakban, ahol nem tudjuk eléggé elkülöníteni a betegeket. S ez tetvek közvetítése nélkül is könnyen fertőz. Nem tanácslom, hogy betegeket látogasson, hogy forralatlan vizet igyék a fertőzött falvakban...

Ezeket azért mondta; mert bejelentettem, hogy szeretnék kimenni legalább Erdőfűlére, ahol a legtöbb a beteg. Már nem féltem. Átestem én már a tifoidon a kolozsvári belgyógyászati klinikán, megszereztem a védettséget. De azért kútvizet sehol sem ittam. Sem Erdőfűlén, sem Vargyason, Száldoboson, Olasztelken, Bardócon. Mert megbetegedés előfordult ezekben a községekben is. S több, mint amennyiről a hivatalos orvosok tudtak. A legtöbb persze Erdőfűlén, ahol a leg hamarabb felfedezték. Itt is próbálták megállapítani a fertőzés góciát, s mert az asszonyok a betegek fehérneműit is a Kormos patakban mosták, szinte kínálkozott a felületes megállapítás, hogy a patak fertőzi lefelé a völgyben fekvő községeket. Ez persze hatósági közbelépéssel járt s olyan figyelmeztetésekkel, amelyek fenyegetéseknek is beillettek. De hát lehet falun folyóvíz nélkül szapulni? Különben is lúggal szapulnak, kiöli az a betegség magját. Kezdték hát eltitkolni az újabb megbetegedéseket, különösen éppen Erdőfűlén, ahol valóban kaszálni kezdett a járvány, halálesetek is voltak... A haláleseteket eltitkolni természetesen nem lehetett, a rémület valóban kezdett erőt venni a falun.

Ezzel is kerestem fel Székelyudvarhelyen Böhm vármegyei főorvost: a rémület nő, a betegek száma emelkedik, az orvosok azonban nem tudnak erről, mert az újabb eseteket a családok nem merik bejelenteni, félvén a büntetésektől. A főorvos – tán felelősségrevonásnak érezte bejelentésemet – kimérten tájékoztatott,

hogy szerinte nem olyan nagy a baj, mint a híre. Erdőfülén van a járvány góca, azért ott szigorúbban kellett venni a rendszabályokat, de most már lassan megnyugszanak ott is. Kiderült ugyanis, hogy valóban a Kormos vize terjeszti a fertőzést, ez azonban nem Erdőfüléről indult, hanem fentebbről, a patak forrásvidékéről. Ott valami vállalkozó tűzifát termel ki a hadseregnek. Katonákat kért és kapott a kitermeléshez, hogy olcsóbban szállíthasson. Itt betegedett meg egymás után tizenegy katona. Mire ennek a híre Székelyudvarhelyre elérkezett, már Erdőfülén is megbetegedtek néhányan. De most már elejét veszik a további fertőzésnek...

Kimért volt ugyan, de távolról sem rideg a köszönet és búcsúvétel sem, amikor elváltunk. Én úgy éreztem, hogy a kellő tisztelet hangján írtam meg kettőnk beszélgetését is, amikor hazatértem s beszámoltam a közel kéthetes udvarhelyszéki utamról. A főorvos mégis elégedetlen volt, s valami olyasféle nyilatkozatot küldött be a laphoz, amelyben jobban kidomborította az egészségügyi szolgálat éberségét és ennek jelentőségét a veszedelmes járvány megfékezésében, mint ahogyan én tettem. Attól tartok, ha valami olyasféle érzés váltotta ki belőle ezt a nyilatkozatot, hogy beszámolómban túlbecsültem a magam és a lapom szerepét, hát alighanem igaza volt. Nem volt ugyan azokban a beszámolómban semmi szövegében kimutatható nagyzolás vagy otromba dicsekvés, mégis azt sugalmazták az olvasóknak, lám milyen jó, hogy van egy ilyen lapunk és riporterünk!

Kétségtelen, a riporter büszke volt a teljesítményére. Elismeréssel volt a szerkesztőség is, hiszen nem tudhattam, amikor vállalkoztam a kiszállásra, hogy csak hastífuszról van szó s nem a kiütéséről. A kiütésesnek ugyanis nagy tekintélye volt, különösen a volt hadifogoly, Krizsán kolléga előtt. A majdnem biztos halált jelentette neki – az idegenben! Verte hát erősen az elismerés dobját tiszteletemre a szerkesztőségben.

– No, és talán a hastífusz kellemesebb? Betegségnek talán még utálatosabb...

Készségesen helyeseltek hát a kollégák, amikor célozgatni kezdtem, hogy de most már itthon kellene ma-

radnom egy ideig. Lakásra kell cserélnem a hónapos szobát, állandó otthonra az ideiglenes tartózkodást, mielőtt elsőszülött kisfiam megérkezik. Erre pedig idő kell, különösen ha hozzászámítom azt is, hogy fel kell költöztetnem Kolozsvárról a bútorokat s velük együtt az anyósomat is, hogy berendezzük a házat, amelynek tetejére azután rászállhat a gólya...

No, megmozdult az egész szerkesztőség, hogy a segítségemre legyen. Adták a tanácsokat, hogy a város melyik részén kereskedjem, ha világos, egészséges és – fürdőszobás lakást akarok találni. Mert a fürdőszoba, ugyebár, elengedhetetlen ott, ahol kisgyerek van. A belváros ebből a szempontból szinte reménytelen. Öreg, vastag falú, sötét házak, nyirkos lépcsőházakkal, kis udvarokkal. Ezekben a házakban a fürdőszobás lakásokat örökös családi tulajdonban tartják a gazdag szászok. De az ilyen házakban nincs is kiadó lakás, s ha ürül is elvéteve egy-egy, idegeneket nem engednek maguk közé az – őslakók. Csak azokon a részeken kereskedhetem hát eséllyel, ahol új építkezések indultak: Bolonyában, a Fellegvár aljában, a bertalani negyedben...

Jártam hát a várost délelőttöként ezeken a részeken, lestem az ablakokba kitett cédulákat, érdeklődtem a kollégáktól kapott címeken. Kiderült azonban, hogy rossz módszert választottam, még gyanússá is tettem magamat, hogy rekvirálható lakások után szimatolok. Az ablakokban legfeljebb hónapos szobákat kínáltak s csak olyanokat, amelyekbe katonatiszt vagy hivatalnok be nem költözik akkor se, ha ingyen adják. Lakást nem mer kínálni senki, mert fél, hogy elrekvirálják. Ezért nem hirdetnek lakásokat a lapban sem. No, nem baj, ha nem mer hirdetni az eladó, hirdetek majd én, a kereső. Ki adna bérbé egy kétszoba-konyhás, fürdőszobás lakást pontosan fizető kereskedelmi alkalmazottnak? Úgy gondoltam, megbízhatóbb a háztulajdonosok szemében a kereskedelmi alkalmazott, mint az újságíró, akit esetleg bohémnak, könnyelműnek tartanak.

Háztulajdonos így sem szállott lépre egy sem, de a hirdetésnek mégis volt valami nem várt eredménye. Érdeklődni kezdtek utánam a lakásközvetítők: ki az a ke-

reskedelmi alkalmazott, aki lakást keres? A kiadóhivatal megkérdezte tőlem, hogy kiadhatja-e a nevemet. Én megkérdeztem az öreg brassói polgárt és szakértőt, Halász Gyula bácsit.

– Hát hogyan – mondta ő –, hiszen itt kellett volna kezdened. A közvetítőknél. Az a háztulajdonos, akinek kiadó lakása van, olyan közvetítőhöz fordul, akiben megbízik. A közvetítő pedig kiválaszt egy olyan lakáskeresőt, akiben a háztulajdonos megbízhatik...

– S a háztulajdonos megbízhatósága nem lehet kétséges sem a közvetítő, sem a lakójelölt előtt?

– Az ő megbízhatósága a lakásban van, amelyet kiad. No, hát abban is természetesen, hogy előre kifizeti a közvetítési díjat, amelyben megállapodtak.

– Még jó, hogy a közvetítési díjat is nem hárítják a bérlőre...

– Azt a közvetítő azon szedi be, akin tudja. Ha ügyes, mind a kettőn beszédheti... A háziúr előre megmondja, hogy ő mennyit akar kapni tisztán. A többi aztán a közvetítő dolga...

Úgy látszik, hogy a háziuraktól megbízhatókként nyilvántartott közvetítők viszont engem minősítettek megbízhatónak, mert rövidesen kilencnek a noteszében szerepelt a nevem. Természetesen én is felírtam a magam noteszébe az ő nevüket és a címüket, hogy érdeklődhessem, sürgethessek. Lakáscím azonban még egy sem került a noteszembe. Aztán, amikor a fürdőszobás lakásról már valamennyien lebeszéltek azzal, hogy az szinte reménytelen, egyszerre csak címeiket is hozták, mind fürdőszobásokat, és sürgetően sügták:

– De menjen azonnal, kérem, ne szalassza el a szerencséjét.

Így szaladgáltam el a város legnyugatibb csücskébe, nem is egyszer. Kétszobás-konyhás, fürdőszobás lakást kínáltak ott, de évi hetvenezer lejért. Hónapok óta üres volt már, de olcsóbban nem adták. Úgy magamban és mérgemben kezdtem helyeselni a rekvirálást!

Aztán a „keleti fertályra” kaptam egy címet. Megnéztem azt is. Jobban tetszett, mint a másik, de ez sem volt olcsóbb. S hetvenezerért is csak nekem adják – mondták –, mert „tessék elhinni, a nyolcvanat is meg-

ígérték már érte, de nem volt szimpatikus, aki kérte...” Beljebb egy kicsit már, de még mindig külvárosi részen, már hetvenkétezret, még beljebb nyolcvanezret kértek a kétszoba-konyha fürdőszobás lakásokért. A belvárosban pedig már kilencvenezeret is. A legolcsóbb ajánlatot Bolonyában kaptam. Kétszoba-konyhás lakás volt, de úgy besüppedt málladozó vakolatú falaival a földbe, hogy megtorpantam már a bejárata előtt. Ezért negyvennyolcezeret kértek. Közel van a belvároshoz – hívták fel értékére a figyelmemet! Most aztán véglegesen megértettem, hogy Brassóban nem is olyan nagy fizetés az, amit kolozsvári szemmel fejedelminek láttam az elején. Hiszen itt csak a lakás elviszi a fizetésnek több mint felét.

– Tiszta riportanyag – dohogtam Füzinek, amikor fáradtan beszámoltam egy ilyen lakáskereső kirándulás csüggesztő eredménytelenségéről.

– Hát írja meg. Hiszen közügy is. Mégis disznóság, hogy a háború után tíz évvel még mindig nem szabadították fel a lakásokat. Azért olyan drágák, megtévezve még a közvetítési díjakkal is. S az egésznek csak annyi értelme van, hogy a hatósági személyek számára rekvirálhassanak...

Megírtam hát a cikket, követelve a lakások felszabadítását. Ebből a cikkből „emlékszem” most olyan pontosan a fenti számokra. Arra azonban nem kapok adatot a lapban, hogy a háztulajdonosok különösebben helyeseltek volna. Rekvirálás akkoriban már nem sok volt, a kialakult közvetítési rendszerrel pedig igazán elégedettek lehettek ők is és a közvetítők is. Ez utóbbiak különösen, hiszen a kereskedelmi szokások végül jól jövedelmező foglalkozássá szentesítették a közvetítést.

Hanem cikkemnek, noha közügyben írtam, egészen váratlanul egyéni hasznát láttam. A közvetítők ugyan levették rólam a gondjukat a cikk megjelenése után, de felkeresett a szerkesztőségben egy kistermetű, erősen hátrafelé csapott homlokú fürge emberke, s folytonos udvariaskodó meghajlásokkal előadta, hogy ő tudna segíteni rajtam, ha elfogadom a javaslatát. Elmondta, hogy fényképész a foglalkozása. Nem, nincs Brassóban

műterme, ő vándorfényképész, különösen a székelyföldi falvakat járja, fényképez és művészi nagyításokat „esz-közöl”. Nincs oka panaszra, elég jól keres. Ez teszi éppen lehetővé, hogy huzamosabb időre külföldre vigye a feleségét, akinek az idegállapota sajnálatosan megrendült, ráfér szegénykére egy kis utazás, szórakozás. De nem szeretné üresen hagyni szépen berendezett kis lakását. Ezért adná ki egy évre, amíg úton lesznek. Persze, felszámítana a berendezés használati díjában is valamit, de még így is alig lesz több a bérleti díj, vagy tán nem is több, mintha üresen bérelnék ki egy hozzá hasonlót.

Azt hittem, még kezeesebbé teszem ezt az udvarias, rokonszenves emberkét, ha elárulom neki, hogy kisbabát várunk április végére, azért volna nekünk sürgős a lakás. Közlékenységem azonban inkább megriasztotta.

– Igazán? – nézett félre töprengő arccal. – Ó, az más. Mi azt hittük, mármint a feleségem és én, hogy csak egy fiatal párról van szó. Kisgyerek is lesz? Az más, akkor meg kell beszélnem még a feleségemmel. De azért ön egyelőre még ne keresgéljen másfele. Egykét nap múlva végleges választ adok...

Most már én is jelezni akartam, hogy nekem sem olyan nagyon kívánatos az ő ajánlata:

– Mi végleges lakást szeretnénk. Fel akarjuk hozni Kolozsvárról a bútorainkat, nem szívesen fizetünk ám bútorhasználati díjat is.

– Igen, igen! – készségeskedett. – Mi azonban csak egy évre adhatjuk át a lakást. Nem volna semmi értelmese kiüríteni s még bért is fizetni a bútorok beraktározásáért. De hiszen ezt majd meglátjuk, ha az ajánlatunk gyerekekkel is érvényes marad. Meg kell beszélnem ezt a feleségemmel, szegénykével...

Hát ami azt illeti, nekem is meg kellett beszélni a magaméval. Aggasztott már, hogy csak telik az idő, s nekünk még mindig nincs lakásunk. Hogy fogjon most már hozzá bútorköltöztetéshez (maga akarta megbízhatóan becsomagoltatni, nehogy valami baja történjék útközben!), utána meg a lakásberendezéshez? Rég volt már az ő angyali üdvözlője, amelyből megértette, hogy

kisdedet várhat. Nagyon nagy helyen van már, nehezen mozog. Bizony jobb volna, ha várnánk a költözködéssel; megvárnók, amíg véglegesnek tekinthető lakást kapunk, most pedig megragadnók ezt a cikkem hozta alkalmat. Jó lenne ez a lakás tán kabalának is. Már az, hogy a cikkem eredményének vehetjük.

Úgy is vettük, s bizonyos, hogy része volt ennek a feleségem belenyugvásában.

Azt, hogy vándorfényképészem feleségét mi vette rá a hasonló magatartásra, nem tudom, de akkor nem is voltam kíváncsi rá. Csak most látom, hogy nem lenne érdektelen, ha megírhatnám. Akkor azonban úgy megörvendtem, amikor két nap múlva újra megjelent, hogy eszembe se jutott a felesége, akinek az ígérkező gyerek miatt valami kifogása lehetett volna, vagy tán volt is. Ő sem erről beszélt.

– Kérem, ha most volna ideje, megmutatnám a lakást, hogy megalkudjunk...

Elszaladtam a feleségem után, s úgy viselkedtem, hogy lássa, milyen nagy reménységgel vagyok. Ez a reménység friss maradt az egész úton, csak akkor kókadott le egy kicsit, amikor a helyet megláttuk. De azért a zöld színét megőrizte annyira, hogy a ház belsejére is kíváncsiak legyünk. A bolonyai Malom utcában volt ez a ház, de jól fent már a Csigahegy vápájába vezető úton. Feljebb nem is igen épült több, legfeljebb kettő-három, úgy benyomult az útra a sziklás hegyoldal. Ebből az következett, hogy ezt a házacskát sem úgy építették, ahogy a gazdája szerette volna, hanem ahogyan a sziklás hegy megengedte. Cementes lépcső vezetett felfelé az utcáról, s a kapu után balra mindjárt ott volt egy bejárat, pedig a lépcső csak haladt tovább felfelé...

– Itt van a konyha! – mutatta a fényképész termetes felesége, aki nyomban átvette az irányítást, mihelyt a kapun beléptünk. – Itt soha sincs a lakásban konyhaszag – figyelmeztetett az elrendezés előnyére. – A lakás ugyanis fönt van: két szoba s fürdőszoba!

Nyomatékos volt, ahogyan a helyiségek számát bemondta, de nem dicsérte tovább. Én azt hittem, azért, hogy hallgatással mondja: ezt aztán megnézhetitek! Legalábbis ilyen folytatást kívánt volna a megelőző ki-

jelentés büszke határozottsága. De más rejlett a hallgatás mögött. Szűk volt a hely odafönt, takarékoskodni kellett vele. A konyha felett ugyan kényelmesen elfért egy szép, tágas, világos szoba. Két ablak eresztette be a nappali világosságot a kétágyas, éjjeliszekrényes, toalett-tükrös hálószobába. Az ágyak előtt ott volt a sokszínű plüsszerűvel letakart heverő is. Hanem az ebédlő annál szűkebbre és sötétebbre sikerült. Csak a bejárati ajtó mellett volt egy ablaka, a hátulsó falát már a sziklás domboldálnak támasztotta, oldalról pedig a fürdőszobával szorították egymást. A fürdőszobának ugyanis már éppenséggel a hegyből vágtak ki egy akkora lyukat, hogy a fürdőkád és a vécékagyló elférjen benne. De fürdőszoba volt így is; ha meggyújtottuk a villanyt, ragyogott benne a zománcozott kád és a porcelánkagyló. Az ebédlőt ugyan teljesen megtöltötte az asztal, a hat szék és a tálalókredenc, de az első szoba, a háló, az derűs volt, szinte biztatott a betelepedésre.

A megállapodást az udvaron kötöttük meg: ott világosabb volt, mint az ebédlőben, a hálószobát pedig azelőtt takarították ki, ne hordjuk be mindjárt utána az utcai szemetet. A két asszony rendezte így, de az udvar igazán kellemes volt, inkább kertecske, azzal a néhány gondozott fával és a végében egy csinos kis épülettel, amelyet talán nyitott kerti verandából falaztak – mivé is? – tán kamrává. A háziasszony is arra nézett, de úgy, hogy feléje irányítsa a mi figyelmünket is. Így jöttem rá, hogy nem véletlenül kerültünk ki az udvarra, megkötni a végső megállapodást.

– Az a kis épület – mutatott rá a háziasszony – nem tartozik bele a bérletbe. Abba mi költözünk bele.

– De csak addig, amíg külföldre utazunk a nyárra – sietett kiegészíteni udvarias meghajlással a kis fényképész.

– S a kert sem! – folytatta zavartalan határozottsággal a háziasszony.

– Mert ugyebár nem kívánhatjuk – enyhített újra a fényképész –, hogy azért az egy évért... igen... önök viseljenek gondot a fákra is...

Láttam már, hogy az a külföldi utazás csak ürügy. Tán a férj találta ki, hiszen az asszony nem is emlegeti, nem

akar részes lenni az egyébként ártatlan félrevezetésben. Spórolni akarnak ezek egy évig, hogy összehozzanak egy kis tőkét a bérből! Bizonyára egy fényképészeti műteremre gyűjtenek, hogy kényelmesebben megéljenek a mesterségükből. Hanem az az érvelése a férfinak, hogy a fákat gondozni akarja, az tetszett nekem, holott ezzel árulta el, hogy nem gondolkodik komolyan hosszabb külföldi tartózkodásra. De hát végül is mit törődöm én vele, hogy valóban elmennek-e vagy itt maradnak? Nekem csak a lakás kell, akár egészen lemondok az udvarról, hiszen nem nyaralni akarunk mi itt, csak kihúzni egy évet, amíg sikerül végleges lakásra szert tenni. Nem tettem tehát semmi megjegyzést sem a kertre, sem a kerti házikóra. Pedig nem ártott volna pontosabban tisztázni a feltételeket, mert a nyár folyamán sokszor néztünk aggódva arra a kerti házikóra, vajon nem robban-e ki belőle a háziasszony, szegényke, hogy szemrehányást tegyen, mert lehullott egy darabka vakolat a konyhaajtó mellől, biztosan csapkodja az ajtót az a tenyeres-talpas lövétei cselédleány; meg hogy vigyázzunk azzal a gyerekkocsival, ha majd a kertben sétáltatjuk a gyereket, a múltkor is felhorzsoltuk vele az egyik fának a kérgét...

Azt már, ugye, meg se kell mondanom, hogy nem utaztak el azok sehová, legfeljebb a fényképész járta továbbra is vidéki útjait, az asszony otthon ült állandóan, és strázsálta kis vagyongájukat. Hiszen gyanítottam is én valami efféle katonásan határozott magatartásából, de eszembe se jutott volna, hogy emiatt lemondjak a nekünk már kívánatossá vált lehetőségéről. Megállapodtunk hát ott az udvaron a havi ötezer lejés bérösszegben, amelyet előre fizetünk minden elsején. Ők ugyan legalább félévi összeget igényeltek volna előre, de nekem nem volt tartalék pénzem.

– Ha ragaszkodik hozzá, talán kérhetek annyi előleget a kiadótól – töprengtem előtte...

– Grünfeld úrértől? – kérdezte.

– Végeredményében tőlük. De az igazgató Kahána Bernát...

– Akkor ne tessék kérni. Nem szeretném, ha azt hin-

nék, hogy bizalmatlan vagyok egy – szerkesztőjünkkel szemben. Jók nekem ők sokkal többre is...

Mosolyogtam, de nem azért elismerően, hogy ilyen nagy bizalommal van; inkább azon, hogy alkalmazotat akart mondani, de aztán lenyelte, mert nem tartotta eléggé megtisztelőnek egy – szerkesztő esetében. Így aztán megtisztelte az én minősítésemmel velem együtt a gazdáimat is.

Április elsején költöztünk be a bérelt fészekbe. Első reggelünk az új helyzetben jól sikerült. Korán ébredtünk, de egy balkáni gerlepár szorgalmasan morzézott már egymásnak a ház háta mögött, a dombon. Kiléptem az ajtón, s kerestem a fát a szememmel, amelyről a szerelmes hívogató szól, de nem tudtam biztosan kiválasztani a többi közül. Hallgattam hát tovább a két hosszú, egy rövid fáradhatatlan ismétlését, s arra gondoltam, hogy megnézem valahol, milyen betűt jelent a morzejelek között két hosszú, egy rövid. (Azóta is adós maradtam magamnak ezzel a kíváncsiságommal!) Aztán váratlanul egészen közel csattant fel egy fáról diadalmasan csengő madárhang. Egy széncinke kiáltozta ki tavaszi honfoglalását:

– Itt lakom! Itt lakom! Itt lakom!

Úgy igaz, mi is egy, esztendőre foglaltunk itt fészket, amelyet nekünk is a magunk igényeinek megfelelő otthonná kell majd alakítanunk. Ezt azonban jórészt csak pusztá jelenlétünkkel, újonnan vásárolt edényeinkkel s a feleségem Kolozsvárról felkért kézimunkáival tehetjük meg, mert nagyobb változtatásokra nincs semmi lehetőségünk...

Mégis hozzánk hasonult rövidesen a konyha és a hálószoba; csak az ebédlő maradt ridegen idegen, ebben éppen csak addig tartózkodtunk, ameddig elkerülhetetlen volt, de nem laktunk benne, inkább átjártunk rajta. Otthonunkká akartuk tenni a kertet is néhány fájával és daraszolt utacskáival. Főként Kati szorgoskodott ebben, első szolgálóleányunk, aki tekintettel aszszonya állapotára, különösen készségeskedett. Összeütközésbe is került hamar a háziasszonnyal, aki szűrös tekintettel követte minden mozdulatát, s mindjárt-rászólt, ha véletlenül a pázsitos részre lépett „azzal a

nagy lábával”. Pedig Kati igazán nem volt tenyeres-
talpas, inkább nagyon is csinosan hatott lövétei vise-
letében, kackiás járásával. Persze minket tartott a ház
és a kert korlátlan urainak, a háziasszonyt pedig amo-
lyan megtűrt bérlőnek a „kerti lakocskában”. Nagy volt
a csalódása, amikor tisztáztuk a helyzetet. Azontúl fél
szeme mindig a házacskán volt, ha kilépett a konyhá-
ból. Látszott rajta, hogy tiszteli a háziasszonyban a
tulajdonost, de egyben egy kicsit utálja is, mert ő már
hozzánk tartozik, mellettünk pártoskodik hát minden
vitás esetben...

Virágzottak már a cseresznyefák és sokat ígért tiszta
fehér köntösében a kajsi is, amikor egy napra Kolozs-
várra szaladtam, hogy Brassóba hozzam magammal
anyósomat: legyen segítségére lányának a közelgő
nagy napokban. Várt már, nem kellett sokáig készü-
lődni. Előre becsomagolt két nagy bőröndbe is, hogy
elkerülje a vitát: mit hozzon, mit ne? Tudta, nem szere-
tem a sok csomagot, s rátarti is vagyok, hogy meg tudok
én már szerezni mindent, amire szükségünk van, nem
kell kifosztania miattunk a házat. Így már, hogy min-
den szépen elrendezve ott van a bőröndökben, csak nem
kívánhatom, hogy újakezdje az egész csomagolást.
Nem, nem kívántam. De célzatosan megemelgettem a
bőröndöket, s még meg is játszottam, hogy alig bírom
őket.

– Maradt itthon még valami? – kérdeztem.

– Csak amit a következő alkalomra hagytam – fe-
lelt meg komolyan, csak a szemében csillogott huncut
mosolygás.

– Hát hiszen csak fel tudjam tenni a vonatra mind
a hármat...

– Miféle hármat? Itt csak kettő van.

– Anyám a harmadik...

– Akkor értem is fizetnie kell a hordárnak. – Eb-
ben meg az a célzás rejtőzött, hogy „nocsak, ne legyen
olyan takarékos, fogadjon hordárt, nem szólok sem-
mit”. Ő ugyanis nagyon takarékos volt, s nemigen di-
csért meg, ha előtte „előkelősködtem”.

Nagyon értettük egymást...

Harmadszor érkeztem Brassóba Kolozsvárról ezzel a hajnali vonattal. Szinte megszoktam már, hogy Földvár után az ablakhoz álljak, s megkeressem tekintetemmel a látóhatárba tornyosuló nagy hegyeket. Ez az érkezés az elsőhöz hasonlított. Akkor az őszi napéjegyenlőség után érkeztem egy hónappal. Fogyott már a nappal és nyúltak az éjszakák, de az októberi napnak még volt elég ereje ahhoz, hogy reggeli fényével bearanyozza a csúcokat. Hópalást volt már azokon, szikráztak a friss sugárzásban.

Most a tavaszi napéjegyenlőség után voltunk egy hónappal, fogyott már az éjszaka és nőtt a nappal, s már nem is a reggeli, hanem a kedvderítő hajnali sugarak fűdették a csúcokat.

A csúcokat amelyek akkor már felvették, most pedig még nem tették le hópalástjukat.

Ragyogtak a sugarak özönében. Olyanok voltak, mint valami mesebeli üveghegyek. Így hatottak anyósomra is, aki – nem is vettem észre, mikor tette – egyszer csak ott állott mellettem az ablak előtt.

– Jaj, istenem, hová visz maga engem, édes fiam?

A világ végére? Vagy meséskönyvbe?

– Inkább meséskönyvbe. De nemcsak üveghegyek vannak ám ott, hanem virágos völgyek is...

– Hát kellene is. Másképp hogyan fogjak én unokát azok alatt a jéghegyek alatt?

Tisztelettel néztem rá. Olyan elszánt volt, hogy el tudtam képzelni: valami nem várt, sürgős esetben bizonyára egyedül is kifogná az unokáját. Ezt azonban már semmiképpen nem akartam volna megkockáztatni; de nem is kellett tartani tőle, mert az orvos szerint minden a legnagyobb rendben volt. S már a tudós asszony is meglátogatott új lakásunkban, hogy tudja, hová kell sietnie, ha kapja az értesítést. Az ő lakását viszont Kati „tanulta meg”, ha netán én nem volnék otthon, amikor szükség lesz rá. Séta közben láttuk meg egyszer a tábláját egy kapu fölött: Bardócz Lujza okleveles szülésznő. Úgy megörvendtünk neki, hogy azonnal beléptünk a kapuján. Mintha felsőbb ujjmutatás lett volna: ez és senki más!

S most, hogy anyósom is megérkezett, úgy éreztük, mindent ügyesen elrendeztünk a vendég fogadására. De már fogytunk ki áprilisból, s még mindig semmi.

– Fiú lesz – biztatott anyósom –, azért várat magára...

S én úgy beleéltem magamat, hogy fiam lesz; és Gábor lesz az ő neve! Laci bátyám egy orvostársa, bizonyos Kovács Gábor szovátai orvos ejtett volt meg annyira még diákkoromban, hogy beleszerelmesedtem a nevébe.

Április utolsó napján valami előadás volt a Redoute-ban. Hivatalból jelentem meg, hogy hiteles legyen a beszámoló, ha netán írni kellene róla. Csakhogy nem nagyon figyeltem ám. Úgy jöttem el otthonról, hogy na, ma tán lesz valami. Talán otthon is maradok, ha anyósom nem biztat:

– Menjen csak. Ezt már úgyis maga nélkül csináljuk.

Előérzetem helyesnek bizonyult. Az előadás vége felé az egyik jegyszedő mögém vezette Katit, s megérintette a vállam. Rájuk néztem, s már pattantam is. Kint azonban Kati ezt az üzenetet adta át:

– Azt izeni az öreg naccsága, hogy ne tessék nagyon sietni. A bábaasszony már ott van, s nincs semmi baj. Otthon csak láb alatt lesz az úr...

De azért vele együtt siettem én is, bár nem vele egyforma indulattal. Ő a nők boldog izgalmával, ami elfogja őket ilyenkor, s azzal a tudattal, hogy rá ott szükség van, neki is lesz ott feladata. Én pedig bizonytalan rémületet éreztem, nagy belső feszültséget s gyámoltalan tétováságot, hogy jaj, mit is kellene csinálnom. S főként mit fogok csinálni, ha hazaérkezem.

Nem csináltam semmi értelmeset. Lujza madám – így hívtuk – már nem engedett be a hálószobába, de még az ebédlőből is eltanácsolt.

– Legjobb, ha le tetszik menni a konyhába. Bár ott szűk a hely a sétálgatásra. Ilyenkor ugyanis sétálni szoktak a férjek. Remélem, nem tart már sokáig...

A konyhában azonban valóban láb alatt voltam. Kati szorgoskodott ott, vizet forralt, és szorgalmasan forrázott, súrolt egy fűrésztóteknőt. Nemhogy sétálni, még topogni sem igen lehetett ott s éppen az ő szeme

előtt... Kimentem hát az udvarra, de nem tudtam megülni ott sem. Most nem a morzézó gerléket hallottam, s nem a csattogó széncinke adta tudtomra, hogy: itt lakom, itt lakom, itt lakom!

Az elől a hang elől, ami ezt tudtomra adta, kiléptem az utcára, s megindultam felfelé a Csigahegy nyerge felé... Aztán vissza egy idő múlva a házhoz... hallgatózni. És ismét felfelé s újra vissza...

Nem tudom, hányszor jártam meg ezt az utat, de egyszer csak úgy érkeztem vissza a házhoz, hogy az volt az érzésem: nagy és nyugalmas csendbe burkolózik. Úgy is volt, mert alighogy beengedtek, már püsszegtek is, hogy maradjak csendben, hagyjam pihenni az anyát és – újszülött leányát. Én fekdjtem le az ebédlőben, ott vetettek nekem ágyat – a földre.

Hát azért se fekdjtem le. Ha már annyit sétáltam, miért ne sétálnék tovább? Holnap május elseje, bizonyára sokan várják meg ébren a virradatot. Farcádi Sándor a Pest vendéglőben bizonyosan...

Nem csalódtam, Farcádi ott volt csakugyan, s még-hozzá nagy társaságban. Tudták már, hogy hazahívat-tak a Redoute-ból s azt is, hogy miért. Hurrával fogad-tak hát, és zajosan megünnepeltek mint újdonsült apát. Vállaltam is az ünneplést boldog büszkeséggel jó ideig, de aztán szaporodtak az üres félliteres üvegek az asz-talon, s egyszer csak azt vettem észre, hogy italozás közben valami bárgyú bánat szállott rám, abból igyek-szik kibiztatni engem az én Farcádi barátom:

– Ne búsulj, kenyeres. Okos embernek mindig leány-ka az első gyereke. Így tartják az öregek...

Késő reggel a feleségemnek nem sok oka volt örülni a látásomon, de anyósom elnéző mosolygással vett pártfogásába, reggeliztetett meg száraz húsféleséggel, hogy ellensúlyozza bennem a sok nedvességet, s fek-tetett le a heverőre ezzel a biztatással:

– Siessen aludni egy kicsit. Attól tartok, hamar fel-sírja majd a leánya... Aztán hozzon virágot a fele-ségének, mert megérdemli...

POLITIKAI KÖZJÁTÉK - LÍRA NÉLKÜL

Valóban csak a szerkesztőség gyöngédségének tudható be, hogy engemet ezekben a hónapokban, közel egy negyedévig nem zavartak ki vidéki riportútra? Bizonyos, hogy komoly szerepe volt ebben ennek is. Halász Gyula bácsi mindjárt első megjelenésem után pártfogásába vett, amikor megtudta, hogy frissen sült házias vagyok. Kedvesen idézte régi emlékeit, aztán némi dicsekvéssel tájékoztatott, hogy két nagyobbik fia ugyan bátyám lehetne, de van neki egy harmadik is, azt pedig akár kisöcsémnek fogadhatnám. Hogyne dédelgetett volna hát, amikor megtudta, hogy mi is gyereket várunk!

De kedvesen érdekelteknek érezték magukat többi karitásaim is. Ezek érzelmi ellágyulása azonban egészen más természetű volt. Mindannyian modern értelmiségieknek vallották magukat. Fűzinek például az volt az álláspontja, hogy felelősséget érző emberek nem is engedhetik meg maguknak a gyereket. Mi biztosítékuk van – kérdezte amúgy szónokiasan –, hogy emberi módon felnevelhetik őket s biztosítani tudják majd a megélhetésüket? Semmi. Proletársosra szülni gyerekeket? Hiszen szinte bizonyos, hogy a ma szült gyerekek elátkozzák majd szüleiket. A mai szülők gyerekáldása csak olcsóbbá teszi a munkaerőt a jövő burzsoáziája számára.

Meg is írta ezt az egyébként nem eredeti elméletét egy cikkében, amelyet mi keserű támadásnak tekintetünk a burzsoázia ellen. A felesége azonban jó kedélyű, kedves és érzelmes dundi asszonyka volt, aki elfogadta férje álláspontját, de az ő érvelésében többet szerepelt a könnyebb és kényelmesebb megoldás a jelenben, mint a szülői felelősségérzettel riasztó jövő. „Mert ugyebár így beérhetjük az egyszoba-komfortos lakással, kettőnknek elég, nagyobbat meg, megfizethetőt, aligha találunk...” A feleségem állapota azonban őszintén érdekelte. Még a készülő babakelengyére is kíváncsi volt.

Eller Gizella úgy élt a férjével, mint Tuba és Tubáné. Lakásuk egyelőre egy hónapos szoba volt, s komfort csak annyi, amennyit az ilyen szobák általában biztosítottak. Gizella ugyan sikongatott az útjába kerülő kisgyerekeknek, de beletörődve adott igazat Ernőjének: ugyan már, egy kisgyerek nagyon kényelmetlen volna ilyen körülmények között! S hát még milyen kényelmetlen lett volna Ernőnek később, amikor úgy elment Párizsba, hogy talán hátra se nézett. Nem akarta, hogy fájjon a szíve. Érzékeny költői lélek volt, ha egy kisgyereket is otthagyt Gizellával, aligha tudta volna megállani, hogy legalább hátra ne nézzen...

Krizsán álláspontja a Füzéhez állott a legközelebb: ő sem akarta szaporítani a jövő proletárjainak a számát. Ez azonban csak ideológiai érvelése volt. Benne gátlás is dolgozott: jellem akart lenni! Kétségtelen román származása tág kaput nyithatott volna érvényesülési vágya előtt, ha megtagadja múltját, régi társaságát s a felesége révén szerzett rokon kapcsolatát. Gyötörődött is ezen. – Engem illetve meg a leginkább – mondotta – a nemzetiségi miniszteri vagy legalábbis egy államtitkári állás a nemzeti parasztpárti kormányban. A származásom megvan hozzá, magyarul és németül is tudok, keresve sem találhatnánk különbet nálam... – De én – folytatta, s kihúzta magát gögösen – már az orosz fogságban megfogadtam, hogy a nevemből s a férfiasságomból tökélet nem kovácsolok...

A nevén természetesen származását értette. A férfiasságát pedig csak én nevezem most ilyen finoman, ő szókimondó nyíltsággal nevezte meg ezt úgy, ahogyan a férfiak közötti társalgás természetessé tette. Ezzel is jelezni akarta kemény elszántságát... Ő is csak olyan komfortra tudott Brassóban – egyelőre – szert tenni, mint Füziek. Amikor itt meglátogattam, s megismerttettem a feleségével is, jobban megértettem fogadkozása hátterét. Ferenczy Noémi az első látásra sugározta az átszellemült művészt. De lenyűgözte bennem a férfilátogatót azzal is, hogy minduntalan szerettem volna elkapni róla a szemem, valamelyik színes gobelintervét nézni inkább a falon, mint őt, a nőt, aki riasz-

tott inkább és zavarba hozott, semhogy vonzott volna...

Nem, én sem gondoltam volna gyerekre, ha vele élek. S úgy éreztem, hogy Krizsán ugyan derekasan tartja magát fogadalmához! S ennek második részéhez különösen. Ő ugyanis szép kiállítású, magas és sugár férfi volt, halántékain már ezüstösödő hajjal, egészen simára borotvált arccal és nyílt tekintetű, szürke szemmel, vagyis pontosan olyan, amilyenek a külföldi képes újságok akkoriban a szép férfiakat ábrázolták. Bizonyára kaphatott volna hát szebbet is, gazdagabbat is, mint azt, akit magának – talán még festőnövendék korában – kiválasztott. Így persze megértettem azt is, hogy saját gyereket nem akar, de az enyémről, amely már eljövendőben van, máris szokszor és érdeklődéssel beszél...

Ugyanis valamennyien, még a gyerekáldás elvi ellenségei is, gyöngéd megértéssel viselkedtek irántam, akinek a felesége kisbabát vár. Úgy is éreztem, hogy voltaképpen ők is mind szeretnének gyereket, csak éppen féltik a kényelmüket és viszonylagos jólétüket. Engem pedig? Nos hát engem tán nem tartanak elég modern gondolkozásúnak, de egy kicsit hősnek tekintenek. Amolyan romantikus hősnek, aki vállalja a jövőért az áldozathozatalt is. Mert a jövő, bármilyen bizonytalannak látszik is, mégiscsak a gyerekekben van...

Mi tagadás, ebben a környezetben én is hősnek tartottam magam egy kicsit. S nem is éreztem úgy, mintha nagyon hálásnak kellene lennem azért, mert beosztásom ellenére otthon tartózkodhatom, s nem sürget a kiadó se ki a Székelyföldre panasz- és keserűségkévéket aratni... Pedig ezek vitték a legjobban a lapot.

Hát hiszen nem is csak a kartársi megértés és kiadói jóindulat tette lehetővé, hogy családi érdekeim ilyen kedvezően előtérbe kerüljenek. Volt dolgunk otthon is elég, a szerkesztőség belső munkájában. A lapot ugyanis összesen heten állítottuk össze. Pedig nemrégiben jelentettük be, hogy a „Brassói Lapok szétfeszíti régi kereteit, és ezentúl húszoldalas vasárnapi számokat adunk”. A régi kereteket ugyan nem éppen

ez a hét ember feszegette szét, hanem inkább a gondosan szervezett tudósítói gárda, amely öntötte naponta az érdekes híryanagyot. Az alacsonyra szabott tudósítói alapfizetést ugyanis az emelte elég tekintélyesre, ha a beküldött híryanagból minél több nyomtatott sort nyit használtunk fel naponta. De tudósítóink, cikkíró munkatársaink voltak a jelentősebb európai fővárosokban is...

A „szétfeszülő kereteket” tehát nem volt éppen olyan nagy feladat betölteni. Ment az elég könnyen, vitáink inkább amiatt voltak Füzivel, hogy mi kerüljön bele a lapba és mi maradjon ki. Egyet tudomásul kellett vennünk mindnyájunknak, ehhez ragaszkodott. Napilapot csinálunk, nem hetilapot vagy éppen folyóiratot. Kevés filozófia tehát és sok harc! Harc az ellen, amit helytelenítünk. És küzdelem annak érdekében, amit áhítunk... Ez kell az olvasóknak is, nem az elméleti fejtegetés!

– Igen, de mi az, amit egy politikai napilap színvonalán a leginkább helyteleníthetünk? Vagyis ami ellen harcolnunk kell?

– Hát a liberális párt kormányzati módszerei természetesen. De maga a párt is, amelytől semmit sem remélhetünk; s amelyből már éppen elégünk volt.

– S mi az, aminek az érdekében harcolunk? Amit követelnünk kell?

– Hát a demokrácia, természetesen. Ez az egyetlen biztosítéka annak, hogy bennünket kisebbségeket élni hagynak, megtűrnék. Ez teszi lehetővé azt is, hogy egyáltalán védekezhünk a napisajtóban, irodalomban, mindennapi életünkben. Különben rövidesen megfojtana bennünket a többségi reakció...

Íme, idáig egyszerűsítettük le vitáink során legbonyolultabb lapcsinálási kérdéseinket. Pedig a viták maguk szárnyalóbbak voltak, előkerültek a demokrácia fogalmának különböző meghatározásai, fejlődése a történelem során, azok az új elemek is, amelyekkel éppen napjaink gazdagították tovább tartalmilag... Felkészült, világnézetileg is érett emberek vitáztak ott; nem ők, a helyzet volt a felelős, hogy ilyen leegyszerűsített eredményre jutottak. Hiszen Füzinek igaza volt: nem

filozofálni, hanem harcolni kellett! Az adott körülmények között. S az ezekből a körülményekből adódó eszközökkel.

Ha az elmélet ilyen egyszerűvé vált a vita során, a gyakorlatban már nemigen volt vitára szükség. A legteljesebb egyetértésben voltunk: az ország politikai életében azokat az erőket kell támogatni, amelyek alkalmasak a liberális kormány megbuktatására. Ilyen erőnek látszott a Maniu nemzeti pártja, különösen amióta egyesült Mihalache parasztpártjával, s a neve is, ennek megfelelően, Nemzeti Parasztpártra bővült.

Ebben a pártban láttuk a polgári demokrácia őrzőjét és elveinek érvényesítőjét, ha hatalomra kerülhetne. Nagy figyelemmel kísértük tehát kormánybuktató hadjáratát, amely arra a felháborodásra próbált alapozni, amit a liberálisoktól pártfogolt váradi diákkongresszus eseményei váltottak ki belföldön és külföldön egyaránt. Éberen figyeltük tehát minden megnyilatkozását, s mert az Adevărul című lap is a demokratikus célkitűzések támogatói közé tartozott, javára írtuk e lap „kiváló és tisztult felfogású publicistájának”, Tiberiu Vornicnak a cikkét is. Meg kell adni, szép kiállítás volt alig pár hónappal a nagyváradi és kolozsvári nacionalista kilengések után. Arról írt, hogy használható-e a magyar nyelv az erdélyi hatóságok előtt, s megállapította, hogy „a román állam nem lehet annyira meg nem értő és abszurd, hogy szembeálljon a természet legelemibb rendelkezéseivel... A román állam presztízse nem a hivatalos nyelvre épül, hanem egészen másra... S ezt – biztosak vagyunk benne – még az udvarhelyi adminisztrátor úr is tudja.” Az udvarhelyi „állami adminisztrálásról” írtam sérelmező cikkeket azokban a napokban magam is. Úgy is felfoghattuk tehát, hogy ezekre válaszol ilyen szépen az Adevărul cikkírója.

Tiberiu Vornic cikkét* fordításban közölte a Brassói Lapok, de Halász Gyula bácsi „tálalta” a mi olvasóinknak. Mert főként erre kellett a belső szerkesztőség hét embere: az anyag kiválasztására és *tálalására* úgy, hogy

* Br. L., 1928. III. 8.

szándékainknak megfeleljen, s hosszabb „filozofálgatás” nélkül is befolyásoljuk vele a közönséget. De egyenesen is kifejezhetjük bizalmunkat a Nemzeti Parasztpárt iránt. Függetlenek voltunk, nem kötöttek semmiféle párt szempontjai. Azt pártolhattuk meg, amelyik többet látszott ígérni. Nem a lapnak, a kisebbségi magyarságnak. Azt, amelyikbe több reménységet, bizalommagot vehettünk el. „...A Nemzeti Parasztpárt vezérei nemes törekvéseinek őszinteségében senki sem kételkedhetik...” – írtuk vezércikkben, s nem kellett attól félnünk, hogy felkeltjük a lefizettség gyanúját. „Erre biztosíték Maniu és vezérkara” – folytattuk –, ezek az emberek „történelmi hivatásuk magaslatán állva hadat izentek a görögösködőknek, és arra vállalkoztak, hogy lerakják az igazi demokrácia alapköveit...”* Olyan sugárzása volt az „igazi demokrácia” igénylésének, hogy elhárított a mi fejünk fölül is minden gyanút. S abban a helyzetben a magyar kisebbség túlnyomó többségének az érzését és véleményét fejeztük ki vele. No, nem sokáig!

A lap nevében íródott a vezércikk, de nemcsak a stílusáról ismerek rá, hanem tudom is, hogy Halász Gyula írta. De a diákperben hozott ítéletet a nemzeti parasztpárti sajtóval összhangban – már én nehezményeztem. Persze egy kicsit keserűbben is, gúnyosabban is, mint román laptársaink. A per maga kínálta fel erre a lehetőségeket, s én éltem is velük. A kolozsvári hadbíróság előtt ugyanis Giurgiu védőügyvéd úgy védte a vádlottakat, hogy provokátornak minősítette Vájszlovichot, a karakán természetéről közismert nagyváradi szállodást, mert védekezni merészelt, amikor megtámadták a diákok.

Nem tudom, volt-e a hadbíróság tagjai között olyan, aki elmosolyodott erre a védőügyvédi érvelésre. Az újságírók között volt. Az ítéletben azonban ez már semmi szerepet nem játszott. A hadbíróság úgy érezte, hogy nem jó tovább feszíteni a húrt. Szavazattöbbséggel hozott ítéletet. A bűnösnek talált vádlottak közül négyet négy-négy havi fogházzal sújtott in contumaciam, mert

* Br. L., 1928. III. 23.

„ismeretlen helyen tartózkodnak”. Az újságírók úgy gyanították, hogy ezek az elítéltek csak nevek, nem is léteznek a valóságban. A jelenlevők közül két másodrangú vádlott kapott tizenöt-tizenöt napi elzárást. Jó volt ez így? Ha nem is volt jó, közvéleményt fejezett ki, hiszen a diákok védelmére még én is találtam mentegető igéket. Íme: „A bíróság a legjobb belátása szerint ítélkezett, és ebbe a legjobb belátásba belefért a romboló és türelmetlen nacionalizmus szentesítése. Az eszme tragikus és borzalmas köntöst kapott. Nem, nem a diákok hibásak ebben. Az eszme a maga meztelen szépségében sohasem jelentkezett, korok és fajok öltöztették mindig a maguk tetszésére és hasonlatosságára...”*

Így, ebben a fogalmazásban, benne volt az én mea culpám is. Az, amelyet a Giurgiu ügyvéd okozta fanyar mosoly váltott ki belőlem. Mert bármilyen képtelen volt is az az érvelés egy védőügyvéd szájából, valahol a dolgok mélyén mégiscsak tartalmazott valami igazságot. Vagy legalábbis tanulságot: azt, hogy csak az lehet igazság nekem itt, ami igazságnak bizonyul odatúl is... Ez a felismerés jó volt arra, hogy annál forróbban áhítozzam az emberségességben való megigazulás után. De nemcsak úgy lélekben, elméletben, képzeletben, hanem valóságosan is ezen a földön, amelyen élnünk kell. Azért, hogy természetesen élhessünk egymás mellett, barátkozhassunk egymással, szerethessük egymást. Vagy vitázzunk is, ha szükség van rá, de ember módra és a jónál jobb érdekében, amelyre mindig törekedni kell...

Ilyen lehetőséget csak az igazi demokrácia biztosít, ezt pedig az adott politikai körülmények között leginkább a Nemzeti Parasztpárt ígéri...

Beletartozott ebbe az ígéletbe a hazai munkásmozgalmak elismerése és támogatása is. Nem mondott ennek ellent látszólag. – és egyelőre – a Nemzeti Parasztpárt programja sem. Sőt! A kormány elismerte a szociáldemokrata párt tevékenységét, a Nemzeti Parasztpárt tehát a tömegekből feltört kezdeményezéseket

* Br. L., 1928. III. 5.

látszott a magáévá tenni. Beleillik, ez nagyon a mi elképzeléseinkbe: elmélyítette és kiszélesítette a mi demokratikus hitvallásunkat, és – úgyszólván állandó pergőtűz alatt tartotta a liberális párt kormányzati módszereit. Micsoda demokrácia az, amely megérti és végeredményben elnézi a nacionalizmus romboló tüneteit, de elnyomja a dolgozó munkásság legapróbb önvédelmi megmozdulásait? Lám, szakszervezeti értekezletekre csap le diadalmasan a sziguranca azzal, hogy államvédelmi feladatot teljesít, s emberek százait kínozza – nem egy esetben halálra – a börtöneiben!

Az év első hónapjaiban jórészt még csak száraz, tárgyilagos jelentéseket közöltünk: Nagyváradon és Temesváron munkásokat tartóztattak le, és kommunista szervezkedéssel vádolják őket. De március végén már félreérthetetlen érzelmi hozzáállással jelentettük, hogy „éhségstrájkot kezdtek a nagyváradai kommunista vád letartóztatottjai”. Tudósítói jelentésünkben benne van, hogy hírek terjedtek el a vallatások brutális módszereiről. Emiatt tudósítónk nyilatkozatot kért Puticiu Traian rendőrprefektustól, aki nyilatkozott is. Nyilatkozatából ezeket emeltük ki nyomatékosan: „A foglyok közül kettőt vertek meg, azonban ők is beismerik, hogy a verés csak addig tartott, amíg nem vallottak.”*

Megmozgatta tudósítóinkat a nagyváradai „híryanag” ilyen kezelése. Két nap múlva Kolozsvárról „jelentette tudósítónk”, hogy ott is éhségstrájkba kezdtek a letartóztatott munkások a hatósági brutalitások miatt. Aztán Aradról jött hír újabb letartóztatásokról. Az erről szóló tudósításban ilyen sorok találhatók: „Elismerjük, hogy a rendőrségnek elsőrendű kötelessége gondosan őrködni az állami és társadalmi rend biztonsága érdekében, de le kell szögeznünk azt is, hogy a jelek szerint egészen szimpla nagyváradai kommunista ügyet a rendőrségi túlbuzgóság dagasztotta országos botránnyá. A sorozatos rendőri brutalitások terhére írjuk, hogy az ügyvel kapcsolatban egészen tájékozatlan, szinte tendenciózusnak látszó hírek terjedtek el...”**

* Br. L., 1928. III. 24.

** Br. L., 1928. III. 28.

A cenzornak szólott volna ez az óvatos, tartózkodó megfogalmazás? Lehet, hogy igazolásul szolgálhatott volna a cenzornak is, ha felelősségre vonják „túlságos engedékenysége” miatt, de egészen bizonyos, hogy mibennünk semmi további politikai szándék nem volt; annyi csak, amennyit a fogalmazás el is árul: az emberségesség követelése. A munkásság számára is. Hiszen az is „elnyomott kisebbség” az ország életében... A cenzor? Ó, az nálunk Brassóban egészen különleges szerepet játszott. A vármegyei prefektúra egy magasabb beosztású tisztviselőjét jelölték ki erre a feladatra. Vidám, társasági életet élő ember volt, s ebben igen zavarta a megbízatása, mert a késő esti órákban kellett átnéznie a nyomás előtt álló oldalakat. Hát azt aztán mi sem kívánhattuk, hogy ott rostokoljon a prefektúrán s várja, amíg mi elkészülünk. Nem is vártuk el ezt – ingyen. Rendes havifizetést állapított meg számára a kiadóhivatal, hiszen hivatali idején kívül végezte el nekünk ezt a munkát. Kölcsönösen nem ragaszkodtunk ahhoz sem, hogy a cenzúrázás a prefektúrán történjék: elvittük mi a spaltokat a lakására is! Előzékenységünkre hasonló előzékenység volt a válasz: ha társadalmi elfoglaltsága elszólította otthonról, kint hagyta a pecsétnyomóját a szakácsnénál. Ez viszont annyira átérezte a ráruházott feladat fontosságát, hogy ki nem adta volna a kezéből egy világért, maga ütötte rá minden oldalra a nyomtatásra felszabadító *Cenzurat* szót.

Bizonyos, hogy nem volt az akkor gazdagon burjánzó erdélyi magyar polgári sajtóban még egy lap, amely annyi szabadsággal pártolólággal írt volna a munkások ügyeiről, mint a Brassói Lapok. Most is általános feltűnést keltettünk kolozsvári tudósításunkkal. Pontosabban nem is a tudósított eseménnyel magával, ezt a kolozsvári lapok is megírták, hanem a tudósítás bőségével, „beállításával”, „tálalásával”.

Arról szolt a tudósítás, hogy a munkásszövetség küldöttsége felkereste Dan Parten Kolozs megyei prefektust. A letartóztatott Müller Kálmán és társai már két nap óta éhségsztrájkot tartanak. A vizsgálat ügyükben nem halad előre. Ennek okát abban látják, hogy a rend-

őrség, ha munkásokról van szó, hadbíróági ügyet akar kovácsolni minden keresztelőléből, temetésből, választásból, bérmozgalomból. Emiatt már több mint száz-húsz nagyváradai és környékbeli munkás ül börtönben, a nagyváradai rendőrprefektus pedig valóságos rémuralmat honosított meg...

A tudósítás szerint a prefektus kijelentette, hogy „a nagyváradai brutalitás nem a kormány utasítására történt, és nem felel meg a valóságnak, hogy a kormány a maga pozíciójának megerősítése érdekében szervezte meg a »felfedezést«...»

A prefektus tán finomkodásból nevezte felfedezésnek leleplezés helyett a nagyváradai rendőrség leleményét. Nyilván így értelmezték ezt a küldöttség tagjai is, mert kifejtették előtte, hogy „a mondvacsinált összes esküvések, letartóztatások, megkínóztatások, brutalitások célja nem más, mint a defenzív magatartást tanúsító békés munkások provokálása, hogy... a terror minden eszközét alkalmazhassák velük szemben.”*

A küldöttség kemény kiállása nem volt egészen eredménytelen. A kormány az ellenzéki pártok pergőtüzében állott, a sziguranca hatalmaskodásait, túlkapásait ezek is napirenden tartották. Müller Kálmánt április közepén szabadlábra helyezték. A Brassói Lapok tudósítója már leste, s mindjárt a rabkórházból kijövet nyilatkozatot kért tőle. Müller Kálmán négyhetes vizsgálati fogság és háromhetes éhségsztrájk után beszélt.

– Érthetetlen – mondotta –, hogy az igazság kiderülésére ennyi ideig kellett várnom. Minden magyarázatát ennek a hosszas huzavonának abban találok, hogy a nyomozó hatóságok erőszakosan és minden eszközzel kompromittáló adatokat igyekeztek szerezni ellenem. A többi vádlott vallatása során is ez volt a fő céljuk, de a terror ellenére se tudtak elérni semmit.

Így közölte a Brassói Lapok 1928. márc 15-i száma Müller Kálmán nyilatkozatát. Müller maga talán nem pontosan így mondta, nem pontosan ezeket a szavakat használta. Telefonon vettem fel az anyagot s nem

* Br. L., 1928. III. 30.

gyorsírással. De ez volt a nyilatkozata lényege, s ő nem is kifogásolta a megfogalmazást. Egyébként vele együtt szabadon engedett a rendőrség az éhségstrájkoló letartóztatottak közül még nyolcat, köztük három nőt. A vizsgálat azonban tovább folyt ezek ellen is... A bentmaradottak egy része tovább folytatta az éhségstrájkot tiltakozásul perbefogásuk és a nyomozási módszerek ellen. De már ezek is tudtak róla, hogy a Brassói Lapok pártolólág napirenden tartja küzdelmüket. Pár hét múlva Fóris István újságíró, a Munkás Elet szerkesztője juttatott ki levelet a kolozsvári rabkórházból tudósítónkhoz. A levélből kiderült, hogy a nagyváradi letartóztatások során „több mint kilencven ártatlan munkást és intellektuelt tartóztattak le és kínoztak meg”. Fóris István akkor már huszadik napja tartotta az éhségstrájkot. „Ártatlanságom és emberi méltóságom erőt adtak az embertelen kínzások elviselésére” – írta levelében. A levél közlését, ahogy a közlemény bevezető soraiban megírtuk, a „humanizmus és a civilizáció nevében – és az ártatlanul megkínzott munkás emberek nevében kéri”.

Közöltük a levelet teljes egészében.* Úgy éreztük, a mi politikai hitvallásunkat fejezi ki. S emellett még újságírói bravúrnak is tekintettük egy éhségstrájkoló munkásvezér kicsempészett levelének a közlését. Igaz, rövidesen közölnünk kellett Lakos György államrendőrségi detektív nyilatkozatát is. Ő nem bántalmazta a nagyváradi letartóztatottakat – írta –, s a sajtótörvényre hivatkozva kérte cáfolata közlését. Valamilyik tudósítás ugyanis azok között a rendőrségi emberek között említette a nevét, akik brutálisan vallatták a foglyokat. Egy hét múlva azonban már cáfolata cáfolatát közölhattük. Wittye Károly „pincérmunkás” és Friedmann Mátyás szakszervezeti titkár írtak a lapnak, hogy a mentegetőző detektív őket is bántalmazta, s erről készek a bíróság előtt is tanúvallomást tenni...

Így vált, szinte lépésről lépésre, lapunk ügyévé is az éhségstrájkoló letartóztatottak további sorsa. S ez

* Br. L., 1928. IV. 29.

május folyamán beleolvadt a Nemzeti Parasztpárt újabb kormánybuktató hadjáratába, és erősítette azt. Maniu pártja végleg belekeseredve sanyarú ellenzéki sorsába, amely sem társadalmilag, sem anyagilag nem engedett semmi kibontakozást főként nagyszámú erdélyi híveinek, nagy politikai sakkhúzásra szánta el magát. A maga érdemének könyvelte el az 1918-as gyulafehérvári népgyűlést, amely Erdély csatlakozását a „gyulafehérvári pontok” alapján kimondta. Közeledik a tízedik évforduló, a liberális párt az úr az országban, és az mit sem törődik a nagy történelmi esemény erkölcsi és politikai jelentőségével, sőt úrrá tette Erdélyben is a liberális pénzoligarchiát. Minden erkölcsi, politikai és nemzeti érdek azt követelné, hogy a Nemzeti Parasztpárt rendezze meg az évfordulós gyulafehérvári ünnepeket. Ennek érdekében nagy tiltakozó népgyűlésre seregelteti fel tömegeit Gyulafehérvárra.

Felhívásában, amelyet Maniu mellett Mihalache, Vaida-Voevod, Iunian, Paul Brătășanu, Madgearu és Mihai Popovici is aláírtak, skrupulus nélküli oligarchiának bélyegezte a liberális kormányzatot. „Így tíz év óta – mondja a kiáltvány egyik mondata – az elnyomás és kizsákmányolás uralma alatt élünk, amelyben a csendőrszuronyok, az ostromállapot, a cenzúra és az öszszes törvények semmibevevése voltak azok a tényezők, amelyek fenntartották a nyílt és igen sok esetben titkolt liberális kormányzatot...”*

A felhívás, de különösen a hangja, amelyet Vaida-Voevod még élesebbé tett azzal, hogy egy nyilatkozatában „bukaresti poloskáknek” nevezte a liberális pártvezéreket, felkavarta a politikai, szenvedélyeket a tömegekben is. A tervezett gyulafehérvári gyűlést igen nagy jelentőségűnek ítéltük mi is: no, most talán sikerül megbuktatni a kormányt! Bukaresti szerkesztőnk, Mikes Imre tartott jó kapcsolatokat a nemzeti parasztpárti vezetőkkel, behívtuk hát a brassói belső szerkesztőségbe, hadd legyen ő a „vezérkari főnökünk” a nagy gyulafehérvári kormánybuktató felvonulás sajtószolgálatában. Még azt is fontosnak tar-

* Br. L., 1928. V. 1.

tottuk, hogy erről olvasóink is tudjanak. Külön hírben közöltük, hogy a Br. L. szerkesztősége a „... gyulafé-hérvári gyűlésre Mikes Imrét, lapunk eddigi bukaresti szerkesztőjét, jelenleg belső munkatársát küldte ki, hogy a korszakos jelentőségű eseményről minél hűbb és teljesebb képet adhassunk a Br. L. közönségének...”

Mikes Imre meg is felelt feladatának. Telefonon tá-jékoztatta a helyszínről a szerkesztőséget, s olyan szí-nes riportokat küldött már a gyűlés előkészületeiről, hogy lázba hozta velük az olvasók tízezreit. Megírta, kis túlzással, hogy már háromszázezer ember gyűlt össze a nagy eseményre. Négy szekértáborban helyez-kedtek el a paraszti tömegek. Ott tartózkodik százöt-ven újságíró is, köztük sok külföldi (kilencet meg is nevezett a külföldiek közül). De a tömeg még állan-dóan áramlik. Alvincen tartózkodik még vagy harminc-ezer ember, közte ötezer petrozsényi bányamunkás. Ezek jó része gyalog tette meg a nagy utat. A tömeg Bukarestbe akart menni, hogy elűzze a kormányt. Két vonatot meg is szállt. Tízezrek meg gyalog akartak megindulni. De egész kis csendőrhadsereg is jelen van a város körül. Tătărăscu alminiszter és vezérkara Nagyenyeden tartózkodik, onnan irányítja a karhatal-mat.

Hanem magáról a nagygyűlésről az olvasók már nem értesülhettek ilyen részletesen. A beszámoló ugyan két egész oldal terjedelmű volt, a címeket azonban jó-részt kihúzta a cenzor, az oldalakon is több volt a fe-hér folt, mint a nyomtatott szöveg. Ezúttal a mi cen-zorunk is a helyén volt, a vármegyeházán, szigorúan összevont szemöldökkel és sokáig olvasta a tudósí-tást, s nem kímélte frissen hegyezett vörös ceruzáját. Kétszer is kitorste a hegyét, amíg végzett. Így aztán a nagy tudósításból a közönség csak annyit olvashatott – a színező epizódokon kívül, vagyis lényegest –, hogy a nagygyűlésen magán és a felvonuláson mintegy negyedmillió ember vett részt (sokan a környékbeli falvakban rekedtek), s ez a hatalmas tömeg elfogadta az előterjesztett határozati javaslatot, amely „kímélet-len hangon” követeli a kormány lemondását...

A továbbiakban már mérges tiltakozásba vagy sértődött panaszkodásba fulladtak maguk a tudósítások is. Mikes Imre például bepanaszolta olvasóinak „Tătărăscu belügyi alminiszter urat”, aki nyilván felelős volt azért, hogy a hatóságok úgyszólván lehetetlenné tették a sajtótudósítást Gyulafehérvárról. Őt például közvetve a brassói főügyészhez kapcsolta a telefonszolgálat, valahányszor a Brassói Lapok szerkesztőségét kérte. Végül is kolozsvári tudósítónknak telefonált, s általa igazolta magát, hogy miért nem jelentkezik.

A mérges tiltakozás módszerével a Nemzeti Parasztpárt vezetői éltek. De annyival is maradtak. A kormány francia nyelvű félhivatalosa, az Indépendance Roumaine nemcsak lebecsülte a gyulafehérvári nagy felvonulás jelentőségét, de kigúnyolta a Nemzeti Parasztpárt vezéreit is. Az általános kormánybuktató szólások tehát hatástalanok maradtak. A Nemzeti Parasztpártnak fel kellett apróznia a frontot, új harci módszereket kellett keresnie. A kormány egyes szervei ellen indított támadásokat. Ezt az utat követte a mi lapunk is. Mikes Imre a Zsilvölgyéből írt riportokat. *A szurony és kétségbeesés árnyai a Zsil fekete országa fölött* – ez volt egyik riportjának a főcíme. A zsilvölgyi szénbányászatban ugyanis a liberális urak voltak erősen érdekeltek. Egyidejűleg most már nemcsak együttérző tudósításokkal foglaltunk állást a munkásper vádlottjai mellett, hanem erősen támadó cikkel is – a sziguranca ellen. Keményen sürgettük, hogy fejezzék már be a vizsgálatot a kolozsvári hadbírószágon. A per vádlottjai közül ugyanis már újra harmincketten tiltakoznak éhségstrájkjal a vizsgálat elhúzódása miatt. Móricz Miklós egy kovásznai pénzhamisítási vád háttérére világít rá, s ezzel kapcsolatban sorozatos cikkekben leplezi le a sziguranca „gyűlöletes” módszereit. „Erdély azt kívánja, hogy a szigurancákat szüntessék meg... a szigurancák kezéből vegyék ki azt a félelmetes hatalmat, amely az igazi békének nem biztosítója, hanem csak akadály...”*

* Br. L., 1928. V. 27.

A Gyulafehérváron keltett izgalmak és reménységek azonban május végére így is belefulladásztak Maniunak egy sikertelen kísérletébe. Nemzeti Gyűlés néven ellenparlamentbe akarta szervezni az ellenzéki pártok képviselőit. Ezek azonban nem vállalták a lépcső szerepét: nem akarták, hogy Maniu rajtuk hágjon fel a miniszterelnöki székbe. A liberális kormány pedig Tătarăscu alminiszterre bízta, derítse ki, miért is vonultak fel a zsilvölgyi bányászok olyan tömegesen Gyulafehérvárra. Az alminiszter személyesen vezette a vizsgálatokat, s kemény megtorló intézkedéseket javasolt egyrészt a bányagazgatóságnak, másrészt ugyanilyen rendszabályokra utasította a helyi hatóságokat. Úgy vélte ugyanis, hogy a bányászok között nagyon elharapózott a baloldali mozgalom...

S mi lett a befogott nagyváradi, aradi, kolozsvári munkások perével? A kormány ilyen körülmények között nem nagyon sietett a vizsgálat befejezésével. Duce belügyminiszter ugyan június közepén intézkedéseket ígér, de a tárgyalást csak nem tűzi ki a hadbíróóság. Július elején Aradi Viktor, a neves közíró levelet küld a Brassói Lapok szerkesztőségébe. A Cuvântul című laphoz intézett nyílt levelének magyar fordítását mellékeli a hozzánk szóló sorokhoz, hogy mi is közölhessük. Első mondata így hangzik: „Egy hosszú hónapokon keresztül kéjelgett a sajtó egy része kommunista üzelmeim boncolgatásában és egyes lapok folytatják még ma is, miután a hadbíróóság szabadlábra helyezett.” Aradi Viktor nyílt levele is a vizsgálat befejezését sürgette. A kormány azonban – úgy látszik – még mindig elégedetlen volt a sziguranca elért „eredményeivel”. A tárgyalásra csak szeptember első felében került sor Kolozsvárra, az ítéletre meg éppen október közepén. A hosszúra nyúlt tárgyalás egyik napján a vádlottak egyike így foglalta össze a közel egy évig tartott vizsgálaton és a hetekre nyúló tárgyaláson gyűjtött tapasztalatai tanulságát: „Ha a munkások a liberálisokkal szavaznak, ma nincs kommunista per...”*

* Br. L., 1928. IX. 21.

Az októberi ítélet százhetven évet osztott ki harminchat vádlott között. Igaz, ezek közül a tizenhat távollévő kapta a nyolc-tíz éveket, de a jelenlevők közül is négyet öt éven felüli börtönnel sújtottak. A bíróság csak négy vádlottat mentett fel bizonyítékok hiányában: Aradi Viktor szociológust, Rozvány Jenő dr. ügyvédet, Müller Kálmánt, az Egységes Szakszervezetek országos elnökét, és Kertész Rezsőt. Ismertem én a vádlottak közül valakit? Személyesen senkit. Csak Aradi Viktort láttam egyszer a kolozsvári Keleti Újság szerkesztőségében. Pedig az elítélt vádlottak között volt egy Kacsó Ferenc nevű is, aki talán nem is csak névrokonom, hanem éppenséggel rokonom, hiszen marosvásárhelyi, onnan származhatik tehát valahonnan az én vidékemről.

A monstre perről – így neveztük magunk között a szerkesztőségben – Gredinár Aurél tudósította lapunkat Kolozsvárról. Ő volt a második akkori barátaim között, aki nem akart tőkét kovácsolni a nevéből. A tárgyalás egyik különösen drámai napjáról nagy rajzos riportot is küldött. Az ítéletet pedig párhuzamba próbálta állítani a márciusi diákper ítéletével. Kihúztuk tudósításának ezt a részét. Féltünk egymás mellé tenni a nacionalizmusból romboló diákokat és – a nemzetközi kommunistasággal vádolt munkásokat. Az előbbi ugyanis bocsánatos bűnnek számított e második mellett akkoriban. S nemcsak a hatóságok, hanem a polgári társadalom szemében is... Igaz, a munkások jó része már nem vallotta a magáénak ezt a társadalmat.

ELSŐ NAGY CSATÁM

A monstre perben hozott ítélet idején én is túlestem már a magam külön „belpolitikájának” első nagy csatáján. Miért nevezem a magaménak, s miért különítem el a lap általános belpolitikájától? Azért, mert ennek külön reszortja volt a szerkesztőségi munkamegosztásban, s általában a politikai pártok közötti harcot értettük rajta: a tülekedést a hatalomért, a kormányzó párt cseles sakkhúzásait, hogy hatalmát védje és biztosítsa, az ellenzéki pártok tömörülését vagy egymásra gyanakvó széthúzását; a kormány ellen közösen vagy az egymás ellen külön-külön szőtt cselszövéseket.

Ennek a reszortnak a gazdája a lapnál Mikes Imre volt. Voltaképpen már akkor átvette az irányítását, amikor még bukaresti tudósításai és telefonjelentései nyomán tájékoztattuk a lap olvasóit a politikai élet fordulatairól. Természetesen lehetőleg úgy, hogy bizának a liberálisok bukásában, és nagy várakozással áhítozzanak egy olyan kormány után, amely végre alkalmazza is a tömegek javára a polgári demokrácia elveit, s nemcsak olyan játékszabályoknak tekinti, amelyeknek a kijátszása is hozzátartozik a politikai élethez.

Én úgy éreztem, hogy mint újságíró elsősorban a magyar közélet szolgálatára szegődtem. Itt nekem is külön belpolitikai reszortom van. Itt is harcolni kell ám a demokrácia elveinek a győzelméért, hiszen erre már Kolozsváron elköteleztem magam. Ottani tapasztalataim és az Újság dicstelen halála megtanítottak rá, hogy mialatt az ország politikai életének demokratikus megújulásáért sikoltozunk, a mi kisebbségi életünkben is el kellene végezni ugyanezt a belső megigazolást.

Láttam én azt már Gyergyóban, hogy milyen égezően szükség van erre! Gyerünk hát Gyergyóba újra,

s most már ne csak célozgassunk és példálózzunk, hanem lépünk rá azoknak a tyúkszemére, akik másképpen nem akarják észrevenni, hogy róluk van szó!

Május végén, a gyulafehérvári ellenzéki népgyűlés kavarta politikai vihar csillapodása idején utaztam ki először Gyergyótölgyesre, ahová furcsa, de jellemző panasz sürgetett. A kormány Tölgyest és környékét közigazgatásilag elszakította Csíktól, és Neamț megyéhez csatolta. Büntetés volt az intézkedés, mert Tölgyes vidéke makacsul a liberálisok ellen szavazott a választásokon. A gyimesi románok hűségesen kitarítottak a Nemzeti Parasztpárt mellett, a csángókért pedig a Magyar Párt harcolt meg minden választáson. Ezzel a közigazgatási intézkedéssel egyszerre „érték-telenekké” váltak politikailag a gyimesi románok is, csángók is. Hatásos büntetés volt. A románokkal nem törődött többé a Nemzeti Parasztpárt, a magyarokkal pedig a Magyar Párt, hiszen olyan majdnem mindegy volt már, hogy Neamț megyében hová szavaznak, ott a liberálisok voltak döntő fölényben. A liberális közigazgatásnak azonban érdemes volt megnyerni magának ezt a területet. Érdemes volt felkarolni Borszéket, a híres fürdőhelyet; s kifizetődő volt belenyúlni a környék közbirtokossági erdőügyeibe, mert azokból mindig lehetett csippenteni valamit a párt hű embe-reinek. Rájött erre hamar a Nemzeti Parasztpárt néhány helyi kolomposa is; és csendesen felsorakozott a liberális párt zászlója alá. Jól járt ezzel mindenki, de a legjobban Niculescu Aurel, akinek volt már egy kis takarékpénztára Tölgyesen s emellett egy kiskereskedése is. Úgy látszik, ő volt a legügyesebb, mert új összeköttetéseivel megszerzett egy jelentősebb erdőterületet, és – fakitermeléshez fogott.

Pár éve történt csak ez a kis „közigazgatási” sakkhúzás, s most, amikor én a szerkesztőséghez küldött levelek nyomán felkerestem az ottani magyar és román panaszosokat, Niculescu már kényura volt a környéknek. Hozzá folyt be minden pénz, mert a nyújtott kölcsönök kamatait és tőketörlesztéseit pénzzel kellett fizetni. Ő azonban nem fizetett pénzzel, ő bont adott erdőmunkásainak a saját boltjához, ott vásárolhatott

csak minden alkalmazottja, munkása. De bont adott a csizmadiához, kovácshoz, szabóhoz is, mert az ő „embere” volt a csizmadia, a kovács, a szabó. Ezek talán adósságaik kamatjait fizették az elfogadott bonokkal a bankjában...

Ezt írtam meg először, ez volt új gyergyói riportorozatomnak a nyitó cikke. Nem véletlenül. Megütöttem benne a további cikkek alaphangját. Azt, hogy a politikai pártok – s köztük a mi Magyar Pártunk is – voltaképpen csak addig s olyan mértékben törődnek a néppel, amíg és amennyire választóiknak tekinthetik. De volt ebben a cikkben egyéb is: egy olyan hadállás biztosítása, amelyből sikeresen védekezhetem majd, ha csatát kell állanom. Ne mondhassák azt, hogy csak ott támadok, ahol veszélytelennek érzem. Niculescu, a tölgyesi román bankár többségi helyzeténél és kormánypártiságánál fogva bizonyára veszélyesebb lehet egy magyar újságíróra, mint a gyergyószentmiklósi magyar Puskás István, aki rangban és társadalmi szerepben párja neki. És Niculescuban a liberális párt emberét is támadom, akárcsak Puskásban a Magyar Pártét. Azzal a különbséggel, hogy az előbbi támadásban a kormány ellen is harcolok, utóbbiban pedig végeredményben a Magyar Pártért; azért, hogy ez a párt megújulván és megigazulván valóban a magyar tömegek képviselője lehessen.

Vártam tehát Niculescu visszaütését. De hiába vártam, a tölgyesi bankdirektor és vállalkozó-basa olyan nagy biztonságban érezte magát a kormány oltalmában, hogy nem törődött az én cikkemmel. Még csak helyreigazítást sem kért. Annál nagyobb, szenvedélyesebb, kiterjedtebb és hónapokig tartó elkeseredett viaskodást eredményezett a lapnak is és nekem is a gyergyószentmiklósi kis bankfejedelem csapkodó haragja. Megértettem fokozott érzékenységét, s még becültem is. Ő nem érezte, nem is igényelhetette a kormány védelmét, illetl is, hogy a magyar közvélemény előtt keresse a maga igazát. Kereste is abban, hogy miért egyedül csak rajta csattan a sajtó ostora. A többiek tán jobbak? Hiszen mindenütt magas a kihelyezési kamatláb!

De sehol sem olyan harácsolók, mint Gyergyóban, s egyik banknál sem olyan könyörtelenek a költségek szaporításában, mint éppen a Puskás-banknál – bátorítottak haragra gyergyói barátaim.

Igen, ő ezzel akarja takarékosagra nevelni a székelyeket! – jutott eszembe nem is egyszer hangoztatott jelszava. – Járjanak bocskorban a székelyek? Jó, hát kérdezzük meg őket: akarnak-e hajlani a Puskás tanácsára...

Nem emlékszem már, szándékosan történt-e vagy véletlenül, hogy a cikkek a Bankszindikátus közgyűlése előtti napokban jelentek meg. Ha kiszámítottan történt ez, nyilván benne volt Füzi Bertalan avatott szerkesztői keze. De azt már ő sem tudhatta, hogy a Magyar Párt hivatalos lapja, a Keleti Újság is velünk egyszerre készíti elő a közvéleményt a Bankszindikátus közgyűlésére. Szükségesnek érezte ezt még a tél elején írott cikkeim Gyergyóban érlelődő hatása miatt. S nem is mond mást, mint mi, csak éppen másként mondja. És elhallgat valamit, amit szerintünk ki kell mondani...

Érzékeltessem néhány mondatnyi idézettel azt a hangot, amellyel a mi hivatalosunk közeledett a tömegekhez? Miért ne, hiszen nagyon tanulságos ám, milyen kesztyűs kézzel nyúlt a számára is igen fájdalmas daganathoz. Íme: „A Bankszindikátus felé irányuló várakozásra jellemző az az elkeseredett hangú beadvány, amit a Csík vármegye gyergyóvidéki gazdasági egyesülete adott be a szindikátusi gyűléshez... Elmondja... a memorandum, hogy a magyarság ellenfelei máris igyekeznek a helyzetet úgy beállítani, hogy a magyar nép azoktól a magyar bankoktól szenved legtöbbet, amelyek még ma is 30–40 százalékos kamattal teszik tönkre...”

Íme a tény megállapítása, belekeverve az ügybe a magyarságnak valami titokzatos ellenfeleit, akik nyilván azért ellenfelek, mert féltik a magyar népet a 30–40 százalékos bankkamatok terhétől. Aztán tovább így *A nép bizik vezetőiben* alcím alatt:

„Népünk politikailag iskolázott vezetőire imádatos tisztelettel, hittel, bizalommal tekint, s velük szemben

mindig kész volt kötelességét teljesíteni. Gyergyó népe az első szóra odasereglett az urnákhoz, hogy szavazatait összehordja kiválasztott vezéreinek támogatására...”

Alább azonban már ezt mondja a memorandum, amelyet az egyesület nevében és megbízásából Gaál Alajos dr. írt alá és adott be:

„A Bankszindikátus bár bankérdekeket van hivatva védeni, nem engedheti meg tagintézeteinek egy percre sem, hogy a népet lelketlenül kiéljék. A Bankszindikátus kisebbségi jellege nemcsak bankérdekek védelmét kell hogy jelentse, hanem jelentenie kell a magyar kisebbségi tömegek gazdasági védelmét is, mely – sajnos – az alapszabályaiból érthetetlenül kimaradt.”*

A lapközlemény úgy „dolgozza be” magába a memorandum szövegét, hogy ne különüljön el az a szerkesztéségi „feldolgozás” szövegétől, hanem lehetőleg simuljon egybe a kettő. Így aztán hangot ad a gyergyói keserűségnek, kifejezi a nép bizalmát a párt iránt, csak azt hallgatja el, hogy mi az összefüggés a kettő között, hogy miért kell a pártot tisztelni „imádatosan”, amikor a Bankszindikátus védelme alatt dolgozó bankok „30–40 százalékos kamattal teszik tönkre” a népet.

A Keleti Újság közleményével egyidőben írhattam én is a magam első cikkét, amely a Brassói Lapok június 3-i számában jelent meg. De most mindenben követtem Füzi dr. tanácsait. Érzelmileg korábbi s tanácstalanul kallódó barátaim irányítását fogadtam el, de tanúknak nem őket hívtam a nyilvánosság elé, hanem Gyergyószentmiklós „vezetőgyéniségeit”. Sándor Balázs dr. ügyvéd, Csiby János kereskedő, ipartestületi elnök, Benke Antal dr. ügyvéd, polgármester, Tódor Béla dr. ügyvéd, az olcsó holland kölcsön „apostola”, a püspöknél járt küldöttség vezetője, Sándory Mihály nyomdatulajdonos, Dombi János dr. volt városi főjegyző; ez volt a barátaim segítségével összeállított névsoron. S odaiktattam még a végére Pál Gábor dr. képviselő korábban elhangzott s már felemlégetett ki-

* Az idézetek a Keleti Újság 1928. VI. 2-i számából.

jelentését is. Arra kértem őket, mondják el, Gyergyónak mi fáj. De nem elégedtem meg a szabad diskurálással, írásos nyilatkozatot is kértem mindenkitől. Adtak is mind, kettő kivételével, ezek azt ígérték, hogy utánam küldik a szerkesztőségbe, de aztán elfelejtették teljesíteni ígéretüket. Megírtam ezt is. Vagy másfél lapra terjedő volt a riport, mégis én beszéltem benne a legkevesebbet. A nyilatkozatok s a beszélgetések során elhangzott indulatos, sértődött vagy panaszos kijelentések töltötték meg a másfél lapot. Megtudta ezekből az olvasó, hogy a polgármester szerint „nincs Gyergyószentmiklóson talán egyetlen ember sem, aki ne váltókkal dolgozna”, Tódor Béla dr. ügyvédtől azt, hogy a mannaként esengett holland kölcsön nem sikerült. Ő nem tudott belenyugodni a kudarcba. Ha nem akarta tömegesen peresíteni a Transsylvania bank adósait, új pénzforrásra kellett szert tennie. Járt a hát Brassót kitartoán, s addig tárgyalta az ottani szász bankokkal, amíg a Sparkassa végül huszonötmilliót helyezett ki Gyergyóban tizenhét százalékos kamattal. Drága ez a pénz is, nagyon drága, hiszen Gyergyóban a föld nem hoz ki többet tíz százaléknál. De mégis sokkal olcsóbb, mint a gyergyói bankok pénze. És ki lehet fizetni ezzel a „szász pénzzel” a magyar bankokat, s egyelőre legalább meg lehet szabadulni a váltók peresítésével fenyegető súlyos költségektől. Hát hiszen éppen ezt akarta Tódor Béla! Ügyvéd volt, igen jól látta, hogy a váltók peresítése óhatatlanul a kisbirtokosok, féltett lakóházak árverését eredményezheti, ez pedig olyan anyagi és erkölcsi csőddel jár, amelyből ügyvédi becsületét és tiszteletdíjait is nehezen mentheti ki. Sándory Mihály nyomdatulajdonos a kisiparosok nevében vádolta a bankokat: „Aki egyszer kölcsönre szorult, az a túl magas kamatok miatt önerejéből nem tud már adósságától megszabadulni... A múlt évben hatvan iparos adta vissza iparendélyét...”

Ezekből a nyilatkozatokból, beszélgetésekből állott össze a terjedelmes riport. S még néhány olyan személyes vonatkozású megjegyzésből, amely eladdig riportokban, cikkekben nem volt szokásos. Például: „Benke Antal dr. is megígérte az írásos nyilatkozatot, de a

postázással ő is elkésett. Lehet, nem szándéktalanul. Az is lehet, hogy a beszélgetésünk leírását sem veszi jónéven. De én állom az elhatározást: nézzünk szembe végre az annyiszor idézett őszinteséggel, és dobjuk félre a hazug aggodalmaskodásokat.”

Az őszinteséggel úgy „néztem szembe”, hogy a riport címében a kormányt is felelőssé tettem – némi gúnynyal persze – a székelyföldi bankuzsoráért, az ő eszközeinek nevezvén a magyar bankokat. Az ügyben érdekelt bankosok ugyanis, de a Magyar Párt pénzügyi szakértői is úgy mentegőztek, hogy a kormány pénzügyi politikáját vádolták. Szerintük a kormány „drágította meg a pénzt”, mert a liberális bankok vagy nem adnak, vagy csak nagyon magas kamatlábbal adnak viszontleszámítolási hiteleket a magyar bankoknak.

A „hazug aggodalmaskodást” pedig úgy dobtam félre, hogy hivatkoztam korábbi gyergyói riportjaimra, amelyekben már sok mindent megírtam. S aztán ezzel a két mondattal folytattam: „Csak azt nem írtam meg nyíltan akkor, hogy ezeknek a bankoknak jó része magyarpárti urak és egyházi érdekeltségek kezében van. Most megírom ezt is, mert így becsületesebbnek érzem magamat.”

A következő, másnapi cikkemben pedig nem takarékoskodtam a szenvedélyes személyeskedéssel sem. *Járjatok bocskorban, székelyek!* – írtam címnek, s aztán megírtam és folytattam azt a vitát, amely első látogatásom idején kezdődött Puskás Istvánnal s folytatódott a későbbi találkozásokon.

Én az első cikkemet tekintettem jelentősebbnek, mégis ez a második csattant nagyobbat. Tapasztalnom kellett, hogy mennyivel hatásosabb egy érzellemmel telített és jelképesse tehető szólam, mint a súlyosabb, de nyíltan egyszerű tartalom. Puskás Istvánt ez a cím „végezte ki” erkölcsileg nemcsak Gyergyóban, de szinte egész Erdély színe előtt. S éppen egy olyan kijelentése idézése miatt, amelynek mélyén magam is éreztem egy szemernyi megfontolást érdemlő igazságot. Hiszen erőtlen hazugság az olyan, amelyben egy szemernyi igazság sincs! S már sajnálni is kezdtem, hogy egy ember fejére zúdítva az ódiomot, talán el is tereltem a figyelmet a lényegről, amelyet az előbbi cikkemben, ha dísz-

telen egyszerűséggel is, de keményen kimondottam... Következő gyergyói cikkemben ott is lapult a szándék, hogy a meghátrálás szándéka nélkül visszafordítsam a vitát a helyes irányba. Brassay Sándorról szolt ez a cikk, egy gyergyótölgyesi kis bankhivatalnokról, aki eldugott és alacsony helyzetében tán jobb kivezető utat talált a Székelyföldet fenyegető gazdasági összeomlásból, mint tekintélyes és előkelő pozíciókat betöltő pénzembereink. Én úgy éreztem, helyes gondolatokból indult ki. Termelő tőkévé kell tenni a még meglevő pénzalapjainkat – javasolta Brassay. Hozzuk össze a bankokat és a közbirtokossági vagytonokat, s létesítsünk munkaalkalmakat biztosító üzemeket. Erre lehetőséget nyújt az 1924-es kommercializálási törvény. Brassay már emlékiratba is foglalta elgondolását, s elküldötte Gyárfás Elemérnek, aki „bankszindikátusi elnök is, szenátor úr és gazdag ember is”.

Nagyon meglelkesített ez a kis ember, aki asztala fölé hajlott nagy fejét tenyerébe támasztva olyan meggyőzően fejtegette az emlékiratba foglalt elgondolásait, hogy én – tán romantikus hevületemben is – a kallódó pénzügyi zsenit véltem látni benne, akit én vagyok hivatva felfedezni. S olyan egyszerűen szép gazdasági hitvallása volt: „...arról van szó, hogy bankjaink ne könnyű 30–40 százalékos kamatokkal, hanem munkásabb, de becsületesebb befektetésekkel keressék meg üzleti számításaitak.”* Elgondolásainak akartam megnyerni Gyárfás Elemért, azért hangoztattam nyomatékosan a riportban méltóságait, amelyet politikai és pénzügyi életünkben visel. S ezért írtam magam ugyanebben a számban a vezércikket is, erősen bírálván a bankszindikátusi közgyűlést, amelyen *Még csak biztatást sem adtatok*; mármint ti, vagyis „gazdasági parlamentünk tagjai”.

De Fűzi Bertalannak igaza lett: valakinek a tyúkszemére kell lépni, ha azt akarjuk, hogy zaj legyen a kérdés körül. Az, akinek a tyúkszemére léptünk, Puskás István volt. Brassay Sándor fölött el lehetett nézni, Puskás nem hagyta magát. A Bankszindikátus közgyűlé-

* Br. L., 1928. VI. 9.

sén, amelytől védelmet várt és követelt, olyan közbeszólással is találkozott a Brassói Lapok cikkeiről beszélvén, amely torkára akarta forrasztani a szót. De bánthatta a közgyűlés határozata is a sérelmezett cikkekkkel kapcsolatban! Íme: „...a közgyűlés a cikkek megállapítását egyes esetekre vonatkozólag igaznak ismeri el, ha azonban a támadásnak egyetemes éle volt, úgy azt visszautasítja...”* Igen? Egyes esetekben igaz, általánosságban nem? Ott akarják őt felejtetni – egyedül – bűnbaknak? De hiszen meg tudja ő védeni magát, van rá eszköze is, jó módszere is!

Puskásnak ez a gondolatmenete persze csak kikövetkeztetés. S nem is az akkori, hanem a mostani. De az akkori cikkek, sőt egy akkor írott levelem megmaradt másolata meggyőzően valószínűsítik. És a tények is természetesen. Puskás eszköze, amellyel korlátlanul rendelkezett, a hetenként megjelenő Gyergyói Újság volt, a cím alatt ezzel a csonka mondatos minősítéssel: A Magyar Párt programja alapján. Felelős szerkesztő: Dr. Sándory Mihály. Kiadó laptulajdonos Puskás J. István. Nos, ennek a hetilapnak 1928. június 10-i négyoldalas száma szinte teljes egészében az én cikkeimre adott válasszal telt meg. A közvetlen választ maga Puskás írta több mint másfél oldalon. De közvetett válasznak tekinthettem a Bankszindikátus közgyűléséről írott beszámolót, aztán azt a nyilatkozatot, amelyet Csiby János és Sándory Mihály írt alá, de ott állott alatta vastag betűkkel ez is: „ Dr. Benke Antal, dr. Domby János és dr. Sándor Balázs nyilatkozatait lapunk jövő számában hozzuk.” Be is tartották ígéretüket, de az újabb nyilatkozatok már nem mondtak többet, mint ez az első. Elég tehát, ha ebből az elsőből idézek két teli tartalmú részletet:

Íme az egyik: „A Brassói Lapok... nem elégedett meg azzal, hogy kíméletlen kirohanást intézzen a gyergyói kisebbségi pénzügyintézetek ellen. Egy nappal később, jún. 4-iki számában újra foglalkozik a kérdéssel, és ezúttal egyedül Puskás István urat, a Gyergyói Bank és Takarékpénztár vezérigazgatóját támadja meg,

* Br. L., 1928. VI. 7.

mint aki minden bajnak okozója, hallatlanul durva módon és minden jóízű ember utálatát kihívó hangnemben és modorban...”

És a másik: „Kijelentjük, hogy eszébe se jutott egyikünknek se, hogy Kacsó Sándor úr a neki jóhiszeműen adott felvilágosításokkal így visszaélhessen és azokat személyes bosszújának vagy ellenszenvének kifejezésre juttatására használhassa fel, miután azokba erőszakolt, de mindenképpen szükségtelen kommentárjaival olyan szándékot magyarázott be, amelyek tőlünk a legtávolabb állottak...”

És a nyilatkozat után, a lapnak ugyanezen az oldalán volt még egy kétsoros hírecske, amely persze véletlenül került éppen ide: „Dr. Sándory Mihály ügyvéd Gyergyószentmiklóson irodát nyitott.” A lap felelős szerkesztője tehát most nyit ügyvédi irodát! És fia a nyomdátulajdonos Sándorynak, akinél Puskás J. István lapja készül...

Érdemben természetesen sem Puskás, sem a most már mellette nyilatkozók nem cáfoltak. Nem is cáfolhattak, hiszen a tényeket már a Keleti Újság is elismerte, „s egyesekre értve” a Bankszindikátus közgyűlése is „igazolta”. A nyilatkozók is csak annyit állíthattak, hogy „nem éppen úgy mondták”; meg hogy „ők nem úgy értették”. És „jó magyarságomat” vonhatták kétségbe a „reformista” és más „baloldali egységbontókra” célozgatva, amit meg is tettek. Ezeknek azonban kevés erejük volt a tényekkel szemben.

Puskás védekező módszere tehát úgy alakult, hogy egyrészt a gazdasági helyzet kényszerére hivatkozott, másrészt azt bizonygatta, hogy hiszen nincs ő egyedül, ott vannak a többi bankok is, lám, maga Szele Béla dr., a Brassói Lapok főszerkesztője is elnöke a Brassói Népbanknak!

Hát ez igaz volt. Annyira igaz, hogy főszerkesztőnket nem is avattuk be előre a tervünkbe, a cikkek tudta nélkül jelentek meg, s alighanem neki is kellemetlen meglepetést okoztak. De már megjelentek, s igaz is, hogy „az a Puskás szemérmetlenül visszaél a helyzettel”. Az „ő bankja” meg, akárki megmondhatja, a „legszolidabbak” közé tartozik. Ez úgy is volt, a brassói

szász bankok mérsékletre kényszerítették a Népbankot is, amely ugyancsak betét-begyűjtéssel és kölcsön-kihelyezéssel foglalkozott. Lényegében tehát ugyanolyan szerepet játszott a pénzpiacon, mint azok a bizonyos gyergyói és csíki bankok: nemigen volt termelő ipari érdekeltsége, a pénzzel kereskedett ő is. Erre próbált támaszkodni Puskás István, amikor mellettem őt is célba vette. S ezzel – akarva-akaratlan – mellém állította.

Nemesak én, Móricz Miklós is úgy vélte, hogy ki-mondtuk már azt az igazságot, amelyet bűn lett volna elhallgatni, csendesedjünk hát, s most már a személyi vonatkozások mellőzésével keressük Gyergyó számára a kibontakozás útját. Hallgatnunk azonban nem szabad, mert akkor marad minden a régiben. Ezzel a szándékkal írta ő a Gyergyó *megmentése* című cikkét, a képzett közgazdász felkészültségével keresve Brassayhoz hasonlóan a válságból kivezető utat, én meg a gyergyói dolgozók nyomorúságos helyzetére hívtam fel újra a figyelmet *Adóra, kamatra – és újra adóra, kamatra keres Gyergyó népe* című riportomban.

Puskás István azonban elégedetlen volt azzal a védelemmel, amelyet saját lapja, a Gyergyói Újság nyújtott neki. Nagyobb nyilvánosságot igényelt és tekintélyesebb emberek kiállítását...

Egy délelőtt, postabontás után Szele Béla telefonált a szerkesztőségbe. Telefonált, pedig ugyanazon az udvaron volt az ügyvédi irodája, fel is szaladhatott volna „a lapjához”, vagy akár kurjanthathott volna is, hogy keressük fel, mert sürgős dolga van velünk. A telefonálásnak azonban külön jelentése volt, amelyet rögtön meg is értettünk, mihelyt elmondta, hogy mit akar. Értekezletet akart, de nem a szerkesztőségben, nem is nála, hanem az igazgatói irodában. A szerkesztőt kérte, Füzi dr.-t. Aztán Móricz Miklóst, a közgazdasági rovat vezetőjét. És engem, a riportert. Füzi rám nézett:

– Kezdődik... De ne féljen semmit, Kahána mellettünk van.

Móricz Miklós kutatva vizsgálgatott tekintetével. Hiszen benne volt ő is a gyergyói ügyben, de olyan elméletileg és magas közgazdasági színvonalon, hogy

– ha valóban van valami alapja annak a hivatalos magyarpárti álláspontnak, amely szerint mindenért csakis a kormány pénzügyi politikája a felelős – az értekezleten bizonyára a tekintélyes szakember szerepét játssza majd, és Szele Béla számíthat a segítségére, nem pedig én. Pedig nyilván „vádlott” leszek. A „vádlott” ugyanis csak én lehettem. És Füzi még, a szerkesztő, aki a cikkeket leadta. Némi szorongással néztem hát rá, s már pumpáltam is magamban az elszántságot: nem, nem hátrálok meg! Aztán megszólalt Móricz doktor, s a hangjában nyugtalanságot éreztem vibrálni:

– Állja majd a sarat, kolléga úr, Puskással szemben? – kérdezte tőlem.

– Én igen! – A kelleténél talán egy kicsivel több elszántságot zengettem meg ebben a két rövid szóban, mert elmosolyodott.

– És a pártfogóival szemben is?

– Azok ellen is! – feleltem csendesebben, mert most már vigyáztam, hogy csak határozottságot érezhessen ki a hangomból, semmi hősködésfélét ne.

– Akkor pedig én segítek!

Az értekezleten csak az első mondatok voltak élesek. Szele Béla mérgesen tett le két levelet az igazgató asztalára:

– Ezt a hercehurcát elkerülhettük volna, ha először velem is beszélnek a szerkesztő urak.

– Miféle levelek ezek? – kérdezte Füzi.

– Az egyik Pál Gábor képviselőtől jött, a másik Török Ferenc csomafalvi esperestől. Kiállanak Puskás István mellett...

A Pál Gábor levelén nem lepődtem meg. Valóban kellemetlen meglepetés lehetett neki, hogy egy régebbi kijelentését megkérdéze nélkül felhasználtam egyik gyergyószentmiklósi bizalmija ellen. A csomafalvi plébános már érzékenyebben érintett. Köztisztületben állott a környéken, én is meglátogattam kétszer is, hogy szeretettel fogadott, mert Kováts Pongrác kántor vitt el hozzá, a magyar atillás, sujtásos nadrágú, hatalmas hangú volt remetei kántor, elemistás korom bálványa, aki most a csomafalvi híveket kápráztatta él baritonja hatalmas crescendóival s alig zümmögő pianóival.

– No, akkor olvassuk el azokat a leveleket – indítványozta nyugodtan Füzi.

Csakhogy nem a levelek voltak érdekesek, hanem a melléklet csatolt nyilatkozatok. A levelek csak annyit kértek, hogy a nyilatkozatokat a főszerkesztő közöltesse a lapban. A nyilatkozatok pedig nemcsak visszautasítottak mindent, amit írtam, hanem kifejtették azt is, hogy én nyilván az egységbontás szolgálatába állottam, és a sírját ásom az erdélyi magyarságnak. Puskás Istvánt pedig megvédték. Őt az erdélyi magyarság öntudatos és áldozatos harcosának tekintették.

– Kelltek ez nekünk? – nézett rám mérgesen Szele Béla. – Hiszen ha ezeket a nyilatkozatokat közöljük, magunkat köpjük le! Az egész lapot! – nézett rám megint úgy, mintha azt a bizonyos leköpést én egyedül érdemelném, nem az egész lap. – Most mit tegyünk?

– Én a szerkesztőségre bízom a döntést – mondta nyomatékosan Füzinnek az igazgató.

– Bizonyos, hogy valóban a lap erkölcsi tekintélyéről van szó – fejtegette Móricz dr. – Ez azt jelenti, hogy ha tovább harcolnunk, azt valamennyiünknek vállalnunk kell, a főszerkesztőnkkel együtt... De hátha elkerülhetjük a további harcot? Beszélni kell Pál Gáborral. Tudom, hogy jóhiszemű, becsületes ember. Török Ferenc pedig mint pap se árulhat egy gyékényen Puskás Istvánnal, ha felvilágosítjuk. Én tudom, mert éppen most boncoltam fel egy cikkben. Gyergyó Bank és Takarékpénztár mérlegét.

– Igen, ki is van szedve már – bólintott Füzi.

– No, a cikket egyelőre tartsuk vissza, a főszerkesztő úr pedig beszéljen Pál Gáborral és Török Ferencel. Ha ragaszkodnak hozzá, közöljük a nyilatkozataikat, de akkor folytatjuk is a harcot, ami nem lehet kellemes Pál Gábornak, a magyarpárti képviselőnek sem.

– Utazzam ki hozzájuk? Most éppen nincs is erre időm – csendesedett duzzogásba a főszerkesztői méreg.

– Azt javaslom – mondta az igazgató –, hogy írj egyelőre egy-egy levelet nekik, s kérd meg őket, hogy tárjanak a nyilatkozatukkal addig, amíg személyesen nem beszélsz velük. Ezen a beszélgetésen aztán lebe-

szélhated őket, hogy tovább kavarják... azt, aminek a következménye nekik kellemetlenebb lesz, mint nekünk.

Az igazgató nem szerette kimondani a csúnya szavakat, de szívesen vezette a beszélgetést úgy, hogy – alkalma legyen nem kimondani őket.

Ebben maradtunk. Szele írt Pál Gábornak és Török Ferencnek. Török Ferencnek azonban, Szele tudta nélkül, én is írtam. Egyrészt fel akartam háborítani papi lelkiismeretét, s ezért rácéloztam azokra a pletykákra, amelyek nem a nyilvánosság elé valók, de amelyekre Puskás alkalmat ad életével, s botránkoztatja is velük az egyszerű népet. Másrészt meg is akartam hatni, s most látom csak, olvasván levelem valahogyan megmaradt másolatát, hogy fitogtattam bizony ennek érdekében bátor elszántságomat. Nos, papnak írtam, s ez a tudat bizonyára alakította is mondataimat, de azért nem állottak azok messze akkori valómtól. Hadd idézzek ennek érzékeltetésére ebből a nagyon hosszú levélből néhány – elég hosszú mondatot. Tehát: „Főtisztelendő úr, a fegyvert – írtam s belevegyítettem mindjárt zárójelben az ő leveléből vett kifejezést, mert igen alkalmasan hatott – (a tollat, amit »Isten kezembe adott«!) használnom kellett. Olyan dolgokat is tudok, amikre az Ön becsületes lelke nem is gondolhat. Használnom kellett a fegyvert..., hogy ne érezzem magam gyávának a jóra és az igazságra, s hogy ne legyek önmagam előtt pártolója a bűnnek az igazság elhallgatásával. Számítanom kellett és számoltam is azzal, hogy ezek az urak, akiknél ott ül a hatalom az összegyűjtött pénz árnyékában, rám kiáltják a nemzetárulást. Számolnom kellett azzal is, hogy kiütik kezemből a tollat, hogy elveszik az állásomat, mert csak nem gondolja a Főtisztelendő Úr, hogy a Szele Béla intenciói szerint jártam el, amikor minden, amit mondtam, a Népbankon keresztül őt is olyan érzékenyen érintette, akár a többieket. De leszámoltam mindennel, s ezt a harcot becsületes lélekkel, egyedül kezdeményeztem. És folytatni fogom tovább, ha szüksége mutatkozik, mert tudom, hogy én az egység elvének öntudatosabb harcosa vagyok, mint azok, akik csak a külsőségeiért

aggódnak, s a lényegét nem látják, vagy ha látják is, csak takarónak használják.”

S hogy Puskásról szóló állításaimat szaktekintély véleményével is megtámogassam, levelemhez mellékeltem Móricz Miklós dr. cikkének kefelenyomatát, amelynek ez volt a címe: *Ha igaz, amit a mérleg mond... Megjegyzések egy vizsgálat elé, amelyet a Gyergyó Bank és Takarékpénztár önmaga kért maga ellen.* A cikk zárómondata pedig így hangzott: „Mindez magában is elég érdekes, és kétségtelenül alkalmas arra, hogy Puskás Istvánt, a bankigazgatót új színében tüntesse fel.”

Csakhogy a címzettek talán meg sem kaphatták a leveleket, s a két nyilatkozat napvilágot látott a – Csíki Lapok jún. 17-i számában. Mikor a Csíki Lapokat megkaptuk, s a nyilatkozatokat felfedeztük, újra „összeült az értekezlet”, de most már nem reám volt ingerült Szele Béla, hanem a „barátaira”, akik megsértették, mert nem várták meg a felajánlott személyes kibeszélést. Alaposabb vizsgálat után azonban kiderült, hogy nem nekik volt olyan sürgős a nyilatkozat közlése, hanem Puskás Istvánnak. Az a levél ugyanis, amely Török Ferenc nyilatkozatát tartalmazva érkezett hozzánk, nem is Csomafalváról jött, hanem Gyergyószentmiklósról, s nem is ő szerepelt rajta feladóként, hanem: Puskás István. Nyilvánvaló volt, a bankigazgató úr látni akarta a nyilatkozatokat. Aztán, mivel Török Ferencnek nem volt írógépe, hogy másolattal írjon, Puskás a hozzá küldött eredetét mindjárt ki is adta postázni a titkárnőjének, aki szokás szerint urát és parancsolóját írta feladónak.

Ez az eljárás feloldott bennünket ígéretünk alól. Egy rövidebb, de summázott cikkben megírtuk a nyilatkozatok fenti történetét, s nyugtáztuk, hogy a Bankszindikátus vizsgálatot ígért Puskás ellen, ő pedig sajtópert ellenünk. Nem tudom ma már, hogy ezt a rövid cikket ki írta. Talán maga Szele Béla? Erre vallana az, hogy a lényeg, a bankuzsora ténye nemigen szólal ki belőle, személyi vitánk Puskás Istvánnal annál inkább. Hanem a cikk címét Füzi adta így: *Lássunk tisztán!*

A Bankszindikátus vizsgálatáról többé sohasem hallottunk, legalábbis én nem emlékszem rá. A sajtóperre

azonban emlékszem. Az valóban megindult, s miután a sérelmezett cikkek mind aláírással jelentek meg, Kocsis bácsit nem kellett közbeiktatni, egyenesen engem idézett meg a vizsgálóbíró. De miért a vizsgálóbíró? Egy magánjogi perben? Azért, mert Puskás István nagyot akart markolni, s nemcsak önmagát akarta megvédeni, hanem a társadalmi rendet is. Az ellen is izgatam az ellene írott cikkekben. A vizsgálóbíró azonban átlátott a szítán. Tudok-e tanúkat hozni állításaim igazolására? – kérdezte. – Milyen állításaim igazolására? – Hát hogy olyan magas kamatokat szednek? – Hogyne tudnék, hiszen az egész Gyergyó tudja ezt. – És panaszzolják is az emberek? – Igen, én is így értesültem róla.

A felvett jegyzőkönyv, amelyet aláíratott velem, a hivatalos mondatokon kívül lényegében azt tartalmazta, hogy a cikkben foglaltakat „toată lumea” tudja, beszéli és tanúsítja... Többre a sajtóperről sem emlékszem. Vagy lezárult azzal a vizsgálóbírói jegyzőkönyvvel, vagy sajtóamnesztiában részesült, ami akkoriban igen gyakori volt. Rendszerint ezzel kezdte minden új kormány, hogy megszabadítsa újságíróit az ellenzéki idején zajlott sajtóharcok következményeitől...

A nyilvánosság előtt azonban nem zárta le ezt a pert a *Lássunk tisztán!* című lapnyilatkozatunk, bár talán mi ennek szántuk. Egy hét se telt bele, egy délelőtt éljenzéssel fogadtak a szerkesztőségben a kollégák. Először tréfára gondoltam, amelynek nem látom még a hátterét, hajlongva és mosolyogva fogadtam hát az „ünneplést”. De akkor Mikes Imre öblös hangon elkiáltotta magát: „Éljen szeretett képviselőnk!” Hát ebben már határozott gúny és csúfolódás volt, amit nehezen viseltem el:

– Mi bajotok van velem?

– Hát nem olvastad? – tartották elém ketten is a legfrissebb lapszámot. Odaragadt tekintetem egy nappalban szokatlanul hosszú címre: *Ajánlom magam: Tamási Áron vagyok s mint új tanú érkeztem a gyergyói ügyekkel kapcsolatban.* De hát hogyan került ez a lapba? Fűzi általában tájékoztatni szokott a beérkezett cikkekről. S ez éppen Gyergyóval kapcsolatos!

Behúzódtam a lappal a Fűzi szobájába, s ott olvastam el. Fűzi még nem volt bent, de rövidesen megérkezett, s csak ennyit szólott:

– Kíváncsi vagyok, mit szól hozzá...

Olvastam Tamási sodró erejű mondatait, és szédültem tőlük. Zavarban voltam, hogy büszke legyek-e rájuk vagy szégyelljem magam. S azt sem értettem, hogy miért kellene ilyen zengő hangú mondatok egy olyan ügyben, amelyben én inkább a száraz tárgyilagosságra törekedtem...

– Miért adta le ezt a... ezt a... lobogó kortesbeszédet? S az én tudtom nélkül? – néztem szemrehányóan Füzire.

– Azért, mert ez a... ez a... kortesbeszéd, ahogy maga nevezi, nemcsak magáért áll a talpán, hanem a lapért is. S azért nem mutattam meg előre, hogy ne tűnjék úgy, mintha a maga helyeslésével jelent volna meg. A harc még tart, tán jó érvünk lehet még valamelyik új fordulatában, hogy maga nem is tudott róla.

Olvasom most Áronka „kortesbeszédét”, s persze elérzékenyedem. Nem is állhatom meg, hogy ne idézjek bőségesen belőle. Ennek az oka azonban nem annyira az elérzékenyedés, mint inkább az a folyamat, amit ez a cikk akkor elindított bennem, s amelynek végül is meghatározó jelentősége lett életemben. Hiszen az elérzékenyedés is ennek szólt inkább, mint ezeknek az alábbi – mi tagadás – kissé romantikusan dagályos mondatoknak:

„Trianon után az első és második esztendőben nagyszerűen indult az erdélyi magyar sajtó. Bátor volt és hivatásához méltó...”

„Kiváló, lánglelkű embereink voltak, akik nem voltak gyávák megütni ezt a hangot (itt élned s halnod kell!) és vállaltak mindent, ami érheti őket ezért magyar részről. A magyarságnak azon részéről, amely behunyta a szemét, hogy délibábot lásson és amely vénasszonyok kódjára pityergett, vagy gyenge vándormadarak módjára az »öshazába« költözött, ha megzavarták ebben a délibáb-látásban.

Hőskorszak volt ez.

Sajnos, oh nagy fájdalom, a magyar sajtónak ez a hőskorszaka elmúlt. Kemény, de igaz, és százszor, ezerszer úgy van, hogy az újságírás mezején már nincsenek hőseink nekünk.

Nincsenek, mert nagy, üres ürügyek alatt jöttek a jelszavak, elsősorban a politikai jelszavak, amelyek bölcsességgel takarózva egyszínre és egyhangra hoztak látszólag mindent, és akartak hozni mindenkit.

Lassanként minden magyar újság és minden magyar újságíró ezekhez az érdekeltségekhez kötötte magát. Újságjaink elsősorban anyagi vállalkozások lettek ebben a mi sorsunkban, ahol csak a hősiesség, a szív és a lélek menthet meg minket...”

„És az újságírókat kiszolgáltatta és kiszolgáltatja minden lap a maga érdekeltségének: egy bizonyos hangra és felfogásra be vannak állítva. S így tört meg még azoknak a nagy lendületű, bátor újságíróknak is nagy része, akikre figyelt esztendőkkel ezelőtt a közvélemény.

Ma kire figyeljen?

Nézzetek végig és látni fogjátok, hogy kivesztek a hőslelkűek, a fél vértanúk; kivesztek, mint az életünk-ből az öröm.

Ők kenyeret keresnek.

Én értem.

De nem érti talán a Nép.

S ebben a vigasztalan helyzetben, ebben a pusztaságban jön egyszer egy fiatalember, egy égő, szenthitű székely, és nyíltan és bátran, talán kenyerének veszélyeztetésével és kicsi gyermekének, mint aranynak a feldobásával, odakiáltja a bankigazgatóknak:

– Ne bántsd a népet!

És ezt a fiatalembert úgy hívják, hogy Kacsó Sándor.

S a lapot, amelynek porondján küzdeni kezdett, úgy hívják, hogy: Brassói Lapok!

A Nép és Jövendőnk szent érdekében kívánom:

Éljen Kacsó Sándor,

Éljen a Brassói Lapok.

És mindazok, akik a népért és az igazságért küzdenek, hogy soha meg ne haljanak.”

Aztán megírja még a cikkben, hogy azok a gyergyószentmiklósi urak milyen rátartiak. Megsértődtek, mert Benedek Elek és társai Csíkszeredai és gyergyószentmiklósi irodalmi estélyét csak egy kis újságíró, T. Imets Béla rendezte. Hiúságukat hatvan, helyi előkelőségeknek címzett, kérő levél volt hivatott kielégíteni. Mégis Gyergyószentmiklóson „alig több, mint félház” jött össze az estélyre, összesen százhusz személy. S az sem az előkelőségekből. Viszont egy fiatal, kezdő ember négyezer lejt adományozott Sipos Domokos árvájának. „S megtörtént az a csoda, hogy ugyanakkor a gazdag bankár és társai nem adának két lejt.”*

Első gondolatom a cikk olvastán ez volt: vajon honnan tudja Áron, hogy én mit írtam Török Ferencnek? Hogy én esetleg az állásommal játszottam? A második meg az, hogy ez a cikk az Újság megfullasztásáért is megfelel az illetékes uraknak. Lehetetlen, hogy ne értenének belőle. Ugyan! Tán megértik, de nem veszik magukra. Nem megmondta Füzi, hogy az kiált fel, akinek a tyúkszemére lépnek. Miként mi most Puskásnak... Hanem ez a nagy éljenzés azért fölösleges volt. Nem érzem én olyan nagy hősnek magam... Hát hiszen nem is miattam, hanem a lapért adta le a cikket Füzi. A lapnak pedig, amelyben dolgozunk, szüksége van a népszerűsége...

Beláttam ezt, de azért lemosolyogtam, hogy a kiadóhivatalt is annyira mozgósította Áron cikke. Mindjárt másnap hasonló hangnemben ajánlotta lapunkat az olvasók figyelmébe: „A nép a sajtóért! A sajtó a népért!” És a többi szövegezésben: „A sajtó ma önként, szolgálisan meghajtotta a fejét: egyik lap a Tökéé, mely a tömegek véres verejtekéből desztillálja a profitot, másik lap a Politikáé, mely Júdás-pénzeket fizet a megvásárolt hasábokért, a harmadik lap az Uralkodó Hatalomé, amely zizegő banknotákra váltja a hűbéri szolgálatot, a negyedik lap az Önérdéké, amely ural-

* Br. L., 1928. VI. 30.

mat, sikert, vagyont hajhász a fekete ólom betűhad-seregével.

Mi a népe vagyunk!”

„Támogassatok, hogy élhessünk értetek!”

Gyergyói csatánk sikere lemérhető volt a lap példányszámának emelkedését jelző számokkal is. Ez arra indította a kiadót, hogy engem otthon tartson az esetleges további „bankvitára”, de útra engedjen más belső munkatársakat további harcos riportásra. Mentek is azok szívesen, hiszen szinte irigykedtek rám, hogy olyan „nagy vihart sikerült” kavarnom. Mikes Imre az én nyomomon indult Csíkba és Gyergyóba. Csíkban a Csíki Magánjavak kisajátításával kapcsolatban állapította meg, hogy „ez Románia legnagyobb agrárpanamája a törvény mezében és a leleplezés meztelenségében”. Gyergyóalfaluból egy ottani dinamitos merénylet háttereire világított rá egy egész riportsorozatban. Hiszen igaza volt, ha nem a bűnügyet látta meg abban a dinamitos robbantásban, hanem mindazt a sok paraszti keserűséget, amely a robbanó dinamitban összehalmozódott. Íme első riportjának címe és alcímei: *Vércsepp, amely végigpermetez az egész Székelyföldön.* – *A gyergyóalfalusi agrár-rémregény, amelyben visszatükröződik az egész Székelyföld tragédiája.* – *Egy közbirtok története.* – *Szétrepülő milliók egy falucskában.* – *Panamá, amelyek kitornek és eget kérnek.* – *Puskás István vezérigazgató „birtokot közvetít”.* – *Rémuralom Gyergyóalfaluban.**

Krizsán Sándor ezzel egyidejűleg Máramarosról állapította meg riportjaiban, hogy olyan nyomor, mint ott, sehol sincs egész Romániában...

Túlzás lett volna ez a sajtóhang? Hát az igaz, hogy harsogtak a címek, a riportok tényanyaga azonban kiállott volna bármilyen ügyészi vizsgálatot.

Közben én otthon ültem a Móricz Miklós oldalán, aki tudományos aprólékossággal boncolta fel a Puskás-bank cikkeimre küldött cáfolatát. Azt állítottam ugyanis,

* Br. L., 1928. VIII. 5.

hogy Puskás a váltók tömeges peresítésével is gyötri adósait. Állításomat azonban a beküldött cáfolat olyan számjátékkal igyekezett meghazudtolni, hogy zavarba jöttem: valóban igazam van-e? Én csak panaszok után indultam, számokat nem vizsgáltam, ezekhez hozzá se juthattam volna. Hát hiszen Móricz Miklós is csak következtetések, közgazdasági elemzések után jutott el odáig, hogy kezembe adja a cikkét, amelynek ezt a címet adta: *A Puskás-bank cáfolata a Brassói Lapokat igazolja*. A cikkben kifejtette, hogy miért. S fejtegetését végül ezzel zárta: „Ez tehát a valóság a Puskás-bank perlési mániája körül, és mi most már konkrét adatok birtokában állapítjuk meg, hogy a Puskás-féle temperamentumos bank kíméletlenül terhel: perel csak azért, hogy az adósaival hatalmát éreztesse.”*

Jaj, hogy megkönnyebbültem! Úgy tiszteltem előttem misztikus tudásáért Móricz Miklóst, hogy tán kezet csókolok neki, ha nem tart vissza a férfias szemérem. S no meg az ő rokonszenves tartózkodó fölénye, amelyhez nem talált volna semmi elérzékenyedés. Így csak egy kicsit félszeg köszönőmmel hálálkodtam, amit éppen a félszégesség emelt hálálkodássá, a szokásos társalgási konvenció fölé. Ki is váltottam vele egy csodálkozó szemöldökrángást. Ő nem tudta, milyen hatalmas megalázás lett volna rám, ha ennek a Puskásnak, akár csak egy részletkérdésben is, de igaza van.

Úgy éreztem, most már végleg győztem, s mert a nagy csata közben az érdekelt bankok valóban leszálították néhány százalékkal a kihelyezési kamatlábat, s beszüntették – legalább egyelőre – a váltók peresítését, némi eredménye is volt a csatának. Ebben a boldog tudatban vállalkoztam az újabb kiszállásra. Augusztus első napjaira hirdették meg az országos dalosversenyt Segesvárra, ezen ott akartam lenni. De hamarabb indultam, mert Barótra is hívtak, s Székelyudvarhelyről is jött valami furcsa panasz, ami kivizsgálásra szorult. Ám nem bizonyult jelentősnek sem a baróti, sem az udvarhelyi vizsgáldás eredménye.

Hanem Segesvár, az élmény volt. Először szálltam ki

* Br. L., 1928. VII. 16.

abban a városban, amelyet a vonatról mindig úgy néztem, hogy nem is igazi város ez, képeslap inkább valami középkori német városkáról, amelyet édeskés és romantikus beállításban festettek meg, s most reklámként mutogatják a festményről készített fényképet. Elbűvölt a város is, amely belülről és közlől persze már nem volt annyira tiszta, pormentes és kéklő levegőjű, mint a „fényképen”, de még inkább az, hogy mennyi előzékenységgel fogadták a román hatóságok az ország minden részéről oda áramló magyar dalosokat. No lám, hát így is lehet, szeretetben, kölcsönös megbecsülésben, emberségesen! S mert a városnak szász polgármestere volt, aki magyarul köszöntötte a dalosokat, úgy éreztem, hogy három egymásra utalt nép találkozása ez a dalosverseny. Így is számoltam be róla tudósításomban: *Az erdélyi népek testvéri egyetértésének jelében zajlott le a segesvári dalverseny... Ha a politika szétválaszt, a művészet egyesít.* S aztán, hogy benne legyen az én néppártiságom és külön örömöm is: *A falusi dalárdák diadalmas előretörése.**

A dalverseny azonban csak arra a három napra bővíthetett el, ameddig tartott. Sőt, már ez alatt a három nap alatt hírért vettem, hogy a „mi bankcsatánk” már nemcsak a miénk. Belekapcsolódtak más lapok is, s ezek nem voltak olyan körültekintőek, mint mi, megkockáztattak olyan állításokat is, amelyeket nem volt módjukban bizonyítani. Ezeket persze könnyű volt cáfolni. Jött is a cáfolattal a kolozsvári Keleti Újság. Felsorolta a hamis állításokat, amelyeknek egyes lapok helyet adtak. Ezeket a lapokat legőgöli azzal, hogy meg sem nevezi őket, csak céloz egy „kolozsvári déli lap legutóbbi számára”. S aztán könnyed fordulattal így folytatja: „Hasonló tartalmú támadások jelentek meg a Brassói Lapokban és a Curentulban is.”

A hasonló az nem ugyanaz, de a hasonlóság ürügyén lehet cáfolni a „tendenciózus támadásokat”, s ezt meg lehet tenni úgy is, hogy célzatosan teszünk a Brassói Lapok mellé egy jobboldali román lapot. A cáfolatra magára a lap Gyárfás Elemért tartotta illetékesnek,

* Br. L., 1928. VIII. 8.

akinek nevét felemlegették azok a bizonyos egyes lapok. (Mi ugyanis eleddig ezt csak kellő tisztelettel tettük meg!) Gyárfás így cáfolt:

„Nem tettem irattárba azokat a tagozati és bankigazgatói beadványokat, amelyeket a bankuzsora ellen intéztek a Magyar Párt központjához, mert ilyen beadványt a mai napig nem láttam, nem olvastam és nem kaptam kézhez...”

És tovább:

„Érdemben nem is tartanám méltónak válaszolni az alaptalan és tendenciózus támadásokra, mert a lapközlemények a kútmérgezés és a demagógia kétségtelen bélyegét viselik magukon.”*

A Keleti Újság cikkét már Brassóban olvastam el. Még zengtek a fülemben a Segesváron annyiszor halott népi dallamok (a kötelező dalt minden falusi dalárdának el kellett énekelnie), de már nem tudtam dúdolván követni az elhaló hangot, mert gombóc keletkezett a torkomban. Nem voltam még eléggé edzett, túlságosan szívemre vettem a „hivatalos megbélyegzést”, égett miatta az arcom. Ebben a felzaklatott idegállapotban kaptam a szerkesztői utasítást Füzitől:

– De már erre válaszolni kell! Maga csak írjon lírát, kolléga úr, írja azt, amit érez. A szakszerút megírja majd Móricz dr.

Nekiültem a cikknek, s a Tamási Áron „lobogó kortesbeszédére” gondoltam. Milyen hamar megkaptam rá a hidegzuhanyt! De hát miért legyen fontosabb nekem a Gyárfás megbélyegzése, mint az Áron lelkes biztatása? Előkerestem Áron cikkét, s hozzáfogtam, hogy újra elolvassam. De már az első sorok kicsiholták belőlem az én cikkem indító mondatát, s a többi jött magától. Ugyanolyan lobogással, elszabadult líraisággal kezdtem először sajnálni, aztán vigasztalni, és végül bátorítani magamat, amellyel ő lelkesedett értem. Íme az első három mondat:

„Vártam s megérkezett.

Úgy fogadtam, mint a sziklára ült madár a riogató göröngyöt.

* Keleti Újság, 1928. VIII. 7.

Demagógia, kútmérgezés!”

Persze, szerényebb volna, ha most higgadt szavakkal sikerülne itt ismertetnem ezt az egyáltalában nem higgadt hangú cikket, de – nem megy! Nem jön ki így, sehogyan belőle az, amit akkor nekem és az olvasóknak is jelentett. Azért hát megint csak a bőséges idézet eszközével élek, még ha a kihagyások miatt hézagossá válik is néhol a gondolatmenet. Mert csak mondatokat idézek. Persze azokat, amelyeket most a legjellemzőbbeknek érzek akkori magamra. Tehát:

„Mi hát az egység? Tizenöt, húsz vagy akár ötven ember összefogása, vagy a nép együttérzése vezetőivel? Igenis meg kellett állapítanom, hogy az egységet végtelenen megbontották azok, akik a jelszót varázsköpenyegnek tekintették, és anyagi érdekeik lelkiismeretlen kihajszolására használták fel. Azok, akik azt követelték, hogy mindenki imádja ezt a jelszót, s ne merje bántani vagy felelősségre vonni őket, mert akkor az egységet bántja...”

„Átértettem, hogy minden erdélyi úrnak vissza kell hullania a Nép közé, s ott kell vele együtt küzdenie és véreznie azért a politikáért, amit Életnek hívnak s nem napi politikának...”

„És új mentalitásra is van szükség: bátran emberire és lélekkel teljesre, kiváltságoktól mentesre és kötelességekben egyformára...”

„De még keservesebb tudni azt, hogy Sipos Domokos özvegye román banktól kért olcsóbb pénzt azért, hogy azt a dicsőszentmártoni bankot kifizesse.

Pedig annak a dicsőszentmártoni banknak Gyárfás Elemér dr. az elnökgazgatója...”

„Amint kiégett Sipos Domokos azon a fehér kórházi ágyon, ahova akkor is keserűséget vitt egy dicsőszentmártoni bank, amikor neki már a kengyelben volt az egyik lába, hogy felszálljon a Halál vágató fekete paripájára...”

„A gyergyószentmiklósi és csíki bankok harcunk megkezdése után tíz százalékkal leszállították a kamatlábat. Ezért az eredményért érdemes vállalni a hivatalos megbélyegzést is...”

Bevallom: az első pillanatban sajtógt homlokomon a seb, amit a hivatalos göröngy okozott.

De most már nem törölöm le annak a göröngynek vérző nyomát.”

Ugyanebben a lapszámban Móricz Miklós is kolumnás terjedelemben válaszolt Gyárfás Elemérnek. De már ennek a cikknek csak a címeit írom ide, azok is éppen elég sokat mondanak. Íme: *Szenátor úr, nem jó a tűzzel játszani. – Nem tud bankuzsoraról, nem tud a bankok bűneiről, csak kötelességtudó bankokról tud Gyárfás Elemér. – A harminchat százalékos kamatok divatja és az új kamatdivat. – A Bankszindikátus elnöke bejelenti, hogy külföldi tőkét kaptak, és mégis húsz százalékot számítanak a kisebbségi bankok. – Válasz Gyárfás Elemérnek, aki demagógiával és kútmérgezéssel vádolja a Brassói Lapokat.**

Csattogtak a hírlapi kardok; beleszóltak a vitába más lapok is.

Gyárfás Elemér a Keleti Újság 1928. augusztus 15–16-i számaiban kétrészes cikkben fenntartja és megismétli a vádjait, Móricz Miklós dr. a Brassói Lapok augusztus 19-i számában vezércikkkel válaszol.

De a csata már korábban eldőlt.

Az utolsó súlyos kardcsapást Molter Károly tette benne. Nem minden gunyoros célzás nélkül *Kultúradó és demagógia* címmel küldött vezércikket a Brassói Lapoknak. Pedig ő Marosvásárhelyen élt, ahol Lécfalvi Bodor Pál személyében akadt egy bankigazgató, akinek volt pénze a kultúrára is. Molter így szólt bele a vitába:

„...Most, hogy a bankuzsora hínárját néhány jövőt építő hírlapíró az erdélyi édes víz felszínére kavarta, lehetetlen újra fel nem tenni a demagóg kérdést: megnyit fizettek az akkor negyven százalékos kamatot szedő bankok az Országos Magyar Párt rendelkezésére? Mennyiben utánozták a szintén nacionalizált és olcsó száz bankok példáját és mekkora adót juttattak a nemzeti kultúránk istápolására?...”

* Br. L., 1928. VIII. 11.

„Nem tesznek így. Hanem úgy fogalmazznak a magyarság előtt, hogy aki bírál, számon kér, aki ellentmond és sokall, aki felháborodik e nehéz idők vámszedőinek cinizmusán – az hiába van bent a pártban, mégis egységet bont és nem jó magyar! Az bolsevista vagy oktobrista vagy destruktív defetista, az nem aktuális, nem a mi vérünk...”*

Molter cikke is az érzelmek húrjain játszott, akárcsak az enyém. Az ilyen cikkek pedig hatásosabbak, mint a száraz, okos és mély közgazdasági fejtegetések. Az én augusztus 18-án megjelent vezércikkem már győzelmi kürtszóként hatott.

„Szenátor úr – írtam nem éppen ízléses, de mindenképpen indokolt fölényeskedéssel –, Ön szomorúan száналmas szerepet vállalt akkor magára, amikor jobb meggyőződése ellenére kétségbeesett bátorsággal védte azt az ügyet, ami nem a magyarság ügye volt, hanem csak az öné és bankigazgató társaié...”

Természetesen a Molter cikkének volt nagyobb súlya, nem az én fölényeskedésemnek. A számonkérő gondolat, amelynek hangot adott, előresugárzott a Magyar Párt esedékes országos nagygyűléséig, s ott olyan tüzet gyújtott, hogy a közgyűlés minden előzetes terv, elgondolás és meggondolás nélkül hirtelen megszavazta: fizessenek a magyar bankok adót a magyar kultúra támogatására!

A bankuzsora ellen lezajlott küzdelem egyébként is nagyon rányomta bélyegét a Magyar Pártnak erre az országos közgyűlésére. A közvélemény nem tudta és nem akarta a Bankszindikátust, amelynek az elnöke Gyárfás Elemér volt, elkülöníteni a Magyar Párttól, amelynek viszont egyik alelnöke és szenátora volt ugyanaz a Gyárfás Elemér. Tudta ezt a pártvezetőség is, különös gonddal készítette hát elő a számadást. Megalakította a közgazdasági szakosztályát, és előzetes tanácskozássra hívta össze Székelyudvarhelyre. Gondos és nagy programot dolgozott ki ez az előzetes. Szerepelt abban az agrárreform és végrehajtása, a gabonaértékesítés, az állattenyésztés és állatkereskedelem, a párt

* Br. L., 1928. VIII. 16.

mezőgazdasági szervezeteinek kiépítése, a székelyföldi közbirtokosságok megszervezése stb. stb. Előadóknak Abrudbányay Ede dr. földbirtokost, Török Bálintot, az Erdélyi Gazdasági Egyesület titkárát, Mikó László földbirtokost, Csiby Andor dr. ügyvédet és Szász Ferenc földbirtokost jelölték ki.

Soha még ilyen átfogó és átgondolt program alapján nem tanácskozott magyarpárti fórum!

A bankuzsora kérdése azonban semmiféle formában nem szerepelt a szakosztály napirendjén...

Csakhogy a közgyűlés jellegét nem a kiválasztott előadók adták meg, hanem az – önként jelentkezett felszólalók. A szenvedélyek túláradtak a kijelölt partokon. Azzal kezdődött, hogy hirtelen közművelődési szakosztály is szerveződött, amelynek ott alakult ki a tárgyalási rendje menet közben. Ez a szakosztály Paál Árpád elnöklete alatt határozati javaslatot szavazott meg, hogy a magukat magyarnak nevező bankok fizessenek öt százalékot jövedelmükből magyar kulturális célokra... Szenvedélyes felszólalásokban emlegették fel, hogy a magyar sajtó és irodalom jó része sem támogatja a pártot. Veress Donát zsilvölgyi tanító nemcsak a román népet, hanem a magyart is „tetemre hívta az erdélyi magyar kultúra romjaihoz...” Ferenczy Zsigmond marosvásárhelyi ügyvéd hivatalos adatokkal mutatta ki, hogy az elmúlt évben egyedül Maros-Torda megyéből 180 millió lej szeszilletéket vittek el fényes autókon száguldozó szeszügynökök. És a tanítók éheznek és rongyosak...

A bankok ügye kavarta fel a szenvedélyeket a közgazdasági szakosztály ülésén is. Felszólalások állapították meg, hogy nincsenek is magyar bankok, csak magyarok által vezetett... nyereszkesedésre berendezkedett pénzüzetek. Gyárfás Elemérnek mentsége, hogy olyan pénzüzeteknek a vezetője, amelyek anyagi célok elérésére alakultak. De akkor milyen címen nevezik magukat magyarnak ezek az intézetek? Nem, ez így tovább nem mehet...

Végül többen is azt javasolták, hogy kezdeményezni kell egy Magyar Pénzüzeti Központot, vagy még inkább a Magyar Népkisebbségi Általános Hitelintézet

megszervezését. Mindkét javaslat természetesen a Bankszindikátus ellen irányult.

Gyárfás Elemér visszavonulással tért ki a támadások és igényeskedések pergőtüze elől. Elismerte, hogy „a magyar pénzüzetek a múltban nem voltak teljes tudatában kötelezettségeiknek. A székelyföldi intézetek ellen már a múltban is merültek fel panaszok.”

A múlt ilyen hivatalos elintézése azzal biztatott, hogy a jövőben másképpen lesz. Az ebben való bizakodást erősítette az is, hogy a szakosztály közfelkiáltással megszavazott egy határozati javaslatot: fizessenek a Bankszindikátusba tömörült bankok tíz százalékot magyar kulturális célokra, rálicitálván így a közművelődési szakosztály határozatára. Ezt olyan nagy lelkesedéssel fogadták el, hogy közben megfélemedtek a Magyar Pénzüzeti Központ, illetve a Magyar Népkisebbségi Általános Hitelintézet megszervezéséről szóló javaslatokról.

Legnagyobb sikere azonban a jogi-politikai szakosztálynak volt. Mert most már, harmadiknak a másik kettő mellé, ez is megalakult. Ez dolgozta fel a kisebbségi sérelmeket, a törvénytelen adóztatásokat, az agrár-reform egyoldalú végrehajtását, a Csiki Magánjavak államosítását, a magyar nyelvű felekezeti iskolákra nehezítő nyomást.

Egyszóval az itt született határozati javaslat a kisebbségi panaszok áradatát zúdította a három szakosztály közös záróülésére, amely hivatott volt határozattá szentesíteni a szakosztályok elfogadott javaslatait.

Ezt, a sérelmek felsorolását tartalmazó, ünnepélyesen tiltakozó határozati javaslatot Pál Gábor olvasta fel. Említett beszédhibája, amely miatt egyes szavakat csak nehezen, szinte nekiszaladva tudott csak kimondani, valami tragikus színt kevert egyébként is emelt hangú felolvasásába. Mintha valóban csak nehezen s a legvégső politikai szükség vette volna rá a pártot ennek a legutolsó eszköznek a felhasználására.

Mindent elsőprő rivalgás fogadta a felolvasást. Az emberek felugrálva tapsoltak, kiabáltak, helyeseltek, sítottak. Ebben a nagy érzelmi megomlásban, amely minden partjait túllépő áradat örök természete szerint eléggé

zavaros is volt, elhomályosult a másik két szakosztály munkájáról szóló beszámoló, az ott hozott határozati javaslatok jelentősége. De szerepet játszott még a nagy érzelmi egyöntetűségben egy csak félig tudatos tényező is: az, hogy beleillett az ország közhangulatába. Íme, a Magyar Párt is felsorakozott a kormánybuktató erők oldalára! Mekkora segítség ez a Nemzeti Parasztpártnak, s milyen kellemetlen a kormánynak a külföldnek címzett panasz éppen most, amikor kölcsönért házal az európai pénzembereknél, hogy rögzítse végre a lej ingadozó értékét...

Nem csoda hát, ha ebben a hangulatban már nem figyeltek fel még maguk a szakosztály felszólalói sem, hogy Gyárfás Elemér „elfelejtett” beszámolni azokról a követelésekről, amelyek a román Albinához vagy a szász Sparkassához hasonló magyar hitelintézet megszervezését sürgették. Igaz, ezeket a javaslatokat már ott a szakosztályon sem bocsátotta szavazás alá. De már a magukat magyaroknak nevező bankok tíz százalékos jövedelemadóját kulturális feladataink istápolására – ahogyan Molter Károly írta volt vezércikkében – megszavazta a szakosztály. Gyárfás „elsikkasztotta” a közgyűlés előtt ezt a határozati javaslatot is. Hiszen igaza volt, jól tudta ő, hogy jogi képtelenséget szavaztak meg: a Magyar Párt nem fölöttes szerve a Bankszindikátusnak, amelynek terhére a szakosztály ilyen bőkezű volt. Így aztán a közgyűlés maga csak a Paál Árpádék szerényebb, öt százalékos határozati javaslatát emelte határozattá. A közművelődési szakosztály elnökeiben – úgy látszik – elevenebben éltek az erkölcsi normák, mint a jogiak... Gondolt-e erre Gyárfás Elemér? Bizonyára igen. Fegyelmezett politikus volt, ő nem állíthatta szembe az alkalmazható jogi fogalmakat a megfoghatatlan erkölcsiekkel. Ezért sikkasztotta el a közgyűlés előtt a határozati javaslatot. Mosolygott is, amikor Paál Árpád érzelmesen, remegő hangon felolvasta a maga szakosztálya öt százalékos igényét...

Ismétlem, senki sem figyelt fel ezekre az „apróságokra” akkor, abban a nagy viharzásban. Még mi se pedig ketten is voltunk a laptól, s ugyancsak éberén figyeltünk Gyárfás minden finom sakkhúzására: vajon

hol és hogy kísérli meg „kongresszusi állásfoglalássá” tekintélyesíteni a Keleti Újságban már reánk sütött bélyeget?

Számíthattunk ilyen próbálkozásra? Igen. És féltünk is tőle. Alig pár héttel azelőtt a Nagykárolyban tartott „katolikus nagygyűlés irodalmi szakosztálya” határozatot hozott, hogy megvon ezután minden támogatást az „olyan sajtóorgánumtól, amely vezetőinket támadásban részesíti”. Benne volt ebben a határozatban a Gyárfás keze? Bizonyára, hiszen nemcsak a Magyar Párt alelnöke s a Bankszindikátus elnöke volt ő, hanem a Római Katolikus Státus világi elnöke is, vagyis társelnöke az előregedett Majláth püspöknek. Nekem akkor az volt a véleményem, hogy ne törődjünk a határozattal, mi nem kaptunk eddig semmiféle támogatást ettől a „szerv”-től, amelyről most hallunk először, s nem is igénylünk tőle semmit ezután sem. Halász Gyula bácsi azonban rám pirított:

– Mi nem magunkért, hanem elvekért harcolunk. Emellett meg vagyok győződve, hogy ez csak az első próbálkozás. Ha nem verjük vissza, rövidesen megnevezik azt a bizonyos sajtóorgánumot, s egyenesen ránk mondják ki az egyházi átkot.

Vissza is verte Gyula bácsi az „alattomos kísérletet” egy *Nem magunkért* című és a kritika szabadságát védő emelkedett hangú vezércikkben. No, most annál inkább számíthattunk rá, hogy Gyárfás valamiképpen megpróbál visszavágni, ha a nagykárolyi határozatot valóban ő igényelte, s nemcsak hízelgő hívei tálták neki kedveskedésből...

De nem történt semmi. Néhány felszólalásból ugyan kicsengett, hogy a „magyar sajtó” sem támogatja eléggé a Magyar Pártot, de a Bankszindikátus ellen elhangzott támadások után ezek is olyan mellékszöveget kaptak, mintha a sajtó tartózkodását, sőt kritikáját nagyon érthetőnek tartanák maguk a felszólalók is. Gyárfás még célzást sem tett a mi sajtócsatánkra, pedig gyűlés közben többször is megpihent rajtam a tekintete, s nekem ilyenkor mindig erőltetnem kellett egy kicsit, hogy dacosan visszanézzek rá.

Most hát a kongresszus sikeres lezajlása után büszke voltam. És boldog. Hiszen a határozatok jó része abban a sajtóharcban fogantatott, amelyet a mi lapunk kezdeményezett és folytatott olyan sikeresen... Meg is bátorodtam úgyannyira, hogy magamnak igényeltem az udvarhelyi nagygyűlés értékelését a lapban, pedig erre – formailag legalább – Szele Béla főszerkesztőnk lett volna illetékes. De hiszen éppen ezzel kell jeleznünk az olvasóknak, hogy más már a Brassói Lapok, nem a régi! És az én tán ki sem mondott igényemet úgy felkarolták a kollégák, hogy a végén már bátran szerénykedhettem is: „Mégis, tán túl fiatal vagyok erre a feladatra!” Halász Gyulára néztem, de ő kacagva biztatott: „Írd csak meg, ez a vezércikk is öregít majd legalább egy évet!” Így becsültem fel én lapunk 1928. okt. 18-i számában a székelyudvarhelyi nagygyűlést azzal a címmel, hogy *Sorsdöntő volt*. Ünnepelem is a hozott határozatokat. A cikket azonban ezzel a mondattal zártam: „mindent számon tartunk, ami Székelyudvarhelyen történt, és mindent számon kérünk, aminek Székelyudvarhely után történnie kell”.

Nos, a sok számonkérés közül itt csak egyet említek meg. Ezzel ugyanis önmagamat is megleptem egy év múltán. Csak ekkor értettem meg, hogy milyen ügyes politikai kártyázást folytatott Gyárfás Elemér a bankok tíz, illetve öt százalékos „megadóztatásával” – a saját pártjában is. A két számhoz ugyanis közben egy harmadik is csatlakozott, a legkisebb a pozitív számok közül. A Magyar Párt központi irodája ugyanis, talán Paál Árpád szorgalmazására, átírt a Bankszindikátushoz, felemlítve a székelyudvarhelyi gyűlésen megszavazott öt százalékot. A Bankszindikátus elnökségén rend volt, nem késtek sokáig a válasszal. Udvariasan hideg hangon közölték, hogy a Bankszindikátust nem kötelezik az udvarhelyi határozatok, a kultúra támogatását azonban a bankok is szent kötelességüknek tartják, tehát erre fordítják nyereségük egy százalékát. Fenntartják azonban maguknak azt a jogot, hogy ezt az egy százalékot oda és akkor juttassák el, ahová és amikor ők jónak látják.

A Magyar Párt szépen megköszönte a választ, s kifejezte azt a véleményét, hogy akkor hát neki ehhez az ügghöz semmi köze.

Ezt írtam meg egy év múlva – leleplező szándékkal – egy cikkben, amelynek a címe a *10 százalék, 5 százalék, 1 százalék* volt.

A közvélemény leleplezésnek is fogta fel.

Gyárfás Elemér nem. Ő jogilag nézte a kérdést, s úgy minden rendben volt. A cikknek legfeljebb tájékoztató értéke van, bár kissé kellemetlen persze az ilyen „tájékoztatás”, de napirendre lehet térni felette.

Megmaradt szenátornak is, bankszindikátusi elnöknek is, az Erdélyi Rom. Kat. Státus világi elnökének is. És az én örökös ellenségemnek is.

IRODALMI KÖZJÁTÉK - SOK LÍRÁVAL

Mikor támadt fel bennem először a tétova kételkedés írói elhivatottságomban? Ezt ma már nagyon alapos, öngyötrően elemző nyomozással is nehezen tudnám megállapítani. Annyi bizonyos, hogy újságíróskodásom első éveiben még nyoma sem volt. Ide a Tizenegyek között érlelt elszánt lelkesedést vittem, hiszen úgy is gondoltam el, hogy a kenyérkereső újságírással szabadítom fel magamban az író-t. Az viszont igaz, hogy közös nagy lelkesedésünkben csak a célt láttuk egyformán, a hozzá vezető utat már nem. Engem is elbűvölt Nyíró rendkívül érzékletes, a székely népiség sajátos ízeit annyi erővel felhasználó stílusa, s nem csudálkoztam, hogy Tamási Áron a nyomában indul. Udvarhely megyében is sok ilyen nyelvjárási sajátosság van, jöjjön csak velük, ő is tudhat annyit, mint Nyíró. Nekem a Nyárádmunte nem kínál ilyen nyelvi lehetőségeket, onnan Petelei István bevitte már az irodalomba, ami értéket látott benne, én legfeljebb az ő útján haladhatok... Azzal az elmélettel, amit Balázs Ferenc „kiteoretizált” a Nyíró és a Tamási stílusából, vagyis hogy „az erős székely beszéddel valószínű dolgok határán túlról hoznak kincseket”, nem nagyon értettem egyet. Én makacs racionalista voltam, a valószínű dolgok határán belül akartam maradni, ott megkeresni a valószínű kincseket. Ezért nem rajongtam a székely mitológiáért sem.

Írtam a Tizenegyeknek erről a vitázó korszakáról egy karcot félét az Utunk 1969-es Évkönyvébe. Ebből idézek most, mert úgy érzem, jól érzékeltettem meg benne akkori magamat. Balázs Ferenc és Tamási Áron barátjaként is, vitázó társaként is. Íme az idézett rész:

„Persze sokszor hevesen és százfelé csapkodva vitáztunk az irodalom titkairól. Mindig minden kérdésben volt ellentmondás. Ebben a kérdésben (a székely

mitológia kérdésében!) én voltam a hitetlen Tamás. Nem hiszem – mondtam –, hogy a huszadik században mi székely mitológiát teremthetnénk. Székely mitológia ma csak úgy lehet, ha volt már valamikor. A mitológiához hozzátartozik a történetiség. Ha mi most, messze túl már a romantikán is, mitológiát teremtünk magunknak, mosolyogni vagy éppen nevetni fognak rajtunk...

Tamási nem szerette az elméleteket. Ezt azzal mutatta ki, hogy igen ritkán vegyült bele az elméleti vitákba, s ha néha közbeszólt, az mindig a gyakorlat felé mutatott utat. Most közbeszólt, úgy véltem, mellettem:

– De népi hősöket teremthetünk, ugyebár?

– Éppen hogy azokat! Mai népi hősöket – helyesletem.

– De minél nagyobbakat!

– Amekkorákat csak tudunk!

– Akkorákat, hogy fejük az eget verje, s lábuk a földbe gyökerezzék!?

– Hát – bizonytalanodtam el –, képletesen véve igen.

– Gondolom, Feri sem éppen istenekre gondol, hanem népi hősökre – egyeztette az álláspontokat Áron, s ez ellen egyikünk se szólhatott. Pedig nyilván a Balázs Feri borában is maradt valami zavarosság, akár csak az enyémben...”

Balázs Ferenc nagyon sokat olvasott, rendszeresen képezte magát irodalmi-esztétikai kérdésekben. Én is belekóstoltam előbb a tanárképzőn, majd Kristóf professzor keze alatt az elméletekbe, s lázasan olvastam is, mindent összevissza. A realizmus híve voltam az irodalomban, de annyira, hogy nem választottam el tőle még a zolai naturalizmust sem. Már csak úgy elméletben persze, mert a gyakorlatig még nem jutottam el. Balázs Ferenc viszont az irodalomteremtő erők közé sorozta az irracionálisat, a misztikust; a népi ösztön megtestesülésének a forrásait kereste bennük. Éreztük mind a ketten, hogy voltaképpen ez a kétféle szemlélet áll a vitánk mögött. De erről beszélni túlságosan elvont és nagyképű lenne, csak bosszantanók vele Áront.

Lám, ő milyen csodálatos egyszerűséggel oldja meg a kérdést...

Áron nemigen olvasott. Legalábbis azt mondta, hogy nem akar olvasni, mert a maga útját szeretné járni, s a különféle elméletek csak megzavarnák. És nem olvas szépirodalmi műveket sem, mert nem akar senkinek a hatása alá kerülni, miután – úgy véli – megtalálta már a maga egyéni írói hangját. Ez neki elég. Nevetve mesélte, hogy Nyíró, együtt lakván vele, atyai példálózni kezdett, hogy sokat kell ám olvasni annak, aki író akar lenni. Különösen ismerni kell a világirodalom remekeit! Lám ő most éppen a *Mahábháratát* olvassa. Úgy is tett, mintha olvasná esténként az ágyban, de hamar elálmosodhatott mindig, mert ő, Áron megleste, s hát napokon keresztül váltig ugyanannál a lapnál állott az olvasójel...

Mulattunk akkor a mesén, mert jellemző volt Nyíróre, aki valóban úgy „pártfogolta” a fiatalokat, hogy mindenben magát ajánlotta mintaképnek. Azt hittük, Áron ezzel az „anekdotával” akarja jelezni Nyírőnek ezt a gyengéjét. Később azonban kiderült, hogy igaz a történet; s most már valóban anekdotává ízesedve, mint a télire eltett körte, ott áll az Áron utolsó könyvének, a *Vadrózsa ágának* egyik polcán, a többi Nyírőről szóló történet között. Kiderült azonban az is, hogy játszott ám Áron is, mert ő meg elhallgatta olvasmányait. Rajtacsíptem később, hogy mennyire avatottan tudott hozzászólni könyvekhez, amelyek nem sokkal azelőtt jelentek meg. De világért sem vallotta volna be, hogy olvasta őket, legfeljebb mosolyogva csak annyit, hogy itt-ott beléjük nézett, lám, milyen betűket használtak a nyomtatásnál. S láttam azt is később, hogy Nyíró sem pózolta csak az olvasás szenvedélyét. Nemegyszer délelőttöket átnyargalt, amikor együtt dolgoztunk az Újságnál, hogy előkerítsen egy-egy kötetet, amelyről hallott valamit. Igaz, hogy akkor éppen már nem a *Mahábhárata* érdekelte a világirodalomból, hanem inkább a Tarzan-történetek. „Barátom, azokból aztán meg lehet tanulni, hogy miként kell izgalmassá tenni a mesét, amit éppen ír az ember...”

Nos, Tamási nem akart tanulni senkitől. Az 1928-as

helikoni találkozón már ott találtam Marosvécsen, amikor én Brassóból megérkeztem. Még tartott a bankcsata, de már megjelent az ő „tanúvallomása”, ama bizonyos „lobogó kortesbeszéd”. Érthető hát, ha a szokásosnál is melegebben üdvözlöttük egymást. Én egyre csak hozzá húzódtam, hozzám meg Finta Zoli, aki nem felejtette el, hogy az első helikoni találkozón „hivatalosan”, vagyis ülésen mondott egyetlen mondatom az ő érdekében hangzott el. Volt ott az ebédlő egyik sarkában egy súlyosra épített asztal s körülötte – kecsesen hátrafelé hajló háttal – egy rugalmasra töltött kanapé a hozzá illő két öblös karosszékkal. Kényelmes hely volt ez csendes beszélgetésekre. Ide húzódtunk hárman egy ebéd után, míg a többiek a szomszéd szobában itták feketéjüket élénk terefere közepette. Úgy emlékszem, nem jelent még meg Áron első regénye, a *Szűzmáriás királyfi*, de már kinyomták, csak a könyvkötők késtek meg vele, azért nem hozhatott magával néhány példányt legalább. Erről beszélgettünk.

– S aztán a regényed is olyan töményen székelysz, mint a novelláid? – kérdezte Finta.

– Még tán töményebb – nevetett Áron, mert kiérezte a kérdésből, hogy abban nem a föltétien helyeslés húzódik meg.

– Pedig egyesek már azt mondják, hogy olyan nyelv, amelyen te írsz, nincs is. És olyan emberek sincsenek – folytatta Finta heccelődő hangon.

– Igazuk is van. Én teremtek írói nyelvet magamnak. S embereket is. Azt akarom, hogy ezután olyannak lássák a székelyeket, amilyenek én mutatom őket...

– Nono! – szólalt meg bennem a makacs racionalista. – Ha te teremtenéd a nyelvet, akkor mi sem értenők meg. Nem teremtéd, csak válogatsz benne. A legjellemzőbb, legízesebb, legtartalmasabb szavakat, kifejezéseket használod. S válogatsz az emberek között is... Onnan is csak a legjavát...

– Akkor titeket ne válogassalak ki? – kacagott vidáman a sikerült visszavágáson. – Pedig téged már ki is választottalak... – nézett rám.

Megértettem, hogy a mellettem tanúskodó cikkére céloz.

– Igen, de nem az irodalomba. Csak az újságírásba – mondtam én is a visszavágás kedvéért. Nem gondoltam én akkor semmi affélére, hogy ennek az élcelődő szövegváltásnak mélyebb értelme is lehet.

Áron megfészkelte magát a székben, s komolyra fordított hangon mondta:

– Hallgassatok ide. Én csakugyan azt szeretném, ha ti is ünnepnek éreznétek az írást, nem hétköznapi. Én ünnepnek érzem. Nem is dolgozom könnyen... Faragom a mondatokat... S ilyenkor ünnep van a szívenben... Mint annak a legénynek, aki díszesre megfaragott sulykot vagy gereblyét ajándékozik a kedvesének. Vagy annak a gazdának, aki virágot farag a járomfára...

– De azért a fontos mégiscsak a sulyok, amellyel szapulnak, a gereblye, amellyel takarnak, és a járom, amit az ökör nyakába akasztanak. Nem a faragás rajtuk... S az életben is... Az a valóság, hogy nem nagyon válogathatunk...

– Igen, de a neki faragott sulykot dédelgetve megőrzi a lány, jobb kedvvel takar faragott gereblyéjével a menyecske, s nagyobb a gond a faragott járomra is, mint a közönségesre... – tromfolt vissza Áron, s én megint úgy éreztem magam, mint amikor a Balázs Ferencsel folytatott vitámban döntött: lenyűgözött igazságának csodálatos egyszerűsége. De nem győzött meg.

Ekkor ugyanis bennem már az alakult ki, hogy irodalmunknak is a mi valóságos, sőt véres életünket kell tükröznie, csak akkor védekezhetünk vele, csak akkor lehet benne építő, megtartó erő. Ezt a gondolatot igyekeztem beleépíteni *Vakvágányon* című regényembe is, amelyet már be is fejeztem, de még nem küldtem el a Szépmíves Céhnek, mert még közelebb akartam kerülni vele a valósághoz, mindennapi életünkhöz. Bele akartam dolgozni például a bankcsatával kapcsolatos tapasztalataimat is...

Alapvetően más volt tehát az én felfogásom az irodalmi gyakorlat kérdésében, mint az Ároné. De hát miért ne férhetnének meg ezek egymás mellett? Áron a szép formát tartja fontosabbnak, én a tartalmat. Az időszerű, helyzetünkben hasznosítható gondolatok mi-

nél tisztább kifejezését. Ezt akarom a *Vakvágányon*ban is. Küzdeni akarok benne a nacionalizmus ellen. Elítélni a támadó nacionalizmus embertelenségét, de rámutatni, hogy vakvágányra vezet akkor is, ha a védekezés sem több nála, az is csak nacionalizmus. Úgy éreztem, ez az a gondolat, amely felé botladoznia kell kisebbségi irodalmunknak is. Hiszen találkoztam is vele már, bár nagyon áttételes formájában. Mert mi súghatta Nikodémusz Károlynak, hogy Júdást, a Jézus-dráma „gaz árulóját” most váratlanul a nemzeti gondolat tragikus áldozataként mutassa be *Júdás Iskariót* című drámájában? S mi készítette volna rá a Kolozsvári Magyar Színházat, hogy nehéz anyagi helyzetében is műsorra tűzzön egy bibliai tárgyú darabot, amelynek a szerzője ismeretlen, s még csak nem is a színház körül sürgő-forgó kolozsvári társadalmi tekintély, hanem brassói pap, ha nem ennek az annyira időszerű gondolatnak az ereje? Hiszen Imre Sándor, a színház főrendezője, aki az utóbbi évek legjobb drámájának nevezte a darabot, világosan rá is mutatott nyilatkozatában a darab újszerű alapgondolatára: Júdás azért árulja el Jézust, mert csalódott benne mint zsidó nemzeti hősben; úgy véli, hogy mestere fél, habozik, bele akarja hát kényszeríteni a fegyveres felkelésbe. De a Mester a Getsemáné-kertben is kitart eszméje, a béke mellett, s Júdásnak rá kell döbennie, hogy Jézus valami magasabb rendű eszme prófétája. Ezért lesz, mély-séges lelki megrendülésében, öngyilkos...

Ezek után csodálkoztam, hogy a darabnak csak mérsekelt sikere volt. Persze, mert a kolozsvári sajtó nem támogatta eléggé – gondoltam. Igyekeztünk hát pótolni ezt a hiányt a Brassói Lapokban, de ennek meg az lett a következménye, hogy a kolozsvári bennfentesek gúnyos megértéssel mosolyogtak: persze, mert brassói a szerző. Csak nem tud kinőni a vidékiességből ez a Brassói Lapok!

Én azonban ebből is leszűrtem magamnak – úgy véltem akkor – a helyes tanulságot: egyenesebben, nyíltabban ki kell mondani a szót, nem szabad bibliai mesékbe elrejtteni!

Ettől kezdve úgy kezdtem nézni és értékelni min-

den irodalmi termékünket, hogy vajon a máról szól-e, a mi időszerű kérdéseinkről beszél-e, és elég nyíltan, erőteljesen teszi-e? Egyszóval: megalkottam magamnak a sémát. Eszerint ítéltem meg az irodalmi eseményeket is. Lelkesedtem Benedek Elek és „fiai” szilágysági irodalmi körútjáért, s fáj a szívem, hogy én kimaradtam belőle, mert énnekem már „állásom van Brassóban, s meg kell ott állanom a helyemet, nem tekeregetek el hétszámrá”. Hanem az nagyon jó, hogy Sipos Domokos árvájának sorsáért a messzi Szilágyság is tegyen valamit. A székelyföldi ilyen körutaknak már részese lehettem én is azzal a megokolással, hogy riportutaknak is tekintem őket, anyagot gyűjtök. (Sem Fűzi, sem a kiadóhivatal nem kérte számon, hogy tényleg gyűjtöttem-e.) Szerettem ezeket a körutakat, mert Benedek Elek igazán mindig a jelen feladatairól beszélt, és György Dénes is ennek megfelelően válogatta ki a verseket, amelyeket mindig nagy sikerrel adott elő. Tamási Áron meg súlyosakat lépett akkor is a jelenben, ha megkacagtatta a hallgatókat, Bartalis János is a mindig mindenütt jelen való természet karjaiban ringatott el rímtelenül szelíden lejtő verssoraival. Nem baj, Szentimrei annál ridegebben rázott fel újra a tennivalók felismerésére, pedig ő is rímtelen szabadverseket olvasott fel. Felesége, Ferenczy Zsuzsi Kodály- és Bartók-dalokkal hozta a székely balladák tragikumában feltisztuló katarziszt...

Elolvastam ezeket a most leírt fenti sorokat, hogy még egyszer ellenőrizzem: lám, elég érzékelhetően sikerült kifejeznem akkori érzéseimet? Elégedett vagyok: úgy érzem, sikerült. De elégedett vagyok másért is. Azt is látom most ezekből a sorokból, hogy érzékenységem a szépre sokkal egészségesebb volt, mint amennyire következtetni lehetne sematikus irodalompolitikai elképzeléseimből. De akkor ezek az elképzelések látszólag elöttem fontosaknak. Ezek s nem az esztétikai értékek felismerése íratott cikket velem Dsida Jenő első verskötetéről, a *Leselkedő magányról*. Dsida Benedek Elek felfedezettje volt! De ilyesmiről árulkodik a Berde Mária *Télutó* című novelláskötetéről s még inkább a Donáth László karcolatairól (*Humoros esetek*) írott is-

mertetésem is. Ibsenben is a verizmus „vérző igazmondása” ragadott meg annyira, hogy őszinte volt a felháborodásom, amikor születésének századik évfordulóját mindössze negyedés ház „ünnepelte” Brassóban. Pedig a *Nórát* adták a színészek. Bezzeg telt házak voltak azelőtt pár nappal még, az operetteladásokon. Meg is szidtam miatta a brassói közönséget. Azt írtam róluk, hogy – úgy látszik – vakok a kultúrára. Úgy, ahogyan vannak vakok – a színekre. Vagyis nem is tehetnek róla! Ingerelt a Kisebbségi Újságírószervezet akkoriban megjelent nyilatkozata is. Az áprilisi kongresszus ugyanis kibuktatta a régi vezetőséget. Paál Árpádtól Krenner Miklós (Spectator) vette át az elnökséget. De átalakult a vezetőség egésze is. Ezt egyes magyar lapok, de még a román sajtó egy része is úgy magyarázta, hogy új politikai tájékozódásról van szó. El a Magyar Párttól! – ez volt újságíró körökben a hangulat. Én nem értettem egyet ezzel a hangulattal, de helyesltem azt, hogy a vezetőségváltásnak politikai jelentősége legyen. Meg kell újulnia a Magyar Pártnak, a tömegek pártjává kell lennie. Hiszen erre törekszik Krenner is! És most éppen az ő aláírásával nyilatkozat jelenik meg, amely kereken kijelenti, hogy a vezetőségcserének nincs semmi politikai háttere, mert a Kisebbségi Újságírószervezet szakmai testület, amely távol tartja magát a politizálástól. Hát milyen újságírók azok, akik nem politizálnak?

Ez után a nyilatkozat után nemcsak vigasztaltak, hanem fel is ajzottak a helikoni napok. No, az írók legalább készülnek valamire. Bánffy Miklós és Áprily Lajos bejelentették, hogy a Helikon mint szabad írói tömörülés megkezdí a magyar–román és a magyar–szász irodalmi kapcsolatok megszervezését. Áprily azt is megsúgta nekem, hogy számítanak ám rám is, ott lakom Brassóban, tartsam melegen a már fel is vett érintkezést Heinrich Zillichhel, a Klingsor szerkesztőjével. Hát ezt meg is ígértem, bár némi szorongással. Hogyan fogok én majd „melegen” társalogni ezzel a művelt némettel? A marosvásárhelyi gimnáziumban szerzett német tudásom erre aligha elegendő! De hálás akartam lenni Áprilynak a bizalomért, s ezért hozzá-

csatlakoztam a tanácskozások után tartott nagy kirándulásra. Az Ilva patakot horgászta végig nagy szerencsével. Én a nyomában mindig, de jórészt hangtalanul, s óvatos tapogatózással a kövek között is, nehogy nagy zajt üssek valahogy, mert rám-rám villant a tekintete figyelmeztetőleg: csak csendben, mert olyan fenemód éberrek ezek az ilvai pisztrángok! Pedig szerettem volna beszélgetni is, hiszen a Helikon című folyóirat első száma éppen azokban a napokban jelent meg, s ő volt a lap szerkesztője. Meg szerettem volna kérdezni tőle, mit is akar Makkai Sándor azzal az *Ágnes* című regényével, amelyben – ha jól vettem ki a lapból olvasott részletből – tán azt akarja mondani, hogy a szellem, vagyis a lélek a testtől függetlenül is létezhetik. Kiszállhat a testből s visszaköltözhetik beléje... Ilyesmi volna az, amit most nekünk a legsürgősebben el kell mondania? De hát csak a szemünkkel beszélgettünk, ő a folytonosan óvatosságra intő pillantásokkal, én meg a lelkesedő elismerés csillogó tekintetével, valahányszor kirántott horga zsinórján ott fickándozott egy-egy ezüstösen csillogó pér vagy éppen piros pettyes pisztráng. Ez pedig elég gyakran megtörtént, úgyannyira, hogy az ismétlődő diadaléretet mámorában egészen megfeledkeztem a regényről s minden irodalmi problémáról.

Gyönyörű délelőtt volt, s én nagyon szerettem Áprilyt.

Hogyan is gondolhattam volna akkor arra, hogy egy év múlva olyan keserves kiábrándultságba taszít? Ó, nem a költő benne. S nem is a szelíd és rokonszenves férfi. Hanem ennek a kettőnek a vegyületéből kialakult ember, aki gyengének bizonyult megfelelni annak az ideálnak, amivé a verseivel magasztosította önmagát olvasói szemében. Az én szememben is...

De most még, hazatérve a vécsi napokról s időnként vissza-visszagondolva rájuk, nem a Tamásival és Fintával hármásban folytatott beszélgetésre gondoltam szívesebben, hanem az Ilva patakára és a benne horgászó Áprilyra, pedig ott többet hallgattunk, mint beszélgettünk. S csodálatos módon akkor is a frissen harsogó patak jutott eszembe, amikor megérkezett Áron első regénye, a *Szűzmáriás királyfi*, s én két éjszakát szán-

tam rá, hogy azonnal elolvassam. Pedig a regényben már tudatosan az említett hármast beszélgetésnek kerestem a folytatását. Olyan értelemben persze, hogy lám, megy-e olyan könnyen két kötetet keresztül a virágfaragás járomra, sulyokra és gereblyére, mint ahogy a rövid novellákban sikerült. Szédülten tettem le a második kötetet. Nem, nem olyan élményem volt, mintha a faragások sorozatát néztem volna sokáig s most káprázna tőle a szemem. A fülem zúgott inkább, hegyi patakok harsogtak benne, de szüntelenül, fáradhatatlanul, már ahogyan ezek a patakok szoktak. A könyv értelme, jelentése nem fogott meg, úgy éreztem, szimbolikája belehalványul a katolikus misztikumba, amit időszerűtlennek éreztem. Hanem az érzéssel és értelemmel csordulásig megtöltött mondatok, a pergő párbeszéd, amelyekben két-három szóból is egész történetek sejdültek elő, azok ragadtak magukkal, sodortak tova ellenállhatatlanul, mint habfoszlányt az Ilva pataka.

Füzinék adtam oda legelőször a magam példányát:

– Kérem, olvassa el. Erről írunk kellene minél hamarabb...

– A kolléga úr szeretne?

Meghökkenem, mert ez eszembe se jutott.

– Nem, nem! – tiltakoztam. – Erre nálamnál tekintélyesebb ember kell! Különben is, az ő cikke után?... Igazán az lenne a látszat, mintha összebeszélünk volna, hogy egymást ünnepeljük...

– No jó. Elolvasom én is, aztán majd megbeszéljük...

Nem olvasta el két nap alatt, mint én. Neki egy hét kellett. Közben azonban beszélt a regényről. Néha bosszúsán:

– Nem értem. Hát így beszélnek a székelyek? Hiszen ide elég bejár, s mindegyikkel el tudok beszélni. Legfeljebb egy-két tájszóval akadok meg...

– Mit nem értett meg, kolléga úr?

– Mit? Hát például mi az, hogy „...odalépett háromban az apja”? Magyarul van ez? Odalépett valaki három darabban?

– Nem három darabban, hanem három lépéssel...

– Hát miért nem írja akkor úgy?

– Mert tömöríteni akar. És jellemezni is vele embert, környezetet... Én azonnal megértettem...

Füzi Szatmár környéki volt és büszke a magyar nyelvtudására. Meg kellett barátkoznia előbb „a kevesebb elvontságot, több érzékletes költői képet tartalmazó székelly népi idiómával” – ahogyan maga mondta a hét végén.

– Persze, most sem értem „le a gyökeréig” – mosolygott –, de érzem, hogy újat hoz az irodalomba. S azt is érzem, hogy nemcsak nyelvjárás ez, hanem sajátos gondolkodás kifejeződése is... No, kit javasol? Kivel írassunk a könyvről? Szentimreivel?

– Én Benedek Elekre gondoltam. Nagyon szereti Áront. És Áron is nagyon tiszteli őt...

– Igen, de tudja, hogy „haragban van” a lappal...

– Ki kell békíteni... Más most már a lap is, mint amikor a cikkét Szele Béla visszautasította...

– Vállalja, hogy elmegy hozzá?

– A legnagyobb örömmel...

A gondolat nagyon tetszett az igazgatónak is. Még ki is egészítette azzal, hogy fel kellene kérnünk állandó cikkírónak az „öreget”. Kivételes tiszteletdíjjal...

– Mennyivel? – csaptam le rá.

– Ez a kiadóhivatal dolga... Üzleti titok – kacagott hunyorgatva, hogy legyen nyugodt, emiatt nem lesz panasz. – Nem tiszteletdíj az, amit előre kialkudnak. Előbb csak szerezzük meg a beleegyezését... A többit aztán majd meglátjuk.

Így utaztam én ki először életemben hivatalos megbízatással, tehát fontosságom tudatában a kisbaconi Benedek-kúriára. De azért volt bennem megilletődöttség és némi elfogultság is. Hallottam már róla, hogy „nagy ház az”, valójában amolyan nemesi udvarházféle, s akkora a kert előtte, hogy beillenék grófi parknak. De nem park, hanem gyümölcsös. Azért, mert ez illik inkább Benedek Elek egyéniségéhez. Vagyis az, hogy nem díszbokrokot és virágágyásokkal szegélyezett sétányokat akar látni a kertjében, hanem termő gyümölcsfákat. S a házat maga építtette, a hatalmas keretet – nagy részben legalább – maga vásárolta és tele-

pítette be gyümölcsössé. S mindezt azokból az írói tiszteletdíjakból, amiket a könyveiért kapott! Pedig nem az a gyűjtőfajta, kupori ember, hanem inkább az ellenkezője. Házába nyaranként begyűlnek a gyerekei, unokái, az egész pesti rokonság... Idegen látogatója is sok van, s ő ellát szívélyes házigazdaként mindenkit, pedig most már neki is gondjai vannak, alig tudja tartani gyermeklapját, a Címborát, amelyet úgyszólván ingyen szerkeszt a távoli szatmári kiadóknak... Igen, Elek bácsi hivatásnak érzi az íráságot, nem pénzkereső mesterségnek... Nagyon, de nagyon tudom becsülni érte... Olyan, mint a legtisztább jellemű Jókai-hősök...

Barót felé zötyögtette bennem ezeket a gondolatokat a Székelyudvarhelyre tartó autóbusz. De zötyögtetett ennél alantasabbakat is. Megbízatásomnak feltétlenül eleget akartam tenni, úgy kellett hát viselkednem, hogy kibékítsem az „öreget” a lappal. Ismertem már, hogy mennyire érzékeny minden igaztalan bántásra. Ez tehát nehezíti a dolgomat. Másrészt azonban nagyon szeretem Tamásit; hogyan tagadhatná hát meg, ha arra kérem, hogy írjon első regényéről? Tán még örömmel kap is az alkalmon... Ugyan már! Az ő cikkét örömmel közli bármelyik lap, nem szorul éppen a miénkre, amelyre van oka haragudni... Bár ki tudja? Velünk úgy békülhet ki, hogy győzelmet vehet Szele Bélán is amellet, hogy segít Áronnak. S bizonyos, hogy inkább ír hozzánk, mint az Ellenzékbe, amely úgyszólván hivatalos lapja a Helikonnak, ahonnan őt olyan „finoman” kimellőzték. A Keleti Újságnak meg éppen nem ad cikket, hiszen azok az emberek ott az urak, akik az Újságot megfojtották, s állástalanná tették ezzel az ő „székely fiait”. S ezekhez tartozik, amolyan háttéri érdekeltségben, a Pásztortűz is... Az Áron ügyét tehát bizonyosan sikerül elintéznem. S ez utat tör arra is, hogy azután már rendszeresen is küldjön cikkeket a lapnak. Hiszen rá is szorul a keresetre... Nem, effélére még célozni sem szabad. Inkább tán azt mondom neki, hogy engem támogat, ha állandó cikkírója lesz a lapnak, megszilárdítja az én helyzetemet is a szerkesztőségben...

Ilyen kialakult „beszervezési tervvel” szálltam le az autóbuszról Baróton. Onnan csak az irányt ismertem Kisbacon felé, de én nem gyalog akartam kijutni oda – ez egy kicsit hosszú lett volna útban is, időben is –, hanem valamilyen járművel. Fábíán László ügyvédet kerestem fel, ő volt Baróton az én pártfogóm és tájékoztatóm. Most is azzal fogadott, amint meglátott, hogy „van ám egy jó riporttémám!” (El is mondta, amikor hazafelé tartva újra meglátogattam, s én meg is írtam *Útilevel az Erdővidékről** címmel.) Mihelyt azonban megtudta, hogy hová igyekszem és miért, nyomban visszavonult a témájával: – No, ez fontosabb dolog az enyémnél! Add át az én üdvözetemet is Elek bácsinak. – Aztán töprengeni kezdett, hogy juttathatna ki legalkalmasabban Baconba. – Ha szekérral mész, az hosszú ideig tart, meg is kell pihentetni ott a lovakat, s te azt mondod, nem akarsz megülni ott, mivel nem vagy bejelentve, váratlanul érkezel. Hát van egy autós is, aki vállal fuvarozást, ha megkaphatnók. De lehet, hogy Udvarhelyre vitt be valakit. Ha itthon volna, hamar kirepít, elvégzed ott a dolgod, s már fordulhatsz is vissza vele. Nálunk aztán megebédelsz...

Az autós otthon volt, vállalta is a fuvart, a „kirepítés” azonban erős baráti túlzásnak bizonyult. Inkább döcögött, mint repült a külsejében is tákoltságáról árulkodó masina, amely minduntalan rászorult arra, hogy gazdája kurblivással is megbiztassa benne a lelket. Azt viszont meg kell adni, hogy amíg tartott benne a biztatás, meglepő gyorsan döcögött; nemegyszer ugratott meg útközben úgy, hogy szemembe nyomta fedelével a kalapomat. Akkor értettem meg, hogy a sofőrök miért viselnek olyan nagy előszeretettel sipkát.

Aztán megérkeztünk a Benedek-porta bejáratához, s én kiszálltam az autóból. Nem tartottam elég szépnek arra, hogy a ház elé hajtassak vele a két fasor közt olyan szépen gondozott s láthatóan frissen felgereblyezett úton. Szerénykedésem azonban nem érte el a célját, mert alig vett észre Elek bácsi a verandáról, már kérdezte is:

* Br. L., 1928. VII. 29.

– Mivel jöttél? Autóval? Hol van? Miért nem jön be?

Ez az én autóm ugyanis nemcsak zötyögni, hanem zakatolni is tudott úgy, hogy felverte vele az egész házat. Hát így már valóban be is hajthatott, nyoma ugyanis a frissen gereblyézett úton akár Alfa-Romeo is lehetett volna. A nyomán nem látszott meg tajkolt külseje, sem kalapnyomorító zötyögése. Elek bácsi azonban ügyet sem vetett a külsejére. Neki a vendég volt a fontos, nem a jármű, amivel érkezett. De azért elrendezte előbb a járművet, és csak azután mutatott be Mária néninek, aki érdeklődéssel vett szemügyre, mert az egyedüli voltam, akit Elek bácsi „fiai” közül eddig még nem látott. Aztán minden szabadkozásom ellenére meghívott ebédre; nem, ne aggódjam, ellátja ő a sofőrt is rendesen, nem lesz semmi panasza, s nem is türelmetlenkedik majd, ismeri ő, nem először hozott vendéget a házhoz...

Én mindezt még mindig csak a szokásos vendégfogadói udvariaskodásnak vettem, s nem mondtam le a szándékomról, hogy lehetőleg hamar megbeszélem azt, amiért jöttem, s már megyek is vissza Barótra, hiszen ott is várnak az ebéddel. Ezért hát, mikor újra egyedül maradtunk Elek bácsival, kicsit tán túlságos fontoskodással értésére adtam, hogy nem amolyan véletlenül betoppanó alkalmi vendég vagyok, hanem küldetésben járok s bennünket, az ő „székely csoportját” tekintve fontos ügyben. A székely csoport idézőjeles hangsúlyozása az előre eltervezett taktikámhoz tartozott. Nem is maradt hatástalan. Elek bácsi arcán a vendégfogadói szíves mosolyt az érdeklődés komolysága váltotta fel:

– Akkor sétáljunk egyet a kertben... Séta közben lehet csak igazán elbeszélgetni komoly dolgokról...

A séta elvitt a nagy kert legvégső csúcsáig, ahol már a Benedek család ősi temetője volt olyan földbe süllyedt sírkövekkel, amelyek titkát már Elek bácsi sem tudta megfejteni. De ez a régmúltba való elkalandozás már igazán csak a séta s nem a célba vett megállapodás érdekében történt. Azzal hamar végeztünk. Nem volt semmi szükség az én előre eltervezett nagy taktikázásomra. Elek bácsi, mihelyt rájött, hogy mit kerülgetek

nagy óvatosan, maga állt elébe a csak félig kimondott kérdésnek:

– Jó, hogy jöttél. Éppen arról töprengtem már, hogy hova is írhatnék az Áronka regényéről...

Olyan könnyen értem célba, hogy magam akartam nehezebbé tenni győzelmemet:

– Ó, Elek bácsi cikkét bárhol szívesen fogadnák. Azért is kérem, hogy felejtse el a bántást, ami a lap részéről érte. Az nem mi voltunk...

– Tudom. Aztán sértődöttség ide, sértődöttség oda, most ennél fontosabb az Áronka regénye...

– Szóval számíthatunk rá, hogy mi kapjuk meg a cikket?

– Hát hiszen ti kértetek fel, hogyan is adhatnám más lapnak? Még ha kérné is valamelyik...

Ezek után második megbízatásomat, hogy kérjem fel lapunk állandó cikkírójának, hálaként tálalhattam elébe. S ez jó is volt így, mert elvette a keserűségét az ő utolsó mondatának, amellyel a többi lapra célzott.

– Arra is megbízást kaptam, hogy megmondjam Elek bácsinak: bármikor és bármiről is írjon, lapunk mindig a rendelkezésére áll...

Megköszönte, de nem tett ígéretet. Igaz, nem volt szabályos a felkérés sem. Nem mertem rendszeres cikkírásról beszélni, mert csak akkor tehettem volna, ha az érte járó tiszteletdíjról is beszélek. De hogyan beszélhettem volna Elek bácsinak pénzről s még hozzá abban a titokzatosan kecsesítő formában, ahogyan az igazgatóm érzékeltette, hogy nem leszünk szűkmarkúak? Ez ízléstelen lenne. Tán még sértő is egy olyan emberre, mint Benedek Elek. Ő sem úgy kezdte, hogy jó, jó, írok a Tamási könyvéről, de mit fizettek érte? Nincs más mód, a kiadóhivatal fizessen az első cikkért annyit, hogy abból szó nélkül is értsen Elek bácsi. Meg is mondom ezt, csak menjek haza...

Mégsem kerülhettük el, hogy szóba ne kerüljenek a „piszkos anyagiak” is. De nem az én lapommal, hanem a Címborával kapcsolatban. S nem Elek bácsi emlegette fel, hanem Mária néni az ebédnél. S ő is úgy, hogy mennyi gondot, bosszúságot okoznak Elek bácsinak a lap szatmári kiadói. Késnek a lap megjelentetésével,

nem küldik a lapot az előfizetőknek, de tovább küldik olyanoknak, akiknek az előfizetése lejárt. Emiatt anyagilag is zavarok vannak a lapnál, még a jutalomkönyveket is elspórolják a nyertes rejtvényfejtőktől. A gyerekek persze Elek bácsinak küldik a panaszos leveleket, s el tudom képzelni, mennyi bosszúságot, fájdalmat okoz ez „nagyapónak”. S mindezt miért vállalja? Hiszen a főszerkesztői fizetését is elfelejtették postázni...

De ez már engem is felháborított! Így packázhatik egy kiadó Benedek Elekkel? Hát én nem túrném! S nem is túrtem, amikor az Újság megszüntetésénél ki akartak forgatni a jogaimból. Mire való a kollektív szerződés?

El is meséltem az én esetemet, s hozzátettem azt is, hogy Elek bácsi is megtáncoltathatná a kiadót, ha akarná. Fitogtattam egy kicsit jártasságomat a kollektív szerződés paragrafusai között, s közöltem, hogy Elek bácsinak mint főszerkesztőnek két évi felmondási idő jár, s az erre az időre járó összeget nyomban peresítheti, ha elmaradnak akár csak egyhavi fizetésével.

Mária néni nagy megértéssel hallgatta fejtegetéseimet. Nem kérdezte meg, hogy vajon az a kollektív szerződés vonatkozik-e a Cimborá kiadóra és Elek bácsira is, vagy csak a napilapokra. Akkor ugyanis zavarba jöttem volna, mert erre a különbségtevésre én nem gondoltam. De Elek bácsira rákérdezett néhányszor egy kissé panaszos szemrehányással:

– No látod, Elek? Látod? De te olyan engedékeny vagy...

– De hiszen nem azért vállaltam a Cimborát, hogy pereskedjem, hanem hogy szerkesszem... – felelt végül szelíd méltatlankodással Elek bácsi.

Benedek Elek cikke Áron regényéről augusztus második hetében érkezett. Illetve a cikknek az első része, mert két részesnek szánta ezt is, mint azt a korábbi, amelynek második felét a lap már nem közölte. Célozni akart ezzel az akkori s most már elfelejtett vagy legalábbis félretett bántódására? Lehetséges, mert címet is olyant adott, hogy emlékeztessen ama másik cikke.

Az a *Magyar fa sorsáról* szól, Makkai Sándor Ady-könyvéről. Ennek ezt a címet adta: *Szűz-Máriás királyfi, avagy a Székely Fa sorsa*.

Zajos héten érkezett be a cikk első része. Az én bankharcom döntő csatáját vívtuk a lapban ezekben a napokban. Az augusztus 11-i számban igyekeztem visszaverni Gyárfás Elemér szenátor támadását, amelyben kútmérgezéssel és demagógiával vádolt meg engem és a lapot; s ugyanebben a számban közölte Móricz Miklós nagy cikkét: *Szenátor úr nem jó a tűzzel játszani*.^{*} Pénteki nap volt ez, a szerkesztőség a másnapi, a vasárnapi számra készült. Erre szánta Füzi az Elek bácsi cikkét is. De hiszen ezekben a napokban szinte minden lapszámunk annyi izgalmat hozott, hogy bátran ünnepeink tekinthetjük.

Ez lenne a magyarázata annak, no meg személyi elkötelezettségem a Gyárfás Elemér vádjai ellen vállalt küzdelemben, hogy nem maradt elég érdeklődésem az Elek bácsi cikkére? Azért merül fel bennem most ez a töprengő kérdés, mert nem emlékszem, hogy előre is elolvastam volna. Annyi bizonyos, hogy másnap, a vasárnapi számban^{**} erre csaptam rá legelőször. Azt kaptam benne, amit vártam. Elek bácsi nem elemző kritikát írt, nem vetett fel sem tartalmi, sem esztétikai szempontokat. A maga egyszerű és megragadó közvetlenségével ünnepelte a megszületett új erdélyi regényt és íróját, a székely Tamási Áront. Az volt a cikk célja, hogy megérezkeltesse az olvasóval azt, amit egyébként ki is mondott: „Ez a fiú ma valamennyiünk közt a legkülönb.” Felszisszentem. No, ez nagyon fogja bántani Nyírót, aki Áront csak a tanítványának tekinti. De hiszen Elek bácsi valamennyiünkről beszél, tehát önmagát is beleérti! S csak annyit ír, hogy ma Áron a legkülönb. Holnap már Nyíró lehet a legkülönb. Vagy akár én is... Nincs hát miért megsértődni... Van itt feladat elég, jut belőle mindenkinek. Nem erre figyelmeztet *Szentimrei is? Erdélyi költő nemzeti dala 1928-*

* Br. L., 1928. VIII. 11.

** Br. L., 1928. VIII. 12.

ból, ezt a címet adta versének. Verscímnek furcsa, de talán éppen ez tölti meg azzal a figyelmeztetéssel, amit én kiolvasok belőle. Nohát! Az irigység még a kutyáknál sem erény, ott is csak marakodás a vége...

A következő héten Móricz Miklós szakismeretére támaszkodva kar a karban vívtunk tovább Gyárfás szenátor úrral. Ez foglalta le minden erőmet és érdeklődésemet. Vártam a Benedek Elek cikkének második részét, de már inkább csak úgy, mint az én sikeres közbenjárásom eredményét. Az eszembe se jutott, hogy mindjárt a megérkezése után, már kéziratban elolvassam. Fűzi jött ki vele s tette az asztalomra:

– Olvassa el, ez közvetve a maga harcát is támogatja...

Nekiestem a kéziratnak, kerestem benne azt, amire Fűzi célzott. Meg is találtam. Igen, ha nem is éppen én inspiráltam, de bizonyos, hogy az én bankharcom „juttatta eszébe” Elek bácsinak ezeket a mondatokat: „És hirdetem azt én Kolozsvártól Gyergyószentmiklósig vagy húsz helyen: Erdély édesanyánknak, ha még úgy lekoldusodott is, valamikor nagy szégyene lesz, hogy Tamási Áronnak nem tudott adni egy darab kenyeret. Meg is hallgatta szózatomat egy nagy bank, úgy meghallgatta, hogy 2500 lejt ajánlott fel neki reggeltől estig tartó görnyedezésért...”* Az a nagy bank – gondoltam – a kolozsvári Hitelbank lehet, amelynek igen tekintélyes urak ülnek az igazgatóságában... Szegény Elek bácsi, nem elég neki a Cimbora „pénzembereivel” keletkezett hercehurca, most még újabb bankosokat is magára haragít. Pedig ezek valahol még visszaüthetnek. Nem szeretik az olyan „pennás embereket”, akiket nem lehet megvásárolni. Szívesebben paroláznak az olyanokkal, akiknek úgy megtölthetik a markát pénzzel, hogy nem marad benne hely a toll számára...

Volt-e ennek a kétrészes Benedek-cikknek szerepe abban, hogy Tamási Áron alig egy hónap múlva jutalmat kapott a Baumgarten alapítványból? Mi annyira büszkék voltunk a lapunkra, hogy úgy viselkedtünk, mintha egyenesen annak a következménye lett volna.

* Br. L., 1928. VIII. 19.

No, ha erre bizonyítékot nem is kaptunk, abban nem kételkedhattunk, hogy Elek bácsi levelezett is az ügyben Budapesttel, s ezekben a levelekben bizonyára hivatkozott a cikkére is!

De miféle összefüggés lehetett az Áronnak ítélt Baumgarten-jutalom és Szabó Dezső sértődött felhördülése között? Valószínűleg semmi; hacsak Szabó Dezső nem hallott a készülő döntésről valami jó előre kiszivárgott hírt. Mi ugyanis Brassóban egyszerre értesültünk a Baumgarten-díjról és Szabó Dezső fuldokló haragú támadásáról. Pedig ehhez az utóbbihoz idő kellett. Először arra, hogy kiváltódjék a Benedek Elek cikke olvastán. El kellett hát küldeni neki a Brassói Lapoknak azokat a számait, amelyekben a kétrészes cikk megjelent, mert az igazán valószínűtlen, hogy a Philadelphia kávéházban gőgös önteltségében tetszelgő Szabó Dezső éppen a neki hatszorosan „vidéki” Brassói Lapokat olvasta volna rendszeresen. Már ha járt volna a Brassói Lapok egyáltalában ennek a budapesti kávéháznak! Áztán idő kellett ahhoz is, hogy a kiváltott harag megteremje a maga gyümölcsét egy pamflet formájában, amelyben írója ilyen jellegű és valóban lenyűgöző erejű tehetségének a legtarajosabbját adta. És ennek a pamfletnek is meg kellett járnia az utat visszafelé Kolozsvárig. Ezt is küldenie kellett onnan valakinek ide Kolozsvárra valakihez, mert olyan nyilvánosságnak nem nagyon örvendő lapocskában jelent meg, amely másként aligha került volna el hozzánk. Pedig az volt a célja ennek az egész kavarnak, hogy itt ható méreg legyen belőle...

A Brassói Lapok szerkesztőségének jó része még nem fogadta magáénak Tamásit és szűzmáriás királyfiát. Horvát Henrik kételkedő fejcsóválásai és megjegyzései erősen hatottak. Füzit sikerült a leginkább közelíteni a regényhez, de azért ő is úgy vélte, hogy ez a „székely különlegesség” nem elég európai. Mikes Imre Markovits Rodion *Szibériai garnizonj*áért lelkesedett, s nemcsak azért, mert ennek már zajos nemzetközi sikerei voltak.

– Ezzel fel tudjuk kelteni a világ figyelmét magunk iránt – mondta –, a másikkal aligha.

Egyetértett vele Krizsán is, bár némi irigy fanyalgással dicsérte a *Szibériai garnizont*. – A fene egye meg, én is megírhattam volna, ha eszembe jut. Hiszen együtt voltam Rodionnal a hadifogságban... Részem van abban nekem is... – Halász Gyula bácsi is a többiek álláspontját erősítette: – Megpróbáltam a regény egyes részeit franciára fordítani. Nem megy. Talpigle székely! – idézett nevetve Nyírőből. Aztán egy történetet mesélt el:

– Egy most brassói, de Szatmárról származott orvos barátom Kovásznán járt beteglátogatóban. Dolga végeztével kiment az állomásra, s csak ott értesült, hogy vonatjának több mint egy órás késése van. Hajnali vonat volt, visszamenni a betegéhez kényelmetlen lett volna, hiszen ott biztosan lepihentek újra, amint őt útra tették. Sétálni kezdett unalmában a sínek mellett, de hűvös volt, egyre szaporábban szedte hát a lábát, s szinte megörvendett, amikor néhány száz méterre tüzet látott fellobbanni a vasút mellett. Ott emberek vannak, legalább elbeszélget velük. Hát valóban emberek voltak ott, székelyek. Ahogy a közelükbe ért, már látta is, hogy alighanem tehervagonra várnak, amelyet meg kell terhelniök. Deszkarakások között heverték ugyanis, elnyúlva egy-egy deszkán a tűz körül. De ébren voltak, pipa, szivar füstölgött a szájukban. A mi barátunk kedélyeskedni akart, odaszólt hát kedvesen érdeklődő hangon: – Hát maguk mit csinálnak itt? – Lassan jött a válasz, mintha nemigen méltatnák feleletre. Aztán végre megszólalt az egyik a pipája mellől: – Vártuk magát... – Olyan zavarba jött erre a válaszra a mi orvosunk, hogy elköszönni is elfelejtett, úgy fordult vissza...

– Nos – fejezte be meséjét Gyula bácsi –, ezt a „vártuk magát”, ezt nem lehet lefordítani úgy, hogy az legyen benne, amit székelyül jelent...

Most, Szabó Dezső szitkozódásainak olvastán, felújultak a viták a Tamási-regény értékelése kérdésében, de abban valamennyien egyetértettünk, hogy nem hagyhatjuk szó nélkül ezt a nyilván Erdélyből és alattomosan megszervezett orvtámadást. Mi ugyanis nem eredetiben olvastuk Szabó Dezső cikkét, hanem a kolozs-

vári Keleti Újság másodközlésében. Abban a Keleti Újságban, amellyel szinte naponta vitában vagyunk Gyárfás Elemér miatt...

A többieknek talán csak ennyit is jelentett ez: a vita folytatását egy új téma ürügyén. Nálunk jelent meg Benedek Elek cikke, a lapot védjük hát, ha visszaverjük a támadást. Addig is, amíg Benedek Elek maga válaszolhat...

Nekem ennél többet jelentett; azt is, hogy hiszen a Keleti Újságnál ott van Zágoni István is, Nyíró József is... Nem, nem! Nekik nem lehet részük ebben az alattomoságban. A szervezés a hátuk mögött történt. De hát ott tartanak már, hogy hozzá kell járulniuk a cikk másodközléséhez? Vagy tán nem is tiltakoztak?

A hírt tehát, hogy Tamási jutalmat kapott a Baumgarten-alapból, nem közölhattük minden megjegyzés nélkül. S nekem, amíg a megjegyzést írtam, egyre csak az járt az eszemben, hogy a szervezés ugyan a Kovács Kálmán ügyességére vall, az irigység, amely a Szabó Dezső felé vezető tájékozódást sugallta, talán Gyallay Domokosra, de felelős a történekeért Nyíró és Zágoni is. Úgy tudtam, mindketten nagy tisztelői Benedek Eleknek, nekik szántam hát a figyelmeztető sorokat: „Az irigység természetesen nem maradt el Erdélyben sem, aminek eléggé el nem ítéhető megnyilvánulása az volt, hogy bizonyos köröknek éppen Szabó Dezsőt sikerült megnyerniök egy egészen szokatlan és minősíthetetlen támadásra Tamási Áron ellen.”*

Másnap megjelent Mikes Imre széljegyzete is Tamási Áron könyvének margójára: *Néhány szó a vakondok ellenforradalmáról* címmel. Elismerte a kritika jogát, de erőteljesen visszautasította Szabó Dezső és erdélyi hívei módszerét: „Amit azonban – írja – Szabó Dezső művelt az egyik budapesti revü s ennek nyomán a kolozsvári hivatalos hasábjain Tamási Áron regényével, az már nem kritika volt, hanem durva, sötét és patológus visszaélés a bírálat fegyverével.”

* Br. L., 1928. IX. 15.

Mikes Imre inkább a Keleti Újságnál tömörülő „vakondokok” ellen írta a cikkét, mint a regény védelmében. Kiállításával azonban megszerezte az egyensúlyozás jogát, vagyis azt, hogy pár nap múlva – igazi véleményének megfelelően – *Hatvany Lajos és Markovits Rodion* címmel a *Szibériai garnizon* mellé is kiálljon, feldolgozva azt a nyilatkozatot, amelyet a börtönéből kiengedett Hatvany adott a budapesti Újságnak. Hatvany ugyanis, aki halálosan elunta, hogy Budapestet folyton kikerülgetve járja a nagyvilágot, hazatért, s bírái elé állott. Ezek el is ítélték „nemzetgyalázás” címen a forradalmi időszakban otthon s később külföldön írott cikkei miatt. Most, miután elengedték büntetése egy részét, kiszabadult. A fogsága alatt fedezte fel a *Szibériai garnizont*, ott a börtönben le is fordította németre. „Minden vágya az, hogy a szatmári újságíró nagyszerű művét megismertesse a világgal.” Egyébként ugyanebben a lapszámban hírt adtunk arról is, hogy „Markovits Rodion a Nobel-díj jelöltje”. Néhány budapesti író ugyanis – egyéni kezdeményezésből – elküldte a *Szibériai garnizont* Stockholmba, s ott a „bizottság felvette az elbírálandó könyvek listájára”.

Benedek Elek válaszcikke Szabó Dezső támadására nagyon hamar beérkezett. S látszott rajta, hogy azon nyomban, mihelyt a Keleti Újságban a másodközlést elolvasta s el fölötte azt az álnok szerkesztőségi megjegyzést is, amely szerint azért vették át a cikket ama budapesti lapból, mert találtak benne „megszívlelni való” – rögtön íróasztalához ült, s róni kezdte betűit a fehér papírlapra azzal a jellegzetes írással, amelyet annyi magyar család ismert szerte Erdélyben az „unokákkal” folytatott levelezés révén. Kézzel írt Benedek Elek, s én amikor a nekem is annyira emlékezetes kézírást láttam és a sorokat olvastam, szinte éreztem betűiben a fájdalmas megbotránkozást. A fájdalmat annak a kolozsvári szerkesztőségnek számára érthetetlen viselkedése okozta, amelyben ott ültek az ő „jóemberei” is; a megbotránkozást pedig Szabó Dezső tajtékzó tobzódása a becsmérő szavak áradatában, ami az ő, mármint a Benedek Elek számára, ugyancsak érthetetlen volt. Tőle ugyanis semmi sem állott távolabb, mint az

irigység és féltékenység. *Mi ez? Mi ennek a neve?* – ezt a címet adta a cikkének, ezzel is jelezve, hogy nem, nem érti, ennek ő nem tud nevet adni.

Előkereshetném most a Keleti Újságnak azt a bizonyos lapszámát, hogy magam csipegessen belőle az írásra és írójára jellemző idézeteket. Nem teszem, megelégszem annyival, amennyivel Benedek Elek éreztette meg akkor az olvasókkal, hogy mi az, aminek ő nem tud nevet adni. Ez így bizonyára jellemzőbb Benedek Elekre. Íme a cikke egy részecskéje:

Nem, nem! Ennek nincs neve. Hogy hová aljasodhatik egy nagy író tollán a mi drága szép nyelvünk, íme előre bocsátok egy-két stílusvirágot: „Egy ilyen ták, egy ilyen tatar, egy ilyen nyüge, egy ilyen gecoj, egyszóval egy ilyen hólyag” (már ti, a szűzmáriás királyfi). „Minden harmadik lapon köpi a markát, a sajátját és a főhősét.” Azután: „olajos habarcsú nyelv-pájesli”, „székely paraszti kan”. „Ő, Szabó Dezső részegen ír és engem ráz a macskanyöször.”

Ha nincs Benedek Elek a maga kikezdhetetlen erkölcsi tekintélyével, talán hat is ez a sziporkázó szitkozódás. De Benedek Elek cikke letörölte a kárörvendő vigyort a hazai irigyek arcáról is.

Csodálatos érzékkel fogalmazott úgy, hogy az itthoniak is megértsék belőle azt, ami nekik szólt:

„Rosszlelkűség és képzelődés diktálta az orbánhegyi székely remetének ezt a nevenincs írást, amikor elvetélt fiának nevezi Tamási Áront, amikor az ő regényhőseinek fattyúgyermekét látja a Szűzmáriás királyfiban. Hiszen van két hasonlatosság Szabó Dezső regényei és Tamási regénye között. Egyik hasonlatosság: Tamási Áron könyve éppúgy tele van ragyogó képekkel, mint Szabó Dezső regényei, de egyetlenegy kép sem a Szabó Dezsőé. Másik: Tamási Áron még nem nagy művésze a szerkesztésnek, ez bizonyos. De Szabó Dezső sem, ez is bizonyos. Érdekes: Szabó Dezső észreveszi a maga hibáját Tamási Áronnál, de nem veszi észre az erényeit...”

„Ha neked igazad van, ó orbánhegyi remete, mi mindnyájan (Makkai Sándor, Jancsó Béla, Gaál Gábor, Kő-

műves Lajos s tán mások is), akik új csillagot üdvözöltünk Tamási Áronban, kötözni való bolondok vagyunk.”

„De neked nincs igazad, ó orbánhegyi remete. A te igazságod olyan igazság, amelynek nincs neve. S hogy ebben a nevenincs igazságban megszívlelendő szempontot talált egy erdélyi újság (oldalnyi dicshimnusz közlése után), nehogy javadra írd, ó, orbánhegyi remete.

Ennek sincs neve!”*

Egy hét múlva Szentimrei Jenő szólt hozzá lapunkban a vitához. Olyan címet adott a cikkének, mintha egyeztetni akarna: *Erdélyi barátaitól akarom megvédeni Szabó Dezsőt* – írta, de a cikkben olyan keményhangú ellentámadás volt Szabó Dezső és budapesti szócsöve, az Előőrs nevű hetilap ellen, hogy sajátságos módon Kolozsváron s éppen a mi baráti körünkben támadt kifogás ellene. No, nem a nyilvánosság előtt, hanem levelezésben és a baráti beszélgetések során. Jancsó Béla, aki még egyetemi hallgató korában sodródott a Szabó Dezsőért rajongó fiatalok közé, komolyan vette Szentimrei cikkének a címét, s fájt neki, hogy a cikk végül is „nem védte”, hanem támadta a nyilván félrevezetett Szabó Dezsőt. Az volt a véleménye, hogy Szentimrei nem ismeri eléggé Szabó Dezső publicisztikai működését, s ezért igaztalan vele szemben. Talán írt is Budapestre, hogy ő végezze el azt a feladatot, amelyet Szentimrei cikke csak ígért a címében. De hát törődött is az orbánhegyi toporzékoló bölény egy fiatal kolozsvári orvostanhallgató levelével! Talán már írta is a választ Benedek Elek cikkére – most már egyenesen Benedek Elek ellen. Megjelent ez a cikk is a már említett budapesti hetilapban, elküldték a Keleti Újságnak is, de most már ott is, a szerkesztőségben is akadt három ember, aki erélyesen és nem eredmény nélkül tiltakozott. Szentimrei fogalmazása szerint „nem vállalták a közösséget azokkal, akik a lap szerkesztőségében és annak mögötte gonosz és alattomos manőve-

* Br. L., 1928. IX. 17.

rekkel rohasztják ezt az éppen eléggé rohadt erdélyi atmoszférát”.*

(Ki lehet az a harmadik? – töprengtem. – Bizonyára Kőműves Nagy Lajos. Vagy tán Ligeti Ernő? Szíve szerint bizonyára ő is. De neki nehezebb szembeszegülni a lap uraival...)

De azért megjelent a cikk itt, Erdélyben is. Benedek Marcell minősítése szerint „egy elég magas pártfogókkal dicsekedő revolverhetilapnak köszönhető az erdélyi nap világát”.**

Nem olvastam el a cikket ama „revolver-lapban”. Szentimreitől tudtam meg róla annyit, hogy konjunkcióra székelynek nevezte benne Benedek Eleket, és – elképesztő kegyetlenséggel – a „sírba kussolta” az öreget. További minősítését megint csak Benedek Marcelltól kérem kölcsön: „...alacsonyabb, gonoszabb, rosszhiszeműbb, elvakultabb írás a hitviták korában sem látott nyomdafestéket. A veszett sakál végigcsurgatta nyálát mindenem, ami Benedek Elek életében, jellemében, alkotásaiban szép, nemes és önzetlen...”

Ezt a cikket Benedek Elek már nem olvasta. Megővta tőle a fiúi szeretet és aggodalom. „Nem éri meg – sietett levelében figyelmeztetni Benedek Marcell Budapestről –, hogy olvasása közben egyszer is fedjedbe szálljon a vér. Tedd meg azt, amit oly sokszor tettél már személyedet támadó írásokkal: dobd a tűzbe olvasatlanul, ha valamelyik jóakaród szükségesnek vélné, hogy elküldje neked.”

A tűzbedobás elmaradt. A cikk maga, és erdélyi megjelentetése különösen, most már olyan egyöntetű felháborodást váltott ki mindenfelé, hogy a „jóakarók”, kushadtak, senki se küldte el Benedek Eleknek. Ez a tény reményekkel töltötte el Jancsó Bélát, aki megható igyekezettel próbálta önmaga előtt is mentetetni „bálványát” s békét közvetíteni a tőle annyira szeretett emberek között. Újabb levelet kaptam tőle, amelyben megismételi, hogy Szentimrei igazságtalan Szabó Dezsővel szemben. De hadd idézzek ebből a levélből,

* Br. L., 1928. XI. 5.

** Benedek Marcell: *Egy magyar író tragédiája 1929-ben.*

amely annyira jellemző írója igazságkeresésére. Béla is cikkekre készül az ügyben, ezt jelenti be. Így: „Ezt szükségesnek tartom megírni, hogy igazságot szolgáltatassak Áronnak is, mert csak az igazság alapján találkozhatunk, de azon az alapon kell találkozoznunk. Én egy hosszú levelet írtam neki szept. végén, de ezt 27-én adhattam csak fel, akkor már a 29-ről datált Benedek elleni cikk meg volt írva, s így keresztettk egymást. Nem tudom, Sz. D. megkapta-e, mert semmi választ rá nem küldött.”

A bejelentett cikket meg is írta Jancsó Béla barátom, s én egy viláért útjába nem állottam volna béketeremtő szándékának. De a cikk már csak a következő év január végén érkezett be. S ekkor már „olyan messze” voltunk a történetektől, s annyira igyekeztünk elfelejteni őket, hogy a cikk nem keltett nagyobb feltűnést. Igaz, annyi tárgyilagosság, egyeztetési szándék és józan önmérséklet volt benne, hogy az szinte már nem is talált írója fiatalságához. S elűtött a napilapokban „kívánatos” vitacikkek hangjától is...

A „csúnya ügy” – így neveztük egymás közt később – különben is valami csömörfélét okozott szerkesztőségünkben is. Emiatt vita volt már Tamási Áron októberben küldött cikke körül is. Leadjuk? Ne adjuk?

– Olvassa el, s döntsön – adta át nekem a cikket Füzi.

A cikk a *Szűzmáriás királyfi* miatt keletkezett nagy harcot idézte fel úgy, hogy erdélyi okozóiba csapjon a kigúnyolás néhány csípős nyílveszője. De Áron irodalmi formát adott neki, álomba tette át a valóságot s ezzel olyan meseszerűvé, hogy jórészt csak a beavatottak érthették meg a célzásait. A cikknek ezt a címet adta: *Egy éjszaka Dózsa Györggyel*. Önmagát álmodta Dózsa Györgynek, s azokat, akiknek az ő „nagy csatájában” valami szerepük volt, maga körül látta álmában is. A „fehérszakállas, barnaszemű, büszke székel”, aki felkarolja Dózsa ügyét, nyilván Benedek Elek. Aztán olvastam tovább, hogy „nyárádmonti Balog diák... magosba nyomá rúdjával a zászlót”, s

megismételte a jelszót: „Vágjuk az urakat!” No, ez nyilván én vagyok. De Dózsa György megkérdi: – „Hát jóbátyám, Gergely hol vagyon?” És így kapja a feleletet: – „Ő a keleti részen figyelő állásba bévevé magát, mert a harcot nem javasolja.”– Ez persze Nyíró a Keleti Újságnál. De összeröföntek az urak is Kolozsváron „az Uगतóban” (ez meg a Majális utcai Társadalom nevű polgári klub!), itt „zsoldosokat” találtak, akik „azt vallották, hogy az ő uruk Szapolyai Dezső [Szabó Dezső]...” „Ezek elnyomák Dózsaékat, s Szapolyai rendeletére meg akarák sütni őket”... De aztán leszállta a zászlóról Szűzmária, „s vágni kezdé az urakat... s amint lehulla egy-egy főembernek a feje, megdördüle az ég...”

Ennyi volt az álomlátás kerete, amelyből Tamási sok epével s mégis inkább mosolyogatóan egy egész cikket kerekített ki, befejezván a felébredés sóhajával: Bizony kár, hogy csak álom volt! Persze azok, akikbe a nyilak betalálnak, aligha mosolyognak majd – gondoltam. – Vagy ha mégis, hát csak úgy, mint aki vadalmába harap a vélt édes helyett. Éppen ez aggasztotta Füzit:

– Érdemes újra felkavarni az ügyet?

– De hát éppen az ne kapjon szót, aki a leginkább érdekelt benne? – ösztökéltem. – Áront támadták, joga van védekezni...

– De éppen most, amikor a Helikon írói Budapestre készülnek? Még valami botrányt kavarnak ott Szabó Dezső...

– Ha kavarnak, az csak még jobban a helikonisták mellé állítja a budapestieket...

– Hát lehet... S a lapnak nem árt – hátrált meg Füzi. – Annak csak használ, ha zaj van körülötte.

A cikk megjelent, és – nem történt semmi.

Azok, akiket Kolozsváron eltaláltak Tamási nyilai, megelégedtek a fanyar mosollyal, nem küldték el a lapot Szabó Dezsőnek. Ő pedig aligha vett annyi fáradságot, hogy utánakutasson Budapesten, még ha halott is harangozni valamit. Éppen! Egy vidéki napilapocska!

A Helikon íróit „rendkívüli ünnepléssel fogadta Budapest”. Így számolt be lapunk 1928. okt. 27-i száma.

S másnap a református nőszövetség rendezett „meleg fogadtatást” Benedek Eleknek Brassóban. Meleg azért volt a fogadtatás, mert a templomot zsúfolásig megtöltötték a mindenféle vallású érdeklődők, a rendezvényt pedig azért tartották a templomban, mert Bickerich Viktor az Erdély-szerte ismert szász orgonaművész is meg akarta tisztelni Benedek Eleket a játékával.

Tamási Áron pedig a következő év januárjában most már nem jutalmat kapott a Baumgarten-díj alapjából, hanem megkapta magát a díjat havi járadék formájában. Egy egész évig tehát biztosítva volt számára az anyagi gondoktól mentesített szabad alkotás lehetősége. Gulácsy Irén ugyanakkor az alap egyszeri segélyében részesült.

Áron tehát egyenesbe jutott...

Most rajtam a sor... Elkészültem a *Vakvágányon*-nal, s azt írtam meg benne, amit éppen akartam. S úgy véltem: úgy is írtam meg, ahogyan akartam, egyenesen szoltam benne a „máról a mának”, nem rejtettem megfejtendő célzások, képek, szimbólumok mögé sem érzéseimet, sem azok okát és értelmét. S magunkról írtam s magunknak! S a jelenünkről, amely keserves ugyan, de mégis magában rejt egy jobb jövő lehetőségét, csak meg kell találnunk a hozzá vezető utat. Az az út ugyanis, amelyen vonatozunk, a türelmetlen nacionalizmus útja. És ez nagyon rossz. Ez nem a jobb jövőndőbe, ez vakvágányon visz...

Ez, ez a felismerés volt fontos nekem, erre akartam rámutatni, ezt akartam tudatosítani. No meg azt, hogy ez ellen harcolni kell. De úgy mindkét oldalon, hogy valóban megtalálhassuk egymást – és közösen a helyes utat... A helyes út képe, a két nép dolgozóinak egymásra találása azonban csak éppen felvillan a regényben. Ó, hiszen annyira távolinak látszott a politikai pártok egymásra és a kisebbségekre acsarkodó marakodása közepette... Hiszen még Iorgával is állandóan vitatkoznunk kellett; azért, mert nemcsak

egyetemi tanár, tudós és emelkedett szellemű szerkesztő volt, a „legkiválóbb román”, ahogyan Móricz Miklós nevezte egy vezércikkében, hanem pártvezér is. A tudós becsületessége visszavonatta vele azt az elhamarkodott elméletét, hogy a székelyek elmagyarosodott románok, a pártvezér azonban nemegyszer a kisebbségek terhére taktikázott a hatalomért folyó harcban...

Nem emlékszem már, hogy pontosan mikor küldtem el a regény kéziratát a Szépmíves Céhnek. De arra emlékszem, hogy egyre a regény és a benne kifejezettnek vélt gondolatok kavartak a fejemben akkor is, amikor – éppen ezzel az indítással – beleszóltam én is a Romániában is alakulóban lévő Pen Club körül kezdett párbeszédbe. Annyit vitáztam már – s nem is sikertelenül –, hogy nem akartam kimaradni ebből sem. Pedig tán nem is illett közbeszólni, hiszen olyan emberek cikkeztek az ügyben sima udvariaskodással, mint Nichifor Crainic, Kuncz Aladár és Heinrich Zillich. Engem azonban akkori hangulatomban éppen ez a nem nagyon őszinte udvariaskodás ingerelt. Nichifor Crainic meghívta a Pen Club román tagozatába a kisebbségi magyar és német írókat is. A magyarok nevében Kuncz Aladár, a németek nevében Heinrich Zillich válaszolt. Nagyon egyformán mind a kettő, hiszen akkor már kialakult a kapcsolat a Helikon és a Kling-sor között, bizonyára előre megbeszélték: ne legyen ez a válasz elfogadás sem, elutasítás sem! Csak aggodalmat fejezzen ki, hogy aligha lesz gyümölcsöző egy ilyen közösködés, amikor mind a magyar, mind a német kisebbség annyira tele van sérelmekkel. Ebben a válaszban tetszett nekem az, hogy az írók azonosultak benne népükkel. Ó, ezt helyeseltem! Nem helyeseltem azonban, hogy Nichifor Crainic ezzel a tanáccsal akart hidat kínálni nekik az aggodalmak szakadéka fölé: Mi írók ne politizáljunk! Szép cikk volt a Nichifor Crainicé, érezhető volt benne a megértés is, a jóakarát is. Az sem volt kétséges előttem, hogy ő nem az ideológiai semlegesség mellett emelt szót, hanem az úgynevezett „napi politikát” akarta elhárítani az írók találkozásának útjából. Bókoltam ilyen értelemben én is előtte, de számon kértem tőle is, a másik kettőtől is

az igazi, a nemes politizálást, az eszmékért folyó harcot. Csak így lehet őszinte és tartós az írók találkozása. Cikkem utolsó mondata talán helyesen világítja meg azt, amit az egészzel mondani akartam: „Fenségebb és szebb hivatást még nem osztott ki a Teremtő, embernek, mint a romániai íróknak; nekik három náció egymásbaroppanásából kellene kinevelniök a jövő emberét.”*

A magyar és német írók végül is vállalták a részvételt a Pen Club romániai tagozatában. A vezetőségbe Bánffy Miklós mellett Tamási Áront is beválasztották. Volt ebben valami része az én cikkemnek? Én nem gondoltam erre; csak akkor, amikor egy kolozsvári látogatásom alkalmával Kovács László – lehet, csak úgy hirtelen ötlettel – megkérdezte:

– Remélem, bízol benne, hogy Áron jól képvisel majd a Pen Clubban benneteket?

– Kik azok a „bennetek”?

– Nos, hát az a harcos irányzat, amelyet a Brassói Lapokban képviseltek...

Gúnyolódik? Vagy csak így álcázza a meghátrálást? Annyi bizonyos, hogy „ők” a Szabó Dezsővel való harcban, legalábbis a nagy nyilvánosság előtt, igen bölcs mérsékletet tanúsítottak! Erre célozna, amikor a Brassói Lapokat emlegeti? Mindegy! Az bizonyos, hogy a mi „harcos irányzatunk” kezdi maga köré vonzani az embereket.

Erre magyaráztam Dsida Jenő váratlanul érkezett levelét is. Hiszen igaz, írtam a verskötetéről, de miért nem akkor mindjárt köszönte meg azt a kis recenziót? Miért érzi ennek szükségét most, nyolc hónap múlva? Persze, verseket is küld, s célozgat a tiszteletdíjra is... De levelének a hangja olyan nyílt és őszinte, mint akinek teljes bizalma van bennem; és mintha reánk, a Brassói Lapokra szeretne támaszkodni... szemben azzal a csoporttal, ahol most dolgozik. Hiszen vissza is élhetnék a bizalmával... Íme néhány „pikánsan” érdekes vallomás a helyzetéről, amelyből „már elege van”:

* Br. L., 1928. X. 11.

„Egy éven át szerkesztettem a Pásztortűzet, az ott dülő bal- és jobboldali harcok azonban valósággal két malomkő közé szorítottak.”

(Vajon milyen baloldaliakra gondolt ott?)

„Rettenetesen sokat verekedtem, s mert sajnos, túlságosan szenzibilis vagyok, valósággal a hányásig undorodva menekültem onnan. Egy évi szabadságot kértem és kaptam a laptól (azt hiszem, igen szívesen megadták azért az élvezetért, hogy ne lássanak, no meg erre az időre fizetést se kértem). Finta Zoltán kolléga vette át most a Pásztortűzet, de meg vagyok győződve, hogy Gyallay úrék benne is törököt fogtak.”

(No, a „jobboldaliakat” legalább megnevezi! S nem rajong értük!)

„Most itt élek Abafáján, báró Huszáréknál nevelősködöm. Pihenek, igyekszem minél kevesebbet hallani Kolozsvár felől, s üres óráimban jogi tanulmányaimat folytatom.”

(Persze, hiszen komoly szervi szívbjaja van, azért hangsúlyozza – gúnyosan természetesen –, hogy pihen. Hiszen nevelő, házitanító! Köszönöm, volt nekem is részem benne...)

„Itt végtelen szellemi restség közepette élek, de ha már nincs műveltség és művészet, legalább félműveltség és dilettantizmus sincs. De van egyéb...”

(Ez jól megmondja a véleményét a báróiról – derülök egyetértően. – Vagy tán arra céloz, hogy éppen ebben van a pihenése? Aligha, hiszen dolgozik is, verseket küld... De mi az az „egyéb”?)

„Igen nehéz anyagi viszonyok közt vagyok, s rám férne egy kis honorárium. Azért küldöm, a Szerkesztő Úrra bízva, néhány mellékelt írásomat a Brassói Lapok számára, avval a kéréssel, hogy a kiutalt honoráriumot lehetőleg azonnal szíveskedjenek hozzám juttatni ide, falusi címemre.”*

(Ez hát az „egyéb”. Ez a lényeg. Hát olyan szűkmarkúak azok a báróék?!)

* A levél keltezése: 1929. január 5.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Azt hiszem, válaszom erre a levélre s a benne megadott hosszú címre (Mélt. Br. Huszár László címén Dsida Jenő joghallgató. Apălina [Abafája] P. u. Reghin. Căsuța poștală Nr. 6. Jud. Mureș) kiutalt honorárium volt. A következő vasárnapi számunkban ugyanis már meg is jelent a küldött versek egyike. (Ugyanabban a számban, amelyben Jancsó Béla *Szabó Dezső és Erdély* című cikke, amelyet borogatásnak szánt a tüzes daganatra.) S aztán egy ideig még elég rendszeresen ott voltak a Dsida-versek vasárnapi számainkban...

ÚJRA POLITIKA – SOK VERGŐDÉSSEL

A harc és az erre irányuló tömörítés szelleme ragadta magával ebben az időszakban a Brassói Lapok szerkesztőségét. Jól ment a lap, népszerűsége napról napra nőtt, s ez fokozta a mi bátorságunkat is. Terjeszkedtünk. Márai Sándor akkoriban induló „tehetséges fiatal író” volt Budapesten. Nem tudom, hogyan keresett és kapott kapcsolatot velünk, de első regénye, a *Bébi vagy az első szerelem* nálunk jelent meg folytatásokban először. Egyidejűleg rendes cikkírónak szerződöttünk. S fiókszerkesztőséget szerveztünk Budapesten, amelynek a vezetését Móricz Miklós vette át. Belénk is kötött miatta a Viitorul, a liberális kormány felhivatalosa. Azzal vádolt meg, hogy nincs más célunk, mint „fenntartani az összeköttetést az irredenta körökkel”. Halász Gyula válaszolt a vádra szellemenesen, bátran és keményen. Most már valamennyien tartottuk magunkat ahhoz az alapelvhez, amely a Pen Clubbal kapcsolatos cikkemben megfogalmazódott: igenis politizálni kell mindenütt, közéletben, társadalmi életben, irodalomban; de mindenütt eszmei alapról és a haladás érdekében.

S úgy látszott, erre az eddiginél tágabb lehetőség is nyílik. A liberális kormány ugyanis, amely ellen igazán minden politikai és társadalmi erő összefogott, nem bírta tovább az ostromot, s lemondott 1928 vége felé. A tömegek országszerte a Nemzeti Parasztpárt győzelmét látták Brătianu Vintilă bukásában. S milyen jókor jött ez a Kós Károly-féle s a Magyar Párt okozta keserű csalódások miatt újra harcra ajzódott Magyar Néppártnak! Éppen azokban a napokban tartotta székeljudvarhelyi kongresszusát, s most már nyíltan nemzeti parasztpárti elkötelezettséggel. A kongresszust Kecskeméti István kolozsvári református teológiai tanár nyitotta meg, Réti Imre a megye politikai helyzetéről tartott beszámolót, Kós Károly az iskolakérdéssel

foglalkozott. Ipari, gazdasági és kertészeti mintaiskolák felállítását sürgette. De hát miért nem szólt egy szót sem politikai kérdésekről, hiszen most látszott csak ígéretesnek az ő „reálpolitikai” elképzelése. A politikai előadó Deutsek Géza volt. Ismertette a párt országos programját. Aztán felolvasta a határozati javaslatot, amely „élesen elítéli a magyarság addigi panaszkodó és siránkozó politikáját, és az általános népjogok keretében követeli a lelkiismereti szabadságot, a sajtó és a népkisebbségi jogok sérthetetlenségét”.

Ez volt tehát „új” politikai irányulás a Néppártban, a sérelmi politika elítélése. De annyira új volt, annyira frissen alakulhatott ki s talán már csak ott a helyszínen a kormánybukás hatása alatt, hogy túl elvontnak, elvinek, légiesnek hatott. Ez és ennyi aligha elensúlyozhatta a Magyar Párt alig pár héttel azelőtt hozott határozatát, amely éppen ellenkezőleg: a harcot mondotta ki a liberális kormány elnyomó politikája ellen. S ennek a határozatnak erőt adott a közvélemény, a tömegek helyeslése. Hiszen ha ez a néppárti határozat legalább nyílt célzást tartalmazott volna a gyulafehérvári határozatokra! Ezt azonban nem tehette azért, mert ki tudja, hátha mégsem a Nemzeti Parasztpárt kap megbízatást az új kormány megalakítására?! Talán rontaná is egy ilyen célozgatás az esélyeit?!

S ez a kétségeskedés, tétovázás nem is volt indokolatlan. Híre járt, hogy a trónigényéről lemondott Károly trónörökös megbánta volna korábbi elhatározását. Amíg a liberális kormány állott az ország élén, amely kimondotta volt az ő „száműzetését” természetesen nem is gondolhatott semmiféle próbálkozásra. Ám ha a Nemzeti Parasztpárt kerülne uralomra? Márpedig egy ilyen közjogi változás sok bonyodalommal megrázkódtatással járna...

A régenstanács tehát igyekezett kitérni a tömegekből áramló sodrás elől, amely Maniu–Mihalache öszszefogásából létrejött nemzeti parasztpárti kormányt követelt. Segítettek ebben a politikai pártok közül azok, amelyek „esélyeseknek” érezték magukat a kormányzásra. Goga különösen.

Zilált volt az ország gazdasági helyzete is. A liberális kormánynak minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult, nem tudta nyélbeütni a külföldi kölcsönt, amelyet a stabilizációra akart fordítani. Ez volt bukásának egyik oka is: a külföldi tőke bizalmatlan volt a belső politikai zűrzavarok miatt. A kormányválság napjaiban zúgatni kezdte a sajtó is, hogy „megkezdődött az infláció”, s a gazdasági romlást csak fokozza a politikai helyzet rendezetlensége.

Ilyen körülmények között szólt bele Goga a politikai hangzavarba. Kifejtette egy sajtónyilatkozatában, hogy Maniu népszerűségét „patologikus jelenségnek” tartja; rövidesen elmúlik majd. Aztán arra hívta fel a figyelmet, hogy az ő kormányzása alatt nem volt semmiféle zavargás, míg „a liberális kormány kitermelte a nagyváradi pogromot”. Goga kapcsolata az antiszemita cuzista mozgalommal ekkor már közismert volt. Nyilatkozatának volt tehát olyan ki nem mondott értelme is, hogy ő – éppen kapcsolatai révén – féken tudná tartani az antiszemita szenvedélyeket. Ez pedig – s ez volt a nyilatkozat másik ki nem mondott, de sugalmazott értelme – megnyugtatná a külföldi pénzesportokat is, amelyekkel a kölcsöntárgyalások folyamatban vannak...”*

A régenstanács hasznát vette Goga nyilatkozatának olyan értelemben, hogy felvetette a „nemzeti koncentráció” gondolatát. A külföld bizalmát egy ilyen nemzeti kormány szilárdíthatná meg a leginkább. Haza is rendelte Genfből Titulescut, aki talán egyedül alkalmas arra, hogy nagy tekintélyével és fölényes európaiasságával személye körül tömöríthessen egy ilyen nemzeti kormányt. S milyen jó volna Titulescu mint miniszterelnök a kölcsöntárgyalások sikere érdekében!

Maniu azonban ragaszkodott ahhoz a régenstanács előtt is, hogy az országnak erős pártkormányra van szüksége, s ilyen erős pártkormányt éppen csak ő tud alakítani...

A régenstanács ennek ellenére Titulescunak adott kormányalakítási megbízást. Ő meg is kezdte tárgya-

* Br. L., 1928. XI. 9.

lásait, s nyomában a szemfüles újságírók tömegével – nem, nem tudott tőlük semmiféle ravaszsággal szabadulni – végiglátogatta a pártvezéreket. A sajtó pedig beszámolt minden lépéséről, s mert a tárgyalásokon elhangzott nyilatkozatokat mégsem hallgathatta ki szó szerint a csukott ablakokon át, az általános benyomásokról tájékoztatta az utcákon izguló tömeget, így: Titulescu udvariasságból vállalta a kormányalakítási megbízást, de maga sem bízik a sikerben! Maniu kinevezése küszöbön áll...

A Brassói Lapoknak két november 11-i keltezésű lapszáma jelent meg. Az egyikben a Legújabb rovat jelzi az izgalmas várakozást. A másiknak új első oldala van, amelyen hatalmas betűkkel jelenti: *Maniu miniszterelnök*. Aztán megírja, hogy az izgalmas estén Bukarest egész lakossága az utcán tartózkodott, a királyi palota előtti teret pedig hatalmas tömeg lepte el, úgy várta a döntést.

Az első oldalt a lap nyomása közben cseréltük ki, hogy hírül adjuk az olvasóknak a nagy hírt. Nem is mentünk haza a szerkesztőségből csak reggelfelé.

A következő lapszámban már azt adjuk hírül, hogy Bukarest ünnepli az új kormányt. S ezzel egyidejűleg minden megjegyzés nélkül közöljük a gyulafehérvári határozatok néhány szakaszát.

És közöljük a Magyar Néppárt Maniunak küldött üdvözlő táviratát. Aláírók: Kecskeméti István elnök, Deutsek Géza főtitkár. Két nap múlva a lap „nagy szenzációja” Maniu szűzbeszéde, amelyet huszonkét évvel azelőtt tartott a magyar parlamentben. A lap csemegének szánta ezt a „kiásott” egykori hírlapi közleményt; s különösen annak egy belőle kiemelt mondatát: „A legerélyesebben harcolunk a kormánynak olyan intézkedései ellen, amelyek csak egy faj érdekeit szolgálják.”

Nagyon meg voltunk pendülve. S tele voltunk jóreménységgel. Az új kormány megszüntette a cenzúrát, és felfüggesztette az ostromállapotra vonatkozó rendelkezéseket. Kilátásba helyezte az általános amnesztiát is. Az Adevárulban Gheorghe Pop nagy cikket írt a kisebbségi kérdéstről, s bizonygatta, hogy a Nem-

zeti Parasztpárt kitart Gyulafehérvár mellett. És kiírták az új választásokat.

Én, személy szerint, azonnal az esedékes jelölésekre gondoltam. Azzal a jelszóval, hogy „de most már a magyarság is új képviselőket akar az új parlamentbe”, igyekeztem felsorakoztatni azokat a szellemi erőket, akik – megítélésem szerint – tudásukkal és személyi varázssukkal is elősegíthetik felülemelkedésünket a nacionalista elfogultságokon. Így lettek az „én jelöltjeim” például Bitay Árpád, Halász Gyula, Antalfy Endre, Molter Károly, Szentimrei Jenő; és az olyan ügyvédek, gazdasági szakemberek, akik a Bankszindikátus ellen viselt harcom idején fogékonyságot árultak el a tömegek érdekeinek megértése iránt, mint például Ferenczy Zsigmond marosvásárhelyi, Tódor Béla gyergyószentmiklósi, Molnár Dénes kézdivásárhelyi, Meskó Miklós dévai ügyvéd, Kabos Ármin temesvári kereskedő... (Úgy látszik azonban, hogy az én ajánlásom nem vált a javukra, mert a Magyar Párt csak egyet fogadott el belőlük, a marosvásárhelyi Ferenczy Zsigmondot. Ám őt is olyan hátulra tették a jelölőlistán, hogy lemondott a „megtiszteltetésről”, mert azon a helyen már nem volt semmi esély a megválasztására...)

A Magyar Párt önálló listával indult a küzdelembe. A Nemzeti Parasztpárt ezúttal olyan erősnek érezte magát, hogy könnyedén lemondott a választási egyezményről, s még a tiszta választásokra is ígéretet tett a megindult, de hamarosan megszakadt tárgyalásokon. Talán nem akarta kitenni magát támadásoknak a „grófok pártja” miatt? A néppárti magyarokat vállalta, ezekkel viszont nem volt sok szerencséje. Kós Károly – ezúttal a maga személyére is rámérte reálpolitikai szempontjait – váratlanul kilépett a pártjából. Így a kormánypárt listájára csak két magyar jelölt került Udvarhely megyében, dr. Réti Imre és dr. Ferencz Balázs ügyvédek. Egészében vállalta azonban a Nemzeti Parasztpárt a szocdemeket és a szászokat. Sőt még a cionistákat is!

Mindeddig áttekinthető és érthető volt számunkra, mármint szerkesztőségünk számára a választási küzde-

lemre felsorakozó erők helyezkedése. Készségesen szidtuk a liberális pártot és felbujtóit, akik véres zavargásokat szítottak Bukarestben. Ilyen hírek jöttek a Zsilvölgyéből is. Ott is liberálisok szítják a munkászavargásokat, úgyannyira, hogy már „sztrájk előtt áll a Zsilvölgye”. A liberálisok aknamunkája – kiszámítottan a választások előtt – nagyon is hihető volt, annál is inkább, mert a bányavállalatokban liberális tőkésék voltak az urak. Csak az volt a meglepő, hogy a „zavargók”, „rendbontók” éppen azok a bányászok lennének, akik úgy várták a nemzeti parasztpárti kormányt? Aztán Brassóban voltak „kilengések”, amelyek miatt a hatóságoknak fel kellett oszlatniuk a dolgozók blokkjának választási gyűlését. De itt már szemtanúk jöttek be a szerkesztőségbe, s elmondták, hogy szervezett csoportok zavarták meg a gyűlést felismerhetően azzal a céllal, hogy ürügyet szolgáltatassanak a rendőrségnek a feloszlatásra. S ezek a szervezett csoportok a kormánypárt embereiből kerültek ki...

Mi az, hát a szocdemekkel közös listán felvonuló kormánypárt a baloldal ellen kezdi a harcot? – Hát hol kezdené? – kacagott avatottan Krizsán. – Hiszen talán benne is van ez a választási egyezményben. Mit gondoltok, a dolgozók blokkja melyik más párttól vonna el szavazatokat, ha nem éppen a szocdemektől?

Mi a székelyudvarhelyi határozatok alapján, amelyeket helyeseltünk, a Magyar Pártot támogattuk a választási küzdelmekben. Önálló listája és Kós Károly visszavonulása után ez mindenképpen helyesnek látszott. De feloszlott gyűlésük után úgy éreztük, az a becsületes, ha nyilvánosságot adunk a Falusi és Városi Dolgozók Blokkjának is. Így írtuk meg, hogy Udvarhely megyében letették a listájukat a következő nevekkel: 1. Jakab János székelyzsombori asztalos, 2. Balló Albert nyárádrémetei földműves, 3. Kovács Andor kápolnásfalusi kisgazda, 4. Simó Géza munkás titkár. Sikerült letenniük listájukat Brassóban is Ilyés József mechanikus, Obercian Géza cipész és Benedek Köteles Mihály földműves jelöltek nevével.

Nem, nem jószoltunk sikert ezeknek a listáknak. De csak szerepeljenek, legyenek ott – figyelmeztetésül a Magyar Pártnak! S a választások előestéjén szemére hánytuk a kormánynak is, hogy „ha a propagandát a Falusi és Városi Dolgozók Blokkja elleni kilengésektől eltekintve nem is befolyásolják, az agitáció külsőségei a legtávolabbról sem civilizatorikusak”.* Bírálattunk azért ilyen szelíd, mert a kormány betartotta a Magyar Pártnak tett ígéretét: nem akadályozta a választási küzdelemben még Udvarhely megyében sem, ahol pedig a maga listájára tette a magyar néppárti jelölteket. Sőt mintha a Dolgozók Blokkja elé állított hatósági akadályok is inkább a Magyar Pártnak nyújtottak volna támogatást! Otromba kortesfogást is csak egyet szellőztethettünk meg. Kézdivásárhelyen a magyar alpolgármester antiszemita botrányt rendezett az egyik vendéglőben. Azt kiabálta, hogy ő a Magyar Párt cuzista csoportjához tartozik. Mi persze nyomban azzal gyanúsítottuk meg az egyébként beszszelt állapotban lármázó tanácsost, hogy a „liberális párt bérence”. De minden egyebet is a liberálisok terhére írtunk, ami a kormányra kedvezőtlenül befolyásolhatta a választások eredményét. A lej értéke tovább esett, s ez nagy izgalmat váltott ki a tömegekben, mert az árak rohamosan emelkedtek. A kormánypárt lapjai nyomán mi is a liberálisok „hazafiatlan, aljas pénzügyi manővereinek” tulajdonítottuk a pénzromlást. Elterjedtek olyan hírek is, hogy a liberális párt bosszúból kétségessé akarja tenni a külföldi kölcsöntárgyalások sikerét. Ezért erős balratolódással vádolja a nemzeti parasztpárti kormányt. Hát emiatt vigyáz annyira Maniu, hogy kommunisták nehogy beszivároghassanak a parlamentbe? Ez volna hát a magyarázata a zsilvölgyi provokációknak? A baloldali csoportosulások ellen tapasztalt hatósági erélynek?

Kommunista vagy ezzel gyanúsítható egyén nem is került be a parlamentbe. A kormánypárt elsöprő győzelmet aratott a választásokon: 348 mandátumot vitt el a listája. Igaz, ebből le kellett adnia a németeknek

* Br. L., 1928. XII. 14.

tizenegyet, a szocdemeknek kilencet, a cionistáknak négyet, az ukránoknak egyet, a független újságírók csoportjának négyet, de így is maradt neki 319. A külön választási listákon csak a Magyar Párt ért el jelentős sikert: tizenhat képviselői mandátumot szerzett. A liberális pártnak mindössze tizenhárom, Lupu pártjának öt, s a közös listán induló Averescu–Iorga összefogásnak is mindössze öt képviselői hely jutott.

Úgy tűnt, hogy az ország elégedett az eredménnyel.

A Brassói Lapokban a „magyar” sikert dr. Péter Antal apátplébános, a Brassó megyei párttagozat elnöke méltatta vezércikkben.

Aztán megnyílt az új parlament, s a kormánynyilatkozat egyetlen nehézkes mondatban említette fel a kisebbségi kérdést. Így: „A román nép egyenlőségi érzelmének megfelelően az összes nemzeti és vallási kisebbségek alkotmányos intézményeink keretein belül s azon idők szellemében, melyekben élünk, igazságos megoldásnak fognak örvendhetni.”*

Az idők szellemében, amelyben élünk? A diákmozgalmakra, a nagyváradi és kolozsvári rombolásokra, az év folyamán lezajlott perekben hozott ítéletekre gondoltunk – s nem voltunk elragadtatva... De kaptunk más ízelítőt is csakhamar az idők szelleméből. Az új parlament vezetőségének a megválasztásánál javaslat hangzott el, hogy a „nyugati parlamenti szokások szerint” válasszák be a tisztikarba a nagyobb ellenzéki pártok képviselőit is. Aligha történt ez a kormány tudta nélkül. Inkább azért volt a javaslat, hogy alkalmat adjon Vaida–Voevod belügyminiszternek – az erélyes visszautasításra. De nem is a visszautasítás volt a jellemző, hanem a megokolása. A belügyminiszter szerint a Magyar Párt nem érdemel tisztségviselőt a Tisztelt Házban, mert nem elég demokratikus. Miért nem az? Hát azért, mert nem fogadta el a Nemzeti Parasztpárt javaslatát, hogy kössön választási egyezményt a kormánypárttal. S a másik nagyobb ellenzéki párt? Nos, a liberális pártot nem tekinti egyenrangúnak az angol ellenzéki pártokkal. „A liberálisok-

* Br. L., 1928. XII. 24.

nak – jelentette ki – előbb fel kell venniök az angol parlamenti szokásokat, a kisebbségeknek pedig jobb románoknak kell lenniök...” De hiszen Vaida–Voevod magyar parlamentben sohasem követelte meg önmagától, hogy „jobb magyar” legyen! Nem is ígért ilyesmit, legfeljebb annyit, hogy hűséges állampolgár lesz...

Pedig éppen ilyen vonatkozásban mennyire vártunk a jó fordulatra. Fel is akartunk készülni rá, s ezért mindjárt a liberálisok bukása után, de még jóval a választások előtt, felborítottuk készülő karácsonyi számunk tervét.

A Magyar Párt székelyudvarhelyi határozata után szép újságírói feladatnak láttuk feltárni, hogy lám, mit szólnak a külföld nagy politikusai a hozzájuk címzett kisebbségi panaszainkhoz. Megbíztuk tehát – jó előre – londoni munkatársunkat, Jenei Eleonórárt, hogy szervezzen be ott egy nyilatkozatsorozatot a kisebbségi kérdéstről. Azt, hogy kiket szólaltasson meg, rája bízunk, ezzel talán megkönnyítjük a dolgát. Munkatársunk, akinek – mi úgy tudtuk – jó sajtóösszekötései vannak Londonban, vállalta is a megbízást. Igen ám, de a Nemzeti Parasztpárt nagy győzelme után talán új politikai lehetőségek is nyílnak, amelyeket nem lenne okos kihasználatlanul hagyni. Az új kormány talán feloldja a felgyült ellentéteket, sőt út nyílhatik a kölcsönös közeledésre is. Hátha alkalmas történelmi pillanatot ragadunk ki a rohanó időből! Egészítsük ki hát a londoni nyilatkozatsorozatot bukaresti és budapesti nyilatkozatokkal. S ez utóbbiak szóljanak a román–magyar közeledés kérdéséről. Bukarestben Farkas Aladár keresse fel gyorsan a Nemzeti Parasztpárt kiemagasló egyéniségeit, Budapesten pedig Móricz Miklós az ottani nevesebb politikusokat...

Az „angol tervről” még Szele Béla is tudott. A budapesti és bukaresti kiegészítésről már nem. Ezt olyan gyorsan kellett megszerveznünk, hogy „nem volt időnk” szólani neki...

Londonból érkezett meg leghamarabb a vaskos levél. Izgatott kíváncsisággal csaptunk le rá, hiszen ezt szántuk ünnepi meglepetésnek. Bármit is mondjanak

azok az angolok, nagy újságírói teljesítmény a megszólaltatásuk. Ez lesz tehát az igazi ünnepi szenzáció az erdélyi magyar újságírásban!

Füzi olvasta először a levél tartalmát, s laponként adta tovább Halász Gyula bácsinak, ő Mikesnek, Mikes Krizsánnak, Krizsán nekem. Nem kellett sokat olvasnunk, a levél vaskosságát munkatársunk hosszú mentegetőző levele s főként a melléje csatolt dokumentumok okozták, nem közlékeny nyilatkozatok. Nehéz, vaskos, merített levélpapírok voltak ezek a dokumentumok...

Mindegyikünk egyénisége szerint szólott az olvasás után:

– Ó, ezek az angolok be sótalanok! A franciák még az ilyesmit is szellemesebben csinálják – nevetett Gyula bácsi.

– Ezt nevezik kudarcnak – eresztette le alsó ajkát fitymálóan Mikes. A fitymálása a londoni munkatársnak szólt, s úgy is lehetett értelmezni, hogy „bezzeg én másként csináltam volna!”

– Ez az angol *szplendid ájzolésn* – öblögette ki gúnyosan az angol szavakat Krizsán.

– Hát ez így használhatatlan! Most mit tegyünk? – töprengtem én.

– Így tán igen – mondta Füzi –, de egészében nem tartom használhatatlannak. Ellenkezőleg, nagyon érdekes és tanulságos anyag. Csak riportot kell összeállítani belőle. Lám, ennyit törődnek a kérdéssel az angolok! Hiszen éppen ebben van az érdekesség. Nem?

Egyszerre valamennyien láttuk, hogy igaza van. Azt hiszem, ő is „hozta össze” a riportot munkatársunk leveléből, próbálkozásainak leírásából s a bizonyítékul küldött angol nyelvű levelek magyar fordításából. Címnek ezt adta: *A híres angolok irtóznak a kisebbségi kérdéstől. Riporteri ostrom az angol politika és irodalom vezéregyéniségei ellen.*

Érdekes ez ma, a mai olvasónak? Hogy hogyan utasítanak el Londonban nevezetes személyiségek egy, a Brassói Lapok képviselőjében jelentkező újságírót 1928-ban? Úgy vélem, a tény érdekessé tesz a nagy nevek, mármint azok a nagy egyéniségek, akiket e

nagy nevek hordozóiként munkatársunk – talán női varázsára is számítva – meg akart szólaltatni. Személyes jelentkezése azonban hatástalannak bizonyult: a közelükbe sem kerülhetett. Hiába jelentkezett kancelláriákban, titkároknál és titkárnőknél, előzetes bejelentés és látogatása céljának pontos megjelölése nélkül sehol sem fogadták. Hát hiszen erre számíthatott is! Egy-két hiábavaló próbálkozás után leveleket írt, azokban tette fel a kérdéseit, s kért választ rájuk. Kérdései ezek voltak: „1. Mi a véleménye a magyar nép-kisebbségek helyzetéről, s hogyan képzei a kisebbségi probléma kielégítő megoldását? Ismeri egyáltalában a kérdést? 2. Gondolja-e, hogy a következő évtizedekben sikerülni fog fenntartani a békét, amelyet a kisebbségi probléma is veszélyeztet mindaddig, amíg gyökeres megoldást nem nyer?”

És most csak röviden a legjellemzőbb részeket a válaszokból. Mert kapott válaszokat. Csak jórészt nem a címzettektől... És nem a feltett kérdésekre.

Baldwin miniszterelnök megbízásából H. G. Vincent az első magántitkár: „A Prime Ministert annyira igénybe veszik hivatali és parlamenti teendői, hogy a szó szoros értelmében képtelen nyilatkozni...”

Sir Austin Chamberlain külügyminiszter így fejezi be a Foreign Office finom levélpapírján írott válaszát: „...vagyok, Asszonyom, alázatos szolgája – egyáltalában nem adok interjút, kivételeket tenni pedig még ilyen esetben is, mint a jelen – nyilvánvalóan unfair dolog volna más kérelmezőkkel szemben.”

Lord Cushendun minden fölösleges udvariaskodás mellőzésével csak annyit írt, hogy „sem interjút nem ad, sem a feltett kérdésekre nem hajlandó válaszolni”.

Ramsay MacDonald, a munkáspárt elnöke Miss Rosenkerd szerint „annyira el van foglalva mostanság, hogy lehetetlen válaszolnia a feltett kérdésekre, más-különböen örömmel tenne eleget kívánságuknak. Mindenesetre reméli, hogy a Brassói Lapok olvasótáborába lesz olyan jó és megbocsát neki”.

Bernard Shaw megbízásából: „Mr. Bernard Shaw olyan nehéz irodalmi feladatokra van befogva, melye-

ket nem remélhet idejében vagy egyáltalán befejezni, s ezért tartózkodik mindenféle magánlevelezéstől. Örül, ha érdekes leveleket kap, de nem válaszol rájuk.” Olvashatatlan aláírás.

H. G. Wells. Rövid értesítés: „Külföldön tartózkodik hosszabb ideig.” Olvashatatlan aláírás.

John Galsworthy megbízásából: „...Csak tavasszal tér vissza Londonba, de interjút senkinek sem ad. Politikai kérdésekhez különben sem ért. A magyarsággal rokonszenvezik, s a Pen Club révén, amelynek elnöke, sokszor hallott a magyar kisebbségek sorsáról is...” Olvashatatlan aláírás.

Sir Arthur Conan Doyle. Magántitkára, Mr. Wood szerint: „...több hónapja Dél-Afrikába utazott.” A távoli vizeken megkísérelt riporter halászat tehát nem eredményezett még sovány keszegeket sem. Különösen, ha eredeti célja szerint azt tekintettük volna eredménynek, ha a Magyar Párt székhelyudvarhelyi határozatának helyeslését olvashatjuk ki a nyilatkozatokból. Tanulságot ugyanis, még ugyan vaskosat, hozott a próbálkozás: azt, amit Füzi a riport címének adott!

Gazdagabb fogást talált karácsonyi olvasóinknak Móricz Miklós budapesti igyekezete. De azért a tőle küldött nyilatkozatsorozat is egy „nehéz” tanulsággal kezdődött, már természetesen a mi szemléletünk szerint. A riporter kérdés ez volt: *A román–magyar közeledés útjai és feltételei.* *Wlassics Gyula* báró, a főrendiház elnöke adta az első nyilatkozatot, s ennek a nyilatkozatnak az első mondata így szólt: „Az első feltétel az optánsör kedvező elintézése...”

Az optánsok olyan magyarországi földbirtokosok voltak, akik Romániában maradt uradalmaikért perelték a román államot. Úgy vélték, hogy teljes kártérítés jár nekik, amiért nem maradtak velünk a kisebbségi sorsban... S ezt a főrendiház báró elnöke a két ország közeledésének első feltételeként jelölte meg. S még szép volt tőle, hogy reánk is gondolt, amennyiben így folytatta rövid, de igen határozott hangú nyilatkozatát: „... s igen természetesen az a második feltétel,

hogy a kisebbségek jogai ne csak elismertessenek, hanem azok tényleg foganatosíttassanak is...”

– Tiszteltessenek mindenekelőtt az uralkodó osztály anyagi érdekei!

A felháborodás mellett volt erőm a méltóságos stílus kicsúfolására is. Ezt nyugtázta Mikes Imre kárörvendően jasszos kiszólásával:

– Nüná, mert grállovagok. Ezt csak az olyan naiv idealisták vélhették róluk, mint te! Az érdek kormányozza a világot, barátocskám!

Mikes materialistának tartotta magát, de a filozófiai anyagelvűségbe belekeverte az erkölcsi természetű érdekelvűséget. Érdekeik szerint cselekszenek az egyének, a társadalmi osztályok, a nemzetek – vallotta. S ezt tartotta történelmi materializmusnak... Sokszor és szívesen fejtegette ezt a tételét.

– Hohó! – szolt közbe egy ilyen alkalommal az avatottabb fölényével Krizsán Sándor –, ez a materializmus legvulgárisabb felfogása...

Mikes azonban nem tűrt el semmi fölényeskedést. Teleszívta levegővel egy kissé amúgy is kidülledő mellét, állta a vitát, sőt pár perc múlva már maga irányította. Szellemeskedett, epéskedett, gúnyolódott, s ha nyomós ellenkezéssel találkozott, olyan dühbe gurult, hogy szépen ívelt, szinte nőiesen telt és piros ajkai közül csak úgy fröcsköltek ki az indulatos szavak. Egy ilyen elmérgesedett vitát, amelyben én is hangom elismert erejének teljes bevetésével harsogtattam erkölcsi szempontjaimat az ő érdekelvűségének szenvedélyes hirdetésével szemben, hirtelen fordulattal így zárt le:

– Márpedig én, ha az érdekeim úgy kívánják, a legjobb barátomat is hátba szúrom...

Hát hiszen képes beszéd volt az a hátba szúrás, úgy értettük mi is, de annyi vadság volt a hangsúlyban, hogy dicséretére vált volna a legforróbb verista jelenetben játszó színésznek is. Ez a jelenet rémlett vissza most s fojtotta belém az ellentmondás vágyát kissé tán gúnyos minősítemem miatt. Egyébként is nyilvánvaló volt, hogy egyformán becsüljük ezt a bárói nyilatkozatot, annyi különbséggel mégis, hogy engem felhábo-

rított, őt pedig megneveztette, hiszen nem is várt mást, mert ő már érti a „történelem törvényeit”, én pedig még mindig jóhiszemű idealista vagyok. De nem sérthettem meg már csak azért sem, mert ugyancsak idealistának becsülte *Jancsó Benedek* soron következő nyilatkozatát is. Jancsó Benedeket, mint a dáko-román törekvésekről írott vaskos mű szerzőjét sorozta be Móricz Miklós a meginterjuváltjai közé, holott szobatudós volt inkább. No, nyilatkozatában politikusként mutatkozott be. Bizakodását fejezte ki, hogy az új kormány emberei visszatérnek azokhoz az elvekhez, amelyeket „tíz évvel ezelőtt a történeti jelentőségű gyulafehérvári gyűlésen mondtak ki, és be fogják bizonyítani erre vonatkozó szilárd elhatározásukat, hogy nem fognak a faji igazságtalanságoknak a múltban használatos pénzével fizetni”.

Gündisch Guido képviselőt szükségesnek látta bemutatni Móricz dr. A magyarországi német kisebbségi mozgalmak egyik vezére – írta róla. Hiszen éppen ezért szólaltatta meg. Azon azonban csodálkoztunk, hogy Gündisch több német kisebbségi mozgalomról beszél. A németek egységesek szoktak lenni, s kisebbségi sorsban, ha nem is hűséges, de következetes kormánypártiak.

Gündisch nem volt szűkszavú, de már első mondatával elmondotta nyilatkozata lényegét: „Egy nagy

közép-európai koncepció kereteibe odatartozik Románia és Magyarország közeledése, mert Közép-Európa gazdasági nyomorúsága nemcsak nem csökkenhet, hanem évről évre növekedni fog, ha a jelentéktelenül kis területeket határoló vámvonalak mai rendszere megmarad.”

Krizsán értően és kissé diadalmasan felkacagott:

– Haha! Itt a német Mitteleuropa gazdasági koncepciója! Hanem kérdésünk lényege elől kitér Herr Gündisch. Hogyan kell hát bánni a kisebbségekkel, hogy a koncepció megvalósuljon? Ez, úgy látszik, neki is bűdös!

Annál kevésbé köntörfalazott *Grandpierre Emil dr.*, a legfelsőbb közigazgatási bíróság ítélembírája. Ő igazán illetékesnek érezhette magát: ő már a húszas évek

elején magyar kisebbségi pártelnök volt Romániában, börtönt is ült nálunk, s csak azután emigrált Magyarországra. Mindjárt első mondatában kijelentette: „Magyarország és Románia közeledésének egyetlen feltétele a gyulafehérvári határozatok végrehajtása...”

Hosszabb nyilatkozata derekában azonban ő is külpolitikai háttérrel rajzolt föl – egy kicsit ködöset, egy kicsit vágyálmodozót, öneki bizonyára nagyon kívánatosat, hiszen nemcsak a neve volt francia, hanem a műveltsége is. „A pángermán agitáció – írta – véleményem szerint aktuálisabb, mint a pánszláv veszedelem, s ezzel az erdélyi politikában számolni kell. Magyarországon éppen most van kezdődőben olyan francia irányú orientáció, amely ennek az átalakulásnak kedvezne, s amelynek az lenne az eredménye, hogy magyarok és románok mind a német, mind a szláv expanzióval szemben kellően helytállhassanak!...”

– Régi nóta! – legyintett Mikes – Germán veszély, szláv veszély... De mintha a magyar kormányzat nem is félne annyira a „germán veszedelemtől”, mint Grandpierre...

Ugron Gábor képviselő, nyugalmazott belügyminiszter mint erdélyi származású ember került a nyilatkozók közé. Szívesen beszélt és határozottan. „A feltett kérdésre egyetlen mondattal meg lehet adni a választ – diktálta könnyedén Móricz Miklósnak –, s ez a mondat a következő: a trianoni békében megállapított és Románia által is ratifikált békeszerződés kisebbségekre vonatkozó részeinek becsületes és őszinte végrehajtása nélkül lehetetlen olyan közhangulat kialakítása, amely a Romániához való közeledésnek előfeltétele...”

A könnyed diktálás hevenyészettsége érzik a további mintegy hat hosszú mondaton is. De legalább nem maradt ki belőlük az udvarias politikai meghajlás Maniu Gyula és új kormánya előtt, amelytől „sokat vár a romániai magyar nép”.

Halmi Gyulát a Magyar Vegyészeti Gyárosok Országos Egyesületének igazgatóját nyilván a közgazdász Móricz elgondolása sorozta be a nyilatkozók közé.

No, nyilatkozata nem jellemző sem az üzletemberek magakellettő, sem a politikusok üres udvariaskodására. Önleleplezés mindjárt az első mondata: „A magyar gyár-
ipar s különösen a magyar vegyészeti ipar Romániát
elsőrendű fogyasztási területnek tartja, és a maga ré-
széről állandóan keresi a közeledés megteremtésére
irányuló eszközöket...” S a többi mondat mind csu-
pa sajnálkozás és szemrehányás, hogy Románia nem
teremti meg ehhez a lehetőségeket.

Migray József író, a Független Szociáldemokrata
Párt vezére – akárcsak Gündisch – külpolitikai el-
gondolásba csomagolta a feleletet, de nyilvánvalóan
más megfontolásból. Ő nem gazdaságilag egységes
Mitteleurópára célzott, hanem több demokráciát kí-
vánt, s nem is annyira Közép-Európának, inkább Ke-
let-Európa népeinek. „E kérdésben nekem is az az ál-
laspontom – írta –, amit nevezetesen Radics Iván, a
horvát parasztpárt meggyilkolt vezére hirdetett, hogy
Kelet-Európa kis népei s általában mindazok a kis né-
pek, amelyek a Duna völgyétől a Balti-tengerig helyez-
kednek el, egyetlen nagy életközösséget alkotnak...
A továbbiakban „a demokrácia összes követelményei-
nek a megvalósítását” sürgeti, s kifejezi azt a hitét,
hogy Kelet-Európa népeinek „a történelmi hatóerők
előbb vagy utóbb megteremtik azt a kényszerhelyze-
tet, hogy a problémának új megoldásához hozzájárul-
janak”.

– Nini! Ez is történelmi *muszájról* beszél – örven-
dezett Krizsán, aki nemegyszer fenyegetőzött azzal a
tételével, hogy „jön majd a Történelem, s a fenekére
ver ezeknek az egymás torkát szorongató rakoncátlan
kis népeknek...”

Tudós volt a következő nyilatkozó, *Nagy Miklós dr.*,
a budapesti parlamenti könyvtár igazgatója, a Magyar
Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Elméletet
vártam tőle, könyvtárosi csendben kiagyalt elvont fo-
galmazású mondatokat. Éppen ezért jóleső meglepődés-
sel olvastam szinte szürkén gyakorlati „feltételeit”.

– Ez úgy tudja, mintha közöttünk élne!

Pontokba foglalta össze azokat a gyakorlati intézke-
déseket, amelyek – szerinte – elősegítenék a kisebb-

ségi kérdés helyes rendezését, s ezzel utat nyitnának a két nép közeledésének. Az anyanyelvi nyelvhasználat és nyelvoktatás szabadsága, az erdélyi magyar művelődési egyesületek elismerése és támogatása, az egyházak és iskolák kártalanítása az elvesztett ingatlanokért; a magyar egyetemen szerzett diplomák elismerése, a színházi kapcsolatok rendezése, az 1918 előtt kiadott magyar könyvek szabad forgalma – íme, ennyi minden fért bele a pontokba. S hozzáfűzte még ehhez azt a kívánságát, hogy a román állam arányosan biztosítson stipendiumokat magyar ifjaknak is franciaországi tanulmányokra...

– Úgy van! – helyeselt Mikes. – Ha lúd, legyen kövér! – s ezt olyan hangsúllyal mondta, mintha maga is látna valami túlzást a felsorakoztatott kívánságokban.

Vérszi József publicista, főrendiházi tag, a német nyelvű Pester Lloyd című kormánylap főszerkesztője olyan sokra értékelte a belpolitikai helyzetünkben bekövetkezett változást, hogy bejelentette figyelő várakozását: „Maniu kormányzása próbakő lesz arra nézve – írta –, hogy román részről mennyi hajlandóság van a két nemzet közötti ellentétek kiküszöbölésére.”

Kettő megvolt hát a nyilatkozatfüzérek hármásából.

A harmadikra, Bukarestből, sokáig kellett várnunk, majdnem-majdnem az utolsó pillanatig, amikor késése igen kétségessé tette már a másik kettő felhasználhatóságát is. Pedig Farkas Aladár valóban rendkívül ügyes, mozgékony és feladatának megfelelően „szemtelen” újságíró volt, aki „nem hagyta lerázni magát” udvarias szólammal. Csak hát nehéz helyzetben volt. Neki feltétlenül az új kormány vezető egyéniségeit kellett volna megszólaltatnia, hiszen olyan sokat vártunk ettől az új kormánytól! Kiszemelt interjú-alanyait azonban úgy elfoglalta a párt hatalmi berendezkedése, hogy nem tudott a közelükbe férkőzni. S ez valóban úgy is volt, nemcsak megjárászták a lázas tevékenységet. Ki kellett cserélniök a liberális párt közigazgatási garnitúráját, sok helyen le egészen a községi bírókig, adószedőkig. Fontos volt ez, mert a hosszú ellenzéki sorsban igen elszegényedtek a Nemzeti Parasztpárt leghűségesebb emberei. A liberális párt pedig éppen gazdasági

erejével tudta uralmon tartani magát olyan sokáig. Maniu bizalmasan ki is adta a jelszót híveinek: „Igyekeztek! Gazdagodjatok! Csak jómódú polgárság lehet szilárd alapja pártunknak!” Ez a helyzet természetesen nem nagyon ösztönözte a kormány „politikussabb” tagjait sem arra, hogy éppen a kisebbségi kérdésben vállalják a nyilatkozgatás kockázatát.

Ezeket a tényezőket azonban csak később ismertük fel. Most naponta sürgettük és szidtuk Farkas Aladárt, ő pedig naponta ígéretet és mentegetőzött: van, van már anyaga, csak még soványocska. Gazdagabbat szeretne. Többet, s főként jelentősebb politikusoktól. Eddig még csak a politikai széplelkeket tudta megszólaltatni. Végül is azonban le kellett mondania a remélt „gazdagabbról”, s nekünk meg kellett elégednünk a meglévő „soványocskával”, hogy felhasználhassuk mellette a másik két nyilatkozatfüzért. Ez utóbbi nélkül ugyanis nemcsak politikátlan, hanem tán politikai hiba volna közölni a másik kettőt. Meg aztán Farkas Aladár jelzését a „politikai széplelkűségről” nagyon találónak éreztük. Ez ugyan gyakorlatilag csak rézpénz, de erkölcsileg legalább ezüstnek, ha nem éppen aranynak látszik. Gyerünk hát velük, hiszen akik adják, tiszta szívvel adják, s tán maguk is aranyak hiszik...

Ion Minulescu költő, a kultuszminisztérium művészeti osztályának vezérigazgatója például feltétlenül aranyként nyújtja: „A művészek, írók, költők, színdarabírók azok, akik legelőször kezét nyújtottak egymásnak az országhatárokon keresztül... Mi román művészek melegen érdeklődünk a magyar művészek művei iránt, szeretjük és becsüljük őket, csak sajnós, azt kell megjegyeznem, hogy mai műveink nincsenek magyarra lefordítva. Az a nézetem, hogy a román kormány kötelessége volna, hogy a román művészek munkáit külföldön is ismertté tegye... A budapesti Magyar Színház mostanában fogja előadni *Allegro ma non troppo* című darabomat, és remélem, hogy ezzel a darabbal kezdetét veszi a többi román író budapesti szereplése is...”

– No, erről meglátszik, hogy író, nem politikus. Csak adni akar, kapni nem – mondta Krizsán fanyalogva.

– Annyit igazán hozzátehetett volna, hogy ugyanezt

várja a másik fél részéről is. Ha már beleszól a politikába. Tegyük is ezt hozzá, legalább zárójelben, a magunk véleményeként – pattogott Mikes.

– Azt nem! – tiltakozott Füzi. – A nyilatkozatokat nem szabad bántani. Hanem egy külön cikkben válaszolni lehet rájuk...

Nem válaszoltunk. A kétoldalúságra támasztott igényünket bőven kielégítette *Sever Bocu* nyilatkozata. Sokat és szívesen beszélő ember volt, könnyedén fogalmazott, s olyan dolgokat is mondott, amelyek annyira magától értetődőnek látszottak, hogy már közhelyként hatottak. Most is így kezdte: „Az én nézetem szerint a romániai magyarság az a kapocs, mely a Románia és Magyarország közötti jó viszonyt meg fogja teremteni. De meg más részről Magyarországhoz való jó viszonyunk el fogja hozni a romániai magyarság részére azokat a feltételeket, hogy jól érezzék itt magukat...”

Aztán történelmi távlatot vázol fel Sever Bocu, valami olyasfélét, amire Grandpierre Emil dr. is célozgatott, de ami ott elgondolásként hatott, Sever Bocunál megint csak politikai közhellyé vált: „Az új világtörténelmi hivatás evidens módon az európai egyesült államok felé tendál, és e cél érdekében Magyarországra és Romániára rövid időn belül nagy szerep vár...”

A nagy szerep mibenléte romantikus történelmi eszmefuttatásban fuldokolt egy ideig a nyilatkozatban, aztán váratlanul egy újabb s akkoriban nagyon divatos politikai közhelyben a felszínre bukkant a „bolsevizmus elleni közös küzdelem hivatásaként”.

A nagy nyilatkozat vége felé azonban kaptunk néhány vigasztaló mondatot is: „Az új román kormány a román nép nagy többségének kifejezője. Az új kormánynak, éppen mert ilyen nagy többségre támaszkodik, nincs szüksége mesterséges sovinizmusra. Ellenkezőleg, elég ereje van hozzá, hogy a mesterségesen keltett sovinizmus ellen harcoljon, nagyon is indokolt tehát a legszebb remény a teljes megegyezésre.”

Ezt igaznak éreztük, s ígéretes felismerésnek. Kár, hogy Sever Bocunak nem volt jelentős szerepe a kormányban. Nem számíthattunk arra, hogy felismerését „közhellyé” tehetné a pártjában. Talán ezért is volt

olyan bátran bőbeszédű. Mert azok a további nyilatkozók, akik valami jelentősebb szerepet töltöttek be a kormányban, ugyancsak szűkszavúnak bizonyultak. Tele voltunk például iskolaügyi sérelmekkel, milyen sokat vártunk tehát az új közoktatásügyi minisztertől, a hírhedt Anghelescu utódjától! Ő azonban nem nyilatkozott. Új vezérigazgatóságot létesítettek a magánoktatás részére, az rendezi majd a kisebbségi iskoláztatás ügyeit. Jó kézbe adták a feladatot, *Caliani Ágostont* nevezték ki vezérigazgatónak, benne megbízhatnak az iskola-fenntartó kisebbségi egyházak. Caliani azonban olyan új volt még a posztján, hogy sokat nem tudott mondani. Csak szép általánosságokat: „A mi programunk a következő: mindenkinek jogában áll, hogy saját kultúráját gazdagítsa, és ehhez az államnak kell támogatást adni. Minden nemzetiség fejlesztheti kultúráját, összeegyeztetve az állam érdekeivel, és a kultúra alapján bizonyosan eljön a kölcsönös megértés.”

Ennyi! Néhány sor az egyik legfontosabb kérdésünkben.

Dan Sever egészségügyi miniszter tagja volt a kormánynak, azért nem engedhette meg magának, hogy felhatalmazás nélkül részletekbe bocsátkozzék. „Szakminiszter vagyok, és nem foglalkozom politikai kérdésekkel – mondta. – Így a feltett kérdésre sem szavakkal, hanem tettekkel felelhetek. Itt van az egészségügyi minisztériumnak egy rendelete, melyet éppen ma küldtünk a régenstanácshoz aláírás végett. Az újonnan kinevezett körorvosok neveit tartalmazza ez a miniszteri rendelet, és majdnem egyforma arányban szerepelnek a kinevezett román nemzetiségű orvosok nevei mellett a magyar és más kisebbségi orvosok nevei. Íme az én válaszom a kérdésre.”

Ennél is szűkszavúbb volt *Dobrescu Aurel* földművelésügyi miniszter nyilatkozata: „Itt a földművelésügyi minisztériumban nekünk az a kötelességünk, hogy a törvények végrehajtását ellenőrizzük, és nem teszünk különbséget faj és felekezet között; ennyi az, amit mi itt a minisztérium falain belül a feltett kérdés érdekében megtehetünk.”

TOBORZÁS – FRONTÁTTÖRÉSRE

Hatott-e olvasóinkra ez a „hármás gyöngyfűzér”, amelyet karácsonyi számunk nyakába akasztottunk? Eredeti szándékunk szerint – semmiképpen. Hiszen mi arra számítottunk, hogy az angol politikai élet kiválóságai a mi szájunk íze szerint beszélnek majd. Hangoztatják vagy legalábbis elismerik a kisebbségi kérdés jelentőségét. Ez politikai súlyt adna a Magyar Párt székhelyudvarhelyi határozatának. A magyarországi nyilatkozatoktól valami affélét reméltünk, hogy hozzák az ottani készséget a két ország közeledéséhez. Most van ennek itt az ideje a leginkább, a liberális kormány bukása után s a nemzeti parasztpárti tartós uralom berendezkedése idején. Ki értené meg jobban a kisebbségi kérdés okos megoldásának történelmi jelentőségét, mint Maniu és legközelebbi vezérkara? Hiszen ezért harcoltak ők is egy évtizeddel ezelőtt még! A megnyugtató kibontakozás ígérését, a derültebb láthatárt s az ehhez vezető út megjelölését vártuk tehát a román nyilatkozatoktól. De sem az egyiktől, sem a másiktól nem azt kaptuk, amit vártunk. A magyar nyilatkozók feltételeket szabtak, mintha nem betömni, hanem még mélyíteni akarnák a két ország közötti szakadékot. A Nemzeti Parasztpárt vezéralakjai pedig – nagy elfoglaltságukra hivatkozva – nem is nyilatkoztak. Gőg volt ebben a tartózkodásban, amely azt volt hivatva érzékelteni, hogy nem tekintik történetileg azonos tartalmúnak az ő elmúlt és a mi jelenlegi kisebbségi helyzetünket? Nem tartalmazták ennek a gyanúnak semmiféle cáfolatát a megszólalásra bírt alvezérek sem. Igyekeztek még ezek is úgy beszélni, hogy semmire se kötelezzék vele pártjukat...

Magunk között meg kellett állapítanunk: karácsonyi számunk szenzációnak szánt „nagy teljesítménye” a visszájára fordult.

Hát hiszen kerestünk némi elégtételt magunknak is, olvasóinknak is azzal, hogy különösen kiemelve hoztuk a lapban *Barthelémy* francia jogtanár Párizsban tartott előadását. A híres professzor a kisebbségi panaszokról s a népszövetségi eljárásokról beszélt – nem éppen biztatóan, ami azokat a bizonyos „eljárásokat” illeti. Pedig a kérdést nagyon fontosnak tartotta. „Máma húszmillió ember van Európában kisebbségi sorsban – mondotta előadásában. – Problémájuk a béke biztosítása szempontjából valamennyi probléma közt a legkomplexebb, a legkényesebb...”* A riportot Gyula bácsi fia küldte Párizsból Brassai aláírással. Úgy éreztük, jó felelet ez az angol politikusok óvatos tartózkodására. S közlésével jól odadörgölünk Maniu kormányának az orra alá is.

De Barthelémy is inkább a nehézségekről beszélt, s ezzel nem mozdított előre semmit bennünk. Inkább dermedtően hatott keserű tanulságaival. S ezek közé a keserű tanulságok közé tartozott az is, hogy a magyarországi nyilatkozatoknak is cselekvő állásfoglalásra ösztökélő hatása csak ott volt, ahol a legkevésbé akartuk. A Magyar Párt vezető köreiben nem is titkolták vidám helyeslésüket. Nálunk Szele Béla adott hangot ennek az álláspontnak:

– Úgy van! Fizessenek csak kártérítést az optánsoknak! Ingyen akarnának nagy magyar földbirtokokat? Éppen eleget kisajátítottak azoktól, akik itt maradtak...

– Még jó, hogy az a báró nem adta eszére a mi kormányunknak: hajtsa fel éppen rajtunk a kártérítési összeget! Ezek azt is megszavaznák!

Én mondtam ezt, de nem a Szele Béla jelenlétében, hanem csak Füzinek, aki beszámolt az igazgatói irodában lezajlott beszélgetésről. A keserű gúnyból azonban, amellyel mondtam, rá, Füzire is fröccsent valami, vagy legalábbis ő úgy érezte. Elvégre ő volt a szerkesztő s valamennyiünk irányítója a munkában. Rám nézett nagy, hólyagos szemével:

– Hja! Amíg ő a főszerkesztő!

* Br. L., 1929. I. 21.

– Hát tegyük róla! Hogy ne legyen – heveskedtem.

– Hanem ki legyen?

– Például az, aki tényleg irányítja a lapot...

– Az nem lehet.

– Már miért ne lehetne?

– Azért, mert az illető véletlenül iz-ra-e-li-ta – szótagolta célzatosan. – És azok a laptulajdonosok is. Olyan támadási lehetőséget nyújtana a lap ellen, ha hirtelen megválnánk főszerkesztőnkől, hogy azt nem vállalhatjuk. Legalábbis egyelőre...

– Egyelőre? Meddig?

– Ameddig úgy megszerettjük a lapot az olvasókkal, hogy bármilyen harcot vállalhatunk...

Megszerettetni a lapot – ez tehát a feladat! De azt a lapot, amelyet mi csinálunk! Egy olyan lapot, amely új közszellemet teremt politikai és társadalmi életünkben. Friss levegőt hoz, amelyből táguló mellel vehetünk lélegzetet. S kiszorítja minden rejtett zugból az áporodott régit! Hiszen ilyen gondolatok születtek a regényemet is, amelyet elküldtem már a Szépmíves Céhnek. Az új nemzedék regényének szántam, felismerésnek és felismertetésnek. Rossz úton rohan a vonatunk, a nemzeti elfogultság útján, s ez nem ígér semmi jót a számunkra...

– Van egy ötletem. Mozgósítsuk lapunkban a legfiatalabbakat. Úgy értem, a legfiatalabb írókat...

Füzi faggatóan nézett rám: mi ütött belém hirtelen? Aztán, úgy látszik, felvillant benne valami megérezés ki nem mondott gondolataimról, mert elmosolyodott:

– Áhá! Toborozza a barátokat?

– Nem magamnak – sértődtem meg félreértve a mosolyát –, a lapnak!

– Hiszen én is úgy gondoltam – békített nyomban, s olyan komoly lett, mint aki tudja és elismeri, hogy nincs bennem semmi önzés. – Jó ötlet. De egyelőre maradjunk csak a költőknél. Azokból sok elfér egyszerre egy oldalon. Márpedig úgy nagyobb a hatás; a csoportos jelentkezésnél...

Így született meg *Az eljövendő Erdély* című oldal, amely megisméltódott később még egypárszor. Tudósítónk levelet kaptak: kutassák fel a nagy nyilvánosság előtt még nem jelentkezett fiatal költőket. Hol? Hát az iskolákban.

Az első ilyen oldal a lapban már január harmadik hetére összeállt. Valóban diákok voltak a „szerzők”. Némelyikük neve kihullt a fejemből az azóta eltelt negyvenkét év alatt, néhányuké azonban annál jobban bevésődött. S most, lapozgatván a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban a Brassói Lapok bekötött példányait, nem minden ellágyulás nélkül csodálkozom rájuk, hogy nini, az aláírásoknál még nem volt elég a név, melléje kellett írni a „foglalkozást” is, mert az jobban tájékoztató. Így: Kiss Jenő, róm. kath. fg. VII. o. Kolozsvár; Gagy László VII. éves tanítójelölt Nagyenyed; Varró Dezső I. éves teológus Kolozsvár; Tóthpál Dániel bukaresti egyetemi hallgató; Bódis Ágnes VII. oszt. gimn. tan. Székelyudvarhely; Bede Emil VII. oszt. gimn. tan. Kolozsvár. Tetszett a széles körből toborzódó felsorakozás a szerkesztőségünknek. A beküldött versek is sokat ígértek. Halász Gyula bácsi különösen örvendett nekik, mert hiányzott belőlük a bonyolultság, ami szerinte kezdte elönteni a lírai költészetet. Tetszésének azonban úgy adott kifejezést, hogy kigúnyolta a modernkedőket. Rácsapott *Az eljövendő Erdélyre*, mármint a lapoldalra, s tettetett felháborodással rigmusolta meg:

Semmi, de semmi nyakatekertség?
Hol hát az eszpri? Hol a tehetség?

Ebben a fiatal erőket magunk mellé felsorakoztató elgondolásunkban kapóra jött Dsida Jenő levele, amelyet már említettem. Nem is került nagy rábeszélésünkbe, hogy a kiadó megkülönböztetett honoráriumot engedélyezzen sorozatosan közölt verseiért. Ez rajta kívül akkor még csak Bartalis Jánosnak, Szentimrei Jenőnek és ifj. Szemlér Ferencnek járt ki. Az első kettőnek azért, mert odatartoztak annak a Benedek Eleknek a csoportjához, akit már fegyvertársnak tekinthettünk, az utóbbi meg brassói reménység volt, egy nyári vakációjában

gyakornok is a lapnál, édesapja meg a kat. gimn. igazgatójaként közkedvelt tekintély is a városban. Én meg micsoda belső büszkeséggel írtam meg Dsida Jenőnek Abafájára, hogy küldje csak bátran a verseit, elintéztem a kiadónál, hogy a szokásosnál nagyobb tiszteletdíjat kapjon... Bartha István hadifogságot járt tanító verseskötete ürügyén pedig külön cikkben ünnepeltem meg, hogy *Jönnék már* az újak; azok, akik belőlünk és közülünk nőnek ki, tehát valóban népünk értékeit adhatják. Az ugyan egy kicsit homályosnak tetszik most, hogy mit értettem a *valóban* határozószó szűkítő értelmén, de ma is érzem, hogy ez így, a „közülünk nőnek ki” és a „valóban” igen lelkesítő lehetett...

Nem is jöhetett volna hát jobbkor az Aradról elindult jelszó: Szobrot Adynak! S utána mindjárt a megkeresés is, amelyben az „Ady szoboralap állandó bizottsága” felkéri a Brassói Lapok szerkesztőségét, hogy minden módon támogassa a kezdeményezést. A levél mellett ott volt a felhívás is, amelyet Erdély magyar írói és újságírói közül írtak alá összesen ötvenkilencen.

Nem hiszem, hogy nagy előkészítés előzte volna meg ezt a nekirugaszkodást, amely Ady halálának tizedik évfordulójára szerette volna – no, ha nem is éppen leleplezni a kész szobrot, de legalább összehozni a felállításához szükséges összeget. Meglepődve fedeztem fel az aláírók névsorában az én nevemet is. Nem sérelmeztem, hogy nem kértek fel előre, inkább büszke voltam, hogy nem felejtettek ki! S arra is büszke voltam, hogy egy ilyen „baloldali” kezdeményezésben mennyire számon tartják már a „megváltozott” Brassói Lapokat! A felhívás aláírói között ugyanis rajtam kívül még három tagja szerepelt a szerkesztőségnek: Füzi Bertalan, Horvát Henrik és Halász Gyula. Nyilván őket sem kérdezték meg előre, tudták, hogy nem tiltakoznak majd. Nem szerepelt az aláírók között a főszerkesztőnk, Szele Béla. Hát hiszen ezen nem is csodálkoztunk. Két éve se telt, hogy Benedek Elek már említett cikkének visszautasítását ezzel érvelte meg: „A Brassói Lapok olvasóinak kilencven százaléka Ady-ellenes.” Nem valószínű hát, hogy azóta megváltoztatta volna ezt a véleményét – a Brassói Lapok olvasóiról, hiszen a maga

Ady-ellenességét vélte megszilárdítani vele, természetesen a laptulajdonosok előtt. Hanem azt már hibának tartottuk, hogy kihagyták a névsorból Mikes Imrét és Krizsán Sándort. Ez bizonyára nem történik meg, ha előre megkérdezzük bennünket. Így eleve belső ellenzékkal vagy legalábbis fanyalgókkal nehezítik a dolgunkat, nem is beszélve Szele Béla esetleges nyílt tiltakozásáról!

Hárman tanácskoztunk hát először ezekről a lehetőségekről az „aláírók” közül. Horvát Henrik ritkán járt be délelőttöként, s amúgy is elszakadóban volt már tőlünk. Jutalmat kapott a Baumgarten-alapból magyar költők verseinek sikeres német tolmácsolásáért – s ezzel lökést is arra, hogy felszedje a brassói sátorfát, s Budapesten üsse fel újra, ahol tágabb lehetőség kínálkozik műfordítói tehetsége hasznosítására. Vénlegény volt, senki és semmi nem kötötte különösebben Brassóhoz, ahol éppen csak leszúrta volt a karót egy kínálkozó alkalommal. Nem volt hát sok köze már a mi apró gondjainkhoz...

Halász Gyulának, aki nyilván Párizsban élő művész fia lelkesedése melegében került közel Adyhoz, az volt a véleménye, hogy közöljük a lapban a felhívást, hadd szerezzünk egy kis meglepetést Szelének! Füzi azonban jelentse be ezt előre Kahánának, hogy hátvédünk legyen, s egyben el is kötelezzük őt az ügy mellé, ha főszerkesztőnk utólag sérelmezne.

– Mert, ugyebár, nemcsak a felhívás közléséről van szó! Utána csinálnunk is kell valamit, ami pénzt hoz...

– Ne szóljunk Kahánának sem – aggódtam én. – Hátha ő meg Szelének szól, s aztán lebeszélgeti magát. S akkor a felhívás közléséért is verekednünk kell...

– Miért? – kérdezte szemrehányó indulattal Füzi.
– Hát talán a maga bankharcában hagyta lebeszélgetni magát?

Gyula bácsi felkacagott, s vidáman megbiztatott:

– Hagyjuk csak az egészszet Füzi kollégára. Tudja ő, mit kell tennie...

Nem, nem kacsintott, csak a szemüvegét igazította meg, mégis úgy éreztem, hogy figyelmeztet valamire.

Arra, hogy a Kahána iránt kifejezett parányi bizalmatlanságot Füzi önmagára is bántónak érzi. De miért?

– Hát nem érted? – magyarázta később, amint hazafelé kísértem a Szent János utcába. – Büszke arra, hogy tud bánni Kahánával. S arra különösen, hogy a bankharc idején leszerelte minden aggodalmát, és szabad utat biztosított neked...

– Igazad lehet – eszmélkedtem csodálkozva. – S most úgy érzi, hogy hálátlan vagyok...

Igen, tegeződtem Gyula bácsival, a szerkesztőség legöregebb tagjával, de Füzivel, aki korban jóval közelebb állott hozzám, még nem. Gyula bácsi joviólis, kedélyes, öregurasan barátkozó volt, hamar felajánlotta ezt a közvetlen és könnyed társalgási lehetőséget, s ragaszkodott a kölcsönösséghez. Füzi már merevebben tartotta magát, neki a tegeződéshez bensőbb baráti érzésekre volt szüksége. Megutálta a szatmári dzsentriktől könnyed, szinte első találkozásra befutó pertuskodását, amely azonban csak azoknak járt ki, akiket rangbelinek ismertek fel. „Mintha kutyák szagolgatnák egymást” – mondta utálkozva.

A felhívás mindenesetre megjelent, s majdnem azt a hatást keltette belső szerkesztőségi életünkben, amelyre számítottunk. Azért csak majdnem, mert a mellőzöttség érzését ugyan egyformán kiváltotta Krizsánból is, Mikésből is, de másként felelt rá az egyik és másként a másik. Krizsán duzzogva jelentette ki, hogy őt nem az érdekli, benne van-e a bizottságban vagy nincs, hanem az, hogy meg tudunk-e rendezni egy olyan estélyt, vagy matinét legalább, amellyel az ügyhöz méltóan kivágjuk a rezet, s anyagi eredménye is lesz. Ő kételkedik ebben. Elsősorban azért, mert hiába mind mondta, nem építettük ki társadalmi kapcsolatainkat a várossal, hogy ellensúlyozzuk Szele Béla kétségtelenül nagy befolyását...

Krizsánnak vesszőparipája volt, hogy művésznek, írónak, újságírónak tevékenyen benne kell élnie abban a közösségben, amelyhez mindennapi élete köti. Szinte rajongva beszélt Thorma Jánosról, aki nagy művész, alapítója a nagybányai művésztelepnek, életének hat X-ét taposta végig legényemberként, de mégis nyakig

belemerült ennek a kispolgári városnak a mindennapi életébe. Nemcsak a festőiskola általánosan tisztelt nesz-tora, hanem *szeretve tisztelt elnöke* a Polgári Olvasó-körnek is, amely tüntető ragaszkodással kiáltja ki év-ről évre nemcsak amolyan tiszteletbeli, hanem valóságos, *virtigli* elnökének. (Meg is írta ezt kicsivel később, amikor Thorma János váratlanul eljegyezte Kiss Margitot, egyik fiatal tanítványát, aki szegről-végről unoka-húga is volt, alkalmat adva ezzel a dévajkodó élcelődésre: tán ez is a társadalmi közvetlenkedés egyik eszköze?*)

Most ez a megisméltlődő szemrehányása alkalmat adott Gyula bácsinak – akinek persze nem hiányoztak a brassói „társadalmi kapcsolatai”, inkább tele volt velük –, hogy biztatóan megjegyezze:

– Hát kezdjétek el most! Ezzel az Ady-estéllyel...

– S mondd el ezt a pódiumról is. Biztosan megfogod vele a közönséget – tódítottam én Krizsánra nézve.

Egy kicsit még gögösen, de már nyiladozó derűvel legyintett.

– Ugyan! Nem vagyok én pódium-ember. S nem is bennünket kell szerepeltetni. Inkább úgy kell megszerveznünk, hogy mi szerepeltessük a város kiválóságait. Ez szüli az igazi meleg kapcsolatokat... S aztán – ragyogott fel a szeme – van egy kitűnő ötletem. Úgy kell megjátszani, hogy mi, az újságírók keressük, kérjük olvasóink támogatását. Ezért kapcsoljuk össze a szoboralap ügyét az újságírók segélyalapjával... Fifty-fifty! Fele-fele – mondta meg aztán magyarul is, nyilván a gyengébbek kedvéért, mert reám pillantott, aki annyiszor bókoltam neki elismerően „hatalmas nyelvtudásáért”. – S ezzel elütjük Szelét is attól a lehetőségtől, hogy ellenakciót kezdjen. Csak nem fúrhatja meg saját szerkesztőségét!

Az ötlet olyan jó volt, hogy valamennyien helyeseltünk. Mikes Imre is, aki későbbben érkezett, s így neki már kialakult tervvel állhattunk elé, sietve egy kicsit és bőven magyarázkodva, hogy megelőzzük esetleges sértődöttsége megnyilvánulását, ami megnehezí-

* Br. L., 1929. VI. 27.

tené az egyetértést. Füzi különösen azt emelte ki, hogy az újságírók inkább a gazdái lennének az ünnepélynek. Ezt azzal domborítanak ki, hogy csak a megnyitót mondaná a szerkesztőség valamelyik tagja, a műsort városi szereplőkből állítanók össze. Az ünnepség megnyitására pedig éppen öt szeretőnk megnyerni.

– Miért nem Gyula bácsit? – kérdezte némi gyanakvással. – Vagy valamelyiket a felhívás aláírói közül?

– Szeretnénk minnél tágabbá tenni a kört – magyarázta Füzi. – Mi már szereplünk azzal, hogy ott a nevünk a felhívás aláírói között.

– S hátha nem is tudnánk megegyezni, hogy ki legyen az hármunk közül – kacagott Gyula bácsi. – Még összevesznénk a tolakodásban...

Mikes felhasználta a nevetést, amely Gyula bácsi tréfáját kísérte: beilleszkedett a nevetők közé. Különben sem az az egyéniség volt, akiből a sértődöttség visszahúzódást váltott volna ki. Inkább ennek az ellenkezőjét: a csakazértist! Tudatában volt erejének és rátermettségének. Bizonyosságát is adta ennek. Füzi időnként megunt, hogy ő mind csak a mások kéziratát olvassa s maga ne írjon. Utazni is szeretett. Átadta hát a szerkesztői széklet egy-két hétre valamelyikünknek, s riportútra kelt maga is. Mikes ilyenkor megmutatta, hogy mit tud. Hiszen újított már Füzi is a lap megszokott régi beosztásán, tördelésén, érdekesebbé tudta tenni a cikkek szürke címeit, változatosabbá az addig szürkén egybemosódó híroldalt. Igazi formabontónak azonban Mikes bizonyult. Letört minden címszedői és tördelői ellenállást. Izgalmassá, nyugtalanítóvá tette akkor is a lapot, ha tartalmilag egyébként megszokott, érdektelen maradt volna. Hiába tiltakozott Csiki úr, a művezető, hogy „azt, kérem, nem lehet”. Mikes odaállt a címszedő és a tördelő mellé, s bebizonyította, hogy lehet. Olyan változatos beosztású és tipográfiai is izgalmas címeket szedtetett ki, hogy a nyomdászok is csodálkoztak rajta. Halommal csináltatta a kisebb-nagyobb kliséket, s vigyázott rá, hogy azok a szedések mellett – vagy éppen körülszedve, ha másként nem ment – belekerüljenek a lapba. Gondoskodott arról is,

hogy naponta és lehetőleg minden oldalon találjon az olvasó valami meglepetést. Hírfejek az időjárásjelentés mellett jóízű tréfákat, politikai és más pikantériákat adott 2–4 sorban. A Tollhegyről rovat csípős megjegyzéseket tartalmazott politikusokról, politikai eseményekről. Ez volt a célja a bökverseknek is, amelyek a híroldalt színesítették (s később Nemes Ferenc révén olyan általános sikert arattak, hogy közismertté vált szerzőjüket a Keleti Újság csábította el tőlünk. Annak ellenére, hogy a Brassói Lapok embere és zsidó származású volt!). A vasárnapi számokban rendszeresítette – kliséztetett címfejjel – A *hét* című saját rovatát. Aztán beállított egy oldalt, amelyen hol három könnyű francia, hol egy magyar, egy francia és egy angol, hol három magyar novella jött egy-egy hasábon egymás mellett. Groteszk-oldalt is bevezetett valóságos és irodalmi történetekből, pedig akkor a groteszk nem volt még irodalmi divat. Ilyen „hármásokat” hozott össze például Gelléri A. Endre, H. I. Magog és Kosztolányi karcolataiból is. Egymás mellett hozta – ugyancsak egy-egy hasábon – a magyar Sándor József, a szász Hans Ottó Roth és a zsidó Mayer Ebner hazai politikusok nyilatkozatát...

Nem hátrált meg hát most sem, pedig alighanem mögéje látott Füzi fejtegetésének és Gyula bácsi tréfájának egyaránt.

– Jó, benne vagyok! – mondta nem is titkolt mohósággal. – De szabad kezet kérek a műsor összeállításában. És segítséget a társadalmi szervezésben...

Aadtuk a „szabad kezet”, és ígértük a segítséget. Ez utóbbit készségesen, mert tudtuk, a munka nagyja Gyula bácsira és Székely Gézára hárul. Ők régi brassóiak, jobban ismerik a helyi társadalmi szokásokat, viszonylatokat. Gyula bácsi ellensúlyozza tekintélyével az esetleges ellenséges akciókat, amelyekre ugyebár – Adyról lévén szó – számítani lehet. Székely Géza pedig eljár a teremügyben a hatóságoknál, az adóhivatalban...

– Az adóhivatalban nem! – tiltakozott Mikes. – Hogyne, méghogy az adóhivatalnak adjuk a bevétel közel egyharmadát...

– Márpedig jegyadó nélkül nincs belépőjegy – mondta Székely Géza olyan nyugtalanul, mintha attól félne, hogy kifürösztjük a rá váró megbízatásból...

– Nem belépőjeggyel csináljuk, hanem meghívóval... És műsor-megváltással... Adjon a műsorért mindenki annyit, amennyit akar. Ehhez semmi köze az adóhivatalnak. Meglátjátok, így még többet is adnak... – érvelt szenvedélyesen Mikes.

– De a belépőjegyre azért is szükség van – aggódott Gyula bácsi –, hogy jó előre eladjuk őket. Ha arra számítunk, hogy közvetlenül az estély előtt váltják meg a műsorlapokat, nem kell majd tolongástól tartanunk. Ebben a flekkenező városban a szombati és vásárnapi estéken népszerűbbek a vendéglők és a kocsmák, mint az irodalmi estélyek...

– Hát ne estélyt rendezzünk, hanem irodalmi matinét. A déli órákban... Az előkelőbb is. Vagy előkelőbbben hangzik ebben a kispolgári városban...

– Hát magyarul valóban inkább kispolgári – ismerte be Gyula bácsi. – S nekünk éppen ezekre kell számítanunk. Az értelmiségiek érdeklődésére és a módosuló kisiparosok bukszájára.

– A buksza az adóhivatal hatáskörébe tartozik – tért vissza a jegykérdésre Székely Géza. – Még belénk köt, ha mi nyitogatjuk műsor-megváltás címén...

– Vagyis olyan román támogatásra van szükségünk, hogy meghátráljon előtte az adóhivatal! – vágott vissza diadalmasan Mikes. – Hiszen ez nagyon jó! Adynak nemzetközi jelentősége van. Bevonjuk a műsorba a románokat is. Így lesz csak igazi az egész!

– Akkor már ne hagyjuk ki a szászokat se. Legyen három nyelvű a műsorunk – járult hozzá a „nemzetköziség” gondolatához Krizsán.

– Marad így a magyaroknak is belőle valami? – nevetett Gyula bácsi. – Mert közönségre mégiscsak leginkább a magyarokból számíthatunk...

– A magyaroké lesz a műsor közepe. Kezdjük a román résszel, s zárjuk a némettel? – döntött Mikes, de kérdőjellel melodizálta a mondatot, hogy alkalmat adjon a helyeslésünkre. Megkapta...

Szerzett is vele magának egy hónapra szóló nyugtalan nyüzsgést igényelő elkötelezettséget. Nemcsak beleéltte magát Ady nemzetközi jelentőségébe, hanem bele is dolgozta az ilyen társadalmi vonatkozásokba, már olyan mélységig természetesen, amilyenre a három nyelvű Brassó erre lehetőséget nyújtott. A mozgást szerette ebben, a nyugtalanságot, amellyel járt. Bosszankodva, néha szitkozódva emlegette fel:

– Ezek a szászok! Hát ezekkel nem megy!

A szászok ugyanis, akikhez kapcsolatot keresett, udvariasak voltak, de ridegek, mint valami hóharmatos novemberi reggel. Heinrich Zillich, a Klingsor szerkesztője is ilyen deres csillogással mosolygott, de nem ígért semmit.

– Elügyetlenkedtük – töprengett Gyula bácsi. – Neked kellett volna felkeresned Zillichet...

– Miért nekem? Miért nem neked? – kérdeztem.

– Mert én csak lettem keresztény. Te pedig eredendően az vagy. Jaj, ezek a szászok úgy számon tartanak mindent...

– De hiszen én beszélni se tudok vele...

– Persze, persze! – hagyta rá sietve Gyula bácsi, s másról kezdett szólni, nehogy úgy tűnjék, mintha engem tartana felelősnek a hiba miatt.

Mikes azonban nem hátrált meg. Örvendett, hogy a románoknál olyan barátságos fogadtatásra talált a kezdeményezés. Megszerezte Suciú nemzeti párti prefektus támogató pártfogását, s ez nagy értékű volt nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is, mert a prefektus felesége magyar asszony volt, akinél időnként „kötőkén” jelentek meg a magyar nőegyletek vezető asszonyai. Ezekre tehát számítani lehetett a műsorlapok felvásároltatásának a megszervezésénél is. Nem nyugtalankodott már Székely Géza sem. Az adóhivatalnál is volt valaki, akinek magyar felesége járt a prefektusné kötökéjére... Ez a valaki mosolyogva jegyezte meg, persze a férje jelenlétében: Ügyesek ezek az újságírók, nem lehet törvényes alapon belekötni a rendezvényükbe. Az adakozás nem esik adóztatás alá...

Hanem azért belekerült egy jó hónapba, amíg a matiné-ügy úgy elrendeződött, hogy a műsorlapokat ki-

nyomtathattuk. Mikes azért se mondott le az eredeti elgondolásról: a műsorlap három részre tagolta a matiné anyagát: I. Ady románul, II. Ady magyarul, III. Ady németül. Persze, voltak mindhárom részben olyan zenedarabok, amelyeknek nem sok közül volt Adyhoz, de hát az is csak a matiné nemzetköziségét tette nyilvánvalóbbá. Az volt a fontos, hogy a román részben románok szerepeljenek... és így tovább. Már amennyiben ezt a szempontot, hogy ne mondjam *elvet*, sikerült megközelítőleg érvényesítenünk.

Leginkább a román résznél sikerült. Itt mindössze Constantin Bobescu hegedűszólóinak a zongorakíséretét szolgáltatta Weisz Ilona, akinél készségesebb és felkészültebb zongoraművésznőt hiába is kerestünk volna akkoriban Brassóban. A hegedűszólók után Ady-versek következtek románul. Mihail Munteanu szavalja majd őket előreláthatóan nagyon nagy igyekezettel. A műsor nem árulta el sem magyarul, sem románul a versek címeit, csak a fordítókat jelölte meg I. Ilieș, I. Lemeny és O. Goga személyében. Gogának nagy neve és tekintélye volt, Ilieș nevét is ismertük már, Lemeny pedig helyi kiválóság volt Brassóban, és szorgalmas híve a román–magyar közeledés gondolatának. (Akkor még! Pár évvel később a zöldinges vasgárdisták csoportjában láttam felvonulni.) A szavaló talán későn döntött, hogy miket szavaljon a rendelkezésére álló fordítások közül, azért maradtak ki a műsorból a verscímek. Ez különben csak azért tűnt fel, mert a két magyar versmondónál viszont gondosan felsoroltuk az elmondandó verseket. Papp Annuska az *Ádám hol vagy?*, *Krisztuskereszt az erdőn*, *A fehér lótuuszok*, *Én kifelé megyek* címűeket tanulta meg. Tanítónő volt a magyar lutheránusok iskolájában, Makkai Sándor könyve nyomán szerette meg Adyt. Mi is elégedettek voltunk a „repertoárjával”. A szavalatok után Schenk Gyula, a református kereskedelmi iskola tanára tart előadást Ady *fekete zongorája* címen. Persze, Ady szimbolizmusát igyekszik majd elfogadtatni a hallgatósággal, hadd „legyünk túl már egyszer a vádaskodáson, hogy Ady költészete érthetetlen”. Schenk előadása után Palkó Judit már egy kicsit merészebb lehetett. Ő a *Szent Mar-*

git legendája, *Szivek messze egymástól, A mese meghalt, Közel a temetőhöz* című verseket tanulta meg. S végül Weisz Ilona Chopin számai (Nocturne B-moll, Etude C-moll) voltak hivatva elcsitítani az esetleg mégis borzolódo kedélyeket a magyar rész végén. Ez volt a fontos!

A harmadik, a német rész ugyanis, amennyi gondot okozott az elején, olyan közömbössé változott a végén. Valódi német szereplőt ugyanis nem sikerült szereznünk, Schenk Gyulát pedig mindenki ismerte Brassóban, nem mertük kinevezni németnek. Nos hát, Ady végül is megszólalhat németül a magyarok száján is, ha nincs vérbeli németünk. Horvát Henrik, a budapesti Petőfi Társaság tagja éppen Ady-versek német tolmácsolásáért kapott jutalmat a Baumgarten-alapból, kell-e ennél jobb alkalom, hogy eldicsekedjünk vele a brassói polgárok előtt? Ő aztán jöhet bármilyen fordításával, elismert irodalmi rangja, de főként a friss Baumgarten-díj előtt meghajlik ám a polgári sznobság! Meg aztán, idegen nyelven szelídebben hangzik az is, ami magyarul esetleg riasztana egyeseket! Németül talán „érthetőbb lesz” előttük a *Der Caesar mit dem Eberkopfe*, mint a magyar disznófejű nagyúr, elfogadhatóbbá válik (valláserkölcsi szempontból!) a *Katrine in der Messe*, mint a magyar Kató a misén, s felfoghatóbbá a német *Auf neuen Wassern*, mint a magyar „új vizek”.

Mindezekből látható, hogy mi is „mindent megmondoltunk, mindent megfontoltunk”, mint Ferenc Jóska az első világháború előtt. Mi azonban – úgy látszik – sokkal, de sokkal jobban fontolgattunk, mint ő, mert mi – számunkra is nagy meglepetésként – győztünk, anélkül, hogy csatát nyertünk volna, ő pedig egyre-másra nyerte a csatákat anélkül, hogy – győzött volna. Március 3-ára tüztük ki a matinét, de már előtte egy héttel olyan izgalomba hoztuk Brassót, hogy nemcsak önkéntes toborzók jelentkeztek a szerkesztőségben, de még önkéntes szereplők is. Így aztán kibővült a műsor; úgyhogy mégsem a félig sikerült német résszel zárult a matinénk, hanem a megújuló magyarral; forróbb hangulatú Ady-versekkel és friss, még addig be nem mutatott Ady-dalokkal. A verseket Tutsek Károly hozta

– ráadásul, a dalokat Lengyel László, a Brassói Magyar Dalárda kitűnő karmestere szerezte, és maga is énekelte. Mindkettő meglepetés volt számunkra. Az első azért, mert a szavaló egész sor Ady-verset tudott, s rá kellett beszélünk, hogy csak néhányat mondjon el belőlük, a második pedig azért, mert „Ady-ellenest” gyanítottunk benne, hiszen a dalárda első karnagya Willer József volt, a magyarpárti képviselő, akit hajlongó, udvariaskodó, kézdörgölő modora miatt éppen eleget csipkedtünk a Brassói Lapokban. Úgy tűnt hát, hogy a másodkarnagy az Ady-kérdésben „lázasz” az első ellen. Emiatt aztán csak még jobban tetszett a két új Ady-dal, a *Lentről nézem* és *A befalazott diák*. Igazán úgy éreztük, mintha Brassó nyújtózkodni kezdene s repedne le róla a maradiság megunt ruhája. S mintha ezt nekünk köszönhetné!

Úgy megbátorodtunk, hogy a végsőig élni akartunk az alkalommal. Meghirdettük a lapban, hogy bizottságunk külön önkéntes adományokat is elfogad az Ady-szoboralap javára, és ezeket nyilvánosan nyugtázza. Ez aztán újabb meglepetést hozott. Még meg se volt a matiné, s már nyugtázhattunk is néhány nagyobb adományt. A lista elején a Brassói Népbank állott 5000 lejjel, utána a Magyar Általános Hitelbank brassói fiókja következett 2000, az OFA vállalat 1000, az Erdőipar 2000 lejjel. Az első kettőnél voltak barátaim és ismerőseim, a két utóbbiról akkor hallottam először. Ma sem tudok többet mondani róluk, még az OFA három betűjét sem tudom megfejteni, pedig nagyon valószínű, hogy akkor közelebből is érdeklődtem utánuk az adományok nyomán. Pedig igazán nem voltak jelentős összegek; fele, negyede vagy éppen tizedrésze egy jobb tisztviselő havi fizetésének. Mégis úgy éreztük, ha nem is törtük be éppen a „disznófejű nagyúr” fejét, kapkodja már ütésünk elől. Így foghatta fel Gyula bácsi is, aki kacagva olvasta az adományok nyilvános nyugtázását:

– Ha van fricska – úgy lesz bricska! Ki a pénzzel nem vitázik – az mindig is vízben ázik – sütött el egyszerre kettőt is a rigmusaiból, amelyekkel olyan szívesen eljátszadozott.

Gyula bácsi tanáros pontossággal fogalmazott, fia prózában beszélt. Kedvelt rigmusaiban azonban sokszoros értelmi áttételeket is megengedett néha magának, hogy a – rímet kihozza.

– Miféle fricska? És bricska? – kértem most is magyarázatát a rigmusának.

– Hát a fricskát te adtad. A bankoknak.

– És a bricska?

– Azt meg a szoboralap kapta. Autóra nem éppen futná az adományból... Azért bricska.

Csak fanyar mosollyal nyugtáztam rigmusa megfejtését. Bántott, hogy ilyen kevésre értékeli a sikerünket.

– No de mi az a *vitázik* meg *ázik*? – próbálkoztam én is a szellemeskedés fullánkjával, rácélozva a nyilvánvaló rímkényszerre.

– Nos hát Ady eleget vitázott a pénzzel. A nagybetűs: Pénzzel! De nem is vízben ázott ám...

Értettem már! Gyula bácsi hódolt a zseni előtt, de egyébként csak tanár maradt; és Benedek Marcellel tartott: a magáéhoz hasonló puritán magánéletet igényelt volna nagy költőjének.

Hanem az első rigmusának nagyon is igaza lett. A matiné után, amely mindent egybevetve kitűnően sikerült – Mikes fogta össze a három részt és tette egyértelművé emelkedett megnyitójával és az egyes számok csípősen szellemes bejelentésével –, mintha elvágták volna, úgy megszűnt az adományozások folyamata. Nem volt szükség további nyilvános nyugtázásra. Mindenki mondhatta már, hogy a matinén úgy vásárolta meg a műsorlapot, hogy abban benne legyen az adomány is... Pedig alig-alig akadt a megváltási összegekben olyan, amelyet három számmal kellett volna írunk, a túlnyomó többségnek elég volt rá kettő is.

Igaz, ekkor már kezdtek rászorulni a garasoskodásra még a legjobban menő üzemek, vállalatok is.

FAGYOS TÉL – BEFAGYOTT KÖZÉLET

Nehéz telet éltünk át. Erdélyben tartósan megült a hőmérő higanyszála a mínusz 30–32 fokon, de egyes vidékeken lesüllyedt a 40 fokig is. Híre járt, hogy a háromszéki síkságon farkascordák száguldoznak a hómezőkön. Lapunkban mentegetőző cikk jelent meg: „Az abnormis idő miatt gyengén működik hírszolgálatunk, kimaradtak a táviratok is e percig, s a nyomdában is még a délelőtti órákban, amikor a legintenzívebben szokott folyni a szedés munkája, még a lap normális előállításának a feltételei sincsenek biztosítva. A villany, mely a motorokat hajtja, nem funkcionál, a vízcsövek befagytak, a gépeket nem lehet működésbe hozni.”*

És ez a súlyos hideghullám rövid ideig tartó enyhülések után minduntalan visszatért.

De kemény fagyot jeleztek a politikai, társadalmi, gazdasági hőmérők is.

A nemzeti parasztpárti kormánynak egyetlen nagy gondja volt: megszilárdítani helyzetét a külföldi kölcsönrel, amellyel talpra állíthatná a bukácsoló lejt. A kölcsön híre február elsejére be is futott, óriási izgalmat váltva ki a bukaresti tőzsdén. *Megindult a hossz a bukaresti tőzsdén – Mindenki ordít, kiabál, hadonászik* – jelezte a hír hatását bukaresti szerkesztőnk, Farkas Aladár. Nyolcvanmillió dollár! De ebből hárommilliót a belföldi tőkének kell lejegyeznie. Hiszen ezért is volt a nagy izgalom. A belföldi tőkeérdekeltségek urai jórészt az ellenzékbe szorult liberálisok voltak. Vajon kötélnek állanak, ha ezzel megszilárdítják a kormány helyzetét?

Kötélnek állottak. Megérte nekik. A kormány minden cselekedetét az annyira áhított kölcsön biztosítása irányította. Oda is dobta érte azt a népszerűségét, amelyet egyébként Goga már korábban „beteges jelenség-

nek” tartott, mert nem érezte indokoltnak. Nem is volt az. Maniu és pártjának demokráciájából csak külsőségekre futotta. Megszüntette a sajtócenzúrát, és közkegyelmet hirdetett. A cenzúra helyett azonban bevezette a lap-elkobzásokat, majd később a betiltásokat. Tudor Arghezi rövidesen arról számolhatott be szatirikus lapjában, hogy rendőrség szállott meg egy bérnyomdát; így akadályozta meg a kormány egy neki kellemetlen lapszám megjelenését. A közkegyelemből pedig kizárták a politikai elítélteket. A munkások amnesztia-bizottságokat alakítottak, hogy kisürgessék elítélteik számára a közkegyelmi rendelet alkalmazását. Ebben a kérdésben azonban a kormány nem ismert tréfát. Heleesebben: még a tréfát sem tűrte el. Marosvásárhelyen Gerő Sándor hírlapíró egy farsangi jelmezes mulatságot próbált meg felhasználni a közhangulat kifejezésére. Elit bál volt, megjelent az előkelőségek között a rendőrprefektus is. Gerő börtönőrnek öltözött, és két rabruhás ember mögött lépkedett be a bálterembe. Az egyik rab ezt a felírást viselte a mellén: *Rabja lettem egy kislánynak*; a másik: *Amnesztiát követelek!* A

rendőrprefektusnak kidülledt a szeme. Nem is tudott uralkodni magán, ott a bálteremben intézkedett rikácsolva a delikvensek letartóztatásáról és a „rögtönítélő bíróság” összeállításáról. Lapunk természetesen az „esemény kínálta” gúnnyal írta meg az esetet. Kaptunk is „barátságos” figyelmeztetést a mi prefektusunktól, hogy né éljünk vissza „a kormánytól helyreállított sajtószabadsággal”. Ezen természetesen a cenzúra felfüggesztését kellett érteni. A „barátságos figyelmeztetés” pedig azt jelezte, hogy a kormány nem felejtette el, mennyire támogatta a lap a Nemzeti Parasztpárt nagy kormánybuktató gyulafehérvári felvonulását. Még!

Mi csak ennyit kaptunk; a marosvásárhelyi három jelmezes sokkal többet. A bíróság, ha nem is „rögtön”, de valóban „rekord idő” alatt hozott ítéletet. Gerőt öt hónapi fegyházzal és ötezer lejes pénzbüntetéssel becsülte meg szellemeskedő ötletéért, két rabját pedig, Farkas Arthur és Vértes Győző magántisztviselőket egy-egy havi fogházzal és ezer-ezer lej pénzbüntetéssel – bűnrészesség címén.

A kormány bizonygatni akarta, hogy a külföldi és belföldi tőkések egyaránt megbízhatnak benne. El is járt keményen az amnesztiát követelő munkás-bizottságok ellen, amelyek természetesen a marosvásárhelyi heccnél komolyabb akciókat kezdeményeztek. S azt már nem vette rossz néven a mi prefektusunk sem, ha nem hallgattuk el ezeket a „megtorlásokat”. Láthattuk ezt abból is, hogy szinte alkalmasan jött a kormánynak, amikor a tíz évre ítélt „kommunista vezér”, Dobrogeanu Gherea „visszatért Bukarestbe”, s a sziguranca kopói elkapták a főposta előtt.

– No, ezt már kifuthatják! – tanácsolta a mi prefektus „barátunk”.

De jöttek a kölcsönt ígézı takarékosági intézkedések is. A Nemzeti Parasztpárt arról még nem feledkezett meg, hogy a Brassói Lapok támogatta kormánybuktató akcióit, de azt már elfelejtette, hogy a Zsilvölgyéből csapatostól indultak el gyalog a bányászok, jelentősen duzzasztva ezzel a gyulafehérvári felvonulás politikai erejét. Nem támogatta a bányászok követeléseit a kollektív szerződés megújítására kezdett tárgyalásokon, hiába érveltek azzal, hogy ténylegesen sokkal kevesebb bért kapnak, mint három évvel azelőtt. Răducanu munkaügyi minisztert kérték, hogy legyen döntőbíró a békéltető tárgyalásokon, Maniu kormánya azonban készségesen meghátrált, amikor a munkaadók „kifogásolták” a miniszteri beavatkozást.

De hogyan is avatkozhatott volna be a munkások érdekében, amikor neki is az volt a legfőbb gondja, hogy maga is visszacsikarjon valamennyit azokból a fizetések közül, amelyeket a korábbi kollektív szerződések biztosítottak az állami vállalatok dolgozóinak. A vasútnál kezdte. Olyan új előléptetési, fizetési, szervezési rendet vezetett be, hogy márciusra már általánossá vált az elkeseredés a vasutasok között. Kiderült ugyanis, hogy a január elsejétől bevezetett „munka-jutalék” rendszer nem az alkalmazottaknak, hanem a kincstárnak hajtja a hasznot; úgyannyira, hogy még az előléptetések is havi kétszáz-háromszáz lejes fizetéscsökkenést jelentettek.

A sorozatos családások megdermesztették azt az olvadási folyamatot, amelyet a munkásságban elindított az a tény, hogy a szociáldemokrata párt együtt aratott győzelmet a választásokon a kormánypárttal. A közösen aratott kévékben csak a megválasztott képviselők találtak szemet, a munkások csak léha kalászatokat. Emiatt Temesváron általános sztrájkot szerveztek az Egységes Szakszervezetek. A kormány sorozatos letartóztatásokkal felelt, és elrendelte a Munkásotthon megállását. A szociáldemokrata képviselők sajnálkoztak és – mosták a kezüket... Ez volt a nyitánya annak a néhány hét múlva bekövetkezett csatának, amelyben a munkásság közül tízen, a rendőrök közül ketten sebesültek meg. Letartóztatottjai azonban csak a munkások közül voltak – tíznél is sokkal többen... De erről később...

A stabilizációs törvények megszavazását sajtónk azal a jelszóval ünnepelte, hogy végre „vége a bizonytalanságnak”! A bizonyosság azonban nagyobb gondokat és nyugtalanságot okozott, mint a korábbi bizonytalanság, amelyet az ügyes konjunktúralovagok még hasznosítani is tudtak. A takarékoság nagyobb lett, a pénz kevesebb. Elárasztotta az idegesség a magyar politikai és gazdasági életet is. Én még csak szemrehányó példaként emlegettem fel a székelyföldi bankuzsora ellen kezdett küzdelmem idején a román Albina és a német Allgemeine Sparkasse példáját. Ebből robbant ki a székelyudvarhelyi kongresszuson az Országos Magyar Bank heves követelése, amit Gyárfás Elemér ott olyan ügyesen eltaktikázott, nehogy kötelező határozat legyen belőle. Most aztán ügyvédek, közigazdászok, kereskedelmi emberek vetették fel újra a gondolatot, de már nem is a „magyar bank”-ot, hanem az „altruista magyar bank”-ot kezdték követelni, a temesvári magyarpárti tagozat szervezni is kezdte, a dévai pedig ki mondta rá a „sürgősséget”.

Temesváron Ambrózy báró vette kezébe a szervezést. Ki is váltotta mindjárt a Gyárfás Elemér elnöksége alatt álló Erdélyi Bankszindikátus gyanakvását. Némedy Gábor, a Brassói Lapok lelkes temesvári tudósítója nagy riportban panaszolja fel, hogy: „Mindenki

akarja az országos magyar bankot és Ambrózy báró mégis magára maradt.” Egész nagy névsorolvasást is tart a cikkében, hogy ki mindenki nyilatkozott már a terv mellett, s most mégis tétlenkednek. Pár nap múlva azonban kiderül, hogy csak „taktikai” előkészítés volt Némedy előbbi riportja, Ambrózy báró igazi mondanója ebben a második riportban van, amelyet ilyen címekkel közölt a Brassói Lapok: *Túl fogja jegyezni a Bánsági Magyar Bank részvényeit a Bánság lelkes magyarsága – Az országos magyar bank eszméjét csak a hivatalos erdélyi közvélemény vetette el, mert a Bánság magyar tömegei mint egy ember állanak Ambrózy báró mögött. – A harmincmillióra kontemplált alaptőkéből huszonnégy millió lejt magyar nagytőkések jegyezték le, a bánsági magyar falvakra tehát mindössze nyolcmillió jut. – Ezt az összeget többszörösen túljegyzi a bánsági falvak, amelyek nagy lelkesedéssel csatlakoztak a mozgalomhoz.**

Az én harcom indította el ezt a folyamatot, sikerként könyvelhettem volna hát el a nagy bánsági felbuzdulást. Jól jöhetett volna az is, hogy támadás rejlett benne az Erdélyi Bankszindikátus ellen, amely védelmet nyújtott a székelyföldi bankuzsorának. Engem azonban ekkor már – beismerem, hogy kissé riadtan – egy más cikk foglalkoztatott, amely ugyancsak „bankügyben” íródott, s én úgy éreztem, hogy – nekem szóló figyelmeztetés van benne. A Hozzászólás rovatunkban jelent meg, s azzal a céllal kért és kapott helyet a lapban, hogy útját vágja azoknak az ábrándozásoknak, amelyek újra szédíteni kezdtek a csodaváros Székelyföldön. Dr. Fejér Gerő székesegyházi kanonok küldte Gyulafehérvárról ilyen címmel: *Létesülhet-e nemzetközi katolikus bank?*

Az okos higgadtsággal megírt cikk summája ez az őszinteség volt: „... Mert minden bank, legyen az katolikus vagy bármilyen című és jellegű bank, csak haszonhajtású vállalkozás, merő üzérkedés, amihez Róma még segítő kezét sem nyújthat.. ”**

Ez hát azt jelenti, hogy tisztességes bank ma nincs is, nem is lehet? És Széchenyi korában, amikor a *Hitelet*

* Br. L., 1929. III. 16.

** Br. L., 1929. III. 11.

megírta, még lehetett? Vagy lehetett volna, hiszen nem volt, azért kellett harcolni érte. Vagy már akkor is benne volt a tőke természetében a haszonhajtás, az üzérkedés, ami most olyan szemérmetlenül a jellemzőjévé vált? Jó lenne ezt a problémát megbeszélni egy képzett közgazdással, Móricz Miklóssal például, aki nem alázna meg azzal, hogy mosolyogva kioktat... Melyek a tisztességes, a hasznos tőke ismérvei korunkban?

Móricz Miklós azonban ekkor már Budapesten dolgozott mint lapunk megbízottja, nem beszélhettem vele. Beder Sándor dr., aki átvette utána a közgazdasági oldal szerkesztését, inkább kereskedelmi közgazdász volt, s azt a feladatot kapta, hogy tegye minél jövedelmezőbbé a rovatot. Természetesen a lap számára; ő csak a kialakított jutalékok arányában volt érdekelt ebben a jövedelmezőségben. A többieket pedig nem tekintettem szakembernek, velük csak vitázhattam nagy hadonászások és szenvedélyes kifakadások közepette. Ezt persze meg is tettem. Hanem a bankügyek közgazdasági vonatkozásaiba nem mertem többé beleszólni, kiváltva tartózkodással később egyik hívem és jó barátom szemrehányását, hogy ő ugyan nem tudja elképzelni sem, hogy miért, de – „tény, hogy kiejtetted kezedből a bankuzsora elleni küzdelem zászlóját”. Igen, így mondta, a „küzdelem zászlóját”, s ezt én olyan fellezgősnek éreztem, hogy nem vettem komolyan, s még csak nem is feleltem, csak mosolyogtam. Pedig nem volt igaza. Nem a bankuzsora elleni küzdelmet szüntettem be, hanem nem állottam oda támogatni a tőkét – amelyben megszűnt a bizalmam – egy olyan újabb manőverezésében, amelynek nem tudok a mélyére tekinteni. Hátha csak kitűnő ürügy neki az altruizmus lova, amelyet mi álmodtunk alája, s most megnyergeli, hogy biztosabban lovagolhasson rajta – igazi célja felé. Hiszen annyi már most megállapítható, hogy Ambrózy báró bántási pénzcsoportja Gyárfás Elemér Erdélyi Bankszindikátusa ellen verseng... A gyanú akkor igazi, ha csak ködlik; mert izgat is, hogy csak kapkodni tudsz utána. Kapkodtam én is. Úgy, hogy hangot adtam nyugtalanságomnak Füzi előtt:

– Figyelmeztetni kellene ezt a Némedyt. Úgy lel-
kendezik azért a bánsági bankért! Amilyen jóhízemű,
még bedől annak a bárónak...

– Úgy gondolja, hogy... ingyen dől be?

– Úgy gondolja – kérdeztem vissza –, hogy lefi-
zetik? S mi tűrjük?

– Nem őt. A lapot. S mi nemcsak tűrjük, hanem igé-
nyeljük is...

– Gyalázat!

– Nono! Hol harcolhatna maga a székelyföldi ka-
matuzsora ellen, ha nem volna lapunk? A lapot pedig
nemcsak az előfizetők lejecskéi tartják, hanem a nagy-
vállalatok hirdetései is például... Ambrózy a bánsági
pénzpiac egyik nagy tekintélye. Pénzt jelent vele fo-
gózni...

– Vagyis kiszolgálni...

– Addig, amíg nem kerülünk ellentmondásba önma-
gunkkal. Most együtt haladhatunk... Most a mi arc-
vonalunkat erősíti erkölcsileg is... Akár meglesz a
bankja, akár nem. S akár ténylegesen altruista lesz –
amiben egyébként én sem hiszek –, akár nem...

Jaj, hát ilyen kanyargós úton halad az elvhűség? S
vele én is, ha már rajta ülök a szekéren? Hát legyen, de
legalább nem hajtom a lovat, s nem taszítom a szekeret.
Így aztán inkább csak néztem, hogyan csattog át a
mi lapunkon, de jórészt az egész erdélyi magyar saj-
tón cikkek, vezércikkek, nyilatkozatok és ellennyilat-
kozatok formájában – most már „altruista” vagy
„központi magyar bank” létesítése jegyében – több
mint egy éven át a tölem indított harc. Utolsó éles csat-
tanása talán a Magyar Párt 1930 őszén Szatmáron tartott
nagygyűlése volt, amely előtt Gyárfás Elemér még min-
dig szükségesnek látta erkölcsi bizonyítványt kiállítani
védenecinek. *Bankellenes állásfoglalások a Székelyföl-
dön* című vezércikkében* a bankellenes bizalmatlanságot
a Csíkszeredai Takarékpénztár „sajnálatos bukásával”
is magyarázza, aztán ezekkel a sorokkal fejezi be hosz-
szú közgazdasági és politikai fejtegetését – osztály-
harcos indulatokkal gyanúsítva meg a sajtót általában:

* Keleti Újság, 1930. VIII. 7.

„Ez a félmilliárd lej körüli takarékbetét és részvénytőke a székelység utolsó mobil vagyona. Ha ez is elvész, meglesz a nagy egyenlőség, mindenki megfaraghatja magának a koldusbotot.”

Ilyen intonálásra tán nem is volt meglepő, hogy a nagygyűlésen Hinléder Fels Ákos székelyudvarhelyi és Kovács Kálmán kolozsvári „kiküldött” a magyar sajtónak és újságíróknak tett „keserű szemrehányást”, amiért nem támogatják eléggé a Magyar Pártot. De a szándék keserűbb volt a kelleténél, s emiatt a szemrehányásból durva támadás lett, amelyet aztán az újságírószervezet nevében annak elnöke, Krenner Miklós, most már az Ellenzék Spectatora utasított vissza valamennyiünk nevében higgadt méltósággal; de akadt a lapok nagy részénél is egy-egy cikkíró, aki csalánból küldött csokrot a felszólalóknak. Ezek közül a Kós Károlyé volt a legcsípősebb. Ő ugyanis egy korábbi „pártellenes” nyilatkozata miatt személy szerint is a megrovottak közé került. A nyilatkozata azonban csak ürügy volt; az ok inkább az, hogy odaállott főmunkatársnak, egyébként Molter Károllyal együtt, a Mai Világ című kolozsvári laphoz. Ezen a címen rángathatták le a felszólalók az írók közül – az újságírók közé. (Így támadhatóbbnak vélték, hiszen szemléletük szerint az újságíró csak alkalmazott, szolga, akire rá lehet rivallni. Később ugyan az írókkal is elégedetlenek lettek, de ez már inkább panaszkodás volt.) Nem véletlenül persze, a Mai Világ ugyanis, amely a Keleti Újságtól (az átszervezés során) kiejtett Kádár Imre főszerkesztésével indult, mindjárt az elején felkarolta a Brassói Lapok harcát a Bankszindikátus hitelpolitikája ellen, sőt Vojticzky Gyula, a szerkesztő metsző szellemességgel még tetézte is. Olvastam Kós Károly válaszát a Mai Világban, és szinte irigyeltem, hogy a személyileg is sértett tiszta ember méltóságával válaszolhat. Mekkora ereje volt cikke utolsó mondatának: „Tehát: vigyázzanak, uraim, azzal a »nemzetáruló« bélyegzővel, mert az én Istenem tudja, hogy az nem engem illet.”* Persze ott volt a sajtó visszafelelő kórusában az én han-

* Mai Világ, 1930. X. 30.

gom is, de mennyivel erőtlenebb – talán indokolatlan – fölényeskedése miatt. „A szatmári nagygyűlés – írtam – fülbontó zajt csapott a sajtó megtámadásával, és Gyárfás Elemér újra szánalmas erőfeszítést tett, hogy tisztára mossa a magyar bankokat.” De ebben a fölényeskedő hangban inkább belső szorongás volt. S a vágy, hogy lehetőleg messze hárítsam magamtól az egész bankharcot; tán még az emlékét is. Hiszen elég messze is volt már. Időben jó másfél évnyre a múltban, érzelmileg pedig az érdektelenség fagypontján, miután a Fejér Gerő cikke nyomán keletkezett zűr annyira feltisztult bennem, hogy már nem bíztam a bankok megjavíthatóságában. S minél jobban harsogtattuk az altuizmus jelszavát, annál kevésbé...

S mégis, ha jól belenézek ma életem akkori folyamatába, találok a folyó ágyában iszapot is jócskán. S ennek a lerakódása már korábban kezdődött...

Vissza kell térnem hozzá... ahhoz az írótudatom öntetszelgő mámorában elejtett szálhoz...

Az emlékezetes Ady-matiné előkészületei idején, tehát 1928 március elején Tamási Áronnak cikke jelent meg lapunkban. Áron minden cikke izgalmat váltott ki szerkesztőségünkben (még azok is, amelyeket bevallottan a „gyors honorálás” reményében küldött), ez azonban különleges figyelmet keltett már a címével is. Hát még a háttérével, amelyről én tájékoztattam a szerkesztőséget. A helikoni írók múlt évi budapesti irodalmi estjének előkészítése nem ment zavartalanul. Kolozsvárról figyelmeztető leveleket kaptak ottani illetékesek, hogy vigyázat, a Helikonban is ott van a „baloldali mételey”, fogadják tehát ennek megfelelően a képviselőit. Bánffy Miklós persze egyetlen fölényes mosollyal verhetette vissza a „denunciálást”, amelynek hogyan is adhattak volna hitelt azok a körök, amelyek támogatását ő igényelte. De most – s már a nyilvánosság előtt – megisméltődött ez a kolozsvári epeömlés. Persze nem véletlenül. Benedek Elek éppen Budapesten tartózkodott. Az a kedves gondolata támadt, hogy olvasói és tisztelői hatalmas táborát „átadja az ő kedves fiainak, a szé-

kely írók csoportjának”. Igaz, Nyíró és Tamási már voltak ott Bánffyval, de – ő a *maga* olvasóinak akarja beajánlani a maga fiait. Megkezdte hát a „székely írók” előadóstjének előkészítését. Legyen ez is a Zeneakadémia nagytermében; ugyanott, ahol a helikonisták is bemutatkoztak. Csak a hallgatóság legyen más! Ott kísértett ennek a gondolatának a háttérében az a – bármennyire is megérvelt – mellőzés, amely a Helikon részéről érte? Ő ezt soha ki nem mondta volna, de mi úgy éreztük, hogy igen, s rajta voltunk, hogy ragaszkodásunkat hozzá váltig bizonygassuk. Ezt a jószándékot kívánta szolgálni Aron cikke. Csakhogy az újabb kolozsvári epeömlés – jaj, nem volt elég a helikonisták-ból, most még a székelyek is baloldali bacilusokat hordjanak oda! – némileg védekező-visszaverő csatavállalássá változtatta. Jellegét tán úgy érzékeltethetem meg a legjobban, ha szó szerint adom az indító mondatokat. Tehát: „Az egyik budapesti napilap, amely minden vicc nélkül megtehetné, hogy címét sietve Régi Nemzedékre változtassa, valami erdélyi névtelentől hosszabb cikket közölt. Ez a cikk félti és vádolja az Erdélyi Helikont radikális törekvései miatt, medítál a magyar nyelv közösségén, amelyet én állítólag meg akarok bontani, és végül helyi érdekűnek nevez egy magyarosan emberi eszmét: a transzilvanizmust.”*

Az „erdélyi névtelen” három nevet pécéz ki a helikonisták közül: Szentimreit, Tamásit és Kádár Imrét. Hát ezek *Azok a baloldali erdélyi titánok* – írja a cikk címéül Tamási. Közülük az első kettő ott szerepel a Benedek Elek tervezte irodalmi estély műsortervében is. S ott Nyíró is, de őt már nem kifogásolja a kolozsvári névtelen. Egyébként az „együttes” többi tagja a már összeszokott „fiakból” kerül ki (Ferenczy Zsizi és a zongorista Delly-Szabó Géza, Bartalis János, a versmondó György Dénes és én).

De jöjjenek csak ki a zárójel mögül, mert nem őszinte a szerénykedés. Én ugyanis már tudtam, amit a kolozsvári névtelen még nem tudhatott, hogy én is ott szerepelek Elek bácsi névsorában. Megszereztem már az út-

* Br. L., 1929. III. 4.

levelet is, a kiadó előlegezte azt a nem is nagy összeget, amit a megfigyelésünkkel megbízott Petric nevű sziguranca-ágensnek kellett adnom, hogy gyorsan elintézzé – megkerülve a hivatali formásokat. (Különbén aligha érek végére idejében, ha magam fogok az útlevelhez megkövetelt hivatalos írások beszerzésének.) Személyileg is érdekelt voltam tehát, s érzelmileg meg éppen olyan lenyűgözötten, hogy megkönnyebbülten olvastam Móricz Miklós Budapestről küldött cikkét, amelyben Benedek Elek nyilatkozik: nem, nem akarja ő megbontani az irodalom egységét, s ne is féltse ezt az egységet senki éppen a székelyektől...*

Úgy látszott, Elek bácsi sikeresen elhárította az útjába állított akadályokat; erről értesített Áron is, Szentimrei Jenő is, mintegy figyelmeztetésül, hogy készüljek fel jól a szereplésre. Hát hiszen ez a szándék buzgott is bennem, csak éppen a megvalósításához szükséges belső nyugalmat nem biztosítottam hozzá idejében. Úgy kell lennie, hogy ifjúi buzgalmamban túlságosan belefelejtkeztem a riportjaimba, a bankuzsora elleni küzdelembé, a brassói polgárság „meghódítására” szánt Ady-matiné szervezésébe. Úgyannyira, hogy „nem maradt időm” a családi gondok oldozgatására is? Úgy hiszem, akkor is éreztem, hogy inkább hanyagság biz ez, de annál dühösebben takargattam hibámat „nagy hivatali és közéleti elfoglaltságommal”. A feleségem pedig megtartotta nagy tiszteletét a férje hivatása iránt, békességesen tűrte hosszú, sokszor egész hétre kinyúló riportútjaimat, szerkesztőségi gyűléseimet, baráti találkozóimat, nem rágta a fülemet az otthoni gondokkal, hanem intézte őket maga, legfeljebb akkor méltatlankodott sértődötten, ha vidéki útjaim során napokig nem adtam életjelt magamról. Nem volt egy szava budapesti utam ellen se; hogyan is maradhatnék el, ha Elek bácsi méltónak talált rá? De el tudjuk-e intézni addig – kérdezte nyugtalanul –vagy visszaérkezésem után lesz-e annyi időnk, hogy megoldjuk a lakáskérdésünket?

* Br. L., 1929. III. 10.

Hiszen volt szó már erről azelőtt is köztünk, de mindig megnyugtattam, hogy „mozgok az ügyben, vannak már címeim is, kedvezőnek látszó ajánlataim is”. S most a pesti út előtt, be kell vallanom magamnak, hogy nem is igen „mozogtam az ügyben”. S bevalljam ezt neki is? Vagy annyit legalább, hogy ha „mozogtam is, nem sok sikerrel”? De már sem az önvád, sem a vallomás nem segít. A szerződésünk jár le április elsején, nem hagyhatom hát magára kisgyermekünkkel, amíg el nem rendezem ezt az átkozott lakásügyet. Az pedig nem olyan egyszerű, mert nemcsak lakást kell találni, hanem elhozni Kolozsvárról a bútorainkat, hogy most már ne egy nyárra rakjunk madárfészket, hanem huzamosabb időre, embernek valót.

– Hát – mondtam elborultan –, ha nem megy másként, lemondok a pesti útról...

Bizonyos, hogy nem volt benne zsarolási szándék, arra meg nem is gondoltam, hogy elborult lemondásomnak ilyen hatása lehet. De ilyen lett. Határozott tiltakozást váltott ki egyfelől, hősies elszántságot másfelől.

– Nem, azt nem engedhetem. Inkább vállalom egyedül az egészet. Kati majd segít...

– Hogyne! Kisgyerekekkel a karján lakást keresni... És bútort költöztetni Kolozsvárról...

Most ő borult el egy kicsit, töprengően:

– Anyukám becsomagoltatná Kolozsváron... S egy bútorszállító kocsit elhozná. Akkor nem kellene kínlódnia a vasúttal. Csak így nagyon drága... De nem lehetne egy hónappal még meghosszabbítani a szerződésünket? – derült fel a gondolattól. – A háziaknak talán még jól is jön, több pénzt kapnak...

Hát a háziaknak, ha jól is jött, nem mutatták. Inkább azt, hogy nagyon ráéheztek régi „kényelmes” lakásukra, abban szívesebben benne volnának, ha mindjárt, kiköltöznének. De végül is engedtek még egy hónapot, s nem kértek a pót-hónapért pót-bért, csak a rendeset. S közben szereztünk még egy hónapot a kényelmesebb elrendezés érdekében. Mert rossz az, ha ilyen fontos dologban a muszáj parancsol! Ezt egy fiatal orvos mondta, akivel úgy ismerkedtem össze, hogy az

Adria biztosítóintézet nevében alaposan megvizsgált volt. Egy biztosítási ügynök küldte rám, aki szarván fogta a hiúságomat, s ügyesen bebiztatott egy százezer lejes életbiztosításba. – A szerkesztő úr nevezetes ember – duruzsolta. – Sok tisztelője van, de van már ellensége is. Hja, ez már így van a közélet harcosainál... Aztán sokat is utazik... Gondolnia kell a feleségére és kislányára... Megmenti őket ez a biztosítás, ha isten őrizz, valami történne a szerkesztő úrral... Higgye meg, nagyon előnyös... S én olcsóbban is csinálom, elengedek a jutalékból két százalékot a szerkesztő úr javára... – De várnia kellett a jutalékára, mert a kötvényt csak nem akarta az Adria kiállítani. A fiatal orvos ugyanis be akarta biztosítani tartós alkalmazását a biztosítóintézetnél, s ezért olyan aggasztó jelentést adott egészségi állapotomról, hogy a biztosítási díj jócskán több lett volna, mint amennyit az én ügynököm a korom után kilátásba helyezett. Így aztán hosszabb házi vitázás után nem a kötvénnyel jött, hanem egy másik, jóval öregebb orvossal, aki persze rácáfolt az első orvos túlzott aggodalmaskodására. Az ügynök tehát győzött, s örömeiben elárulta, hogy milyen sikeresen megverekedett értem. – Nincs önnek semmi baja, megmondta ez a második orvos – nyugtatott meg. Én viszont azon örvendeztem, hogy nem fenyeget a korai halál veszedelme valami sötéten titokzatos szervi baj következtében, melegen összebarátkoztam hát a fiatal orvossal, aki lám – aggódott értem. Nos, ez a fiatal orvos most úgy segített elhárítani rólunk a muszáj szorítását, amiből az elsiettség veszedelme származhatik, hogy felajánlotta egy hónapra a saját lakását.

– Mi egész májusra a feleségem családjához megyünk falura. Szabadságra! – magyarázta, hogy okát adja a könnyed és hosszú távollétnek, amely magánrendelővel dolgozó orvosnál legalábbis gyanút keltő. – Költözzenek a mi lakásunkba. Legalább nem marad üresen, amíg mi távol leszünk.

A Kapu utcában laktak, egy nagyobb bérház második emeletén. Sok lakó volt a házban, talán csakugyan megnyugtatja őket, ha marad valaki a lakásukban.

Így hát nem is egy, hanem két egész hónappal taszítottuk tovább a végleges fészekrakás gondját, s én utazhattam a többiekkel együtt Budapestre. Vonatra ültem hát, ha nem is éppen nagy lelki nyugalommal, s találkoztam velük Kolozsváron (Bartalis is odajött Alsókosályról), ahonnan már időnkénti vidám közjük felejtkezéssel folytattuk az utat. Az volt ugyanis az érzésem – s ez alig-alig tudta fékentartani restelkedő szorongásomat –, hogy feleségem és anyósom akkor is rábiztattak volna erre az utazásra, ha nem sikerül aránylag olyan könnyen szert tenni a két hónapi haladékra. Vállalták volna a lakásszerzés és költözködés egész gondját. S meg is felelnek neki derekasan. Én meg hagytam volna, hogy az ő körmükre égjen az én gyertyám! Kezdtém felismerni jellemem egyik gyengéjét: az elkésett restelkedést...

No, ha csak kezdtem, a budapesti izgalmak hatása alatt hamar abba is hagytam. Pedig hasznos lett volna, ha elmélyül bennem, s engedelmességre kényszeríti hetyke önbizalmamat. Úgy fordult – emlékezetem szerint tiszta véletlenül –, hogy velünk egyidőben látogatták meg Budapestet Janovics Jenő kolozsvári színészei is. Persze nem ugyanazon estén s nem is ugyanazon a helyen szerepelt a két „együttes” – most utána is néztem a korabeli lapokban, s megállapítottam, hogy Janovics társulata március 16-án, szombaton este az Új Színházban, mi pedig másnap, vasárnap este a Zeneakadémia nagytermében „léptünk fel”. A véletlen találkozást azonban Elek bácsi figyelmeztetésnek vette, s tovább is adta a saját „társulatának”:

– Most aztán ki kell vágnunk a rezet!

Hogy mi kivágtuk-e, arról csak erősen foszló emlékeim vannak. Azok a foszlányok, amiket ma meg tudok fogni belőlük, nem fénylő természetűek. Négy város jártunk meg egy hét alatt: Budapestet, Ceglédet, Szegedet és Debrecent. Áron Elek bácsi apródja lett a fáradságos utazás egyes állomásain, Szentimrei és a felesége (Ferenczy Zsizi) egymást vigyázták, óvták, támogatták, György Dénes az egészen ifjú Delly-Szabót vette tanári pártfogásba. Így én Nyírőhöz csapódtam, ami azt is jelentette, hogy költségkímélésből

együtt is laktunk. Ma is elevenen élő emléket – nem fénylő és nem elillanó természetűt – egyet hordok magammal erről a bankettezésekkel és éjszakai kima-radásokkal zsúfolt hétről. Szegeden az én lakótársam éjfél után háromkor összemarkolt hálóingemnél fogva kiemelt az ágyamból, és letett az asztal mellé egy székre.

– Tiszteld meg magadat azzal, hogy megiszol édesapáddal egy pohár bort.

Ha nem is éppen lepke-, de könnyűsúlyú „ellenfele” lehettem, mert a hálóingem éppen csak elrepedt egy kicsit. Ez jóízű kacagást váltott ki belőle – kellemesen zengő hangja ma is visszacseng a fülemben –, s én már nem is nagyon vonakodva megtiszteltem magam azzal, hogy megittam vele egy, még egy, újra egy... pohár bort. Jó kedve volt, sikert aratott nemcsak a pódiumon, hanem utána is a társaságban, a fehér asztal mellett...

Egyébként azonban, hogy érdemben milyen nyomot hagyhattunk magyarországi hallgatóink szívében és fejében, erre már csak az akkori sajtóközlemények adhatnak némi tájékoztatót. A kolozsvári színészeknek, ezekből következtetve, mindenesetre nagyobb sikerük lehetett. A Brassói Lapok tudósítója az *Erdélyiek ünneplése* címen számol be a két egymást követő „kulturális eseményről”, de a színészekkel hosszasabban foglalkozik, s beszél az előadott darabokról, Tabéry Géza *Kolozsvári bál* című egyfelvonásosáról és Oszip Dimov *Szomorúságának énekese* című „tragikomédiájáról” is. A következő számban pedig* Mohácsi Jenő a „helyszíni közvetítés” eleveenségével számol be az előadásról. Egy kis idézet belőle: „... Kosztolányi Dezső ül mellettem. Eláll a lélegzetünk, szemünk minduntalan felcsillan, oldalba bokszoljuk egymást és azt súgjuk: Ezek akarnak tőlünk tanulni? Ezeknek Budapest színművészeti fókusz?”

Benedek Marcell cikke már nem ilyen szemléletes a „székely írók bemutatkozásáról”. Sikerről számol be persze ő is; nagyról, mélyről, őszintéről. Szép szava-

* Br. L., 1929. III. 21.

kat talál Elek apó estélynyitó közvetlen hangú csevegésére, amellyel bemutatta az ő „székely fiait”, de már itt, ebben a bevezetőben jelentkezik a „legyen vége az ármánykodásnak” motívuma, amely aztán végigkísérte estélyeinket a többi városokban is, azt az érzést váltva ki a hallgatóságból, hogy „hiszen ezek harcolnak valaki ellen”! De kik ellen és miért? Hát hiszen megsejthettek volna valamit, ha Benedek Marcell cikke Budapesten jelenik meg s nem Brassóban. Sokat mondott ugyanis a cikk azzal, hogy gondosan felsorolta az estélyen megjelent írókat; szinte kivétel nélkül mind: Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Bodor Aladár, Gellért Oszkár, Sárközy György, Schöpflin Aladár, Pünkösti Andor, Berend Miklósné, Dánielné Lengyel Laura, Kosztolányi Dezső „s még sokan”. S aztán így folytatja: „A hivatalos irodalom képviselői, az irodalmi társaságok kegyelmes és méltóságos tagjai s a Budapesten élő dísz-székelyek kivétel nélkül távollétükkel tüntettek.”

Hát ebből érthettek volna a pestiek is, ha a cikk ott jelenik meg. De Brassóban jelent meg, s így csak a hazaiak érthettek belőle, itt is inkább csak a beavatottak; a leginkább azok az itteni „hivatalosok”, akik ama névtelen útján jelt adtak az ottani „hivatalosoknak”. Hát mégiscsak sikerült – gondolhatták. Pedig a Benedek Marcell cikke éppen arra akart bizonyíték lenni, hogy nem sikerült. Nem sikerült az igazi írók igazi irodalma igazlatói előtt. Evégből cikkében beszámolt az előadók igazán nagy és szép sikeréről. Még reám is talált egy szép értékelő mondatot. Ezt: „Mélységesen megragadta a közönséget Kacsó Sándor novellája is, *A bolond és a néma*, amely plasztikusan én nagy erővel állította egymással szembe a nemzetiség és az ember szimbolikus megtestesítőit.”*

Az a lapszám azonban, amelyben a beszámoló megjelent, minket már csak Szegeden ért utol. Nekem ott is jól fogott, mert belső szorongást csitított bennem. Nyírónek is, Áronnak is olyan zajos közönségsikere volt, hogy én úgy éreztem, csak összehasonlítási alka-

* Br. L., 1929. III. 22.

lomként voltam érték a műsorban. És a nagy izgalomban (s mert éppen Nyírő volt a lakótársam!) arra se maradt időm, hogy egy kicsit megtanuljam felolvasni a szövegemet. De miért is nem hoztam „irodalmibb” anyagot? S főként könnyebbet, színesebbet, humorosabbat? Versben könnyebb elviselni a súlyos mondanivalót s a homályt, mint prózában! Így főztem magamban bosszúságomat, fűszerezve némi önvigasztalással. Erre az utóbbira szükségem volt azért is, mert más anyagot semmit se hoztam, amivel kiállhattam volna a pódiumra. Aztán: harmadik olvasásra gördüléknyebbé vált az én szövegem is; legalábbis a felolvasása. Szegeden hát elhittem, hogy „mélységesen megragadtam” a közönséget. Talán éppen azért nem volt olyan viharos a taps, mint Nyírónél és Tamásinál, mert fékezte a hallgatóságot a megilletődöttség!

Segített elhíttetni ezt magammal szegedi estélyünk főrendezője, Buday Gyurka is, aki a Szegedi Fiatalok nevében karolta fel ügyünket, s emiatt kötelességének érezte, hogy a feszes hangulatú bankett után (Benedek Elek ejtett néhány zokszót a fent már emlegetett hivatalosokról!) elkísérjen kávéházba, kocsmába. Itt, miután Nyírő hamar talált új és más barátokat, ketten egymásra utalva annyit és olyan elismeréssel beszélt a munkámról, amelyet Jancsó Béla révén ismert, hogy a végén úgy éreztem, vonatkozik ez az esti szereplésemre is, bár arról nem esett szó. Hálából én az ő munkájáról faggattam. Erősen összemelegedtünk. Sokat emlegettük a *Népet* (főként a *Falut* értettük alatta!), s a szolgálatvállalást a Népért. Ez nem volt egészen megfogható előttem mindaddig, amíg a Szegedi Fiatalok falukutató terveiről nem kezdett beszélni. Ez döbentett rá, hogy hiszen bennem csak népi tudat van, de népi program semmi. Enélkül pedig csak csapkodok, de nem dolgozom... Úgy megteltem a falu iránt felelősségérzettel, hogy szinte semmi másra nem maradt hely bennem. A higgadtságra éppen nem. Ezt az előbbi mondatomat a csapkodásról és a dolgozásról Például a mai tudatom íratta velem, nem az akkori. Akkor a csapkodásban benne volt a dolgozás is, együtt jelentkezett a kettő, s legfeljebb mocorgó csíráként rej-

tözött mélyen a később elég dúsan kihajtott felismerés, hogy állj meg, ember, dolgozni csak tervszerűen lehet; előbb szántani kell, vetni és boronálni, aztán meg acatolni tavasszal, hogy nyáron tiszta búzát arathass!

Most még csak a lelkes csapkodásra futotta a „népi program” felismeréséből. Meg is kezdtem ezt, alighogy hazaérkeztem. Itthon ugyanis Fráter Loránd reklámozásával volt tele a sajtó. A „nótás kapitány” elunta érsemlyéni magányát, meg aztán élni is kellett, elhatározta hát, hogy féléves nótás körutat szervez magának Erdélyben. Ügyét felkarolta a sajtó, s a fizetett reklámon kívül dolgozott az újságírói jóindulat is. Sokan és sokat mulattak még akkor a borosasztal és a Fráter-nóták mellett. De engem már elragadott a népdal bővölete, Bartók és Kodály közlései után művészeti, sőt politikai magatartást láttam abban, hogy elkülönítsem a cigánymuzsikát a népdaltól, az előbbit a „rég Magyar bűnök” közé soroljam, amely segített vagyonok elverésében, családok felbomlásában, tehetségek elkallódásában, az utóbbit pedig a megújulás biztosítékának, a népi hovatartozás tudatosításának tartottam, amely kisebbségi helyzetünkben népi megmaradásunk biztosítéka lehet. Nem akartam már emlékezni sem rá, hogy milyen szívesen hallgattam pár évvel ezelőtt még a kolozsvári Nagy Jóskában Nyíró harsány baritonján az Őszi rózsa, fehér őszi rózsát, a Száz szál gyertyát, mennyire ellágyított a „Maros vize”, amely tölem nem is olyan „messze földön” kanyargott, legalábbis érzelmileg, s hogy harmadszor is nevettem, amikor a „tele van” helyett „telefon”-t énekelt az akácvirágos városba, talán bécsi papnövendék korából hozott emlékek hatására. Most gyanakodva szagoltam meg még azokat a dalokat is, amelyeket otthon, Mikházán énekeltek az enyéim, ha – hazaszaladván egy-két napra – meg akartak örvendeztetni egy-két újonnan tanult nótával. Meg is bántottam egyszer őket, amikor új termésként tálaltak egy erősen táncos ritmusú mű-népdalt, benne ezzel a két sorral: „Lent a vásárhelyi határban – pacsirta dalol a fán...” – Nem népdal ez! – legyintettem én fitymálóan. – Már mér ne volna? – kérdezte Imre sógor felajzva az ellent-

mondásra. – Hiszen a pater magiszter tanított rá. – Szerették ezt a ferences barátot, mert elvegyült közöttük, foglalkozott velük, még énekkart is szervezett. Ennek a szeretetnek a nevében sértődött Imre sógor. Bán-tam is már fölényeskedésemet, de meg nem hátrálhat-tam: – Hát láttatok ti olyan pacsirtát, amelyik fára száll s úgy énekel? – kérdeztem. – Aszfalton szület-tett ez a dal, nem mezőn! – Ez telitalálat volt. Imre sógor megcsavarta a fejét, de a magisztert sem akarta megtagadni: – Tán rosszul énekelünk mi. Lehet, úgy helyes, hogy: pacsirta madár dalol...

Most hát dohogva sérelmeztem Füzinél, hogy a Bras-sói Lapok is beállott Fráter Loránd trombitásai közé!

A szükszavú s bizonyára fizetett közlemények mellett ugyanis újságírói hozzáállással cikk is jelent meg, nosz-talgákat csiholván ki az olvasók szívéből a valóban kalandos életű nótaszerző brassói estélyének sikere ér-dekében. A cikk megjelenését ugyanis némi vita előz-te meg, éspedig úgy, hogy éppen legjobb barátaimmal és támogatóimmal kerültem szembe: Füzi szerkesztővel és Halász Gyula bácsival. Gyula bácsit ugyanis régi zenés kávéházi esték andalították vissza fiatalkorába Fráter Loránd nevének hallatára. Ő is kereste fel a dalszerzőt a Korona szállodában, hogy beszéljen vele a lap nevében. Megütközve hallgatta hát a kifakadá-saimat.

– Ejnye! Hát úgy festek én, mint aki Fráter-nóták mellett verte el a vagonát, dülta szét családi életét? Hát nem szerethetem én ifjú korom szép emlékeit? S csak azért, mert mulattak ott garázda emberek is a kávéházakban?

– Én pedig – csitított mosolyogva Füzi – hal-lottam ám, hogy kolléga úr is követelt száz szál gyer-tyát, ha nem is ragaszkodott a száz üveg borhoz... Meg aztán ez a Fráter-estély nem a kávéházban lesz, nem is kocsmában, hanem rendes polgári előadóterem-ben. Abban azonban igazat adok a kolléga úrnak, hogy az igazi magyar zene a népdalokban keresendő, nem a műdalban, amely vagy németes vagy cigányos, mint ez a Fráter Lóránd-féle is... De azért ennek is van helye a nap alatt...

Láttam, hogy csendesíteni akar, s ezt, különösen a célzásával, el is érte. Valóban előfordulhatott, hogy Nyíró mintájára én is elharsogtam a Száz szál gyertyát Farcádi Sándor és Székely Géza társaságában. Hát hiszen visszavághattam volna azzal is, hogy éppen azért, lám, mennyire „belevitt még engem is”...de mire idáig értem, már láttam is, hogy nem igaz, nem a nőta vitt bele a borozásba, hanem a borozás a nótába. Ráléptem hát a visszavonulás felajánlott útjára.

– Hát hiszen, ha úgy íránk róla, hogy benne legyen ez is... amit a kolléga úr mond...

Nem emlékszem már, hogy ez a beszélgetés mennyire volt hatással végül is Gyula bácsi cikkére, de az bizonyos, hogy nem vall az ő tollára és mértéktartására az a hírverés, amelyet most újra elolvastam a régi lapszamban.* Vagy tán nem is ő írta, hanem a kiadóba küldött „reklámanyag” felhasználásával éppen Mikes, akiben volt hajlam is, vállalkozó kedv is a rosszmájúságra. A cikk ugyanis egy szót sem szólt arról, hogy a dalszerző eredetileg snájdig huszártiszt volt, ezt mindenki tudta és beszélt róla, hanem új és meglepő dolgokat állított, amelyeket csak elhinni lehetett, ellenőrizni nem. Azzal kezdte, hogy tíz évi érsemlyéni visszavonultság és szigorú magány után Vette kezébe újra hegedűjét a „hallgatónóták” e hőse. (Érdekes ellentétnek tetszett a tízéves szerzetesi magány szembeállítása a mai zajos pódiumsikerekkel.) Jelenlegi turnéját ugyanis Budapesten kezdte, de Amerikán keresztül érkezett vissza Erdélybe (amely így csak most döbbenhet rá, hogy milyen kincset rejtegetett eddig, lám, Amerikában is becsületet szerzett a magyar dalnak). Aztán elmondta még a cikk, hogy az előadó egyébként is nevezetes ember, egy ideig politikus is volt, függetlenségi képviselő (de ez meg is illette származásánál fogva, hiszen) Aba Sámuel király leszármazottja, s mint ilyen rokonságot tarthat Mary angol királynővel is.

Persze, nem éppen idézem most a cikket, csak tartalmilag ismertetem, s a zárójelbe tett mondatokkal és

* Br. L., 1929. III. 30.

mondatrészekkel azt akarom érzékeltetni, hogy milyen gondolatokat sugalmazott az olvasóknak.

– No, de ez már mégis sok. Aba Sámuel... Mary angol királyné! – botránkoztam Füzi előtt.

– A túlzás rendszerint kérdőjelez. Hát nem éppen ezt akarta?

– De több ízléssel!

– A reklámnál annak az ízlése számít, aki fizeti... De jön még egy cikk ma is. Ez komoly, ezzel egyetértek én is...

Igen, megtaláltam most ezt a másik cikket is. Azt kerestem benne, amivel Füzi egyetérthetett. S rájöttem nyomban, hogy persze, ezt a „rövid beszélgetést” írta Gyula bácsi, ez vall rá. Leírta, hogy fesztelenül, ingujjra vetkőzve talált rá a Korona szálloda egyik szobájában. Vidéki kiscgazda benyomását keltette. (Tehát szerény, közvetlen ember!) Nem iszik alkoholt egyáltalán. (Ezt nekem hangsúlyozta Gyula bácsi, válaszul a vitára?) Jaj, dehogy! Vigyáznia kell magára, mert a dal műzsája a föld legkényesebb szeretője, csak egyszer csaljuk meg, s már örökre elhagyja az embert. Egyébként az a büszkesége, hogy koncertképessé tette a magyar dalt, számos követője támadt a dobogón... (Talán ez az, amit Füzi helyeselt? Lehet, mert tisztelte a sikert, ebben is vérbeli újságíró volt.)

Fráter Loránd húsvét előestéjén tartotta dalestélyét az Apolló moziban. Ez volt Brassó legnagyobb terme, de ez is – és ünnep szombatja ellenére is – zsúfolva volt. Még a Székelyföldről is sokan jöttek, főlöskégesen pedig, mert az előadó Brassó után megjárta Sepsiszentgyörgyöt, Csíkszeredát, Kézdivásárhelyt és Székelyudvarhelyt is. Aztán április vége felé visszatért Brassóba. De akkor már jóval kisebb volt a felhajtás is, a siker is.

Én nem voltam ott az első estélyen sem. Nem azért, mintha belemakacsultam volna a népdalpartiság kizárólagosságába. Inkább azért, mert nagyon nagy munkában voltam, úton is jártam a húsvét előtti napokban, s utam sikere fölött is örvendeztem. Magyarországi utunk során Benedek Elek többször felemlégette, de még a pódiumról is keserűen célzott rá, hogy a rosszin-

dulat és a pénzügyi hozzá nem értés kiverték kezéből a Cimborát, amelyben „kedves unokáihoz” szólhatott. Pedig hogy milyen eredményes nevelőeszköz volt, bizonyítják az Erdély minden részéből hozzá érkezett levelek százai. Csak mi láttunk keserűségének mélyére, akik a környezetében voltunk, hallgatósága az előadótermekben csak feszengve érzékelte, hogy váltig vitázik, harcol valakikkel valamiért... Tamási Áron vetette fel a Cimborá megmentésének egy lehetséges módját:

– Vegyük rá a Helikont, vegye át a Cimborá kiadási jogát az írói közösség...

Én egy gyorsabb eredménnyel kecsegtető javaslatot tettem:

– De addig is, amíg ez sikerül, kérjük fel a Brassói Lapok gyermekrovata szerkesztésére... S ha emellett még rendszeresen cikkeket is ír... Erről egyébként már volt is szó...

– Hát erre csak a Brassói Lapok gazdái kérhetik fel, nem mi – pirított rám Áron, hogy lám, már a magunkénak is érzem a lapot?!

– Azt te csak bízd rám! – húztam alá csak azért is fontosságomat a lapnál. (Vagy inkább csak fontosságom tudatát?)

Alig érkeztem hát haza, első dolgom volt beszélni Füzivel, aztán bekopogni Kahánához. Figyelmesen végighallgatott:

– De már most, a húsvéti számtól! Csak egy nehézség van: mit szól hozzá a rovat jelenlegi gazdája? Az „Sándor bácsi” (Krizsán Sándor) volt – a korábbi „Dezső bácsi” (Teleky Dezső) mintájára. De a Sándor bácsi rovata is a Dezső bácsi rovata mintájára készült. Erzsike néni és Mária néni váltogatták benne egymást: felváltva írtak bele verset és mesét. Krizsán Sándor tehát nem érezhette alkotói egyénisége elleni támadásnak, ha felkérjük, hogy mondjon le rovatvezetői címéről. Nem is érezte, inkább örvendett neki. Kahána tehát nyomban útra tett azzal, hogy mindjárt hozzam is magammal a húsvéti szám gyermekrovata anyagát Benedek Elektől, ha javaslatunk meghallgatásra talál. Ebben egyébként nem kételkedett, hiszen láthatta az

„öreg úr”, hogy mennyire felkaroltuk „a pesti vállalkozását” is! Benedek Elek gyenge pótléknak tartotta ugyan a Cimborá helyett egy napilap vasárnapi számainak a gyermekrovatát, de vállalt missziójában ennyi is jobb, mint a semmi, kirostált hát egy már készen álló Cimborá-szám anyagából egy rovatnyit a Brassói Lapok Gyermekvilága számára. S nem titkolta, hogy milyen jólesett, szinte meghatotta lapunk „ismételten kimutatott készsége”. No, erre már én is jelezni kívántam nagy örömet, hogy küldetésem ilyen sikerrel járt, s úgy rendeztem, hogy én még haza sem érkeztem, csak a hangom telefonon, s már benne is volt szép kövér betűkkel a bejelentés a Brassói Lapokban:

Szerkeszti: Elek nagyapó

A húsvéti számtól kezdve Benedek Elek szerkeszti a Brassói Lapok gyermekrovatát

Azt nem tudom, hogy a tettekézségnek ez a „káp-rázatos” bizonyítéka milyen hatással volt magára Benedek Elekre (tán megértően mosolygott készségeskedésem), én büszke voltam rá, s a magam érdemének is éreztem, valahányszor cikket tartalmazó boríték érkezett címünkre az ő jellegzetesen tiszta, szép címezésével. S hadd higgyem ma is, hogy része volt buzgóságomnak abban a szoros kapcsolatban, amely a Brassói Lapokhoz kötötte élete utolsó szakaszában. A heti gyermekrovat mellett ugyanis sűrűbben érkeztek a cikkei is. Kétrészes beszámolót írt a „székely írók magyarországi útjáról”. Gondolatai, töprengései: az a rejtett „vita” kapott hangot ezekben a „beszámolókbán”, amely végig ott kísértett az estélyeken tartott bevezető előadásokban is. Az első cikke – a címevel – meg is tévesztette Füzit:

– Elkésett beszámoló? Hát ez napilapnál valóban az – tette félre a postabontásnál. Vasárnapi számot csináltunk, s igen nagy izgalmak közepette. Akkor érkeztek meg az első jelentések a temesvári Munkásotthon ellen intézett véres hatósági ostromról, s ottani tudósítónk „sok helyet” kért, hogy minél bővebben beszámolhassunk a „szenzációs részletekről”. Egyelőre még

csak annyit tudott, hogy a rendőrség „elragadta” egy munkásvezér, Fónagy János holttestét, mert nem akarta, hogy a munkások maguk temessék el mártírjukat. Fónagy ugyanis a börtönben halt meg. Fokozza a történetek jelentőségét, hogy az Egységes Szakszervezetek éppen a Munkásotthonban tartották országos kongresszusukat.

Füzi fanyalgását a cikkel szemben a napilapból kimaradhatatlan nagy temesvári szenzáció váltotta ki. Rögtön felfogtam tehát, hogy az Elek bácsi cikkét a kimaradás veszélye fenyegeti; a vasárnapi számból! Ez pedig fájni fog neki...

– Benedek Elek cikke azonban nem lehet elkésett...

– No hiszen! – csitított Füzi. – Hozzuk a következő számban...

– De a cikk már a szerzője neve miatt is vasárnapi jellegű...

– Ez igaz, de ha szűk a hely.

– Az én riportom viszont nem vasárnapi jellegű...

– De az már szedésben van...

– Annyi baj legyen. Legalább lesz előszedésünk a következő számba.

Most persze minden visszaemlékezés nélkül, sőt ennek ellenére tudom, hogy milyen nagy jelentősége lett a temesvári Munkásotthon véres rendőrségi ostromának hazai munkásmozgalmunk történetében. Akkor csak a „napilapból kimaradhatatlan nagy szenzáció” előtt hajtottam fejet. Ezért is lapoztam fel most némi megilletődéssel a Brassói Lapok 1929. ápr. 10-i számát. Ebben kaptam meg ugyanis a Benedek Elek *Elkésett beszámolójának* első cikkét; s ebben a nagy, hasábokat átölelő címet is: *Véres összeütközés Temesváron a karmhatalom és a munkások között. – A kormány törvényen kívüli állapotba helyezi a munkásokat.* A nagy terjedelmű eseményriport kapkodva, felismerhetően a részletekben kapott telefonjelentések nyomán ismerteti az eseményeket. Vannak benne ellentmondások, pontatlanságok. Közli néhány letartóztatott munkás-kiküldött nevét is. Akkor alig ismertünk közülük egy-kettőt, s azt is csak a sajtóból. Most megborzong-

va olvasom a neveket tartalmazó mondatból., Müller Kálmán, Krebs József (Temesvár), Mihalcea (Bukarest), Baga (Nagyszeben), Dán István (Kolozsvár), Imre Aladár (Bukarest), Luka László (Brassó), Strominger (Focşani)...

Az én akkor hátrább taszított riportomra ma már egyáltalán nem emlékeztem. A lap másnapi számában azonban erre is rátaláltam. Valami jellemzőt róla? Hát talán a címét: *Félmilliárdnyi vagyona tövében rongyosan és kiéhezetten toporzékol a borszéki közbirtokosság. – A szárhegyi közgyűlés.* És két mondatot a szövegből is: „Letagadni nem lehet, nincs az agrárreform utáni Romániának egyetlen sarka, ahol ilyen hatalmas vagyonok volnának a nép kezén, mint itt...” „Tekintse már az erdélyi magyarság közügyének a Magyar Párt a közbirtokossági vagyonok sorsát.”

Hát ez a hétfői lapszámban is csattant akkorát, mint a vasárnapiban tette volna... És Benedek Elek a kétrészes *Elkésett beszámoló* után szinte hetenként küldötte most már újabb cikkeit. Tovább folytatta ezekben a harcot – egyre parázslóbb szenvedéllyel – a tisztultabb szellem érvényesüléséért közéletben, irodalomban; az anyanyelvű iskoláztatás jogáért, az ifjúság helyes irányításáért, a nemzeti elfogultságok leküzdéséért... mindaddig, amíg...

De nem, van még előbb mondanivalóm, mielőtt elkapna az örvény, amely most, hogy ismerem már, szinte húz maga felé, tán azért, hogy hamarabb túl legyek rajta. De akkor még az ismeretlen jövő sötétsége fődte, a jelenben pedig derűssé váltak a gondok is, mert átvilágított rajtuk a siker vidámító napsugara...

Vegyük előbb a derűssé vált gondokat, noha családi természetűek; s nem is tudom, miért érzem úgy, mint ha ezek jobban érdekelnék az olvasót, mint közéleti ügyeim. Talán azért, mert engem is ezek érdekelnek jobban, mosolyra fakasztanak vagy elszorítják kissé a torkom visszaemlékezvén rájuk. Amazok pedig, a „közéletiek”, megkínóznak írás közben engem is fogalmazási feladataikkal, s már nem is igazi emlékek, folytonosan felújításra, ellenőrzésre szorulnak, az egykori lapszámok újraolvasására kényszerítenek. Most is

csak a lapból látom, hogy milyen fontos lehetett a szerkesztőségnek akkor a gyulafehérvári csatlakozó gyűlés tizedik évfordulójának hivatalos megünneplése. Megakad a szemem egy cikkben, amelyben Pamfil Şeicarunak, a Curentul főszerkesztőjének válaszolunk. Szurkál is a kíváncsiság ördöge, hogy beleolvassak a cikkbe, amelyről ma már semmi, de semmi nem maradt meg emlékezetemben. Hát köszönjük a román lap főszerkesztőjének, hogy elismeréssel ír arról a cikkünkről, amely kifejti, hogy a fennálló körülmények közt miért nem vehetnek részt a magyarok Gyulafehérváron, az egyesülés 10. évfordulójának ünnepén. Azt írja P. Seicaru, hogy szereti az őszinteséget. De azt már sérelmezzük, hogy a cikke végén ránk süti az akkor oly félelmetes vádat: „... az erdélyi kommunista tüntetések és a magyar irredenta között összefüggés van. Az erdélyi magyar irredenta vörös köpenyegbe rejtőzve igyekszik rontani a gyulafehérvári ünnep méltóságát és harmóniáját.”*

Hát igen, a nemzeti parasztpárti kormány megcsúfolva az egy évvel azelőtti gyulafehérvári nagy népi felvonulás demokratikus jelszavait, most a munkásság mozgalmát az irredentizmus, a nemzetiségi küzdelmet pedig a kommunizmus gyanújával igyekszik diszkreditálni... Többre már nem is vagyok kíváncsi. Arra a cikkünkre sem, amely a kormánypárti lap ilyen választát kiváltotta. Ha kihullott az emlékezetemből, bizonyára volt okom rá, hogy kihullassam. Az ember menekülni igyekszik a csalódásoktól, azért felejt el őket. Persze, ha olyan mélyre vágnak, hogy nagy forradást hagynak maguk után a lelken, akkor... No de ez, amit a Nemzeti Parasztpárt okozott, nem ilyen... A csalódás se lehet mélyebb, mint a megcsalt bizalom volt...

Hadd mosolyogjak hát előbb, félrehárítva a politikai tusakodásokat, a megoldott családi gondokon. Lejáróban volt az egy hónappal meghosszabbított lakbér-szerződésünk. Biztosítottnak látszott a további egy hónap nyugalma is a nyaralásra készülő fiatal doktorunk

* Br. L., 1929. IV. 17.

lakásán, ez azonban csak amolyan „szállodai nyugalom”, hiszen kofferekkel költözködünk majd, azokból halásszuk elő ruhadarabjainkat, azokból cserélünk ágyneműt. No, ennyivel még terhesebb is a szállodai kényelemnél, ott nem a mi gondunk lenne az ágynemű! A gyerek csuprait; lábasait viszont kirakhatjuk a konyhán, sőt a magunk edényeiből is annyit, amennyivel otthon oldhatjuk meg a reggeli és a vacsora gondját...

A végleges otthon biztonságát és melegét azonban nem nélkülözhetjük tovább. Ilyenben nevelkedtünk, cigányéletnek tekintettük a sok költözködést. A lakáskeresés feladata engem terhelt, az elbírálás és döntés joga a feleségemet. Terhes feladat volt biz ez is, mert végül is neki kellett berendezkednie azon a helyen, amelyet alkalmasnak minősített a sátorverésre. Ezt a helyet én a Bolgárszegben találtam meg, a Katalin utcában. Persze, közvetítő vitt oda; vasárnap, mert hétköznap foglalt a lakás gazdája, mézárszéke van, abban ül feleségével együtt; s nem, ne menjünk délelőtt, mert vasárnap délelőtt sörözik a gazda, hanem délután, akkor otthon tartózkodnak mind a ketten, beszélhetek velük...

A ház, amelyhez vezetett, olyan semlegesen jellegtelen volt, hogy első látásra elment tőle a kedvem. Cipőskatulyaként nyúlt el az utca mentén, látszott rajta, hogy lakószobái egyvégtében vannak; egy lakás a földszinten, egy az emeleten. A földszint azonban egy szobányival: az ásító kapubejárattal rövidebb volt az emeletnél. A fedélzet unalmasan egyszerűnek tűnt a magas, manzárdos szász háztetők mellett, de az elfeketedett cserép rajta mégis régi épületről árulkodott. Halványsárga meszelt falai is ósdiságról beszéltek; s arról, hogy tulajdonosai olcsó kaszárnyai egyszerűsége törekednek...

Beszívott bennünket a kapu, s hirtelen minden megváltozott. Fehérre meszelt falak verték vissza a szelídülő délutáni napsugarakat, s vidáman csillogott minden a kis udvaron, amelynek egy pléhvel bélelt s csillogóra mosott mézáros-szekér adott jelképes értelmet azzal, hogy ott fénylett az udvar közepén. Hopp, hi-

szen itt gazdálkodás folyik – sugallta a szekér, de még inkább a gyengén áramló istállószag. Kellemesen érintett ez is, gyerekkori emlékeket hozott a hátán. De hol lehetnek az állatok? És hol a trágyadomb? Az ugyanis már mégiscsak sok volna egy városi lakás udvarán! Az állatok helyét megsejtettem egy betett ajtó mögött; az ajtón rácsos szellőzőnyílás is volt, és dobogás hallatszott ki rajta. Mögötte ló lehet, persze, hiszen kell húznia valaminek az udvar közepén hivalkodó szekeret. De hát ablak nincs azon az istállón? Van, persze hogy van, de a túlsó oldalon, nyilván az épület mögötti kertben. És ott van a trágyadomb is, minden bizonnyal. Leleményes szász gazda ez – gondoltam –, körülépítette az udvarát úgy, hogy – ha beteszi az istálló ajtaját – az udvar még városi marad, a falu az istállóval és trágyadombról hátraszorul a kertbe, nem is látszik. A ház maga is megtört könyökben, s folytatódott az udvaron úgy, hogy a szomszéd házhoz támaszkodva pótolta a földszinten azt a helyiséget, amelyet az öblös kapubejárat elvett belőle. Ennek a pótléknak az oldalához ragasztott fedetlen lépcsőfeljárat vezetett föl az emeletre s folytatódott ugyancsak az épület falához tapadó fedetlen és függő folyosóban, végig a kiadó két szoba-konyhás, fürdőszobás lakás előtt.

A háziak a könyökként megtört ragasztott részben tartózkodtak, ott is fogadtak. Nyilván a konyhájuk volt, de annak aztán tágas, kényelmes; és fényes rézedényekkel is kirakott, hogy jelezze a módot. Megvárták, hogy a közvetítő megmondja, mi járatban vagyunk s engem is jó bőven beajánljon. – Tudnak magyarul – rögzítettem magamban –, s ezt máris a lakás javára írtam, mialatt szemügyre vettem a derűs, kövérkés, kerek képű, kissé már tokásodó asszonyt, s aztán a férjét, aki – nos, akár mestersége cégtáblája lehetett volna. Két arca csattant ki a pirosságtól, hegyesre pödört fekete bajusza úgy metszette kétfelől a két vörös színfoltot, mint két fenyegető lándzsahegy, s a zsírpárnák közé süppedő, de élesen villanó szemek is mint ha folyton céloznának. Nagy mell és vastag felsőtest volt a fej alatt, lejjebb azonban a kissé kifelé hajló vé-

kony lábak csámpásságát csak még feltűnőbbé tette a fenékfolttal is ellátott bricseszadrág és a rövid szárú csizmák. Csak akkor szólalt meg, amikor a közvetítő elhallgatott. S nyomban a tárgyra tért, minden udvariasság nélkül:

– Hát akkor nézzük meg azokat a szobácskákat – mondott olyan csíki fogantatású é betűt meg á betűket, hogy egyszeribe megfelejtkeztem modortalán szófukarságáról s még fenékfoltos bricseszéről is.

– Tán nem székely? – kérdeztem erősen barátkozást kereső hangon, de nem fogott rajta.

– Mér ne vónék? Az tán baj? – felelte visszafelé villantva, mert már ment is fölfelé a lépcsőn, hogy kövessük. Hanem fönt a szobákat nézegetve s bírálgatva mégis kiszedtem belőle annyit, amennyi elég volt ahhoz, hogy kedvezően alakítsa érzéseimet iránta. A két festett padlójú nagy szoba elhanyagoltságát kifogásoltam. – Felkopott a festék, nem kapott kellő gondozást! – Ő így vette a házat, s még nem hozott neki annyit, hogy tataroztassa. A földszinten ők laknak, ott rendbe tett mindent. Itt a régi lakónak nagy szőnyegek voltak, nem látszott a padló. – Hát az egyik szoba még szőnyeggel megjárja. De a másik szobában korhadtak a deszkák is. Sok helyen valóságos gödrök éktelenkednek. Hiszen így még takarítani sem lehet rendesen! – Sok költsége volt a házzal. Az udvart, mellékhelyiségeket mind ő hozatta rendbe. Építenie is kellett, mert hentes is, és itthon a feleségével készítik elő a hentesárut. – Megvilágosodott előttem a nagy, módos konyha és az öblös rézedények értelme, s elismerően bólintottam.

– A fürdőszobát az előző lakó szereltette be – mondta figyelmeztetően.

– A házbér terhére! – adtam a beavatottat én, mire meghátrált hirtelen, legyintett:

– Jól van, na! A rossz padlót megcsináltatom, ha legalább kétéves szerződést kötünk.

Én ekkor már nemcsak egyre megereszkedőbben, hanem bizonyos tisztelettel is néztem rá. Az ilyen székelyekről beszélgettünk nemrégiben Molnár Jenőkével, a botfalusi cukorgyár egyik tisztviselőjével. Kolozsvá-

ron egy szobában laktak Tamási Áronnal; a Szent József-szemináriumban. Innen hoztam magammal barátsággá melegegett ismeretségét. Éleseszű, talpraesett, életrevaló ember volt, gyorsan haladt előre a tisztviselői pályán is. Ezt tudta is magáról, nem szerénykedett. – Ne féltsd te a székelyeket – mondogatta nekem. – Az életrevalók megélnek a jég hátán is. És ezek vannak többen. A kiválóak meg éppen sokra viszik. – Felhívta a figyelmemet, hogy a brassói kisiparosság nagy része székely származású. S mind jómódúak. – Egész kisiparos-dinasztiák alakulnak ki belőlük. A szűcsiparos Szabó Béni országgyűlési képviselő lett („én legtöbbször tartom a Magyar Párt képviselői között”), a legjobb szabóság a Csákányé, a legjobban menő cipésműhely a Dánéré, a leghíresebb mészárszék a Baczonié. S ez a Baczoni már nem is csak jó hírnevet, vagyis erkölcsi tőkét gyűjt, hanem vagyont is. Mint a hídvégi Pál Feri, a malmos. Ő már valósággal patronálja a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégiumot. Ilyesféleként indult itt Brassóban egy másik mészáros, Kónya is. De van a listámban nő is: autós Trézsi, biztosan te is ismered...

– Ó, igen! – nevettem. A nevetésnek külön oka volt, el kellett mondanom Jenőnek. Autós Trézsi igazi neve Benedek Teréz volt, és Benedek Elek rokonának vallotta magát. Ezen a címen pártolta az irodalmat, engem és családomat meghordozott egyszer négy bérautója egyikén ingyen. Persze elismeréssel adóztam rátermettségének. Ennek szántam sajnálkozásomat is, hogy „bizony nehéz lehet neki férfi nélkül...” Már-mint vezetni az üzletet meg harcolni négy minden hájjal megkent sofőr alkalmazottjával. Ő egészen másként értette. S erre az egész másra felelt fölényes nyíltsággal:

– Ó, arra az öt percre akkor kapok én férfit, amikor akarok.

Eltöprengtem Molnár Jenő értékelési szemléletén, s arra gondoltam, hogy ismerek én is a magam szűkebb hazájában egy ilyen vállalkozó szellemű, rátermett embert, András sógor révén rokonom is, a vármezei

Lokodi Gergelyt... Vajon nem az ilyen székek közé tartozik ez a hentes is?

Ez az otthon, Andrásnál és Gergelynél járt gondolat olyan erősnek bizonyult, hogy már határoztam is: ide költözünk, ha a feleségemnek nem lesz ellene kifogása. Nem volt. Konyhája a kapubejárat fölött jó tágas helyiség, s a padlója ép. S van benne főzőkemence is, két-karikás, ép karikákkal! Erről legalább nem kell gondoskodnunk. A konyhabútorról ugyanis kellett, s be kellett bútoroznunk valamivel az ebédlőt is. Úgy tervezte, hogy oda tesszük a Kolozsvárról felhozandó íróasztalt, s veszünk melléje egy szép üveges szekrényt a könyveknek. Ez „dolgozószoba” jellegével ruhazza fel, s mellékessé válik benne a tálalókredenc; vagyis a hiánya inkább, mert hiszen nincs. Asztal persze s melléje néhány szék így is kell. Hiánytalan berendezésünk csak a hálósoba volt, de az aztán előírásos: még a két üvegburás lámpa is megvolt a két éjjeliszekrénykére! A festett padló nem lelkesítette. Nincs szőnyegünk, s minden lábnyom azonnal meglátszik rajta! A hálósoba felkopott, kigödrösödött padlója valósággal elborzasztotta: hiszen itt kitörik az ágyak, a szekrények lába! – Ezt megcsináltatja a házigazda, vállalta – nyugtattam meg.

Így aztán megegyeztem előbb vele, aztán a házigazdával. Ez utóbbival úgy, hogy egy héttel a költözködés előtt még megnézem: lám, indíthatjuk-e a bútorokat Kolozsvárról?

– Azt bátran! – szúrta egyet a bajuszával jobb felé.

Hát ezen az ellenőrző látogatáson szükségem is lett a bátorságra. Ott találtam a hálósoba padlóját olyan tarkán, hogy csak azért nem hasonlíthattam sakktáblához, mert egészen szabálytalanul váltakoztak benne a fehér és a kopott, rőtörös kockák, csíkok, alakzatok. Láttam már, mi történt: az én házigazdám felszedette vagy kivésette a nagyon kikopott deszkákat, illetve a korhadt részeket belőlük, s újakat rakatott az ilyen helyekre. No, legalább legyalultatta őket, ott volt még a gyaluforgács is a szobában! Én persze úgy képzeltem, hogy újrapadoztatja az egész szobát. Rohantam is hozzá a mészárszékbe, hogy figyelmeztessem: azt most már

újra kell festetni az egészet, oda így beköltözni nem lehet...

– Már mért ne lehetne! – szúrt most bal felé a bajuszával. – Én vállaltam, hogy megcsináltatom a pádimentumot. Meg is tettem. Ha az úrnak így tarkan nem tetszik, pingáltassa ki. Tudok is egy festőt...

Nagyot nyeltem. A mérgemet nyeltem le. Nem is azért, mert átejtett, hanem azért, mert most még tovább is passzolna egy másik „élelmes” kisiparoshoz. Legszívesebben otthagytam volna a tarka „pádimentumával” együtt, de hát megtehetem? Egy hét múlva költözünk kell, érkeznek haza a nyaralásból ideiglenes szállásadóink!

– Nincs szükségem senkire – mondtam büszkén, hogy felül maradjak. – Majd kipingálom én!

– Nekem úgy is jó – bólintott, s kétfelé nézett két hegyes tekintetű szemével, mintha azt figyelné, kellően hegyesek-e bajuszlándzsái. Nem látszott rajta semmi megrendülés.

Rajtam sem, mert én is elszántan teljesíteni akartam vállalkozásomat. Én ugyan nem festettem még soha semmit, de Krizsán tisztában van a festékek misztériumával, bizonyára hajaz valamit a padlófestéshez is. Elmondtam neki esetemet a mészárossal, akit igyekeztem mulatságos alakká tenni a szemében; de ő inkább rajtam mulatott. Engesztelésül viszont feljött velem a lakásra, megnézte a padlót, és kiokosított: bőven alapozni kell a fehér részeken, aztán bevonni újra az egész padlót olajos festékekkel. Csak így sikerül egyszínűre, különben átütnek a fehér foltok.

A tágas ebédlőben megfordult maga körül:

– Ide aztán sok minden befér, nem mint nálunk...

– Befér, csak legyen mi – avattam be a gondjaimba.

Meglepő érdeklődést ébresztettem benne.

– Nekünk meg az a bajunk, hogy nincs hova tenünk a Bányáról elhozott nagy ebédlőasztalt. Noémi nem állhatja, akkora helyet foglal. Otrombának tartja a mi kis lakásunkban. Itt bezzeg elférne...

Ez volt az előzménye annak, hogy utána két hétig mind csak padlót mázoltam délelőttönként. A hálószoba ugyanis a gondos és kétszeres alapozás után egy-

színűre sikerült ugyan, de sokkal sötétebbre, mint amilyen az ebédlő volt. Befestettem hát azt is, hogy ne üssenek el egymástól. S a festés kiszáradása után, jó hónappal a beköltözködésünk után, odakerült Krizsánék „otromba” ebédlőasztala is, megőrzésre. Őriztük is; magunkkal hurcoltuk életünk kanyargóiban, Nagyenyeden vészelte át velünk a nagy háború tűzvészeit, s nem égett el bennük. De ottmaradt. Illetve otthagytuk. Felszabadulásunkba beleértettük azt is, hogy tőle is megszabadultunk. S most az az érzésem, hogy hálátlan kutya vagyok: akár ihletőmmé is válhatott volna, mint Tersánszky-nál a kézikocsi, megírhattam volna a történetét, életünk egy szakaszának a szimbólumává avathattam volna. Persze, ha élénkebb a fantáziám és érzékenyebb írói kedély van bennem! Nem láttam meg én akkor benne, hogy titokzatos jelentések hordozója lehet, olyannak láttam, mint Noémi: réginek, nagynak s kissé otrombának, bár a mi téres ebédlőnkben és terítővel beborítva tekintélyesen hatott. De mi ritkán ültünk mellette, inkább a konyhán étkeztünk és rendszerint gyorsan, hogy időt takarítsunk meg ezzel is.

Gondjaim voltak ugyanis. Igaz, ezek is olyanok, amelyeken átsütött a nap. Tudtam, hogy el tudom rendezni őket. Finta Zoli kicseppenőben volt a Pásztortúztól. Dsidának járt le az éves „pihenőszabadsága”, s hová mehetett volna máshová, vissza kellett foglalnia szerkesztői székét. Fintának tehát, aki kiundorodott a kolozsvári újságírásból, nálunk kellett helyet szorítani valahogy. Dsida helyettesítéséből annyi haszna volt, hogy sikerült a Minervával kiadatnia a *Jancsi és Juliska* című novelláskötetét, amelynek ötletét még Hunyady Sándor ültette el benne. A kötetet én recenzáltam a Brassói Lapokban, és már ez sem történt céltalanul. S ezenkívül megállapodtam vele, amikor a bútorok költöztetése ügyében Kolozsvárt jártam, hogy először színes cikkekkal, versekkel, érdekes riportokkal lopja be magát hozzánk a laphoz, aztán Füzi segítségével elintézem a szerződtetését is. Tervünk könnyen és kitűnően sikerült: a nyár közepén már mint belső munkatárs írta meg első nagyobb cikkét Molter Károly *Metánia Rt* című regényéről.

Balázs Ferenc is hazaérkezett hosszú útjáról, és megjelenés előtt állott *Bejárom a kerek világot* című kötete. Persze saját költségén adta ki, előfizetőket gyűjtve, mert csak így vállalta a nyomdai munkálatokat a Lapkiadó Rt. Kolozsváron. Tőle meg *Nyíró A sibói* bölényéről rendeltem cikket, hogy valamelyes honoráriummal mi is támogassuk. Egyidejűleg Jancsó Béla Tompa *Ne félj* című verskötetét ünnepelte lapunkban, s én hivalkodva kuncogtam befelé magamban: megbánjátok ti még, hogy az Újságot megfojtottátok, összehozom én még az igazán egymáshoz tartozókat!

Ezek közé soroztam be ezen a nyáron az ifjú költőt, Kakassy Endrét is. A Keleti Újság bukaresti tudósítója volt, hozzánk küldött verseit tehát különös örömmel közöltem. Azt jelentették ezek a versek a mi lapunkban, hogy szerzőjük ellenfeleink sorában is velünk érez. Később a „politikuss” Kakassy is a Brassói Lapokhoz került, s akkor már a lap belső munkatársaként. Én pártfogoltam be, de már nem azzal a zavartalan örömmel, amellyel a fiatal költőt fogadtam volt. Politikussá ugyanis a Nemzeti Parasztpárt szolgálatában lett. Az 1932-es választások idején hirtelen egy frissen indított magyar nyelvű bukaresti lap szerkesztőjeként tűnt fel. Az új lap már első számával elárulta, hogy Maniu pártját támogatja. Hírelték is hamarosan, hogy a pénzt hozzá, kereken egymillió lejt, Maniu pártkasszája adta egy „magyar csoportnak”, amelynek legtekintélyesebb tagja a Magyar Párt régebbi udvarhelyi szakadárjai mellett az én gyergyószentmiklósi ügyvédem, Makkay Domokos volt. Kakassyt régi ismeretsége sodorta Makkay mellé, akinek „újságszakemberre” volt szüksége az új laphoz. Talán mindkettőjünkben dolgozott az a legenda elképzelés is, amely szerint az igazán sikeres – üzletileg sikeres – magyar lapot Bukarestben lehetne megalapozni, hiszen tán egyetlen erdélyi városban sem él annyi magyar, mint ott. Talán úgy számítottak, hogy az egymillióval és a Nemzeti Parasztpárt akkori népszerűségével sikerül meggyökereztetni a vállalkozást, s a többi már megy magától. De az egymilliót elvitte a választási harc – arra is kapták –, s a lap nem vert gyökeret sem az előfizetők rokonszenvében, sem a hir-

dető cégek üzleti számításában. Makkayból még polgármester lett Gyergyószentmiklóson, Kakassy azonban állás nélkül maradt, mégpedig egy olyan politikai kaland után, amely nem keltett rokonszenvet iránta. Nem voltam fogékony én sem, amikor először felénk tapogatózott, de aztán Berde Mária írt levelet az érdekében. Az a Berde Mária, aki félig tréfásan, de megcsillanó elismeréssel a szemében akkoriban adta nekem az 1848-at idéző „honvéd” nevet. Magam mentem be hát a levéllel Kahána igazgatóhoz.

– Maga nem ajánlja, azért hozza a Berde Mária levelét?

– Ügyes, mozgékony fiatalember! S nagyon jól tud románul. Az édesanyja román asszony volt. Árva...

– Vagyis ajánlja?

– Szeretném, ha teljesítenők a Berde Mária kérését.

– Akkor teljesítjük. S az nagyon jó, hogy tud románul – döntött, s én visszaszívtam magamba a kikíváncozó bosszúságot: kellett ez nekem, alkalmat adni, hogy rácélozzon a gyengeségemre?

Kahána nem bánta meg a készségét, de én később restelltem, hogy olyan kelletlen volt a támogatásom. Kakassy kitűnő újságírónak bizonyult, s nekem annyi meleg hálával fizetett, hogy sokszor kellett befelé pirulnom miatta. A tőle őszintén kapott, bár meg nem érdemelt hála s az én emiatt érzett rejtegetett pironkodásom talajából nőtt ki az a meleg barátság és hűséges bajtársi ragaszkodás, amely később olyan szorosan összefűzött bennünket.

De nagyon előreszaladtam időben és eseményekben. Nyilván hajtott a vágy, hogy már itt rögzítsem néhány sorban ennek a számomra jelentős bajtársi és baráti viszonynak az emlékét. Most, ezen a nyáron, még csak a fiatal költő csatlakozásának hírért vittem a többi mellett magammal a batyumban a helikoni összejövetelre. Hadd legyen mit kipakolnom Áronnak és Szentimreinek. Bár miért is jelentgetnék, tudnak ők mindenről, láthatták a lapból. S még dicsekvésnek vehetnék! Különben is rajtuk a kipakolás sora: mit végeztek Kolozsváron az írók között a Budapesten megbeszéltek értelmében? Lehet rá remény, hogy a Helikon vállalja a

Cimbora kiadását? Vagy inkább a Szépmíves Céh... A Helikon nem kereskedelmi társulás, nem is alkalmas ilyesmire. A Szépmíves Céh azonban máris kiadvállalat, legfeljebb bővülnie kellene egy kicsit. Ezt pedig az írók akár meg is szavazhatják. Első összejövételünkön, amikor a Céhet a Helikon kiadójává fogadtuk, elhatároztuk azt is, hogy részjegyese legyen minden író, akinek könyve jelenik meg a Szépmíves Céh kiadásában; s a honorárium tíz százalékát vissza is tarthatja erre a célra az igazgatóság. Hát ezek között én még nem vagyok ott, de Áron már igen. És ott Bartalis, Nyíró!

Marosvécsi utamat ebben az évben a feleségem szervezte meg. Oszsam úgy be a szabadságidőmet – kívánta –, hogy beleessenek a helikoni napok is, aztán vigyem először őt és gyerekünket haza Miházára. Onnan könnyen átszaladhatok Marosvécsre! Könnyen éppen nem – vettem ellen –, mert éppen háromszor kell majd átbumliznom a nyárádmonti „kávéeörlön” a Marosvásárhely és Deményháza közötti utat. Ez pedig összesítve 12 unalmas órát jelent. Kínálkoznék egyenebb út is: autóbusszal Székelyudvarhelyen át Szovátaig s onnan haza a kisvonaton. Csakhogy mindenféle hírek keringenek, hogy rablók garázdálkodnak a székelyföldi országutakon. Nem, erről szó sem lehet, gyerekkel nem kockáztathatunk rablókalandokat! Maradtunk hát a feleségem elgondolásánál, s én áldottam is „anyai megérzését”, amikor két nap múlva Szászrégenben leugrottam a vonatról, hogy vegyek egy Brassói Lapokat (mert hátha Marosvécsre nem jár a bárói kastélyba!), s beleforgatva mindjárt ez a cím ütötte meg a szememet: *Kilenc autó, harminckét utas a székelyföldi banditák tegnapi zsákmánya. A tudósítás ugyan nem beszélt arról, hogy a kilenc megtámadott autó között autóbusz is lett volna, de én mégis úgy éreztem, hogy nagy megrázkódtatástól kíméltük meg a kislányunkat azzal, hogy vállaltam a háromszor négyórás bumlizást.*

Marosvécsen aztán annyi érdekes újság fogadott, hogy megfeledkeztem apai önelégültségemről, amelyet pedig meg akartam villogtatni Áron előtt; de úgy,

hogy inkább az „anyai megézés motívumát” emeljem ki előtte, megelőzve ezzel, hogy olcsó dicsekvésre gyanakodhassék. A mikházi kiugrás miatt elkésve érkeztem, az állomáson nem várt senki, gyalog ballagtam fel a várkastélyba. Arra már nem emlékszem, hogyan vegyültem ott bele a nyüzsgésbe, de a nyüzsgésre magára igen. Talán az első tanácskozási nap szünetében kaptam őket, mert párosával sétálgattak, csoportokba verődve beszélgettek, vitatkoztak a fák között kanyargó sétányokon. Szemem a házigazdát kereste, hogy jelentsem érkezésemet, de tekintetem egy ismeretlen, szőkeségében ragyogó asszonyon akadt meg, aki egy kövérkés képű és termetű férfi karján lépdelt, de olyan vigyázkodva, gyöngéden, hogy mindjárt látszott: nem ő keres védelmet a férfiban, hanem az van ráutalva a támogatására...

Aztán rátaláltam a házigazdára, Áronra, Szentimreire. Megtudtam, hogy új meghívottak is vannak: a világtalan Szántó György és felesége (hiszen ő a felesége nélkül nem is jöhetne), Markovits Rodion (akkora sikere van a *Szibériai garnizon*nak, hogy nem lehetett tudomásul nem venni az íróját, bár aligha talált bele a társaságba), aztán a nagyon tehetséges Dsida Jenő és az erősen „katolikus költőként” ismert Pakocs Károly. Dsidát már ismertem, Pakocs Károlyt nem tartottam jelentős költőnek. Szántó György egyszerre váltotta ki tiszteletemet és sajnálkozásomat, Markovits Rodion csak kíváncsi érdeklődésemet: milyen hát egy író, akinek világsikere van? Szántó Györgynek kerestem a barátságát, hogy néha az én karomra is rábízza magát séta közben, Markovitsnak azért sündörögtem a közelében, mert szellemes csevegő hírében állott. Valóban, elegánsan intellektuális és nagyon hosszú és bonyolult mondatai tele lehettek szellemességekkel is. Én – bevallom – értelmüket szerettem volna fogni, de mintha folyóvízben markolásztam volna eliramló halak után. (Nem is kerültünk közel egymáshoz csak évek múltán, amikor Brassóban tartott egy „csevegő estet”, mert elverte a könyve után egy ideig a világ minden részéről feléje áradó összegeket, s rászorult már az ilyen csevegésekkel szerzett aprópénzre is. S

most már jobban megértettem és értékelttem a mondataiban áramló csipős vagy inkább keserű szellemességeket.) Külön meghívottként jelen volt a brassói Heinrich Zillich is. Meglepett a jelenléte, mert Brassóban nem tudtam semmit a meghívásáról. Pedig a korábbi megbeszélés szerint én lennék az összekötője azon a szászok rendezte magyar irodalmi esten, amelyet őszire terveztünk, s amely most valószínűleg közénk hozta. Vártam is, hogy szükségét érzi majd a beszélgetésünknek, de nem érezte. Azokat kereste inkább, akikkel könnyebben tudott társalogni az anyanyelvén. A legtöbbet Áprily oldalán láttam...

Úgy él bennem ezeknek a helikoni napoknak az emléke, mintha súlyos fordulatot jelentettek volna az életemben. De miért? A csalódások miatt, amelyekkel meglepett? Aligha. Felajzottságot csak két kérdésben vittem oda magamban. Az egyik a Cimborá megmentésének a kérdése volt, de ezt úgy osztottam meg Szentimreivel és Tamásival, hogy nekem a könnyebb rész maradt belőle, a nagyobb lelki felelősséget ők hordozták. Én elégedett voltam a magam eredményével, a Brassói Lapok Gyermekvilág rovata megkönnyíti Benedek Elek számára átvészelné az időt a Cimborá ügyének végleges elrendezéséig, s bizonyára ők is kiérlelték a helikoni íróközösség határozatát. No, azt éppen nem, de véleményegységet abban, hogy Benedek Elek gyermeklapját meg kell menteni, azt igen. A határozat úgy szólt, hogy a Szépmíves Céh vizsgálja meg ennek anyagi lehetőségeit.

Másik magamban vitt felajzottságom magánügy volt, kissé restelltem is, rejtegetni próbáltam. Benyújtott regénykéziratom sorsáról szerettem volna hallani valamit, de úgy, hogy „szemérmetlen kíváncsiságomnak” nemhogy egyenes kérdezősködéssel, de még célozgatással se adjam jelét. Ez sikerült is annyiban, hogy beszédes természetem ellenére is nagyokat hallgattam, ha összekerültem Kovács Lacival. Persze igyekeztem is, hogy összekerüljek vele, hátha hallgatásomból meg érzi, hogy várok tőle valamit. Megérezte. Egy alkalommal – tán az volt az érzése, hogy elmerülök nagy hallgatásomban, mert kegyesen alám taszított egy deszkát:

– Molter Károlyban megbízol-e? – kérdezte. Azonnal megérezttem, hogy miről van szó. – Benne meg – mondtam. – Na, mert ő olvassa a kéziratodat!

Molttert viszont még hallgatásommal sem mertem provokálni. Hadd legyen ideje és nyugalma kialakítani a véleményét...

Csalódás tehát itt sem ért, legfeljebb a várakozásom vált feszültebbé. S nem csalódást éreztem, inkább példátlan elképedést akkor is, amikor Bánffy Miklós, a Helikon folyóirat főszerkesztője bejelentette, hogy új szerkesztő kell a lapnak, mert Áprily Lajos repatriál Magyarországra. Repatriál? Hiszen brassói származású, s valamelyik őse százsz ötvös volt, amint egyik versében vallja is! Miért hagy hát itt bennünket? Ó, sokat írtam már keserűen a kivándorlásról. Még meg is vádoltam a hatóságokat, hogy a Székelyföldön szándékosan megtűrik a kivándorlási ügynököket. Egy Csekefalván „dolgozó” ilyen ügynök szolgáltatott alkalmat erre a talán nem is minden alap nélküli vádra. Zetelakáról, Boldogfalváról, Fiátfalváról, Galambfalváról, Rugonfalváról, Etédről, Tordaátfalváról, Bethlenfalváról toborzott össze kivándorló utasokat az egyik hajóstársaság megbízásából. Székelykeresztúron meg a hírhedt Rozmann-féle marhaszállítási panama áldozatai közül fogtak vándorbotot kezükbe vagy nyolcvanan. De ezeket a falusiakat a nyomorúság kergeti, s mégis ítélkeztem felettük is: nem szeretik eléggé „édesanyjukat”, szülőföldjüket. De Áprily nem kivándorol, s nem is a nyomorúság elől menekül, hiszen Nagyenyedről bevitték Kolozsvárra tanárnak, ünnepelt költő itt közöttünk, és szerkesztője lett a Helikon folyóiratnak. Vagy tán ennyi sem elég neki, többet remél a határ másik oldalán? Nos, hát lássa, mit nyer vele!

Mindez befelé ható dohogás volt inkább, nem is igen adtam hangot ott mindjárt elmarasztaló véleményemnek, legfeljebb Tamási előtt fejeztem ezt ki a már említett elképedés formájában. A tragikus csalódottság érzése később bontakozott ki ebből a dohogásból – más megrázó események hatása alatt. Most elegendő elégtételnek éreztem, hogy a Helikon „nagydíját” az írók nagy és titokzatos, de magyarázatra nem szoruló egyet-

értéssel Tompa Lászlónak ítélték oda. Ó, édesebb szavú költő volt Áprily Lajos, népszerűbb is; és embernek is közvetlenebb, simább, kedvesebb, mint a szavában is zordabb, emberi megjelenésében, társasági magatartásában is édesebb Tompa. De ő itt marad közöttünk! Ő panasz nélkül megelégszik egy hetenként kétszer megjelenő kisvárosi lapocska szerkesztésével, vállalja műveltségben, tudásban, ízlésben mélyen alatta álló emberek politikai főnökösködéseit, de megtapad szülőföldje édes ölében. Igen, őt illeti meg a kitüntetés, hűségdíj címén...

Ezzel az elégtétellel bensőmben siettem vissza Marosvécsről Mikházára, hiszen előzőleg éppen csak letettem ott kis családomat, jóformán még beszélgetni sem volt időm, nemhogy rokonlátogatásra, ismerősök köszöntgetésére, pedig ez adja meg az otthon töltött nyári szabadság édes ízét...

Ezúttal nem édes ízt adott, inkább keserút. De ennek már írásos nyoma van, egy egész cikk a Brassói Lapokban mégpedig személyi ügyben. Ó, most olvasván ezt a cikket, zavarban vagyok. Ennyire fontosnak éreztem volna akkoriban önmagamát? S ilyen forró indulat tombolt volna bennem? No, most ugyancsak messze kerültem mind a kettőtől. Meg aztán: nincs ebben a cikkben írói műfogásokkal is duzzasztva egy kissé az indulat, hogy nagyobb hatással legyen az olvasóra? Azt írom például benne, hogy Szováta felől ereszkedtem le a Nyárád völgyébe, pedig... Nem, nem valószínű, hogy megkockáztattam volna kisgyerekekkel a hosszú utat autóbusszal át a Székelyföldön, a banditatámadásokról szóló hírek ellenére is... No mindegy, hiszen lehet; hogy csal az emlékezet. Talán hangulati elem volt ez a „Szováta felől”, nem a tárgyi igazság... Öreges higgadtságom most soknak és gyanúsnak tartja a cikkben áradó lírát is. Ezek a sorok például bizonyára kiszámítottan kerültek bele, hogy megteremtsék a kellő feszültséget:

„Úgy hiszem én is, mint mindenki hiszi, hogy nálamnál jobban senki sem szeretheti a szülőföldjét. Ez az öskút, ahova a megszemjázott lélek felfrissülni jár.

Csendes zug, ahol a beteg test megpihen. Lelki magtár, ahonnan a kifosztott kedély az erő, az öröm és az életkedv vékájával merít minduntalan, mert titokzatos lényege az, hogy minden szépnek és jónak kifogyhatatlan bőségszaruja legyen.

Ez a szülőföld. Ez az én szülőföldem!”

Miért kellett ezek a felajzott és felajzó sorok? Nyilván arra, hogy utána csattanjon a panasz. Illetve vád legyen a panasz:

„Mi ez? Ki lehetett az az elvetemedett ember, aki mérget cseppentett el ellenem ezen a földön? Az én szülőföldemen!”

Nem, nem idézek többet a cikkből. Mai magamhoz jobban illik, ha egyszerűbb szavakkal mondom el az esetet. *Nem vagyok hitehagyott, nincs havi hatvanezer lej fizetésem, s nem lehet kiütni a tollat a kezemből, mert írógépem írok* – ez a cikk címe.* A tartalma meg annak az elmesélése, hogy miképpen nyomoztam ki a rokónlátogatások és az ismerősök köszöntgetése során észlelt hideg fogadtatás okát ezekben az ellenem irányuló híresztelésekben. A lírai tartalom persze több: tragikus megrendülés és szenvedélyes visszautasítás. Hát hiszen sérthetett, bánthatott, fájhatott is, amit nagy nehezen kiszedtem a húgaimból, anyámból. Apám elé csak akkor akartam odaállani az üggyel, amikor már tisztábban látok.

– Nagyon maga ellen vannak itt a papok – mondta Ágnes húgom olyan bizonytalan hangon, mintha maga se tudná, mit szóljon hozzá!

– Hadd el – kacagott Anna –, hiszen jót mondanak. Azt, hogy sokat keres, havi hatvanezret. Töméntelen pénz az, irigyelhetik...

De volt salakja ennek a kacagásnak is.

– Jaj, édes fiam. Irigyek az emberek. Azt beszélnek, hogy eladtad a hitedet. A zsidóknak... Azért kapsz olyan töméntelen sok pénzt...

– De kik beszélnek? – türelmetlenkedtem.

* Br. L., 1929. VIII. 28.

– Most már sokan... De azt mondják, hogy a kisonaton hallották, ahol két pap beszélgette egymás közt, hogy te vagy az antikrisztus. De jó hangosan beszélgettek, hallhatta mindenki.

– És senki se ismerte azokat a papokat?

– Nem idevalósiak voltak. Szovátára mentek, a ferredőre. De azt mondja András, hogy most már az itteniek is mozgolódnak. Le akarják mondatni a Brassói Lapokat mindenkivel... Amíg te ott vagy...

Mondjam azt, hogy „fejem búbjától lábujjkámig” nyilallt végig rajtam a felháborodás? Ez bizonyára igaz is lehetett. De csak fenekedést szült bennem, tragikus érzést aligha. Indultam is mindjárt Andrásához Nyáradköszvényesre. Ő jó barátságban van a papjával, és – szeret engem. Elmond ő mindent nekem, amit megtudott. Lehet, hogy szépíti egy kicsit, mert közvetíteni se szereti a bántást, de azért csak kiszedem belőle az igazságot: kik azok az idegen papok, akik olyan ügyesen megutaztatták a vonaton az „új antikrisztus” hírét. Hiszen sejtem én, hogy honnan fúj a szél. Visszaemlékeztem Fejér Gerő kanonok cikkére, aki – mintha csak közvetve támogatni akarna harcomban – másodszor is megszólalt a lapban. Ekkor még azt is megírta, hogy előbbi cikke nyomán sok aggódó, sőt támadó levelet is kapott: mi lesz a kisebbségi élet közgazdasági érdekeivel, ha a papok kivonulnak a bankokból? De ő kitarzott korábbi álláspontja mellett: pap ne legyen igazgatósági tag bankoknál, mert azt mondja az írás: „Az üzérkedő papot kerüld, mint a pestist.”* A pap segítse a szövetkezetek útján a nép gazdasági érdekeit... Hát ilyen papok közül kerülhetett ki az a kettő...

András Nyáradremetén volt, várni kellett rá. Erzsi néném észrevette, hogy valami nagyon bánt, s értett hozzá, hogyan kell kitapogatni a fájó pontot. S mindjárt hűsítőt is borított rá:

– Hadd el, édesapánknak is mindig baja volt a papok-

* Br. L., 1929. IV. 6.

kal. Uralkodni akartak a falun... A tanítókon... S apánk ezt nem szerette.

Már mosolyogtam is egy félig sikerültet:

– Úgy látszik, tőle örököltem. Mert azt én sem szeretem...

Aztán megérkezett András, de nem küldte már a kaputól felém a mosolyát, ahogy szokta, mikor megpillantott az udvarán. Valami komolyság vagy inkább megilletődöttség volt az arcán. És a kezében újság. Azt adta ide előbbször, nem a kezét, hogy megszorítsam.

Az az újság a kisbaconi kettős tragédia hírért hozta: Benedek Elek halálos végű agyszélhűdés érte, s Mária néni vele akart maradni a halálon túl is: mérgezte magát...

Nem, már nem lehetünk ott a kettős temetésen. Nem érhetünk oda idejében. Baj van a gyerekekkel is, tán sok nyári körtét engedélyeztek neki a húgaim. – Brassóból első utunk Kisbaconba vezet, a kettős sírhoz – nyugtatott a feleségem.

Behúzódtam Mikházán az „első házba”, s idegesen kezdtem kutatni a korábbi lapszámokban. (Mikházán még nem is volt ott a lapszám, amely a tragédia hírért hozta, András Nyáradremetén a postán vette magához.) Vádoltam magam, hogy elhanyagoltam a figyelmes lapolvasást, hátha volt valami előjele a tragédiának. De nem volt semmi. Ellenkezőleg: a lap aug. 18-i száma még Benedek Elek-cikket közölt: *Falu és város ölelkezése*. És a másnapi számban már...

Falum az István-napi búcsúra készült, családomban is megkezdődött a sütés-főzés. El kell látni tisztességesen a vendégeket, most „biztosan sokan is jönnek, hogy Sándorék is itthon vannak”. Kimentem a mezőre, a Cserelaposára. Szép idő volt, lobogva sütött a nap, olyan súllyal, hogy szinte „nyomta le az embert”. Engem le is nyomott. A baconi tragédia felnagyította azt is, ami bennem eladdig csak sértődöttségként csírázott. Most tragédiának láttam a magamét is... Így kezdett alakulni bennem az a cikk, amelynek tragikus lírai hangszerelését – legalább abban az idézett néhány

mondatban – jobban megérti és megbocsátja az olvasó. Az egész cikket nem is mertem volna idézni. Bár én most – melankolikusan elnéző mosollyal bár – az egészet megértem és megbocsátom akkori önmagamnak. Annál is inkább, mert a cikkben – csillag után – ott vannak a befejező mondatok, s ezeket már nagyobb bátorsággal idézhetem. Így:

„Visszajövet első utam Benedek Elek sírjához vezetett. És a felhantolt hatalmas sír nekem már nem volt lesújtó tragikum, hanem felemelő fogadalmi hely. Azon a sírhanton, amely alatt Erdély legszebb és legjóságosabb emberpárja nyugszik, a lelkembe vésődött mélyen:

Az a rendeltetésünk, hogy minden rágalom-fagytól, hazugság-jégesőtől és gyűlölet-árvíztől való félelem ellenére is vessünk...vessünk...vessünk szüntelenül. Vessük a lelkek vetését! Egyszer csak sikerülnie kell.”*

És hadd írjam ide – persze nem célzatosság nélkül –, hogy ugyanaz a lapszám, amelyben a cikkem megjelent, közölte a temesvári Kabos Ármin cikkét is ezzel a címmel: *Hogyan halt meg Gyárfás Elemér asszisztálásával a Romániai Magyarok Országos Bankja?*

* Br. L., 1929. VIII. 28.

MÉG EGY CSATA – ÖNMAGAMMAL

Forgatom a már sárguló lapokat a kolozsvári egyetemi könyvtárban, s közben egészen gyakorlati, mondhatnám lapos gondolatok foglalkoztatnak. Igen, itt sárgulnak a lapok, de épek és egészében olvashatóak. Otthon, a nálam egykor eltett példányok papirosa töredezik, porlik is a hajtások mentén, néhol találgatni kell már a szöveget. Mint ebben a föntebb annyit emlegetett cikkben például. Azért is jöttem be a könyvtárba, az idézetek ellenőrzéséért... Gépies ez az ellenőrzés, amint gépies egy kis ideig a sárguló lapok forgatása. De aztán nagy címek ütik meg a szememet, kényszerítenek, hogy beleolvassak itt-ott a szövegekbe, s végül előtt valami belső pironkodás. Hát a valóságban ennyire individualista, vagyis önző, öntelt voltam? Csak a magam nem is nagyon jelentékeny ügyei, apró örömei és bánkódásai, sikerei és kudarcai érdekeltek olyan elevenen, hogy magammal hurcoljam emléktarisznyámban utamon, amely – bárhogyan is nézem – egy keréknyoma legalább történelmünk útjának is, de kihagytam a poggyászból olyan emlékeket, amelyekért most vissza kell gyalogolnom? És azt jelenti ez, hogy azok az út szélén hagyottak nem váltak akkor – vagy akkor még – életemet formáló élménnyé bennem? Bizonyára így van. Pirulok is ma miatta...

Így visszagyalogolva találok rá például a lupényi véres sortűz emlékére. Időben ott van mindjárt azokban a napokban, amikor Marosvécsről hazaérkeztem Miházára, s érezni kezdtem magam körül a hideg hangulatot. Az újságcikk szerint, amelyet apám olvasott hamarabb, huszonhárom bányászt temettek Lupényban katonák szuronyos sorfala között. De még sok súlyos sebesült is van... És a halottakat szemeteskocsikon szállították a temetőbe...

– Vajon van közöttük közülünk való is? – kérdezte apám, de nem tőlem. Csak úgy bele a levegőbe. De én

tudtam, hogy kérdése helyénvaló, mert nem egy család költözött a közeli falvakból oda, a bányavidékre, a nehéz, de biztosabb megélhetés reményében. S a megélhetésért, úgy látszik, az életet magát is kockáztatni kell. Megértették ezt a falusiak is. Emlékszem, hogy másnap nem annyira a sortűz, inkább a szemeteskocsik miatt háborodtak fel. Durva kegyeletsértésnek érezték így temetni el halottakat. Ők misztikus tiszteletet érezték a halottak iránt. És ezek nem is egyszerű, hanem hősi halottak voltak. Mert hősi halott az, akinek becsületes harcban puszkagolyó oltja ki az életét...

Szemelgetek a lapszámokban, s elborultan helyeslek Iorgának. A Neamul Românescben megjelent cikkéből ezt a mondatot idézi a Brassói Lapok: „Nincs Romániában kormányférfi, akit be ne vérezett volna Lupény.”* Aztán a Brassói Lapok állásfoglaló cikkén akad meg a szemem. A liberális lapok azzal vádolják Maniut, hogy ingatag, nem elég erélyes, bátortalan a munkássággal szemben. Olyan, mint Szentpéterváron Kerenszkij volt – állítja róla Stelian Popescu, az Universul főszerkesztője. „Mily ostoba inszinuáció! – közöl jegyzetet válaszul a Brassói Lapok. – Mármost hogy a kormány bátortalan a munkássággal szemben! Hát akkor mit jelentett Temesvár, mit jelentett augusztus elseje, mit jelentenek a haldokló éhségstrájkolók, a végre nem hajtott amnesztiarendelet s végül Lupény 23 halottja? Hol van itt nyoma a gyengeségnek, erőtlenségnek, bátortalanságnak vagy habozásnak?

Tévedni teccik (sic!), Stelian Popescu úr! Nem ugyan a tényben, hanem annak beállításában. Mert Maniu tényleg gyenge, akárcsak tíz évvel ezelőtt Kerenszkij. De nem bal, hanem jobb felé. Miljukov felé. Akarom mondani, Ön felé...”**

Mіндеzt bizonyoságnak érzem, hogy ráéreztem, ráérezhettem a munkások helytállásának hősiességére. És a hősiesség jelentőségére is. Mikházáról mégis a baconi tragédiába belefónódó és vele növekvő keserűségemet vittem vissza a nyári szabadságomról. És a

* Br. L., 1929. VIII. 16.

** Br. L., 1929. VIII. 10.

magam helytállásának – bizonyára öntetszeggel szeplősített – elhatározását. Legalábbis erre vall, hogy eltettem erről szóló (fentebb ismertetett) cikkemet. És az, hogy arányérzékem így meghibásodott. De ha ezt most ilyen jól látom, találok rá – no, ha nem éppen mentséget, hát – magyarázatot. Finta Zoltán képviselte lapunkat – távollétemben – a kisbaconi kettős temetésen. Beszámolt róla. Ó, nem hivatalos temetés volt – mondta –, a nép temette Benedek Eleket és az ő hűségese Máriáját. Úgy áramlott oda a környék, mozgás volt mindenütt, utakon, mezőkön, dombokon. Mintha azok is mind megindultak volna. Az öregek azt mondták, Orbán Baláznak volt még ilyen temetése, azóta senkinek... Hozzá kellett nőnie az én keserűségben fogant fogadalmamnak is ezekhez a méretekhez.

S persze így ferdült arányérzékem más akkori dolgaim megítélésében is. Előbb jártuk meg Kisbacont, s csak azután jelentkeztem munkára a szerkesztőségben. Fűzi egy levéllel várt:

– Ebben a dologban magának kell döntenie.

A levél írója azzal kezdte, hogy nem kíván nevével a nyilvánosság elé lépni, de nem tudja elhallgatni a véleményét. S azt nem bánja, ha mások is elolvassák. Bizonyos, hogy sokan egyetértenek vele... Igaza volt, én voltam az első, aki egyetértettem vele.

– Közölnünk kell... Legalábbis egyes részleteit.

– Névtelenül?

– Kívánságát tiszteletben kell tartani. De azért, amit írt, vállaljuk a felelősséget mi, a lap maga.

Hiszen az volt a levélben, az a méltatlankodás, amit mi már Marosvécsen eldohogtunk egymás közt Tamási Áronnal. De mennyire megnőtt ennek is a jelentése Benedek Elek tragédiájának a fényében! Már nem azt éreztem, hogy valaki hűtlenül elhagyja a szülőföldjét, hanem azt, hogy valaki dezertál a sorainkból. Igaz, ezt sugallta maga Áprily, a költő, költői fogadalmának hatalmas erejével. Levélírónk ugyanis – mennyivel több érzéke volt a drámaiság iránt, mint nekem! – beleidézte levelébe Áprily egyik már közismert (hány helyen meghordozta György Dénes Benedek Elek oldalán!) két szakaszát...

Nem, nem tudtam volna lemondani a közlésről. Hamar az írógépem mellé ültem. (Akkor már volt, a kiadó minden szerkesztőjének vett egy-egy hordozható Remington. Olcsón kaptuk, az erdélyrészi ügynök hirdett a lapban, a hirdetési díj egy részét géppel fizette, ezt a kiadó leszámította a gépek árából, a többit meg részletekben vont le havonként.) Még csak pötyögtetve, sok hibával, de kimásoltam a levél legjellemzőbb részét, aztán az így összeállított cikk fölébe írtam: Az erdélyi magyar szellemiség egyik jelentős tagja levelet küldött nekünk két költőről. A levél legérdekesebb és a nyilvánosságot nagyon is megérdemlő részét az alábbiakban közöljük. Címet is írtam a cikknek: *Levél két költőről*.

S most a levélből magából is valamit! A levél írója két irodalmi vonatkozású hírre figyelt fel a vécsi tanácskozások nyomán. Az egyik: Tompa helikoni díjat kapott. A másik: a távozó Áprily Lajos helyébe a folyóirat szerkesztőjének Kuncz Aladárt választották. Aztán följajdul Áprily távozása miatt. De idézzünk most már saját szavaival a levélből: „Sohasem felejttem például azt a versét – írja –, amit az enyedi kollégium jubileumakor írt Opitz Mártonhoz, a régi idegen tanárhoz, ki innen rövid idő után nyugatra visszament... És a Helikon összejött, egy szóval sem búcsúztatta a távozót, a csillogó költőt, aki neki is ékessége volt, de egy néma mozdulattal jutalmazta a másik költőt, a hűségest, a zordat, az ittmaradót.”

Nem, nem tudom, ki volt ez a „szellemiségünk egyik tagja”, pedig talán ma már nem tiltakoznék, ha megnevezném. Elfelejtettem a nevét, annyival fontosabb volt mondanivalója a nevénel. Ő is érezte volna ezt, s azért akart névtelen maradni?

Füzi a vasárnapi számban a vezércikk helyén hozta a levelet.

Én pedig hazavittem az írógépet, s a következő számra megírtam a magam cikkét. Azt a *Nem vagyok hitehagyottat*. Szombati nap volt. Említettem már, hogy két nappal előre keltezett vasárnapi számaink pénteken készültek, szombaton már a hétfői számot állítottuk össze. Hétfőn kellett volna munkára jelentkeznem a

nyári szabadság lejárt négy hete után. De én már szombaton átadtam a cikket.

Aztán beérkezett Jancsó Béla fájó keserűséget árasztó írása is *Áprily elmegy* címmel. Ő még nem tudott a levélből készült cikkről, különben bizonyára nem írja meg a magáét. Nagyon szerette Áprilyt, inkább csak „sírni” akart távozása miatt, „sajtópergőtüzet” azonban világért sem ellene! Márpedig a két egymást követő „támadás” ilyen látszatot kelthetett. Ezt én sem akartam volna, ha bele tudok szólni; de már nem voltam otthon, Füzi pedig, akit még mindig bántott, hogy névtelenül közöltük az első cikket, most szinte örvendett, hogy valaki nevével is jegyzi ugyanazt az álláspontot. Én hol voltam? A Sors – vagy csak a Véletlen – úgy akarta, hogy egy újabb tragédia fűrösszön meg tüzes áradatában. A csupa fából épült Csíkszenttamáson tűzvész támadt, s leégett a falu nagy része. Kilencven gazda 250 épülete pusztult el. Indultam az első telefonhírrre, de már csak az üszkök fekete tavát találtam s benne síró asszonyokat, riadtan bámészkodó gyermekcsoportokat s a tehetetlenség mogorvaságával kaparászó férfiakat. Mit tehet egy árva újságíró, aki nem a szenzációra termett ott, hanem az együttérzés fájdalmával? A riportokat persze meg kellett írni, ez vele járt a mesterséggel. De eszközzé változtattam az olvasó idegeire utazó „helyszíni tudósításokat”; Országos segélyakciót hirdettem meg Csíkszenttamás újrakepítésére. Szervezi a Brassói Lapok. Áramlani is kezdtek az adományok mindjárt a következő napon. Első „hírlapi nyugtázásunk” már közel húszezer lejről számolhatott be. S híret vettük, hogy Gyárfás Elemér is ötezer lejt utalt át az egyik bankhoz. Aztán „helyreigazítást” kaptunk a banktól: az összeg nem ötezer, hanem ötvenezer, de nem a „Brassói Lapok akciója keretében”. Hát így „nyugtáztuk hírlapilag” a tekintélyes adományt, de nem írhattuk a magunk gyűjtése összegéhez. (Akciónk egyébként közel egy évig tartott, az eredmény azonban nem érte el az egymillió lejt. Pedig nem a jó szándék csappant, ezt cáfolta az adakozók sokasága, hanem a szegénység nőtt, s ez fordított arányban hatott az adományok összegére.)

A feszültség bennem csak nem akart csillapodni. Az egymást követő nagy események, amelyekbe idegileg olyan mélyen belesodrótam, magyarázhatják ezt a viharzást. Nem tudtam otthon ülni. Az iskolakezdés hónapjában voltunk, jöttek a panaszok az anyanyelven tanító felekezeti iskoláktól, hogy a „kultúrznás” Székelyföld tanfelügyelői, állami iskolai igazgatói buzgón igyekeznek megfelelni a rájuk bízott feladatnak: meggyéríteni a felekezeti iskolákat vagy legalább csökkenteni a bennük tanuló gyerekek számát! Ezért kapták a magasabb fizetéseket. Találtak is céljuk elérésére igen változatos, bár sokszor szemetszúróan törvénytelen módszereket. A módszer erkölcsileg, eredménye szakmailag züllesztette az állami iskolákat. A nagyobb fizetésnek örvendett a tanító, de az már, hogy a bekényszerített magyar gyerekek kilátástalan küszködése visszafogta a román gyerekek előhaladását is a betűvetés és olvasás tudományában, éppen a leglelkiismeretesebbeket ejtette kétségbe. A magyar gyerekek nem tanultak meg írni és olvasni sem románul, sem magyarul, hiszen amit és ahogyan az iskolában tanultak, az sehogy sem talált bele otthoni életükbe, a román gyerekek pedig visszamaradtak szellemi fejlődésükben. Benedek Elek is felvette ez ellen a lélekgyilkosság ellen a küzdelmet, s éppen a Brassói Lapokban. Ki hát iskolákat látogatni a falvakba! A sajtónak van még ereje a leleplezésben, a nyilvánvaló törvénysértéseket talán vissza lehet verni a segítségével...

Nem felejtettem ezeket a szeptemberi utazásokat. Fordított vízkeresztjárás volt: nem a pap járta a kántorral sorra a házakat, hanem én a falvakon végig a papi és tanítói lakásokat. S az én látogatásomat nem várták ünneplőben, inkább gyanakodva fogadták, s még ki is néztek, ha szép időben túlságosan poros, esőben vastagon sáros voltam. (Addig, amíg felfedtem kiléteimet s célomat, mert utána annál inkább megkedvesedtek csak azért, hogy kedvükre kipanaszkodhassák magukat.) Nem vonaton, autón jártam ugyanis, először életemben huzamos ideig és – luxusautón. Cégünk „sógorának” az autója volt, a Stein Istváné, akinek Grünfeld lány volt a felesége. Az aradi Textilipar szé-

kelyföldi főbizományosa volt, ezért kellett neki az autó. Havonta egyszer végigjárta a falvakat, benézett minden boltba, amelyben gyolcsot, kartont, szőtestet stb. árultak – és felvette a rendeléseket, ha vártak már rá, s rábeszélte a rendelésre, ha volt elég áru a polcokon. Akkor nő a forgalom, ha van miben válogatnia a vásárlónak. Amíg ő a boltot látogatta meg, én a plébánost vagy a tanítót. Volt falu, ahol hamar végeztünk, de előfordult – s rendszerint miattam –, hogy elakadtunk egy-egy faluban egész délelőttre vagy délutánra. Az én előkelő fuvarosomnak azonban angyali türelme volt. Azt hiszem, nagy tisztelettel nézett sógora „boltjára” az újságkiadásra. S ebből a tiszteletből sugárzott rám, az újságíróra is valami. – Jaj, kérem – mondta megértően, ha mentegetőztem késésemért –, jó munkához idő kell. Különösen az olyan szellemi *metyiében*, mint az öné.

Gurultunk hát előbb sepsiszentgyörgyi, majd Csík-szeredai sátorveréssel Gyergyószentmiklósig. Ott találkoztam régi kolozsvári ismerősömmel, Huszár Bandi mérnökkel. A felesége, Borsai Piroska énekesnő révén ismerkedtünk össze Szentimrei Jenőéknél. Kis ember volt, de társalgás közben mindig magasabbra nőtt attól a lelkesedéstől, amely minden szépnek és jónak tartott ügy iránt fellobbant benne. Barátainak szívesen és sokat beszélt, s a tekintetével is igyekezett figyelmeztetni őket mondandója fontosságára.

Most is először szaporán elmesélte, hogy miért járja kis kocsiján a székelgyföldi malmokat, fűrészüzemeket.

– Mérnök létemre ügynökölök, barátom, gépszíjakat árulok a Renner-börgyár képviselőjében. Magam kértem, szívesen csinálom. Egy-egy nagyobb hajtósíj komoly pénzbe kerül, barátom! S ha nem ért hozzá a rendelő, nem ad pontos méretet, nem tudja elbírálni a minőséget, hamar tönkremegy. Én először a helyszínen megállapítom, hogy mire van szüksége, aztán megrendeltem vele. Hát te miben utazol?

– Én nem eladok, én gyűjtök. Iskolasérelmeket. Sajnos, könnyű a dolgom. Van elég belőlük. Csíkot már megjártam...

– Mondok én is, tudok én is. Lateş tanfelügyelővel

és Bagi igazgatóval volt Ditróban valami csúnya botrány. Állítólag a Molnárokat, Ilyéseket, Szócsöket, Lukácsokat nem akarják elfogadni magyar származásúaknak. Vagy ez Szárhegyen volt? Csomafalván is sírtak a szülők... Állítólag titkos rendeletet kaptak az állami iskolai igazgatók. Csinálniok kell, ha van kedvük hozzá, ha nincs. De tudod mit? Kiviszlek a kocsival a helyszínre. S utánad is megyek... Így legalább én is részt veszek ebben a munkában...

Így történt, hogy az egyik „úrvezetőtől” átpártoltam a másikhoz. Az első nem bántott utánam (valószínűleg máris meghosszabbítottam a körútját egy-két nappal!), a második örvendett, hogy szolgálatomra lehet ilyen ügyben. A reggeli órákban kitett valamelyik községben, aztán visszafelé jövet felszedett. Így bőségesen volt időm pontos adatokat gyűjteni Caliani vezérigazgató tájékoztatására, aki vizsgálatot ígért. Riportjaim bizonyították, hogy a támadó állami iskolai igazgatók és a kétségbeesetten védekező magyar lelkészek, tanítók „harctereket csináltak az iskolákból”. Írtam a cikkeket, jelentéseket, gyűjtöttem az adatokat pontokba szedett kívánságaink jogosságának megérveléséhez, de a Laurentzy szállóban töltött hosszú éjszakákon volt időm olvasni is. Ezekben a lázas napokban s úgyszólván útközben rögtönöztem ismertetések az „új erdélyi könyvekről”, mert restelkedtem, hogy az állandó politikai harc közben lapunk messze elmaradt irodalmi életünk eseményeinek az egyszerű nyilvántartásával is. Így kerültek egymás mellé egy lapoldalon Tabéry Géza *Vértorony* című regénye, Tamási Áron *Erdélyi csillagokja*, Kemény János *Kákóc Kis Mihály*a, s hogy ne mind csak a Szépmíves Céh kiadásairól legyen szó, egy hét múlva ismertettem Halmágyi Mária *Verse*k című, a Minerva kiadásában megjelent füzetecskéjét is.

Az iskolakérdésben kifejtett buzgalmamnak volt eredménye. Caliani vezérigazgató kijelentette: „A legnagyobb figyelemmel olvastam végig a B. L. cikksorozatát, s újólág kijelentem, hogy a felsorolt sérelmeket orvosolni kívánom.”* Örölnöm kellett volna, de ezt a

* Br. L., 1929. IX. 26.

hírt csak hideg nyugalommal fogadtam, mintha nem is történhetett volna másként. A könyvekről írt ismertetéseket magam is csak az irodalom rutinszolgálatának tekintettem, mégis ezekre vártam valami olyan feleletet, választ valahonnan, amely lecsillapít, megnyugtat...

Nem, nem kerülgethetem tovább, ki kell mondanom, amire már akkor is rásejdtettem, de lenéztem volna magam, ha őszintén szembenézek vele; azért hát visszafojtottam magamban, gőgösen legyintettem rá, mint akitől messzire távol van minden ilyen emberi gyengeség, más nevet adtam neki, írói feladatomban neveztem, bátorságnak, elhivatottságnak. Ezért elmondhatom most, hogy akkor valóban nem ismertem fel; annyira visszafojtottam magamban, hogy nem láthattam valódi arcát, csak azt, amelyet én adtam neki képzelgéseimben.

De ma már felismerem, s meg is nevezem, hogy megbocsátó elnézéssel, mosolygó megértéssel tekinthessek vissza rá: a fiatal írók betegsége kínozta, a sikervágy. Persze a láza csak nőtt a helikoni napok eseményei, a Mikházán ért keserűség, a baconi tragédia, a Csíkszenttamáson látott korom-tó feketeségében. De mindezek mögött ott lappangott egy kézirat, amelyben – hitem szerint – feleletet adtam mindarra, amit kérdésként – félkész vagy végleges megfogalmazásban – magamnak feltettem. Erre a kéziraatra vártam a választ a Szépművészeti Akadémiától, azért volt a folytonos feszültség, a nyugtalanság és lázas tevékenység. Pedig közel voltam már akkor is ehhez a mai felismeréshez. Egy riportot olvastam a lapunkban kolozsvári tudósítónktól, Pogány Marcelltól. Fiatal újságíróról szólt a riport, aki „elindult a világsiker útján”. Három darabját fogadta el egyszerre a budapesti Marton-féle színházi iroda, ami azt jelenti, hogy mind a három bemutatásra kerül az idei évadban a budapesti színházakban. – Hiszen ez Benamy Sándor! – ismertem rá hirtelen a „világsiker” szerencsés jelöltjére, s – elszorult a torkom. – Csak nem az irigység? – pirultam el befelé, s már győztem is le magamban a hét főbűn ez egyikét azzal, hogy hiszen örvendetes dolog, ha előretörnek a fiatalok. Ott van már a

kiadónál az én kéziratom is... Csak kapnék már róla valami hírt...

A Helikon íróinak brassói látogatása a hónap végén volt esedékes. Az irodalmi estet magát a rendező szász írók szept. 28-án, szombaton estére tervezték. A Brassói Lapok azonban már egy héttel azelőtt harangozni kezdett. Én Gyergyószentmiklóson hallottam meg az első harangszót; s itt tudtam meg azt is, hogy nemcsak a fogadásnál s a rendezésnél lehetnek feladataim, hanem ott leszek a szereplők között is. (A műsorban harmadik volt a nevem Berde Mária és Finta Zoltán után, s utána következtek még Kádár Imre, Kemény János, Kós Károly, Nyíró József, Szombati-Szabó István. De hát miért zsúfolták egymás mellé a három prózást: Keményt, Kóst, Nyírót? Én jól megleszek a harmadik helyen, két költő után, akkor még éber a hallgatóság figyelme, nem türelmetlen. Bár ki tudja, milyenek közönségnek s egy magyar irodalmi esten ezek a szászok?) Az első közlemény azonban a műsoron szereplők neve mellett tisztelegő látogatókat is bejelentett: Bánffy Miklóst, Bornemisza Elemérné, Kuncz Aladárt, Tabéry Gézá. Ott lesznek tehát azok is, akik házigazdaként szerepeltek a szász írók múlt évi kolozsvári látogatásán. És Tabéry Géza, aki a Helikon házi krónikásaként kezd szerepelni...

Igyekeztem haza, hátha Zillichnek szüksége lesz rám, az összekötőre. No, nemigen volt. Egy értekezleten jelentem meg összesen, amelyre Zillich a Korona kávéházából (ott adott találkát) vezetett át a Korona étterembe s ültetett le egy asztalhoz négy-öt előkelő szász úr közé, miután úgy általában beajánlott, hogy „hier ist Herr Kacsó, Redactor bei Brassói Lapok!” Nekem illetékesnek a szász urakat, a nevüket és méltóságukat, egyébként Zillich előre elsorolta őket, csak rögzítenem kellett volna, hogy melyik lehet a különféle gyárosok közül. Mindegyik előtt egy-egy kétdecis vendéglői üvegecskében bor állott. Bemutatásom után ki-ki kitöltött magának egy pohárral belőle, megvárták, amíg nekünk is hoz a pincér ugyanolyan üvegben ugyanannyit, aztán felemelték a poharat: – Proszit, proszit, proszit... – intettek felém sorban. Aztán Zil-

lich jelentést tett az előkészületekről. Ők meghallgatták, tettek egy-két megjegyzést, de úgy éreztem, általában elégedettek. Aztán hívták a pincért, külön-külön fizetett mindenik, a pincér előbb kitöltötte a második pohár bort, aztán eltávozott, mire ők újra felemelték a poharat:

– Proszit! Proszit! Proszit! – hallatszott újból, s már mentek is. Én a proszitinál többet egy szót sem szóltam az egész „megbeszélésen”, de Zillich megnyugtatót, hogy minden rendben van.

Úgy vélem, igaza is volt: minden a híres szász pontosság szerint ment mind az estélyen, mind az utána következő vasárnapon. Nekem személyes emlékem az estélyről magáról úgyszólván alig van azonkívül, hogy a *Gyergyói dalosverseny* című novellámmal sikerült többször is hangos kacagásra fakasztanom a közönséget. S még annyi, hogy az estély után Bánffy Miklós, aki Brassóról lévén szó, városi bundát vett magára – talán először azon az őszön –, kissé türelmetlenül szólt rá Mikesre, aki kissé ügyetlenül készségeskedett körülötte, hogy rásegítse:

– Hagyja, kérem! Egyedül is elég nehéz!

Mikes egy interjú reményében sürgölődött. Talán ezt érezte meg Bánffy, mert amikor türelmetlenségével elriasztotta magától, gyanakodva kérdezte meg tőlem.

– Ki volt ez a fickó?

Jellemző az emlék a megőrzőjére? Bizonyára. Nem is vagyok most büszke, hogy ilyesmik megmaradtak bennem, de mindazt, amit ma – ilyen vagy olyan szempontból – lényegesnek látok, Halász Gyula egykori beszámolójából kell felújítanom. Ebből veszem például, hogy az estély után vagy százötven teritékes bankett volt a Korona étteremben. S elmosolyodom a következő, enyhe rosszmájúságról árulkodó mondatán: „Míg a Vigadóban a közönség nagyobb része a magyarokból került ki, itt túlnyomó számban jelentek meg a szászok.” Meg hogy „pohárköszöntő csak kettő volt. Glondys Viktor lelkész üdvözölte a vendégeket és Bánffy válaszolt.” A túlnyomó többségben jelenlevő szászok csak nem pazarolták tósztokra az időt!

Halász Gyula beszámolója kiterjedt a másnapi va-

sárnápi programra is. „Délelőtt a vendégek és sokan még a város társadalmából a gazdag és érdekes szász múzeumot tekintették meg Teutsch Gyula gyárosnak, az alapítónak vezetésével. Délután négykor a Fekete-templomban Bickerich karnagy orgonakoncertjét hallgatták meg, ötkor Glondys Viktor lelkész adott teát a lakásán, ugyanabban a hajlékban, ahol egykor maga Honterus is lakott. A szász szépírókat a rendező Heinrich Zillich mellett dr. Ernst Jikelius, Otto Folbert (Nagyszeben), dr. Hajek Egon és dr. Meschendörfer Adolf képviselték.”*

Erről a vasárnapról is alig van emlékem. Glondys lelkésznél pezsgővel is kínáltak, ez eszemben maradt, mert akkor ittam pezsgőt először életemben. És eszemben maradt még, hogy Molter Károly nem akart beszélni a regénykéziratomról, pedig ebédre is meghívtam, hogy több alkalma legyen erre. De csak másfelé kanyarodott minden olyan mondat mellől, amelynek szomszédságában a „kézirat” szó is megjelenhetett. Egyszer aztán, amikor – tán véletlenül – kicsúszott a száján ez a szó, hamar melléje ragasztott még ennyit:

– A tiedet is ceruzával a kezemben olvasom!

Ezzel meg kellett elégednem, sőt: még hálát is kellett mutatnom, hogy ilyen komolyan foglalkozik velem. A hálám pedig abban nyilvánulhatott meg hozzám illően, ha nem firtatom tovább a véleményét, hiszen az még munkában van, most alakulgat...

A kifelé eltitkolt türelmetlenség azonban bántódottsággá mérgesedett – befelé. Hogyan, hát annyi idő kell a Szépmíves Céhnel egy kézirat elolvasására? Hiszen én úgy csapok le minden kéziraatra, mint egy héjama-dár! No persze, de azok csak rövid cikkek, azokat könnyű elolvasni! Az én kéziratom viszont már egy éve ott van a kezükben, azóta tízen is elolvashatták volna. És dönthettek volna fölötte... Csakhogy elolvasni tán könnyű, dönteni nehéz. A tartalma miatt... Tán a szókimondásom nem tetszik. Ha így van, miért nem mondják meg, mi a kifogásuk? Vagy tán éppen ez a nehéz? Még velem szemben is? Baj van nálunk az őszinteség-

* Br. L., 1929. X. 2.

gel. Vagy még inkább a bátorsággal! Az én regényemnek pedig éppen ez a mondandója...

Annyit tapogattam belső sértődöttségemet magamnak feltett kérdésekkel, a kérdésre feleletként adott gyanakvással és sértődöttséggel, amíg mérges lelki keléssé dudorodott, s éppen csak tűhegyre várt, hogy kifakadjon. A tűt Berde Mária hozta, persze akaratlanul, de aztán nem bánta meg, inkább még örvendett, hogy tű lett belőle az én bántalmam kifakasztására. Cikket írt az Erdélyi Helikon októberi számában. A cikkel egy „ankét” indult volna el, amelyben a folyóirat erre a kérdésre kívánt volna hozzászólásokat: vajon nálunk Erdélyben, kisebbségi sorsban, van-e teljes létjogosultsága a történelmi regénynek? Berde Mária – úgy éreztem – már cikke címével szívem szerint foglalt állást. *Vallani és vállalni* – ezt követelte. S volt még egy mondat a cikkében, amelyet nyomban kiírtam magamnak: „Akinek kő van a cipőjében, az nem vizsgálja a csillagok utait.” Felolvastam ezt a mondatot Füzinek, aztán részleteket is még a cikkből.

– No, ez a maga pászmája – mondta, s mosolygott, hogy lám milyen jól használja már ezt a tájszót, amelyet tőlem tanult.

– Hogyhogy?

– A maga tétele az írói bátorság. Szóljon hozzá.

– Oda alaposabb irodalomelméleti felkészültség kell!

– Mindent a maga helyén. Szóljon hozzá a mi lapunkban, ne a Helikonban. Napilapnak helye sincs, szüksége sincs az elméletekre!

Nem válaszoltam, vagyis nem tettem ígéretet. De már elfogott a kívánság, hogy a Berde Mária tűjével felszúrjam az én rejtegetett lelki kelésemet. Másnap Füzi elé tettem *Gyávák voltak-e az erdélyi magyar írók* című cikkemet. Elolvasta, s néhol „fínomításokat” javasolt a fogalmazáson. Így abban a célzásban is, amely Makkai *Agnes* című filozofikus regényére vonatkozott. A cikk ugyanis lényegében nem is volt több, mint közérthető célzások felsorakoztatása olyan könyvekre, amelyekben az írók elkalandoztak a földrajzi és a lelki világ legkülönbözőbb tájaira csak azért, hogy minél távolabb legyenek a mi valóságos életünktől, kérdéseinktől. Íme

– ízelítőnek – egy passzus belőle: „Mi elszaladtunk Svájcba vagy Monte Carlóba. Megjártuk Európa összes világvárosait, és az olasz partok kék barlangjában töprengtünk a legégetőbb kérdések felett: magunkévá tegyük-e a nőt vagy várjuk még egy kicsit. Találtunk egzotikus témákat is. Kölcsönkértük a detektívregény idegfeeszítő érdekességét, sőt akadt olyan is, aki ötszáz emeletet épített Amerikában, hogy elképesse vele a jámbor erdélyi olvasót, aki érezte, igenis érezte csizmájában a követ. Látod, mit tudok én? Bizony én tudok amerikaiakat, angolokat, németeket, franciákat szerepeltetni. Mennyi idegen nevet tudok én, az tiszta csoda! Nem szorulok én hazai Péterekre, Pálokra, Jánosokra...”

Füzi a vezércikk helyén hozta írásomat. Helyeselte, hogy felismerhetően célzok írókra és műveikre. A tyúkszemre lépés az újságírói siker első feltétele! – ismételte meg. Én nagyon bíztam ízlésében és tudásában. Még elevenen éltek bennem a pár héttel azelőtt zajlott Ady-vitában a perindító Kosztolányi címére küldött sorai (ki is írtam már akkor magamnak őket): „Ady kisugárzó ember volt, olyan, aki a sírból is visszafénylik, és ez a rádiumsugárzás bántja a Kosztolányi szemét, aki költő léteire költői fényt akar kioltani. Felcsapott illúzió-gyilkosnak, ami csak akkor nem bűn, ha zsenik vagy apostolok csinálják. Adynak szabad volt

– Kosztolányinak nem lehet.”* No, egy kicsit én is apostolnak éreztem magam!

Füzi elmélete bevált, az újságírói „siker” valóban nem maradt el. A cikk akkora vihart kavart, hogy elszívott vele minden levegőt a helikoni ankét elől. Lezajlott az a napilapokban, még mielőtt az irodalmi folyóiratban kibontakozhatott volna. Egy hét múlva már két, illetve három cikkre kellett válaszolnom. Visszautasító volt valamennyi, de közülük az egyiket hozzánk küldte közlésre írója, Kádár Imre; olyan hangon írta meg tehát, hogy közölhessük is. Gyöngéd volt ez a cikk hozzászám, megértő. Még irodalomelméleti megfogalmazását is megadta „támadásomnak”. Kacsó azzal vádol –

* Br. L., 1929. VIII. 28.

írta –, hogy „az irodalom elmenekült a felelősség elől, valami elefántcsonttorony művészkedő esztétikumába húzódott vissza”. Persze nem tartotta helyénvalónak a vádat, s érveket keresett ennek bizonyítására. Szerintem nem talált eleget és eléggé meggyőzőeket. Válaszomban azonban szinte hála rezgett, hogy olyan komolyan vette a kérdést. Erről árulkodik feleletem első mondata: „Voltaképpen örvendenem kellene, amikor Kádár Imre higgadt körültekintéssel cáfolatot s ellenérveket keres múltkori cikkemre.” De én úgy érzem, hogy az a német kritikus, akiről Berde Mária szól a cikkében, s aki „a kisebbségek életét kifejező irodalmi alkotásokat reklamálna rajtunk, Erdély magyar olvasóközönsége képviseletében vállalhatta volna az ügyész szerepét...” Azért hát: *Én vallottam, ti tagadtatok!* Ezt is adtam válaszcikkem címének. De volt annak alcíme is, amely már csak a másik két cikk írójának, Tabéry Gézának szólt imígyen: *Tartson lelkiismeretvizsgálatot Tabéry Géza.**

Ez a „másik két cikk” ugyanis voltaképpen egy volt, csak két változatban. Első formájában a Nagyváradban jelent meg, második változata a kolozsvári Ellenzékben, Kuncz Aladár szelídítésében. Első változatán látszott, hogy parázsló felháborodás és fuldokló harag szülte. Így kezdődött: „Gyávaságról volt szó és irodalomról. Egyszóval két olyan együvé tartozó fogalomról, mint a tehén és az alsónadrág.” A fuldokló harag okát érteni véltem. Tabéry katonás hűséggel és elszánt-sággal védte mindig azt az ügyet, amely mellé éppen elkötelezte magát. Most a Helikon „katonája” volt. *Vértorony* című kétkötetes regényét nagy szeretettel méltányolták a helikoni összejövetelel, s talán éppen itt alakult ki következő könyve, az *Emlékkönyv* végleges terve is, amelyben a Helikon alakulásának és új irodalmunk első küzdelmes évtizedének állít majd méltó emléket. Ebben az elkötelezettségben cikkemet a Helikon elleni támadásnak vette. Nem véletlenül persze! Ő már olyasmiről is tudott, amiről én még nem. Ezért olvasott a fejemre „sértett hiúságot”, „refüfájdalma-

* Br. L., 1929. X. 27.

kat”. S ezért emlegetett „fiatal tulkot”, aki „odacsap szarvával” a református püspök felé is, aki pedig a *Magyar fa sorsa* című könyvével éppen eléggé megmutatta a bátorságát. Nem vitázott hát Tabéry Géza, hanem az idősebb... jogán „legorombította” a fiatal tulkot... Így ösztökélt volna a szellemeskedő visszagorombáskodásra, de nem éltem az alkalommal. Elismerem, hogy bő évtizeddel hamarabb született, mint én, de tagadtam, hogy ez az ő érdeme lenne. Egyébként cikkének második, az Ellenzékben megjelent változatát vettem „hitelesnek”, amelynek első mondata Kuncz Aladár javítása nyomán létjogosultságot adott a cikknek, s lehetőséget nekem arra, hogy válaszolhassak. Íme: „Gyávaságról volt szó és irodalomról. Egy szóval két olyan fogalomról, amelyek egymásnak sine qua nonjai.” Ezen az alapon már lehet vitatkozni a Tabérytól felsorakoztatott érvek értékéről, sajtóperekről, hadbírószági eljárások és ítéletek vállalásáról. Hát hiszen igazolhatnak írói bátorságot ezek is... De már „a *Magyar fa sorsa* című könyv csak írója egyházi méltósága miatt jelent bátor tettet, tehát elvi kérdésben nem bizonyíték”.

Ezzel én be is fejeztem a vitát. Illetve azzal fejeztem be, hogy visszakértem a Szépmíves Céhtől regényem kéziratát. Ne legyen gond nekik a visszautasítás, amelyről lám: Tabéry már tudott, de én éppen csak most és ilyen formában értesültem. De milyen jó is, hogy nem „refüfájdalmak” lökték világra a cikkemet! Most hogy szégyellném magamat. Így önmagam előtt is büszkén zárhatom le a vitát.

De nem zárta le a közvélemény, amelyet meglepően felkavartak a cikkek. Jöttek a levelek az ország minden részéből. S nem volt jelentősebb magyar lap, amely ne szólt volna hozzá vagy bele a vitába. Fűzi nem is tudta megállni, hogy ne hasznosítsa a lap javára ezt a példátlan „újságírói sikert”. Külön kis szerkesztőségi cikkben adta hírül, hogy a beérkezett levelek, hozzászólások tanúsítják, a „vita kirobbantása hasznos volt. Éles kritikája van már az olvasónak is”, a „kérdés kisebbségi problémává nőtte ki magát”. Ígérte a cikk azt is, hogy a „Brassói Lapok vasárnapi mellékletében közöl-

jük a további fontosabb hozzászólásokat”. Füzi nyilván a saját eredményét is ünnepelte: soha ilyen nagy érdeklődést nem csiholt ki még napilap az irodalom iránt, s ez végső soron neki köszönhető!

Közölte hát szorgalmasan a hozzánk érkezett hozzászólásokat, a Franyó Zoltánét, Károly Sándorét, Finta Zoltánét, Krizsán Sándorét. Ezek természetesen mind a mi álláspontunkat támogatták, azért érkeztek hozzánk! (Kettőnek pláne nem is kellett érkeznie, ott született a szerkesztőségben.) Elolvastam én ezeket a hozzászólásokat mind már kéziratban. Nem lelkesedtem értük. Olyan hang is megszólalt bennük, ami Tabéry gyanúsítását látszott igazolni: a sértett hiúság jelenlétét. A hozzászólók nagy része ugyanis „kimaradt” volt a helikoni meghívottak közül! Nem, az én indulatom nem ezzel rokon. Hanem mivel?

S most – bevallom – eltöprengtem néhány percig: leírjam-e? Olyan viszolyogtató lehet ez ma az olvasónak, talán el sem hiszi. Pedig elhiheti, mert nem a „nagy történelmi felismerést” éltem meg benne, hanem sokkal inkább az elhivatottság érzésének bizonyos fiatalos szenvelgését, amelynek erkölcsi fedezetet – mentségemül – az nyújtott, hogy nagyon, de nagyon áhítottam a tiszta levegő után. Leírom tehát: én ezekben a napokban arról írtam cikket, hogy harmincnégy fogoly éhségstrájkol harminc nap óta Doftanán. „Könyvet és tollat kérnek férgek és verés helyett, ehető ételt és meleget bilincs helyett.” És a cikkben egy mondat: vallo-más akkori érzelmeimről: „Hitük szentjei ők! A harmincnégyek, akik harminc nap óta tenyerükön tartják a lel-küket, s úgy néznek szembe a halállal.” (Az meg ideológiai és politikai „tájékozottságomról” árulkodik, hogy Mindszente napja alkalmából írtam a cikket!)*

Hetekig zúgott – s immár nálam nélkül – a tőlem vetett szél, de végül is emelt fővel kerülhettem ki a viharból. Nem a napilapokban közölt s általában engem támogató hozzászólásoknak köszönhettem ezt, hanem a két egyébként egymással szembenálló folyóirat súlyos szavának. A Korunkban Gaál Gábor állította iro-

* Br. L., 1929. XI. 3.

dalmi talapzatra az én napilapnyi szilárdságú tételemet. Nála egy általános irodalomtörténeti jelenség tanulmányává szélesedett, és az ezt előidéző társadalmi és politikai okok elemzésévé mélyült az írástudók felelősségének és „árulásának” kérdése. A vitával kapcsolatban az én *temperamentumomról* ejtett elismerő szót, és „harsány” és „tisztá” hangot emlegetett, amely talán segít kikövetelni azt, hogy „az erdélyi író is az írónivalóját írja, és a kortárs-igényei követelnivalóját követelje.”*

A másik cikket Tamási Áron közölte a Helikonban. Egy szóval sem emlegette fel a napisajtóban lezajlott vitát. Bizonyára helyeselte a Helikon szerkesztőségében kiérlelt álláspontot: arról irodalmilag nem veszünk tudomást! Sok minden olyasmi volt azokban a vitacikkekben, ami Áronnak nem tetszhetett; nem tetszettek ezek nekem sem. Nem tartottuk ízlésesnek leszólni azt az asztalt, amely mellett együtt vendégeskedtünk. Bántott, hogy ezt megtette Markovits Rodion... Azért hát nagyon megértettem, hogy Áron egyszerűen megfelejtkezett a hetekig zajlott vitáról, visszatért Berde Mária *Vallani és vállalni* tételéhez, s olyan súlyos és időszerű megállapításokkal bővítette ki azt, amelyek igen nagyon egybehangzottak Gaál Gábor szigorú ítéleteivel. S én úgy éreztem, hogy – látatlanul bár – koszorút fonnak az én fejem köré is...

Persze tévedés volt ez az érzésem, ma jól látom. Akkor azonban sok minden lökött abba a hiedelembe, hogy én már arra az útra léptem visszakért regényemben, amelyet Gaál Gábor cikke olyan határozottan igényel, s amelyet Tamási Áron is helyesel. (Ő hamarosan példát is mutatott rá Ábelje első kötetével!) Fokozta sértődésre hajlamos érzékenységemet Benedek Marcell egy cikke is, amelyet válaszul küldött Fábrián László baróti ügyvédnek arra a felhívására, hogy „Mentsük meg Benedek Elek ősi portáját”. Benedek Marcell megköszönte a nyilván jószándékból fakadó készségeskedést, de úgy vélte, hogy az ősi porta megmentésének jussa és feladata Benedek Elek gyermekeié. Hanem felajzóan keserű mondattal zárta a cikkét: „Megmenteni

* Korunk, 1929. 11. szám.

– s ezt már nem Fábíán barátomnak, hanem nála hatalmasabb tényezőknek mondom – nem Benedek Elek ősi portáját kell, hanem Benedek Eleket kellett volna.”*

Szíven markolt ez a mondat, de sajtóságos módon ebben is a magam igazolását kerestem és találtam meg. Benedek Elek élete utolsó szakaszának publicisztikája a Brassói Lapokban jelent meg, s ebben nekem is részem volt. És utolsó nyolc remek cikkében mind-mind azt mondta el, ami az én visszakért regényemnek is a mondandója. De miért is kértem vissza? Valljuk be férfiasan: azért, hogy megelőzzem a Tabérytól tán idő előtt kikottyantott „refüt”. Vagyis meghátráltam, megfutamodtam. Pedig az a regény azok ellen küzd, akik felelősök Benedek Elek tragédiájáért...

Tiszták s bátorítóan egyértelműek a dolgok és a színek, amíg az ember fiatal és harcra kész. A fehér patyolattisztán fehér” a piros vérpezsdítően piros, a fekete megrendítően fekete tud lenni. S az is, amit a szívünkben jelentenek. Most persze egymásba mosódnak, töprengésre utalóan elszürkülnek már a szememben, de akkor egyet mondott a három szín: piros bátorságot a fehér tisztaságáért és a fekete gyásza miatt!

Így történt, hogy harcba ereszkedtem a regényemért a nyilvánosság előtt, mégpedig – nem dicséretes következetességgel – olyan helyen, ahonnan a helikoni ügyekbe való ilyen beleszólást nem igényeltem. De nem tudtam ellenállni a kísértésnek, amikor a Keleti Újságtól levelet kaptam, hogy karácsonyi számukban nyilatkozzam írói terveimről. Hiszen felismerhettem volna a levél mögött megbúvó kaján provokálást, s kitérhettem volna előle – hallgatással. De kérdeztek, s én nem tudtam hallgatni, bár talán felismertem vagy gyanítottam legalább a provokáló szándékot. Hát legyen: vegyék pártfogásotokba a regényemet éppen ti, akik ellen szól...

S megírtam a nyíltan ugyan vissza nem utasított, de az első szóra gyorsan visszaküldött kézirat történetét, amely most ott hever a fiókomban, nyilván a tartalma miatt. Vagyis a Szépmíves Céh nem meri „vállalni”,

* Br. L., 1929. XI. 9.

amit „*vallottam*”. Állíthattam ezt bátran, mert Tabéry cikke után sokat tárgyalták írói körökben a „*refüt*”, és ismertem Berde Mária véleményét (ő nyilván olvasta Molternél kéziratomat). Szerinte „a visszautasítás igazi oka bizonyára nem a regény művészi gyengesége, hanem a tartalma lesz”. Szólt róla Áron is. Ő a kiadás mellett foglalt állást, de a kézirat elolvasására nem vállalkozott; ő nem kritikus, nem esztéta, ne háríthassák hát rá a felelősséget... Úgy fogta volna fel ő is, hogy az „írói bátorságra” akarok példát mutatni a regényemmel? Erről közöttünk soha szó nem volt. De nem is lehetett a zajos „*gyávasági vitáig*”, hiszen az igazság abban a javításban volt, amellyel Kuncz Aladár állította talpára Tabéry Géza támadó cikkében az első mondat értelmét: bátorság és író – egymáshoz tartozó fogalmak ezek!

A vita tüzeiben aztán a regény ügye – nem az én (legalábbis tudatos) szándékom szerint – olyan éles megvilágításba került, amelyben jobban látszott a körülötte felvert por, mint maga a regény. És a porverésben – megint csak nem jószándékom szerint, inkább a kárára – segítettem magam is. A karácsonyi ünnepi számok megjelenése előtt kaptuk Budapestről a Dunaposta hírért, hogy a Kisfaludy Társaságban Gyallay Domokost jelölték Benedek Elek megüresedett helyére. Gyallay áskálódása Benedek Elek ellen régen közismert volt az erdélyi közéletben. S az is, hogy a világnézeti harcban Gyallay nem volt kényes eszközei megválogatásában. Tudtunk arról is, hogy a megelőző tagválasztó ülésen Benedek Elek Áprily beválasztása mellett foglalt állást a már akkor szóba került Gyallayval szemben. (Vajon akkor is ezt tette volna, ha megsejti, hogy állásfoglalása talán előkészítője lehet Áprily távozásának közülünk?) Úgy vélte, hogy Áprily költészete jobban kifejezi életünket, mint Gyallay prózája, s ezt a rá annyira jellemző nyíltsággal ki is mondta, hozzáfűzve, hogy a legközelebbi megüresedett tagsági helyre ő maga fogja javasolni Gyallayt. (Ki gondolta volna akkor, hogy az a „legközelebbi megüresedett hely” éppen az övé lesz?) Gyallay azonban a világnézeti szembenézés indulatában Benedek Elek állásfoglalásának csak az első

felét „hallotta meg”, s mert gyötörte az írói féltékenység is, keserűen fakadt ki a maga társaságaiban, hogy a „vén karvaly”, az a „gonosz vénember” elütötte őt a Kisfaludy Társaság rangosító tagságától.

Mindezek ismeretében hogy állhattam volna meg éppen én, hogy szó nélkül hagyjam a Dunaposta híret. Kész volt a karácsonyi számunk, csak apró módosításokat végezhattünk rajta. Az én apró módosításom az volt, hogy „beütött szedésben” adtam le a hírt ezzel a címmel: *Gyallay? Benedek Elek helyére?* S aztán a hírhez fűzött kommentálás: „Azt hittük, hogy a magyarországi írók, néha legalább, kötelességüknek érzik tájékozódni egy kicsit az erdélyi viszonyokról és értékelési lehetőségekről. Ez a jelölés azt bizonyítja, hogy nem.”

Nyilatkozatom a Keleti Újságban és ez a „beütött hír” a Brassói Lapokban egyszerre jelent meg. S összefonódva, egymás szerves kiegészítőjeként gyötörtek vagy lelkesítettek a következmények is, bár ezekben én már nem annyira cselekvő félként, inkább csak érzelmi társként vettem részt, nemegyszer meglökve inkább, mint magamtól lépve. Szentimrei és Tamási nyugtázták az én szájuk íze szerint „agyusztált” híremet, de nem tartották elégnek. Levelet címeztek a Kisfaludy Társaságnak a Brassói Lapokban. Érdekes a címzés is, nem tudom megállani, hogy ide ne másoljam. Tehát: „Berzeviczy Alberthez (v.b.t.t., ny. magy. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság elnöke stb. Budapest).”

S ha már a címzést ilyen célzatos pontossággal adom, idézzem a levélből a lényegét: „Nemcsak az Ó [B. E.] szavaiból, de a magunk közvetlen tapasztalataiból is tudjuk, hogy az ellene elkészített alaptalan és méltatlan gyanúsítások, rágalmak és szidalmak egyik legkonokabb terjesztője az a Gyallay Domokos volt, akit most a Kisfaludy Társaság – nyilván jóhiszemű tájékoztatanságból, éppen a Benedek Elek fájdalmasan üresen álló székébe óhajt beültetni.”

Pedig volt ott még üres szék négy is, keressenek hát olyan megoldást, hogy Gyallay ne éppen a Benedek

Elek helyére kerüljön. A levél aláírása: Az Erdélyben élő székely írók és hírlapírók csoportja.*

Az én Keleti Újságban megjelent nyilatkozatomat kommentálni kezdték egyes lapok, visszautalva a nemrégiben lezajlott zajos vitára. És *Több gerincet, urak!* címmel alkalmas tárgyat látott benne Mikes Imre is, hogy felemlgesse a Hét című rovatában. De hogyan? Íme egy csipetnyi belőle:

„Mindez, nincs mit tagadni, a Vakvágányról jut eszembe.

A Vakvágány Kacsó Sándor kiadatlan regénye. Kiadatlan, mert nem talált kiadót.

Nem talált kiadót, mert bátor. Mert hang. Mert lát. Mond. ÍtéL.”**

Füzi a már említett „belső szerkesztőségi erkölcs” szerint tudtom nélkül adta nyomdába a cikket. Ha megmutatja, legalább a regény címét helyesbítem *Vakvágányonra*, amelyben már megállapodtam. S nem mutatta meg előre Halász Gyula másnapi vezércikkét sem, amelyben a szerkesztőség akarta jelezni, hogy mellettem áll. Ma olvasva ezt a cikket, csak úgy tudom leküzdeni öreges ellágyulásomat, hogy büszkén emelgetem hátrahajló és nagyon megnőtt homlokomat: lám, ilyen heves indulatokat tudtam kelteni akkoriban az emberekben! Ilyen mondatokat találok a *Gerinc nélkül nincs jövő* című cikkben: „Milyen megriadás kel a nyomában ma is egy-egy őszinte hangnak, egy-egy lélekből kitörő indulatnak, egy-egy álomból keltegető bátor kezdésnek! Öntudatos erdélyi lélek az irodalomban, altruista magyar bank a negyven százalékos uzsora helyett, micsoda izgató, forradalmi szózatok?... Nagy idők parancsoló szükségei dörömbölnek a kapuinkon. Lomtárba az uraság és a reakció minden kirozsdásodott rekvizitumával. Új bajvívók álljanak a porondra, akik a harc hevében nem hagyják ott az őrhelyet, s gitárpengető szentimentalizmus helyett férfias öntudattal kongatják meg az igazság és a jog messzeható harangját...”

* Br. L., 1930. I. 5.

** Br. L., 1930. I. 1.

Büszke voltam; nem éreztem dagályosoknak a mondatokat. S igazságuk tudatában olyan szenvedélyes és pártos lettem, hogy tiltakoztam, amikor Füzi elibém tette Gyallay Domokos válaszát a mi nyílt levelünkre.

– Még mit nem? Hogy éppen mi adjunk fórumot neki? Menjen a saját lapjához, a Keleti Újsághoz...

– Elmegy oda is biztosan... De ne felejtjük el, a Keleti Újság „adott fórumot” a maga karácsonyi nyilatkozatának...

Bizonyos, hogy nagyon elpirultam. Megtörtént ez máskor is, ha mások hökkentettek rá viselkedésem következetlenségeire, kollégáim mulattak rajta.

– De... de az tiszta ügyben történt – kerestem az igazolást magamnak is, Füzinek is.

– Ez az ügy viszont csak úgy marad tiszta – mosolygott zavaromon Füzi, s ezzel meg is nyugtatott –, ha meghallgatjuk a másik felet is. Miért várjuk meg, hogy sajtóperrel kényszerítsen rá? Különben is, olvassa csak el figyelmesen azt a nyilatkozatot, van benne beismerés is...

Hát beismerés volt benne, de olyan méltóságteljes, hogy könnyen megtévesztette a jóhiszemű tájékoztalanokat, akiknek nem volt alkalmuk legalább annyira betekinteni a kulisszák mögé, amennyire én ehhez hozzásegítettem az olvasókat. „Kétségtelen – szölt a nyilatkozatnak ez a beismerő része –, hogy engem a megboldogult Benedek Elektől nem egy vonatkozásban komoly elvi ellentétek választottak el. Én azt vallottam, s ma is azt vallom, hogy népi kultúránk ügyét a vallásfelekezetek ősi autonómiájának keretében kell megszerveznünk, ő ebben a kérdésben más álláspontot képviselt. Én a magyar egységnek, a szellemi élet koncentrációjának voltam és vagyok a híve. A megboldogult Benedek Elek – szerintem nagyon alkalmatlan időben – külön csoportosította a székely írók egy részét, s ezzel a magyar szellemi erők olyan megoszlását idézte elő, amit én a mostani időkben károsnak tartottam.”

Meghajoltam Füzi szerkesztői érvelése előtt, mégis úgy véltem, hogy a politikai és társadalmi reakció és alattomos eszközeinek ilyen körmönfont megszépítését nem helyes leleplező szó nélkül továbbengedni.

– Ugyan! Hiszen azt tesszük lapunk minden számban, minden cikkünkben – nyugtatott Füzi.

De Szentimreit és Tamásit ez nem nyugtatta meg. Nem tettek ugyan szemrehányást nekem, de következő nyilatkozatukban öt pontban cáfolták, hogy Gyallayt elvi ellentétek készítették volna Benedek Elek ellen. A nyilatkozatot pedig így írták alá: A székely írócsoport nevében Szentimrei Jenő és Tamási Áron. Engem kihagytak. Ebből láttam, hogy neheztelnek. Vagy tán azt akarják, hogy írjam oda harmadiknak az én nevemet is ha akarom? De hát megtehetem-e, ha nem kértek fel rá?

– Most már csinálja tovább legjobb belátása szerinti – mondtam Füzinek nem minden sértődöttség nélkül. És ő csinálta is, talán most már annak a lapcsinálási elvének a receptje szerint is, hogy az ilyesmi teszi érdekessé a lapot. Gyallay Domokos „zárószavát a székely írók csoportjához”, valamint azt, hogy „a székely írók csoportja is utoljára nyilatkozik a Benedek Elek emléke körüli villongásban” már csak a lapban olvastam. Úgy, ahogy Füzi tálalta: címezte és tipografizálta, belopva a *villongás* szóval – akaratlanul – az ő tárgyilagos különállóságát is. Szóvá is tettem ezt, s ő meglepődve ismerte el: talán tényleg így van. Pedig az is szerkesztési elve, hogy „nyakig benne legyen azokban a csatákban, amelyeket a lap a magáénak vállal”. Bizonyosságát is adta ennek ugyanezen lapszámnak egy másik cikkével, ha nem vettem volna észre...

Észrevettem, persze hogy észrevettem. Ezt is ő „tálalta”: címezte és tipografizálta: *Erdélyi regény, mit az olvasó követel. Hozzászólás Kacsó Sándor regényéhez, a Vakvágányhoz.* (Megint a hibás cím!) A cikk aláírása: Bánffy Adám.

Töröm most a fejem, valóban neve volt ez valaki élő embernek, vagy csak álnév, hirtelen kitalálás? Nem emlékszem, hogy akkor meggyőződtem volna az aláírás hitelességéről. Mai gyanúmat pedig kiváltja az a propagandahadjárat, amelyet a lap kezdett utána a regény körül, s amelynek szertelensége miatt, ha akkor bármiért is elfelejtettem volna pirulni, megteszem ezt ma, s közben elfog az öröm, hogy a mai olvasók nem köny-

nyen férhetnek hozzá a régi lapgyűjteményekhez. A beküldött hozzászólás nyomán ugyanis a lap bejelentette a regény folytatásos közlését. Ezért kellett hát a nagy hírverés! Nem irigylem el az olvasó várható derülését, s idézek belőle abban a reményben, hogy nem rajtam, hanem az akkoriban szokásos hírlapi kelletés túlzásain nevetünk majd – együtt. Az első beharangozó közleményben még csak csuklottam egyet, amikor regényem a „szinte azt mondhatnánk, történelmi munka” minősítést kapta. A továbbiakban azonban az is kiderült, hogy szerzője „nem az írásért ír, nem a l'art pour l'art elvtelen elvével, hanem a lelke mélyéből az emberért, az életért, az igazságért. Amiért Barbusse, Romain Rolland, Anatole France, Panait Istrati s néhány magyar író még a határon innen s a határon túl.” Kahána Samu volt a „reklámfőnökünk”, s gyergyói származása egész hevével pártolta a székelyeket.

– Állj csak egyenesen! – mondta tréfásan, amikor szemére hánytam, hogy az embernek még kevésbé kell a cégér, mint a jó bornak, mert az embernél ezt már cégéreztetésnek nevezik. – Nem azt írtam – háritotta félre példálózásomat –, hogy úgy írsz, mint a példába vett nagy írók, csak azt, hogy ugyanúgy szeretnél, mint ők. Olvasd csak el figyelmesebben! S különben sem maradhatunk alol!

Igaza volt mindkét vonatkozásban. Reklámszövege valóban nem állított valótlan, csak kívántatta a leghetésegest. Másrészt regényem felkarolásának ügye időközben a lap „önvédelmi” harcává súlyosodott. Mikes ugyanis abban az említett cikkében, amelyben védelmébe vett, képpel is hangulatosítani akarta mondani-valóját. A kép Krisztus-keresztet ábrázolt, sivár tájon, nagy elhagyatottságban. Nagypénteki lapszámában lett volna helyénvaló, nem újéviben. S emellett még a kép, amelynek nem volt külön aláírása, olyan szövegsor fülé került a rapszodikus hangulatú, rövid mondatokban lobogó cikkben, amely szinte kierőszakolta a félreértést. A szerző úgy próbálta érzékeltetni a jelen közéleti kietlenségét, hogy összehasonlította a Tegnapot a Mával. S ez így jött ki a szövegében:

„Tegnap: Petőfi.

Ma: senki.

Egy üres, grandiózus történelmi Nulla.

Uralkodó a sötétség világában...”

És a Krisztus-kereszt képe odakerült a négy sor közé: fölötte az első kettő, alatta a másik kettő. Véletlen volt? Másra nem is gondolt egyikünk sem. Csak Tárnok mester, a dadogó segédtrédelő mentegette ingerülten magát a házi vizsgálat során:

– P-p-pedig M-m-mikes úr h-h-háromszor is m-m-megnézte, hogy jó h-h-helyen van-e...

Dadogott, s ha izgalomban volt, akkor különösen. Akkor pedig izgalomban volt, hogy még a végén őt dobja oda a cég áldozatnak. A felháborodás ugyanis pár hét alatt az előfizetők százaival mondatta vissza a lapot. Akadtak persze nyomban „apostolok”, akik felhívták a jóhiszeműek figyelmét is a „szándékos vallásgyalázásra”. Ezek között lehettek azok a papok is, akikről először kaptam antikrisztusi kinevezést a nyárádmonti kisvonaton. A lap először négyhasábos vezércikkkel utasította vissza a méltatlan gyanúsítást, s mentegőzött az ominózus nyomdahiya miatt, de a kiadó szükségesnek érezte a személyes kiállást is. Először én ítéltem el egy hírfejlben azokat, akiknek a lelkében olyan hamar megteremnek a gyanúsítás és a rágalom férgerei. Nem volt elég, a kiadónak segítségül kellett hívnia Szele Béla főszerkesztőt is, aki *Még egyszer a magunk nevében* magyarázta meg a kereszt-ügy történetét s mentette fel a lapot, illetve munkatársait a szándékoság vádjá alól. De még ez sem volt elég. Ki kellett szálланom nekem személyesen is egész sor faluba, hogy csitítsam a felháborodást. Azért nekem, mert a lap közölte már folytatásosan a regényt, amely körül ez a „kereszt-botrány” is kirobbant. De még inkább azért, mert én jártam meg nem is olyan régen ugyanezeket a falvakat az anyanyelven oktató felekezeti iskolák védelmében. Érvettem is ezzel, ahol szükség volt rá.

Vihar egy pohár vízben? Igaz, de nekünk az a pohár víz maga a tenger volt, amelyen hajónk, a lap maga, könnyen zátonyra szaladhatott volna. Az elcsendesülést

mégsem a magunk ügyes lavírozásának köszönhattük elsősorban, hanem egy új „botránynak”, amely elterelte a mienkről a figyelmet. Szabó Dezső akkor kezdett korjolózkodni, bejelentvén, hogy nemzetet cserél, mert Magyarország nem becsüli meg érdeme szerint. No, ez a hír alkalmas volt arra, hogy a felháborodás új szélviharát kavarja fel. Rá is csapott Mikes Imre mindjárt: a következő héten az *Új magyar Coriolanus* volt rovata tárgya, s annyi szemrehányást, keserőséget, elmarasztalást vegyített bele, hogy csak helyeselni tudtak neki azok is, akik a kereszt-ügyben még mindig szándékoságra gyanakodtak. Utasítottuk is mindjárt bukaresti szerkesztőnket, Farkas Aladárt, kérjen nyilatkozatot néhány kiemelkedő román szellemiségtől, mi a véleményük Szabó Dezső ajánlkozásáról.

Farkas Aladár riportját felolvastuk a szerkesztőségben. Négy román író nyilatkozatát tartalmazta, s mi úgy éreztük, hogy a négy közül az a kettő, akit a haladó román szellemiség képviselőjeként tiszteltünk és elfogadtunk, pontosan a mi álláspontunkat fejezte ki. Gondolom, a mai olvasó is meg tudja állapítani, hogy melyik az a kettő. Én itt sorban adom a négy nyilatkozatból mindenütt a legjellemzőbb részletet:

1. *Pamfil Şeicaru*: „...Minden Szabó Dezső tehetségétől függ, hogy milyen formában tudja megörökíteni vergődő szíve mélyén az ősei között lefolyó tragikus párbaj visszhangját.”

2. *L. Rebreanu*: „...Ami azonban Szabó Dezső tervének tényleges és gyakorlati keresztülvitelét és a jövőbeli George Mille munkásságát illeti – nem akarok próféta lenni –, de nem nagyon jósolhatom neki a finom ízlésű közönség babérait...”

3. *Tudor Arghezi*: „...Azt hallottam Szabó Dezsőről, hogy pár évvel ezelőtt még szélsőséges magyar nacionalista volt, és George Mille valószínűleg ugyanazt a szerepet akarja játszani a román irodalomban. Mit mondjak az ilyen emberről? Én a szélsőséges nacionalistákat mindig túlbuzgó rendőrkomisszárhoz hasonlítottam...”

4. *I. Minulescu*: „...én azt hiszem, hogy Szabó Dezső lelkében mély és gigászi küzdelem folyt le. A vér szava

volt az, amely végleges állásfoglalásra kényszerítette...”*

A „vér szava”, ha ugyan van neki ilyen egyáltalán (ebben az értelemben), megint csak rácáfolt a nyakába varrt misztikumra. Szabó Dezsőnek nem ez volt a „végleges” állásfoglalása.

Mikor ingott meg írói elhivatottságomba vetett hitem? Feltettem már egyszer ezt a kérdést e visszaemlékezések során, de életemnek abban a szakaszában még idő előtti volt. Persze akkor sem volt véletlen: folyton kerestem a magyarázatot irodalmi „életművem” szegénységére. Most közel jutottam a felelethez. Szív is magához, mint a folyóban a forgó a fáradó úszót: ne mind kerülgesd, vágj át rajta férfiasan! Azaz most már inkább csak amolyan öreges erőfeszítéssel.

Tehát:

A Brassói Lapok ajánlatot tett, hogy a *Vakvágányon* folytatásos közléséért járó tiszteletdíjam fejében könyv-alakban is kihozza a regényt. Jól járunk így mind a ketten: neki nem kerül sokba, mert felhasználhatja a lap részére készült szedést, én meg szabadon rendelkezem a könyvvel; teljes értékben kapom majd az előfizetési díjakat, legfeljebb a lap könyvosztálya számít fel tíz százalékot az általa forgalmazott példányszám után. Hirdessem meg hát az előfizetést, a lap erre is rendelkezésemre áll... Biztattak a kollégák is. Körösi Krizsán mindjárt javasolta is, hogy a felesége, Ferenczy Noémi átengedi valamelyik gobelintervét címlapnak ingyen. Nagyszerű parasztfigurái vannak! El is hozta az *Asó embert*. Ó, de az olyan Nagybánya-vidéki paraszt volt, sehogyan sem illett bele a könyvben ábrázolt székelvilágba. Könnyű szívvel mondtam hát le róla azzal a megokolással, hogy be kell érnem az egyszeri nyomással, a többszínű gobelinterv nagyon megdrágítaná a könyvet, nem is tudnák Brassóban szépen kihozni, csak Nagyszebenben.

Igy került a címlapra Nagy Imre fametszete, pedig az nem is parasztot ábrázolt, hanem egy gondolkodó fiatalember fejét.

* Br. L., 1930. II. 22.

A folytatásos közlés hónapokig tartott, volt hát idő az előfizetés szervezésére. De a tájékozódásra is, hogy miként fogadják majd a „nagy erdélyi művet”, amelyet világirodalmi nevek emlegetésével ajánlottunk volt az olvasók figyelmébe. Hát hiszen olvasták is tízezrek a lapban, folytatásokban, erről híven tájékoztattak a lapterjesztők, a példányszámonként árusító rikkancsok, trafikosok. Hanem a tízezrekből csak kevesen kívánták meg könyvalakban is. A könyvosztály háromezer példányt rendelt meg belőle azzal, hogy abból kielégíthetem az én előfizetőimet, a többi meg majd csak elvásik a könyvárusi forgalomban... Anyagilag hát nem sokat ígért az egész. Jobban hoztak a Brassói Lapok könyvnapotái, amelyek szerkesztésére évenként megbízást kaptam a könyvosztálytól. De hát hitvány anyagiak készítettek volna engem az írásra? Az a fontos, hogy a lapban valóban tízezrek olvasták, nem is várhatom el, hogy kétszer is fizessenek érte. Az erkölcsi siker a fontos...

De az is elmaradt. A lapok keveset írtak a könyvről, s még régi pártfogóm, Szentimrei Jenő bírálatából is, amelyet éppenséggel a Helikonban jelentetett meg, inkább vigasztaló biztatást éreztem, mint elismerést. Azért ez mégis bátor és tiszta könyv! – ezt mondta Szentimrei a Helikonban. S ilyesfélét egy évvel később Tabéry is *Emlékkönyvében*, nyilván azért, hogy erkölcsi elégtételt adjon, elválasztva így azt az irodalmitól; mert ez utóbbiból nem hiányozhatik ugyan az előbbi, de az erkölcsi elégtételnek nem feltétlenül alkotórésze az irodalmi.

Áron nem szólt semmit. Egy évre rá azonban ő is előfizetők toborzásával és kölcsönnel biztosította a *Címeresek* kiadását. Ezt írta dedikációnak a nekem küldött példányba: „Kacsó Sándornak rokonlélekkel és tiszta szívvel: Tamási Áron.” Levélben meg azt, hogy a Szépmíves Céh nem vállalta a *Címereseket* sem. Értettem én ebből: sorstársnak állott mellém! A könyv elolvasása után azonban mást is érteni véltem: mintát akart mutatni Áron, így vagy ilyenformán kell megírni ezt a témát! Visszaemlékeztem arra a beszélgetésre, amelyet Fintával hármásban folytattunk az írás „va-

sárnap” és „hétköznapi” formájáról, s egy kicsit vi-
gasztalódva állapítottam meg, hogy „azért ennél a té-
mánál Áron sem éppen találta meg a maga vasárnapi
hangját”. S erről megint az jutott eszembe, ahol na-
gyon is megtalálta. S az, hogy erre kissé sunyi célza-
tossággal hogyan figyelmeztetett Kovács László, a He-
likon irodafőnöke, amikor egyszer az írói tehetségről
vitázva magabiztosan megnyugtatót, hogy nem olyan
gyakori ám ebben a kérdésben a melléfogás:

– Ó, egy kézirat első mondatából meg lehet ítélni
már, hogy hivatott író írta. Olvasd csak el újra Tamá-
si Szűzmáriás királyfiának első mondatát!

Elolvastam újra: „Örökízű nyugalommal egy szeke-
ret vont két ékes ökör.” Igen, ez valóban olyan, mint
egy járomfába gonddal vésett viráginda. Az én kéz-
iratom első mondatából nyilván nem áradt ilyen erő-
vel a tehetséget jelző titokzatos illat. S nem a többi
mondatából sem. Nem lehet ez másként, hiszen Kós
Károly szeret engem, fegyvertársak is vagyunk bizo-
nyos értelemben, biztosan megverekedett volna a re-
gényemért, ha irodalmi értéket látott volna benne. S
ugyanúgy Molter Károly. Ő egyébként a Brassói Lapok
egy nagy cikkében, amelyet a könyvemről írt, a re-
gényben és énbennem mindenütt gondosan megkereste
és felmutatta az *íróművészt is...* Nem, a regény nem
bizonyult elég értéknek ahhoz, hogy harcba menjenek
érte a hozzáértő emberek...

S vajon Áron is miért tartotta szükségesnek példá-
lózni a marosvécsi öblös bórszékben, azon a Fintával
hármásban folytatott beszélgetésen? S miért írta ké-
sőbb azt a lelkendező cikket, amikor mint újságírót
„ünnepelet meg” olyan példátlanul vibráló mondatok-
ban, hogy magam is soknak tartottam? Nem azt akarta
jelezni ezzel, hogy az újságírásban van az én igazi
hivatásom?

Attól kezdve én többé nem neveztem magam írónak,
csak éppen eltűrtem, ha mások neveztek így. Újságíró-
nak, hírlapírónak mondtam magam mindenütt. Legfel-
jebb közírónak, az előkelőbbben hangzott.

És nem éreztem olyan sértőnek, ha Vajda úr, a há-
zigazdám éppen csak megbökte kalapja szélét mészá-

rosszekere bakján, amint kizörgött mellettem háza tágas kapubejáratán a mézárszék felé. Biztosan a megmaradt húsért megy, hogy hazahozza a jégre... Majd becsempészi vele az otthon titokban, feketén vágott borjú húsát is. Arról nem tud a vágóhídi nyilvántartás, nem fizet adót, taxát utána. Ügyes. Igaza van, ha büszke, ő valóban az, aminek tudja magát.

A ház oldalához ragasztott lépcsőn is lassabban, fáradtabban – vagy bölcsebben? – ballagtam fel, mint azelőtt. A függő folyosó végén pedig figyelmesen vizsgálgattam a kis lécajtót, amelyet magam csináltattam oda, nehogy jární kezdő kislányom leguruljon a lépcsőn. Jól be van-e akasztva?

S fent a lakásban mélázva nézegettem el sokszor, hogy a *Vakvágányon* hírlapi közlése kezdetén született Gábor fiam, kis kezével nyomogatva az anyja mellét, mohón táplálkozik.

„Te légy sikerültebb!” – gondoltam, de úgy elrejtettem magamban ezt a gondolatot, hogy csak most öltöztettem betűkbe azóta először.

S jóval később Vajda urat mégis megírtam egy novellában, hogy elégtételt vegyek a göggyéért. Ezt nem lehetett megírni sem cikkben, sem riportban. Nem lett volna ízléses leleplezni volt házigazdám, amikor már elköltöztem tőle. Egy amatőr író novellájaként viszont elmehetett a Helikonban is! Hiszen most már csak alkalmi író akartam lenni, aki akkor választja a szép-irodalmi formát, ha másként nem tudja magát kifejezni.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MÁSODIK KÖNYV
GYALOGSZERREL

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

Bizarr és mulatságos álomból riadtam fel az éjszaka.

Most az ablak előtt állok, s tünődve nézegetem a késő őszi nedves barnaságából szinte vidáman kiviláguló fehér síremlékeket. Régi ismerősök már. A házat, amelyben lakunk, s kertecskéjét, amelyben ki-kiszellőztetem a fejem, keletről és délről átkarolja, szinte ölében tartja a házsongárdi temető szelíd lankája...

Tünődésem azonban az említett álmomról szól, a fehér síremlékek éppen csak jelen vannak – csendes semlegességgel – a gondolataimban. Kisdiák voltam álomban, és zsebre tett kézzel rugdostam Marosvásárhelyen, a Klastrom utcán lefelé egy fagyott földgöröngyöt. De kemény göröngy volt nagyon, szinte szikrázott, ahogy belerúgtam. Nem is közönséges göröngy ez, villant eszembe, hanem bizonyára holdgöröngy, azért ilyen feketén fénylő. Egyidejűleg azonban tudtam is már, hogy „marhaság ez az egész”, hiszen én álmodok. Aztán hirtelen már nem Vásárhelyen voltam, hanem otthon Mikházán, a szülőfalumban, s mezítláb rúgtam bele a kemény holdgöröngybe, mert mégiscsak az, hiába álom az egész. De kaptam volna is fel mindjárt, két kézzel a lábam, hogy nézzem, ellepte-e már a vér a lábujjkáim. Csakhogy semmibe markolt mindkét kezem, mert... mert nem is volt nekem lábam...

Hát ez volt az álmod, ebből riadtam fel. S mostani tünődésem voltaképpen csak folytatása – ébren – annak az éjszakai révületnek, amelyből végül is újra álomba hulltak meglódult gondolataim. Most persze a csipős reggelben és szememben a temetőrészlet tükörképével, egy kicsit mosolyogva is magamon keresem a bizarr álom gyökereit az idegeimben. Kettőre hamar ráakadok. Pár nappal ezelőtt olvastam a Korunkban egy cikket, amely felizgatott. Kapusy Antal értekezett benne az öregedés lélektanáról, s bár némi mélabúival

állapítottam meg a cikkben felsorakoztatott jelenségek egy részéről, hogy „ez talál rám is, a fene egye meg”, az mégis szíven ütött, hogy a vénember önzővé válik, érdeklődési köre beszűkül, csak önmagával foglalkozik, nem érdeklik már a világ dolgai. Maradivá válik. Úgy éreztem, hogy ez egyenesen nekem szól. S igaz is, ebben bűnös vagyok! Lám másodszor kötött ki már úrhajó a Holdon és szálltak ki belőle emberek botorkálni az ottani göröngyök között, de belőlem ez már alig váltott ki izgalmat. Akkorát semmi esetre sem, mint amikor először hallgattam egy kezdetleges rádiókészüléken – fülhallgatóval persze – Párizsból közvetített hangversenyt. Akkor szinte betege lettem ennek a „csodának”, két napig révületben éltem, szédelgve jártam Kolozsvár utcáit. Hogyan lehetséges ez, minden drót nélkül? Most meg? No, az első holdraszálás még érdekelt annyira, hogy visszatartottam a lélegzetemet addig, amíg a televízió képernyőjén sikerült az első lelibbenés a még ember nem taposta holdbeli talajra, de utána mindjárt kívántam az ágyat. A másodiknál már kielégített a másnapi rádiójelentés is arról, hogy újra sikerült...

Ez hát az álom egyik gyökere. A másik meg az lehet, hogy bezzeg szomjasan csaptam le tegnap az egyetemi könyvtárban a Brassói Lapok egy cikkére, amelyet H. Oberth medgyesi tanár írt a „rakétaprobléma” megoldásáról – 1929-ben. A mi szász tanárunk elnyert dolgozatával valami németországi díjat, ez készítette lapunkat arra, hogy cikket kérjünk tőle mint a rakétakérdés legjobb erdélyi szakértőjétől. Persze a cikk most azért vált újra olyan érdekessé, mert születése idején okozója volt ifjúságom egyik elfogult kitérésének, amelyért aztán pirulnom kellett. Ó, hiszen érdekelt engem a tudomány, érdekes volt a professzor cikke is. Elbámultam azon a lehetőségen, hogy „az új rakétával két óra alatt el lehet jutni Európából New Yorkba”. De azt már cyranóskodásnak tartottam, hogy utat nyit ez a rakéta a csillagok felé, a Holdra meg biztosan el lehet jutni vele, csak valami cseppfolyós üzemanyagra van még szükség, hogy nagyobb rakétákat lehessen építeni... Bosszantott az is, hogy a

szerkesztőnk olyan „nagy ügyet” csinál abból a díjnyertes dolgozattól, lám kétszer is kiutazott Oberthez Medgyesre, hogy cikket szerezzen tőle. Az meg aztán éppen felingerelt, amikor „távirati irodák jelentései nyomán” híreket közöltünk, hogy önkéntes „holdutazók” ostromolják a professzort, férfiak és nők egyesén, s nagy összegeket kínálnak fel a „menettérti jegyért”. Hát ezt már nyári hirlapi kacsának tartottam (aminthogy valószínűleg az is volt). Vagy feltűnést kereső gazdagok utálatos hisztériájának (ami ugyancsak lehetséges volt). Ki is fakadtam háborogva:

– Ezek az önkéntes holdutasok tán azt hiszik, hogy ott fent majd nem szorít a földi csizma?

Füzi nevetve figyelmeztetett:

– Ne legyen tudományellenes! Ne felejtse, hogy aki retrográd, az már reakciós is!

Benne lehetett tehát abban az álomban ez a felújult régi emlék is...

És benne voltak bizonyára ezek a majdnem derűs fehér síremlékek, hiszen naponta látom őket... Fülledt gondolatok is látogatnak ilyenkor a „lélek halhatatlanságáról”. Sokat érvelt mellette annak idején paptanár igazgatónk a gimnáziumban, bevezetvén bennünket a katolikus ifjak számára engedélyezett filozófia rejtelméibe. Lennie kell – erősködött –, hiszen „az ember egyszerűen nem bírja elviselni az örök megsemmisülés gondolatát”. No hiszen! Sokat is törődik ezzel a nagy Örökkévaló! Mármint az örökkévaló Anyag, amelyből a Világegyetem önerejéből felépült, legalábbis mai tudományos hitünk szerint. Hiszen már maga a gondolat is mulatságos, hogy törődik egyáltalán valamivel...

Hanem az Ember, az más. Az Ember, akinek agyában legmagasabb szervezetségi fokát érte el az Anyag (legalábbis így véljük mi emberek), olyan precíziós műszereket talált ki, amelyek segítségével talán megismerheti a nagy természet véletlen ráhibázását, s megoldja az Élet keletkezésének nagyszerű titkát. Csak éppen ráakadjon valahogy arra az eleddig egyszeri konstellációra, amelyből egykor a szervetlen anyagból kipattant az élet első csírája. Megismételni már

tudná, mert birtokában van az eszközöknek, amelyekkel a pontos azonosság körülményeit megteremtheti. Hogyan mondja Madách? „Az ember ezt, ha egykor ellesi, Vegykonyhájában szintúgy megteszi...” Ennyiben hát hatalmasabb a Természetnél. S mégis gyengébb nála még, mert nem tud megbirkózni – legalábbis egyelőre – az anyag létezésének végtelenül gazdag változatosságával. Hiszen nincs két egyforma falevél vagy fűszál, nincs két pontosan azonos tartalmú perc vagy pillanat, s bizonyára nincs két pontosan azonos tartalmú kémiai folyamat se, hacsak nem az Ember és műszerei által.

Ez azonban azt is jelenti, hogy egyszer csak mégis a teremtés részesévé válhatik a teremtmény, s akkor – megvalósíthatja halhatatlanságát.

S addig? Nos, ha csak hitről van szó, kinevelhetem én a halhatatlanság öregeket vigasztaló virágját a tudományos világnézet talajából is. Az anyag örök, az meg nem semmisül... Csak átalakul. S örök az anyag „lelke” is, az energia. Az sem semmisül meg, az is csak átalakul... Akkor hát miért ne hihetném, hogy a világegyetem valamelyik naprendszerének valamelyik bolygóján valamilyen formában újraszerveződöm én is azzal a szellemi energiámmal együtt, amelyben talán azért gyengül az érdeklődés e világunk iránt, mert keresi már az utat a másik felé.

No lám, hát nem visszacsempésztem magamba öreg paptanárom idealista filozófiáját a lélek halhatatlanságáról? Jaj, mert abban aztán igaza van, hogy nehéz betetőződni a teljes megsemmisülés gondolatába...

Nos hát, ha így van, akkor valamelyik derűt termelő mirigyem utasítására azért látogatnak ezek a bukfenező gondolatok, hogy elszórakoztassanak, hogy feloldják belső szorongásomat, mert lám: vannak még bennem tartalékok az életre! Így hát – viszontlátásra majd az X naprendszer Y bolygóján!

De addig – bármilyen nagy erőfeszítésedbe kerüljön is – munkára fel; mert azért az, ami utánad megmarad, mégiscsak biztosabban életben tart még egy ideig – az emberek emlékezetében legalább.

MAGVAK A RÖG ALATT

Nagyon nehéz volt leszállni az irodalom rangos papírájáról s gyalogszerrel járni tovább az újságírás egyáltalán nem sima útjait? Hát nem volt könnyű. Egy ideig kedvem szegetten botorkáltam az utamba került goromba kövek között: nem kívántam se kikerülni, se átlépni őket. Nem volt kedvem vidéki riportútra sem, még ingerülten tiltakoztam is, ha szóba hozták, hogy ki kellene szállnom valamerre: két fiókám van már a fészekben, hadd üljek még rajtuk egy kicsikét! Pedig korábbi riportjaim sikere szinte elkötelezte a lapot: legszebb feladat a riportázs. Erre törekedtek legjobb vidéki tudósítói is. Pogány Marcell Kolozsvárról és környékéről, Kelen György Máramarosból, Kőműves Nagy Lajos ugyancsak Kolozsvárról, Bárdos László Nagyváradról küldték az érdekesnél érdekesebb riportokat. Kedvetlenül, de bensőmben elismeréssel állapítottam meg: tudnak ezek írni, talán még jobban is, mint én. Nem botorkálnak ezek a kövek között, könnyedén átlépik vagy megkerülik az akadályokat. Talán éppen ez a könnyedség teszi olyan érdekessé írásaikat. Hát persze, ha nekik csak az *érdekesség* a fontos, nem pedig a *szolgálat* – toltam fölémük magam – rejtegetett irigykedéssel, de pirultam is befelé mindjárt. Nagyon, szinte gyötrelmesen tudtam szégyenkezni, ha igazságtalanságon vagy olyan érzésen kaptam rajta magam, amelyet másban megvettem. Ez mentett volna meg az álszenteskedéstől? Mert kifelé titkolni próbáltam ezt a „férfiatlan puhaságomat”, igyekeztem kerülni azt is, ami kiválthatta. Ezúttal is hamar egyensúlyba állítottam lelkiismereti mérlegemet: nem is igaz, lám Benamy Sándor egyenesen a Szovjetunió határáról hozott reportsorozatot. Nem volt ez veszélytelen újságírói vállalkozás. Mikes Imre meg a tiszazugi tömeges arzénmérgezések társadalmi-politikai háttereit igyekezett feltárni egy reportsorozatban, utána meg *Erdély útja*

címen közölt egy kötetnyi riportot folytatásokban. (Kötet is lett belőle később a Brassói Lapok könyvsztálya kiadásában.) Éreztem, hogy ennek a riportorozatnak a folytatásait nagyobb feszültséggel várták a lap olvasói, mint az én *Vakvágányom*omat.

Hanem az a szó, amelyet főntebb az érdekesség szó után aláhúztam, s főként a tartalma, amelyet lassan dúsítottam fel magamban olyan gazdagra, hogy érdeemesnek láttam huzamosabb időre „hitvallásommá” is tenni, átsegített megtorpanásomon.

Az első aranykrajcárt ehhez az akkor még meg sem sejtett vagyonhoz 1929 decemberében kaptam Székelykeresztúron. Ide került Balázs Ferenc, miután bejárta a kerek világot, meg is írta útját egy könyvben (inkább lelkirajz volt az, mint útirajz), ki is adta művét Kolozsváron a saját költségén, s mindezek után külföldön szerzett magas teológiai képzettségével Keresztúron kapott egy felügyelő tanári állást az internátusban. Örvendett ennyinek is, mert lakást és kosztot is adtak a fizetésben, erre pedig igen nagy szüksége volt. Magával vitte ugyanis Keresztúrra Amerikában szerzett dán származású feleségét, Krisztit is. Székelyudvarhelyről hazatérőben ugrottam ki hozzájuk, éppen csak hogy lássam Ferit a nagy útja után s a feleségét székelykeresztúri körülmények között. Fényes téli délelőtt volt, a párás levegőből a nedvességet mind kicsapta a fákra, háztetőkre az éjszakai hideg, vastagon fénylett, csillogott, sziporkázott a zúzmarara rajtuk, amint derűsen tárulkoztak ki a téli nap-sugaraknak. Hó olyan kevés volt, hogy éppen csak porzott lépteim nyomán, amint átvágtam a gimnázium előtt az internátus felé. Egy öreg tanárféle megállított:

– Keresni tetszik valakit? Kit?

– Balázs Ferit! – vágtam ki hirtelen minden hivatalos és megtisztelő címzés nélkül, talán azért is, hogy meghökkentsem tanárosan számonkérő hangja miatt, de még inkább azért, hogy éreztessen vele a Ferihez fűző pajtási viszonyomat. Elértette, mert elmosolyodott, s aztán egy kicsit gúnyosan, de mégis mintha szánakozás is volna a hangjában, úgy mondta:

– A szobájában úzi az eszit...

– Ezt hogy tetszik érteni? – kérdeztem inkább élesen, mint kíváncsian.

– Nono! Hát kúrát tart... a betegsége miatt! – Visszavonulás volt a hangjában. – Arra tessék – igazított útba –, hiszen majd meglátja... – fejezte be a beszélgetést azzal, hogy hirtelen megfordult és elindult visszafelé.

Feri betegségének a felemlegetése és a *kúra* szó irányt mutatott, hogy mire gondoljak. Ferinek tüdőbaja volt, de rendíthetetlen hittel harcolt ellene és bízott győzelmében. Már teológus korában megerőltető tornamutatványokat végzett, hogy erősítse és ellenállóvá tegye a testét. Híve lett a vegetarizmusnak, mert elfogadta azt az elméletet, hogy a betegségek csíráinak jelentékeny részét a húsételekkel visszük be a testünkbe. Akkori „kúráihoz” tartozott, hogy egy-két hétig csak a főzelékféléket ette meg az internátusi kosztból. Ez egyben böjt is volt, amit ugyancsak hasznosnak és szükségesnek tartott. Tartózkodását mindenféle húseteltől megkönnyítette az a felfogása, hogy állatokat ölni is – gyilkosság, az ember tehát csak végtelen önzése és kegyetlensége árán juthat húsetelhez. Persze az ő viszonyai között nemigen maradhatott meg a tiszta növényevés gyakorlatánál, ha nem akart éhen halni. Ezért tartott időszakos kúrákat. Ebben azonban olyan messzire elment, hogy a bicsérdizmus kolozsvári nagy hulláma idején a „mester” tanácsára tartott egy „kúrát” nyers kosztban is. Egy hétig csak maroknyi mogyoró- vagy dióbelet evett naponta, legfeljebb egy-két murkot még, s a hét végén örömmel újságolta, hogy mennyivel frissebbnek érzi magát szellemileg és testileg egyaránt. Akkoriban nekünk, szalonnafalóknak is sokszor az volt a véleményünk, hogy „úzi az eszét”, de olyan hévvel és főként annyi hittel bizonykodott igaza mellett (amelyben persze a gyógyulásába vetett szilárd hite is benne volt), hogy már csak azért is meghátráltunk érvelése előtt.

Vajon most miféle *kúrát* tart?

A szoba kicsi volt, s ezért a belépésem után mindjárt úgy tűnt, hogy egy nagy hintaszék s benne az én Feri barátom megtölti egészen. De vastag is volt Feri

pokrócokba burkolt alakjával, fején sapkával, nyakán bolyhos gyapjúsállal. Értettem már az új kúra mibenlétét, sőt az első pillanatban beláttam vitathatatlan helyességét is, mégis ezt kérdeztem nagy bután üdvözlés helyett:

– Hát te mit csinálsz?

– Csak nem hagyom kihasználatlanul ezt a ragyogóan tiszta levegőt! Bár szegény Kriszti...

Kriszti az ágyon ült, szemben a tágra nyitott ablakkal, amelyen a téli nap egy vastag sugárnyaláb hátán zúdította a szobácskába a fagyos levegőt. Télikabátjában ült ő is, fején prémes sapkájával, két keze ugyanolyan prémű muffban, térdén pedig pokróc, mintha utazásosdit játszanának. Kihúzta jobbját a muffból (amely valószínűleg csak kellék volt a kúrák idejére, mert akkor már megint nem volt divatban), és csupasz kézzel fogadta bemutatkozásomat. Feri angolul mondott neki valamit, s nem is csak egy mondatban, mégis üres maradt a mosolya, nem költözött bele sem érdeklődés, sem barátkozási készség, udvariasságot jelzett csak és – távolságot. Ez zavarba hozott, hiszen csak magyarul szólhattam hozzá, úgy pedig aligha értett volna meg. Feri nem húzta ki kezét a pokrócok alól, jellegzetesen szép, szögletes metszésű állával mutatott két szék felé, amelyek a ruhásszekrény elé taszított asztalka mellett szorultak egymáshoz, nyilván azért, hogy elég helye legyen a széles hintaszéknek.

– Foglalj helyet! Már csak egy fél óra hiányzik... Addig tán nem fázol meg te sem...

A szűk szobácska és a puritánságban is unitáriusan szűkmarkú berendezése adta számba azt a mondatot, amely kirántott a Kriszti üres, távolba vesző mosolya miatt támadt zavaromból.

– Már megengedj, egyháza is jobban gondoskodhatnék egy olyan képzettségű emberéről, amilyen te vagy...

Nyomban kész volt a vitára:

– Miért? Költöztessen tán mindjárt a püspöki palotába? Hozzá kell szoknunk, barátom, a szerénységhez. Sőt mi több: az alázatossághoz!

– Ez nekem igen papos! – csíptem vissza, mert

nemegyszer pirított rám közös indulásunk idején, hogy indokolatlanul túlteng bennem az önérzet...

– De csak azért, mert paposan értetted. Értsd úgy, hogy alázat a tennivalókkal, az előttünk álló feladatokkal szemben. Az a bajunk, barátom, hogy mindenki csak magára gondol, mindenikünk ki akarja futni a formáját, ahogyan ti újságírók mondjátok. (Valóban ez volt a híg, de közkeletű kifejezése akkor annak, amit ma nagyképűbben, de ugyanolyan tartalommal „önmegvalósításnak” vagy az irodalomban „önkifejezésnek” mondanánk.) Nagy ügyvéd, nagy orvos, nagy politikus, nagy költő, nagy regényíró! – folytatta emeltebb hangon. – Önzés ez, barátom, nem egyéb. Én nem ezt tartom nemes becsvágynak!

Tudtam, hogy nem reám céloz, mert a szándékos bántási szándék mindig távol állott tőle. De bántódtam én az ő szándéka nélkül is. Éppen akkoriban fürdetett szinte állandó kellemetlen izgalomban a *Vakvágányon* bizonytalan sorsa. Célzásnak vettem hát a „nagy regényíró”. S még inkább igaztalannak a mögéje értett vádat, mert hiszen egyébként igen-igen helyeseltem, amit a becsvágyról mondott. Erre a vélt vádra feleltem hát, s nem is szelíden, hogy bár ezzel élet vegyem annak, amit mondok:

– De azért Balázs Feri is ott rejtegeti magában, hogy püspök lesz belőle! – Nyomban éreztem is, hogy ez a szókimondás már szinte durvaság, hozzátettem hát sietve az enyhítő mondatot: – S az ő képzettségével és tehetségével ez természetes is!

Nem nekem válaszolt, hanem Krisztivel váltott először néhány mondatot, aki közelebb költöztette hozzánk a mosolyát. Aztán:

– Megmondtam neki, hogy a barátom püspöknek szánt. De azt még nem mondtam meg – folytatta felderülő arccal –, hogy még ebből a kisvárosból is lejebb szállok a közértelmezés és feljebb az én értelmezésem szerint. Egy kis faluban akarom megfogni a dolog végét! Ejnye, hiszen éppen a ti lapotokban jelent meg Benedek Eleknek a szózata, szinte már a halála előtt. Ki a faluba! Biztosan emlékszel rá... Hát én ehhez tartom magam!

Bizonyos, hogy elpirultam. Lehet, Feri ezt nem vette észre – sárgásbarna arcszínemen nemigen ütött át a pír –, de én éreztem, hogy minden okom megvan rá. A felemlített cikke ugyan emlékeztem, de tartalmára már csak a Feri szavából következtettem. S én tettem fogadalmat Benedek Elek sírhalmánál? Feri talán erről is tud, hiszen nyilvánosan is vallottam róla. De én a nagy riportozásban, a zajos vitatkozásokban, a szerkesztőségi versenyfutásban elfeledkeztem róla. Most aztán vehetem célzásnak, figyelmeztetésnek, szemrehányásnak akár véletlen emlegetését is. No, csak érkezzem haza, újra elolvasom azt a cikket. (Meg is tettem, de pár évvel később csak, amikor már valószínűleg kutatnom kellett utána, mert nem a címét, hanem a benne kimondott jelszót idézte Feri.* De akkor már a jelszó is új tartalommal telt meg bennem; azzal, ahogyan a falumunkát Balázs Ferenc értelmezte.)

Ez az elhatározás csillapítólag hatott ingerültségemre, amelyet persze belső megszügyenyülésem váltott ki, de Ferit bánthatta volna, ha nem tudom idejében elfojtani. Csendesen, inkább töprengve vettem ellene:

– De hát mindenikünk mégsem mehet falura...

– Ó, hát én ezt csak magamra értettem. Az az *aprómunka*, amelyet el kell végezni, hogy a *nagyra* egyáltalában sor kerülhessen, ott van mindenütt, csak nem kell restellni, le kell guggolni melléje. Udvarhelyen már meg is kezdték – mutatott a szekrény tetejére.

Szobrocska állott ott, egy ágaskodó fekete medve. Ismertem már, találkoztam vele én is. Sok ilyent csinált Vas Áron, a „székely szobrász”, de mind egyedi példányt, úgyhogy a különbség köztük munka közben alakult ki, hiszen ha akarta volna, akkor sem tud két teljesen egyformát kisimogatni az agyagból. Nem tudom ma már, hogy medvével kezdte s bivalyokkal folytatta-e vágy fordítva, de eleinte ez a két agyagból égetett állat hordozta a fekete lakkot annyi természetes bájjal, hogy nem lehetett megállni, venni kellett

* Benedek Elek előadása a székelyudvarhelyi vendiák-találkón *Múlt, jelen, jövő* címmel jelent meg vezércikként a Br. L. 1929. május 29-i számában.

belőle, legalább egyet, hiszen olyan olcsó is volt. Később aztán készített Vas Áron unokájának mesélő székely nagyapót, sőt bibliát olvasó székelyt is, de fekete volt nagyapó és „szerecsen” az unokája; és fekete bibliát olvasott a fekete székely...

Egy ilyen medvére mutatott Feri, közben fényleni kezdett a szeme, s én nem tudtam miért.

– Ügyes! – mondtam a szobrocskára.

– Az – hagyta helyben –, hanem én arra gondolok, hogy Udvarhelyen már *letérdeltek* valami mellé...

– Maradjunk a *guggolnál* – szelídítettem a *realismus* felé a *romantikát* –, a térdeplés túl sok egy unitárius pap szájából...

Elértette, hogy a miszticizmusra célzok, amit ő elvileg mint unitárius tagadott, de rajongott ősi formájáért, sőt a jelenbe is visszaopta mint mitológiai képző művészi erőt. Nevetve mondta:

– Jó, de nem engedem, hogy elszellemeskedd eredeti gondolatomat. Tudod-e, hogy Tomcsa, aki megszervezte azt a kiállítást, amelyen ezt a szobrocskát vettem, diplomás rajztanár és festőművésznek készült? S most ő is Udvarhelyen fogta meg a dolog végét. Ezzel a kiállítással...

No, erről sokat tudhattam akkor, ha még most is úgy emlékszem rá, hogy ez a kiállítás avatta Tomcsa Sándort a Brassói Lapok munkatársává. A tudósítást ugyan Lévay Lajos tanár küldötte lapunknak erről az udvarhelyi kezdeményezésről, de hamar kiderült, hogy az ízes öngúny, az átlátszó hetvenkedés, a fanyar humor benne, amely olyan jellemzővé s egyben mulatságossá tette a „vidéki nagy sikert”, mind-mind Tomcsától származik, aki a kiállítás látogatóinak szeme láttára rajzolta szellemes karikatúráit – és konferálta is önmagát és társait. E tudósítás nyomán törvényesítettük véletlen kapcsolatunkat egy olyan megbízólevéllel, amely szerény megélhetést biztosító tudósítói fizetéssel végleg lapunkhoz kötötte Tomcsa Sándort, ha már nem tudtuk rávenni arra is, hogy otthagyja Székelyudvarhelyt és belső szerkesztőségünk tagja legyen. (Nem bántuk meg hirtelen elhatározásunkat később sem. A Székelyudvarhelyen állás nélkül kallódó rajz-

tanár nemcsak tudósítónk lett, hanem rajzolónk és állandó cikkírónk, házi humoristánk, akinek a neve kifénylett a lapból. Füzi így értékelte munkásságát: a humorista oroszánvadász, csakhogy nem lehet ám naponta oroszánt lőni; Tomcsa ritkán lő sakált oroszán helyett.) Hamar s kissé tán fölényesen válaszoltam hát:

– De hiszen maga Tomcsa gúnyolta ki annak a kiállításnak sötét vidékiességét...

– Annál *hősiesebb*, hogy vidékiességük tudatában is megcsinálták. Hiszen éppen erről mind beszélek...

– csattant vissza már némi türelmetlenséggel a hangjában.

Nem, nem emlékszem már, hogyan hatott rám akkor a nagy szó (hősiesség!) és a mögötte bujkáló ingerültség. Alighanem a romantika terhére írtam a szót is, az ingerültséget is; ez utóbbi azonban bizonyára figyelmeztetett is, hogy „Feri beteg, vele csak tanácskozni szabad, nem vitatkozni”. Egyébként nem emlékezem most arra sem, hogy miért is találtuk annak idején olyan mulatságosnak azt a Tomcsa-féle tudósítást. Nem sajnáltam a fáradságot, megkerestem, elolvastam. De most nem leltem fel benne azt, ami kiváltotta belőlünk a derűt negyvenhárom évvel ezelőtt. Hacsak nem az, hogy „székely művészkolóniáról” beszél, amely kollektív kiállítást rendezett Udvarhelyen, összesen *három* kiállítóval, Tomcsa Sándorral, Vas Albert festőművésszel és Vas Áron székely agyagszobrásszal. És hogy a kiállítás „szép sikerrel, *meglepő anyagi eredménnyel zárult*”. Vagy talán azt tartottuk mulatságosnak, ahogyan önmagáról beszélt a tudósításban? „Tomcsa Sándor originális, bátor hangú, ötletes karikatúrákiállítása, ahol az egész város lakói, intézményei jelentek meg sorban a görbe tükörben, ahol a hazugság – igazság lett, az igazság pedig nagyképűsködéssé változott; a szép belátta azt, hogy csúnya, s a csúnya elégtételt nyert, mert egy gazdag lélek művészete túllépte... egy kisváros művészi igényeit, s egy nagyváros ízlése és változatossága felé gravitál izmos őstehetsége...” Igaz, a tudósítás beszámolt a siker „megünnepléséről” is, ami természetesen a Barkóczy-féle vendéglőben zajlott le. Ebben a részben tán

tényleg ott kuncogott a kisvárosi ízlést és tudatot gúnyoló Tomcsa, amikor így fogalmazott: „A kiállítások bezárása után össze is ültek az udvarhelyi »horokályok« egy nagy kerek asztal mellé, ahol nem volt elsőség, s ezért mindenki az asztalfőn ült. Ott volt Tamás Albert, a római katolikus főgimnázium neves igazgatója, mint a régi »Bömbölde« tisztviselője, Tompa László lapszerkesztő, Vas Albert, Haáz Rudolf, Vámszer Géza festőművészek, Kovács István műfényképész, Ihász Aladár kereskedő és dr. Lévy Lajos kollégiumi tanár. Egyhangú határozattal kimondták, hogy Udvarhely mellett egy székely Nagybányát fognak alapítani, egy székely mesteriskolát...”

Hát a „székely Nagybánya” és a „székely mesteriskola” éppen úgy köddé vált abban az egyhangúlag nozott határozatban, mint nem egy hozzájuk hasonló fellegekbe olvadó társuk. Mégse tudok ma úgy mosolyogni rajtuk, ahogy akkor tettük. S bizonyára nemcsak azért, mert az „alapítók” jó része később érdemes szerepet játszott a kisebbségi küzdelemben, odasodródván ahhoz a munkához, amelyhez lelkierőt tán nem a Balázs Ferenc értelmezése szerinti alázat adott, hanem a muszájból fakadó helytállás szükségérzete. Ennek a felismeréséhez azonban idő kellett. Akkor vetette el bennem ennek a felismerésnek első magját az én Feri barátom. S ez a mag rög alá került, hogy az ő hasonlatával éljek, bár ő egész önmagát vetette rög alá, amint ezt egy egész könyvben meg is írta.

A félóra, ami a „kúrából” még hátra volt, eltelt beszélgetésünk alatt, Kriszti becsukta az ablakot, Feri pedig lehámozta magáról a pokrócokat, s kivett a ruhásszekrényből egy könyvet. Az ő könyve volt, a *Bejárom a kerek világot*. Írt beléje valamit, dedikációt, ezt: „Kacsó Sándornak, hogy ő is kedvet kapjon az utazáshoz. Balázs Ferenc.” Aztán rám nézett:

– Karácsony hetében vagyunk, ezt írom dátumnak – s írta is már: Székelykeresztúr, 1929. Karácsony.

A dátumozás tetszett, a dedikáció szövege nem. Főlényeskedést éreztem benne. Hogy ő már világlátott ember, s nem ártana nekem sem, ha az lennék... Emiatt

nem is bántam, hogy a baráti ölekezés elmaradt, mert Feri – betegsége miatt – csak a kézfogást engedélyezte.

Karácsony után új mag került a rög alá. Egészen váratlan kéz vetette oda, s egyelőre ő se tudott róla, én se.

Szerényen töltöttük a karácsonyi ünnepeket. Nem volt még akkora a leánykánk, hogy nagy és csillogó karácsonyfát állítsunk örömére, a magunk örömének kiszolgálására pedig fáradtak voltunk. Feleségem nehezen hordta szíve alatt mocorgó második gyerekünk terhét, sokszor lett rosszul, s el is nehezedett ahhoz, hogy megszokott fürgeségével járjon utána karácsonyfának, szaloncukornak, angyalhajnak, aranyozott díszeknek. Megelégedett fában is, díszítőanyagban is annyiival, amennyit kis szolgálóleányunk szerény igénye és ízlése még így is káprázatosnak tartott...

Én éppen csak az ünnepekre érkeztem haza. S kedvetlenül. Azt mondtam, hogy a fáradtság miatt, de ez csak részben volt igaz. Karácsonyi számunk összeállításához – ellentétben az előző évekkkel – alig járultam hozzá valamivel. Túlságosan igénybe vette idegeimet (és önérzetemet!) regényem „kallódása”. A kéziratot ugyan olvasta már Füzi a szerkesztőségben, de hát nem kallódás az, ha egyik helyről sértődött kérésre szó nélkül visszaküldik, a másik helyen pedig csak úgy „baráti érdeklődésből” olvassák?

Úgy határoztunk, hogy pihenünk az ünnepek alatt, átlustálkodjuk a két szabadnapot, otthon ülünk, nem megyünk sehová. Így is tettünk, bár én már másodnapján meguntam a „pihenést”, s mentem volna tenni, cselekedni valamit. Elsőnek is keltem ki harmadnapján az ágyból, hogy felkészüljek a munkanapra. Feleségem még ott játszadozott kislányával az ágyban, úgy burukkolt neki, mint anyagalamb a fiának. A leány elindult a reggeli beszerzésre, én meg a ház oldalára ragasztott függőfolyosón keféltam a szekrénybe visszaszánt ünnepi ruhámat, kalapomat. Úgy elmerültem gondolataimban, hogy éppen csak észrevettem, amikor lent, az udvaron, megjelent egy idegen, s felpislogott

rám. Biztosan Vajdáékat keresi – gondoltam –, valamelyik titokzatos üzletfele lehet... De nem, ez hozzánk jön! – lepődtem meg, amikor felfelé kezdett lépegetni a lépcsőn. A szerkesztőségben sok idegen keresett fel, de a lakásomon még egy se. Kémlelve néztem rá, lám, barátságosan közeledik-e vagy ellenségesen. Egy újságíró el lehet készülve erre a második esetre is. Az idegen feljött már a lépcsőn, egyenesbe jutott a folyosón, nem kellett a lába alá néznie, hogy el ne vésse a neki nyilván ismeretlen lépcsőfokokat. Most már egyenesen szembenézett velem, s – elmosolyodott. Abban a pillanatban felismertem. De valami furcsa zavarodottsággal nem feléje szaladtam, hanem be a konyhába s onnan át az ebédlőn egyenesen a hálószobába.

– Milus! Milus! – rivalgtam. – Itt van Laci.

– Miféle Laci? – igyekezett ki az ágyból riadtan, megijesztve ezzel a kislányát, mire az sírni kezdett.

– Laci Amerikából! – kiáltottam vissza a konyhából, mert most már újra nyargalásban voltam, vissza a folyosóra, Lacihoz. Ott állott már az ajtóban, mosolyogva nézett, s lehütötte lobogásomat azzal, hogy nem ölelésre tárta a karját, hanem kézfogásra nyújtotta a jobbját.

– Hogy vagy?

Most aztán másodszor is ráismertem. Érzékeny természete volt, de nem szerette az érzelmes jeleneteket, s ezért inkább a rideget is megjátszotta, hogy elkerülje őket. Hát hiszen én is férfiasabbnak tartottam a higgadt nyugalmat, mint az elérékenyedést, s iparkodtam is megjátszani, de nem sok sikerrel. Segített ő is:

– Tán azért szaladtál be előbb, hogy figyelmeztess a feleséged, szedje rendbe magát? – kérdezte olyan megértő mosollyal, hogy én már kacagva felelhettem rá:

– Hát persze hogy azért!

– Nocsak, hiszen megvárhatjuk...

Nem kellett sokáig várnunk, de eleget ahhoz, hogy helyreálljon az ő férfias nyugalma is, s most már minden megjátszott keménység nélkül adhatott rokonai csókot sógornőjének, és az anyja ölében nagy kék szemekkel rábámuló első unokahúgának, akinek ő valóban a mesebeli amerikai nagybácsija lehet...

Regényesítem Laci alakját ezekkel a visszaidézett párbeszédekkel, amelyeknek hitelért magam is csak tartalmilag s érzelmi értékében vállalok felelősséget? Bizonyára így van, s ezért abba is hagyom; amit veszítetek így érdekességben, megnyerem tömörségben. Azok a mondatai azonban, amelyekkel kielégítette kíváncsiságunkat, hogy miképpen is talált reánk olyan magabiztosan, hiszen pontosan lakásunk bejárati ajtajáig jött – úgy a fülemben csengenek ma is, hogy nem állhatok ellent a kísértésnek. Nem levelezett ugyanis egyikünkkel sem, csak apánknak írt évente egyszer-kétszer. Honnan tudta hát, hogy Brassóban vagyok? S itt a lakáscímünket? Otthonról, Mikházáról jön talán?

– Nem. Oda együtt megyünk, ha elkísérsz. Apánk írta meg, hogy *felhagyta* a tanársággal, s Brassóba hányódtál mint újságíró. Az ilyen kis városokban kik ismerik leginkább az újságírókat? A pincérek. Hát a Korona szállodában a szobapincér éppen csak annyit tudott rólad, hogy „csakugyan létezik a városban ilyen nevű újságíró”, a kávéházi pincér azonban – ott reggeliztem – már azt is tudta, hogy a „Bolgárszegben lakik valahol”. Útba is igazított. Itt aztán a fűszerboltokban érdeklődtem, ott számon tartják a vevőiket, különösen ha hitelre vásárolnak...

– Nem, hitelre nem! – tiltakoztam. Büszke voltam rá, hogy adósságot soha sehol nem csináltam. S előleget sem kértem soha a fizetésemre.

– Tudom – nevette el magát –, már a második fűszeresnél szerencsém volt. Olyan szívélyesen közölte pontos címedet, ahogyan a jó fizetőket szokás...

Zavartan néztem rá: valóban nyomozott utánam, vagy csak ugrat? Az apám leveléből kiidézett szóhasználat mintha az előbbi tette volna valószínűbbé, de a tekintetéből annyi meleg érdeklődés és együttérzés sugárzott, hogy megnyugodtam: nem osztja apám aggodalmát, ha ki is érezte leveléből, hogy nincs éppen elragadtatva a foglalkozásomtól. Nevettem hát én is, megnyugodva. S meg akartam nyugtatni őt is. Szaporán s kérdés nélkül meséltem el, hogy mennyi a fizetésem, s ez még évenként ki is egészül, mert én csinálom a lap könyvnaptárait, négyfélét is; de ez nem is

jelent olyan nagy munkát, mert a legvaskosabb *Nagy Regélő*ből származik a *Magyar Gazda Naptár*, ebből a *Szent Családi* s legvégül – ebben marad legkevesebb a *Nagy Regélő*ből – a legolcsóbb *Kis Családi*. Én húsz-ezret kapok egy összegben a naptárakért, de legfőljebb másfél-két hónap külön munkám van bennük. A szerkesztőségben megbecsülnek, a kollégák előtt van tekintélyem, mert íróként kezelnek mint a Helikon tagját. Megjelent egy novelláskötetem, s egy regényem is kéziratban van, nem tudom még, mi lesz vele. Esetleg magam adom ki, elég jól cseng már a nevem a lap olvasói előtt...

– Igen – szolt közbe –, a kávéházi pincér is nagy tisztelettel beszélt rólad.

Ezzel megint zavarba hozott, mert nem tudtam, hogy valóban elismerés-e vagy élcelődés. El is hallgattam az önkéntes beszámolóval, de most már ő kezdett faggatni. Mennyit fizetünk a lakásért? Mennyibe kerül egy rend jó minőségű ruha? Hát egy pár cipő? S a havi megélhetés? A fehérművek árát már tudta, mert inget, lábravalót vásárolt magának a reggel. Ő ugyanis nem hordoz nagy csomagot magával a hosszú úton – európai körutat tesz egy amerikai utazási iroda szervezésében, a Szovjetunió át érkezett ide, és Budapesten, Bécsen, Berlinen keresztül Hamburgba tart, ott száll hajóra újra –, útközben vásárolja meg, amire szüksége van, s mindig annak az országnak a termékeit, amelyben éppen van, mert az a legolcsóbb, azt nem terheli vámilleték. Így kifizetődik az is, hogy elhasznált fehérműjét, cipőjét, sőt még ruháját is egyszerűen eldobja, nem hurcolja magával a hosszú úton. Hát azt már látja, hogy Romániában, legalábbis dollárra átszámítva, olcsón lehet vásárolni. Ez azonban viszonylagos dolog, mert attól függ, hogy mennyit lehet keresni lejben. A lakásom például, olyannak amilyen, nyomasztóan drága lehet, hiszen elviszi havi fizetésem harmadát! S nem is alkalmas gyermekes családnak. Hát hol akarom felnevelni a gyermekeimet? – villant feleségemre a tekintete, aki nehézkesen topogott ki a konyhába és be a szobába, hogy az ebéd kérdését tisztázza. Azon a szűk cementes

udvaron? Vagy az utcán? Gyerekes családnak kertes ház kell!

– Ez így nem biznissz – mondta. Intettem, hogy értem a szót olvasmányaimból. – Annyi lakbért fizetsz, hogy tíz év alatt saját villát építhetnél belőle!

Egyetértettem vele, már csak azért is, mert az idő eltelt, s nekem illett bemenni a szerkesztőségbe. Velem jön – mondta, s én megriadtam, mit szól majd ahhoz, amit ott lát, ha ilyen elégedetlen a lakással is. Szerencsére hamar tisztázta, hogy városnézni megy, nem zavar a munkahelyemen. Délben kettőkor találkozhatunk a kávéházban, s onnan együtt jövünk haza ebédelni – javasolta. Az ebédet és a vacsorát ugyanis elfogadta, de már a szállodából nem volt hajlandó hozzánk költözni. – A szállodákat vendégfogadásra építették és rendezték be, a családi lakásokat nem. Ott szabadon mozoghat a vendég, a családi lakásban feszélyezi önmagát és az otthoniakat.

A szerkesztőségben élénk érdeklődést keltettem a bejelentéssel, hogy alighanem el kell kérezkednem néhány napra, mert megjött a bátyám Amerikából. Szeretném hazakísérni Mikházára.

– Mit mond? Mit mesélt? Igaz, hogy éhínség van ott egyes vidékeken? – szaporázta a kérdéseket Körösi kolléga (újabbán így írta a nevét, miután ízlelgette egy ideig a Körösi-Krizsánt, majd csak a Körösit Krizsán nélkül is), amikor azt is elmondtam, hogy a Szovjetunió át jött hozzánk.

– Hol kapom meg? Interjút csinállok vele! – ragadta meg az alkalmat Mikes.

El is kísérték mind a ketten a kávéházi találkozóra, de Laci nem volt hajlandó semmiféle hírlapi szereplésre. Mikesnek csak annyit mondott, hogy szerinte „ott nagy és rokonszenves kísérlet folyik, amely új szakaszt nyit majd a történelemben, ha sikerül”. Körösi megismételt kérdésére ez volt a válasza:

– Hát hiszen éhezhetnek is, ha a sült csirkét mind eladják az utasoknak. Végig Szibérián minden nagyobb állomáson sült csirkéket kínálgattak a muzsikok...

Füzi hamar elintézte az igazgatónál, hogy szabadságot kapjak néhány napra, sőt kilátásba helyezte, hogy

útiköltséget és napidíjat is elszámolhatok, ha riportokat hozok az utamról. Ezt nem ígértem meg, minden percemet Lacival akartam tölteni. Pedig ő ezt láthatólag nem igényelte, legalábbis addig, amíg még Brassóban voltunk. Egyedül járta a várost, s a feleségemmel tárgyalt inkább a megélhetés kérdéseiről, a jó és szép lakás fontosságáról. – Egészséges lakásban fejlődnek jól a gyerekek. S az is fontos, hogy a férj is jól érezze magát, szívesen és sokat tartózkodjék otthon! – figyelmeztette. Mégsem nyerte meg feltétlen szövetségeseként, amikor – már elutazásunk előtt, az utolsó közös ebédelésünkön – kivallotta, hogy mire ment a gondos előkészítés.

– Én a Fellegvár valamelyik oldalán szeretnék lakást. Vagy a Postaréten... – szólt, és a feleségemre nézett. – Csinos és egészséges villák vannak ott...

– De a tulajdonosok laknak bennük. S különben is nagyon drága ott a kiadó lakás, ha akad véletlenül – mentegetőztem, hogy nem olyan helyen lakunk, amely az ő tetszését is megnyerhette volna...

– Hát házbérrel nem is fizetődik ki. De építeni, úgy igen. Én hozzásegítenélek...

Úgy elképedtem a váratlan ajánlaton, hogy időt hagytam neki a rábeszélésre s magamnak a gondolkozásra. Azt fejtegette, hogy ő kölcsönözhetné az építési költségeket, s én törleszthetnék mindig azzal az összeggel, amit most házbérbe fizetek. Tán tíz év se kell és saját házunkban lakhatunk. Neki ez nem kerül túl nagy megterhelésébe. Folyamatosan keres, és jól megfizetik az orvosokat...

– Igen – töprengtem hangosan –, de nincs ám garantált állásom. Lám Kolozsváron is milyen váratlanul maradtunk állás nélkül. Egyszerre mind a ketten...

– Nos – mondta könnyedén –, ha nem tudnál törleszteni, én akkor se perelnék. Onnan Clevelandből...

Hiszen csak ezt ne mondta volna. Hát úgy becsült fel, hogy nem tudok megállni a saját lábamon? Ezért idézte hát apám leveléből is éppen azokat a tán aggódó, de mégiscsak lebecsülő kifejezéseket? Megpezsdült bennem az önérzet.

– Ez neked nem volna *biznisz* – mondtam. S utána

gyorsan, ha netán gúnynak vette volna, mert ilyen szándékom aztán igazán nem volt: – S egy brassói ház végleg Brassóhoz kötne. Márpedig én nem mondtam le róla, hogy visszakerüljek Kolozsvárra.

Hát ez, ha keletkezett is benne némi vágy a saját kertes villa káprázata után, visszarántotta mellém a feleségemet is. Kolozsvári lány volt, neheze ésett eljönni onnan. Nyomban úgy nyilatkozott ő is, hogy talán majd később, ha végleg megállapodunk valahol, tán éppen Kolozsváron...

Szilveszter estéjére akartunk hazaérkezni Mikházára. Az út Marosvásárhelyre hosszú volt és hideg a székely körvasúton. Laci gyorsabb és kényelmesebben felszerelt vonatokhoz szokott, nehezen tűrte a kocsikba beszi-várgó kőszénfüstös és mégis hideg levegőt. Csíkszere-dán túl ugyanis abbahagyták a vagonok fűtését is. Takarékoskodott a vasútigazgatóság a szénnel, harmad-osztályút vásárolt s abból is keveset. Egy ideig még beszélgettünk, Laci a novelláskötetem után érdeklődött; hogy sikerült-e mind eladnom, s ha nem, hol vehetne belőle. Bevallottam, hogy nálam, könyvkereskedői for-galomba nem is került, így nem kell leadnom az árából semmit.

– No, akkor majd küldök pénzt a postaköltségre is, és küldj belőle legalább ötven példányt.

– De miért annyit, neked elég elolvasni egy pél-dány is.

– Nemcsak én olvasom majd. Vannak nekem ott ma-gyar barátaim. Hadd olvassák el ők is... A regényed-ből pedig, ha megjelenik, száz példányt rendelek. A regény mindenütt kapósabb...

Hát hiszen átláttam rajta. S éppen ezért aggódtam, hogy tán bosszúságot vásárol magának; ott Cleveland-ben majd kerülgetni kell a könyvcsomagokat, ha későn „kapkodják szét” az ismerősei.

– Arra, hogy a barátaid között elhelyezd, tán keve-sebb példány is elég lesz – kockáztattam meg.

– Ne félts te engem – nyugtatott. – Tán orvos vagyok, s a meggyógyított betegek mindig készsége-sek...

Gyergyószentmiklóson túl azonban okot adott rá, hogy féltetni kezdjem. Nem mint magyar könyvek önkéntes terjesztőjét a tengeren túlon, hanem mint tengeren túlról jött beteget – nálunk. Az orra úgy megeredt, hogy Szászrégennél már kidobott egy elhasznált zsebkendőt az ablakon, s újat vett ki helyette a táskájából. S köhögött is úgy, hogy könnyezett a szeme egy-egy roham után.

– Nem is a hideg miatt – nyugtatott –, hanem ez a fertelmes kőszén-szag irritálja a nyálkahártyát.

Marosvásárhelyen első dolga volt, hogy egész tubus kodenált vásároljon. Ezt könnyen kaptunk egy patikában, de járművet, amely hazavigyen, nehezebben. Végül egy rozoga Ford-kocsi sofőrje vállalkozott rá azzal a kikötéssel, hogy kivisz, ha Székelykálban nem időzünk sokat! Ő is szilveszterezni szeretne, idejében itthon akar lenni, ennyi neki is kijár – zsörtölődött. Így aztán Róza húgomnál éppen csak megebédeltünk, pedig Mátyus Jóska sógor három liternyi is kiszívott az estére megcsapolt hordóból: férfifejenként egy-egy üveg szürkebarát, ez volt nála a rendes vendéglátás. Meg is sértődött – már csak úgy illendőségből persze –, hogy bár a sofőrt is beédesgette („ne mind idegesítsen türelmetlenkedésével”), mégis már az első üveg után szedelőzködtünk. De ennyi is elég volt, hogy Laci némileg megvidámodva megállapítsa:

– Ezek, úgy nézem, elég jól vannak!

Mikházán sok-sok örömmel fogadtak. A fejjérnépek részéről voltak apró sikoltozások is: ezt a váratlan meglepetést! Hanem azért már kezdettől rakódott salakja is látogatásunknak, s ez később csak szaporodott. Laci most még feszesebb tartással védekezett az elérzékenyedés ellen, mint nálam Brassóban. Apám értette ezt, a maga természetét szemlélve elsőszülött fiában; ő káromkodással gyúrta le, ha az érzelem készült erőt venni rajta, de Laci mégis orvos, nem teheti ugyanazt. Húgaim azonban elbátortalanodtak, ha Laci arcán a mosoly hirtelen váltott át komolyságra. Azt hitték, velük elégedetlen. Hát hiszen talán ráérezhettek valamire, ha nem is az igazságra. Ágnes sovány volt, magassága miatt szinte keskeny ahhoz képest, hogy már gyerme-

ket is szült. Látszhatott rajta a szoptatás is, de még inkább a sok munka. Erről árulkodott legkisebb húgom, Anna is. Kicsi volt és törekeny, arcán a halvány pír is gyanús lehetett Laci, az orvos szemében, bár az én tudomásom szerint nem volt semmi baja. Nem, itt

– legalábbis a külsőségek szerint – káli benyomásának az ellenkezőjét állapíthatná meg: ezek bizony nincsenek jól!

Elkedvetlenedett Imre sógor is, amikor bort hozott fel a pincéből, de Laci eltaszította maga elől a poharat, visszafojtott egy köhögési rohamot, s vizet kért, hogy lenyelje Vásárhely óta a harmadik kodenált.

– Hát a káli bor után ez bizony gyengécske – sajnálkozott bátortalanul Imre.

– Sa víz – kérdezte Laci –, az honnan van?

– A kútból. Az imént húzott Ágnes egy vederrel

– sietett megnyugtatni Anna.

– Ilyenkor télen tán jobb volna a Nyárádból. A mi kutunk fertőzött. Rossz helyen van. Igen közel az istállóhoz is, a trágyadombhoz is.

– Úgy na! – szólt közbe apám. – Mióta az eszemet tudom, mindig ott volt. Igyál hát egy pohár bort. Az elég messze termett az istállótól...

Aztán megjöttek Köszvényesről Erzsi néném és András sógor. Az örvendezés újrakezdődött, s bensőségesebb lett, mint amilyen érkezésünkkor fogadott, mert nem volt olyan hangos, s Laci most már nem tudta vagy kevésbé akarta legyúrni elérékenyedését. Erzsi állt hozzá legközelebb a húgai közül, András pedig a legénykori közös kalandok emlékeit hozta magával. A beszélgetés így közvetlenebbé, melegebbé vált. Ágnes és Anna is hozzászórtak már, hogy az az „amerikai úr” a testvérük, bátrabban és megerősítőleg kotyogtak bele András mondataiba, amelyek jórészt arról szóltak, hogy csak kínlódás az élet, nincs a munkának semmi eredménye. Bezzeg azelőtt...

Bizonyos, hogy nem volt semmi a háta mögött ennek a panaszkodásnak, én mégis úgy éreztem, hogy van. Persze, mert nekem már felajánlotta a segítségét is. Pedig én nem is panaszkodtam...

Imre sógor mellé kedvetlenedtem. S apám mellé, aki

ugyancsak nagyokat hallgatott. Ő tán úgy érezte, neki kellene segítenie a panaszkodókon, de nem tud. Ez tette szótlanná. Együtt is poharaztunk hárman; némán szinte, hogy ne zavarjuk András és Laci „száraz” beszélgetését. Laci ugyanis nem ivott, András pedig hozzá alkalmazkodott...

Így érkeztünk el az éjféli harangszóig. Még a végét sem várta meg Laci, már jelezte, hogy lefeküdné. Együtt vonultunk vissza az első házba. Anna alaposan bedur-rantott a kis kaláni, ezüstösre festett vaskályhába, me-leg volt nagyon.

– No, ez inkább a hülésemnek használ, mint nekem – vélte Laci, s nekem jólesett, hogy nem tette párnak ezt a megjegyzést a kútvízről szóló mellé, hanem várt vele, amíg a húgom megvetette az ágyakat s kiment a szobából.

Reggelre nem maradt a melegből semmi, mind ki-szívta a mereven felfelé törő kürtő, amelyben könyök-hajlás sem volt sehol, mert nem kéménybe torkollt, hanem egyenesen a padlásra vitte a füstöt és a me-leget. Siettünk is az öltözködéssel, amikor kibújtunk az ágyból: a mosdás majd a jó meleg téli konyhában lesz! Laci azonban nemcsak a hideg miatt igyekezett kifelé! A gyomrára panaszkodott, elrontotta, úgy látszik. De nem a zsíros vacsorára gyanakodott, amelyet anyám valamelyik jószomszédától kerített kölcsön, mert ők még nem vágták le a hízót, hanem a kútvízre.

– Tudhattam volna – szidta magát –, miért ittam ganélevet!

Jól benne voltunk a délelőttben, amikor végleg be-szüntette a szaladgálást. Anyám sajnálkozott, de egy ilyen kényszerű távollétében félig sűgva megkérdezte tőlem:

– Észrevetted? Most szép formájú orra van. Meg-operáltatta. Meg is írta apádnak. Ott ez is számít, ha azt akarja, hogy jól menjen a rendelője...

Hát persze! – derült világosság a fejemben, Lacinak lapos orra volt, behorpadt ornyereggel, most meg szép lett, ahogy anyám mondja. Nekem, legalábbis emlékeim-ben, szép volt azelőtt is. Anyám célzatosan lehalkított hangjában azonban büszkeséget éreztem. S mintha di-

csekvés is lett volna benne! Megértettem. Ha soha eddig, most ebben az amerikai úrban a mostohafiát látta. Az ő édes hét gyermeke közül egy se szorul rá, hogy szépitő operációt végeztesen az orrán! S ezt meg is kellett értetnie velem, jelenlevő édesfiával... Elfogadtam az ártatlan cinkosságot, mosolyogva tapogattam meg az orrom, hogy lássa: egyetértek!

Délfelé Ágnes húgom elhozta s kibontotta előttünk elsőszülött fiát. Tudta miért: ő is dicsekedni akart.

– Ferinek kereszteltük, édesapánk után! – mondta szerényen, de büszkeség csillogott a szemében. Volt is miért. Nagy, vidám csecsemő rugdalózott előttünk hurkás lábacskaival s gügyögött is szemmel látható elégedettséggel. Rajta volt minden kövérség, ami az anyjáról hiányzott.

– Ez igen! – mondta Laci. – Ilyenek lehettek Murillo modelljei.

Ágnes felpillantott, de csak pillanatig tartott a gyanakvása, mert a hangból is, a mosolyból is az elismerés világított. S megjött a kedve is Lacinak.

– Nem sétálnánk le a Nyárádra? – biztatott.

Mentem én vele szívesen. Megindultunk lefelé a kerten, a hóba taposott ösvényen, de még be se akasztottam a kertajtót, már kérdezte:

– S Annával mi a számítás, nem tudod? – Biztosan ugyan nem tudtam semmit, de a sejtésem szerint feleltem:

– Neki is van már valakije. Onnan gondolom, hogy a nyáron Köszvényesre szekereztetett egy legény, s anyám félrehúzott, mielőtt felléptem volna a szekérbe. – Nehogy megsértsd – figyelmeztetett –, ne adj neki borraivalót.

Láttam, egyetért velem a magyarázatban, mert nem szólt semmit. A méhesház előtt azonban hirtelen megállót:

– Emlékszel? – kérdezte kacagva. – Együtt voltunk, amikor az a macskakölyök beszagolt a kaptárba...

A méhesházban még volt azok közül a kaptárok közül néhány, amelyeket ő gyalult, enyvezett, szegezett volt össze közel egy évtizeddel ezelőtt. Én erre gondol-

tam, s erre magyaráztam hirtelen megállását is. Értetlenül néztem rá...

– S egy méh megszurta az orrát... – segített.

De már ekkor kacagtam én is, eszembe jutott, hogyan járt pórul egy macskakölyök, amely makacsul ott hancúrozott folyton a méhesház körül, ahol éppen Laci is foglalatoskodott.

– Eredj innen! – háritotta félre keze ügyéből, de az ezt is játéknak vette, puhát ugrott egyet a levegőbe, s már megint pofozgatni kezdte a gyaluval mozgó keze-fejét. Akkor aztán felkapta, s továbbdobta egy kicsit. A macska a sorjában álló kaptárok elé esett. Az alsó sor alig volt félarasznyira a földtől, s egyik kaptárából sűrűn szálldestak kifelé a méhek. Ez felkeltette érdeklődését, felágaskodott, s odadugta az orrát. No, ugrott is mindjárt újra egyet a levegőben, de már nem kecset és puhát, hanem ügyetlent, szögleteset, komikusat. Először kacagtató igyekezettel próbálta két első talpacskájával leseperni orráról azt a csípős valamit, majd amikor ez nem sikerült, magasra tartott farkokkal riadt nyargalászásba kezdett a kertben. Nyávogni azonban elfelejtett. Csak akkor szólalt meg hosszan és keservesen, amikor a fű hűvösségébe rejtve égő orrocskáját. nyilván csillapodott egy kicsit a fájdalom...

Kikacagtuk szegénykét akkor is, most is, amikor már talán az unokája törleszkedett a lábunkhoz az esti vacsora alatt. De jólesett visszaemlékezni a mulatságos jelenetre, mert egy tíz év előtti méhzümmögéses nyarat idézett vissza. És zöld fűszőnyegre záporozó melegítő napsugarakat...

Bennem ez maradt meg legélesebben ebből az utolsó közös mikházi látogatásunkból. S bizonyos, hogy sokáig élt Laciban is... A rákövetkező évben ugyanis olyan sűrűn érkeztek a levelei, mint jó évben szokott a májusi eső. S az volt a hatásuk is, mint a májusi esőnek: tápláltak, üdítettek. Előbb arról értesített, hogy András sógornak kölcsönt adott, bár nem helyesli, hogy inkább vonzza a hajlandóság a tisztviselősködés, mint a gazdálkodás felé. Miért végezte el akkor a tordai mezőgazdasági iskolát? Én azzal feleltem meg, hogy tán éppen ez a baj, ott urasági intézőket „termeltek”, nem

kisgazdákat tanítottak helyes gazdálkodásra. Erre az-
zal válaszolt, hogy a kölcsön tán nagyobb lehetőségeket
biztosít András gazdálkodási képességeinek kibontására
is. A törlesztési részletek pontos behajtása az én gon-
dom legyen, mert további tervei vannak... Később
arról értesített, hogy küldött pénzt Ágnes húgoméknak
is, Annának is, de ezek nem kölcsönök, ezek ajándékok.
Aztán ugyanilyen ajándékot kapott Róza húgom is, ne-
hogy „irigykedés támadjon a testvérek között”, bár
Kálban – a két gyermek ellenére is – „biztosan álla-
nak a lábukon”, az volt az érzése, amikor ott jártunk.

Én nem „ajándékot” kaptam, hanem „rendelése-
i fedezésére” százdolláros átutalást. De tudjam bele ebbe
az összegbe a Brassói Lapok éves előfizetését is. Figye-
lemmel akarja kísérni munkálkodásomat... Meg is
tette, megjegyzéseket fűzött cikkeimhez, és hozzászólt
a lap kezdeményezéseire.

A száz dollár azonban nemcsak fedezte a rendelése-
ket, hanem maradt is belőle. Ó, hiszen tudtam én már,
hogy az a száz dollár egészében nekem szóló ajándék,
de játszani kezdtem a kényesen pontos „üzletfelet”.
Megkérdeztem hát, hogy a maradékkal mit csináljak;
csatoljam András sógor törlesztéseire? Erre a kérdé-
semre nem válaszolt, de jelezte, hogy a törlesztésekhez
még küldözget kiegészítéseket. Egy nagyobb pénzalapot
akar így létrehozni. Mire? – kíváncsiskodtam. Egy
ideig hallgatott, aztán csak megírta; „Vízműveket aka-
rok építtetni Mikházán! „

Akkor csak az ötlet váratlansága, a gondolat vak-
merősége döböntett meg. Vízműveket egy akkora fa-
lunak, mint Mikháza? Később, amikor a megvalósítás
elől hátráltam meg az elháríthatatlannak látszó nehéz-
ségek miatt, a felismerés fájdalma szorította össze a
szívemet; hiszen ez az én bátyám csak létezik Cleve-
landben, élni itthon él! A szülőfalujában. Vagy még
inkább mellettem, Brassóban... Hogy segítsen nekem.

Mert akkor már én is építeni akartam, sőt építgettem
is a mi kisebbségi életünket. S nemcsak elméletben,
vagyis újságírói tollal a levegőben, hanem gyakorlat-
ban – a földön...

De most látom csak, hogy a gondolataim szárnyalóbbak, mint azok az idők voltak, amelyeket meg kellett élnünk. Idő kell a magnak, hogy kicsírázzék. S nálam aludtak még vagy éppen csak mocoogtak azok a magvak, amelyeket Balázs Ferenc „alázata” és gondolatai, majd Laci és a mikházi látogatás élményei, később pedig józanító felismerések vetettek a rög alá...

AZ „APRÓMUNKA” VARÁZSA

Nem egyszerre s kétfelé távoztunk Laci és én Miházáról. Én már újév napján felültem a kisvonatra, hogy Marosvásárhelyről ugyanazon a székely körvasúton utazhassam Brassóba, amelyiken jöttünk, csak most visszafelé. Laci maradt még egy napig. Rendbe kellett hoznia a gyomrát, mielőtt Kolozsvárra utazik régi kedves professzorai látogatására...

Brassóban ki sem hevertem eléggé az út fáradalmait, igyekeztem be a szerkesztőségbe. Olvastam már Mikes újévi cikkét azzal a bizonyos Krisztus-kereszttel, amelyet már említettem. Kíváncsi voltam, van-e valami visszhangja. Hát az még nem volt, de várt rám egy Jancsó Bélától érkezett vaskos boríték, amelynek vastagságát nem a vékony kis levél, hanem ennek melléklete okozta: jó néhány gyűjtőív. A levél csak jelezte, hogy rövidesen megjelenik az Erdélyi Fialatok. Már mindennel készen vannak, csak az anyagi helyzetük bizonytalan. A lap a magyar egyetemi hallgatók orgánuma lesz, azok vásárolni is fogják, amint megjelenik, de előre nem lehet várni tőlük semmit. Pártoló előfizetők gyűjtéséhez kéri a segítségemet. De ne adjak ki gyűjtőívet akárki kezébe; csak olyanak, akiben teljesen megbízom. Nem mindenütt értenek egyet kezdeményezésünkkel, még útját vágják, mielőtt elindulhatna.

Tudtam, persze hogy tudtam a készülődésről, Béla írt már róla korábban is. Akkor pártfogói fölényel bátorítottam őket, de úgy, mint aki már túl van az ilyen ifjúkori lapalapításokon. Most némi bosszúsággal vettem tudomásul, hogy nemcsak elvont erkölcsi, hanem tényleges segítségemre is számítanak. De mit kezdjek én olyan gyűjtőívekkel, amelyeket „titokban” kell szétosztanom? Nem is beszélve arról, hogy készülök ki nyomtatni és szétküldeni a magam gyűjtőíveit is a magam könyvére, a *Vakvágányonra*... Mindennap csak nem nyomhatok egy-egy gyűjtőívet ismerőseim kezébe!

S alig pár hete tettem ezt utoljára a Balázs Ferenc könyvénel... No, leteszem ezt a levelet pihenni – egy hétig.

Az egy hétből szinte két hónap lett. Felcsaptak ám az ellenséges indulatok ama Krisztus-kereszt ügyében, utazgatnom kellett, érvelnem, magyarázkodnom, hogy lecsillapítsam őket. Ez sok fáradsággal járt és igen sok olyan izgalommal, amelynek jellemzője nem a vitázásra kész táguló tüdő, hanem inkább a tartózkodóan visszafojtott lélegzet volt. Mire a lélegzetvételem tartósan rendessé vált, már ott volt íróasztalomon az Erdélyi Fiatalok első két száma. Akkor elrestelltem magamat, s hirtelen elhelyeztem lapunkban egy „beütött” hírt az új folyóiratról, „amely meglepetést keltett hirtelen megjelenésével”. Rövid értékelést is adtam a nagy vállalkozásnak. Így: „... A megváltozott viszonyok szükségszerűen új szellemiséget követelnek. Nagy örömmel üdvözljük a kolozsvári lelkes fiatalokat, akik ezt az igazságot nemcsak felismerték és magukévá tették, hanem erejük is van arra, hogy hangos és tiszta szóval hirdessék is...”* A hír megjelenésével egyidejűleg levél ment kolozsvári tudósítónkhoz: keresse fel a lap szerkesztőségét, s írjon hosszabb riportot a kezdeményezés céljáról...

Persze levelet írtam nyomban Bélának is. Mentegetőzöt és kuszáltat, ahogyan most nemcsak úgy emlékezetből, hanem az eredeti levél alapján megállapíthatom. Barátom tragikus halála után ugyanis (1967-ben elgázolta egy autóbusz) édesanyja elküldte nekem fia hagyatékában megmaradt leveleimet. Nagyon sietve írhattam én akkor ezt a levelet, mert dátumozni is elfelejtettem, csak a tartalmából tudtam most megállapítani keletkezése idejét...

Csak levelem elküldése után néztem bele alaposabban a folyóirat első két számába. (Ez talán erkölcsi alibi volt a lapunkban közölt hírecske szükszavú és csak általánosságot tartalmazó értékelésére. Persze csak önmagam előtt, hiszen Bélának erről egy szót sem írtam!) Leghamarabb a nagy felsorakozás lepett meg. A fő-

* Br. L., 1930. II. 23.

munkatársak közül nagyon sokat ismertem, de itt sem mindeniket. A főszerkesztő László Dezső jó tömörítőnek bizonyult, s ez ígéretesnek látszott. Lám, Jancsó Béla, az egyik fő szervező mellett ott a Balázs Ferenc neve is. Aztán: Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter János, Dsida Jenő, dr. Jancsó Elemér, László József, Mikó Imre, Nagy József, dr. Péterffy Jenő. Hiszen ezek jó része kinőtt már mindenféle iskolapadból!

A „közönséges” munkatársak nagy névsorából igen sok nem mondott akkor nekem még semmit. Nem is sorolom fel őket, csak azok közül említek meg néhányat, amelyek azóta bennem is, az olvasóban is hús-vér alakjaivá testesültek a közösen átélt történelmi viharok korszakának. Íme: Csögör Lajos, Gagy László, Kovács Jenő, Kovács József, Méliusz N. József, dr. Parádi Kálmán, Pogány Albert, Székely (Szabédi) László, Varró Dezső, Vita Zsigmond...

Érdemes hát figyelni erre a lapra. De mindjárt a második számban találtam egy olyan cikket is, amely felzisszentett. S éppen Balázs Ferenc írta. A *nép*, a *nemzet*, a *faj* fogalmával játszott, de nem azzal a céllal, hogy tisztázza a Szabó Dezső nyomán egymásba keveredett szavak értelmi és szellemi kavargását. Láttam már: a mítosz, a székely mitológia irodalmi bővületében született a Feri cikke is, ezért esik olyan sok szó benne a fajról, eredetről... A származás kutatása azonban akkor már nálunk is antiszemita indulatokról árulkodott, s én különösen érzékeny voltam rá, mióta megkaptam a zsidóbérenc minősítést. Hát ezentúl már a barátaimtól is tartanom kell, hogy suttyomban talán ők is így vélekednek rólam? Nem azzal a lapalji jegyzettel értettem tehát később egyet, amellyel a Vita Zsigmond válaszcikkét kísérte a folyóirat negyedik száma, hanem a cikkíró helyreigazító fejtegetésével. A lapalji jegyzet ugyanis fenntartásokat hangoztatott, és csak a „szabad véleménynyilvánítás elvéhez ragaszkodva” adott helyet az ellentmondásnak, bejelentve azt is, hogy nem marad el Balázs Ferenc replikája sem.

Én nagy helyesléssel olvastam Vita Zsigmond cikkében az ilyen mondatokat: „A nemzetről való felfogást kell megváltoztatnunk, nem pedig a nemzeti küzdelem

helyett a faji küzdelem jelszavát elkiáltani... Vajon a... fajelmélet nem a névelemzésnek, a nemzetiség meghatározásának különleges módszereihez fog vezetni? Nem a vérközösséget, hanem az érzésnek, kultúrának közösségét érezzük elsősorban nagyjainkkal...”*

Balázs Ferenc replikája meghökkentett eredeti szemléletével. Egyszerűen félrehárította a fogalmak tisztázására irányuló igényt: ő erre nem is törekedett. Ő gyakorlatilag nézi a kérdést: „Én azt fejtettem ki mindössze, hogy azok, akik mindig a *nemzetre* hivatkoznak, általában nacionalisták, és az állami hatalmat kényurasan szeretnék birtokolni szűk látókörű nemzeti céljaik érdekében. Akik beszédeikben a *népet* emlegetik, azok demokratikusabbak. De még mindig az államhatalom szerelmesei. Akik a *fajtájukról* beszélnek, azok a közvetlen cselekvés hívei.”

Így nézve a dolgot már nem látszott képtelenségnek, logikai bakugrásnak az sem, hogy egyet is értett ellenfelével („Mindketten lelki, kulturális közösségre törekszünk...”), de fenntartotta álláspontját is, mondván: „Ugyanakkor azonban ő (mármint Vita) nem látja, hogy a vérközösségen *is* alapuló lelki közösség általában termékenyebb, s nem tart velem oda, ahol a székelyeket kiválólag székelyekkel, a magyar zsidókat kiválólag a magyar zsidókkal való sorsvállalásra buzdítom abban a meggyőződésben, hogy az így fajtacsoportonként fellendülő élet az egész emberiség javát is szolgálja.”** Szép volt ez a cikket lezáró utolsó mondat, ha nem is volt egészen világos. De hiszen éppen ezért tűnt úgy, hogy én éppen ezt csinálom, vagy még ennél is többet: két sorsvállalást kapcsolok össze mindkettő javára. (A szép mondatok egyébként később is gyakran váltak „érzelmi buktatóimmá”, hogy szépen fejezzem ki befolyásolhatóságomat.)

Bizalmamat így ez a félig sikerült vita egyáltalában nem ingatta meg a fiatalok lapjában. Balogh Edgár cikke a hatodik számban még fokozta is. A regösjárás mögött ugyan valami olyasféle lidérclángot éreztem,

* Erdélyi Fiatalok. *Faj vagy nemzet*. 1930. 4. szám.

** Erdélyi Fiatalok, 1930. 5. szám.

amilyenek nálunk a mitológiateremtést tartottam, de ott Csehszlovákiában eszköz ez a szociográfiai mozgalom kibontásához, nem öncélú „irodalmi ábránd”. Balogh Edgár nevével egyébként gyakran találkoztam a Csehszlovákiából érkező magyar lapok cserepéldányainak hasábjain. Üdvözöltem, hogy létrejött a kapcsolat az ottani és a mi fiataljaink között. A lap közölte a *Sarló kétéves munkaprogramját*, és én örvendtem, hogy értelmiségi ifjaink figyelmét a falu felé irányította. Ennek tulajdonítottam az év második felében megszervezett faluszemináriumokat s a nyiladozó érdeklődést Gusti professzor *szociográfiai iskolája* iránt, amelyről többször nagy elismeréssel írtunk a Brassói Lapokban. (Innen értesültem róla. És a módszeréről is, miután a fogalom tartalmára a szóból következtetni tudtam.)

Ilyen előzmények után részesültem abban az élményben (csak ma nevezem így, akkor tán *megleپődésnek* vagy még inkább *kellemetlen meglepetésnek* mondtam volna, ha beszélek róla egyáltalán), amely aztán magába szívta mindazt a gondolati és érzelmi anyagot, amely bennem Balázs Ferenc székelykeresztúri *alázatától* Laci bátyám *ganélének* nevezett kútvizén keresztül Balogh Edgárék regösjárásáig és később a Gusti professzor szociográfiai mozgalmáig felgyűlt. Hogy miképpen nemesedhetett élménnyé az, ami eredetileg kellemetlen meglepetés volt? Úgy gondolom, az érzelmi halmozódás következtében. Ha félted sérült kezed, úgy tűnik, minden mozdulatodnál azt fenyegeti valami. Ha a lelkedben ver tanyát fokozott érzékenység, úgy gyűjti maga köré az érzelmeket, mint sérült kezed az óvakodás gondjait.

Nyári szabadságomat ezúttal is otthon töltöttük Mikházán: haza kellett vinni az unokákat – most már ketőt – a falusi nagyszülőkhöz. Nem voltak valami virulóan szép, erős csemeték, de formás volt és egészségesen vidám két évet töltött leánykánk, s ígéretesen eleven az alig félévet töltött és világítóan szőke hajfürtös fiacskánk. Ágnes húgomnak, mikor meglátta őket, kicseppent szeméből a könny.

– Ó, Sándor, az enyém tán meg se marad...

– Mi baja? – ijedtem meg, már a magaméit is féltve.

– Nem tudhatom. Nem marad meg benne semmi...

Mikor kibontotta előttem, mint szilveszter estéjén

is tette volt, csak azért nem kiáltottam fel megdöbbenve, hogy ne keserítsem el még jobban. Így is hullottak már a könnyei az elaszott lábacszkákra, amelyekről úgy odalett a Murillo modelljeit idéző párnás kövérség, hogy a megráncosodott bőr bő nadrággént hatott a lesoványodott testecsken...

– Mikor lett beteg? – kérdeztem, hogy tájékozódjam, nem valami veszedelmes járványról van-e szó.

– Három-négy hete. Elrontotta a gyomrát. Akkor egy kicsi időre még rendbe jött, de aztán újra elrontotta. Pedig higgye meg, úgy vigyázok rá, csupa csirkét főzök neki... Mindjárt nincs az udvaron idei csirke...

– S doktor járt itt?

– Ó, idehozatni nagyon sokba kerül. Én akarom felvinni Szovátrára. Oda költözött nyárára egy orvos. De tudja, hogy van: hol pénz nem volt a háznál, hol a sürgős tennivalók tartottak itthon. De most már nem törődöm semmivel, akár gyalog is megindulok...

– Megyünk a holnapi vonattal! – döntöttem.

A szováti orvos valóban csak nyárára költözött oda, valószínűleg a módos fürdővendégek kedvéért. Nevére már nem emlékszem, de arra igen, hogy olyan németes neve volt, ami nem székely eredetre vallott. Mikor bemutatkoztam, érdeklődéssel nézett rám, úgy véltem, tán olvasója a Brassói Lapoknak, ismeri a nevemet. De nem szólt semmit. A beteg gyermekkel és az anyjával kezdett foglalkozni. A gyermekkel gyöngéden, az anyjával szigorúan:

– Mivel táplálja ezt a gyereket?

– Ó, csak húslevest merek főzni neki, mióta így megy a gyomra...

– Az a baj, hogy főz! *Nyerset* adjon neki. *Nyerset, nyerset!*

Nyersen is mondta, miközben szemrehányó tekintetet vetett rám is. Ágnes húgom megütődve nézett rá. Megérezte a hangból, hogy a doktor őt hibáztatja valamiért.

– Mit tetszik mondani? Hiszen a szívemet is kitép-

ném neki, csak jobban lenne – mondta sértődve is, fájdalommal is, könnyel a szemében.

– A szívét azt nem – mosolyodott el most a doktor, s megnyugtatóra szelídült a hangja. – Különösen főzve nem. S nem főz meg semmi mást sem, amit rendelék neki.

Aztán türelmesen megmagyarázta, hogy az anyatejben benne van minden, amire a gyereknek szüksége van teste építéséhez. Azért volt olyan erős és szép, amíg szopott. Elválasztása után történt a baj. Rosszul kezdték az átmenetet, később meg még ki is főzték az ételéből azt, amire szüksége lett volna a gyereknek. Most hát nyers kosztra kell fogni egy időre. Muroklére, reszelt karalábéra, reszelt almára. Így rendbe jön a gyomra, s akkor lassan próbálkozni lehet egyébvel is.

Felírta egy hétre az étrendet, megmondta hirtelen a rendelés díját (lényegesen kevesebbet, mint amennyire számítottam), s már tuszkolt is kifelé, hogy megelőzze nálam a szószaporító udvariaskodást, húgomnál meg a hálálkodást. Az volt az érzésem, hogy nemcsak jó orvos, hanem jó emberismerő is. Kedvességét, sőt kötelező udvariaskodását nyilván a fürdővendégek részére tartogatja, akiktől ennek megfelelő tiszteletdíjat kér. Hízlegtem magamnak, hogy én is jó megfigyelő és emberismerő vagyok, nemcsak ő, s hirtelen elköszöntem, magam előtt biztatva kifelé a húgomat.

A gyerek még otthonlétünk alatt rendbe jött, szinte napról napra vidámabb, erősebb lett. Hazatérve Brassóba, beszámoltam levélben Lacinak a nyaralás tapasztalatairól. A gyerek betegségére ennyit írt: Ez a gyerek elpusztulhatott volna az anyja tudatlansága miatt. Pedig Ágnes olyan családban serdült fel, amelyből nadrágos urak szakadtak ki...

– *Kiszakadtak* – nyeltem egy nagyot a szó után.
– De tán csak nem gyökerestől... Nem, ami engem illet, én nem...

Kötelességérzetem a faluval szemben, illetőleg ennek a belső élménye itt vált teljessé bennem, az „aprómunka” (később jelszóvá vált) jelentőségének felismerése azonban, legalábbis egyes elemeiben, már korábban jellemezni kezdte újságírói tevékenységemet.

Ezen a nyáron már nem a panaszt, a bajt, a keserűséget kerestem vidéki riportjaimon, hanem az eszmélkedés, az akarat, a cselekvés moccanásait. Csíkban bukkantam először ilyen jelekre, bár nem tudom, így értékeltem volna-e őket, ha előzőleg Balázs Feri fel nem hívja a figyelmemet a székelyudvarhelyi s némi öngúnnal ízesített hasonló erőfeszítésre. *Szöttesbált* rendeztek Csíkszeredában az ősi népviselet védelmének a jelszavával. Kedvcsináló volt azonban a jelszó s maga a bál is egy tartósabb gondolat életrekeltésére. A gimnázium fiatal tanárai, különösen Vámszer Géza a népi szöttesek, festékes szőnyegek, cserepek, fafaragások begyűjtésére és megőrzésére mozdultak meg, hogy ne sodorják az elfelejtés talán örök sötétségébe e művészi értékeket a mostoha idők. Egyszóval: össze akarták hozni egy csíki múzeum anyagát s a bál jövedelmével elindítani azt a tőkeképzést is, amelyből egykor majd épület kerül az összegyűjtött anyag intézményes megőrzésére. Én a bálszervezés izgalmaiba csöppentem bele. S benne is ragadtam, ha nem is éppen a bál, hanem a komolyabb cél, a múzeualapítás ügyében. Ebédig nyúló délelőttökön írtuk a tájékoztató cédulákat a kiállításra szánt darabok alá Nagy Borikáék lakásán. Borika még egyetemi hallgató volt, apja pedig ügyvéd, akinek nemcsak a perek iránt volt érzéke, hanem becsülte a közművelődési törekvéseket is. Különbön rokonának ismerte el Nagy Imre csíkzsögödi festőművészt, aki vezetője és egyik szakembere lett a „múzeumakciónak”. Talán ezért nézte el, hogy néhány napra gyülekezeti helylé, közműhelylé tettük úri lakását. Egyébként neve után ítélve rokona lehetett a másik csíki nagy festő, Nagy István is, akiről még nagyobb tisztelettel beszélt, mert az külföldön élt, csak ritkán vetődött haza, Imrét azonban akár mindennap láthatta Csíkzsögödön. És Imre mellett ennek az Istvánnak is lesz képe a kiállításon...

Úgy belefelejtkeztem a távolabbi célt előkészítő apró feladatok tömkelegébe, hogy a feléje csábító útról, vagyis a szöttesbálról, a benne szorgoskodó rendezőkről, női és férfi védnökökről megfeledkeztem. Márpedig egy riportnak éppen ez lehetett volna a legfőbb nyers-

anyaga. Ha megemlítek egy-két nevet s mások – csíki szempontból talán fontosabbak – kimaradnának, olyan sértődések lesznek ebből, hogy talán veszélybe sodorják az egész szép kezdeményezést. Nem is riport lett az „anyagomból”, hanem vezércikk. Ebben a hírlapi műfajban mellőzni lehet az apróságokat, a lényegre kell törni. A vezércikk akkor hatásos, ha magaslatra emeli az olvasót, ahonnan messzibbre láthat, ha kissé homályosan is. Én éppen ezt tettem vezércikkemben: meghirdettem a székely gandhizmust. A szőttesbál ürügyén a székely önellátás gondolatát. *Csíkban már mozdul valami* – ez volt a vezércikk címe, s ilyen mondatok benne; „Azt kell adnunk, sőt azt kell eladnunk, amink van. S járjunk mi is abban, amit magunk állítunk elő, ne adjuk ki azt a kevés pénzt, ami még Csíkban van.”

De arra is gondoltam, hogy készséget csiholjak ki a tette más vidékeken is. Ezért felpanaszoltam, hogy Csík még egyedül áll, sajnos! „Marosszéken és Kisküküllőben még alsóznak az emberek és unitárius pohárból isszák a búfelejtőt. Udvarhelyszéken áll a napipolitika, s centigrammra mérik ki mindenkiből a világnézetet, hogy érdemtelenül magasra tolják vagy ártatlanul megkövezzék. Háromszéken egyesek túl magasra nőnek, hogy könnyebben hullathassák könnyeiket a többiek fejére... De Csíkban már mozdul valami...”* Akkor az olvasók nagy része megértette az ilyen jelképes beszédet. Az unitárius pohár az öblös poharat jelentette, Székelyudvarhelyen a leginkább marták egymást a magyarpárti és a Maniu pártjához csapódott urak – persze világnézeti érvelésekkel, pedig éppenséggel a világnézetben volt a legkevesebb köztük a különbség. Háromszéken pedig szesz-panamázással nőttek egyesek mások fölé s hullattak krokodiluskönnyeket az általános gazdasági nyomorúság fölött.

A célozgatások – legalábbis egyelőre – visszhangtalanok maradtak, a csíki kezdeményezést azonban a sajtó erejével sikerült valóban nagyszabásúvá dagasztani. Magára az „ünnepségre” én valamiért nem mehettem el, de Halász Gyula bácsi „kiküldött munka-

* Br. L., 1930. VI. 1.

társ”-ként jelent meg ott, s nagy beszámolójában semmivel sem volt több az újságírói túlzás a szokásosnál. Pedig ilyen címek ékesítették színes riportját: *A csíki székelység hadat izent a reménytelenségnek – A csíkvármegyei székely nemzeti múzeum nem illúzió többé – A székely népművészet és háziipar az újjászületés útján. Ezeröttszáz kiállító és rengeteg közönség vett részt a csíksomlyói népművészeti kiállításon**

És Gyula bácsi, a jelentős társadalmi életet élő ember tapintatával és taktikájával nem felejtette ki riportjából azoknak a neveit sem, akiket nem volt szabad elkedvetleníteni, inkább lelkesíteni illett a további munkára. Így értesültem róla magam is, hogy Domokos Pál Péter tanár gyűjtötte össze a kiállított anyag jó részét, holott én a csángó népköltészet „megszállt” búvárlójaként tartottam számon; hogy dr. Pál Gáborné, a képviselő neje szőnyegeket szövetett a kiállítás számára, és segítségére voltak „e nemes munkában” Nagy Béniné, Venczel Józsefné, Frank Miklósné, Pittner Árpádné és Hirsch Hugóné. Ez utóbbi rendelkezésére bocsátotta egy 1711-ből származó nagyon értékes festékes szőnyegét is. Ismertem a férjek egy részét, az asszonyokat nem. Pedig lám, az asszonyokban több érzék van az ilyesmire. Pál Gábor képviselő pár évvel ezelőtt „megváltotta” magát egy százaléjjal a Benedek Elek irodalmi estélyéről, mert másnap „hajnalban kell kelnie, vadászni megy...” Nem egyedül ment, hanem megszokott társaságával, s ebben bizonyára benne volt még a „férjek” közül egy-néhány, aki tán most is vadászni ment. De most legalább helyükön voltak az asszonyok, még ha a bálrendezés révén jutottak is el a kiállítás érdekében végzett munkájukig.

Pár hétre rá, csíki vezércikkemre hivatkozva, Csiby Andor alkalmi cikkírónk és tudósítónk küldött cikket Gyergyószentmiklósról. Megmozdult Gyergyó népe is a nyomorúság ellen – írta. De mennyire másféle megmozdulás volt ez! Jellemző a gyergyói eladósodásra. Népgyűlést tartottak, amelyet Makkay Domokos ügyvéd nyitott meg, a Nemzeti Parasztpártnak tett szolgálá-

* Br. L., 1930. VI. 12.

lata révén Gyergyószentmiklós polgármestere. Aztán Csiby János ipartestületi elnök olvasott fel előterjesztést ilyen tartalommal: kétéves moratóriumot kíván Gyergyó népe, a „kamatok öt évre visszamenőleg revideáltassanak s a túlfizetések a tőke törlesztésére beszámíttassanak... Adót csak ősszel szedjenek...”

Erről nem írtam vezércikket, ebben nem volt semmi felemelő. Ez visszarántott az eladósodás és a pénztelenség gyergyói rémei mellé. A stabilizációs kölcsön és a velejáró külföldi pénzügyi ellenőrzés nyomán ugyanis úgy megszűkült a pénz országszerte, de Gyergyóban különösen, hogy itt a polgármester követte Colbert híres példáját, s bevezette a *gyergyószentmiklósi aszszignátákat*: a városnak végzett munkákért egyszerű utalványokat adott, amelyeket viszont teljes névértékben elfogadtak a városi adók, taxák behajtásánál. Az egészséges pénzforgalom hiánya azonban bénította a termelőmunkát. Megindult hát újra a harc az „altruista magyar bank” életre keltése érdekében. Alulról indította el egy falusi közbirtokossági elnök (Bartalis Ágoston Csíktaplocáról), aki egy új Széchenyi nemes gesztusával ajánlotta fel a közbirtokosság egy évi vágterületének egész jövedelmét egy *ilyen* (vagyis altruista, illetve tisztességes kamatokat szedő) bank alapítására. Ki ez a Bartalis? Megtudtam, hogy fiatal ember, s lelkesen becsületos: példát akar mutatni, hogy lehet ám tisztességesen is gazdálkodni a közbirtokossági vagyonokkal. Persze a gazdag gróf tudományos akadémiát alapít. A falusi közbirtokossági elnök csak altruista bankot kezdeményez, de erkölcsi nagysága nem kisebb a grófénál. Kineveztem hát *székely lármafának*, amely riasztani hivatott a többi közbirtokosságot. Ezek azonban nem fogtak tüzet. Fellobbanása mégsem volt egészen hatástalan. Körösi Sándor kollégám fogott tőle tüzet, aki Benedek Elek után egy ideig a Gyermekvilágot szerkesztette, de mulattunk rajta, hogy „Sándor bácsi” mezében tetszeleg, átalakította hát ifjúsági rovatát. Őt Bartalis fiatalsága ragadta meg:

– Ez már az én pászmám, ahogy Kacsó mondaná! – kiáltott fel, s írt egy szép cikket, hogy amúgy is az ifjúságban van minden reményünk, vegye hát az ifjú -

ság a kezébe az ügyet, hozza létre azt, amit az öregek csak szabotálnak, de tartsa is meg magának, a maga vezetése és felügyelete alatt. Ez a cikk egy másikat szült, de ezt már Halász Gyula bácsi írta – az öregek nevében. A cikknek ezt a négybetűs címet adta: *E.M.I.B.* Megünnepli benne az Erdélyi Magyar Ifjúsági Bank felvetett eszméjét.

Persze nemcsak ezért, de kétségtelenül a cikkek hatása alatt is újra fellángolt a sajtóharc, de most már nem a bankok kamatpolitikája és a Bankszindikátus ellen. A régi kamatpolitikának már befellegzett egyszerűen azért, mert az adósok nem fizettek. Nem is fizethettek, hiszen a kamatok tőkésítésével felgyült bankadósságok összege akkorára nőtt, hogy tán negyed-részt sem lehetett volna kifizetni a stabilizációs kölcsön után az országban forgalomban tartott egész pénzmennyiséggel. A harc most már az olyan bankokért, vagy legalább egy olyan bankért folyt, amely tisztességes feltételek mellett biztosítani tudna hiteleket, s elindítana valamelyes pénzforgalmat. A Magyar Párt brassói tagozata összehívta százas intéző bizottságát, s ezen megszavazták az Országos Magyar Bank szükségességét. Aztán Szabó Béni képviselő nyilatkozott az Országos Magyar Bank létesítése érdekében, amely nélkül a magyar kisiparosság rövidesen bezárhatja a műhelyeit. Ő csak tudja, hiszen azelőtt jólmenő szücs-műhelyét a csőd fenyegeti a Brassói Népbanktól felvett kölcsöne miatt, amelyet hiába törleszt, mind csak szaporodik a közel negyvenszázalékos kamat miatt. Adott szempontokat is, hogy elhárítsa a gyanakvásokat, amelyek szerint ez a bank ellenlábasa lehetne az „illetékesektől bejelentett és állítólag alakulóban lévő” Magyar Földhitelintézetnek. Debreczy Béla ügyvéd pedig cikksorozatban fejtegette a bankalapítás közgazdasági szükségességét és a pénzügyi lehetőségeket.

A kérdést – egyelőre – *Utat tör az Eszme* című cikkünkkel zártuk.* Erről már nem mondhatott le a lap igazgatója. Fel kellett mutatnunk győzelmünket az olvasók előtt. Azt, hogy most már a Magyar Párt egyes

* Br. L., 1930. I. 24.

hivatalos szervei követelik azt, amit „a Br. L. ezelőtt két évvel dobott be a romániai magyar közvéleménybe”. Gyárfás Elemér bankszindikátusi elnök és a befolyása alatt álló pártvezetőség fölötti győzelem volt ez.

De csak mi arattunk győzelmet, a lap. S a lap is csak annyiban, hogy sietve eldicsekedhetett vele. A Brassóban (s még más vidéki párttagozatoknál is) megszavazott bankalapításból ugyanis soha nem lett semmi. S nem az ugyancsak elhatározott földhitelintézetből sem.

Hanem Körösi Sándor gondolata a „fiatalok bankjáról” hozott egy, az akkori időkre jellemző halovány hajtást. A brassói „fiatalok bankja” életre kelt. A cikkek hatása alatt megmozdultak a magyar iskolák fiatal tanárai, tanítói. Szécsi Sándorra, Adorjáni Dezsőre, Fűrő Gyulára emlékszem a leginkább közülük, de már az indulásnál jóval többen voltak. Szécsi tájékozódott is: Szebenben a fiatal szászok szerveztek ilyesmit Selbsthilfe – önségély – néven.

Én is egyetértettem Szécsivel, de azért úgy határozunk, hogy nem utánozzuk őket, még a nevüket sem. Mi Zsugorinak nevezzük a magunk társulását, hogy érzékeltessük vele akár a zsugoriságig fokozott takarékoskodás szükségességét. S ennek megfelelően alakítjuk ki szabad társulásunk belső szabályait is. Pénztárosnak – ez volt ugyebár a legfontosabb – Szécsi Sándort választottuk meg, későbbi nagyon kedves segítségemet az ÁGISZ szövetkezet szervezésében, az *Anyanyelvünk* és a *Hasznos Könyvtár* kiadványainak terjesztésében.

Ma úgy érzem, voltaképpen ő volt a lelke és összetartó ereje ennek a tőkegyűjtő kezdeményezésnek, mégis én dicsekedtem el vele a következő év nyarán Jancsó Bélának, aki az Erdélyi Fiatalok anyagi nehézségei miatt panaszkodott. Úgynevezett Falu-füzetek kiadását kezdték meg, de félnek – írta –, hogy az anyagiak hiánya miatt elakadnak. Nosza, felmutattam előtte a mi példánkat! „Mi itt Brassóban sikeresen hozzáfogtunk a magyar fiatalság megszervezéséhez – írtam neki buzdításul. – Természetesen még csak a kezdet kezdetén vagyunk, az eddigi eredmények azonban olyan

szépek, hogy vakmerő reményeink is lehetnek.” A továbbiakban módszereinkről tájékoztattam: tagjaink a kötelezően vállalt részjegyeiken kívül betéteket is gyűjthetnek; ki-ki magának takarékoskodik, ez azonban kötelező. Elpanaszoltam, hogy a szászok mintájára „az öregekkel is megpróbáltam ezt Brassóban, de a lelkesedésen túl nem tudtunk menni. Így maradtunk mi, a fiatalok”. Megvillantottam a társadalmi távlatokat is: tömörülésünknek további céljai vannak, kialakítani „azt az ideológiát, amelyet az Erdélyi Fiatalok képviselnek”. Kifejtettem, hogy „ez a dolog csak országos méretekben emelkedhetik igazi jelentőségre”, ilyen szervezés központja azonban mi nem lehetünk, mert „a brassói magyarság helyzete különleges, az összmagyarság helyzetére nem jellemző”. Ma már nem tudom, miben láttuk akkor Brassó különleges helyzetét, de egyetértettünk a megállapítással, vagy legalábbis azzal, hogy egy ilyen szerepre Kolozsvár alkalmasabb, mert levelemben egyenesen felszólítom Bélát: „legyetek tehát ilyen központ Ti, az Erdélyi Fiatalok” Biztatásul megírtam azt is, hogy nekünk, noha csak az ősszel indulunk, már „van valami hatvanezer lejünk”, s tagunk is vagy ötven, de állandóan szaporodunk. Nem mulasztottam el megemlíteni, hogy tagunk Szabó Béni *képviselő* is. Ez ugyanis azt jelentette, hogy magunkhoz vonzunk már az „öregek” közül is egyeseket. Alakul hát az az új *mentalitás*, s ha ez országossá válik a mi szervezeteink révén, olyan politikai egységbe kovácsolhatja népünket, amely „már nem táncol úgy, ahogyan eddig fűtyültek neki”. S ezzel révbe ér a Falu-füzetek ügye is, mert minden tagozat fogyasztója és terjesztője lesz.

Ma kiérzem levelemből a halk dicsekvési vágyat s némi fölényeskedést is Bélával szemben, amit nyilván az idősebb jogán tartottam megengedhetőnek. De vajon csakugyan ennyi lenne csak e mögött a – merem állítani – egyéniségemhez nem illő hang mögött? Nem az újságírás hatékonyságának sikerélményei keresnek megnyilatkozási formát benne? Egyelőre persze csak baráti levelezésben. Gyanakodnom kell erre, mert későbbben a széles nyilvánosság előtt is megütöm a rejtett önelégültség hangjait. Már nem sérelmezek, panaszko-

dom vagy riasztok, hanem egész sor riportban számolok be olyan kezdeményezésekről és eredményekről, amelyekről joggal állíthatom, hogy az én újságírói tevékenységem édes gyermekei. Persze itt még csírája van csak ennek a fordulatnak. A csírának volt szüksége a sikerélmény e langyos esőjére? Talán... Ma egyre inkább úgy érzem: feltétlenül. Kellott az ahhoz, hogy megszokjam a gyalogszert és ráébredjek az aprómunka varázsára. Ki kellett kelniök a rög alá gyűjtött magvaknak. Persze ez sem ment máról holnapra...

Két egymás mellé állított reportsorozatomban keresem ma akkori érzésvilágom és gondolkozásom jellemző jegyeit. A kettő között másfél év *viharzott* el. A viharzás nem metaforás nagyítás. Az első reportsorozat rövid ismertetése tán érzékelteti ennek az igazságát valamennyire.

Csíkba a Transsylvania bank kényszeregyezségi kérése szólított; úgy, mint temetésre a szomorújelentés. A riportból is az lett: gyászbeszéd. A gazdasági tornádóról írtam, amelynek utolsó szélvihara tombolt végig a Székelyföldön. A krízis kimerült – írtam –, mert nincs már több elemésztetni valója. „A betétek elrekedtek, új kölcsönöket nem folyósítanak, mert a pénzszekrények a bankokban is kiürültek... Most már árverezni sem érdemes... A földeket, épületeket nem lehet forgatni, mint a pénzt.”* S különben is Gyergyószentmiklóson egy háromszázezer lej értékű ingatlan ötezer lejért került az árverezettő ügyvéd birtokába. Senki nem tudott vagy nem tartotta érdemesnek többet ígérni érte.

Az ilyen esetek úgy didergették a székely falvak népét, mint az ónos eső. Az *ónos esőn* egyébként az ügyeskedő ügyvédeket kellett érteni, de melléjük kerültek hamarosan a *nadrágosok* általában; különösen ha aktatáskát láttak a kezükben. Aktatáskát hordoztak magukkal az adószedők, törvényszéki, járásbírósi emberek is. Gyergyó felé vezető utamban ezek sorába kerültem én is egy harmadosztályú vasúti kocsis utasai szemében. Hiszen utazhattam volna másodosztályon is, de közelebb akartam lenni „a néphez és panaszaihoz”. Ez

* Br. L., 1931. X. 8.

meg is történt; de úgy, hogy útitársaim – nyútt condrás földműves volt jó része – távolabb löktek maguktól.

– És mind reánk jönnek a nadrágosok... – mondta egyikük, s úgy nézett felém, hogy kétségem se lehetett, reám akarja figyelmeztetni a társait. Igaz is, idegen voltam neki. És nadrágos! Fejem fölött a polcon ott volt az aktatáskám is... Meg is néztek valamennyien, s én örvendtem, hogy azután már csak annyiban törődtek velem, hogy jó hangosan tárgyalták meg, hadd halljam én is, hogyan fosztották ki a csíkkarcfalvi közbirtokosságot egy hamis vád segítségével az – urak.

Hát meg is írtam ezt az úti szorongásomat egy riportban. Egy másik riportban pedig az *erdőt hibáztatam*, hogy a közbirtokossági vagyonok révén „megrontotta az erkölcsöket”, mert lám; gyanú, ellenségeskedés, vesztegetési és panamaszag terjeng minden közbirtokossági vezetőség körül. A következő riportom emiatt szinte egészében ezt a fohászt tartalmazta: *Akadjon Csikban tíz arra való igaz ember.**

A hónap végén Háromszékre „szálltam ki”. Ide papold panaszok szólítottak, de egyúttal megjártam Sepsiszentgyörgyöt és Kézdivásárhelyt is. Az *adóhivatalok pörgetik a kifosztottak indulóját* – írtam címnek beszámolóim fölé, s nem volt ebben semmi eltúlzás. Talált a *pörgetik* szó is, mert árverésre doboltattak házak előtt és kótyavetyére került tárgyak fölött a végrehajtók; s még jogilag is megállotta a helyét a „kifosztottak” minősítés, mert ha nem ment másként, törvényszegéstől sem riadtak vissza az adószedők: árvereztettek munkaszerszámot, műhelyt, s ha az árverés sikertelen maradt, munkatiltó pecsét került a helyiségekre. Ennyi adóbajra már csak ráadásnak hatott a „kézdiszéki nyugdíjdráma” újságírói kitergetése, már eleve azzal a tudattal, hogy ennek ugyan semmi vagy nagyon kevés eredménye lesz, de a nyugdíjasok legalább olvashatják (ha nem éreznék), hogy milyen nyomorúságban vannak.

Hanem a *komandói ügy* az másfajta volt, az leleple-

* Br. L., 1931. X. 10–12.

zésnek készült! Ennek megfelelően ide nem *kiszállot-tam*, ide *kiloptak* Papolcra, egy darabig szekéren, aztán vezetővel gyalog. Kovásznáról egyszerűbb s főleg kényelmesebb lett volna a siklón, de az a favállalat ellenőrzése alatt állott, s az igazgatóság talán rövid úton kiteszi a szűrőm, ha idejében értesül érkezésemről! Miért kellett ettől tartani? Komandó a báró Groedelcsoport romániai érdekeltségéhez tartozott. Természetesen nagy külföldi kapcsolatai voltak s ennek megfelelően különös tekintélye is a külföldi kölcsönökért esengő Bukarestben. Ezt a helyzetét a komandói részleg igazgatósága nemcsak üzletileg próbálta kihasználni, hanem politikailag is. Első riportom címei talán rövidebben és jól elmondják a lényegét. Íme: *Komandó kis állam akar lenni a nagy Romániában. Kabátot szab a megszerzett gombhoz a Groedel csoport romániai érdekeltsége. – Önálló község címet kapott az ipartelep: ez a gomb – és most a szomszédos falvak terhére területeket akar kisajátítani, hogy legyen hozzá kabát.*

A leginkább érdekelt község a szomszédok közül Papolc volt. Veszélyben forgott legelőterülete jó része. A falu vezetői nem adták meg könnyen magukat. Komandó községésítése Papolc elszegényesítését jelentette. Nem volt ez érdeke a jegyzőnek sem, kezében tartotta hát a községtanácsot. Ellenálltak, tiltakoztak, fellebbeztek. A prefektus áthelyezte a jegyzőt, s újat nevezett ki. S az új jegyzőnek új községtanácsot, illetve interimár bizottságot adott. Nem ment így sem simán, zaj nélkül, ahogyan szeretete volna...

Engem nem az áthelyezésre soron következő jegyző vagy a bíró fogadott. Nem akartak feltűnést, ez csak nehezítette volna a helyzetet.

– Félti a bőrét a jegyző úr – tájékoztatott az én szekeresem, amint kifelé döcögtetett a hegybe, hogy megmutassa a veszélyeztetett legelőterületeket is. – S a bíró is – tette hozzá némi tűnődés után –, pedig nem is olyan nagy öröm ma bírónak lenni...

– S maga nem félti? – kérdeztem úgy, hogy érezze benne a megbecsülést.

– Engem nem fenyeget az a veszedelem, hogy ki-nevezzenek. Én szegényebb ember vagyok annál...

A hegyben valahol, de már közel a célhoz egy még szegényebb ember várt. A harisnyája szennyes volt, az ujjasa rongyos, a vállán fejsze, jeléül, hogy nem sétálni jött ki az erdőre. Engem azonban sétára fogott, rápillantva városi félcipőmre.

– Nem kell sietni – mondta –, ott leszünk hamar...

Nem vitt be a telepre, a szélén „tett le” egy fenyőfából rakott házban. Itt egy olyan nadrágos ember fogadott, aki szerkesztő úrnak tisztelt. Később, amikor kioktatott már, hogy „rokonok vagyunk” s Papolcon járván éppen csak „kiugrottam hozzájuk”, bátran meg is hordozott a telepen.

Olvasom most a riportokat (hármát is írtam erről az útról), s csodálkozom, hogy a szekeres ember borzas bajusza, gyalogos vezetőm rongyos ujjasa vállán a fejsze s a telepi vendéglátóm lábán lötyögő nadrág mind-mind felrévül emlékezetemben, a komandói telep akkori képe azonban sehogy se. Pedig ez volt harmadik riportom tárgya. Az első kettőben Papolc község és a fakitermelő cég között dúló harcot írtam meg, ebben a harmadikban a telepet magát, ahol „báró Groedel a nagyúr”, s ennek megfelelő községet akar kialakítani a közigazgatási hatóságok segítségével. Megvan már hozzá az „impozáns kaszinó”, a „stílusos vadászkastély”, vannak futball- és tenispályák... aztán fából összerótt iskola, szűk munkáslakások, tízórás munkaidő, huszonkét-hatvanöt lejes napibér, és – van a kilátásba helyezett húszszázalékos bércsökkentés... És van még a prefektus fiának meleg cimborasága az ifjú Groedel báróval, aki bizonyára elbűvölő gavallér és vadászpajtás...

Valóban az lehetett. Alkalmat adott nekem is, hogy ezt a gyanúmat igazolva lássam. Pár hét múlva találkoztam vele Brassóban. S nem is semleges helyen, hanem éppenséggel a Brassói Lapoknál, s ott is az igazgatói irodában. Mikor ide behívatott Kahána Bernát s bemutatta vendégét, illetve a parasztosan vaskos, piros képű vadászban Groedel báró urat, az volt az első gondolatom, hogy ez helyreigazítást kérni jött, de nem ereszkedik le a szerkesztőséghez, egy cég igazgatójá-

nak csak egy másik cég igazgatója lehet méltó partnere. De nem kért helyreigazítást. Szemrehányást is csak azért tett, hogy látogatásomkor miért nem kerestem fel őt is. Tudott volna érdekes dolgokat mondani a fapiac nehézségeiről, az általános gazdasági helyzetről. Nem vonta volna meg a támogatását tőlem sem, adott ő már jelentős összeget újságíróknak...

Olyan váratlanul jött ez a szemérmetlen célzás, hogy nem tudtam hirtelenében méltóbban visszautasítani, csak amolyan grállovagos fellobbanással, amelynek korszerűtlensége miatt Füzi nemegyszer mosolygott már rajtam.

– Az én tollam nem eladó! – csattantam föl, s már láttam is a báró arcán a Füzi-féle fanyar mosolyt, s egyidejűleg hallottam, hogy az én igazgatóm felkacag, mint aki fogadást nyert.

– Nem megmondtam? Itt az ilyesmi nem megy!

Távozásomkor még büszke voltam, hogy segítettem igazgatómnak rápirítani a báróra, Füzi azonban lehevastott:

– No, azért nem lehetetlen, hogy kettőjük között létrejön valami közgazdasági egyetértés. Nem úgy, hogy a Groedel-cég mellett írunk, hanem úgy, hogy közöljük a hirdetéseit, esetleg az évi mérlegét... Pusztán az előfizetések nem tartják el a lapot...

Hiszen jól tudtam én ezt már akkor, mit adjam most a szentet! Sőt még azt is tudtam, hogy a közgazdasági rovatvezetők százalékot kapnak az így szerzett összegek után.

A lap azonban a kenyeret jelentette mindnyájunknak. Elbújtunk tehát a polgári újságírás paravánja mögé: ez nem a szerkesztőség, ez a kiadóhivatal dolga!

1933 tavaszán is bejártam szinte pontosan a mását fenti riportútjaimnak. De most másfajta anyagot gyűjtöttem. Másfajták voltak a „kalandjaim” is. Csíkszeredában Pittner Árpád volt törvényszéki bíró és volt alispán fogadott:

– Itt nálunk most megvalósul egy régi gondolata, szerkesztő úr!

Hát hiszen azért is hívtak ki, hogy támogassam a lapban ezt a megvalósulást. Örvendeztem is, riportom címei tanúsítják: „*Ha csak annyit mentünk meg egyelőre, amennyit eddig a visszaélések elemésztettek*”... Ez az idézet az egyik felszólaló beszédéből kívánczított címnek. Oda is került. A továbbiak azonban már az én helyeslő véleményemet fejezték ki: *Végre megtalálták Csíkban azt a formát, amivel megmenthetik a közbirtokossági vagyonokat és kenyeret tudnak adni... az éhező székelység kezébe – Az első termelő góc négy közbirtokosság tagjait öleli fel.*

Az alakuló gyűlést Csíkkarcfalva, Csíkdánfalva, Csík-szenttamás és Csíkjenőfalva közbirtokossági tagjaiból Kertész István fakereskedelmi szakember, Pittner Árpád jogász és Sztankó Zoltán erdőmérnök szervezték meg. Így alakult meg az *Első Székely Fakitermelő Szövetkezet*. Sztankó mérnök a szövetkezeti gondolat régi harcosa volt, erről szólt hát avatóbeszéde is. Én úgy éreztem, mind nekem beszél, s ez jólesett. Hálából az elgondolásai alapján ismertettem az új alakulat gazdasági, termelési és kereskedelmi terveit. De hozzácsaptam a magam szövetkezeti elgondolását is: azon legyünk, hogy „a szövetkezeti rendszerből egyetlen közbirtokosság se maradjon ki; s hogy a fakitermelő szövetkezetek után megalakulhassanak a másfajta termelőszövetkezetek, míg a falusi termelők és a városi fogyasztók közötti kapcsolat szabályos, pontos és életadó vérkeringés lesz...”*

Ez, ez az „életadó vérkeringés” tartott már ekkor engem a fogságában. Balázs Ferenc is szövetkezetet szervezett Mészkon, ahová papnak ment. Mészkon szervezte, de nemcsak a maga falujának, hanem az egész vidéknek. Vidékfejlesztő szövetkezetnek nevezte el, s így lett belőle betűnévvel AVISZ (Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet, amit később AVE-ra egyszerűsítettek). Újfajta szövetkezeti mozgalomra toboroztam én is a brassói módos kisiparosokat, lelkesedő értelmiségieket, alkalmazkodó kistisztviselőket. Kialakultak már ennek a mozgalomnak is a körvonalai, s még nagyobbat igye-

* Br. L., 1933. IV. 27.

keztek ölelni a tágabb „táj hazából”, ahogyan Molter mondotta volna. De erről majd később, most csak annyit, hogy betűnevet kapott a mi szövetkezetünk is: ÁGISZ lett az ő neve a jellegét vagy inkább tartalmát jelző hosszú hivatalos nevéből (Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezet).

Szövetkezeti szemmel figyeltem hát mindenre, ami körülöttem történt. Tudta ezt Sztankó mérnök is, azért is forgatta úgy a fejét, hogy érezzem: nekem beszél.

Gyűlés után azonban megszakadt ez a meghittség kettőnk között, s éppen az ő hibájából. Pedig a megbecsülését akarta kifejezni velem:

– Mégis nem az Erdélyi Lapoknál volna a szerkesztő úr helye? Amögött legalább katolikus pénzcsoport áll...

A célzás világos volt, de én értettem a háttérét is, amelyből kivilágított. A közbirtokosság évi vágterületeit a jórészt zsidó tőkések fakitermelő vállalatai vásárolták meg. Ezek nem sajnálták a vesztegetési pénzt a közbirtokossági vezetőségektől, ha a megvásárolt terület felmérésénél a cég javára tévedtek. Sztankó mérnök utálta a panamázó közbirtokossági vezetőségeket, de bűnösöknek a cégeket tartotta. Ő, hiszen olyan nehéz ellenállni a csíki nyomorúságban a könnyen jött pénznek. Csendesesen feleltem hát:

– S aztán írnék ott úgy, ahogy Scheffler Ferenc fő-tisztelendő úr parancsolja, s nem úgy, ahogy igaznak s jónak látom?

Scheffler Ferenc erőszakos pap volt s könyörtelen pénzember, hiszen ezért is tették a nemrégiben indult új nagyváradai katolikus napilap igazgatójának. Paphoz méltatlan üzleteinek a híre Csíkba is eljutott, ezért feleletem elhallgattatta Sztankó mérnököt. De igazgatója híre mellett a lap szellemisége is ott volt már Csíkban. Beszélgetés közben az addig természetes nyíltsággal használt *zsidó* szó most sértő jelentést kapott; és sértődött hangsúlyt a mondat, amikor egyikük elmesélte, hogy „egyedül voltam goj köztük” valami erdőügyi tárgyaláson...

Támogatni őket jöttem ide, vagy vitatkozni velük? Kedvetlenül menekültem a társaságból Nagy Imréhez

Csíkzsögödre. Ő is tudott az ÁGISZ szövetkezetéről, és helyeselt minden gazdasági szervezést, kezdeményezést:

– Meg kell tanulni gazdálkodni a földeken, barátom – mondta. – Mert még a falusiak sem tudnak okszerűen. Én, barátom, rabszekérrel hordtam ki a trágyát az egyik közeli földemre. Csak azért, hogy példát mutassak... Lássák, hogy nem szégyellem...

De engem most más érdekelt:

– Igen, de mit szólsz Hitlerhez?

– Tetűt kapott a disznóm – felelt ő.

– Ez valami szimbolikus kiszólás nálatok?

– Dehogy! Csak ez az én gondom most, nem Hitler.

Mit ad nekem Hitler, vagy mit hozhat nekem? Messze van tőlem, s nem érdekel. A disznóm azonban, olyan helyes kis südő volt, leromlik, ha valami jó háziszert nem találok.

Megírtam mindezt akkor egy riportban*, csak beszélgetőtársam nevét hallgattam el. Most hát megírom azt is!

Kiszálltam Gyergyószentmiklósról is. Ott Makkay Domokos kezdeményezett valami újat, de egyéniségének megfelelően nagyvonalút, országos vonatkozásút. Ő nem pénzt akart összegyűjteni Gyergyóban (erre nem sok reménye lett volna), ő máshonnan akart pénzt csalogatni oda. Négyszáz embert keresett Romániában, négyszáz olyan embert, aki „ötezer lejt hoz fejenkint, és pénzével, lelkesedésével, természetszeretetével, nyaralási óhajával fölvarázsol a Gyilkostó partján egy nagyszerű szállodát...”

Népszerűsítettem ezt a tervet is, bár kételkedtem a felhívás sikerében. De... „hátha mégis lesz belőle valami. Ha nem is olyan álomszerű, ahogy Makkay Domokos elképzeli, de olyan, hogy a nyaralók, turisták, kirándulók szívesebben keressék fel a Gyilkostót, és időznek is ott. És adják a nyaralásra szánt pénzüket a szegény gyergyói népnek.”**

Következő riportutam Háromszékre vezetett. Itt Molnár Dénes volt polgármester olyan szélesen mosolygott,

* Br. L., 1933. IV. 29.

** Br. L., 1933. IV. 30.

amikor meglátott, hogy vidáman csillogtak ki fogai sárga bajusza alól.

– Csináljuk már, csináljuk! – mondta úgy, mintha nekem gratulálna az ő munkájukhoz. Talán ez a fogadtatás okozta, hogy a riportba túl sok líra, egyénieskedés került: „... Időnként kiszállok a szerkesztőségből a Székelyföldre – írtam –, s mint valami szorgalmas harkály megkopogtatom az odvas, pudvás szíveket. Ez a kopogtatás nem történik egyébként, csak azért, hogy megriasszam a férgeket.” Akkor legfeljebb Benedek Elek hangját éreztem e sorok mögött (s ezt szívesen vállaltam), az erősen szubjektív nagyképűséget csak most látom bennük. Persze volt érdemleges jelentenivalóm is. Kézdivásárhelyen megkezdődött a második székelyföldi gazdasági góc kialakítása (az első a Csíki Fakitermelő Szövetkezet). Kézdivásárhely központi tejfeldolgozó üzemet akar. Ezenkívül gabonaraktárat létesít, hogy ne kelljen a megszorult gazdáknak elkótyavetyélni a termést. És megszervezi a híres háromszéki lencse értékesítését. Itt a kézdivásárhelyi gazdakör vállalta a szervezés feladatát. S ugyanő – mintegy a szabad mozgást gátló gazdasági szemét eltakarításaként – vállalta, hogy megszervezi a „kompenzációt” a bankadósok és a betétesek között...

Székelyudvarhelyre a tavasz végén érkeztem el. Ide is valami új kezdeményezés szólított; de mennyire másféle, mint a csíki és háromszéki. Itt még dúlt a politizálás: Réthy Imre, Maniu pártjának korábbi magyar főembere otthagya a „román pártot”; de ezt úgy tette, mintha új irányt is mutatna a magyaroknak, jobbat a réginél. Ellenpártot szervezett a Magyar Párttal szemben. Hát hiszen ismertem már a természetét, olyan volt, mint a vizeseseber, nem ott loccsant, amerről meglöktek, hanem a másik oldalon. Eddig a Magyar Párt lökte, hát Maniu felé loccsant. Most, úgy látszik, balról érzett lökést (országszerte erjedés indult a paraszti tömegekben), jobbfelé loccsant hát: magyar „kisgazdapártot” alapított, de milyent? A Magyar Pártnak egy gróf volt az elnöke, és ügyvédek alkották a gerincét, különösen a vidéki városok tagozataiban. De a Réthy-párt alapítói között is ott volt gróf Lázár s mellette a dzsentrí

Ugron Ákos. Kisgazda nem volt az alapítók között. Ezeket néhány ügyvéd képviselte, olyanok persze, akiknek sok kapcsolatuk volt a faluval ügyfeleik révén. Az új pártszervezés jó lehetőségét Réthy és társai abban az elégedetlenségben látták, amelyet a Magyar Párt tehetetlensége keltett a tömegekben; az új párt politikai „hatályosságát” pedig, mint eddig is, a kormány támogatásában.

Ettől tarthatott a Magyar Párt Udvarhely megyei tagozatának ügyvezetője, Hinléder Fels Ákos ügyvéd is, azért hördült fel az újabb *egységbontás* ellen.

Némi iróniával számoltam be erről a politikai vetélkedésről, amelyben nem találtam az igazat sehol a küzdőfelek tájékán. Magánérdek állt lesben ott mindennütt, a közérdek pedig csak a kortesigéken szárnyalt – a levegőben – tova! Én az „igazat” a politikai pártok vetélkedésén kívül, ezektől függetlenül kutattam? s úgy véltem – hiszen éppen ezt láttam új elemnek felfogásomban! –, meg is találtam az építő gazdasági kezdeményezések lelkes felkarolásában. Ezért állítottam szembe Réthyvel és Hinléder Fels Ákossal Gyerkes Mihályt. Gyűléseket tart ez a Gyerkes is, de ő másfajta politikával vetélkedik a falvak „kegyéért”: gyümölcsstermesztésről értekeznek, a gyümölcsfák telepítéséről, kezeléséről, a termett gyümölcs védelméről, értékesítéséről. Terve szerint száz ilyen gyakorlati előadást tart száz Udvarhely megyei faluban. S az eladdig tartott gyűlésein *bizonyságát vette*, hogy a falvak népe jobban *megpártolta* az ő előadásait, mint korábban a választási népgyűléseket. Alig volt olyan gyűlés, amelyen háromszáznál kevesebben lettek volna. Ő mondta így, hogy: *bizonyságát vette* meg hogy: *megpártolta*, amint a város nagy gyümölcsösében sétáltunk ketten beszélgetve, miközben ő le-leszakított egy-egy neki gyanúsnak tetsző almafarügyet, s szétmorzsolva szemlélgette, még meg is szagolgatta:

– Nem, ma már nem megy másként, úgy kell vigyázni a gyümölcsösökre is, mint a szőlőkre. Permetezni, permetezni, permetezni kell...

Úgy tetszett nekem ez az ember a maga sajátos kifejezéseivel, kissé fontoskodó, tagolt előadásával (hiszen

láthattam: azt tart nekem is!), hogy róla mintáztam meg magamban „a mi újfajta politikusaink” típusát.

Ez adta az ekkor Székelyudvarhelyről írt negyedik riportom ötletét. *Alakíthatnánk egy új pártot is, jóemberek!* – írtam címnek enyhe célzással a Réthypártra. A második cím azonban már a Magyar Pártnak szólt. *Az új párt alapelve ez lenne: a tagoknak tilos képviselő- vagy szenátorjelöltséget vállalni. Osztothatna ezzel szemben inspektori címetek, úgymint: gyümölcsfainspektor, méhészeti inspektor stb.**

Gyerkes tanácsára kerültem hazafelé vezető utamon Székelykeresztúron át.

– Új iskola alakult ott, foglalkozni kellene vele. Nagy Endre az igazgatója, a kitűnő mezőgazdasági szakember... Egyetlen magyar földművesiskolánk! Érdemes rá, hogy *megpártolja* a sajtó.

A riport, amelyet az iskoláról írtam, akkor nem hatott túlzásnak, pedig olyasmit állítottam benne, hogy Keresztúrról forradalmasítják a székelyföldi mezőgazdaságot. A jelszó pedig, amit a cikkben kiadtam: „*A jövőért nem aggódni, hanem dolgozni kell...!*”

Beleolvasok most az utolsó kéziratlapokba, s mé-lázok egy kicsit fölöttük. Nézem ezt a hosszú időbeli (másfél éves) kanyart, s elmosolyodom. Hát hiszen van értelme ennek. Folyamatosan igyekezem ábrázolni, meg-érzékelteni egy hosszú lelki folyamatot, amelyben fel-ismertem a szolgálat jelentőségét. S éppen az újság-írásban! Sikerült ez? Talán. Igaz, inkább szálltam, mint gyalogoltam ebben a kanyarban. Siettem, túlságosan is. Bizonyára ez az a hiba, amelyet most érzek; és nyug-talan vagyok miatta. A sietségben ugyanis megfuta-modás is volt, menekülés a feladat elől. Meg akartam kerülni azt a másfél éves társadalmi és politikai bozó-tot, amelyen akkor át kellett vágnom magamat, hogy megtaláljam a szolgálat vállalásában jobbik énemet, Ez a bozótvágás ugyanis – benne voltunk ám mindany-

* Br. L., 1933. VI. 4.

nyian! – nemcsak színezte életünket, hanem alakította is egyéniségünket, jellemünket, magatartásunkat.

Ó, de az a politika! Szinte látom, hogy elhárítólag vagy éppen bosszúsan legyint az olvasó: érdekesebb volna az olvasmány nélküle! Tudom én ezt jól. Egyet-érték Tóth Bélával, aki tudomásomra hozta ezt az Alföld című debreceni folyóiratban. „Meg kell viszont mondanom – írta önéletrajzi visszaemlékezéseim első kötetének ismertetésében –, hogy rám ezeknek a politikai harcoknak a leírása kissé fárasztóan hatott. Mindez ma már a múlté, véglegesen elsüllyedt.”* De vajon reánk gyakorolt hatásaiban is elsüllyedt? És tanulságaiban is?

E hatások hitelességét és a tanulságok erejét pedig mégiscsak maguk az események hordozzák magukban. Belátom hát, hogy nem kerülhetem meg őket teljesen írásom hitelének veszélyeztetése nélkül. Am legyen fárasztó – hiszen az nekem is! –, de legyen benne e visszaemlékezésekben legalább annyi, amennyit én feltétlenül szükségesnek látok, mert közvetve tán – legtöbbször azonban inkább közvetlenül – ezek lökdöstek előre életem útján.

Azt azonban ígérem, hogy igyekszem érdekesen és – jelentőségük szerint válogatva köztük – tömören írni róluk.

Gyerünk vissza hát egy ilyen elkerülni próbált bozotos elejére.

* Alföld, 1971. 12. szám

A BOZÓTOKON ÁT

Gábor fiam születése után rövidesen újra költöztünk el az élelmes Vajda mészáros házából, amelynek én mázoltam ki a hálósobapadlóját, hogy ne legyen olyan, mint egy sakktábla! Laci bátyám ugyanis most már levelei mellett pénzküldeménnyel is figyelmeztetett, hogy nem lehet gyermekeket aszfalton felnevelni. „Ki-egyenlítette rendelési számláját”, amely tizenöt novel-láskötetről és száz példány *Vakvágányon*ról szólt – elméletben. Az összeg nagyobb volt a vártnál, mert bő-ségesen fedezni kívánta a postaköltségeket is.

Tartoztam ezért lelkileg annyival, hogy kívánsága sze-rint a Postaréten vagy a Fellegvár oldalában keressem az új lakást. Akadt volna éppenséggel a Postaréten is, de azt még a dollárküldemények birtokában is nehe-zen tudtam volna huzamosabb ideig fizetni. A Felleg-vár Óbrassóra néző oldalán azonban volt egy akkor alakuló utca, a Grigore Filipescu. Első részén csak az egyik oldalán voltak házak, a másik oldalon hirtelen lejtett be a talaj az óváros felé, költséges lett volna ott építkezni. Itt magas deszkapalánkok mögött öreg gyü-mölcsfák árnyékolták be az oldalas kerteket. Az utca másik vége egy akkor már felhagyott kőbánya mellett ereszkedett be a régi gyapjúmosó medencék felé, itt meg ezért nem épültek még megfelelő házak. Hanem a közép-ten, ott már városi formája volt az utcának, szép vil-laszerű új épületekkel. Aszfalt viszont nem volt egy talpalatnyi sem a közelben. A hely előkelőségét nem kellett tehát megfizetni, a lakások pedig szárazok vol-tak, egészségesek. És fák a közelben mindenfelé.

Itt találtam egy háromszobás lakást fürdőszobával. A ház tulajdonosa magas, egyenes tartású szász nagyszony volt. – Patríciumszármazék – tájékoztatott Halász Gyula bácsi, aki majdnem mindenkit ismert Bras-sóban. – Előkelő család, megbízhat sz bennük!

Így aztán megértettem, hogy a nagyasszony miért tekintette szász vagyonnak a házát még a férjével szemben is. Bizonyára családi hagyatékból építette. Férje jövevény voltát pedig elárulta a neve: Netoliczkának hívták. Csehországból származhatott Brassóba, ahol gyökeret vert, de csak szellemileg, vagyonban nem. A Honterus-gimnázium tanáraként hódított magának feleséget, hogy aztán behódoljon hódítottjának. Szerény kis vékonydongájú öregember lett belőle, elhárítóan intett, amikor vele próbáltam megbeszélni a bérlet ügyét. Nem, nem! Az a ház a feleségéé, ő fáradt az építtetésével is, a bérösszeget is neki kell majd fizetnem. Úgy, ahogyan megállapodunk... Az öregúr olyan tartásos szerénységgel fejezte ki tiszteletét a szász vagyon előtt, a nagyasszony pedig annyi bájjal fogadta ezt, hogy én is egyszerűen behódoltam mindkettőjüknek.

A háznak a földszintje volt kiadó. Emeletén egy nyugalmazott román őrnagy lakott, aki velem magyarul, Müller úrral pedig, aki a szoba-konyhás pincelakást bérelte, németül vagy éppen szászul beszélt. Mikor csodálatomat fejeztem ki e könnyedsége fölött, mosolyogva árulta el, hogy az osztrák–magyar közös hadseregben kezdte meg katonatiszti pályafutását. Müller úr nem mosolygott, amikor felvilágosított, hogy feleségével és három gyerekével hogyan került egy szász házban pont a pincelakásba.

– Csak ennek tudom megfizetni a bérét – mondta mogorván. Hadirokkantként került haza a háborúból; nehéz munkát nem vállalhatott, képzettségéből csak alacsony tisztviselői beosztásra futotta, s mert elégedetlenségét időnkint italozással csillapította, már nem is igen számíthatott jobbra. Mindezt persze csak később tudtam meg, akkor csak meghökkentett nyilvánvaló keserősége. Jó-e ilyen elégedetlen család feje fölött lakni? S neki is vannak gyerekei, nagyobbak, mint az enyéim! Hogy férnek azok meg egy szász ház udvarán a náluk kisebb magyarokkal? De a szerződést már aláírtam, s a patrícius háziasszony külön is hangoztatta – talán éppen ezért? –, hogy a másik két lakója is nagyon rendes, bizonyára összeférek velük.

Ilyen előzmények után került sor immár – ha jól

számítom s nem veszem bele odaérkezésünket – a negyedik költözködésünkre Brassóban. Ez azonban komolyabb volt minden eddiginél. Én a bútorszállító társzeker nyomában ballagtam végig a hosszú úton – egyik városrészből a másikba –, hogy szem legyen, ha netán lehullana valami vagy kicsúsznának a szekrények, ágyfők közé szorított zsákdarabok s a ledörzsölés veszedelme fenyegetné rajtuk a zománcot. Bérkocsin most már csak a feleségem „költözködött” a szolgálóleánnyal. Feleségem a hátsó ülésen ült gangosan, ölében pólyás csecsemőjével s oldalán kislányunkkal. Szemben vele ült a szolgáló, hogy előrehajolva könnyebben paskolgathassa csendesítőleg kíváncsian forgolódo kislányunk párnás kezecskéit. Érkezésünknek tanúi is voltak. Ugyanabban az utcában laktak Fűziék egy szobafürdőszobás-hallos „legénylakásban”, és Finta Zolti is egy bútorozott szobában. Feleségét Kolozsváron hagyta, úgy mondta: örökre, s helyette rádióvevőt szerelt magának fáradhatatlan kitartással. Hiszen vásárolhatott volna magának egy készüléket, akkor már részletre is kínálták, s ő egyedül magára költötte a fizetését, de azt mondta: most már *ő alkot magának társat*, nem bízza a vak véletlenre, hogy milyen kap. Füziné a gyermekekért jött fogadásunkra, Finta meg segíteni, ha szükségem lenne rá.

Így raktam új családi fészket, szándékom szerint most már hosszú időre. Úgy is rendezkedtünk be: hálószobánk a legnagyobb helyiségbe került, ott fért el legjobban a hét darabból álló és kispolgári ízlésre szabott bútorzat. A ház építetője talán az ebédlőt szánta ide, mert ajtó vezetett ki belőle egy csinos kis verandára, amely szinte csábított a fekete melletti kedélyes nyári csevegésre. Ebédlőnek, nappalinak a hálónak tervezett kisebb szobát neveztük ki, amelyből a fürdőbe nyílt az egyik ajtó, minékünk nagyon alkalmasan, mert nyilvánvaló, hogy ahol két kisgyerek van, ott a fürdőszobára van a leggyakrabban szükség. Ide került hát a Krizsántól kapott vaskos asztal és a melléje vásárolt székek. Minden jel arra vallott, hogy ott is marad huzamosabb ideig, mert Krizsán legényember lett közben, Ferenczy Noémi Berlinbe költözött mellőle, s úgy hír-

lett, hogy véglegesen. Nem lesz hát szüksége egyharmar nagyobb lakásra... A harmadik szoba volt a legkisebb, az épület sarkán. Ide került az én íróasztalom és egy heverő. Vettünk aztán bele még egy üveges ajtajú könyvszekrényt s később egy rádiókészüléket is a vele járó asztalkával. Nem is fért volna bele több semmi; illetve csak én még, amikor otthon voltam s magamra akartam maradni...

Nem az utcára nézett a ház, beépült a telek közepére, minden oldalról kert, helyesebben üdén zöld gyepes udvar vette körül, mert fa csak a szomszéd telken volt, onnan nyúlt át egy vastag ág. Ki is szemeltem, alkalmas lesz, hogy később hintát kössek rá a gyermekeknek!

Ezen a gyepes udvaron levegőztem egy kicsit, mielőtt munkába mentem volna egy napfényes nyári késő délutánon, amikor magános repülőgép húzott át a város fölött. Néztam, s úgy éreztem, hogy éppenséggel fölöttem búg, ha lezuhanna, pontosan reám esnék.

– Károly jön – villant meg az agyamban, de már nem is vettem komolyan a gondolatot; annak tulajdonítottam, hogy újabban sokat pletykáltak a volt trónörökös hazatérési szándékáról, sőt egyes sajtóhírek szerint ezt be is jelentette volna...

A szerkesztőségben a foglalkozással járó szokásos izgalmak mellett a beszédtéma Mikes *Erdély útja...* című cikksorozatának bejelentése volt. Vitáztunk is: nem tartottuk valamennyien ízlésesnek, hogy olyan rikoltóan népszerűsíti kiadóhivatalunk a lap munkatársait. Halász Gyula bácsi élcelődve jegyezte meg:

– Ezt azonban rendesen nem az érdekeltek kifogásolják, hanem a többiek! – Csak nem reám céloz? – borultam el. – Hiszen én kifogásoltam a *Vakvágányon* ízléstelen reklámozását is! Igaz, hogy nem a szerkesztőségben, hanem a kiadóban. S az is igaz, hogy az olvasók nem kifogásolták; talán már így is várják, hiszen amúgy is leszállítják magukban a nagy szavak értékét. A reklám tán akkor igazi, ha túloz! Szóba került a város fölött elszállt repülőgép is, de senki sem fűzött hozzá semmit, hallgattam hát én is.

Másnap aztán már mindenki „sejtette”, hogy milyen gép volt az, amikor beszaladt a jelentés: „Károly her-

ceg tegnap (1930. jún. 7-én), pénteken este tíz óra húsz perckor repülőgépen Bukarestbe érkezett.” Másnap pedig rendkívüli kiadásban adtuk hírül, hogy Károly herceg II. Károly néven levette a koronát Mihai fia fejéről, s nagyvajdai címet ajándékozott helyette. A királycserét azonban alkotmányos mezbe kellett öltöztetni, Maniu tehát lemondott, hogy a többségében nemzeti parasztpárti parlament Mironescu elnöklete alatt tartson királyválasztást. Sikeresen persze. Utána pedig Mironescu is lemondott, hogy Maniu most már a választott királytól kapjon új kormányalakítási megbízást...

Hogyan néztük e már nem is olyan váratlan fordulatot? Nem idegenkedtünk tőle. A gyermek-király helyett az ingatag régenstanács gyakorolta a legfőbb hatalmat. Most hát valóságos királyunk lett, aki mindjárt az első napokban magához hívatta a sajtó képviselőit, s ezek között éppen a magyar újságíróknak külön is megjegyezte: „Tudom, hogy a kisebbségek szeretnek engem.” Emellett számításba vettük azt is, hogy a liberális pártnak, amely lemondatta volt Károlyt a trónról és száműzetésbe kényszerítette, nyilván letűnik a csillaga, megszilárdul viszont a Nemzeti Parasztpárt helyzete, amely nemcsak nem akadályozta alkotmányos fontoskodással a trónfoglalást, hanem tán még – igazuk lehetett a liberálisok gyanakvó pártlapjainak – suttyomban elő is készítette. Egy szilárd, hosszú időre berendezkedő nemzeti parasztpárti kormány pedig talán csak megvalósíthat valamit annyiszor lobogtatott demokratikus kormányzási elveiből. Még az sem aggasztott különösebben, hogy Maniu szorosabb baráti köréből csak hárman jutottak tárcához az új kormányban, a miniszterek nagy része Mihalache parasztpártjából került ki. Nem baj az, ha a kormány tömegalapja inkább a parasztság, mint a nacionalizmussal fertőzöttebb erdélyi polgári és kispolgári elemek...

A kormány tartósságában azonban alaposan csalódunk. Négy hónap se telt bele s Maniu lemondott. Mihalache kapott először miniszterelnöki megbízást, de a királynak olyan „elvi és személyi feltételei voltak”, hogy nem vállalta az elnökséget, hagyta előtérbe ke-

rülni Mironescut, a királyválasztó parlament egynapos miniszterelnökét, maga meglegedett a belügyminiszterséggel, hogy megvédhesse prefektusait, főszolgabíráit, jegyzőit és községi bírót, mert ezek is rendszerint cserélődtek kormányváltások esetén. Így Maniu és régi kebelbarátja, Vaida-Voevod egyaránt kimaradtak az új kormányból, amely még mindig a régi parlamentre támaszkodott...

No, nem sokáig! Újabb félév s bukik ez a kormány is, hogy hosszú vajúdas után úgynevezett „tekintély-kormány” váltsa fel. Ebbe a kormányba Nicolae Iorga hozta be a tudós és közéleti ember, Argetoianu pedig az erő tekintélyét. Iorga miniszterelnök lett, Argetoianu pedig belügyminiszter, hogy biztosítani tudja az új választások megszervezését, helyesebben a párt választási győzelmét. Iorga ugyan tiszta választásokat akart, de az új prefektusok felesketésénél kijelentette, hogy „lehetne ő diktátor is, ha akarna”. Vigyázat hát, mert jaj lesz „a rendzavaroknak s a politizáló közhivatalnokoknak”.

A választásokon érzett Argetoianu keze, de azért érvényesült Iorga ígérete is abban, hogy hagyta jelölni – annyi idő után először – a kommunistákat is. Igaz, ott szerepeltek ellensúlyként – most már mint politikai párt – a vasgárdisták. A választási eredményekben a belügyminiszter tekintélye a kormányblokk közel negyvenkilenc százalékos győzelmében testesült meg, Iorga demokratikus türelme pedig abban, hogy a szocdemek (rendszerint a Nemzeti Parasztpárt hűséges támogatói, hiszen társszerzők voltak a gyulafehérvári határozatokban) ezúttal önálló listájának három százalékosnál is jobb eredménye mellett két és fél százalékot kaptak a Dolgozók Blokkja jelöltjei is. A Vasgárda nem kapta meg a törvényesen előírt két százalékot, s így kibukott a parlamentből. A Dolgozók Blokkjának öt mandátum járt volna, de őket viszont az összeült új parlament buktatta ki. Megsemmisítette, illetve elosztotta a mandátumaikat: hármat kapott az ötből a kormánypárt, egyet a parasztpárt, egyet a szocdemek. Az osztozkodás után Maniu bejelentette, hogy végleg kivonul a politikai életből. Nem, nem a tör-

vényesen szerzett kommunista mandátumok megsemmisítése miatt, hanem mert pártjának a legutolsó választáson aratott elsőprő győzelmével ellentétben most alig tizenöt százalékot „engedélyezett” Argetoianu.

Ám a tekintélykormány tekintélyéből se futotta többre egy szűk esztendőnél. Pedig igyekezett. A vasgárdisták garázda rendzavarásainak megfékezésére az igazságügyi minisztériumot átengedte Pop Valernak, akit a király bizalmi embereként kezdtek emlegetni. Erdély pedig, hogy csituljon a paraszti-kispolgári nyugalanság, amelyet Maniu sértődött visszavonulása váltott ki, külön minisztert kapott Coriolan Tătaru személyében, aki beköszöntő beszédében talált szavakat a magyar kisebbség nyugtatására is. „A román és magyar nép között sohasem voltak ellentétek – mondotta –, a két nép évszázadokon keresztül a béke és a megértés szellemében élt egymás mellett az erdélyi megyékben, és ha felmerültek látszólagos konfliktusok, ezeket a politikából élő urak boszorkánykonyháiban főzték ki.”*

Nyilatkozata azonban csak a független értelmiségiek körében váltott ki némi egyetértést mindkét oldalon. A miniszternek nem is nagyon volt ideje rá, hogy gyakorlatilag is tegyen valamit a pártpolitikai acsarkodás szelídítésére Erdély társadalmi életében. A Iorga-kormány éppen csak megünnepelte az első évfordulót, s már ment is, nem a saját akaratából, hiszen szilárd parlamenti többsége volt, hanem a király szeszélyéből. Utána Vaida-Voevod jött – Maniu nélkül; majd Maniu – Vaida nélkül, végül... De nem folytatom. Ez már igazán a történészekre tartozik. Most látom csak – írás közben –, hogy nekem már akkor is édeskevés érzelmi közöm volt a pártpolitikai élet e sűrű fordulataihoz. A hivatásos újságírói szakma izgalmain kívül semmi több. Ez pedig annyi csak, mint a kiránduláson a vizes rőzse keserű füstje, végül mégis a semmibe olvad... Nem izgágáskodtam a Magyar Párttal és bankkapcsolataival sem annyit már, mint azelőtt. Létezése értelmét még annyiban láttam, hogy a sűrű választáso-

* Br. L., 1932. I. 17.

kon alkalmat nyújtott a magyar tömegeknek nemzeti-ségi tudatuk kifejezésére. Ezt máshol aligha tehették volna meg: a népi politikai megmozdulások kibontakozására nemigen hagyott lehetőséget egyik kormány sem... Választási eredményei is csak annyiban érdekeltek, hogy bizonyították-e a természetes együvé tartozás érzését, vagy ellenkezőleg: nagyobb tömegeket sikerült-e kiszakítani közülünk a vetélkedő román polgári pártok ígérgető korteseinek.

Nincs is semmi jelentős vagy jelentéssé tehető személyes emlékem belpolitikai életünk e zavaros korszakából. Másfélék azonban nyomban rajzani kezdenek, mihelyt elmélázok: hogyan is éltük akkoriban mindennapi életünket? Emlékszem például, hogy Anna húgom esküvőjére (1931 őszén ment férjhez ahhoz a „szekeres legényhez”, akinek az előző évben nem volt szabad borralalót adnom) Wallich vegyeskereskedő szinte toladó szívességgel írt be vásárlási könyvünkbe egy hatszemélyes porcelánkészletet. Volt abban mélytányér és lapostányér, füles szószos csésze és fedeles levestál olyan, hogy a fedőbe vágott hézagon át kiállhatott a meregetőkanál nyele. Gondoskodott a szakszerű csomagolásról is, nehogy károsodás érjen a vasúti szállítás során. Jaj, nagyon kellett a kereskedőnek a pénz, amelyre elsejei fizetés után biztosan számíthatnak. Az én pénzem ilyen volt, mert nem nyugdíjas s nem is állami hivatalnok voltam, hanem egy jólmenő magáncég alkalmazottja...

A pénz ugyanis nagyon megszűkült. Az első külföldi (stabilizációs) kölcsön megszilárdította a lej értékét, de a vele járó külföldi ellenőrzés vigyázott a bankóprésre is, az államháztartás szigorú takarékoskodására is. A kereskedelmi élet és a vállalkozási kedv élénkítéséhez újabb külföldi kölcsönökre volt szükség. Le is kötöttük értük a vasúti és telefonhálózatunkat, de még a szabad cigarettára gyűjtás jogát is. Ez utóbbit a svéd Kreuger gyufatrösztnek. A telefonálás és az utazás drágaságát úgy szenvedte el a tömeg, hogy igyekezett minél kevesebbet utazni és telefonálni. A megdrágult (kétlejes) gyufa mellőzésére azonban eredetibb megoldásokat talált. Elszaporodtak a különféle, jórészt házi-

lag gyártott, fináncnemlatta öngyújtók. A fináncnálta ugyanis pecsétet kapott, amelyért igen magas díjat kellett fizetni. Önkéntes fináncok, csendőrök és rendőrök, adóhivatali tisztviselők vadásztak a „fekete” öngyújtókra: – Nincs, kérem, egy kis tüze? – Ha öngyújtóból lobbant a láng, már fogta is az illető a cigaretta felé közeledő kéz csuklóját, hegyes tekintettel firtatva az öngyújtót: – Le van ez pecsételve, kérem?

Jutalék járt a leleplezőnek a büntetéspénzből. Az egyenruhás rendőr, csendőr ugyan hamar kikopott az ilyen beugratásból, az önkéntes fináncok és adóhivatali tisztviselők ellen azonban csak a goromba udvariatlanság nyújtott védelmet: – Vegyen gyufát az úri Falun a meggyérült hozzáértő öregek oktatták ki a fiatalokat a régi acél-kovács tűzszerszámok kezelésére, a taplógomba kifőzésére, kipotyolására, szárítására. Erre kötelezővé tették a pecsétet az acélra is. Hát falun ugyan nem nagyon arathattak a beugratók, ott ismerik egymást az emberek, de azért az asszonyok cserépfazakakban kezdték hordozni a kölcsönkért parazsat, új értelemmel idézve vissza a már feledésre ítélt ráolvasó ígéket:

Tüzet viszek, ne lássátok,
Ég a házam, ne hagyjátok,
Ne nézzetek hátra,
Mert az ördög látja...

Erre a korszakra esik az apámmal folytatott tiszteletien s később meg is bánt vitám emléke is. Akkor még csak az elrendelt *moratóriumról* volt szó, de már emlegetni kezdték a *konverziót* is. Én persze csak a gergyói és csíki adósok tömegét láttam, s nagyon örvendeztem, hogy megszabadultak a peresítések költségeitől és az árverezések fenyegető veszedelmeitől. Apám a másik párton állott:

– Hát hogy? Én most már nem is kérhetem meg azt a pénzt, amit kölcsönadtam? – kérdezte felháborodva. – Én nem szedtem nagy kamatokat, én szívességet tettem, amikor kölcsönadtam a tulok árát egy megszorult embernek! S most még vissza se kérhessem?

– Mégis – mondtam én –, apám a tartalékjából adott egy olyannak, akinek semmije sem volt. S ha most visszakövetelné azt az összeget, amit kölcsönadott, tán két tulkot vehetne rajta...

– Ő meg most a markába kacag, hogy ingyen kapta azt, amit akkor az én pénzzel megvett? Hát ez igazság? – tromfolt vissza.

Akkor nem tudtunk egyetértésre jutni. Később én is rájöttem, hogy nemcsak olyan adósok vannak, akik bankoknak tartoznak, hanem adós bankok is, amelyek kisemberek betétjeinek a visszafizetésére kaptak moratóriumot, később meg egyezkedési lehetőséget. Csoportonként kerestek fel a szerkesztőségben brassói családleányok, hogy ők most már mit csináljanak, kelenyűnkre gyűjtögették pénzeckéjüket, s most oda az egész, későn ébredtek, a bank már lehúzta a redőnyt, beszüntette a kifizetéseket, mire ők betétjeikért jelentkeztek. Volt köztük olyan is, aki ötévi szolgálóskodása egész eredményét látta veszélyben forogni...

Aztán találkoztam Háromszéken olyan jómódú gazdával, aki nagyon elégedett volt. Okosan fektette be a banktól felvett, kölcsönt, a kamatokat tőkésítette (szívesen benne volt a bank, mert volt fedezet elég), s most úgy alakult a helyzet, hogy a befektetés értéke megnőtt, az adósságtól pedig könnyen megszabadul...

Hát hiszen éppen ezek a tapasztalatok vezettek rá, hogy a szövetkezeti összefogás tervét kezdjem dédelgetni magamban. De egy olyan szövetkezését, amelyben benne legyenek azok a gondolatok, amelyeket Benedek Elek kötött a lelkünkre élete utolsó szakaszában, a Brassói Lapokba írt cikkeiben: a város és a falu kézfogása, az iskolán kívüli népnevelés, a falu művészetének felkarolása, művelődési törekvéseinek tevőleges megbecsülése... Legyen benne Balázs Ferenc alázata is, amelyet ő a szolgálat értelmében avat hősiességgé. És legyen benne Laci bátyám hazasugárzó álmodozása, amely azóta is folyamatosan tart, amióta együtt látogattuk meg az első és igazi otthont, a mikházi családi házat. Igaz, ez a sugárzás – talán azért, mert olyan messziről jön – valóban olyan, mint a derűs álom, amelyben minden olyan nagyszerű, amely-

ben minden vágy könnyű szárnyon repül a célba. Metszeni kell a szárnyából, hogy ne maradjon a levegőben, hanem szálljon le a földre. A mikházi vízmű például álom marad, nem száll le a földre. Sűrű levelezéssel metszegettem a szárnyából. Laci terve szerint a Peres patakot kellett volna befogni úgy, hogy megtöltse vízzel a temető dombja alatt emelt víztornyot. Még a helyet is megjelölte. Van ott nekünk egy kis kertünk, a neve is *Kerítés*. Az elég magasan van a Nyárad mellett épült falu házához viszonyítva. Lehet majd fürdőszobákat is építeni... – Nem megy ez, Laci – aggódtam a válaszomban –, kevés vize van a Peresnek, némely nyáron teljesen kiszárad. – Igen, de csak azért – válaszolta –, mert hosszú útján a Bekecstől a faluig elpárolog. Főnt kell befogni, mindjárt a forrásánál, és csöveken lehozni a víztoronyig. – Ó, ez annyi hivatalos hercehurcával járna – kedvetlenítettem őt is, magamat is –, hogy gondolni se merek rá. Gondold el, két falu határán át hozni a csöveket s felturkálni száznál is több gazdának a földjét! Még közigazgatási segédlettel is nehéz, azt pedig én aligha kapom meg. Ami pedig a fürdőszobákat illeti, hát azokra aligha tart igényt a falu többsége. Ha pedig nincs rá igényük, láncos-kamrává avatják hamarosan, még ha mi magunk csináljuk is meg nekik.

Erre a levelemre későn jött válasz. Időre volt szüksége az álomnak, hogy a földre szálljon. De leszállt. Laci lemondott Mikháza vízművesítéséről a szomszéd falu, Kendő javára. Emlékszik gyerekkorából – írta –, hogy milyen gyakori Kendőben a hastífusz. Ezt csak a fertőzött víz okozhatja. És arra is emlékszik, hogy a falut körülvevő dombok között több forrás is van. Ezeket vezessük be csöveken a faluba, csináljunk vagy tíz csörgőt. Erre elég a falu népének hozzájárulása. Ő fedezi a csövek, a csurgók árát és szereltetését, a földmunkát végezzék a falusiak!

Csiszár Lajos marosvásárhelyi építőmesternek írtam az ügyben, akit annyira meglelkesített bátyám példája, hogy melléje tette a magáét: megtervezi, megszervezi és ellenőrzi a munka végrehajtását – ingyen. Megörvendtem, hogy így én felszabadulok egy falu gondjától

a sok falú ügye javára. Nem is töprengtem sokat, rábíztam az egészet. Nekem így – látszólag legalább – csak annyi feladatomban maradt, hogy átutaljam Laci pénzküldeményeiből az igazolt számlák összegét, Lacinak meg annyi, hogy összegyűjtse a munkálatokra szánt összeget, mert abban egyetértettünk mindketten, hogy nem hajszolhatjuk András sógort a törlesztésekkel olyan iramban, ahogyan a megkezdett munkálatok esetleg nyelik majd a pénzt. Csiszár Lajos azonban nagyon elfoglalt ember volt. Mestersége mellett politizált is, hol Bernády György, hol a Magyar Párt oldalán. Szerepet játszott a városi tanácsban, s ha jól emlékszem, a református egyházközség presbitériumában is. Ingyen vállalt munkát pedig nem illik sürgetni. Így aztán évek teltek, amíg odáig jutottunk, hogy a helyszínen végzett felmérések alapján elkészült a terv és a költségvetés, s én megkezdhettem az érkező számlák kiegyenlítését Rosmann Izsák vasudvarának az acél- és vasanyagért, a dicsőszentmártoni Hercules téglá- és kerámiagyárnak pedig a rendelt agyagcsövekért. Csiszár Lajosnak ekkor újra időt kellett szakítania, hogy kiszálljon a faluba s megbeszélje a gazdákkal az anyag hazaszállítását szekerekkel. Kátai Ferenc bíró vállalta, hogy elrendez ő mindent, csak izenjen a mérnök úr, hogy mikor menjenek. De Csiszár csak nem izent, mert nem látta biztosítottak még a kendőiektől vállalt önkéntes munka előírás szerinti megszervezését. A sok huzavona elkedvetlenítette a falusiakat. Már gyanúsították is a „mérnök urat”, hogy a maga kezére dolgozik, a megvásárolt vascsövek használtak, rozsdásak, elment az egésztől a kedvük. Papp Ferenc mikházi körjegyző figyelmeztetett levélben, hogy „már-már úgy áll a dolog, inkább visszalépnek mindentől, semhogy Csiszár nekik holmi rongy anyagból valamit tákoljon s a sok pénzt zsebre vágja ingyen”. Közölte azt is, hogy immár ő se tudja rajta tartani a szemét, mert megy nyugdíjba, s más faluba megy papnak Nemes József tiszteletes is, jó lenne hát, ha „személyes megjelenésemmel” minél hamarább véglegesen elrendezném az ügyet.

A személyes megjelenés csak Csiszárnál történt meg, Marosvásárhelyen. A vascsövek a Rosmann-vasudvaron tényleg riasztóan rozsdásak voltak: sokáig vártak – hiába – az elszállításra. Olyasféle hiba azonban, amire a kendőiek gyanakodtak, nem derült ki az építész tájékoztatójából és elszámolásából. Mit tegyünk hát? Ő úgy vélte, a falusiak azért idegenkednek a vízvezetéktől, mert félnek, hogy sok bajuk-költségük lesz majd vele, ha meghibásodik. Ő vállalja, hogy a már megvásárolt anyagot értékének megfelelően eladja. Károsodás nem lesz, a kapott hetvenezer lejt pedig fordítsuk kutak fúrására a falu népétől megjelölt helyeken. Így legalább megszűnik a viszály is, ami azért keletkezett, mert a költségvetésben előirányzott csömmennyiség miatt a csurgók és itatóvályuk számát sem lehetett közmegelegedésre elosztani.

Megírtuk ezt mind a ketten Lacinak, hogy javaslatunk meggyőzőbb legyen. Mondhatom, nagyon megkönnyebbültem, amikor hozzájárult. Csak annyit jegyzett meg, nem gondolta volna, hogy annyi bajjal jár a közjóért tenni valamit! Reméli, hogy az én szövetkezeti kezdeményezésem kevesebb bonyodalmat s több eredményt hoz majd...

Nem hiszem, hogy akart szemrehányás rejtőzött volna e sorok mögött, én mégis úgy éreztem: bizony jogos volna, ha az lenne. Nagyon elhanyagoltam a kendőiek ügyét. Nem minden önteltség nélkül úgy éreztem, hogy szélesebb, átfogóbb, jelentősebb az én elgondolásom a népi szövetkezeti mozgalommal. S abban, amikor testet ölt, sokkal több lesz a Laci igazi szándékából is, mint amennyi a kendői kutakban egyáltalában elérhet.

Kerestem hát folytonosan az eszmei elgondolás gyakorlati tartalmát. S közben féltettem lapunkat. Nemcsak azért, mert rajtam és családomon kívül annyi embernek biztosított még tisztességes megélhetést, hanem azért is, mert egyre inkább benne láttam azt a hatásos eszközt, amellyel dédelgetett elgondolásomat megvalósíthatom.

A Brassói Lapokat, legalábbis egyelőre, nem fenyegette a gazdasági válság viharzása. Talán még jót is tett neki: szaporította az olvasók számát. Az ember természetéhez a megrendülés, a gyász is hozzátartozik. Ez a magyarázata annak, hogy gondosan elolvassuk és eltesszük (sok helyen meg is gyűjtik!) a címünkre érkezett partecédulákat. Még tán meg is bántódunk, ha a gyászolók elfelejtkeznének gyászjelentést küldeni, noha mi is az eltávozott ismeretségi köréhez tartozunk.

A gazdasági válság áldozatairól a hírlapi közlések pótolták a gyászjelentéseket. Gondoskodtunk is róla, hogy tudósítóink hetenkint legalább egyszer csokorba gyűjtsék a hét fizetésektelenségeit, boltbezárásait, csődjeit. Azokba a városokba, ahol gazdag aratása volt ilyenekből a válságnak, felemelt példányszámot küldött a kiadóhivatal. Kétszeres példányszámot küldtünk például egész Csíkba akkor, amikor *Gyilkol a gazdasági válság* címmel arról számolt be tudósítónk, hogy egy hét alatt hárman lettek öngyilkosok Csíkszeredában, László József fűszeres, Timár Béla asztalos és Zahári Bernát fakereskedő. Tudósítónk halmozta is még a szomorú adatokat: hivatalos közlés szerint az utolsó egy hónap alatt nyolc üzletet csuktak be és két üzem zárta be kapuit Csíkban. A madéfalvi gépjavitó műhely hatvan munkása pedig azt panaszolja, hogy egy év óta csak ezerötyszáz lejt keres havonta a régebbi hatezer helyett. Vítették a lapot az adótragédiákról és a munkanélküliek tüntetéseiről szóló híradások is.

Országos példányszámemelést igényeltek az olyan általánosabb jellegű híradások, mint például az, hogy Erdélyben a jegyzők hónapok óta nem kaptak fizetést. Hiszen jobban tudták, illetve érezték ezt maguk a jegyzők, mégis olvasni is akarták. Erdélyben akkor még sok volt a magyar jegyző, tán azért is került először rájuk a sor az áldozati adózásban, amely később általánossá vált... De mindezeknél nagyobb szenzációt keltett, mert általános megrendülést váltott ki a mögötte leleselkedő nagy romlás megsejtése, amikor egy kormányrendelet azonnali letartóztatással fenyegetett meg mindenkit, aki a bankbetétek kivételére izgat. Ki

dönti el, hogy a jóakarátú figyelmeztetés vagy baráti rábeszélés nem izgatás-e? S rövidesen rá tán készere-sére kellett emelni a példányszámot, mert azt adtuk hírül, hogy a legszilárdabbnak tartott Marmorosch-bank is benyújtotta kényszeregyezségi kérelmét...

A gazdasági vihar tehát a mi vitorlánkba hajtotta a szelet, s mi egyébként is bízunk nagyon rátermett (majdnem az írtam: zseniális) igazgatónkban. Öccse, Kahána Samu és a marosvásárhelyi Bernáth Ernő segítségével olyan lapterjesztő szervezetet épített ki, amelynek utolsó láncszemei – egy kis túlzással – a máramarosi rikkancsok voltak. A fő szervezők egy-egy nagyobb kerületet kaptak, s jövedelmük úgy nőtt, ahogyan területükön az eladott példányszám, minthogy százalékos jutalék volt a fizetésük. De megtérítette a cég a szervezésre fordított utazásaik költségeit is.

Kétségtelen, rátermettsége mellett szerencséje is volt a kiadónknak. A nyomda korszerűsítését még a gazdasági válság előtt megkezdte. Bukarestben bizonyára volt már, de Erdélyben hozzánk érkezett (tán Németországból?) az első három Linotyp szedőgép. Kipróbálásuknál az egész szerkesztőség ott csodálkozott Havlin tördelő, Pozsár és Juhász gépszedők háta mögött, olyan „okosak” voltak ezek a gépek. De hamar melléjük okosodtak a kiöregedett Tipografokon tanult gépszedők is. – Azokon óvatosan „szóttuk” a szöveget, ezeken meg elegánsan „kibillegetjük”... – mondták elégedetten. Valóban, az öreg Tipograf, nyitott bel-sejében a sok feszülő dróttal, a leginkább szövőszék-hez hasonlított.

A könnyed billegetés s az egy-egy oldalmozdulattal kiváltott kész szövegsorok ólomba öntése olyan termelékennyé tette a munkát, hogy a három géppel akár három lapot is kiszedethettünk volna. És vártuk már az új rotációs gépet is. Ez meg az egyre emelkedő példányszámot nyomja ki a régi és megzötyögösödött rotációs fáradt zörgésének-szuszogásának negyedrésznyi ideje alatt.

Szerencse is lehetett – mondom –, hogy a korszerű lapnyomdát (elsőnek Erdélyben) még a gazdasági válság tetőzése előtt sikerült megteremteni, de azt már,

hogy ennek segítségével még a legnagyobb pénztelenség idején is sikerült kicsalogatnunk a garast az olvasók zsebéből, ma is úgy látom, igazgatónk kivételes rátermettségének köszönhetjük. A riadt takarékoskodás ideje nála igen rövid ideig tartott. Két ízben fogadta el a kolozsvári lapok ajánlatát, hogy közös megegyezéssel korlátozzuk az ünnepi (karácsonyi, húsvéti) számok terjedelmét, egyik se igyekezzék víz alá nyomni a másikat. Ez a megegyezés később valóságos kartellé szigorodott az 1930. év közepére. Új kollektív szerződést követeltek a nyomdászok, s mert a kiadók a gazdasági válság hangoztatásával próbáltak kitérni minden béremelés elől, sztrájkba is léptek. A huzavona tovább tartott egy hétnél, s hogy nem tartott még tovább, azt éppenséggel a Brassói Lapoknak köszönheték a nyomdászok. Bennünk, s nemcsak a nyomdászoknak drukkoló szerkesztőségben, hanem a kiadóhivatalban is, nagy volt a megegyezési hajlam. Aligha tévedek tehát, ha ma is úgy látom, hogy a béke végül is Kahána engedékenysége folytán jött létre. Azért merem ezt állítani, mert azt már mi, a szerkesztőség tagjai is sokalltuk, hogy a nyomdászoknak sikerült megszerezniök (vagy tán megtartaniok?) a nyomdai korrektori állásokat is. (A bosszantó sajtóhibák ugyanis sok mérges vitát váltottak volt ki az újságírók és a nyomdászok között. Ezekben igen sokszor végül is a kézirat bizonytalansága marasztaltatott el mint a hiba forrása!) A megegyezést *Béke a nyomdásziparban* címmel jelentette be egy közlemény, miután a lap elején így mentegettük magunkat a *kényszernémaságért*: „Több mint egy hét óta *rajtunk kívül álló okok* miatt nem szólhattunk a Brassói Lapok olvasóihoz...” A közlemény alatt, amely a „békét” bejelentette, három aláírás volt: Brassói Lapok, Ellenzék, Keleti Újság. (E két utóbbi kolozsvári lap volt.) Ezekről különítettük el hát magunkat a lap elején közölt külön szerkesztőségi mentegetőzéssel. Egyetértett azonban velünk az igazgatóság is, mert többé nem fordult elő fogózkodás a kolozsvári lapokkal. Ezek a riadt takarékoskodás útján később odáig jutottak, hogy gyakran a szerkesztőségek havi járandóságát sem tudták rendesen fizetni, csak részletekben s az éppen

behajtani sikerült előfizetési és hirdetési díjak arányában, ha nem éppen maguk a szerkesztők jártak a hirdetési díjak után, hogy valami pénzhez jussanak.

A mi igazgatónk tán a hetes kényszerhallgatás kárvallása következtében nem az ijedő takarékoskodás, hanem az újabb befektetések útján indult el.

Igaz, előbb bebiztosította magát egy újabb kényszernémaság veszedelmével szemben. Bejelentette a szerkesztőségnek, hogy a nagy pénzsűke miatt nem tudja biztosítani a régi „nagy fizetéseket”. Defláció van, tehát a vállalatnak és alkalmazottainak együtt kell viselniük. A lap háta mögött nem állnak sem nagytőkések, sem társadalmi közületek, hogy megkönnyítsék a válság átvészelését. A fizetés csökkentések tehát elkerülhetetlenek. Ha belenyugszunk, vállalja az új fizetések pontos folyósítását minden hónap elsejére. Nem vállalhatja azonban teljes bizonyossággal abban az esetben ezt, ha többen közülünk megterhelik a vállalatot a felmondási időre járó követelésekkel. Ez is megingathatja a vállalat pénzügyi egyensúlyát.

– Mindnyájan egymásért! – adta ki a jelszót. – Különbben bizonytalanná válik mindnyájunk kenyere...

Találónak éreztük a jelszót, nem nagyon firtattunk a háta mögé. Az ő kenyere egy modern nyomda birtokában talán nem is lenne olyan bizonytalan – gondoltuk megszeppenve, s eszünkbe se jutott, hogy nem sokat érnek a gépek, ha nincs mit termelni velük. A miénk azonban nagyon is az, abban nemigen lehetett kétségünk. De befolyásolt a behajlásra az is, hogy továbbra is „társult félnek” tekintette a szerkesztőséget: mi csináljunk jó lapot, hogy vegyék az olvasók, ő vállalja a felelősséget az anyagiakért... Egy ilyen társulásban ne osztoztunk volna az ő felelősségében is? Hiszen ő is vállalta a mi szellemi függetlenségünk kockázatát, ennek nemegyszer bizonyosságát adta...

A nyomdászok egy hétig sztrájkoltak, mi három napig csak vitáztunk, aztán beletörtünk még abba is, hogy az új fizetéseknél egyénenként alkalmazza a méltányosság elvét. Ez lehetőséget nyújtott neki, hogy egyeseknél kivételezzon, de erkölcsileg kötelezte a családi helyzet figyelembe vételére is. Rám mindkét szempont ked-

vező volt, a családi különösen: két-kisgyermekes családot tartottam el! Ennek ellenére az én fizetésem is kétharmadára csökkent, a többieké jórészt még ennél is nagyobb arányban.

A szerkesztőség betörése után az igen népes kiadóhivatal már behajlott engedelmesen.

És ekkor megkezdődött a zseniális lavírozás a gazdasági és az ezzel szükségszerűen együttjáró politikai viharok veszedelmes szirtjei között. Igazgatónk nem szűkített a lap terjedelmén, árát azonban leszállította három lejre. Nem a kevés öt lejre utazott, hanem a sok háromra. De miért ne utazhatna a még több egy lejre is?! Így született meg a négyoldalas Népújság egy lejért. A siker akkora volt, hogy újabb ötletek megvalósítására biztatott. Régi legenda volt a kiadók s újságírók között, hogy az igazi országos jellegű magyar lap az ország fővárosában, Bukarestben van a helyén. A mi igazgatónk ebben nem volt olyan biztos, de vallotta, hogy a „helyi lap”-nak van külön varázsa az olvasó előtt. Bukarestben naponta több magyar megfordul, mint Kolozsvár egész magyar lakossága, miért ne adhatnánk ezeknek a Brassói Lapok mintájára Bukaresti Lapokat? De nem akart egyelőre nagyot markolni, nehogy esetleg keveset fogjon. Próbából előbb csak – alig kiegészítve valamicske bukaresti híryanaggal – a címet (lapfejet) cserélte át Bukaresti Lapokra az oda küldött példányokon. A Brassói Lapok ment hát Bukaresti Lapok néven a fővárosba, itt azonban rajta volt a „helyi lap” varázsa is, nőtt a helyileg eladott példányszám, de ami ennél is fontosabb volt, a bukaresti cégek, kereskedések szívesebben hirdettek benne, különösen ha közölték velük, hogy bár a „helyi lapban” olcsóbb a tarifa, azért a hirdetés esetleg benne lesz a Brassói Lapokban is.

Bevált hát ez az ötlet is. Annyira, hogy most már igazgatónk komolyan foglalkozott a gondolattal: valóban létrehozza a „legendás” nagy bukaresti magyar lapot. Ez is Brassóban készülne persze, de szerkesztősége volna Bukarestben is, Brassóban is, hiszen a bukaresti szerkesztőség írott anyaga négy óra alatt Brassóban van, a telefonösszeköttetés pedig szinte állandó lehet. Ezt

azonban már mégsem tudja megoldani „három lap – egy szerkesztőség” alapon. (A krajcáros Népújság ugyanis mindössze két embert kapott, anyaga jó részét a Brassói Lapok már használt szedéséből emelték át!) Az új Bukaresti Lapoknak különben is a hazai magyar újságírás legmagasabb színvonalát kell majd jelentenie. És öt lej lesz az ára, hogy ilyen is legyen a lapjaink között a háromlejes Brassói Lapok és az egylejes Népújság mellett.

Tán már ennek az új lapnak az előkészítéséhez tartozott, hogy „megszerveztük” külföldi „szerkesztőségeinket”, s ennek a hírért megfelelő tálalásban közöltük is olvasóinkkal: „...Bécsben, Berlinben, Párizsban, Budapesten szerkesztőségeket állítottunk fel. A budapesti őrhelyet Mikes Imre foglalja el. Mellette ott lesz Móricz Miklós... Berlieni szerkesztőségünk vezetésére a kitűnő Dienes László dr.-t (a Korunk alapítóját és volt szerkesztőjét) kértük fel... Párizsban Mándy Ilona, Genfben Seidner Imre folytatja munkáját...”* Bukarestben Farkas Aladár mellé az erdélyi újságírás egyik legkiválóbb munkását, Benamy Sándort állítottuk. S ugyanebben a cikkben jelentettük be (a szerkesztőség és a kiadóhivatal együttes aláírásával), hogy következő vasárnapi számunkban kezdődik Mikes Imre hatalmas riportja *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig* címmel; s hogy „mindazok, akik elsejétől előfizetnek, ebben a hónapban díjtalanul kapják a lapot”.

Az igazi Bukaresti Lapok (külön bukaresti szerkesztőséggel a Bul. Schitu Măgureanu 21. alatt) hosszú előkészítés után született meg. Az előkészítést üzletileg igazgatónk és a kiadóhivatal végezte, eszmeileg mi, vagyis a szerkesztőség, amelyet viszont az események taszigáltak előre – a radikalizálódás útján, ahogyan magunk is mondtuk és írtuk. Szinte fitogtatva jelentettük ezt be – megint csak a szerkesztőség és a kiadóhivatal együttes nyilatkozatában – 1932 nyarán. A kiadó ígéretése mellett a szerkesztőség szava fogadalmként hatott: „A magyar nyelvű kisebbség progresszív lapja lesz a Bukaresti Lapok.” Aztán meg is ér-

* Br. L., 1930. VI. 19.

veltük, hogy miért kell ilyennek lennie: „Az a hang, amelyet ez a nagy magyar bukaresti lap hallat, csak progresszív, és az a célkitűzés, amelyet programjának vall, csak radikális lehet. Azt a jobboldali előretörést, amely ma egész Európát elborítja, csak a baloldal védekező frontja tartóztathatja fel. És ennek a defenzív akaratnak magyar sajtója a Bukaresti Lapok lesz, amelynek az a meggyőződése, hogy a lelkek és felfogások progresszív szolidaritásán a reakció rohamainak meg kell törniök.”*

Füzi fogalmazta a programot, de mindnyájan egyetértettünk vele. Mi aztán igazán tudtuk, hogy mi minden gyűlt össze már akkor az idézett mondatokban. Át-estünk már a nemzeti parasztpárti kormányzaton, sőt Iorga tekintélykormányán is. Mindkettő rajtunk hagyta a keze *nyomát*. A *Rendtörvényt* például a nemzeti parasztpárti kormány szavaztatta meg, és Iorga belügyminisztere alkalmazta először – ellenünk. De ennek annyi érdekes és a korra jellemző előzménye és fordulata van, hogy érdemes hosszasan foglalkozni vele.

A Rendtörvény a sajtószabadság ellen irányult. Kétévi börtönt irányzott elő mindazokra, akik bármilyen módon (közlemények, röpiratok, újságok, köriratok, plakátok útján vagy élőszóval) *hamis híreket* terjesztenek. A hírek hamisságát természetesen a kormány-szervek állapították meg. Emellett törvényesítette az új törvény a lapelkobzást, amelyet ugyan azelőtt is gyakoroltak, de legalább törvénytelenül. A törvény ugyan – a kormánypárt megfogalmazásában – a diktatúrára való szervezkedést s a jobboldali uszítást kívánta akadályozni, de senkinek eszébe se jutott alkalmazni, amikor a jobboldali sajtó pártolólág, a baloldali figyelmeztetőleg közölte a hírt, hogy a különböző sovinszta és fajvédő csoportok egyetlen szervezetbe tömörültek, amely Vasgárda névvel kívánja jelezni erejét, kapitánya pedig a már jól ismert diákvezér, Zelea Codreanu. Igaz, a hír nem volt *hamis*, megerősítette egy másik diákvezér, Taşleanu is, aki egyébként Vaida-Voevod akkori belügyminiszter kabinetfőnökeként húzott álla-

* Br. L., 1932. VII. 14.

mi fizetést. Nem titkolta kapcsolatait a „kapitánnyal”, inkább mintha büszke lett volna rá. Közölte az újságírókkal, hogy valóban Zelea Codreanu „adta ki a jel-szót a tömörülésre”.

– És mi a célja a Vasgárdának?

– Harc a munkásmozgalom ellen – válaszolt a kabinetfőnök habozás nélkül. – A Vasgárdában egyesülni fognak az összes diákegyesületek...*

Taşleanut nem csapták el a nyilatkozata után. A belügyminiszter egyelőre nem találta politikailag károsnak kabinetfőnöke kapcsolatát a diákmozgalommal. Módosult némileg a véleménye négy hónap, múlva, amikor a vasgárdista diákok revolveres merényletet követtek el Anghelescu belügyi államtitkár ellen, aki – talán minisztere tudta nélkül – nem könnyítette meg nekik eléggé a szabad szervezkedést. A merénylet (nem volt halálos) a belügyminisztérium épületében történt, ott is fogták el a három revolverhóst. Nem titkolóztak, hamar elárulták, hogy mindhárman tagjai az Öntudatos Románok Egyesületének. Egyikük, Beza diák az egyesület elnöke s egyben tagja a Vasgárda vezetőségének is. Nem hazudtak. A merénylet után három nappal Zelea Codreanu falragaszokon jelentette be, hogy teljes erejével megvédi Bezát. Letartóztatták erre őt is, a belügyminiszter pedig végre megszólalt és kijelentette: „Itt az ideje a legszigorúbb intézkedéseknek!” – és felfüggesztette Taşleanut, akiről kiderült, hogy szoros kapcsolatot tartott a felbujtókkal, sőt anyagilag is támogatta őket bizonyos belügyminisztériumi alapokból.

Szigorú intézkedéseket követelt a király is. Jó oka volt rá: Zelea Codreanu hívei „Öfelsége”-ként éltették kapitányukat Galați megyében, ahol valóságos harci felvonulást rendeztek. A következő hónapban azonban a törvényszék nem talált „törvényes alapot” Zelea Codreanu elítélésére, s csak az ügyész fellebbezése tette lehetővé, hogy tovább is zár alatt tartsák. A baloldali sajtó újra Vaida-Voevod belügyminisztert vette célba, „beteges optimizmusát” hányta a szemére, amely miatt lehetségessé vált, hogy a szélsőséges nacionaliz-

* Br. L., 1930. III. 30.

mus társadalmi tényezővé dagadt, az Ordinea szerint pedig „Zelea Codreanu Vaida belügyminiszter speciális engedélyével a zsebében végezte munkáját.”*

A baloldali sajtó helyesen értékelte, hogy a jobboldali szélsőség társadalmi erővé dagadt: a hónap végén a tábla is felmentette Zelea Codreanut, s azonnal szabadlábra is helyezték.

Ez az év azzal zárult (az év utolsó napján közölte a Brassói Lapok), hogy a Vasgárda politikai párttá nyilvánította magát. Vezetőségéből Zelea Codreanu mellett Macridescu tábornok, Traian Braileanu egyetemi tanár, Moța Georgescu és Zisu lelkészek nevét hozták nyilvánosságra.

A Vasgárda ilyen módszeres előretörése persze nem volt független a külpolitikai helyzet alakulásától. S mi emiatt szorongtunk inkább, mert ennek tulajdonítottuk belügyminiszterünk engedékeny megértését a vasgárdista mozgalom iránt. Első oldalon, háromhasábos nagy címmel jelentettük a riasztó hírt, hogy *Németország a jobboldali reakció karjaiba vetette magát, győzött a jobboldali diktatúra gondolata!* De ugyanabban a cikkben, egy alcímben legalább, kiemeltük azt is, hogy „*a baloldali szélsőpárt, a kommunisták is előretörtek*”. Bizonyos, hogy elsősorban önmagunk, a szerkesztőség megnyugtatóra tettük ezt. Persze nyugtattuk ezzel a polgárság jó részét is: nem, nem lesz hitlerista diktatúra Németországban, nem engedik a kommunisták. Hiszen ugyanerre a következtetésre jutott berlini szerkesztőnk, Dienes László dr. is, aki hat cikkből álló sorozatban elemezte ki a németországi választások társadalmi háttereit. Ideiglenesen tán meg lehetett téveszteni a német tömegeket – fejtegette –, de hamarosan ráébrednek, hogy Hitler pártjának „szocialista” jelszava csak álcázása a jobboldali reakciónak. A következő választásokra nem jösz újra százhetven képviselőt a náci pártnak – fejtezte be fejtegetéseit.

Nálunk a polgári kormányzatra sajtóságos hatása volt a németországi választási eredményeknek. Inkább az riasztotta meg, amivel mi az alcímben vigasztalódtunk.

* Br. L., 1930. VIII. 1.

Az, hogy a kommunisták is előretörték! Le kell törni mind a két szélsőséget – határozta el magát a nemzeti parasztpárti kormány; s Vaida-Voevod belügyminiszter, akinek védelme alatt a Vasgárda politikai tényezővé serdülhetett, most csapkodni kezdett. Lepecsételtette a Vasgárda toborzóirodáit, majd elrendelte egész vezérkara letartóztatását. Aztán nyilván azért, hogy öklöt mutasson balfelé is, rá pár napra rendőrbotokkal és puskatussal verette szét Kolozsváron a munkanélküliek békés tüntetését, amelyről a kormánypárttal szövetséges szociáldemokrata párt megpróbálta ugyan lebeszélni a munkásságot, de nem sikerült neki. Hiszen éppen ezért volt a vérre menő rendőri erőszak: ha a szocdemek ellenére történt, nyilván a kommunisták szervezték a tüntetést!

A Vasgárdával szemben azonban (talán nem is Vaida-Voevod akarata ellenére) a kormány veszített csatát. Az ítéletábla felmentette a letartóztatott „vezérkart”. Igaz, az ítélet után a király megvonta a bizalmat a nemzeti parasztpárti kormánytól, de a nyomába lépő tekintélykormány választási hadjáratában a Vasgárda már mint bejegyzett politikai párt szerepelt, s vezérei „a kapitány” választási programja alapján toborozták a választókat. Mi volt ez a program? Röviden így foglaltuk össze lapunkban: „A zsidók elvesztik állampolgári jogait, ugyanez a sors vár a kisebbségekre, ha nem olvadnak be.”* És Zelea Codreanu a kis pártok és alkalmi csoportosulások egész sorát szervezte be a maga választási blokkjába. Benne volt a Moldovai Kisgazda Párt (elnöke Neculcea ezredes), a Beszarábiai Keresztény Néppárt (elnöke Negru földbirtokos, volt államtitkár), a Munka Jogvédő Ligája (elnöke Milozi), a Kisiparosok Országos Szövetsége (Erdély nélkül, elnöke Samoia iparos), a Bőripari Szövetség (elnöke Petringenariu), az Erdélyi Keresztény Szociális egyesület (elnöke Giurgiu kolozsvári ügyvéd), a regáti Cukorrépa Termelők Szövetsége (elnöke Ioan Neculcea agronóm).

Ez persze csak kirakat volt, többet ígért, mint amenny-

* Br. L., 1931. V. 15.

nyi mögötte rejlett. Jól tudta ezt a kormány is, az igazságügyminiszter mégis elrendelte az „izgató” vasgárdisták letartóztatását. Az izgatás tényének elbírálása a helyi hatóságokra tartozott. Jó eszköznek is bizonyult Argetoianu belügyminiszter kezében a választási hadjárat során. Hasonló céllal jelent meg tán az a királyi dekrétum is, amely felfüggesztette a közigazgatási törvény egyik szakaszát, lehetőséget nyújtva ezzel a kormánynak a régebben választott közigazgatási testületek felosztására. Ez azonban már nemcsak alkalmi eszköz lehetett a választások idejére. Ez alkotmányellenes cselekedet volt! Meg is támadtam a lapban mint első lépést a diktatúra felé!

Meg is adtuk az árát később!

Argetoianu is vigyázott, hogy nagyobbat sújtsen balfelé, mint amekkorát jobbfelé üt. A választásokon sikerült a közigazgatási fékkel s Iorga beleegyezésével lekésetni a vasgárdista jelölteket a képviselői mandátumokról, de mindjárt utána megrendeztette az időközben tüntetésszervezések címén lefogatott kommunista munkások nagy „kémkedési perét”, amelyben Aradi Viktor szociológus és publicista tizenöt évet kapott, s összesen nyolcszázharminchárom évet osztottak ki a bírák a többi elítélt között. Igen sok volt a vádlott, hiszen azért készült a per, hogy minél többen kerüljenek börtönbe a munkásmozgalmak szervezői közül. A szigorú ítélet pedig azért kellett, hogy indoklás legyen a megválasztott öt kommunista képviselő mandátumának ki-sajátítására, juttatván az ötből egyet a szociáldemokrata pártnak is, amint ezt már megírtam.

De Zelea Codreanu, a kapitány mégis bekerült a parlamentbe! Egy pótválasztáson Piatra Neamț megyében valósággal lehengerelte nemcsak a kormánypártot, de az összes ellenzéki pártokat is.

Felfigyeltek volna erre Berlinben is? Volt már kapcsolat a szaporodó szász hitleristák és a Vasgárda között? Ha nem lett volna, 1931 decemberében megteremtették. A nagyszebeni diákkongresszuson németországi küldöttség is részt vett Karl Motz nemzetiszocialista diáktitkár vezetésével. Persze Szebenben is voltak ki-

lengések, de mit számítottak ezek a náci küldöttség nyílt jelenlétéhez képest! A szebeni hitleristák pedig Fritz Fabritius elnökletével fogadást rendeztek a „német diákok tiszteletére”. A Gewerbevereinban tartott ünnepi vacsorán Karl Motz ismertette a hitlerizmus célját:

„Röviden így fogalmazott – írta a Brassói Lapok *Hitler kinyújtotta csápjait Romániára is* című beszámolójában –: harc a kommunista marxizmus és a nemzetközi liberalizmus ellen, amely ma egyenlő a judeizmussal.”*

Dienes László Berlinből küldött cikkeiben most már egyre kevesebb a bizakodás. A tudósítóirodák pedig azt jelentették, hogy Hitler nem enged, csak népszavazással hajlandó Hindenburg elnökségét meghosszabbítani.

S akkor a tekintélykormány belügyminisztere betiltotta a Brassói Lapokat. Miféle összefüggés lehetett volna a betiltás és a németországi események között? Kimutathatóan természetesen semmi. Iorga miniszterelnök talán nem is tudott előre belügyminisztere intézkedéséről. Ezt feltételezhattük azért is, mert noha a betiltás egy hétre szólt, a miniszterelnök igazgatónk beadványára már az első nap hatálytalanította. De nem feltétel nélkül. Ragaszkodott hozzá, hogy a lap közölje az ő válaszát, amelyet a beadványunkra jegyzett. S adjon nyilatkozatot a betiltásról maga a lap is. Nem neki, az olvasóinak!

Annyira jellemző volt Iorgára ez a magatartás, hogy ma is nagy tisztelettel gondolok rá, s hogy igazi erkölcsi tartalmát jobban megérezkeltessem a mai olvasókkal, egészében közlöm mind a két nyilatkozatot. Íme a Iorgáé:

„Minden tisztességes kisebbségi újság a legteljesebb írószabadságot élvezheti. Nem tűrhetem azonban, hogy a román kormányt gyilkosok és hullarablók bandájának állítsák be.

Egyelőre a Brassói Lapok lesz szíves közölni ezt a határozatot és az Ön nyilatkozatát.”

Az „Ön” a beadványt aláíró Kahána Bernátra vonatkozott, de voltaképpen a szerkesztőséget kötelezte.

* Br. L., 1931. XII. 19.

Így is írtuk alá: A Brassói Lapok szerkesztősége. A szövege ez volt: „Mint az ország – bár kisebbségi sorsú – állampolgárainak, nekünk is természetes érdekünk, hogy Románia gazdasági és politikai rendje konszolidálódjék. Az államellenes magatartás vádja tehát éppen olyan erőszakolt, mint amilyen távol áll tőlünk. Önként következik ebből az is, hogy semmiféle szélsőséges irányzat szolgálatában nem állunk.

Nem kevesebb határozottsággal kell azonban leszögeznünk, hogy tántoríthatatlanul és következetesen harcolunk a romániai magyar kisebbség minden jogának teljes érvényesítéséért és következésképpen az ország egyetemes politikája terén helyünket mindenkor a feltétlen demokrácia irányelvei határozzák meg. Jogfosztás, önkényeskedés és közéleti romlottság osztorozásában sohasem pártpolitikai szempontok, hanem az általános emberi jogok védelme vezette és vezeti továbbra is magatartásunkat.

E rövid, de számunkra minden körülmények között irányadó nyilatkozat egyben lelkiismereti állásfoglalás, s egyúttal felelet azok számára is, akik galád információkkal vagy írásaink rosszhiszemű félremagyarázásával a hatalomtól kényszerít erőszakolnak ki velünk szemben.”*

Az utolsó mondatban benne volt, hogy a betiltást a kormányt is félrevezető feljelentéseknek tulajdonítjuk. S ezek között a feljelentések között ott sejtjük a hitlerizmus felé tájékozódó magyar jobboldalt is. Sajnos, jó alkalmat szolgáltatunk nekik. Benamy Sándor riport-sorozatát közölte a lapban, amelyben bizony nem a hivatalos hatóságok szemszögéből számoltunk be a szovjet határszélen, Sorocában kitört parasztlázongás „lecsendesítéséről”.

Ezek címére írtuk következő számunk egészoldalas nagy cikkét *Vagyunk, akik voltunk – leszünk, akik vagyunk* címmel. Kiadónknak annyira megtetszett ez a cím, hogy plakátokra nyomatta, s teleszórta vele Erdélyt, bizonyára nem is eredménytelenül a konkur-

* Br. L., 1932. I. 25.

renciális versengésben, amely ugyancsak ott lapult – legalábbis úgy hittük mi – a feljelentések mögött. A magyar lapok nagy része ugyan a sajtószabadság védelmében a betiltás ellen foglalt állást, s elismeréssel nyugtázta a miniszterelnök gyors elvi döntését, de a nagyváradi Erdélyi Lapok úgy emlegette fel a törvénytelen betiltás okaként a sorocai tudósításokat, hogy abból kiolvasható legyen: a sajtószabadság megsértését ugyan nem helyesli, de az ügyben magában a kormánynak helyesel. Mi mindenesetre ezzel gyanúsítottuk. (Persze nem véletlenül...)

A gyorsan és sikeresen visszavert támadást nagy győzelemnek éreztük. (Az is volt, az olvasók szemében feltétlenül.) Büszkék voltunk, hogy *megvédtük* a veszélyeztetett sajtószabadságot, s ezzel a demokráciának nyertünk csatát. Körösi kollégánk személyes babért is igényelt magának a győzelemből. Úgy vélte, hogy Iorga megértő engedékenységébe belejátszott az ő cikke is, amelyet a nagy tudású professzorról írt, aki Vălenii de Munteban nyári egyetemet szervezett, hogy ott „megvalósíthassa a politika által elgáncsolt eszméit”. Álljunk hát melléje. Marosvásárhelyen is jelentős számú híve van a magyar értelmiség körében...

Nem sok időnk maradt azonban, hogy alaposabban megfontoljuk a javaslatot s a miniszterelnök politikai híveivé váljunk anélkül, hogy kormánypártiak lennénk. A világpolitika nagy eseményei foglalták le minden érdeklődésünket. Briand, a béke nagy védelmezője, aki huszonöt francia kormányban volt miniszter, váratlanul meghalt, Németországban pedig – úgy tűnt – Európa sorsa forog kockán a Hitlertől kieroszakolt elnökválasztási népszavazáson. Dienes levelei arról tájékoztatták a szerkesztőséget, hogy a „szocdemek” is Hindenburgot támogatják, Hitler viszont „forradalommal” fenyegetőzik. Az első választáson Hindenburg a szociáldemokraták támogatásával sem tudta megszerezni az abszolút többséget, néhány ezer szavazat hiányzott belőle. Tizennyolc milliónál is többen szavaztak rá, de Hitlerre is tizenegy millió és néhány száz-

ezer. Az egy hónap múlva megismételt választásokon Hindenburg megszerezte ugyan a szavazatok több mint ötvenhárom százalékát, de Hitler is közel harminchét százalékot ért el, a kommunista Thälmann pedig több mint tíz százalékot...

A francia sajtó *idegeskedik* Hitler előretörése miatt – írtuk a Brassói Lapokban. Nálunk nemcsak a sajtó idegeskedett. Újra nacionalista diáktüntetések sepertek végig az országón. Bukarestben a szenátust, Iași-ban a zsinagógát ostromolták meg a tüntetők. Ötven karhatalmi sebesült „eredménye” volt a zavargásoknak – és a tekintélykormány elvi elejtése. A király engedékenységére utasította a belügyminisztert, és kihallgatáson fogadta a joghallgatók küldöttségét... S néhány hét múlva menesztette is a tekintélykormányt, amelynek elnökét, az egyetemi professzor Iorgát, a nagy tudóst előbb még meg is alázza azzal, hogy kegyesen elbeszélgetett rendbontó diákjaival.

Az új miniszterelnök Vaida-Voevod lett egy tiszta nemzeti parasztpárti kormány élén. Persze új és pártja javára győzelmes választásokat szervezett meg. A választási harc félidejében került nyilvánosságra – talán nem is véletlenül –, hogy a barcasági szászok egy-negyede híve már Hitlernek. Választást tartottak ők is, amolyan „házi választást”, csak maguk között. És mi a magunk sikereként is üdvözölhattük, hogy Fritz Connert, a hivatalos jelölt kilencszáznegyvennégy szavazatot kapott, a cuzistákkal és a román nemzetiszocialistákkal szövetkezett Fabritius-féle mozgalom jelöltje, dr. Bonfert Alfréd bukaresti állatorvos pedig – csak háromszáznegyvet.

Ennyi minden volt hát már a hátunk mögött, amikor a Bukaresti Lapokat bejelentve a magyar progresszió elszánt szolgálatára fogadkozó s már idézett mondatainkat megfogalmaztuk. Hetek se teltek egészen s már bizonyítanunk kellett, hogy hűek vagyunk programunkhoz. A magyarországi ellenforradalmi rendszer halálra ítélte és kivégeztette az illegális kommunista párt két harcosát, Sallait és Fürstöt. Már az ítélet meg-

döböntette és tiltakozásra készítette Európa nagy szellemiségeit. A világ minden részén kegyelemre számítottak. Mi a magunk kisebbségi sorsában vártuk és igényeltük ezt. Az ítélet gyors és könyörtelen végrehajtását így a demokráciáért folytatott küzdelmünk hátbatámadásának éreztük. „Az emberi jogok – írtuk – voltaképpen egyek a nemzeti jogokkal. S amikor Barbusse vagy Romain Rolland vagy mások két ember életjogáért kérnek irgalmat, egyúttal... a mi kisebbségi jogainkért is küzdenek.”

A Bukaresti Lapokban én írtam a vezércikket. Szorongásos reménykedésünknek és vacogást okozó csatlódásunknak próbáltam kifejezést adni:

„Nem, nem kerülnek statáriális bíróság elé, de ha mégis, úgy nem lesz halálos ítélet...”

Nem, nem lesz halálos ítélet... de ha mégis... akkor kegyelem is lesz...

Nem, nem, nem lesz halál!

Halál lett!”*

Állásfoglalásunk felborzolta a hazai magyar jobboldal idegeit. Volt-e ennek valami része abban, hogy nemsokára ezután a Stelian Popescu szervezte antirevizíós gyűlések hangulatában kirobbant magyarellenes tüntetések szenvedélye éppen a mi bukaresti szerkesztőségünket perzselte fel? Bizonyítani ezt ma is csak hosszas és mély elemzéssel lehetne. De már akkor úgy éreztük, a baloldal ellen közösen szított gyűlölet hajszálcsövei működtek olyan alkalmasan, hogy a román nacionalista jobboldal indulata éppen reánk, vagyis arra a lapra csapjon le, amelyről a magyar jobboldal azt hirdette, hogy „csak a nyelve magyar, a szelleme idegen”. Tény, hogy a bukaresti tüntetők nemcsak a mi szerkesztőségünk bútoraiból és irataiból csináltak máglyát az utcán, és verték véresre Huszár Emil fiatal gyakornokunkat, aki elképedt riadalmában menekülni se tudott, hanem feldúlták a szociáldemokrata párt iro-

* Bukaresti Lapok, 1932. VIII. 1.

dahelyiségeit is. Vagy ez már németországi példára történt volna? Ott ugyanis a Hindenburg és Hitler sorsdöntő találkozója után, amelyre Hitler mozgósította fegyveres rohamcsapatait is, a birodalmi gyűlés eltemette a weimari alkotmányt, szabad utat engedve a munkásosztály pártjainak felszámolására.

Egy hétre rá eltemettük Grünfeld Vilmost, a Brassói Lapok alapítóját. Nyomdászként kezdte, s ennek nem sokkal azelőtt ünnepeltük meg az ötvenedik évfordulóját. A banketten még tréfásan felelmegettük, hányszor vallatta Füzit a külpolitikai hírek jelentőségéről, hogy aztán a szakszerű fejtegetés végén némi türelmetlenséggel megkérdezze: „Igen, igen! De jó ez a zsidóknak?”

Temetésén nemcsak illendőségből volt nyomasztó a hangulat. Tudtuk már, hogy az esedékes diákkongresszus színhelye éppen Brassó lesz. Igazgatónknak nem volt ideje semmiféle családi gyászra. A temetés után nyomban összeült velünk: hogyan készüljön fel a lap a várható veszedelemre? Mit tegyen ő, és mit tegyen a szerkesztőség? Az ő feladata, úgy hiszi, világos. Elsősorban a drága gépeket kell biztosítani. A szedőgépeket tehát leszerelteti. A rotációs védelmére magas vasráccsal zárátja le a keskeny udvart. Azon nehéz lesz átmászni, különösen ha védői is lesznek. Erre pedig ígéretet kapott a hatóságoktól. A kormány mindent elkövet, hogy a nagyváradi zavargások meg ne ismétlődjenek. A rendőrség telefonszolgálatost állít be, s elrejtve rendőrcsapatot tart készenlétben. Ez persze azt jelenti, hogy a kongresszus három napja alatt a lapok nem jelennek meg. Jó lesz ez, legalább nem izgatják a kedélyeket. De úgy véli, jó lenne, ha csillapítani is tudnók a felkavart szenvedélyeket. Ez volna a szerkesztőség feladata...

Egyetértettünk a javaslattal. De mit tehattünk mi? Közöltük Szabó Béni képviselő felhívását a magyar lakossághoz: legyünk valamennyien segítségére a városi hatóságoknak a diákvendégek elszállásolásánál, fogadjuk szívesen és szeretettel őket. Aztán úgy határoztunk, hogy írjak vezércikket én a kongresszus elé, a higgadtság, a csendesítés és a reménykedés hangján.

Jaj, nagyon nehéz volt érzelmi egyensúlyt tartani ilyen helyzetben; értelmet kialakítani könnyebben ment, ha már sikerült erőt vennünk az érzelmeinken.

Füzi elégedett volt a cikkel:

– Nincs benne meghunyászkodás. S mégsem provokál – mondta.

– Hiszen ha felolvashatnók azoknak, akiktől félünk! – mosolygott a gondolat groteskségén Halász Gyula bácsi. – Én abban bízom, hogy Brassóban német név van a cégtáblák többségén, nem könnyű kiválogatni közülük a zsidó kereskedéseket... Számon tartja ezt a kormány is, nem engedi szabadjára az indulatokat.

– Minket meg a diákok tartanak számon! – mondta Kakassy. – Én azt mondom, szervezzünk őrseget a vaskapu őrzésére...

A bukaresti szerkesztőség felduzzasztása elszívta Brassóból Benamy mellett Körösit is. Helyükbe akkoriban került hozzánk Szatmárról Halász Sándor, Gyula bácsi unokaöccse. A gazdasági válság nem engedte kibontakozni önálló kiadói kezdeményezését (a Cimborával próbálkozott!), elszegődött hát hozzánk közgazdásznak. Ő már a harmadik volt Móricz Miklós után, akivel Kahána próbálkozott. Újságírónak aztán kitűnően bevált, rovata mellett írt külpolitikai cikket, belpolitikai fejtegetést, jegyzetet, riportot, vezércikket, amire éppen szükség volt. S mindent készségesen, gyorsan és könnyedén. Nem volt nálánál hasznosabb ember egy olyan lapkiadónál, amelynél – lényegében egy szerkesztőséggel – három lap készült akkoriban. A harciasságot azonban nem szerette. Most is fürgén el-lene szólt a javaslatnak:

– Ugyan kérem! Mintha mi vissza tudnánk verni egy támadást! Mire való a rendőrség?

Kakassy tartalékos hadnagyként szerelt le, és frissek voltak még katonai ismeretei.

– Sokszor az őrség pusztja jelenléte is hatásos – érvelt. – Arra mindenestre jó volna, hogy meglepő támadás esetén kihúzza az időt a karhatalom megérkezéséig.

A másik új emberünk Kőmíves Géza volt. Úgy emlékszem, Kahána Samu pártfogolta be a szerkesztőség-

be, s ő hamar megszerezte magának megbecsülésünket szerénységével és szorgalmával. Ő a javaslat mellett érvelt.

– Ha elég sokan leszünk, biztosan meg tudjuk védeni a vaskaput. Huzamosabb ideig is. Én ismerek néhány munkást a bútorgyárból, azok eljönnek segíteni. S tán mások is, ha megtudják...

Meglepődve néztem rá: máris vannak ilyen jó ismerősei s éppen a munkások között?

Igazgatónk sem volt ellenére, hogy a „lap barátai” így is kimutassák ragaszkodásukat. Így aztán a kritikus napra valóban mellénk, a szerkesztőség ifjabb tagjai mellé sorakozott őrségbe néhány munkás a Kocsis-féle parkettgyárból s néhány értelmiségi is. Ez utóbbiak közül kettőre máig emlékszem. Lőrincz Albert fiatal ügyvéd volt az egyik, a szervezkedő MADOSZ jogi tanácsadója, s Andrásovszky Tibor, a marosvásárhelyi Orvostudományi Intézet későbbi rektora a másik, akkor tán még nem is kész orvos, csak egyetemi hallgató.

A munkások bükkből metszett dorongokat is hoztak magukkal. Megütközve néztem rájuk:

– Csak nem akarják használni azokat?

– Ha nem muszáj, hát nem – mondta egyikük. – De akkor is jó, mert tekintélyesebb a kéz, ha van benne valami...

Aztán? Aztán az őrségnek nem akadt dolga. Halász Gyula bácsi ismerte fel a helyzetet a legjobban. Brassó kényes hely volt, vigyázott rá a kormány s utasítására a helyi hatóságok is. Mi három napra elnémultunk, a rikkancsok kiáltozása helyett tüntető diákcsoportok verték fel időnként jelszavaikkal az utcák csendjét. Olyankor ugyanis a járókelők behúzódtak a házakba, kapubejáratokba. Végül jött egy nagy tüntető felvonulása város főbb útvonalain. A Kapu utcában, a Brassói Lapok előtt fenyegetőző öklök ezrei adtak nyomatékot a magyar sajtó ellen hangoztatott jelszavaknak. De nem repült egyetlen kődarab sem. Pedig a kongresszuson terítékre kerültünk, nem is egyszer. Bănică Dobre delegátus szenvedélyesen kijelentette, hogy ő nem fogadja el Brassó város kenyerét mindaddig, amíg a „Brassói La-

pok kérdését meg nem oldják”. Stelescu képviselő válaszolt a felszólalásra. Avatott politikusként ígéretet tett, hogy a „Brassói Lapok megrendszabályozásának kérdését” a parlamentben is felveti. Figyelmeztette azonban a diákokat, hogy ott vannak az Adevărul és a Dimineața című fővárosi lapok is, ezek is terjesztői a zsidó szellemnek. Más felszólalók a szabadkőművességet támadták, s azt állították, hogy a „közoktatásügyi minisztérium is a zsidó szellemű szabadkőművesség kezén van”.

Minderről azonban csak négy nap múlva s jórészt a bukaresti lapok jelentései nyomán számoltunk be egy cikkben, amelynek ezt a címet adtuk: *Szokatlan rendben zajlott le a brassói diákkongresszus*. Aztán mentegetőzve közöltük olvasóinkkal, hogy csak korlátozott terjedelemben jelenhettünk meg. A „technikai akadályok” ugyanis, amelyek miatt ideiglenesen beszüntettük a lap megjelenését, még nem szűntek meg teljesen. „Az ismert okok miatt leszerelt gépeink üzembe állítása csak fokozatosan történhetik meg, s ezért e héten, legnagyobb sajnálatunkra, a vasárnapi nagy mellékletet képtelenség volt előállítani.”

A mentegetőzés őszinte volt, s hatott is az olvasókra. Magunk se számítottunk rá, de hatásosabbnak bizonyult minden korábbi önreklámunknál. Felemelt példányszámban kapkodták el lapjainkat...

Visszalapozgatok kéziratomban ez utóbbi fejezetében, s lélekben (lehet a valóságban is) félrehúzzom a számat: micsoda hősködés ez azokkal a bükkfadorongokkal! Olyan az egész, mint valami harmadrangú ifjúsági regény hősinek szánt jelenete. Mozdulna már a kezem, hogy kihúzzam az egészet, de – nem teszem. Igaz, amit írtam? Hát persze hogy az! Maradjon hát olyan gicscesen, ahogyan ma hat. Biztosítom az olvasót, hogy akkor valóban hősöknek éreztük egy kicsit magunkat.

Megragadja azonban a figyelmemet valami más is lapozgatás közben. Kétszer is felemlégetem ebben a részben az Erdélyi Lapokat, s mind a kétszer olyan célozgatásokkal, amelyek nem hagynak semmi kétséget az olvasóban afelől, hogy nem éppen barátságos

ézelmekkel viseltetem iránta. Ezek a célozgatások persze nem véletlenek. Élességükben talán az rejtőzik, hogy hajlamos volnék most beérni ennyivel s nem beszélni többet róla. De nem tehetem. Életemnek egy külön egyéni bozótja ez, amelyen át kellett törnöm, s nem mondhatom, hogy ez sebek és bennem maradt tövisek nélkül sikerült.

Ez azonban már külön fejezetbe kívánkozik.

SZELET VETÜNK

Könnyű kiszakadni egy közösségből, amelybe bele-
születtél s benne felnevelkedtél? Még ha később meg
is hasonlottál miatta önmagaddal, s már nem tartod
olyan dédelgetően melegnek, lelked természetes ottho-
nának, mint gyermekkorodban? Én tudom, hogy nem
könnyű, talán nem is sikerül teljesen soha, mindig ta-
pad rád belőle valami, mert nélküle elveszítenéd gyer-
mekkorodat is...

Mikor éreztem meg ezt először? Éppen amikor híré-
vettem az Erdélyi Lapok szervezésének. Pedig ellen-
érzéssel fogadtam a hírt, hogy katolikus tökével nagy
katolikus politikai napilap indul. Már megint kezdik?
Vagy folytatják? A Katolikus Akadémia megalakítá-
sát még Benedek Elek ellenezte meg. Nem széttépni
kell felekezetek szerint a kultúrát, hanem egységbe
szabni a felekezetek feje fölött. Vagyis föléje emelni
minden felekezetieskedésnek! Ezt a gondolatot tartot-
tuk helyesnek, s nem helyeseltük a *református aka-
démia* (Károli Gáspár Irodalmi Társaság) megalakítá-
sát sem, csak akkor már nem élt Benedek Elek, aki
kellő súllyal helyteleníthette volna. Most meg már ka-
tolikus napilap? Politikai napilap ne legyen katolikus.
Az legyen csak politikai, vallásfelekezet nélkül. Vagy
jönni fog most már egy református napilap is?

S mégis, e határozott állásfoglalásom ellenére is,
folyton az motoszkált a fejemben, hogy vajon rám
gondolnak-e a szervezésnél? Egyszerű hiúság lett vol-
na ez bennem, vagy az ennél bonyolultabb gőg, hogy
a visszautasítással bizonyosságát adjam elvi helytállá-
somnak? Lehet, hogy ezekből is volt valami, leginkább
mégis – úgy látom ma – gyermekkori nosztalgiák
kavarogtak benne, ködösek, megfoghatatlanok.

Nos, gondoltak rám. Megtörtént a meghívás is, a
visszautasítás is. Addig azonban már annyi gyanút,
sőt bizonyosságot halmoztam fel magamban, hogy a visz-

szautasításban nem láthattam már semmi érdemet, anynyira természetesnek látszott.

Az első hírnök a brassói ferencrendi szerzetes barátok templomának egyik papja volt. Nem a gvardián, inkább csak a káplánja. A nevére már nem emlékszem, akkor is csak a szerzetesit tudtam, az anyakönyvit nem. Fiatal volt és sovány, bőséges omlással hullott le testéről a csuha a lazán ráakasztott s kissé már szürkére szennyeződött fehér kordakötél alatt. Haja kerekre vágva fedte el homloka felét. Rendjének és külsejének megfelelő volt a szerénysége: lesütött szemmel mondta el kérését. Egy rövidke hírnek kért helyet a lapban. A Szent Kereszt Hadsereg brassói csoportja jótékony célú erdei mulatságot rendez a kis Honterustisztáson...

Láttára mikházi emlékek kezdtek rajzani a fejemben. S köztük egészen friss is. A Gyárfás Elemérrel folytatott nagy csatám után páter Trefán Leonárd, a rend provinciálisa Mikházán járván meglátogatta apámat, és szépen beszélt rólam. Írjon csak a fiú meggyőződése szerint, akkor jár a helyes úton. Hát persze – súgta bennem a gonoszkodás ördöge, amikor ezt apám elmondta nekem – élben áll a Katolikus Népszövetséggel, elszervezi előle a híveket a maga „hadseregébe”, tagdíjakat szed, temetkezési és önszegélyezési egyletet alapít, dalárdákat szervez, naptárakat ad ki... Be is panaszták miatta a gyulafehérvári püspöknek és Gyárfás Elemérnek.

Az azonban, hogy jó szót szólott rólam apámnak, jólesett. Hogyne adtam volna hát le azt a hírecksét a lapban, amikor erre egy olyan „káplár” kért, akinek a „generálisa” éppen Trefán Leonárd!

Hanem a hírecske csak az első kopogtatásnak bizonyult. A második az a kérése volt, tiszteljem meg az ő szerény gyülekezetét személyes megjelenésemmel. Elmentem hát kíváncsiságból egyszer a templomába olyankor, amikor „az ő gyülekezete” éppen összejevett tartott. Nem történt ott semmi érdekes. Egy kis buzdító prédikáció hangzott el a hitben való szoros összetartozásról, aztán közös imamondás és éneklés zár-

ta be az áhítatot. Utána azonban ő tisztelt meg azzal, hogy felajánlotta a társaságát: elkísér egy darabon, fontos kérdésben akarja kikérni a véleményemét.

A fontos kérdés a Habsburg-ház restaurálása volt. Nem is az én véleményemre volt kíváncsi, ő akarta elmondani a magáét. S amit mondott, az igazán meghökentően érdekesnek bizonyult. Ottó királyfit az egyetemes katolicizmus reménységének nevezte. Ha trónra kerülhetne, megváltozna Közép-Európa képe. Katolikus államszövetség alakulhatna ki. Magához vonzaná a katolikus szlovákokat, lengyeleket, horvátokat. Sőt talán a katolikus bajorokat is...

Elképedve hallgattam a fejtegetését. Hát az igaz, hogy a sajtó éppen eleget foglalkozott a Habsburgkérdéssel. Hivatalos nyilatkozatok is hangzottak el. Állást foglalt Mironescu román külügyminiszter is. A Habsburg-házban a revízió gondolatának a megszemélyesítését látta, mindenféle restaurálási szándékban tehát ellenséges magatartást a kisantant államaival szemben.* Az is igaz, hogy a szlovákok is, horvátok is éppen elég gondot okoznak elégedetlenkedéseikkel az új csehszlovák és az új jugoszláv államszervezetnek, de ezt az elégedetlenséget mindenütt a jobboldal szítja. S az se a múltat kívánja vissza a Habsburgokkal; azt végleg elsüllyedtnek tekinti, nem kiásni akarja, inkább melléje temetni még a maradványait is, hogy végre kifuthassa nacionalista formáját. S méghögy Bajorország, Hitler sörkertje! Annyira képtelennek tetszett ennek a pusztá gondolata is, hogy igen udvariatlanul hangosan felkacagtam:

– Ki álmodta ezt a szörnyű zagyvaságot?

S akkor olyasmi történt, hogy a szájamra fagyott a kacagás. Az én szerény szerzetesem hirtelen szembe fordult velem, tágra nyitotta a szemét, s olyan parázsló tüzet lövellt rám, hogy megijedtem: valami váratlan roham jött rá? Pedig csak megsértődött. De azt aztán nagyon. Nyilván maga álmodta tovább legitimista példaképei sokkal szerényebb elképzeléseit, s most személyében érezte sértve magát. El is tűnt szelídsége is,

* Br. L., 1929. III. 13.

szerénysége is. Ő is sérteni akart. Nem mondta, inkább fuldokolta:

– Maga... maga mer így beszélni? Maga, maga félbe... félbemaradt tanár!

S már fordult is olyan lendülettel, hogy szelet vert bő csuhájával. Nem hagyott időt a válaszra, de tán nem is tudtam volna mondani semmit. Hiszen igazat mondott: valóban félbemaradt tanár voltam! S különben is a jó, csattanós válaszok rendszerint elkésve jutottak eszembe még vitatkozások közben is, nemhogy egy ilyen váratlan iszapvulkános felfortyanásnál!

Attól kezdve nem ismertük, de el is kerültük egymást. Hanem amikor a székelyudvarhelyi katolikus kongresszusról szóló tudósítást olvastam, eszembe jutott újra az én sértődött és visszasértő barátapom. Nem beszélt az azért egészen a levegőbe, ha többet is mondott a kelleténél! Ezen a kongresszuson jelentette be Pakots Károly szatmári kanonok, hogy „az erdélyi katolikus napilap alapításához szükséges anyagi eszközök már rendelkezésére állanak”. Ott volt azonban a nagygyűlésen s fel is szólalt a magyarországi Bangha Béla jezsuita atya is, aki beszédében – bizonyára, nem véletlenül – ilyen kijelentést is tett: „Nem tagadom, meggyőződéses legitimista vagyok, többet azonban erről nem mondhatok, mert itteni tartózkodásom kizárólag hitbuzgalmi jellegű”*

Persze éppen így mondott a legtöbbit, mert az ilyen sejtelmes kijelentés a legjobban meglódítja a fogékony fantáziákat. Én mégis inkább a szatmári kanonok bejelentése mögött láttam a jövő kérdőjeleit. A Habsburg-kérdést mi a magunk számára már tisztába tettük: a magyarországi Habsburg-ellenes liga elnökétől, P. Ábrahám Ernőtől kértünk cikket a lapba. Hanem a szatmári bejelentés, de még előbb a Nagyváradról indult kezdeményezés (oda tervezték az új lapot is!) már korábban izgalomban tartotta a belső-erdélyi katolikusokat. Az önállóbb gondolkodású vezetőket is. A Gyárfás Elemér segédletével létrejött konkordátumról sokan vélekedtek úgy, hogy a Vatikán a magyar katolikus-

* Br. L., 1931. IX. 9.

ság terhére politizált. Vannak ám neki román katolikusai is, nem is beszélve a görög katolikusokról. Ezek kezdeményezésével fokozhatja befolyását Romániára. S minden jel arra vallott, hogy Gyárfás Elemér mellett a sváb vagy sváb származású papok a támogatói ennek a vatikáni elgondolásnak. Bele is illett ez a katolikus szellemiségbe, hiszen az egyház fölötté áll a nemzeteknek, neki egyetemes politikát kell folytatnia. Igen, de milyent? Abban kétségünk sem lehetett, hogy nem azt, amit mi tartottunk helyesnek, haladónak...

Örömmel közöltük hát Pál Gábornak, a Magyar Párt csíki képviselőjének a konkordátumot erősen bíráló cikkét. Hiszen már az is győzelem volt, hogy hozzánk küldte. Nyilván úgy gondolta, hogy itt találhat a legnagyobb visszhangra a székelyföldi katolikuság köréből. Vagy nem kapott más közlési lehetőséget? Például a Keleti Újságban, a Magyar Párt hivatalosában? De kemény volt a cikk hangja is, főként azért, mert rá-célzott azokra a körökre, amelyek támogatják s bizonyára nem sajátos cél nélkül a vatikáni elképzeléseket. Íme két világító erejű mondata a cikkből: „Ezeket tartottam szükségesnek válaszul adni Blaskovits Ferenc sváb kanonoknak a konkordátumról közzétett cikkére.” S a másik: „Egyetlen pontja van a konkordátumnak, amely reményt nyújt arra, hogy tőle megszabadulhatunk: mindkét fél hat hónapra felmondhatja azt. A magyar katolikuság állásfoglalása e belátásra kell hogy készítse a római Szentszékét.” Pál Gábor hangja – s éppen a Brassói Lapok segítségével – aligha hallatszott el Rómáig. Pedig nem lehetetlen, sőt szinte bizonyos, hogy a gyulafehérvári püspökségen is sokan egyetértettek vele. A konkordátumot Róma nem mondotta föl, a kormány pedig sietett végrehajtani. Persze nem az volt a fontos a kormány szempontjából sem, hogy néhány templom gazdát cserélt. Ez tán csak a templomjáró híveket érdekelte közelebbről. A püspöki kinevezések azonban már a társadalmi és politikai közéletet érintették. Később kiderült, hogy mélyebben is, mint ahogyan akkor láttuk. Az egyesített szatmárnagyváradai püspöki székbe Fiedler István, Temesvárra Pacha Ágoston került.

A legnagyobb szenvedélyeket Fiedler kinevezése váltotta ki. Az ő területére hatolt be leginkább az új németországi szellem, amely fajelméleti alapon kezdett osztályozni ember és ember között. Volt már ilyen alapon tömörült közvéleményük, szervezetük is. Ezek a svábok mérgesen kifogásolták, hogy egy „elmagyarosodott svábot” ültettek a nyakukra. De ezen a területen volt a legtöbb valóban elmagyarosodott sváb is. Csak a nevük őrizte eredetüket, anyanyelvük, tudatuk már két-három nemzedék óta magyar volt. Ezek meg amiatt remegtek, hogy új püspökük a visszahívás eszköze lesz a kormány kezében. Hiszen volt is okuk erre a félelemre. Még be se iktatták az új püspököt, a fajvédő svábok már beadványokkal ostromolták őt is és a kormányt is, hogy Szatmár megyében „még ma is folyik a magyarosítás” a katolikus iskolák segítségével... Miért ne lett volna sikere egy ilyen beadványnak a kormánynál? A tanfelügyelők utasítást kaptak, hogy vizsgálják ki a panaszokat, s legyenek a katolikus svábok segítségére. A tanfelügyelők a konkordátumra hivatkozva kezdték újra, de most már módszeresen, a névelemzést.

A mi szerkesztőségünk származásilag elég vegyes összetételű volt ahhoz, hogy ne csak belássa, hanem érezze is ennek az embertelenségét. Vallottuk, hogy a nemzeti (nemzetiségi) tudat s ennek megvallása az alapvetően emberi jogok közé tartozik. Az emberiség legyűrte már a vallásháborúk idejének „cuius regio, eius religio” lélekgyötrő gyakorlatát, hogyan lehetne hát most felújítani cuius regio, eius natio formájában? Ezért kaptunk az alkalmon, s mindjárt a fajmítosz fertőzésének elején közöltük Babits Mihály *A név még nem vérség* című cikkét. (Nem nekünk írta, budapesti lapból vágtuk át!) Babitsot a neve után valamelyik szerb folyóirat a szerb írók közé sorolta, ezért szólalt meg, miután „olyan téma ez, amelynél alig van ma érzékenyebb”. „Engem már sokszor gyanúsítottak délszláv eredettel – írta cikkében –, nemigen jóakarátulag. Amíg lekicsinylés volt, nem tiltakoztam. Most, hogy hízelgő is lehet, ideje fel-emelnem a szavamat.” S aztán megfogalmazza a gondolatot, amelyet olyan szívesen vallottunk a magunkénak:

„Korunkban a lélek alkot népeket s nem a vér.” Igen, így igaz ez! Ki merhetné kétségbe vonni Petőfi, Eminescu s annyi más nagy szellem emberi jogát, hogy a lelke szerint vallja magát magyarnak, romának? És a Babits igazát? „Tisztelet és becsület mindaddig, amíg valóban autochton a nemzeti kultúra s nem akar lenni hódító és ragadozó nacionalizmus. Mert az erőszakos vagy álnok hódítás éppoly kevésbé tiszteletre méltó a kultúrában, mint a – politikában.”*

Jók voltak nekünk ezek a gondolatok harci zászlónak; védekezésül az elnemzetietlenítő törekvések ellen. De jók támadásra is azok ellen, akik közülünk szédültek bele a faji mítosz bűvöletébe, s gyengítették önvédelmi harcunk erejét. Egyébként George Călinescu, a haladó szellemiségű román irodalom egyik kiválósága is határozottan elítélte az erőszakos elnemzetlenítés politikáját.** Hogyne karoltuk volna fel hát a Szatmárvidéki magyarok ügyét? Bennünket panaszos levelekkel, új püspöküket védelmet kérő küldöttséggel keresték fel. A hozzánk küldött levelekben az is benne volt, hogy a püspök igen szelíd főpap, a panaszkodásokra azt válaszolta, az állami tanfelügyelők dolgába ő nem szólhat bele, azok a minisztérium hatáskörébe tartoznak.

Fiedler tehát nem akart harcot vállalni hívei oldalán. De nem vállalt ellenük sem: nem támogatta a visszavábosító mozgalmat. Így a tanfelügyelők névelemzése éppen csak gyéríthette a magyar tannyelvű iskolák számát, de ennyi is csak kínosan, lassan, a hívek ellenállásának letörése árán ment.

A visszavábosítás távolabbi célját nehezítette volna meg ez a mindkét irányú harcot kerülő főpásztori szelídség? Ez persze csak most jut eszembe, akkor még nem gondoltunk ötödik hadoszlopra és hazai SS-toborzásra. Tény, hogy Fiedler, püspök területén a visszavábosítás nem sok eredménnyel járt, s később gyéren kerültek ki innen az SS-be önként jelentkező fiatalok. Nem így a temesvári püspökség területéről. Itt már voltak német tannyelvű katolikus iskolák. Ezeket később,

* Br. L., 1928. VI. 20.

** Jurnalul literar, 1930. IX. 10.

a háború alatt, a német népközösség kivonta az egyházi ellenőrzés alól, nyilván Pacha püspök tudtával és beleegyezésével. Ez a püspök ugyanis tisztelgő látogatást is tett Hitlernél tán éppen Berchtesgadenben, a nagy német faji egység fellegvárában...

Ez azonban még csak a jövőben leselkedő meglepetésünk volt, ki gondolt volna erre 1931 őszén, amikor én a „meghívást” megkaptam a Nagyváradon induló Erdélyi Lapokhoz. Igaz, inkább csak amolyan félhivatalos érdeklődés volt: mennék-e, ha hívnának? Nem a lap fő szervezői írtak Nagyváradról, hanem *csak* brassói megbízottjuk, Teleky Dezső bácsi, ugyanaz az öregúr, akit az átszervezés során éppen az én érkezésem idején szorítottunk ki a Brassói Lapok szerkesztőségéből.

Mit írt nekem Teleky Dezső bácsi? Megőriztem a levelet, sőt az erre adott válaszom másolatát is! Hát először is hangoztatta, hogy a „váradi központ” megbízásából „keresi velem az érintkezést” s azért levélben, mert „majdnem állandóan” Bukarestben tartózkodom, s így nemigen van alkalma a személyes beszélgetésre. Aztán a hosszú és körülményes levélben mintha válaszolni akarna mindazokra az aggodalmakra, amelyek a külön katolikus lapalapítás szándékára már a közvéleményben nyugtalanságot keltettek. (Nos, ezeknek az aggodalmaknak én is elégszer hangot adtam, fejtegetéseit akár személyemnek szóló válasznak is vehettem!) Megnyugtató hát, hogy „az Erdélyi Lapok (politikai és társadalmi napilap) nem lesz hitbuzgalmi újság, de mint a katolikus érdekek szószólója, szigorúan a keresztény elvek alapján áll”. Az ellen azonban tiltakozik, hogy ebben bárki felekezeti szerinti elkülönülést lásson. Az ilyen „vagy nem tudja, vagy nem akarja megérteni, hogy a forradalmak s a baloldali terrorsajtó által szorongatott egyházunk védelme és a hazafias magyar nemzeti érzés nagyon szépen megfér egymás mellett”.

Felelemlette a konkordátum ügyét is. Szerinte az csak „komolytalan bírálatban részesült, a napilapok nem említették meg e szerződésnek helyes rendelkezéseit, a gyöngébbeket azonban túlozták”. S a Habsburg-kérdés! „Magam is Habsburg-ellenes voltam mindig – vallotta be férfiasan –, sohasem tudtam megbocsátani a tizen-

három vértanút.” Aztán „kuriózusképp megemlíti”, hogy hároméves pozsonyi jogászokodása alatt egyszer sem tette be a lábát a közel eső császári fővárosba. Elvből! Így állott bosszút az aradi tizenháromért!

De volt hozzám szóló szép sípszava is, s benne nyílt figyelmeztetés, hogy rossz helyen vagyok, ahol vagyok. „Ön, tisztelt Kolléga Úr, évek óta a székely nép érdekeit védelmezi. Ezzel érdemeket is szerzett magának, mert a székely nép megszerette. (Ez hát az érdem szemükben, hogy a székely nép megszeretett?) De higgye el, hogy az Erdélyi Lapok hasábjain ezt a miszsiót különösen a csíkiak érdekében sokkal nagyobb eredménnyel végezheti, mint az idegen szellemű Brassói Lapokban, amelynek komolytalan iránya már mindenütt nagy kiábrándulást okoz, a kormány előtt pedig már rég nincs meg a súlya, tekintélye.”

Nem akartam megsérteni Dezső bácsit, válaszoltam hát. S nem is röviden, mert kíváncsiság is hajtott, hogy többet is megtudjak a váradi készülődésekről. Megírtam hát, hogy leveletem csak neki küldöm, s ne is tekintse hivatalos válasznak, hiszen hivatalos felkérést nem is kaptam. No, ebben benne van az is, hogy nem közvetítők útján várom a meghívást! Aggodalmaim azonban, amelyeket ő olyan nagy buzgalommal igyekezett elcsitítani, továbbra is fenntartom. Vajon írhatnék-e én a tőle is felvetett kérdésekben úgy az új lapban, ahogyan eddig tettem s ahogyan a lelkiismeretem parancsolja? Nekem ugyanis erkölcsi kérdés is az újságírás, nem pusztán megélhetés. A Brassói Lapoknál, ha nem is mindig értettem egyet egyes cikkeivel, magam mindig megírhattam azt, amit helyesnek találtam. S hogy benne legyen a levélben politikai hitvallásom is (szemben az övével, amelyben Scheffler Ferenc, az új lap kiszemelt főszerkesztője, a hithű katolikus lelkész és a „tüzes lelkű magyar ember” együtt jelentkezett követendő példaként), szinte rendreutasítóan közöltem a magam álláspontját: „Én nem vagyok hazafi. Én a kisebbségi sorsba került... népem jövőjéért azért küzdök, mert ebben magasabb emberi hivatást látok. Az emberért küzdök. Az emberért, akit üldöznek és elnyomni akarnak... Ha néger volnék, a négerért küz-

denék ugyanúgy. Imperialista törekvést, akár nemzeti, akár vallási legyen az, nem tudok elismerni. És ebből az is következik, hogy nem ismerem el azt az erkölcsöt, amelyet felekezetek szerint széttépni lehet. Csak egyfajta erkölcsöt ismerek, amelynek lényege a legteljesebb emberszeretet.”

Nos, kaptam erre – úgyszólván postafordultával – egy olyan hosszú választ, hogy háromszor rugaszkodtam neki, amíg sikerült elolvasnom. Dezső bácsi megvédte a katolicizmust és induló lapját: nem, a katolikus napilap nem akarja a katolikus egyház „egyeduralmát”. Ilyen egyeduralomra a „zsidó világszellem” törekszik, amely „saját fájának imádatával törtet mindenütt előre”. Megtudtam a levélből, hogy a „zsidó világnézet nem az emberért, hanem egyedül fájának világhatalmáért küzd”. „Nem nézhetjük ölbe tett kézzel – figyelmeztetett –, hogy kétezeréves kultúránkat az önző eudemonizmus végveszedelemmel fenyegetse.” Hogy mi az az *eudemonizmus* és hogyan ragadta el a fogalmat a régi görögöktől a zsidóság azért, hogy a *sacro egoizmo* alapján s a maga világnézeti vezérlő csillagává tegye? Ennek a megtanulására a maga levele mellett egy könyvészetet ajánl, magyar és külföldi szerzőktől vegyesen. Megborzadtam. Hiszen ez az egyébként igen szelíd Dezső bácsi azóta, hogy a Brassói Lapok szerkesztőségéből kikerült, csupa ilyen könyveket olvashatott. Nem csodálkoztam hát szenvedélye hevén és „hiteles adatai” tömegén, amelyekből megtudhattam például azt, hogy a „Népszövetség is szabadkőmíves alakulat”, amelyet természetesen a zsidók irányítanak. És azt is, hogy „Szovjetország negyven leghatalmasabb népbiztosa: zsidó”.

Mit válaszolhattam volna erre a levélre? Aligha tudtam volna elég nagy bibliográfiát ajánlani neki ahhoz, hogy szenvedélyes álláspontját megváltoztassam. Én nem kerestem olyan lázas szorgalommal – és másokban – álláspontom igazolását, mint ő. Hanem közölt a levelében egy olyan újságot is, ami cselekvésre ösztökélt: Némi diadallal jelentette, hogy ellentétben korábbi értesülésével, az új lap főszerkesztője nem Scheffler Ferenc lesz, hanem Paál Árpád, akinek „a személye

elég garancia arra, hogy az új lap iránya ne terelődjék a felekezetieskedés utálatos ingoványába”. Figyelmeztetett, hogy Paál Árpád is támadta a konkordátumot, sőt magát Fiedler püspököt sem kímélte. Mostani egyetértésük a korábbi félreértések eloszlatását jelenti, s ez megnyugtathat engem is, hiszen amint ő Paál Árpádot ismeri, bizonyára „ő is elvei fenntartásával fogadta el a lap vezérszerepét”.

Tudtam én már, hogy Paál Árpád neve ott forog az új lap kiszemelt munkatársai között. Váltottam is már vele levelet az ügyben, de arról eddig nem volt szó, hogy éppen ő lehetne a főszerkesztő. Most tehát Teleky Dezső helyett újra neki írtam.

Gyors tájékoztatását kértem a „fordulatról”. És tanácsát is. Minthogy azonban késett a tájékoztatás, és késett a tanács, a türelmetlenség nem hagyott nyugton, elébük utaztam hát Kolozsvárra, hogy hamarabb találkozzunk. De Paál Árpádot nem kaptam otthon.

– Elbújt valahová – mondták –, erősen dolgozik valamin...

Tamási Áron mondta meg, hogy min. Őt kerestem fel, hogy mondjon valamit, Kolozsváron bizonyára olyasmiről is tudnak, amiről mi Brassóban nem hallottunk! Hiszen felkereshettem volna Szentimreit is, Jancsó Bélát is, de ők reformátusok, tán még feszélyezném is őket a magam katolikus nyavalygásaival...

– Árpád bácsi azért bújt el – mondta Áron –, mert most álmodja meg Jókai nyomán a mi Otthon-hazánkat...

– Mit? – néztem rá értetlenül.

– Hát azt, amit Tatrangi Dávidék teremtettek meg a Duna-deltában. Csak ő a Székelyföldön akarja...

Néztem Áront, de nem mosolygott. Persze! – villant fel bennem a megértés:

– A kulturális autonómia?

Áron bólintott:

– Élete fő feladatának tartja.

Igen erről én is tudtam. Ma a gondolat illuzorikus volta nyilvánvaló, de akkoriban a székelyföldi iskoláztatás kérdésének megnyugtató megoldását vártuk tőle. Paál Árpád úgy vélte, hogy ha kidolgozza egy kultu-

rális önkormányzat szabályzatát, illetve ennek jogi és politikai kereteit, sikerül elfogadtatnia tervezetét a Magyar Párttal, amely aztán – a párizsi szerződésekre való hivatkozással – törvényjavaslatként terjeszti majd a parlament elé...

Gyötrő kérdése volt ez akkor kisebbségi közéletünknek. Nemcsak a Magyar Párt vezetősége, de mások is sokan úgy vélekedtek, hogy a székelyföldi kulturális autonómia kikövetelése még siker esetén is éppen csak ott, a székely megyékben biztosítaná az anyanyelvű oktatás lehetőségét, de veszélyeztethetné ezt máshol mindenütt. Paál Árpád – s mellette mi is – azt vitattuk ezzel az aggodalommal szemben, hogy a Párizsban szerződésileg biztosított lehetőséggel élni egyáltalán nem jelent lemondást az egyházak általános iskolafenntartási jogáról. Ezért a harcot éppen úgy folytatni lehet és kell, mint eleddig...

Volt hát hátrálásra készítő töprengés a kérdésemben:

– S Paál Árpád úgy gondolja, hogy eredményesebben harcolhat ezért ennél az új katolikus lapnál?

Így tértünk rá arra, amiért Kolozsvárra jöttem. Elmondtam Áronnak levelezésemet Teleky Dezsővel, a második levelet magammal is hoztam, azt megmutattam neki. Csak harmadát volt türelme elolvasni, akkor mosolyogva visszaadta:

– Kicsi ember ez, azért mind mondja a magáét, hogy nagyobbak látszodjék...

– De hátha nem a magáét mondja?

– Hát kiét?

– A Scheffler Ferencét. Az ő megbízásából írta a levelet...

– Az sokkal okosabb. Az nem mondja ki ilyen nyíltan, amit gondol.

– Azért mondatja mással...

– De mért probléma ez neked? – nézett rám komolyan Áron. – Tán otthagynád a Brassói Lapokat? Nem támogatnak ott eléggé a kollégáid?

– Néha a kelleténél is jobban – feleltem fanyarul, s a Mikes Imre kereszt-ügyére gondoltam. – De azt

szeretném tudni, hogy jelent-e valami komoly fordulatot ebben az ügyben Paál Árpád odapártolása.

Áron sokáig nézte szivarján a meggyült hamut, aztán mégsem felelt egyenesen:

– Őt nem beszélhetjük le. Nagy családja van, s most már kifogyott minden tartalékjából... A jóakarátában nem kételkedem... S különben is tudod, hogy milyen hithű katolikus...

– Hát hiszen az vagy te is – néztem rá némi ingerkedéssel, s a *Szűzmáriás királyfira* gondoltam.

– Az vagyok hát – mondta keményen. – De nem középkori...

Aztán lecsillapodtunk mind a ketten, s megállapodtunk, hogy én nagyon jó helyen vagyok, ahol vagyok, a többit pedig majd meglátjuk...

– Csakhogy – kötöttem ki – maradj te is ott, ahol eddig voltál; vagyis mellettem és a Brassói Lapok mellett... Úgy értem, hogy légy ezentúl szorgalmasabb külső munkatársunk...

– No, ezt szívesen megígérem – mosolygott, s én éreztem, hogy helyesen viselkedtem, mert jólesett neki, hogy védelmemre lehet.

Így esett, hogy hazatérésem után a felajánlott találkozóra már el se mentem Schefflerhez. Igaz, hogy Teleky Dezső is csak a helyet izente meg Székely Gézával (a plébániára kellett volna mennem), az időpontot nem. Ezt ugyanis Scheffler sem jelölte meg, talán szándékosan is a Dezső bácsinak küldött levelem olvasta után... Paál Árpád biztató, nyugtató, kérő levele már elkésve érkezett. Igazolta is jóhiszeműségébe vetett megrendíthetetlen bizodal munkát, de Áronnak azt a ki nem mondott gyanúját is, hogy Scheffler Ferenc céltudatos keménységével szemben aligha bizonyul majd elégnek az ő misztikumba öltöztetett puha jósága. Egyébként őt sűrűn teleírt oldalas nagy levelében (amelynek vaskos melléklete az ő Otthon-haza tervezete volt; azért küldte, hogy sokszorosítva juttassam el néhány székelyföldi jóemberéhez) maga is misztikus indítással magyarázta elhatározását. Nem minden megrendülés nélkül idézem ki ma ebből a levélből az alábbi sorokat, amelyekből hűen tükröződik a most már végleg a valóság fölött le-

begő, illúziókba foszló egyénisége. „Nem sok eszendő érzek még magam előtt. De hát bízom a jó Istenben, hogy az én megpróbáltatásaim is valami életbizonyosságba jutnak, s hátha éppen úgy juthatnak el, ahogy mostan nekem kenyeret kínáltak... Valami titkos erő sugallja, hogy hittemmel (mindent) visszaszerezhetek. Ilyen misztikum visz most engem. Valami szimbólumot érzek abban is, hogy a *ti támogatásotok* után a katolikus napilap egészen váratlanul jött támogatása tette lehetővé, hogy 13 évi itteni kínládásomat a székhely autonómia teljes rendszerének a kitervelésével tudtam lezárni, s mintegy azt érezhetem e munka után, hogy nem éltem hiába.”

A mi *támogatásunk*, amelyre e sorok céloznak, bizony csak erkölcsi volt: előre népszerűsítettük néhány cikkben a gondolatot, amely tervezetében testet öltött. Az új lap nyilván megfoghatóbb segítséget is előlegezett neki; addig is, amíg főszerkesztői állását elfoglalhatja.

Nem tudom már, hogy mit válaszoltam a hosszú levélre. Válasz nélkül nem hagytam, annyi bizonyos, ezt nem engedte volna meg iránta érzett régi tisztelem. De mit is írhattam érdemleges választ? Tán annyit csak, hogy megbízásának eleget teszek, a levél *mellékletét* legépeltetem néhány példányban, s eljuttatom közös ismerőseinkhez. Molnár Déneshez Kézdivásárhelyre bizonyosan, mert őt személy szerint is megnevezte levelében. Ez volt az utolsó közös ügyünk. Utána ő végképp a barikád másik oldalára került, s már csak elkeseredett csatákat vívtunk a két szembenálló lapban, annyira vigyázva csak, hogy személyileg lehetőleg ne bántssuk egymást.

Forgatagos idők jöttek. Emlékeket idézek most róluk a múltból, de ezek se jelentkeznek tisztán, egyértelműen, inkább port kavarnak, mint a népi hiedelemben boszorkánytáncot jelképező apró nyári forgószelek. Ez persze azt jelenti, hogy több volt bennük akkor is az érzelmi elem, az ösztönösség, a szubjektív ítélkezés, mint a ránk törő történelmi események jelentőségének tudatos felismerése. No, nincs semmi okom lebecsülni ezt

az érzelmi ösztönösséget: ha nem is emelt túlságosan magasra a tudatosságban, nem ejtett a szemét közé sem egyéni életem útkeresésében.

Nem, egyáltalában nem tiszteltem a konzervatív fel-fogású embereket, s ennek olyan sokszor és hangosan adtam kifejezését, hogy még Bánffy Miklós gróf is érdemesített némi kioktató szándékú mentegetőzésre. Az egyik helikoni gyűlés után kartón fogott, s a fák közötti sétányra irányított magával egy kis beszélgetésre.

– *Maguk* fiatalok – nyomta meg az első szótag hangsúlyát úgy, hogy az *a* betű hangzása inkább az *á*-hoz közeledjék – amolyan konzervatív főúrnak gondolnak engem bizonyára. Hát hiszen én tiszteltem is a konzervativizmust ott, ahol van mit konzerválni. De hát itt mi a fenét érdemes konzerválni, mondja!?

Még hogy éppen én mondjam! Sohasem gondoltam én addig a szó eredeti értelmére. A sötétséget, a maradiságot, a rozsdás vaskalaposságot, minden jó elgáncsolását értettem rajta, eszembe se jutott, hogy jelentheti a kialakult jó, a kitermelt érték megőrzését is. Zavarba is jöttem, nem tudtam olyan fesztelenül folytatni a társalgást, ahogyan ő a fene szóval, nyilván szándékosan, irányítani akarta. El is bocsátott hamar, hallgatásomat tán elfogultságra magyarázta, mert megértően mosolygott:

– No, menjen csak vissza a fiatalabbakhoz, akik között bizonyára jobban érzi magát...

Ennek a szemantikai felvilágosításnak azonban nem sok vagy éppen semmi köze sem volt ahhoz, hogy olyan mélyen belesodrótam – sőt belesodortam lapunkat is – a szászok között fellobbant kárhozatos vizzályba; s még hozzá éppen a konzervatívok, a „maradiak” oldalán! Példamutatónak tartottam a szászok népi egységét, gazdasági megszervezettségét, önző, de kisebbségi sorsukban indokoltnak érzett óvatos politizálását. Hiszen ez a nem minden irigykedés nélküli elismerés ösztökélt arra, hogy példájuk nyomán kezdeményezzem én is a magunk gazdasági szervezkedéseit, hevesen érvelvén a szász példával mindenféle társasági összejövetelen, elmarasztalván ugyanakkor a mi „tehetetlen, múltjukba ragadt, megavasodott, vaskalapos” társadal-

mi és politikai vezetőinket. Csakhogy ennek a szigorú szász rendnek az őrizői és biztosítékai éppen a szász egyházi és társadalmi élet „vaskalaposai” voltak! Fel is hívta a figyelmemet erre Fúró Gyula református tanító, aki lelkesen támogatta minden kezdeményezésemet, de ott keringett vérében a criticista szellem egy cseppnyi ecetje is, s ennek jelét is adta, ha alkalom kínálkozott rá.

– Érdekes, te becsülöd a szász vezetőket, akik ellen pedig a zöld szászok éppen úgy lázadoztak valamikor, mint te most a magyar vaskalaposok ellen...

Nem olvastam akkor még Meschendörfer *Corona* címen magyarra fordított könyvét, szinte semmit se tudtam a „zöld szászok” mozgalmáról. A tekintélyes szász tanár nevezetes könyvének magyar fordítását még a magyar–szász íróbarátkozás kezdetén határozták volt el, de Kós Károlynak több küzdelmébe került a tolmácsolás, mint amennyire számított, így a zöld szászok dicstelen vagy tán inkább tragikus „láadásának” a történetét magyarul csak 1933-ban olvashattam. Fúró Gyulának hát akkor még úgy vághattam vissza, ahogyan Bánffy mondata megvillant az agyamban:

– Jaj, barátomba szászoknak van mit konzerválni!

Ebben aztán egyetértettünk valamennyien. De ennek sem volt semmi köze ahhoz, hogy 1933-ban, a *Corona* megjelenése idején már a két irodalmi folyóirat, a *Helikon* és a *Klingsor*, vagyis a magyar és szász írók között igen elvékonyodott a kapcsolat, amelyet 1932-ben még a *Klingsor* egy külön „magyar számával” is igyekezett szilárdítani; a „szász földön” megjelent egyetlen jelentős magyar napilap, a Brassói Lapok pedig ádáz harcba keveredett a brassói német nyelvű napilappal, a *Kronstädter Zeitung*gal. Nem törődtünk mi akkor már, hogy a szászoknak valóban több-e a konzerválásra érdemes társadalmi, gazdasági, politikai eredménye, mint nekünk, hiszen úgy festett, hogy egyre inkább más érdeklőket magukat is.

Írtam már arról, hogy a németországi nemzetiszocialista párt küldöttei felvették a kapcsolatot a romániai antiszemita diákmozgalommal, s igyekeztek híveket toborozni az erdélyi szászok között is. A Brassói Lapok

nagy aggodalommal számolt be ezekről a jelenségekről, s nem mulasztotta el kifejezni világnézeti szembenállását, érzelmi ellenszenvét. Ezt tettem magam is, szinte naponta, írásban a lapban, szóban a társaságokban. A világnézeti szembenállást még vitaanyagnak tekintették azok, akik más véleményen voltak, az érzelmi ellenszenvet azonban már sértésnek. Az egész német nép elleni sértésnek. S már-már nemcsak azok, akik ellenfeleim voltak a vitában, hanem olyanok is, akik „itt nálunk kisebbségi helyzetünkben, a mi néprajzi és politikai körülményeink között” idegenkedtek a „merev fajelméletre támaszkodó” rendszertől, de „talán célravezető – mondták – ott tőlünk messze Németországban”. Ez utóbbi mérlegelők, töprengők persze inkább magyarok voltak. A sértődösek pedig leginkább a szászok közül kerültek ki. Jártam a brassói utcákat, s meghökkenve talákoztam ezekkel a sértődésekkel. Szász ismerőseim közül egyesek félrefordították a fejüket, nem fogadták a köszönésemet, Heinrich Zillich, a Klingsor szerkesztője, akivel együtt szerveztem volt a Helikon estélyét a szász–magyar irodalmi összefogás rövid ideig felfénylő csillaga alatt, még őrizni akarta a német kultúra kicsiszoltságát, amelyre büszke volt, ő csak sürgősen befordult az első mellékutcába, ha messziről észrevette, hogy találkozásunk veszedelme fenyegeti. Ha pedig nem volt elég éber, s nem akadt már mellékutca egérútnak, a kirakatok kezdték érdekelni módfelett. Pedig akkor még H. Zillich sem hódolt be a náciizmusnak. Ekkor még a Klingsor és a Kronstädter Zeitung is a szászok régi bástyáit védték. Azokat a bástyákat, amelyeket a régi kiváltságok idején emeltek maguk köré. Az igazi behódoltak a nagynémet szellem diadalmas előretörésére esküdtek, ebben látták már nem védelmüket, hanem az uralkodásra termett faj végleges győzelmét. Ezek nem finomkodtak. Naponta érkeztek nyílt, de aláíratlan levelezőlapok a szerkesztőség, de külön az én címemre is triviálisan gyalázkodó, csúnya szövegekkel. Nem, nem átkozódtak ezek a névtelen levélírók, az átkozódás a gyengébb fegyvere az erőssel szemben. Fölényes szitkozódásokat tartalmaztak, trágárságokat, obszcén „jókívánságokat”. S magyar nyelven névtelenkedtek, de

akkora belefelejtkező hanyagsággal, hogy néhol tsch-val Írták a magyar cs-t és német v-vel az f-et. Azzal se törődtek hát nagyon, hogy gondosan magyar felháborodóknak álcázzák magukat, fogalmazásból, helyesírásból egyaránt kilógott a lóláb.

Egyébként is súlyos események szédítették a közvéleményt s forralták egyre szenvedélyesebbre a tömegek hangulatát. Hitler kiverekedte Hindenburgnál, hogy kancellári megbízást kapjon, s mi azzal igyekeztünk lebecsülni ennek a jelentőségét, hogy „igen, de ott van a kormányban a junkereket védő Papen, a nagyipart képviselő Hugenberg és a Hohenzollernek érdekeit képviselő Neurath, nem engedik ezek szabadjára a nácik garázdálkodási ösztöneit”. Másnap azonban már arról adtunk hírt, hogy Hitler rohamosztagai „legázolják a baloldali pártokat, mert a német kommunisták sztrájkjal akarják köszönteni Hitler kancellárságát”.

A sztrájk azonban nem Berlinben tört ki, hanem nálunk. Bukarestben a vasutasok, Ploiești-ben a petróleum-munkások vállalják a bérharc kockázatát, mire a kormány kihirdeti a részleges ostromállapotot (hat városban és egy megyében), véres erőszakkal letöri a sztrájkmozgalmakat, és százával fogatja le a munkásokat. S le se csendesednek még a hazai izgalmak, amikor nagy szenzációként közöljük a nemzetközi sajtóirodák egybehangzó jelentését:

Felgyújtották a Reichstag épületét – Göring elrendelte az összes kommunista képviselők letartóztatását – Betiltották az ország valamennyi baloldali lapját.

De az már nem a sajtóirodák egybehangzó jelentése volt, hanem a mi „hozzaállásunk”, hogy azt is közöltük, mindjárt az első napon: a német szociáldemokrácia szerint a Reichstag felgyújtása náci manőver; a nácipárt szándékos, kiszámított provokációja.* S a lap állásfoglalását tükrözte az a véleményünk is, hogy Ausztriában a Heimwehr fegyveres bandái is a berlini foganatású nacionalizmus jegyében provokálják a fegyveres leszámolást a szociáldemokrata védőrséggel, a Schutzbunddal.

* Br. L., 1933. III. 2.

Nem a névtelen levelezőlapok ismétlődése és a szász lap támadásai, hanem a magyar olvasók között is fokozódó izgalom készítette szerkesztőségünket, hogy védekezzék az ellen a célzatos híresztelés ellen, mintha a lap állásfoglalásaival „a német nép becsületét próbálná diszkreditálni”. Ezzel vádolt meg ugyanis a Kronstädter Zeitung. Ez a törekvés persze „csúfos kudarcba fullad” – írta –, de éket ver a hazai magyar és német kisebbség közé. Úgy véltük, az ékverés vádján inkább mosolyoghatunk, hiszen mindenki láthatta: lógna az ék abban a hézagban, amely a szászok és a magyarok politikai gyakorlata között tátong. Az a másik azonban, a német nép becsületén ejtett erkölcsi hitelrontás vádja, az szíven ütött, mert világnézetünket érintette; hiszen éppen azért verekedünk, hogy ne legyen „felsőbbrendű” nép, amely más nép elnyomását igényelhetné magának!

Vezércikkünknek tehát, amelynek nem volt aláírása, hogy ezzel is jelezzük: nem egy emberét, az egész szerkesztőség állásfoglalását fejezi ki, ezt a címet adtuk: *Más Hitler és más a németség.** Valószínűleg sokan beleszóltunk a megfogalmazásába, azért sikeredett hosszabbra a kelleténél és tekervényesebbre a szükségesnél. Ezt persze csak most látom így, akkor bizonyára még a könnyedén pontatlan címet is helyeseltem, amely az egész nemzetiszocialista mozgalmat Hitlerre szűkítette. És a cikkben is a Hitler elleni kritika jogát védelmeztük. Így: „Ezt a kritikát (a Hitler ellenit), amely szabad és nagyon természetes is, a Románia területén élő németrokon nemzetiségeknek félreérteni nem illik... Ők félreértik, a németség elleni támadásnak veszik...”

Úgy hittük, hogy ezzel nemcsak kivédtük a vádat, hanem a hibáztatóra hárítottuk vissza a hibát. Cikkünkre azonban már nem a szászoktól, hanem Csíkból kaptunk olyan leveleket, amelyekből arra következtettünk, hogy ott is akadnak már védelmezői a nemzetiszocialista eszméknek. Úgy vélekedtek Hitlerről, mint aki megvédi és diadalra viszi a nemzeti eszmét, minket pedig attól féltettek, hogy a kozmopolita nemzetköziség

* Br. L., 1933. IV. 3.

mételyhordozóivá silányodva erőtlenné válunk a magyar érdekek védelmére. Nem ellenséges indulatú levelek voltak, inkább aggodalmaskodók. Felelgettek a magyar iskolák védelmében vívott s nem is eredménytelen harcunkat, s volt elismerő szavuk a bankuzsora leleplezésével gyűjtött érdemeinkről is. Ezért határozott így a szerkesztőség: ezekre a levelekre már Kacsónak kell válaszolnia. Aláírott cikkel.

Nem a levelekre válaszoltam, hanem a mögöttük megsejtett félelmekre, indulatokra, betegségre. Ezért is adtam ezt a címet a cikknek: *Csillapodjék le a láz.**

Első oldalra tördeltette Füzi Bertalan, háromhasábos nagy címmel, vezércikknek. Mit írtam benne? Idézek néhány mondatot a cikk elejéről, közepéről, végéről. Talán jobban megérezkeltetem így azt a lelki kataklizmát, amelyben akkor vergődtünk, ha nem is az egész kisebbségi magyarság, de benne bizonyára mindazok, akik gondolkodtak, éreztek s ezek nyomán keresték a helyes cselekedetek felé az utat.

Így indult a cikk:

„Az utcákon kitámadtak már futólagos ismerősök. Levelek is érkeztek, messzi vidékről, eldugott falvakból. A barátok szemrehányóan viselkednek és vitatkoznak. Nyugtalanlás és lázas állapot mindenütt. Nyugtalanító, ellenségeskedésre való hajlás még azok között is, akik eddig tudtak nagyon magas emberi szempontok szerint nézni, látni, ítélni.”

Két mondat a közepéről:

„Nekünk itt a sodró erejű nacionalizmus, a dühös és elkoptatott sovinizmusba belekábult nagy fajtság és hazafiasság nem öröm és nem reménysugár, hanem iszonyatos félelem. Hiszen eleget érezhettük már!”

És a befejezés:

„Csillapodjék le a láz, nyíljanak ki a szemek. A hitlerizmus kifejezetten többségi megnyilatkozás, többségi törekvés, letipró, elnyelő akarat. Ez a *nacionalizmus*, amely nem azonos az alkotó nacionalizmussal, nem lehet kisebbségi erény, mert ez fából vaskarika volna, korlátoltságra vallana, öngyilkosságra vezetne. Támó-

* Br. L., 1933. IV. 8.

gatni azt a nacionalizmust, amelytől minden kisebbségnek ösztönösen irtóznia, félnie, remegnie kell – jaj, át ne jöjjön a határon! – ez *valóban öngyilkosság*. Nincs szükségünk lázra, és főképpen nincs szükségünk arra a betegségre, amely szembekerget és acsarkodásra bír. *Nekünk nem lehet negyven fokos lázban élni, még akkor sem lehet, ha Hitler nacionalizmusa a maga falánkságában európai ügyé vált.* Nekünk békére és nyugalomra van szükségünk, hogy együttesen és szilárdan vívhassuk meg azokat a harcokat, amiket a kisebbségi helyzet magával hoz.

Vak az a kisebbségi ember, aki a hitleri nacionalizmust Romániába várja, idézi, óhajtja.”

A cikk vihart kavart. Különösen Csíkban. De segítettek a kavaráásban a nagyvárad Erdélyi Lapok előfizetéseket gyűjtő ügynökei is. Katolikus körök alapították a lapot, s egyesek talán úgy hitték, hogy ezzel már katalizálták az összeadott tőkét is. Mindenesetre meghirdették a „katolikus szellemet”, s elvárták volna, hogy a katolikus Csíkban elsöprő sikerük legyen...

Egyesek később a két nagy lap ádáz szembekerülését „konkurrenciális versengéssé”, a koncon (mármint az előfizetőkön) való marakodássá próbálták egyszerűsíteni. Cinikus, valóban kutyának való bölcselkedés volt ez. Hanem a világnézeti elvek összecsapásának zajában csakugyan ott voltak a konkurrenciális harc sivalkodóbb felhangjai is. Az Erdélyi Lapok emberei – bizonyára nem minden kioktatás nélkül, hiszen magunk is felszereltük hatásos érvekkkel a magunk ügynökeit – ezzel igyekeztek visszajára fordítani cikkem hatását: „A gazdáit védi szegény, azért csillapítja a hitlerista lázat.” Persze egyidejűleg a lap is példálózott a „zsidó szellemről...” Mi a húsvéti ünnepi számra készültünk, stílusosan keresztény választ akartunk adni benne. Először a kiadóhivatal azzal, hogy huszonnégy oldalas számot hirdetett meg öt lejért, aztán a szerkesztőség azzal, hogy főszerkesztőnk maga, a református Szele Béla írta a vezércikket *A megváltás programja** címmel. Belpolitikai indítású cikk volt, de végső következtetésként

* Br. L., 1933. IV. 16.

ezt követelte kormánytól, társadalomtól: „Vissza kell térni Krisztus programjához; társadalmi, gazdasági és politikai téren egyaránt életre kell hívni a testvériség, egyenlőség és szabadság szentháromságát.” Molter Károly *Szolgák húsvétiája*, Tamási Áron *Ábel húsvéti üzenete* címmel írt cikket az ünnepi számba.

Az Erdélyi Lapok húsvéti száma azonban élesebb fegyvert talált a maga elvei és céljai szolgálatában. Élesebbet? Kicsorbult fegyver volt az már, de alattomosan lehetett szúrni vele, s az adott politikai körülmények között veszedelmes sebet is ejthetett. Egy visszaemlékező cikkben felújította a tiszzaeszlári per emlékét, a szegény Solymosi Eszter tragikus halálát s azt a hiedelmet, hogy a zsidók keresztény szűzleány vérével keverik húsvéti pászkaikba. Ó, nem, a cikkíró maga nem állította, hogy valami alapja volna ennek a hiedelemnek, de azt már igen, hogy annak idején a pert „a külföldi, főképpen zsidó sajtó nyomására szüntette meg a kormány azzal, hogy egy idegen leány hulláját fogadtatta el Solymosi Eszter hullája helyett”.

Osztottam abban az általános felháborodásban, amely a cikk olvastán elfogta a szerkesztőséget. Füzi javasolta a kemény visszavágást, s a többivel együtt elfogadtam a javaslatot én is. De nem azzal a felparázsló haraggal, mint ők, inkább nagy belső szomorúsággal, kelletlenül. Annak idején, amikor Paál Árpád az Erdélyi Lapok felé tájékozódott s példája követésére biztatott, én fogadkoztam, hogy bármi történjék is, szentül hiszem: mi ketten nem kerülhetünk szembe egymással. Okosabb, tapasztaltabb volt, mint én. Második s már elkésett levelében azt fejtegette, hogy erkölcsi felfogásunkban s érzelmileg bizonyára így lesz, de ne felejtsem, hogy Csík egyaránt érdekerülete mind a két lapnak... Hát hiszen a két lap már eddig is elégszer szembekerült egymással, de én még soha Paál Árpáddal... És most sem teszem, ebben az esetben sem, mert bizonyos vagyok, hogy a cikk éppen olyan alattomosan, az ő tudta nélkül került a lapba, amilyen alattomos a cél, amelynek szolgálatában íródott. A támadó cikket tehát én nem írhatom meg...

Fojtott szenvedéllyel fejtettem ezt ki, s emiatt több volt mentegetőzésemben az érzelmi zavarosság, mint az érvelő következetesség. Füzi megértett, s még helyeselt is. De megértő mosolyában s a helyeslésében egyaránt volt valami kétértelműség.

– Szó sincs róla, hogy maga támadjon. Szerkesztőségi cikk lesz, aláírás nélkül. Paál Árpádot én is ismerem, el tudom képzelni, hogy a háta mögött került a lapba az a cikk. Talán úgy, hogy hátat fordított. Van azonban bennünk is annyi politikai érzék, hogy ne őt támadjuk egyenesen. De fordítsuk szembe azzal a reverendás Luciferrel, aki mögötte áll...

– Schefflerrel?

– Pontosan!

– Az inkább Mefisztó! Lucifer tisztább jellem. Legalábbis Madáchnál...

Így írta meg a cikket maga Füzi. Eleget tett az én kívánságomnak: elismerte Paál Árpád példás közéleti szerepét, de egy elegáns fordulattal belevitte a maga kételkedését is, s ezzel visszajára fordította az egészet. „Mert nemcsak a kisebbségi sors felismerésében volt első – írta *Megkérdezzük Paál Árpádot* című cikkében –, hanem a feladatok elhagyásában és a vezérlés eladásában is...”*

– Én az eladás szó helyett mást kerestem volna – mondtam szemrehányóan másnap, amikor a cikket a lapban elolvastam.

– Szelídebbet nem is találhattam. Elvégre a főszerkesztői fizetésért tűri, hogy mások irányítsák helyette a lapot, vagy nem? S milyen embert fedez a nevével?

– Fiát azt, hogy milyen embert, azt aztán alaposan megírta. Nem lesz baj belőle? Nem túlzás ez a... becsületsértő vagdalkozás?

– Maga tán megsimogatta Puskást a bankuzsoráért?

– De az nem vádaskodás volt. Azt én bizonyítani tudtam! Hátha sajtópert indít Scheffler?

– Bár megtenné. Együtt vannak a bizonyítékok a kiadónál. Már rég begyűjtötte a nyilatkozatokat.

* Br. L., 1933. IV. 21.

– Hát a kiadó számított erre a...? – hagytam nyitva megrökönyödve a minősítést.

– Persze hogy számított. A mi harcunk elvi, eszmei, de ezt anyagiakkal kell biztosítani. A pénzért pedig a kiadónak kell megharcolnia... Éppen jókor jött nekünk ez az indokolt leleplezés. A szerkesztőségnek is, a kiadónak is...

Hát a cikk Schefflerre vonatkozó része valóban leleplezés volt. Azt fejtegette, hogy: „miért is van szűksége az Erdélyi Lapoknak Paál Árpád tisztes nevére? Hiszen ő csak névleg irányítja a lapot. A hírek úgy szólnak, hogy a tényleges irányító, a kulisszák mögött álló rendező dr. Scheffler Ferenc lenne. Ez az úr paptanár... Miért nem ő zsirálja hát a lapot? Azért, mert olyan múltja van... Kamatüzletei nyomán egzisztenciák omlottak össze, súlyos tőzsérügletek húzódnak meg a papi méltóság árnyában. Ez az úr, ha akarjuk, erkölcsi halott. Címe és jellege van, a hozzá illő élet és tisztesség nélkül.”

A következő napokban az Erdélyi Lapokra csaptunk rá először a reggeli postából, nem a bukaresti Univer-sulra, amely eladdig a leggyakrabban szolgált kellemetlen meglepetésekkel. Most – a további harcra felajzot-tan bár – Nagyváradról vártuk a csapást, amelyre vissza kell ütnünk majd. De teltek a napok, s mindegyik tovább dagasztotta izgalmunkat: nagy válaszra készül-nek, ha ennyire késnek vele!

A „nagy válasz” azonban kicsire és erőtlenségre sikerült. Füzi taktikája nyilván bevált: a lap főszerkesztője nem volt hajlandó kiállani a lap igazgatója mellett, aki az ő megkérdése nélkül intézkedik a lapszerkesztés dolgaiban. A kettőjük közötti vita késleltethette hát a választ. Ez annál is valószínűbbnek látszott, mert más lapok is sérelmezték a tisztaeszlári vérvád célzatos felújítását. Az Erdélyi Lapok egy lapjegyzetben felelt a kolozsvári Új Keletnek és a Nagyváradnak. A felelet a célzatosság vádját háritotta el. Lényegében azt tette a nekünk adott s terjedelemben nagyobb válasz is azzal a különbséggel, hogy ebben már kidugta a szeg a fejét a zsákból: hitlerista ügy ez lényegében, az antiszemitizmus csak melléktermék! Ebben pedig a lap számít ol-

vasói támogatására. Ezt sugalmazta a cím is: *Közönségünk megért minket.** Két „beérkezett levél” közlése adta ezt a válaszcikket – terjedelemben! S egy szerkesztőségi bevezető hozzá a magyarázatot. Ebben az első két mondat valóban rátapint a lényegre. Íme: „Túl-ságba menő lárma középpontjába kerültünk amiatt, mert a német események dolgában nem vagyunk hajlandók a zsidó lapokkal egy hangot fújni. Egyenesen vissza is utasítjuk, hogy a mi keresztény és magyar fel-fogásunkba olyanok beleszólni akarjanak, akik se keresztények, se magyarok.”

A közölt két levél egyikét dr. Filó Ferenc ügyvéd küldte Székelyudvarhelyről. Beszámol benne, hogy ott a katolikus férfiliga gyűlést tartott. „Az igen népes gyűlés – írja tovább – mély megbotránkozással szerzett tudomást arról, hogy éppen az a lap részesíti az Erdélyi Lapokat [...] fékevesztett támadásban, amely 2–3 évvel ezelőtt addig jutott el a jobb sorsra, több emberségre és becsületesebb életre szomjuzó tömegek vakításában, hogy nem átallotta a keresztény erkölcsös életnek forrását, Istenünket, az Úr Jézust is grandiózus történelmi nullának nevezni!”

No lám, még mindig vannak egyesek, akik nem felejtették el Mikes Imre otromba baklövését!

Simkó György nyugalmazott vasúti főfelügyelő levele-ből is érdemes kiemelni egy mondatnyi fogadkozást: „Örvendünk, hogy végre kaptunk Romániában egy független, szókimondó lapot, dehogy fogjuk ezt a héberek kedvéért elhagyni.”

Csak ennyi? – néztünk egymásra a szerkesztőségben. A név szerint kitámadottak közül nem áll ki egyik sem? Nem jegyzi senki még a levelek közlését magyarázó bevezető sorokat sem? És nem jelentik be azt sem, hogy Scheffler Ferenc sajtópert indít? Nem, ez lehetetlen. Most bizonyára oldalszámra közlik majd a beérkezett leveleket, hűségnyilatkozatokat, hogy fitogtassák politikájuk népszerűségét... A sajtóper megindításáról pedig értesít majd a nagyváradi törvényszék...

De nem történt semmi. A lap nem közölt újabb leve-

* Erdélyi Lapok, 1933. IV. 26.

leket, s a törvényszék nem értesített a sajtóper megindításáról. Úgy látszik, a levélküldők – mert ilyenek bizonyára akadtak – nem voltak még politikailag eléggé képzettek, hogy közölhető levelekkel fejezzék ki ragaszkodásukat a lap „független, szókimondó” politikai irányvonaláról. Enélkül pedig Scheffler sem tartotta érdeemesnek vállalni a sajtóperrel járó kényelmetlenségeket.

Közvetett választ azonban kaptunk. Legalábbis ilyenek vettük, hogy az Erdélyi Lapok cikksorozatban közölte Baranyai Jusztin társadalompolitikai „tanulmányát” *Mi történik Németországban?* főcímmel és a kérdésre mindjárt megfelelő alcímmel: *A népi és faji sorsközösség győz a XIX. század eszmevilága fölött.* Az alcímből kimaradt *átkos* jelző ott kísértett mindenütt a szövegben.

A vita azonban nem szűnt meg azzal, hogy mi nem folytattuk. Ott fortyoghatott az tovább az Erdélyi Lapok belsőbb köreiből, periferiális olvasótáborában is. Mi ezzel magyaráztuk, hogy Gyárfás Elemér szenátor, aki egyébként főmunkatársként szerepelt a nagyváradi lap első oldalán, szemben a főszerkesztő Paál Árpád nevével, párhetes késéssel is szükségesnek látta visszatérni az ügyre így: „Az utóbbi napokban nagy sajtólárma viharzott fel az Erdélyi Lapoknak a hitlerizmus és antiszemitizmus kérdésében való állásfoglalása körül.” Aztán megírja, hogy ő Kolozsváron már előadást is tartott a kérdésben, s most hivatalosan is megismétli ott elhangzott állásfoglalását. „Rámutattam arra – írja cikkében –, hogy mi nem állunk harcban a zsidó néppel vagy éppen ennek egyes fiaival, akik között igen derék, tiszteletreméltó egyéniségeket ismerünk.” Aztán a Szentszék idevágó dekrétumára utalva: „Mi híven követjük a Szentszék utasításait a zsidókérdésben. Elítélünk minden fajelméletet.”*

Hanem óvatos és avatott politikusként a hitlerizmusra igen kevés szót vesztegetett higgadt fejtegetése során; pedig cikke első mondatában mintha erre is ígéretet tett volna! Miért óvatoskodik? Talán azt a látszatot akarja kelteni, hogy ők semlegesek a kérdésben? Vagy még

* Erdélyi Lapok, 1933. V. 10.

inkább: az a helyes, ha valamennyien semlegesek maradunk? Nem, mi nem akarunk semlegesek maradni. Mi azért csaptunk zajt, hogy ez a fekete madár közénk le ne szálljon, vagy ahol leszállt már, onnan is elriadjon.

Ezért gyűjtöttük lapunkban a riasztó és a biztató jelenségeket. Riasztó volt például az a hírünk, hogy Hitler maga kíván közvetíteni a viszálykodó erdélyi szászok között. A Țara Noastrából, Octavian Goga lapjából emeltük ki a híradást, hogy megbízottja, bizonyos Ebelsberg úr Romániába érkezik, s a határon Fabritius, az erdélyi szász hitlerista mozgalom vezére fogadja. Örömmel mutattuk fel azonban a Magyar Párt marosvásárhelyi nagygyűléséről a kisebbségi szakosztály állásfoglalását. Itt Jakabffy Elemér beszélt, s én, aki tudósítóként vettem részt a gyűlésen, váltig úgy éreztem, hogy engem ismét, bár egy pillantást is rám nem vett, s gondosan elkerülte velem a találkozást a gyűlés előtt is, után is. Tán attól félt, nehogy a velem való cimboraság gyanúja gyengítse állásfoglalása súlyát?! Mindegy, az volt a fontos, amiket mondott, bár ezeket csak az én tudósításom szövegéből idézhetem, mert beszéde kéziratához se tudtam hozzájutni: „Ezután arról beszél – írtam a tudósításban –, hogy a kisebbségek legnagyobb hátrányára Erdélyben is gyökeret vert a kártékony hitlerizmus, amely különösen Temes megyében és Szatmár környékén dühöng veszedelmes méreteken. A kisebbségeknek ezektől az irányzatoktól távol kell tartaniok magukat, különben a saját vesztükbe rohannak.”*

Ma persze, e lapos tudósítói mondatok olvastán feltolakszik bennem a gyanú, hogy Jakabffy Elemér bizonyára körülményesebben vagy legalábbis nagyobb méltósággal fogalmazott. Tartalmilag mindenesetre ezt mondta, s nem is cáfolt vagy tiltakozott. Felszólalásából azonban nem lett határozat. Az sokkal általánosabb és zengzetesebb hangon jelentette ki, hogy a magyarság egységesen állást foglal a szabadságjogok mellett

* Br. L., 1933. VII. 3.

és száll harcba az egész romániai magyarságra kiterjedő „kulturális autonómiáért”.

Jakabffy Elemér csak a svábok között gyökeret vert hitlerizmusról beszélt, a szászokról nem szólt egy szót sem. Tán azért, hogy ne feszítse tovább azt a vékonyka húrt, amelyen a szászok és magyarok a kisebbségi politizálásban még együtt pendültek. Pedig Hitler éppen a szászokhoz küldött „békítő közvetítőt”, s valóban ott csattogott a legjobban az eszmei vihar. A nagyszebeni szász hitleristák külön gyűlést tartottak a régimódi politikusok, különösen Brandsch Rudolf módszerei ellen. Öt napra rá a brassói hitleristák töltötték meg a Gewerbeverein gyűléstermét heves indulatokkal, ennek a gyűlésnek azonban az adott a szemünkben különös jelentőséget, hogy egyidejűleg vasgárdista plakátokkal is elárasztották Brassó utcáit. Fel is panasztuk a lapban – nem minden célzatosság nélkül –, hogy a hetven ezer lelket számláló Brassónak mindössze száz rendőre van:

Brassói szász laptársunkkal azonban nem az ilyen apró csipkelődések miatt rúgtuk össze a patkót. Igaz, a miénk puffant először az ő hitlerista oldalukon (hiszen akkor még két oldaluk volt nekik is). Mindkét lap beszámolt a Dolfuss osztrák kancellár ellen elkövetett politikai merényletről, mi azonban mindjárt az első híradásban megírtuk azt is, hogy a merénylő a nemzeti-szocialista párt tagja, hiszen éppen ez világított rá a merénylet politikai hátterére. Ezt a Kronstädter Zeitung először elhallgatta, aztán kinevezte a merénylőt – kommunistának. Rámutattunk erre a célzatos hírhamisításra, mire felháborodottan „leleplezett” bennünket, hogy zsidó lap vagyunk. Nem tértünk ki a vita elől, de a válaszcikknek ezt a címet adtuk: *Kényszerű faji vita a brassói hitlerista lappal.** Úgy éreztük, sokkal több joggal nevezhetjük mi őt hitleristának, mint ő bennünket zsidónak.

Ez az összecsapás – bár volt olyan álláspont is a szerkesztőségben, hogy ne vegyüljünk bele, tekintsük családi perpatvarnak, amelyet nem illik észrevenni –

* Br. L., 1933. X. 9.

végleg eldöntötte, hogy a „fekete szászok” oldalán kötelezzük el magunkat a barnára színeváltott régi „zöldekkel” szemben. Maga Szele Béla jelentette ezt be egy nagy vezércikkben, amelynek a szokásostól eltérően nemcsak egy hosszú mondat volt a címe, hanem kapott még egy mondatot alcímnek is. Így: *Döntő mérkőzés a szászok hivatott vezetői és a nemzetiszocialisták között – Brassó szászsága a hitleri módszerek ellen.*

Brassó szászságába vetett bizalmunk ilyen határozott kifejezését természetesen fricskának szántuk német laptársunk Hitler felé szimatoló orrára (lám, nekünk ad igazat a brassói szászok többsége is!), de azért volt benne tapasztalatokon alapuló valóságérzés is. Valóban, a gyalázkodó, névtelen levelezőlapok mellett most már érkeztek helyeslő, aláírott s jó németséggel fogalmazott levelek is, Szele Béla szász egyházi kapcsolataitól hozott biztató híreket, s kaptunk mosolygással kedvesített kalapemeléseket alkalmi szász ismerőseinktől is.

A cikkünkben döntőnek értékelt nagy mérkőzés a szász népközösség egyházi tanácsválasztása volt, amely ősidők óta erkölcsi és magatartásbeli törvényeket szabott a szászságnak azzal, hogy milyen felfogású, világnézetű jelöltekre adta a többség a szavazatát. Most a püspökség jelöltjeivel szemben a hitlerista mozgalom állított ellenjelölteket. Cikkünk után, egy hétre rá volt a választás. Vártuk az eredményét akkora izgalommal, mint a parlamenti választásokét szoktuk. Nem csalódtunk, s ennek olyan nagyon örültünk, hogy a magunk győzelmeként ünnepeltük a sikert: *Lezajlott a szász népközösség történelmi jelentőségű tanácsválasztása. Győzött a demokratikus lista.**

Benne volt azonban ebben a győzelemben az a figyelmeztetés is, hogy nincs vége még a küzdelemnek. Nagyszébenben, ahol pedig megszágyenülten omlott volt össze az „izgága” zöld szászok mozgalma, most hatvankét százalékos eredményt értek el a hitleristák a püspök jelöltjeivel szemben. Persze helyi sikerük volt ez csak, eltörpült a szász falvak hűségét jelző szavazatok áradata-

* Br. L., 1933. IX. 8.

tában. Jelezte azonban, hogy a hitlerista mozgalom akadálynak látja előretörése útjában az egyházakat. Figyelmeztetni erre jó fegyver lehet a kezünkben a mi szédültjeink elleni harcban is! Éltünk is vele. Körösi heteken keresztül búvárkodta a külföldi lapokat, hogy leleplező adatokat gyűjtsön Hitler „hitújítási” módszereiről; s arról a hősieles küzdelemről is, amellyel a német evangélikus egyház szembeszáll a nácik behatolási kísérleteivel. Legújabbán háromezer lelkész tiltakozott a fajvédő német keresztények eretnoksége és diktatúrája ellen, amely el akarja vetni nemcsak az ótestamentumot, hanem az evangélium egy részét is – írta. talán a Manchester Guardian nyomán, amely világpolitikai tájékozottságának egyik legfőbb forrása volt.

Cikkére onnan jött kedvező visszhang, ahonnan a legkevésbé vártuk: Gyulafehérvárról, Majláth püspök környezetéből. Nagy meglepetés volt ez a szerkesztőségnek; s nekem külön is kellemes és felemelő, mert az én címemre szólt a boríték, amely a cikket tartalmazta. Küldője ugyanaz a főpap volt, aki már a bankharc idején is mellénk állott. Ezt tette ezúttal is. *Hitlerizmus és kereszténység** – írta címnek a cikke fölé, s kísérőlevelében csak annyit kért, hogy ne bántsuk az ő szövegét, főként ne rövidítsük, és ne írjuk oda a nevét se föléjei se alája, mert nem azzal akar hatni, hanem az érveivel. Egyébként fűzhetünk hozzá szerkesztőségi megjegyzést, olyant, amilyent szükségesnek látunk.

A cikk harcoss katolikus állásfoglalás volt a nácizmussal szemben, s emellett finom helytelenítése az Erdélyi Lapok magatartásának. Mi természetesen örvendtünk mindkettőnek, de különösen a másodiknak. Mészemenően tiszteletben tartottuk tehát a feltételeit: minden húzás nélkül s betűhűen közöltük a cikkét. De éltünk a felhatalmazásával is, talán még vissza is éltünk vele. A kérés nélkül engedélyezett „szerkesztőségi megjegyzés” első felében úgy körülbeszéltük „titokzatos cikkírónk kilétét”, anyira megmagyaráztuk, hogy azért nem akar „politikai viták” középpontjába kerülni, mert „az erdélyi katolikus főpapság egyik nemcsak hierar-

* Br. L., 1933. XII. 24.

chiai vonatkozásban, hanem egyéni súlyban is magasrangú egyénisége”, hogy az akkori beavatottak bizonyára bele is olvashatták a mondatba a nevét és egyházi méltóságát... Ma már persze nincsenek ilyen „beavatottak”, vagy igen-igen kevesen vannak. Ezért írom ki most a nevét úgy, ahogy a levele alá írta: Fejér Gerő dr. gyulafehérvári kanonok. Nem érzem már kötelezőnek a szerkesztőségi titkot, amit már akkor is csak formailag tekintettünk annak. Különben is igazolva látom akkori érzésünket: ő is csak formai titoktartást kért. Nem tiltakozott a kilétére olyan felismerhetően rámutogató körülírás ellen, sőt szó nélkül tudomásul vette azt is (tovább is tartotta velem a kapcsolatot!), hogy nem értettünk egyet cikkének ama részével, amely miatt a csonkítatlan közlést feltételként kötötte ki. Talán számított is erre, azért szabadított fel előre arra a szerkesztőségi megjegyzésre, amelynek második felében leszögeztük, hogy a cikkíró... „a megoldások végkonklúziójaként a hithű és harcos katolikus pap merev álláspontjára helyezkedik. Ebbe nem értünk vele egyet. Mi nem követjük az egy pásztor, egy akol konzekvenciájáig, mert mi minden felekezeti eszmei lényegében azt a kiegyensúlyozó és irányító erőt keressük, amely az emberiség nagy és boldog harmóniáját megvalósíthatja...” Nem tett ellenvetést erre sem. Talán azzal értett egyet, hogy mi ebben ne értsünk vele egyet? Erre meg neki volt szüksége úgy, mint nekünk az ő támogatására, csak ellentétes értelemben? Neki ez a tőlünk kapott tagadás jelentett védelmet a maga helyén?

A csata ugyanis köztünk és az Erdélyi Lapok közt nem csitult, inkább éleződött. Igaz, mi támadtunk. Nem tudtuk például szó nélkül hagyni, hogy „kisebbségi lap-társunk” a társadalmi rend nevében helyeselt, amikor a bécsi munkásmozgalom vérbefojtása nyomán a megtorlás eszközei között ott is megjelent az akasztófa. Ha választani kell a reakció vagy a demokrácia önvédelmi formája között, kisebbségi helyzetünkben csakis ez utóbbi mellett foglalhatunk állást – érveltünk. De hiszen éppen az nem tetszett az akasztófát helyeslő nagyváradi álláspontnak, hogy mi a Schutzbund harcát demokratikus önvédelemnek minősítettük. Pedig minden

okunk megvolt rá! Az *Universul* című bukaresti lap anti-reviziósnek hirdetett sovíniszta mozgalma úgy felajzotta a kisebbségellenes indulatokat, hogy a rendfenntartó hatóságoknak ugyancsak meggyúlt a dolguk. Utcai erőszakoskodásokat, indokolatlan támadásokat kellett elhárítaniok, megakadályozniok vagy már csak bíróság elé utalniok – a büntetések kiszabása végett. Biztosítékot az ilyen s nemegyszer véres kilengések ellen csak a demokratikus kormányzat erejétől remélhattünk. Nem örvendünk hát, ha valahol a jobboldali diktatúra teremtett neki tetsző rendet. Az ettől való félelem volt szülőanyja *A kisebbségi lap és a bécsi akasztófa* című cikkünknek. Kéretlen visszabeszélés volt ez, tehát megint csak támadás az Erdélyi Lapok ellen. „Azok a kisebbségi rajongók pedig – írtuk laptársunk címére –, akik a mondvacsinált és hazug objektivitás ürügye alatt Nagyváradról tapsolnak a berlini és bécsi tenyereknek, jegyezzék meg maguknak, hogy ezzel a bukaresti tenyereket biztatják pofontra.”*

Rajongóknak neveztük őket, s bizony nem a Kemény Zsigmond rajongói idézte irodalmi hangulatot kívántuk kelteni irántuk. Mi gúnyolódni akartunk, hogy Hitlerért rajonganak; s ha a szó előbbi érzelmi töltéséből is belekerült valamennyi, abban is a sajnálkozó gúny volt a több, hogy hinni tudnak a hitlerizmus kisebbségmegváltó ígéretében. Újabban ugyanis egyre gyakrabban emlegették, hogy a nemzetiszocialista elmélet nemcsak a kisebbségek egyedeinek biztosítja a szabadságjogokat, mint a polgári demokráciák, hanem népi egyetemességének is. Az volt az érzésem, hogy ebben az ábrándban Paál Árpád keresi önmaga igazolását, feldúlt lelke nyugalmát. No hiszen, a szászoknál éppen most acélozódik a népközösség ereje a hitlerista befolyás növekedésével: szétrobbant már a híres népegység! Vajon mit kap helyette ez a szorgalmas és példás fegyelmezetszerű nép?

Mit kapott? Felelt már rá a történelem. Bennem azonban ma is ennek a furcsa korszaknak az emléke él elevenebben, amelyben tartott még a küzdelem, s amely-

* Br. L., 1934. II. 28.

ben én a konzervatív szászok oldalán harcoltam, nekik drukkoltam, éles ellentmondásban korábbi felfogásommal, amikor elvből mélységesen lenéztem minden „maradiságot”. Dicsértem is a szász higgadságot, amikor 1934 nyarán úgy látszott, hogy sikeresen „maguk intették le azokat”, akik soraikból „megkótyagosodtak az Erdélybe nem való és egészségtelen nagynémet álmódzásoktól”. Példának mutattam ezt fel a mi kótyagosainknak, s persze megint csak mérgező sajtóharcban az Erdélyi Lapokkal. Itt ugyanis Sulyok István, a lap kolozsvári munkatársa és vezércikkírója furcsa bukfencel ütötte tovább a hitleri vasat. Most ő figyelmeztette a kisebbségi magyarságot, hogy milyen veszedelmet jelenthet számunkra a fajvédő hitleri nacionalizmus romániai győzelme. „Sulyok István kölcsönkérte a mi érveinket – válaszoltam neki és lapjának *Tisztuló vizek zavarása* című cikkemben* –, de nem azért, hogy elriaszson ettől az eszmétől, amely ilyen veszedelmeknek tesz ki bennünket, hanem hogy rábiztassa a kisebbségi magyar tömegeket is: kutyamarást ebszörivel – ahogyan ő mondja.”

Valóban úgy éreztem akkor, hogy tisztulnak vizeink. Erre mutatott az is, hogy nemcsak a régi szászok védték vitézül vársáncaikat, de mellénk is felsorakozott már a régi gárdából Sulyok Istvánnal szemben Jakabffy Elemér – pedig együtt szerkesztették volt a lugosi Magyar Kisebbség című politikai folyóiratot. A Magyar Párt marosvásárhelyi nagygyűlése is erősen megváltozott hangulatban fogadta el a szövetségi szervezkedés elvét gazdasági életünk orvosságának, pedig sem maga a „szövetkezetesdi”, sem szorgalmazói nem voltunk kedvesek a Gyárfás-féle politika korifeusai szemében. Fejér Gerő dr. önkéntes jelentkezése után református egyházi tekintélyre is támaszkodhattunk. Tamási Áron Tiszta beszéd rovata hozta ezt *Erdélyi szellem* címmel.** Áron Heinrich Zillichnek felelt, aki „a hitleri megújítás felé mutatja a szászoknak az utat”. A felelet súlya azonban azzal is növekedett, hogy ismertette azt a vitát,

* Br. L., 1933. VII. 19.

** Br. L., 1934. VI. 3.

amely a Pásztortűzben is zajlott Zillich és Tavaszy Sándor, a református teológia tudós tanára között. A cikkben az is benne volt, hogy a Pásztortűzet újra Reményik Sándor szerkeszti, átvette Gyallay Domokostól, hiszen tán éppen ez teszi lehetővé, hogy ebben a lapban is szembe lehet szállni már a Heinrich Zillich-től felkarolt hitlerista irányzattal. S ugyanebben a lapszámban festettem meg én is a „Heil Hitler” romániai arcát. Festéknek a politikai és társadalmi életben felismerhető jelenségeket használtam. Volt-e ennek a cikknek valami hatása Hegedűs Nándorra, a Magyar Párt nagyváradi képviselőjére? Tény, hogy pár hét múlva hozzánk küldte az Erdélyi Lapok magatartását élesen elítélő cikkét. Scheffler Ferenc lapja ugyanis *nyugtatókat* adagolt olvasóinak, nyilván azzal a céllal, hogy feloldja bennük a mi riasztó cikkeink keltette szorongást. Megismételte azt az állítását, hogy a nemzetiszocializmus igenis megvédi a nemzeti kisebbségeket. De most már nemcsak állított, hanem hivatkozott is, Hitler pártjának hivatalos lapjára, a *Völkischer Beobachterre*. Szerinte „e lap leszögezett álláspontja szerint el kell ismerni az egyes államokban élő népkisebbségeket mint népi kollektivitásokat, szemben a liberális felfogással, amely csak mint egyéneket fogta fel őket és nem mint népi közösségeket”.*

Hegedűs Nándor leleplezte az állítás erkölcsi hitelét a náci gyakorlat tényei alapján. Örömmel közöltük a cikket, eszünkbe se jutott töprengeni fölötte, hogy miért nem Nagyváradon jelenteti meg, a saját lapjában. Egyszerűen sikerünknek könyveltük el. S azt meg éppen saját győzelmünknek tekintettük, hogy rá egy hónapra Nagyszebenben négyezres tömeg tódult össze hirtelen, hogy szeretete és megbecsülése kifejezésével védje és bátorítsa Glondys szász püspököt, akit a *Völkischer Beobachter* zsidóbérencnek és népárulónak nevezett, mert síkraszállt a „hitlerista örültség és mételyhintés” ellen.

Nagy cikkben számoltunk be a rokonszenv-tüntetésről. Az én akkori érzelmeimről pedig csak annyit, hogy

* Br. L., 1933. VI. 24.

ma is hiszem: bárhová sodorta is későbben a hitlerista vihar az erdélyi szászokat, igazi népi lényüket ez a tüntetés fejezte ki máig is maradandó érvénnyel.

Azt azonban csak ma ismerem fel, hogy mi akkor – helyesen hajolva meg a történelem dialektikája előtt – a konzervatív erők oldalán küzdöttünk az álarcot öltött reakció ellen. Nem mindig következetesen, s nem is mindig hiba nélkül. Következetesnek csak így látszik ez a harc, az események célzatos csoportosításában, s annak az árán, hogy nem ragaszkodtam makacsul az események időrendjéhez. A történelem tisztává tett sok mindent, ami akkor zavarosnak látszott, s én ennek a tisztázódásnak a fényében látom, hogy akkor segíték a mai olvasónak a lényeg felismerésében, ha megengedem magamnak a célzatos csoportosítás módszerét.

De vajon nem magyarázkodás-e ez? Vagy inkább mentségkeresés? Magyarázkodás, mert tartalmilag erőtlennek tartom, amit írtam, s mentségkeresés, mert a gyengeség okát abban érzem, ahogyan megírtam? Mindegy. Egyetlen erényemnek az őszinteség becsületességét érzem. Ezért is volt szükségem erre a valloásra, mielőtt visszatérnék arra a jelenetre, amikor Áronnak fogadalmát vettem, hogy nem hagy magamra a Brassói Lapoknál...

**IRODALMI INTERMEZZO – ÁBELLEL
ÉS MAGDÓVAL**

Tamási Áron attól a perctől kezdve, hogy a mindkettőnkre oly nevezetes első, bemutatkozó cikkét közzöltük, kapcsolatban maradt a Brassói Lapokkal. A „székely írócsoport” második brassói irodalmi estjén*, amelyen a szereplők (Szentimreiné Ferenczy Zsizi, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Finta Zoltán, Farcádi Sándor és jómagam) Benedek Elek emlékét idéztük a Honterus-aulában már csak azzal a pusztán tényel is, hogy hiányzott az élünkről kedves nagyapós alakja, olyan nagy sikere volt, hogy behódolt a „székely bú-báj” előtt Füzi Bertalan is. A banketten pedig Kahána Samu kötött vele olyan meleg barátságot, amely ez utóbbi részéről, tán székely felesége, Bodor Gizi hatására is, szinte rajongássá gyarapodott. Mikes Imre a riportizgalmak lehetőségét látta meg a sikeres író alakjában. Budapesti kiküldetése idején két ízben is olyan vitába kavarta bele, amely ott Budapesten nem használt Tamásinak, itthon viszont alkalmat nyújtott elvi álláspontok nyilvánítására a Brassói Lapokban. Először Karinthy címére küldött Áron egy csípős választ arra az interjúra, amelyet Mikes az irodalmi szellemesség félelmetes mesterétől az erdélyi irodalomról kiudvarolt. S a két cikk egy harmadikat szült, de ezt már maga Mikes írta, s ő sem szorult kölcsönre gúnyos szellemeskedésben és csípős sziporkázásban.** Aztán Nádas Sándortól kért „őszinte véleményt az erdélyi irodalomról”. Kapott is. Nádas nem látott semmi vigasztalót az irodalomban. Az erdélyiben sem, tán éppen azért, mert Tamási Baumgarten-díjat kapott. De őszinte volt abban az értelemben is, hogy nem tartotta veszélyesnek az erdélyi írók „konkurenciáját” a budapestiekre. „Egyetlen vigasztaló momentum az utóbbi

* 1930. III. 15-én

** Br. L., 1930. VIII. 27. ls VIII. 31.

években Hunyady feltétlen és egyetemes sikere – mondotta. – Igaz viszont, hogy ő Erdélyben él, s így nem konkurencia.”* De ez már bántotta Benamy Sándor érzékenységét is, akinek *Kajüt* című fojtott erotikájú darabját budapesti színpadon is adták. Nádas Sándorról így csodálatosan egybehangzó véleményük volt mindkettőjüknek, bár a *Kajüt* sárgán vibráló erotikájában Áron beteges szexualitást látott. Ő a természet teremtő erejének tekintette a nemzést, pirosan kívánatosnak, szépnek, egészségesnek. Önmagában pedig alkotó ereje bizonyítékának. Még mohósága túlzásaiban is! Emiatt nem is nagyon válogatott a kínálkozó alkalmak között, megragadta őket akkor is, ha társasági életünk békéje érdekében okosabb lett volna a tízparancsolatban is előírt önmegettartoztatás. Ó, hiszen Benamy emlegetése idézi fel bennem Áronka kedves, huncut mosolygását, pajzán kacarászását (magyarázza ez, hogy miért került most pontosan ide ez a jelenetecske!), amellyel leszerelte rosszállásomat, amikor egy brassói látogatása idején a férj távollétében tette tiszteletét egyik közös barátunk feleségénél.

– Ha rólad van szó, mindenki azonnal sejtí, mit jelent ez a tisztelgő látogatás. A férj is! – pirongattam.

– Nem szalaszthattam el az alkalmat. Úgy éreztem volna, hogy csökken alkotói képességem.

Bosszantott, hogy újra ismétli már nemegyszer elsüött elméletét. Csípni akartam, mint a csalán:

– Ha ez igaz, akkor Benamy nagyobb tehetség, mint te. Nagyobb sikerei vannak a nőknél...

– Azt már nem hiszem – kacagott.

– Mit? Hogy nagyobb tehetség? A te elméleted ez, nem az enyém.

– Nem. Azt nem hiszem, hogy nagyobb sikerei vannak a nőknél...

Hanem abban az időben, amikor az induló Erdélyi Lapok és Paál Árpád ügyét megbeszéltük, Áron életében talán feltűnt már a *Énekes madár* kicsi Magdója, s ezzel egyidejűleg – bizonyára – legalábbis gyérültek a

* Br. L., 1931. I. 10.

bűnre vezető alkalmak. Egyéb gondjai is voltak. A Szépmíves Céh nem vállalta a *Címeresek* kiadását. Áron azonban társadalmi és politikai értékű tettnek érezte regénye megírását, de még inkább a kiadását – akár saját költségén is! A Hitelbanktól kért kölcsönt; talán azért, mert ennél a banknál ott ült az igazgatóságban Bánffy Miklós gróf, a legtekintélyesebb erdélyi címer gazdája is? A kölcsönt megkapta, a kéziratot nyomdába adta, de sarkában tudta már a váltólejáratok fenyegetését. Szaporábban dolgozott tehát azonnal felhajtható cikkdíjakért, s erre a legjobb lehetőséget a Brassói Lapok nyújtotta. Élt is a lehetőséggel, de tán még mindig a *Címeresek* levegőjében élve, olyan cikkekben ostromolta az irodalmi maradiságot, amelyek nekünk akkor nagyon megfeleltek, de ma már helyeslésem csak a bennük megnyilatkozó szándéknak s Áron lenyűgöző telitalálatainak szól. Ilyen telitalalat volt például, hogy kuvikológusnak titulálta Gyalui Farkast, az egyetemi könyvtár nyugalmazott tudós igazgatóját, aki előregedvén nekrológokat gyártott előre a nevezetesebb s már halálra érett közéleti szereplőkről, s elsőnek jelentkezett a bekövetkezett halál másnapján a lapoknál. Igen bizony, még mosolygott is a szerkesztőkre, mintha örvendezett volna, hogy ő méltathatja az elhunyt érdemeit s nem az az övéit. S ilyen kegyetlen telitalalat volt a Kristóf Györgyről írott cikke is, aki sok szakszerűséggel, de annál szürkébben, unalomba fullasztóan adta elő a magyar irodalmat a kolozsvári egyetemen. Magyar *Irodalmi Agronom* – adta címül Áron, s aztán teletűzdelte csúfolódó cikkét olyan jellemző idézetekkel, amelyek egytől egyig a professzor műveiből vétettek. S aztán befejezésül: „Milyen nagy-szerű például, amikor így jellemzi Petőfit tömören – Magas, dióolajbarna, hosszúnyakú, egy foga hibás. Őt [a professzort] jellemezni is kitűnő ez a módszer – Rezes színű, szorgos, egy feje hibás!”

Irodalmi csata mégsem ez érett tekintélyek védelmében csattant ki. Az öregek markukba kuncogtak, a fiatalok pedig lelkesedtek „Áron vessejéért”, amely csípősen sújtott, de friss légáramlatokat indított el. A csatazaj Méliusz N. Józsefnek egy verse körül csapott

fel. A vers, ha jól emlékszem, megesett székely lányokról szólt, e lányok kiszolgáltatottságáról, s az emiatt vízbe ölt csecsemőkről... Nekem, amikor olvastam, Ady *Kató a misén* című versét juttatta eszembe. Hát hiszen akadtak botránkozók az Ady-vers miatt is, miért maradtak volna el a kezdő költő Méliusznál, aki még-hozzá református teológus volt, papnak készült. Jött is a támadás (ahogyan most a fiatalok nyilatkozatából olvasom) a „klerikális sajtóban”. Áron úgy vélte, hogy nemcsak a fiatalokat tömöríti, hanem a szellem és az irodalom szabadságát is védi, ha visszavág. Meg is tette, de vesztünkre, mert most már Domokos Pál Péter csíki tanár érezte kötelességének, hogy megvédje a székely leányok becsületét a Csíki Néplapban, nemcsak a verssel, hanem – Tamási Áronnal szemben is. Domokos Pál Pétert becsültük, mert apostoli vállalással járta a székely és csángó falvakat s gyűjtötte a népdalokat. Támadását azonban szó nélkül nem hagyhatuk, nagy örömmel fogadtam tehát, amikor Méliusz fiatal kortársai közös nyilatkozatuk közlésére kérték lapunkat. Ez volt számunkra a legjobb s egyben a legkönnyebb megoldás. Áronnak is, nekem is, a lapnak is. *Megfejeltem* a nyilatkozatot néhány sorral (ez volt szerkesztőségi műszava a beküldött szövegek elé írt szerkesztői bevezetésnek), s vigyáztam, hogy a verssel magával ne azonosuljunk (nem is nálunk jelent meg, hanem tán egy temesvári lapban), de annál inkább a Tamási mellett teljes mellel kiálló nyilatkozattal. Evégből a „fejként” említett néhány sor tartalmazta azt a véleményünket, hogy a vers bizony gyengéske, s emiatt suta dolog volt támadni tartalma miatt a szerzőjét, de a vita elindításánál is sokkal sutább dolog volna, ha nem adnánk teret a fiatal íróknak, hogy véleményüket a dologról „erőteljes fiatalságuk bátor vakmerőségével elmondják. Csak hadd mondják, sőt kiáltsák.”

A nyilatkozat *Az új irodalom védelmében** készült, de a felháborodás benne amiatt parázslott fel, mert

* Br. L., 1932. IV. 15.

„a vita során az irodalmi szempontot védelmező Tamási Áront is becstelen rágalmozások érték”, holott... „Méliusz N. Józsefnek a klerikális sajtóban kitamadott verse igazságot és valóságot tárt fel...” A fiatal írók e csoportja tehát ebben látja az új irodalom védelmét? Tartsuk hát magunk mellett őket, hiszen állásfoglalást jelent részükről már az is, hogy hozzánk fordultak, bennünk van bizalmuk. Bár lehet, hogy más tekintélyes lapot akkor már sem a nyilatkozat tartalma, sem az aláírók némelyikének erősen baloldali híre miatt nem nagyon kaptak volna. De hát kik voltak az aláírók? Berczeli A. Károly, Dánér Lajos, Demeter János, Gárdonyi István, Janovics András, Kovács György, Kovács István, Kovács Katona Jenő.

Gondolt-e e vitában Tamási Áron arra, hogy volta-képpen a kettőnk megállapodását teljesítjük a „klerikális sajtó” támadásának visszaverésével? Én gondoltam, de hát nekünk nagyobb szükségünk is volt rá, mint őneki mireánk. Jólesett azonban neki is, hogy kérése és tudta nélkül odaálltunk az oldalára, s ezt meg is köszönte a kiadónak. A nekem szóló köszönet a baráti bizalom megnyilatkozása volt: bizony nehéz helyzetben van, főként anyagilag, sokszor már a napi szivaradagjára sincs pénze. Többet mondott nekem ez a „panasz”, mint bárki másnak mondhatott volna. Áron Amerikában kapott rá a szivarozásra. De csak jó szivart szívott, drágát. Nem volt közönséges megtiszteltetés, ha valakit megkínált vele. Engem attól kezdve, hogy Kolozsvárról elkerültem s csak ritkábban találkozhatunk, mindig megkínált a találkozás örömeire terített fehér asztal mellett, bár tudta, hogy cigarettázni szoktam, azt szeretem inkább. Hiszen éppen abban volt a megtiszteltetés, hogy ennek ellenére rám áldozott egyet kedves szivarjaiból. És én szívtam, szívtam a szédülésig, bár alig vártam, hogy már vége legyen s rágyújthassak egy cigarettára, mert a szivar elszedített ugyan, de nem elégített ki... Levele ezt mondta nekem: ha találkozoznánk, most még a szokásos szivarral sem tudnálak megkínálni.

Füzihez mentem először a levéllel, hogy tudjon róla:

ostromra indulok a kiadó költségvetése ellen! Lehűtötte buzgólkodásom:

– Az még nem fordult elő, hogy Tamási-cikket hevertettünk volna.

– Igen, de most több pénzre volna szüksége.

– Írjon tehát többet. Akár naponta...

Tudtam, hogy Áron nem dolgozik könnyen, megküzd a szövegeivel; a napi adagolást írásban újságírásnak tartja, irtózik is tőle. Mégis szó szerint közöltem vele Füzi kijelentését abban az értelemben, hogy nem tud ő annyi cikket küldeni, amennyit mi szívesen ne közölnénk tőle. Hát hiszen így értette ő is, mert a válszában sajnálkozott, hogy sajnos, ezután még az ediginél is kevesebbet küldhet. Hozzáfogott egy regényhez, elmerül benne. Csak kapna elég lélegzetet addig, amíg elkészül vele...

A véletlen úgy hozta, hogy ennél a levélbontásnál jelen volt Kahána Samu is.

– Hát küldje a regényét. Folytatásosan közölhetjük. S megbeszélem Nukával (így becézték a családban bátyját, a vállalati igazgatót), hogy minden folytatást cikkdíjjal számoljunk el...

Áron vonakodva engedett a csábításnak. Még nagyon elején van a regénynek, a folytatásos közlés majd még szorítani fogja, s azt ő nem szereti. Mi azzal nyugtattuk, hogy amíg a lap a már elkészült részt közölgeti, addig ő előrehaladhat a továbbiakkal, s nem lesz semmi baj. Áron végül behajlott a rábeszélés kellemes, az anyagi szükség kellemetlen közös nyomása alatt, elküldte a regény már elkészült egynegyed résznyi kéziratát, hogy beleolvashassunk. De hiszen ez a beleolvasás is csak formáság volt, anélkül sem haboztunk volna, de utána meg éppen siettünk a bejelentéssel: *Ábel a rengetegben. Tamási Áron új és eredeti regénye a Brassói Lapok hasábjain**

Nagy cikk követte a kiabáló címet. Tartalmazta „az író rövid konferanszát” új munkájáról és „egy-két megjegyzését az erdélyi irodalmi életre”. De megszólalok a beajánló cikkben én is. A *Címeresekről* írok és

* Br. L., 1932. V. 20.

a *Helytelen világ* című novelláskötetről, amellyel Tamási „feltámasztotta a novellát”. Aztán lelkendezem Ábelről is, de csak mértékkel, hiszen még csak negyedében van kezünkben a kézirat. Erről azonban az olvasók nem tudnak, úgy beszélünk mindenütt a regényről, mint teljesen elkészült nagy alkotásról. Volt ebben valami előrelátó szerkesztőségi szándékosság? Az én részemről semmi esetre sem, s Füziről sem tételezhetek fel ennyi sandán zsaroló szerkesztői tehetséget. Tény azonban, hogy később, amikor az indító nagyobb részletek után sokszor igazán csak nyúlfarknyi folytatásokat adhattunk a regényből, sőt előfordult az is, hogy egyszer-kétszer „technikai okokból” egészen elmaradt a folytatás (mert hiányzott a reggeli postából az anynyi aggodalommal várt Tamási-levél), fegyverként használtuk fel Áron ellen: nem hagyhat cserben, nem hazudtolhat meg bennünket olvasóink tömege előtt! Szegény Áron, azt hiszem, előzőleg soha nem törte bele magát annyira a rendszeres napi munkába, mint amennyire most ez a vonakodva vállalt helyzete belekényszerítette. S annyit még itt, hogy az új népi hős, Ábel fogantatásának bejelentésével egyidejűleg, vagyis ugyanannak a lapszámnak Nagyvilág című mellékletében nyújtottam békejobbot – Áron nevében is – a csángó népballadák és népdalok szorgalmas gyűjtőjének, Domokos Pál Péternek. Barátságos ismertetést írtam *A moldvai magyarság* című könyvéről.

Két hét múlva már úgy hirdettük a folytatásos közlés másnapi indítását, mintha az író egyenesen a Brassói Lapok számára írta volna „szenzációs regényét”. S másnap csíkcsicsói Szakállas Gergely cselekedni kezdte fia, Szakállas Ábel hargitai jelenlétét a Brassói Lapok hasábjain, hogy aztán Ábel egyedül folytassa a maga búbajos függetlenségében. Folytatta is egészen 1932. augusztus 25-ig, amikor az utolsó részlet megjelent. S úgy megszerette nálunk, hogy ott folytatta egy évvel később tapasztalatgyűjtő életét előbb a hazai társadalomban, aztán az ezt követő évben Amerikában.

De emögött már nem a szükség, inkább a hála rejtezkedett. Ábelt a Brassói Lapok révén szerették meg az olvasók úgyannyira, hogy a Szépmíves Céhnél

kiadott könyv példányszáma igen kevésnek bizonyult. Nem is a Céh itt nálunk, hanem a Révai-cég csinált vele kítúnó üzletet Budapesten. De Áron nem felejtette el, hogy a siker forrása a Brassói Lapokban fakadt fel, ezért engedélyezte az Ábel-triógia másik két könyvének folytatásos közlését is. Igaz, meghajolt a lap nagy népszerűsítő ereje előtt is. Tapasztalhatta, hogy Ábelről mindenütt tudnak, ahol a lapot olvassák. Még Vaida-Voevod is a Brassói Lapokban ismerkedett össze vele! S ennek következménye lett: meg akart ismerkedni Áronnal is, kihallgatáson fogadta hát Kolozsváron, s hosszasan elbeszélgetett vele Ábelről... az irodalomról... a politikáról... De ez már nekünk, a szerkesztőségnek volt olyan szenzáció (és olyan siker!), hogy nem hagyhattuk kihasználatlanul. Vaida-Voevod tekintélyes pártpolitikus, még miniszterelnök is lehet belőle, ápolni kell hát ezt a váratlan ajándéknak tetsző kapcsolatot. Áddig kértük, biztattuk Áront, hogy háromrészes cikket írt Vaidáról, az emberről, az erdélyi román emberről, a politikusról...*

Politikai prognózisunk jó volt, Vaida-Voevodból hamarosan miniszterelnök lett, de az Áron cikkeiben kifejezett s a miniszterelnök emberi és politikai egyéniségébe vetett reménykedő várakozásaink alig hajtottak halvány szikleveleket, máris elhervadtak. Ez érződik már az Ábel húsvéti üzenetében, amelyet Áron a lap húsvéti számába írt. Hanem belerángatásának a politikai közéletbe a mi számunkra megvolt a haszna: kedvet kapott a harcos közírásra, s még ezen a nyáron az ő kezdeményezésére Tiszta beszéd címen állandó rovatot biztosítottunk neki, amelyben bírálhat, támadhat, véleményt mondhat időszerű közéleti kérdéseinkről. Ekkoriban már ismételten fel-felcsattant s mérgeedett a vitánk az Erdélyi Lapokkal, kiadónk és a szerkesztőség egyaránt nagyon fontosnak érezte, hogy a lap mellett tartsa Tamási Áront, s minél gyakrabban bizonyítékát adja, hogy valóban ott is van. Úgy sietünk ezzel, hogy az Ábel-trilógia második részének közlését végleges címe kialakulása előtt *Ábel a város-*

* Br. L., 1933. I. 3–4–7.

ban címmel harangoztuk be, mégpedig, hogy vasárnapi legyen a harangszó, Németh László Abelről írott cikkét vettük át a Tanúból *Tamási és Kodály* címmel. El is értük, hogy egyetlen napilap voltunk ebben az időszakban, amelyben Tamási szívesen és sokszor jelentkezett cikkeivel. Hanem, talán ösztönösen, a csírájába fulladt Vaida-barátkozás után (második ilyen esete volt már, ugyanígy megjárta a Gömbös magyar miniszterelnök szirénhangú közeledésével is!) tartózkodott a pártpolitikai élet lidérces mocsaraitól. Rovata azonban, a Tiszta beszéd követelte a bátor megnyilatkozásokat. Ma is ezzel magyarázom, hogy rászánta magát s nyíltan szembefordult egykori mesterével, Nyíró Józseffel. Rég folyt már kettőjük között a rejtett vetélkedés, Áron most ezt nyíltá tette azzal, hogy Tiszta beszédet írt a „székely kék madarászokról”. Nyíró színpadra dolgozta fel a Júlia szépleányról szóló székely népballadát. „Csorogni fog a nézők könnye, mint a patak!” – hirdette meg baráti körben, s ebben biztosítékát látta, hogy „kialakul ám ebből a kezdeményezésből a székely kék madár”. Jóslata első fele bevált, a közönséget valóban megríkatta. A kék madarat azonban elszalasztotta. „Mert a Júlia szépleány egy közönséges népszínműnek a vázára van ráhúzva olyan sikeresen, hogy amikor a függöny felmegy és a székely legény megjelenik tarisnyájával az oldalán, hogy elbujdossék, akkor már vége minden zsendülő tavasz-nak.”* Ezt írta Áron, s ezt tiszta beszédnek éreztem magam is. Ekkor ugyanis elkészült már az *Énekes madárral*, el is olvastatta néhány „szakértőjével”, de ezek nem jósoltak olyan sikert neki, mint amilyent Nyíró aratott a magáéval, vagyis inkább a nézők megkönynyeztetésével. Ő a népszínmű irodalmi megújítására gondolt. Ki is csordult belőle később a keserűség, amikor látta, hogy szándékát nem becsülik, értékét nem ismerik fel. Ebből a keserűségből is tiszta beszéd készült. Ilyen mondatok sajognak benne:

„S úgy tűnik nekem nagyon gyakran, hogy álom

* Br. L., 1933. VIII. 27.

ez a világ, s én csak holdkóros vagyok, hol a holdat a fajtám, az igazság és a szépség képviseli.

Itt van például egy színdarab, amit nemrég írtam. Nem tudom, hogy mért s mi a fenének, csak írtam...”*

Ennek a második tiszta beszédnek az idején már újra egyetértettünk. Az előbbi után ugyanis én is úgy megbátorodtam, hogy helyet engedtem a lapban a *kontra-Helikon* mozgalomnak. Hiszen tetszett ez a lázadás nekem is, Füzinek is. Füzinek azért, mert „ragyogóan érdekes lapanyag az, ha írók veszekednek egymással”, nekem meg azért, mert a lázadók között ott láttam Tabéry Géának a nevét, aki öt éve úgy legögölt volt engem Helikont védő buzgalmában. De ott volt az EMÍR (Erdélyi Magyar Írói Rend) megalakítóinak névsorában az én két pártfogóm, Berde Mária és Molter Károly, aztán ott volt az időnként fellobbanóan lelkes Bárd Oszkár, a gladiátorarcú Olosz Lajos és a rokonszenvesen komoly költő-pap, Szombati-Szabó István is. Hát hiszen ezeket mind tisztelte Áron is. Nem is azt helytelenítette, hogy új kiadói kezdeményezésüket felkaroltuk, hanem azt, hogy helyet adtunk egy olyan valaki nyilatkozatának, aki „ma még nem nevezi meg magát”, de igen-igen beavatottan sorakoztat fel annyi vádat a Helikon ellen, hogy „*felsorjázni*” mindet nem is lehet, de elég „csak úgy *szemelgetni*” közülük.

Áronnak az volt a véleménye, hogy nem ízléses dolog leköpködni az ebédlőasztalt, csak azért, mert konfidens a felszolgáló inas. Ebben a képes beszédben az ebédlőasztal Kemény János vendéglátó szeretetét jelentette, amelyet évek során át elfogadtunk, a konfidens inas pedig a Szépmíves Céh ügyvezetőjét, akinek „kétéves felmondási ideje van”, s aki „ebben bízva úgy rendezi a Céh ügyeit, hogy az írókat a legnagyobb hidegvérrel anyagilag megrövidíti”.

A cikk persze, amelynek mi jellemzően *A bürokratizált irodalom* címet adtuk, még sok vaskosabb anyagi természetű vádak is felsorakoztat a Céh ellen, de ezek háttérének megvilágítását az irodalomtörténészek leleményére bízom. Mi azt vitattuk Áronnal szemben,

* Br. L., 1933. XI. 1.

hogy akkor is helyes támogatni egy új írói mozgalmat, ha a Helikon ellen felhozott vádak csak félérettek még. Éppen azért, hogy ne érjenek meg egészen! Még így sem adott egészen igazat nekünk, de már nem szólt ellene, hogy az írócsoporthoz, de főként az új kiadó népszerűsítési szándékával közöltük Berde Mária nyílt levelét Tabéry Gézához. A vak is láthatta ebből, hogy a Brassói Lapok az EMÍR-t támogatja. Berde Mária levele Nagyváradról szólt (időközben ott vállalt tanári állást) az ugyancsak Nagyváradon élő Tabéryhoz; amit tehát a nyílt levélben írt az EMÍR-ről, személyesen is közölhette volna vele. Rádublázott erre pár hónap múlva nagyváradi tudósítónk, a fiatal és nagyon tehetséges Gábor István. Nagy riportban tárta fel a Helikon és az EMÍR közötti harcot, s beszélgetést közöl Tabéry Gézával – Kós Károlyról.* A cikk részrehajló volt az EMÍR javára, s bizonyos, hogy ebben akkor egyetértett az írók és újságírók java része a cikk írójával. Persze játszottuk azért a tárgyilagost, közöltük Kós Károly válaszát is**, de olyan tálalásban, hogy inkább szélesedjék, mint szűküljön a harc. Szélesedett is. Rövidesen marosvásárhelyi tudósítást közöltünk, amelyben a Nagyváradra költözött Berde Mária búcsúzott a Kemény Zsigmond Társaságtól. Eladdig alelnöke volt a társaságnak, s most, hogy távozása miatt le kellett mondania, búcsúztatását irodalmi esttel tették emlékezetesebbé. Igen ám, de „az ünnepélyes búcsúest félig-meddig az EMÍR propagandaestje is volt – írta a tudósítás –, amelyen Tabéry Géza és Molter Károly is szerepeltek”. Aztán beszámolt a tudósító arról is, hogy Kemény János, az elnök lemondott – minden indoklás nélkül. Lemondott Sényi László főtitkár is. „A tagok kollektív levélben fordultak Kemény Jánoshoz, hogy tekintsen el elhatározásától...”***

De ezt már nem tudta szó nélkül hagyni Tamási Áron. Soron következő Tiszta beszédében**** a személyeskedő

* Br. L., 1934. IV. 18.

** Br. L., 1934. IV. 28.

*** Br. L., 1934. V. 5.

**** Br. L., 1934. V. 10.

írókról szolt. Az EMÍR és a Szépmíves Céh között zajló párviadallal (Tabéry és Kós Károly) foglalkozott, s megállapította: „Nincs semmi elvi alapjuk, csupán szellemesen vagy épen szellem nélkül feleselgetnek egymásnak.” Nincs semmi elvi alapjuk? Hát akkor miért a csata, mi váltotta ki? Áron rácéloz erre is, hadd legyen valóban tiszta a beszéd. A Céh nem fogadta el Berde Mária egy regénykéziratát. De hiszen ez előfordult már. Berde a harmadik a helikoni tagok közül, akinek regényét (az EMÍR-nél *Szentségvivők* címmel jelent meg) a Céh nem adta ki. Az első Kacsó Sándor *Vakvágányonja*, a második Tamási Áron *Címeresekje* volt.

Áron tényekre hivatkozik, de nem azért, hogy ítéletet mondjon, hanem hogy gondolkozásra intsen. Hát hiszen engem meg is gondolkoztatott. Azzal, hogy a maga oldalán említett fel; kettőnket együtt, akiket szintén személyi sérelem ért, de nem ragadtunk fejszét, hogy leverjük fejünk fölött a tetőt! Hát ezért tűrte el olyan higgadtan a *Címeresek* visszautasítását, hogy akkoriban még szűk baráti körben sem panaszkodott, a nyilvánosság előtt pedig most beszélt először róla? S én mekkora zajt csaptam a *Vakvágányon* visszautasítása miatt! Vajon mostani viselkedésemnek is nem az akkori sérelem rejtezkedik az alján? Pirultam befelé, s kerestem a mentséget abban, hogy nem, nem erről van szó, Füzi szerkesztési főlénye előtt hajoltam meg, hiszen a lap ezzel a vitával is ugyancsak felajzotta az olvasók érdeklődését az irodalom iránt is... Így aztán az már jól is esett, hogy Berde legközelebbi versében, a *Szólító ábécében* engem is felemlít. Pedig ez a vers is költői szemrehányásnak készült a Helikon ellen: íme, hányan elhalkultak, elnémultak helytelen irodalompolitikája miatt...

Áront azonban a megingott egyetértés közben még inkább igyekeztünk magunk mellett tartani. Korábbi ígéretére emlékezve megígértük a lap barátainak, hogy „az eddig ritkán jelentkező Tamási Áron is rendszeres munkába kezd” lapunkban. Ez persze azt jelentette, hogy harcos közíróként lesz fegyvertársunk, hiszen Ábeljével szinte állandóan jelen volt a lapban. Ezzel egyidejűleg jelentettük be azt is, hogy Márai Sándor és

Zsolt Béla is „rendszeres cikkírói lesznek lapunknak”. De felsorakoztattuk – talán tudtán kívül – Féja Gézát is, aki harcba szállt Magyarországon az *Énekes madár*ért. „A darab színházba való, látványosság” – írta, s mi átvágtuk a cikkét valamelyik budapesti lapból. Ezt még csak feleletnek szántuk arra a Tiszta beszédre, amelyben Áron keserűen felpanaszolta, hogy nem tudja, miért írta a darabot. A továbbiakkal azonban már kápráztatni is akartunk: Áront is, az olvasót is. Árontól elkértük a darabot, az olvasókat pedig azzal, hogy december közepétől kezdve nem szüntünk meg ajzani a kíváncsiságot a „külön nagy ajándéokra”, amelyet karácsonyi számunk egyik mellékleteként kapnak majd: „Tamási Áron Énekes madár című háromfelvonásos színművét teljes egészében”. Aztán egy további közleményben elárultuk azt is, hogy Márkus László Thalia néven új színházat alapít Budapesten. „Ennek a nyitó darabja Bruckner *Athéni Timonja* lesz, de a második már az *Énekes madár*. És Budapest irodalmi és művészethez értő közönsége semmit sem várt az utóbbi évtizedben feszültebb érdeklődéssel, mint ahogyan ezt a bemutatót várja.”*

A kissé dőcögős fogalmazáson felismerhető, hogy a kiadóhivatal reklámszolgálatára szállította egyenesen a nyomdába. Az *Énekes madár* azonban valóban felszállt a karácsonyi számunkban. Ma is hiszem, hogy ez a nyomtatott szöveg őrzi a darab legelső változatát.

* Br. L., 1933. XII. 21.

**NEM AGISZ, A KIRÁLYFI – HANEM ÁGISZ,
A SZÖVETKEZET**

Visszaolvasgatók kéziratomban, s megütközöm itt-ott a szövegen. Hiszen úgy igaz mindaz, ahogyan írtam, miért kelt hát most még bennem is gyanút, hogy a kiadó jól felfogott üzleti érdekből fogta, ragasztotta, mézelve a laphoz a legjobb írókat, szellemiségeket? Különösen Tamási Áront. Hát hiszen ez se volna éppen erkölcsi folt rajta, elvégre üzleti vállalkozás volt a lap, becsületére válik, ha minél jobb árut igyekezett előállítani, hogy annál könnyebben el tudja adni. Álszenteskedés is volna, porhintés a mai olvasó szemébe, ha mentegetni kezdeném vagy éppen elítélném kiadónk üzleti rátermettségét. Igaz tehát az is, hogy a lap kelendőssége érdekében édesgettük magunkhoz az írókat. A dolog azonban mégsem ilyen egyszerű. A kiadó nem mindig üzleti befektetésnek tekintette, néha áldozatnak érezte a szerkesztőségtől igényelt költségeket: hátha olcsóbban meg lehetne úszni! Csakhogy a köz érdekében vállalt harcok árán lett nagy és népszerű a lap. Ha meg akartuk tartani az olvasók rokonszenvét, ki kellett tartanunk azok mellett az eszmék mellett, amelyek mellénk állították őket. Fegyver volt ez a kezünkben minden esetleges kiadói szűkmarkúsággal szemben. Gazdánk, igaz, maga is haladózellelűnek vallotta magát, bár ott dolgozott benne mindig a lapot féltő tőkés óvatos körültekintése. Nem kellett hát különösebben erőlködnünk, hogy felismerje, mekkora értéket jelent nekünk a katolikus Tamási Áron az Erdélyi Lapokkal minduntalan kirobbanó harcunkban. S az sem rossz ám, hogy szász származású felesége révén szász kapcsolatai is vannak...

Tetszett is neki, hogy sikeres harcaink neves újságírókat, kimagasló közéleti embereket vonzanak a lap mellé. Ligeti Ernő és Kőműves Nagy Lajos rendszeres cikkírónk lett. Jakabffy Elemér nem vette rossz néven, hogy az ő megnyilatkozásait is felhasználtuk a hitlerista

szellem becsempészése ellen indított harcunkban, sőt – minden kérés nélkül – cikket is küldött. Ezt tette Hegedűs Nándor is, ha olyan kérdés volt, amelyet kényesnek ítélt a maga magyarpárti lapja számára. A baloldal felé tájékozódó fiatalok is a Brassói Lapokat kezdték fórumuknak tekinteni. Szemlér Ferenc rendszeresen nálunk kezdett beleszólni irodalmi életünkbe, Salamon Ernő hozzánk kezdte küldeni a verseit, Méliusz József, Kovács György cikkeket küldött, Bányai László színes karcolatot Csíkszeredából. Nálunk jelentkezett Hegyi Ilona, akinek kiadtuk később *Varróleány* című regényét. Őt is, Erdélyi Ágnest is kommunista írókként rótták terhünkre már akkor a lap ellenségei.

Mindezekre gazdánknak egy szó megjegyzése sem volt. Kovács József az *Ifjúság hátbatámadása** című cikkére azonban volt kételkedése: vajon nem dőjtjük-e el a lapot balra, miközben jobbról folytonosan támasztgatjuk, hogy egyenesen álljon! Miért? Magyarázatul idézek a cikkből: „A marxista ifjúság kirekesztődött a polgári társadalomból. Tengődik és éhezik. Senki nem tartozik neki felelősséggel. A mezőgazdasági válság ellenére is még szép számmal adódó kenyérkereseti lehetőségektől elzárták őket...”

Hát hiszen a *marxista* szót átjavíthattuk volna a simább, mert megszokottabb *baloldalira*. Csakhogy elfelejtettük az óvatosságot, annyira odafigyeltünk a cikk egy másik mondatára. Erre: „A tekintélyes magyar vezeték akármilyen úton kereshetnek összeköttetést a románsággal, de ha a fiatalság emberi alapokon közeledik... nem kerüli el a hazaárulás vádját.”

Ó, hiszen ez a mondat ugyancsak beleillett volna a bankuzsora ellen írott cikkeink valamelyikébe... Ezt a hűrt azonban magam sem óhajtottam továbbfeszíteni. Volt már félténivalóm. Szövetkezeti mozgalmunk kereskedelmi része gyökeret vert. Az ÁGISZ-t 1933 júliusának közepén hivatalosan is elismerték, bejegyezték. Nem ment ez simán. Attól függött, hogy befogadja-e tagjai sorába valamelyik elismert magyar szövetkezeti központ. Kettő volt ilyen: a Hangya-féle fogyasztási szö-

* Br. L., 1933. XI. 5.

vetkezetek szövetsége és a Hitelszövetkezeti Központ. A Hangya kifogásolta alapszabályunkat. Miféle furcsaság az, hogy „három szakosztály”? Az még megy, hogy a tejet és vaját, ősszel gyümölcsöt is, a közeli magyar falvakkal összefogózva adjuk el a brassói magyaroknak. Elvileg nem kifogásolható az sem, hogy beszervezzük a népművészeti és háziipari termékek termelőit Torockón, Kalotaszegen, Csíkban, Udvarhelyszéken. Brassónak nagy idegenforgalma van, jó vásárt csinálhatunk ezekkel is. De miféle nagyképűség egy ilyen boltot szakosztálynak nevezni? És mit akarunk a közművelődési szakosztállyal? Talán könyvboltot? A Hangyának csak fűszerüzletei, vegyeskereskedései vannak. Nem a termelés szervezése a feladata, amelyről mi mind példálózunk, hanem a közös árubeszerzés és értékesítés. Idegen test lennénk a tagjai sorában, nem tudna segíteni nekünk.

Ekkor már nagy tábora volt szövetkezeti mozgalomnak. Brassóban a bankuzsora elleni harcunk tömörítette a gondolat mellé a fiatalok jó részét, de mellénk állott Szabó Béni képviselő is. Ő aztán beszervezte a többi tekintélyesebb magyar kisiparost. Hasznos kíváncsiságot sikerült felkeltenem a kisémberek körében is, nemhiába tartottam előadásokat Brassóban a református, az unitárius és a magyar lutheránus templomban. A református tiszteletes, a szakállas Csia Pál Benedek Elek fogadott fiaként hívott meg, az unitárius Kovács Lajos tiszteletbeli hívének fogadott, s a feleségemet nőegylete elnökévé választatta, a lutheránus Nikodémusz Károly pedig íróként is tartotta a baráti kapcsolatot velem s a lappal. Én tehát mindhárom templomban hirdettem a gazdasági tömörülés igéjét, rábotolván arra az elemi közgazdasági törvényre, hogy a pénz értéke forgalmazásával egyenes arányban nő. „Mert ugyebár ugyanazzal a százaléjjal ötször vásárolhatunk száz lej értékűt, ha ötször cserél gazdát. A mi kezünkön kevés pénz van, egymás közt cserélgessük hát, hogy szaporítsuk az értékét” – olvastam hallgatóimra a szász népi doktrínát. De meghordoztam ezt a gondolatot a falvakban is riportútjaim során. S a profán újságíró néhol itt is prófétává nőtt a templomi Úrasztal

előtt, ahová a lelkész állította, mint például Vargyasra és Homoródszentpálon. Vargyasra Dobai István hívott ki a tizenegyek között szőtt tartós barátságunk révén (ő is felhagyott az irodalommal, s községe áldozatos népművelője lett), Homoródszentpálra pedig Ürmösi József, aki feleségem rokonaként érezte kölcsönös meg-tiszteltetésnek, ha ő megmutathatja, én pedig örven-dezhetek felette, hogy mennyire meg lehet szervezni gazdaságilag és művelődésében egy székely falu né-pét...

S ennyi jó és szorgos melengetés után most zámuljon héjába a csirke? Vagy engedjünk a nyomásnak, mond-junk le az én szárnyaló kék madaramról, s hangyáskod-junk a Hangya kívánsága szerint? De hiszen én nem „botot” akartam, hanem éppen ellenkezőleg, az „üzle-telés” elhárítását az anyagi és közművelődési értékek útjából. Éppen a népművészeti és a közművelődési szak-osztályt éreztem új kezdeményezésnek, ezek azok, ame-lyek új tartalmat adhatnak a mi szövetkezeti mozgal-munknak. S nem, nem álmodozás vagy valami vértelen, elvont gondolat szülte őket, hanem az eleven élet, a szükséglet felismerése vetette el bennem mindkettőnek a magját. Az elsőét két nagyenyedi lány, Szabó Irma és Horváth Ella sorsában fedeztem fel. Megjelentek Brassóban egy rakomány varrottassal, szőttessel: di-ványpárnákkal, asztalterítőkkel, párnacsupokkal; aztán hoztak egy kevés népi kerámiát és fafaragást is: boká-lyokat, tányérokot, virágtartókat és cifra faragott do-bozokat, ivócsanakokat. Felkerestek a szerkesztőségben, és „pártfogásomat” kérték: vagyis ingyen népszerű-sítését a „kiállításuknak”, amelyen nemcsak megnézhet, hanem mindent meg is vásárolhat a látogató közönség. Hogy jöttek erre a gondolatra? Hát keresniök kell va-lamit... Ezt csinálja Bethlen Mária grófnő is. Csak neki könnyebb, mert van pénze a befektetésre. Kézpénzért olcsón odaadják ám varrottasaikat a torockói, kalota-szegi asszonyok. Ők bizományba szedték össze az anya-got. Ha eladhatják, kifizetik az előre kialkudott árat, ha nem, visszaviszik az anyagot. Így persze sokkal drágább...

– De így sem sokkal különb, mint amit a grófnő csi-

nál. Minél kevesebbet adni a termelőnek, és minél többet kapni a vásárlótól? Azt kellene megszervezni, hogy azok az asszonyok kapják a megérdemelt árat, akik a szemük fényét varrják beléjük...

A lányok előbb nem értették, hogy miért haragszom és kire. A lap támogatására azonban szükségük volt, készségesen figyeltek hát rám, s én addig fejtegettem a gondolataimat, amíg az egyik ráállt a javaslatomra: állandósítsa a kiállítást Brassóban, gondoskodjék a bizományi anyag folytonos kiegészítéséről, a bevételből vonja le a költségeket s bizonyos havifizetést magának, a többit pedig kapják a bizományosok. Hát hiszen ő éppen csak ezt akarja! A tisztességes megélhetést. Társa a tervezett kétheti kiállításuk elszámolása után visszament Nagyenyedre, ő maradt.

Ebből az állandósított népművészeti és háziipari kiállításból lett később szövetkezetünk hasonló nevű szakosztálya, külön bolthelyiséggel a Weiss Mihály utcában.

A közművelődési szakosztály első gondolata olyan pici volt, mint a mustármag, hogy aztán nagyra növekedésével is a bibliai példabeszédre emlékeztessen. Ezt, a bibliait idézte az is, aki a magot a kezembe adta. A nyárádremetei esperes-plébános volt ez, elemistás korom „szeretve tisztelt papbácsija”. Meglátogattam egy otthoni riportutam során, s ő a pohár bor mellé egy vékonyka, de szépen nyomtatott füzetecskét is tált szerényen.

– Ez talán téged is érdekel, mint pennás embert... Kicsi ugyan, mint a bibliai mustármag, de ha paptársaink követnék a példamat...

A füzet a nyárádremetei egyházközség történetét tartalmazta, de az egyházközség azonos volt a faluval, s így szólnia kellett – akarva-akaratlan – annak nehéz, profán életéről, emberpróbáló történetéről is. Nyomban engedélyt kértem, hogy hadd vegyem kezembe én, amit ő a paptársaitól vár. Ő örömmel fogadta érdeklődésemet, én pedig egy riporttal háláltam meg neki a tőle kapott gondolatot. A riport címe ez volt: *Aranykrajcárt talált a remetei esperes.** Persze én éreztem aranykraj-

* Br. L., 1931. XI. 25.

cárnak. Az Erdélyi Fiatalok lelkesen igyekezett már népszerűsíteni Gusti professzor falukutató mozgalmát, szervezte is a magyar főiskolásokat, pályázatot hirdetett, s külön füzetet adott ki számukra ezzel a címmel: *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* Hát ha én ezt a mozgalmat kiszélesítem s bekapcsolom a főiskolások mellé a falu élő értelmiségét: papot, tanítót, orvost, állatorvost s azokat, akik a városi értelmiségből szorultak ki falura, akkor ezekkel... akkor ezekkel... megvalósíthatjuk a „korszerű Orbán Balázst”, a Székelyföld új leírását. Közös munkával! Hát van-e ennél szebb, nagyszerűbb szövetkezés? Alig vártam, hogy közöljem tervemet Jancsó Bélával.

– Én a füzetek kiadását a Brassói Lapok segítségével megoldom. Előfizetést hirdetünk rá. Bizonyos, hogy minden faluban akadnak, akik a maguk falujáról szóló füzetet több példányban, a más falukról szólót legalább egy-egy példányban megrendelik. Falumonográfiák... füzetes kiadásban. Csak legyen mit kiadni.

Béla nagyon meglelkesedett:

– Lengyelfalvával, Orbán Balázs szülőfalujával kezdjük... De a füzetek megírása – komolyodott el –, ahány, annyiféle lesz... És sok lesz a használhatatlan...

– Erre én is gondoltam. De hiszen ti már oktatjátok a fiatalokat a falu életének tanulmányozására. Miért ne adhatnánk mi is útmutatást, kérdőívet a kézbe, hogy mit kell tartalmaznia, milyen kérdésekre kell válaszolnia a füzetnek? Ha a feltett kérdésekre feleleteket kapunk, már nem is fontos, hogy kielégítő-e a megírás maga. Feldolgozzuk a beérkezett anyagot magunk; vagy keresünk rá alkalmas embereket. Kapunk, az bizonyos, különösen ha tiszteletdíjat is biztosítunk. De a kérdőíveknek jóknak kell lenniök...

– Azokra összegyűjtöm az anyagot én – vállalkozott lelkesen Béla. – Már is van valamelyes kérdőíve az Erdélyi Fiataloknak. Aztán kérek a sarlósoktól Csehszlovákiából, a Bartha Miklós Társaságtól Magyarországról...

– Nekem Füzi azt mondta, hogy Braun Róbertnek is van valami kérdőíve.

– Megszerzem azt is...

Meg is tette. A sarlósoktól inkább tanácsokat és politikai szempontokat kapott, a Bartha Miklós Társaságtól a *Ki a faluba* című füzetet (Írták: Fábíán Dániel és József Attila). Ez is erősen politikai ízű volt, nemigen tudtam hasznosítani. Hanem a Braun Róbert kérdőíve olyan körültekintő és a szociális kérdések mélyére is leszálló volt, hogy szívem szerint kiegészíthettem belőle az Erdélyi Fialatok inkább történelmi vonatkozásokban gazdagabb kérdőívét...

A gondolat belső tartalma és külső szervezési formája 1933 végére alakult ki annyira, hogy véglegesnek tekinthettük. De erről már beszéljen Jancsó Béla, aki *Falu-monográfiák* címmel lelkes cikket írt róla az Erdélyi Fialatokban.* Hadd idézzek most ebből; szaggatottan és hiányosan csak, legalább a legtajékoztatóbb és az akkori felfogásunkra – megfogalmazásukban is – a legjellemzőbb mondatokat. Íme:

„A brassói ÁGISZ szövetkezet közművelődési szakosztálya magáévá tette az Orbán Balázs-jubileum alkalmával elindult székelyföldi vágyat, hogy az ő emlékéért a hozzá legméltóbb módon, a Székelyföld új monografikus feldolgozásával örökítse meg... 1933 december havában közölt felhívásában, melyet a megbízott szerkesztő bizottság tagjai: Elekes György dr., Kacsó Sándor, Körösi K. Sándor és Szécsi Sándor írtak alá, körvonalazza először tervét, közelebről pedig megjelentette részletes munkatervét és kérdőívét is, amelyből aztán egész nagyvonalúságában kibontakozik ez a mozgalom.

Nagyvonalúság az elképzelésben. Az egész erdélyi magyarság állapotrajzát kívánja adni. Számba venné az összes magyar falvakat, de nem hagyja ki a kisvárosokat sem. A munka első mozzanataként, Orbán Balázs emlékének áldozni akarva, a történelmi Székelyföldet (Udvarhely, Csík, Háromszék, Ósmarosszék, Aranyosszék és a Csángóföld) s a vele határos, legalább ötven százaléknyi magyar lélekszámú községeket veszi feldolgozás alá...

* V. évf. II. negyed. Nyári szám.

De nagyvonalú a megvalósítás terve is. Akik az eddigiekből azt hiszik, hogy naiv álmodozók megvalósíthatatlan fellegjárásáról van szó, csalódnak. A Falu-monográfiák – így nevezik mozgalmukat – tervezői a földön járnak és nagy gyakorlati érzékkel kísérik beindítani ezt a szerintük is sok-sok évre terjedő munkát. Egy-két ívenként hetente (eleinte ritkábban) megjelenendő füzetekben hoznak ki a Brassóban összegyűjtött és Kolozsvárt egy tudományos szakbizottság kritikáját megállott anyagot.

Nem kevésbé nagyvonalú a feldolgoztatás módja. »A kitűzött feladatot – idéz a felhívásból Jancsó Béla cikke – az adott viszonyok között csak a székely kaláka, a magyar közmunka vagy a szövetkezés útján végezhetjük el. A füzetek elkészítését és terjesztését a *munkatársak szövetkezete végzi.*« Hívó szóval fordul ezért a falvakon lakó intellektuelekhez. Szellemes módon a munkatársakat egyben a terjesztés által anyagilag is hozzáköti a tervhez. A füzetenkint megállapított 2000 lej tiszteletdíj jelentős összegéhez az a közelezettség járul, hogy falun 5, városban 30 példányt füzetenkint elhelyez. Ebből még külön 10 százalékot kap (többletnél 20 százalékot, míg kevesebbnél arányosan kevesebbet).»

A cikk a továbbiakban a kezdeményezés nagy jelentőségének méltatásával mozgósítja az Erdélyi Fialok munkatársait, hogy kapcsolódjanak be a mozgalomba.

Nem állítom, hogy fenti szövetkezeti elképzeléseinket a szövetkezeti „részejgyeket” vásárló betoborzott alapító tagság jó része helyeselte. Helyeselte azonban Szabó Béni, s reá hallgattak a kisiparosok. Nem elleneztek, hogy Csákány Béla fiatal ügyvéd úgy szerkessze meg az alapszabályokat, hogy azok magukba foglalják ezt a két szakosztályt is (töltsük kedvét a fiataloknak, majd meglátjuk, mi lesz belőle!), de komolynak a maguk részéről csak a tej-, vaj-, gyümölcs- és fűszerüzletet tartották, ezekre engedélyeztek pénzt az alaptökből. A többit majd meglátjuk, ha megerősödünk – biztattak. A Hangya-központ azonban nem ezt a józan óvatosságot nézte, hanem az alapszabályokat, s nem fogadott

be. Legyünk józanok – intett –, maradjunk a tőlük már kitaposott úton, különben kútba ejtjük az egész kezdeményezést... S már-már valóban beleestünk a józanság kútjába, amikor váratlan segítség érkezett. A hitelszövetkezetek központja ajánlotta fel, hogy elfogadja belépési kérésünket. Erre aztán igazán nem gondolhattunk, annyira nem volt semmi eszmei kapcsolat a hitelszövetkezetek és a mi szövetkezetünk között, ha csak nem tekintjük ilyennek azt, hogy Szabó Béni jó ismeretséget tartott Bethlen László gróffal, a központ elnök-igazgatójával... A fordulatot mégsem ennek az ismeretségnek köszönhattuk, hanem annak, hogy a hitelszövetkezetek központja valóban csak ilyen szövetkezeti egységeket tömörített, de a címe Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége volt, s ennek a címnek az első szavában mi is megférhettünk, ha a tartalmába nem is illtünk bele. Ezt a lehetőséget ragadták meg a központ fiatal alkalmazottai, Oberding József és Petrovay Tibor, hogy elnök-igazgatójuk talán csak amolyan felületes tájékoztatásával felkarolják az újszerű és érdekes brassói szövetkezeti kezdeményezést, amely érdeklődésüket és kíváncsiságukat egyaránt felkeltette, hiszen kapcsolatban állottak az Erdélyi Fiatalokkal is.

Ma is úgy él bennem, hogy az ÁGISZ végleges elismerését ennek a két embernek s tán még közös barátjuknak, Vita Sándornak köszönhattuk. (S talán ennek az akkor szerzett kapcsolatnak a következménye volt az is, hogy később a Vásárhelyi Találkozón éppen ez a három ember állott ki olyan erélyesen a védelmemre a polgári középosztály fiai közül a jobboldali támadások visszaverésére.) S nyilván megértő támogatásukat jelezte az is, hogy bár hivatalos címünket Általános Gazdasági Szövetkezetre módosították, a betűcímet, az ÁGISZ-t mégis meghagyták, mintha csak biztattak volna rá, hogy ne adjunk fel semmit eredeti elképzeléseinkből. Nem kértek változtatást az alapszabályokon sem, mindössze annyit szigorítottak rajta, hogy a szövetkezet csak Brassóban és tizenöt kilométeres körzetben toborozhat tagokat...

Némi diadalérzettel és nagy propagandával ünnepeltem meg a sikert. A jóváhagyás bejelentésével egyide-

jüleg – s félek, hogy az igazgatóság előzetes jóváhagyása nélkül – már hirdetem is a lapban, hogy a szövetséget „háziipari és népművészeti szakosztálya 19-én, szerdán este ismerkedési vacsorát tart a Redoute kéktermében”. Hivatalosnak tekinthetik magukat erre a vacsorára nemcsak a tagok, hanem az érdeklődők is. S hogy megadjam a közlemény diadalizét is, felhívtam a figyelmet: Brassó magyarsága büszke lehet, hogy már meg is valósította – minden külön támogatás és ösztönzés nélkül – azt, amiről a Magyar Párt marosvásárhelyi nagygyűlése csak most döntött úgy, hogy „szükségesnek tartja”.*

Igazán belső természetemből fakadt volna ez a dicsékvő reklámozás? Nem hiszem. Ellenkezőleg: úgy emlékszem vissza akkori magamra, hogy a reklámot lenéztem, a magakelletés pedig viszolygással töltött el, ha találkoztam vele – másoknál. A nemes újságírás magaslatán éreztem magam, onnan néztem le úgy a reklámra, mint a kiadóhivatal nem egészen tiszta üzleti eszközére. Volt is emiatt vitám Kahána Samuval, aki úgy vélte, hogy ebben aztán ő a szakember, egyenrangúnak is érzi magát velem, mert ért annyira hozzá, mint én az újságíráshoz. A lap akkor harangozta be az ajándékregénytárt. Samuka hetekig dolgozott rajta, amíg úgy kidolgozta a tervet, hogy a bátyja is hozzájárult. Számokkal bizonyította, hogy *üzlet* az a lapnak, ha regényekkel ajándékozza meg előfizetőit. A papirost, nyomdaköltséget, az idejében beérkezett előfizetések kamatait, szemben a késedelmesen érkezők elmaradt kamataival, az új szedőgépek és a rotációs nyomógép jobb kihasználását (az amortizációt), postaköltségeket s ezek megtérülését jelentették ezek a számok abban a bonyolult számjátékban, amellyel elkápráztatott.

– S még az írókat is támogatjuk! – vágta ki diadalal a döntő érvet. – Ivenkint legalább ezer lejt fizethetünk nekik is...

Ez azt jelentette, hogy keres rajta a lap is. Az olvasók azonban úgy érezhették, hogy valóban ajándékot kapnak, olyan egyszerű, tiszta, könnyen érthető volt a

* Br. L., 1933. VII. 14.

bonyolult számítások nyomán született reklámszöveg. Kik kapnak havonta ajándékba egy-egy friss regényt? Először azok az előfizetők, akik nincsenek hátrálékban havi, negyedévi, félévi, évi előfizetésükkel. (Újítsa meg hát gyorsan előfizetését, nehogy kimaradjon a megajándékozottak közül.) De nem akarjuk hátrányos helyzetbe hozni a példányonkinti vásárlókat sem. Ezek vágják ki, gyűjtsék össze, és mutassák be havonta a lapban közölt szelvényeket. (Vidéken a bizományosoknál, hogy ne okozzunk felesleges postaköltséget.) Hozzájuthatnak a regényekhez az olyan vidéki olvasók is, akik nem jelentkezhettek személyesen sem a kiadóhivatalban, sem a bizományosoknál, ha négy lej kezelési és postaköltséget (lehet bélyegben is) beküldenek a kiadóhivatalba...

Samuka tudott a füzetes falumonográfia tervéről, lelkesedett is érte, de nem üzleti lehetőséget látott benne, hanem szép közmunkát, nagy szellemi vállalkozást. Az volt a véleménye, hogy „meg lehet csinálni, csak elszánt kitartás és jó szervezés kell hozzá”. Most hát úgy nézett rám, mint mester a kedvelt inasára:

– Látod, így kell ezt. Nagy hírveréssel, hogy minél többen tudjanak róla s érezzék érdekeltnek magukat benne...

Vállaltam hát a kedvelt inas szerepét, már csak azért is, hogy biztosítsam a lapban az ingyen *hírverés* lehetőségét. Új ízét éreztem meg a reklámnak ebben az akkoriban megtalált magyar megfelelőjében. A mikházi kisbíró dobpergetését ízleltem benne, ha éppen jót hírelt: kalákát valakinél, vasárnapi táncot vagy alkalmat friss hús vásárlására. Úgy emlékszem, a Samuka ötlete volt az is, hogy a lap lehetőleg számonkint külön oldalt adjon sorban a jelentősebb városokról. Lásuk Kolozsvárt... Marosvásárhelyt... Nagyváradot... vagy éppen Dést, Szamosújvárt, Lugost stb. – hívtuk fel az olvasók figyelmét nagy keresszcímmel mindjárt az első oldalon, és benn a lapban ott volt a meghirdetett város legfrissebb eseményeivel, kínzó gazdasági vagy társadalmi kérdéseivel, néha a pletykáival is! Újításunk bejelentésében ez persze úgy jelentkezett, hogy célunk a városok közötti hídverés, hadd kerüljenek kö-

zelebb egymáshoz. Nos, a *Lássuk Brassót* szerkesztését Samuka tanácsára sorozatosan és szívesen vállaltam magamra, hogy felhasználhassam az ÁGISZ és kezdeményezései népszerűsítésére. Egy ilyen oldalon magyaráztam meg például az olvasóknak, hogy Brassóban az ÁGISZ nem a tragikus sorsú „ókori görög királyfi neve, hanem a brassói magyarság új és újszerű gazdasági szervezetéé”. A megalakulása óta eltelt alig négy hónap alatt a közeli magyar falvak máris közel kétfélmillió lejt kaptak Brassótól tejért, vajért, gyümölcsökért.

Ez igaz is volt, dicsekedni is lehetett vele, én azonban akkor lettem volna igazán boldog, ha nemcsak a tej, a vaj, a sajt meg a gyümölcs szilárdítja meg a mi szövetkezetünk becsületét – ezekkel még alig egy arasznyit léptünk túl a Hangya-szövetkezetek vegyeskereskedéseiben. Hiszen megvolt már a boltja a háziipari és népművészeti szakosztálynak is, oda azonban egyelőre még inkább lelkesedni jártak be, kevesen, mint vásárolni – sokan. Pedig beszerveztük már a csíki festékes szőnyegeknek, a Vas Áron-féle agyagból égetett állatszobroknak, sőt a brezai román asszonyok leheletfinom hímzésű blúzainak, asztalterítőinek, női hálóingeknek a közvetítését is. E legutóbbiakat azonban kénytelenek voltunk szabályos áruként kezelni. Nem igényelhettük, hogy a „termelők” csak úgy bizalomra és bizományba, pénz nélkül kiadják a kezükből egy magyar szövetkezet kérésére. Magától jött azonban Dávid Gyula árapataki református tiszteletes. Az ottani varrottasokból hozott mintákat, s nagyon halkán beszélt, de annál határozottabban adta értésünkre, hogy érti és helyesli, amit akarunk, s jelentkezését szövetkezeti mozgalmunk s faluja együttes szolgálatának tekinti. Kirakatba is tettük hozott anyagát, de egyelőre ennek is több volt a gyönyörködője, mint a vásárlója.

Féltem, szégyenben maradok az igazgatóság józan kisiparosai előtt, akik már előre hangoztatták, hogy „biztos csak az, ami a gyomornak kell”. A magam két kedvenc szakosztálya érdekében doboltam hát tovább és egyre hangosabban a jó hírt a lapban: „Minden adottság megvan ahhoz, hogy Brassó a székelység gazdasági

és kulturális gócpontja legyen.” A továbbiakban azonban már a háziipari és népművészeti szakosztály ügye forgott a fejemben. Ezért került a cikk közepére egy fénykép ezzel az aláírással: Özv. Tutsek Gyuláné, az ÁGISZ szövetkezet propaganda bizottságának elnöknője. Kacéran, kissé félrekapott kalapban, karján nagy virágcsokorral örökítette meg a fényképész a közismert és közkedvelt s még eléggé fiatal özvegyet, aki egy kicsit tán szereplési vágyát is kiélte abban, hogy szívesen vállalkozott a közügyek szolgálatára. Dicsérte is a közlemény, hogy „mindenütt jelen van, ahol jó ügyet kell felkarolni”, s hogy „nagy nyereség az ÁGISZ-nak, mert háziipari és népművészeti szakosztálya jórészt nőkből áll, Tutsekné pedig nagy átértéssel karolta fel a szövetkezet újszerű mozgalmát, amely a... polgári társadalom előtt sajnós még mindig idegenszerű”.*

Szükségünk volt az asszonyok támogatására, mert a csíkiak példájára mi is szóttésbált terveztünk a farsangra. Mennyi pénzt juttathatunk egyszerre Csíknak, ha egy báli éjszakára csíki rokolyákba, köntösökbe öltöztetjük asszonyainkat, leányainkat! Megteszik ezt a bál kedvéért. S a gondolatot fel is kapták már mind a nőegyletek, csak a katolikusok között érződik tartózkodás. Persze salakja maradt az Erdélyi Lapokkal folytatott harcoknak. Márpedig a katolikus Csíkhöz katolikus kapcsolatok kellene, hogy a kellő mennyiségben be tudjuk onnan gyűjteni a báli ruhákhoz szükséges szóttésanyagot.

Ezért ékesítette fénykép is a női propagandabizottság friss elnöknőjéről szóló cikket. S ezért került be a közleménybe – úgy mellékesen megemlítve persze –, hogy elnöknőnk a katolikus nőegylet tagja. Mellékesen, de nem következmények nélkül. Erről azonban később, a maga helyén szólok. Itt még azt kell elmondanom, hogy a tervezett szóttésbál sikerült. Ott kavarogtak Brassó magyar asszonyai és leányai a Redoute „összes helyiségeiben”: kisebb helyen el sem fértek volna. Megpezsdült az élet a háziipari és népművészeti szak-

osztályban is. Bejártak az asszonyok érdeklődni a bál után, ruhaanyag után, népi ruhadíszek után... S vásároltak is ruhaanyagot – álszöttest. Valódit ugyanis – kiderült hamarosan – nem tudnak eleget szállítani a csiki székely asszonyok, legfeljebb egy-két ismerősüknek. Ők nem eladásra szövik a ruhaanyagot, csak a maguk szükségletére. Szöttesbált rendezzünk tehát – szöttes nélkül? Odalenne az egésznek a varázsereje. De ha kimarad belőle a tartalom, amelyért életre hívtuk? Nem csalás ez? – Miért volna csalás? – vitatták a szokatlan bál gondolatának már behódolt asszonyok. – Azért mi lelkesedhetünk a szöttesért, ha nem is mind öltözünk eredeti népviseletbe... Majd jövőre tán az is sikerül... S az ÁGISZ a fontos, nem igaz?

Így történt, hogy ismerősök közbenjárására tán éppen a Scherg-gyár tervezett nekünk olcsó szöttesutánzatot és szállított belőle elegendő mennyiséget háziipari és népművészeti boltunknak. Most persze mosolygók szövetkezeti mozgalmunk ilyen korai félrelépésén, de akkor sokáig félrenéztem, ha megláttam feleségemen a „gyári szöttesből” készült ruhát. Sokszor kellett félrenézniem, mert a szász gyárosban úgy rögződött meg a szöttes fogalma, hogy annak aztán tartós, sok strapát kiálló anyagnak kell lennie. Ilyent gyártott hát.

Jelképesnek tekinthetem most, hogy voltaképpen ez a báli ruhaanyagot készült álszöttes szoktatta be a nőket a Weiss Mihály utcai szövetkezeti boltba? Akkor bosszankodtam miatta, muszáj-meghátrálásnak éreztem, de bizonyára elhessegettem volna, ha ilyen gyötrő gondolataim támadnak. Nagyobb volt az örömöm, hogy egyik „szakosztályom” egyenes útra tért, s nagyobb a gondom, hogy minél hamarabb mozgásba hozzam a másikat a közművelődésit is. A falumonográfiák terve már megérett, de mikor lesz még az, amikor nyomdába adhatjuk majd az első kéziratokat! Addig ennek a szakosztálynak is jelentkeznie kell valamivel, hogy szövetkezeti mozgalmunk ne csak a fogyasztási szövetkezetek már untig ismert képével, hanem egész új és élő arcával készítse magára a közvélemény tekintetét. Kerestünk hát valami olyan kiadni valót, ami nemcsak közönséges kiadvány legyen, hanem egyben jelképesen

is mondjon valamit szövetkezésünknek erről a fent említett új és élő arcáról. Úgy emlékszem: a forrást, amelyből merítettünk, Tamási kínálta fel, bár nem tudatosan. Irodalmi körúton járt Magyarországon Bánffy Miklós, Ligeti Ernő és Kemény János társaságában. *Érdemes percek** címen számolt be tapasztalataikról később a lapban két cikkben is, de már előzőleg levélben is megemlítette mint érdekességet Kosztolányi Dezső nyelvművelő mozgalmát. Hiszen tudtunk mi erről már, zajos viták is voltak körülötte a szerkesztőségben. Székely Géza vezette be először sportrovatában a mozgalom új eredményeit; gondosan kutató utánuk a budapesti lapokban. Úgy emlékszem, itt minálunk a Brassói Lapokban olvashattunk először a drukkerok helyett szurkolókat, a start helyett rajtot, az ofszájd helyett lest, taccsbíró helyett partjelzőt. Körösi műkedvelő nyelvész volt, megáldva az ilyenek rácsudálkozó lelkesedésével és felkurrogó pulykamérgével egyaránt. Lelkesen helyeselt hát Székely Géza buzgalmának, de mérgesen rá is förmedt fölénye tudatában:

– Mondja már, kedves kollégám, mért írja maga azt, hogy *sielni*? Nem sielni az, hanem *sízni*, ha már túlságosan hosszúnak tartja a lábszánkót. Vagy tán azt mondja *sózni* helyett hogy *sóelni*?

– De kolléga úr, hogy lehessen itt szabályt felállítani – kapkodott hang és érvek után Székely Géza. – Hiszen a nép is kapál a kapával, gereblyél a gereblyével. Igaz, gereblyéz is...

– Csak ne finomkodjunk! – ugrott fel könnyed következetlenséggel műkedvelő nyelvészünk kedvenc témaparipájára. – A finomkodás rontja el a nép tiszta nyelvérzékét. Mért mondják itt a brassói piacon, hogy sóska? Tán kicsit sós? Sósnya, az az igazi. Ahogyan a nép mondja. Micsoda képtelenség jelzőt kicsinyítő képzővel ellátni? Mondjuk tán azt, hogy szépke? Jóka?

– De kolléga úr, hát biztos, hogy a sóska a sósból jön?

Körösi meghökkent, de azért lován maradt:

– Hát ennek utánaézek. A finomkodás azonban

* Br. L., 1934. I. 6–7.

egyét jelent a nyelvrontással. Ez csempészi be az idegen szavakat anyanyelvünkbe...

Most Körösinek ez a nyelvészkedő szenvedélye találta meg számunkra a búzaszemet egy a fentihez hasonló vita sok pelyvéja között.

– Itt nagyobb szükség volna Kosztolányi könyvire, mint ott...

Így történt, hogy az ÁGISZ első kiadványának Kosztolányi nyelvüvelő könyvét szemeltük ki. Körösi írt neki, hogy megszerezzük a hozzájárulását. Én vállaltam, hogy megadom a kiadvány hazai jellegét egy külön előszóval és a nálunk még szükségesnek érzett külön anyag hozzászerkesztésével. Az ügy érdekében természetesen tartottam, hogy ilyen minőségemben ott szerepeljen a nevem is a könyvön, kiváltva ezzel Körösi barátom duzzogó megbántódottságát. De ez csak később derült ki, amikor már nyomásra készítettem elő az első ívet, s Körösi felfedezte a belső címlapon hivalkodó nevemet.

– Az ellen nem tiltakozhatom, hogy szerkesztőjeként szerepelj a könyvnek, mert ez megfelel a valóságnak. De a kiadás gondolatát és jogát is nekem köszönhetitek, s erről sehol egy szó se essék?

Ez is annyira megfelelt a valóságnak, hogy nem is titkoltam restelkedésemet. De most már mit csináljunk? Levegym én is a nevem? Valakinek felelnie kell a hazai kiadásért?

– Cseréljük ki a nevet a tiedre? – vettem fel a gondolatot.

– Az viszont nem felelne meg a valóságnak – tiltakozott.

Aztán megtalálta a helyes megoldást, amely „teljesen megfelel a valóságnak s kielégíthet mindkettőnkét”. Cikket ír ő is a kiadványba, jelöljem meg ott én, a könyv szerkesztője, csillag alatt a lap alján, hogy az ő gondolata volt „ez az egész”. Ebben megegyeztünk, s így is jelent meg a könyv.

De akkor, amikor a kiadás tervét elfogadtuk, semmi személyi vita nem zavarta még a lelkes szerkesztő bizottság boldog egyetértését. Úgyannyira, hogy Kosztolányi háromsoros, tárgyilagosan szűkszavú engedélyének

és az egyflekkes, tintával írott, de ceruzával is erősen javított előszavának (nem is fogadta el a nyomda, le kellett gépeltetnünk, így maradt meg az eredeti kézirat!) birtokában már akkor nyomban, a falumonográfiaák tízpontos munkatervével együtt (ennek nyomán írta meg Jancsó Béla az Erdélyi Fiatalokban lelkesen csatlakozó cikkét) be is jelentettük az ÁGISZ szövetkezet első, *Anyanyelvünk* című kiadványát.*

Bejelentésünk nagy érdeklődést keltett. Persze ezúttal is gyűjtőíveket küldtünk szét, már nem annyira előfizetésekre, inkább rendelésekre. Ebben is érvényesíteni kívántuk a szövetkezeti gondolatot: legyenek a könyv ingyenes terjesztői a mozgalom barátai, ne a tíz százalékra dolgozó könyvkereskedők! S hogy ennek „erkölcsi fölénye” mellett anyagi előnyét is zsebremenően érthetővé tegyük, előfizetési felhívásunk huszonöt lejért ígérte a könyvet mindazoknak, akik ezt az összeget gyűjtőinknél idejében befizetik vagy bélyegben címünkre beküldik. Megjelenés után, könyvkereskedésekben, harmincöt lej lesz már az ára! Hát hiszen jöttek is vissza nevekkkel tele gyűjtőívek, bélyegekkel bélelt borítékok, előjegyzést kérő levelezőlapok, de mégsem annyi, amennyiről álmodoztunk. Pedig az előfizetési felhívást is úgy fogalmaztuk, hogy a sorok között is olvasni lehessen belőle: „A sok beszédet, magyarázatot, fejtegetést, biztatást ezzel a mozgalommal kapcsolatban fölöslegesnek tartjuk – írtuk. – Mindenkinek meg kell értenie, hogy miről van szó és mozgalmunkra miért van szükség.” Mi úgy gondoltuk, éppen eleget írtunk már az anyanyelvi oktatás hiányairól, hogy megértsék az emberek, mit akarunk. Csak akkor jöttünk rá, hogy a sorok között sugalmazott gondolatoknál jobb lett volna a tiszta beszéd, amikor onnan kaptunk oldaltámadást, ahonnan a legkevésbé vártuk.

A fent idézett mondat azonban csak rejtett oka maradt a vitának, amely miatta felviharzott. Ellenfelünk nem „feljelenteni”, csak figyelmeztetni akart, hogy rosszul szolgáljuk a baloldal ügyét, ha – szerinte – nacionalista indulatokat keltünk. Ez a későbbi személyes

* Br. L., 1933. XII. 10.

kimagyarázzkodás során derült ki. De hiszen éppen azért érdekes ma is ennek a vitának a története, mert annyira jellemző az értelmiségi rétegek akkori gyötrődő útkeresésére.

– Addig üssük a vasat, amíg meleg! – mondta Körösi egy szerkesztői bizottsági ülésen, már a lapalji jegyzetben történt megállapodásunk után. – Ennek a kiadványnak átütő sikert kell aratnia további kiadványaink érdekében is...

Én szerkesztettem a könyvet, rakosgattam egymásra a beérkező gyűjtőíveket, névlistákat állítottam össze az előfizetőkről, rendelőkről, bosszankodtam, hogy Szemlér Ferit valamivel akaratlanul megbántottuk, mert lám, nem is szóban, hanem írásban közli, hogy „a hirtelen közbejött súlyos elfoglaltságok és máig előre nem látott körülmények megakadályoznak abban, hogy a Magyarosan mozgalomban továbbra is tevékenyen részt vegyek...” Körösi hát nem is számított rám, maga ütötte a még meleg vasat, és cikket írt *Publicista* vagy *közíró* címen a nyelvművelő mozgalom szükségességéről. Ez a cikk nyújtott alkalmat Révész Gyulának, hogy a nagyváradi Naplóban nekitámadjon mozgalmunknak. De milyen keserű szenvedélyességgel! Haladásellenesnek bélyegezte, Körösit azzal vádolta meg, hogy kitér a „valódi problémák” elől, s odaáll a „tűzzel-vassal nyelvújítók” oldalára, mert „ezeknek más problémájuk nincs, vagy ha van, az elől fázva menekülnek”.

Hát hiszen megvolt a súlya ennek a baloldaltól jött s baloldalunkra sújtó ütésnek. Éppen ezekben a napokban fojtották vérbe Bécsben a szociáldemokrata munkásság felkelését, három külvárosban perzselték ki lakásaikból az elszántan védekező munkásgárdákat... De hiszen mi nem hallgattuk el ezt. Igaz, megelégedtünk a tudósító irodák közléseivel. Publicisztikánkban én megint csak a Magyar Párt ügyeivel foglalkoztam egy négyrészes cikksorozatban, amelyben *Igazolási vita, amelyet még nem lehet lezárni** címmel bíráltam a pártvezetőséget, lám, annyira beletokosodott a maga szűk beltenyészetébe, hogy képtelen a megújulásra, még az

* Br. L., 1934. II. 14–18.

általánosan becsült Krenner Miklóst sem merte beengedni jelöltjei közé. Most meg jön Körösi és arról cikkeznek, hogy ezentúl ne publicisták, hanem közírók legyünk!

Vita keletkezett a szerkesztőségünkben is. És ez lett az első eset, hogy Füzi vel nem értettem egyet, sőt szembe is szálltam vele:

– Igen, csakhogy mi nem Bécsben csinálunk lapot, hanem Brassóban...

Körösi sem hagyta magát.

– A Napló baloldalibbnak akar látszani, mint amilyen, azért kötött belénk...

Füzi meghátrált:

– A Kacsó érve döntő. Igaz lehet a Körösié is... De azért nem árt, ha gondolkozunk Révész szempontján... Sokan látnak úgy...

– Alul nem maradhatunk – dohogott Körösi. – Válaszolni fogok. Már csak azért is, hogy kevesebben lászanak úgy!

Körösi válaszában a legcsattanóbb érv egy Ady-cikkből vett idézet volt. Nyomatékosan megjelölte a cikk pontos lelőhelyét is, ami napilapban szokatlan volt. De annál erőteljesebbé vált a *riposzt* – minden értelemben. Íme, ezt írta Ady a Nyugat 1910-es évfolyamában az 1662. lapon:

„...Lett tehát a magyar nyelvből egy ál-magyar nyelv, színtelen, alkalmazkodó, csigerszerű, más nyelvekből fordított s csak néha nevetségesen magyarkodó nyelv... Majdnem bünt követek el, de politizálok, mert a magyar nyelv tragédiája egyenesen ugyanaz, mint a magyar demokráciáé. Tetszett volna demokratikus reformokkal felsegíteni a színre a magyar parasztot, ma lenne tüneményes, szép, dús magyar nyelv...”*

Úgy hittük, Ady 1910-es panasza dübörgő profécia-ként zárja le a vitát. Nem így történt. Mások ma a demokrácia parancsai, mint 1910-ben voltak! Ez jött ki tanulságul a Révész válaszából és a hozzászólásokból is. Körösi eléggé lovagias vitatkozó volt ahhoz, hogy ennek a véleménynek is hangot adjon, de eléggé hü-

* Br. L., 1934. II. 18.

séges harcosa is a mozgalmunknak, hogy nyomban visszautasítsa: „Lényegileg mind a négy hozzászólás társadalomtudományi, baloldali, pontosabban marxi világnézetből véli felfogni az ügyet, s jöllehet egyetért abban, hogy a közíró írjon világosan, tisztán és mindenki számára érthetően – zárta le a vitát a maga részéről –... (Révész) szinte rögeszmésen azt a vádat emeli a nyelvűvelő mozgalom ellen, hogy haszontalan szórakozás, fényűzés s csak a nagy égető problémák feledtetésére szolgál...”*

* Br. L., 1934. III. 11.

VIHART ARATUNK

Beleolvasok most a kolozsvári egyetemi könyvtárban a már felemlített négyrészes és a Magyar Pártot potyoló cikkembe, s kissé hőkölve állapítom meg: bizony nagyon befelé forduló, körülhatárolt, szemellenzösen „magyar” volt érveim jó része; s mintha az volna benne a legfontosabb, hogy mi magunknak mindenki mástól elzárkózva is megteremtsük a demokráciát, hadd legyen mit a fejünkre húznunk, mint a subát, ha jön a vihar. Volt azért annak a Révésznek valami igaza, ha nem is abban, amit vitatott, hanem abban, amit a vita mögött megérezett. Hiszen ez az önmagunkba zárkózás volt szövetkezeti mozgalmunknak a lényege is. Azzal a mentséggel persze, hogy az egymást követő nacionalista kormányok gyakorlatilag egyenesen rá is szorítanak erre az elszigetelődésre. A magyarra, románra egyaránt félalnfabétákat nevelő elemi iskolákkal, megkülönböztető gazdasági intézkedésekkel, a társadalmi fölény fokozódó éreztetésével tették egyre sanyarúbbá helyzetünket. De hát megállhatott volna a mi mégoly mélyre nyúló demokráciánk, amit a Magyar Párttól követeltem, egyedül, magára hagyatva, kisebbségi sorsban?

Ezt a kérdést persze csak most vetem fel így. A cikkben ilyesféle töprengésnek alig találok nyomát. A fölénynek (vagy tán fölényeskedésnek?) annál inkább. Az igazában mélységesen meggyőződött ember bírálatai, kifogásai, érvei dörömbölnek benne sürgetően. Hát hiszen a bírálatok, kifogások, érvek – ma is úgy látom – mind talpukon álltak; ott, abban a közös ketrecben különösen, amelyben a szemükre hánytam őket!

De honnan merítettem a fölényeskedés biztonságérzetét, amely úgy kisüt még ma is a cikkből? Bizonyára szövetkezeti mozgalmam sikeréből. Sütött ennek a napja már nemcsak Brassóban, hanem szerte a vidékeken is, hiszen fanyarul bár és csak úgy elméletileg, hivatalos

helyeslő mosolyt is kapott a magyarpárti nagygyűléstől. Többet nem is várhattam. Az ÁGISZ szétküldött „értesítése és felhívása” távlati tervként felsorolta szakosztályai között a pénzügyit is: „Meg kell tagadnunk azokat az elveket, amelyeket eddig a hitelélet terén a bankok követtek, és ki kell építenünk azt a hitel-szolgáltatást, amelyet a szövetkezeti eszme magában foglal.” Brassóban azonban még a bankosok között is akadt támogatója a mozgalomnak. Az ÁGISZ első igazgatóságának elnöke dr. Debreczy Béla ügyvéd, a Népbank ügyésze lett. S a pártfogók mellett ott voltak benne harcostársaim is. Hadd soroljam is fel összetétele egész érdekességében az első igazgatóság és a felügyelő bizottság tagjait kinyomtatott tagtoborzónk alapján. Az ügyvéd és bankügyész elnököt Kovács Lajos unitárius lelkész követte, aztán Szabó Béni kisiparos képviselő, Hettmann Antal gyáros, Kacsó Sándor hírlapíró, Fazekas József iparos, ifj. dr. Szemlér Ferenc ügyvéd (volt hát költőnk is, ha nem is éppen ebben a minőségben), Halász Kálmán mérnök, Szécsi Sándor református középiskolai tanár. A felügyelő bizottságba a kereskedelmi életben jártas embereket hívtuk be: ifj. Kovács Gyula biztosítási titkárt, Orbán Balázs kereskedelmi cégjegyzőt és Csákány Balázs kisiparost, Csákány Bélának, alapszabályaink ingyen megszerkesztőjének édesapját, akinek híresen jól vezetett szabósága volt. Nem mulasztottuk el beleírni „prospektusunkba” azt sem, hogy alapszabályaink szerint fizetést csak a szövetkezet alkalmazottai kaphatnak, az igazgatóság és felügyelő bizottság tagjai nem. Ebben is a szövetkezeti mozgalom önzetlen jellegét igyekeztünk hangsúlyozni.

S voltak már komoly vidéki kapcsolataink is. Gyergyóból festékes szőnyeget küldött ama Gáll Ferenc tanító, aki legelső gyergyószentmiklósi jó ismerőseim közé tartozott, Csíkból „havasi mézet” Nagy Imre festőművész a méhészetéből, Kökösön az unitárius pap szervezte meg a tejszövetkezetet, hogy friss tejet szállíthassanak a „brassói magyaroknak”, a vaját Vargyasról irányította felénk Dobai István, aki a Tizenegyek közül került oda unitárius lelkésznek és a szövetkezeti gondolat harcosának. S nyáron és ősszel hozták a gyü-

mölcöt is a községbeli falusiak; különösen ha nem tudták a piacon eladni, s nem akarták a maradékot hazaszekereztetni. Sebaj, megpróbáltunk segíteni rajtuk is, hiszen az ilyen segítség is belefért a szövetkezeti mozgalomba.

És ott volt még harcos szövetséges társként a kolozsvári Erdélyi Fiatalok. Most ugyan már nem havi, csak negyedévenként megjelenő folyóirat lett belőle, de közéleti lelkesedése együtt nőtt megjelenési nehézségeivel. A közéleti küzdelem központi csatája pedig ezeknek a fiataloknak a szemében is a szövetkezeti gondolat volt.

Jancsó Béla, félig legalább, az Erdélyi Fiatalokat a Tizenegyek utódjának és örökösének kezdte tekinteni. Drótozta is egybe a kettőt (voltak az ő soraikban is már, akik jobbra vagy balra tekingettek!) azzal is, hogy az Erdélyi Fiatalok nevében szervezte meg a Tizenegyek első jelentkezésének tizedik évfordulóját. Nem volt könnyű munkája. Nagyon szétszóródott már az egykori gárda. Nem is jelent meg a találkozón csak hét a tizenegyből. Az elmaradó négyből három (Jakab Géza, Mihály László, Finta Zoltán) verseket küldött felolvasásra. És ezek a másodszájból hallott versek adtak meg az est irodalmi jellegéből annyit, amennyit tudtak. Pedig Jancsó Béla irodalmi estet akart. Ezt a vágyát azonban a megjelentek közül csak Maksay Albert töltötte be; ő verset olvasott fel, de Béla bevezetője után Szent-Iványi a költőpapokról értekezett, Dobai Istvántól *Az intelligencia és a falu* címen olvasott fel értekezést egy teológus, Kemény János üdvözlét mondott a tizenegyek találkozására, Balázs Ferenc *A falu gazdasági megszervezéséről* tartott okos előadást, én meg *A falu társadalmi kérdéséről* politizáltam, de csak azért ilyen címen, hogy ne mondjam éppen ugyanazt, mint az előttem szóló. S még Tamási Áron sem novellával jött az évfordulóra. *Föld, nép, Isten* címen ugyanúgy politizált, mint Balázs Ferenc és én, csak szebben, költőibben, vagyis áttételesebben. Végül az Erdélyi Fiatalok főszerkesztője, László Dezső fogta össze az egészet *A Tizenegyektől az Erdélyi Fiatalokig* című beszédével. Ez volt az abroncs. Kellett is, mert azért a versek és a sok

politikai előadás éppen csak elegyültek, nem nagyon vegyültek.

Megsejtett ebből valamit Gyárfás Elemér? Aligha, hiszen mi sem tudtuk, hogy így alakul majd. Az is lehet azonban, hogy ő már jobban ismert bennünket, mint mi önmagunkat. Ő volt az egyik oka, hogy az évfordulós ünnep 1933 őszéről 1934 februárjára maradt. Jancsó Béla ugyanis úgy akarta közelíteni a katolikus fiatalokat az erősen református jellegű Erdélyi Fialokhoz, hogy a katolikus gimnázium dísztermébe tervezte az irodalmi estet. Igen ám, de abba beleszólása volt Gyárfás Elemérnek is, a Katolikus Státus világi elnökének. Az igazgató Bakódi Antal az öreg püspök nélkül mert volna dönteni a saját szakállára is, Gyárfás nélkül azonban nem, s ezt úgy adta tudunkra, hogy Balázs András prelátus-kanonok úrhoz utasított. Gyárfás aztán úgy szólt bele, hogy – sokáig nem szólt. Amikor aztán szólt, akkor azt mondta: rendben van, de csak azzal a feltétellel, ha a szereplők közül ama Kacsó Sándor és Tamási Áron és László Dezső előre bemutatják neki, amit fel akarnak olvasni. Látszott, hogy László Dezső csak alibinek került a cenzúrázandók közé, hiszen az Erdélyi Fialok már rendezett estélyt ott, de akkor nem kötötték az engedélyt semmi előfeltételhez. Éppen ezért nem mutattunk be semmit, ellenben Tamási a nyilvánosság előtt fejezte ki felháborodását a szenátor úr cenzúrázó szándéka fölött. Az irodalmi estet pedig az unitárius kollégium dísztermében tartottuk meg.

Mi az „idők jelének” tartottuk, hogy estélyünknek – ennyire a politikai felé tolódó jellege ellenére – olyan nagy sajtósikere volt. Spectator (Krenner Miklós) előre vezércikkkel köszöntötte az Ellenzékben. „Csak egy kis könyv volt, amit kiadtak, csak egy kis bátorság volt, amit csináltak, csak örök ifjúság volt, amit képviseltek, minderről nem szólhatunk most meghatottság nélkül, amikor akarat, erő, bátorság, ifjúság nélkül bitangságra jutunk. Üdvözlünk kell tizenegy év után a tizenegy derék legényt, hívni mögójük az utódokat s várni az állandó folytatást, amelyben emberi és különleges érdékünk szolgálata rejlik.”

Így írt Spectator. Szentimrei Jenő az estély után *Így szól az idő általuk* címet adta beszámolójának. „Az új idők életiskolájának első nemzedékéről szólva közös jellemzőként a gyakorlatiasságot, a világmegváltás helyett a maga kis körében becsületesen elvégzett munkát (nagy álmok helyett embernyi álmokat – jó szövetkezetet, jó könyvet stb.) látja. Ez a sok kicsiny dolog – ez a nagy dolog a Tizenegyek tizenegy éves találkozásában.” Ligeti Ernő a budapesti Magyar Hírlapba írt cikket az estélyről, a „Tizenegyek antológiáját a Holnaposok híres nagyváradi indulásával hasonlítja össze, de a városiasodás helyett a falu központi gondolatával”.*

S ennyi hízelgő elismerés után Brassóba hazatérve Dániel Antal ügyvédjelölt, a Magyar Párt ifjúsági elnöke „hozta hódolatát” egy nagyon udvarias kérés formájában. Az ifjúság irodalmi estét rendez Brassóban, a műsort már össze is állították, éppen csak az én hozzájárulásom hiányzik még. Szerepelni fognak Schenk Gyula tanár irodalomtörténeti értekezéssel, az idősebb Szemlér Ferenc versekkel, Nikodémusz Károly tiszteletes úr készülő drámájából olvas fel, verseiből szaval Dánér Lajos fiatal református lelkész. S akkor szünet. Az estély második felét Szalay Mátyás sepsiszentgyörgyi esperesplébános nyitja még nem tudni mivel, utána tőlem várnak novellát és végül Farcádi Sándor és ifj. Szemlér Ferenc olvasnak fel legújabb verseikből.

– Szívesen benne volnék – próbáltam kitérni –, de nincs új novellám.

– Hát hiszen – tüsténkedett az ügyvédbojtár, aki szorgos bojtár volt egyébként a társadalmi feltörekvésben is! – csak valami próza lenne a sok vers között. Bizonyára versekkel jön Szalay esperes úr is...

Ejnye – gondoltam –, most itt volna az alkalom a saját portáján megfelelni Gyárfás szenátor úrnak, aki Kolozsváron cenzúrázni akart.

– Valami előadásfélét, azt összeüthetnék...

– Nagyon jó lesz – egyezett bele, s örvendezett,

* Az idézetek: Erdélyi Fiatalok, V. évf. 1934. I. negyed. Tavasz szám.

hogy az estély „szellemi részét” elintézte, most már minden gondját a gyakorlati kérdésekre fordíthatja.

Jaj, nagyon megbánta szegény, hogy ilyen nagyvonalúan jóhiszemű volt. Az estély másnapján szinte sírva kereste fel Füzit: adjon le egy közleményt alapon, amelyben ő, az estély főrendezője a magyarpárti ifjúság nevében megtagad engem, aki csúfosan visszaéltem a bizalmával. Úgy dadogott, hogy Füzi nehezen értette meg, mit akar. De amikor megértette, megpirosodott nagy, hólyagos szeme környéke, lassan kiemelkedett a szerkesztői karosszékből, s oroszláni bődüléssel rivallt rá:

– Kifelé! De gyorsan!

Másnap többen jöttek tájékoztatni, hogy Péter Antal apátplébános a szószékről szervezi a „nagy felháborodást” ellenem.

De már erről a hajszáról ma én csak úgy tudok tárgyilagos tájékoztatót adni, ha felsorakoztatom az egykori dokumentumokat: a sajtóban megjelent cikkeket. Ezeknek a hangulata, szenvedélyessége, a bennük kavargó gondolatok, a stílusukban megbúvó hangulati ízek, megszerkesztésük műfogásai többet és hűségesebben beszélnek arról a korszakról és a korszakot jellemző újságírásról, mint ahogyan én a tán még ma is elfogult szavaimmal tudnék.

Íme:

Erdélyi lapok. III. évi. 47. sz. Szerda, 1934. február 20.

IRODALOM ÉS PAMFLET

Botrányokozó előadás a braşovi Magyar Párt ifjúsági szakosztálya estélyén

(Saját tud.) A braşovi Magyar Párt nemrég megalakult ifjúsági szakosztálya február 25-én *irodalmi estet* rendezett, hogy ennek keretében közelebről is megismertesse az erdélyi magyar irodalomnak legalább az itt Braşovban és a környékén élő néhány képviselőjét. Ez estélyre szépszámu közönség gyűlt össze, és szokatlanul nagy érdeklődéssel hallgatta végig és tapsolta meg a szereplőket. A szereplők is igyekeztek lelüknek, tehetségüknek, tudásuknak legjavát adni.

Dánér Lajos, Farcádi Sándor, I. Szemlér Ferenc, id. Szemlér Ferenc és Szalay Mátyás versekkel szerepeltek. Valamennyien lírai költeményekkel. Nagy hatást értek el. A közönség melegen ünnepelte őket. Különösen id. Szemlér Ferenc nyug. gimnáziumi igazgatót, aki régebbi költeményeiből olvasott fel három igazán szép darabot. Nagy elismeréssel és szünni nem akaró tapsal jutalmazta a közönség Szalay Mátyásnak, a költőpapnak szereplését, aki legújabb kötetéből adott elő művészi interpretálással néhány igazgyöngyöt érő költeményt. A közönség vissza is tapsolta a pódiumra.

Nikodémusz Károly szindarabot olvasott fel, Schenk Gyula az erdélyi magyar irodalom elhelyezkedése az általános magyar irodalomban címen értekezett. Dániel Antal pedig a mai magyar ifjúság problémájáról beszélt.

Ezek a pontok szépen illeszkedtek bele az irodalmi estély keretébe, irodalmi élvezetet nyújtottak, és élményt jelentettek az estélyen megjelent közönség számára.

Azonban volt a műsornak egy sajnálatos pontja is. Kacsó Sándor helikoni író és a Brassói Lapok belső munkatársának szereplése. Kacsó e nyomtatott műsoron elbeszéléssel volt feltüntetve, s a közönség azt várta, hogy ő, a székely író és a székely falupropagandának terjesztője, egy székely népies tárgyú, kedves hangú elbeszélést fog felolvasni. Azonban ehelyett mi történt? Kacsó elfeledkezett arról, hogy mire vállalkozott; elfeledkezett arról, hogy irodalmi estélyen szerepel; elfeledkezett arról, hogy keresztény kultúrközösségben élő ember; elfeledkezett arról, hogy közönsége 99 százalékában legalábbis pozitív keresztény, 80 százalékban pedig katolikus; elfeledkezett arról, hogy szereplő társai között egy katolikus pap is van, és elfeledkezett arról, hogy a közönség tőle irodalmat vár. Ehelyett visszaélve a helyzettel, a nyilvánosságot arra használta fel, hogy „Az erdélyi szellem ellenforradalma” címen kiöntse a lelkéből, különösen a katolicizmusra, de általában az Erdélyben létező minden vallásra is és azok képviselőire mindazt a miazmát, fekélyt és bacilust, amely benne felgyülemlett azokkal szemben, akik nem

vallják ugyanazt a hitet és meggyőződést az erdélyi progresszív liberális gondolkodás tekintetében, mint ő és az ő tíz írotársa, és akik nem segítenek neki és írotársainak felépíteni azt a falat, amelynek a megvakolását pár évvel ezelőtt ők tizenegyen maguk között kiosztották.

Sötét középkor, reakció, inkvizíció, elnyomás, véleménynyilvánítási szabadság elfojtása, babona vádjai csak úgy röpködtek Kacsó előadása folytán a katolikus vallás felé. Pedig ő is katolikus. Katolikus iskolában tanulta a betűvetést, az olvasást, katolikus iskola adta meg neki az érettségi diplomát, sőt kongregációi prefektus volt.

Kacsónak ez a roppant haragja onnan származik, hogy a múlt héten Clujon az úgynevezett tizenegyeknek az Erdélyi Fiatalkor rendezésében megtartandó irodalmi estélyére a római katolikus főgimnázium gondnoksága nem bocsájtotta rendelkezésükre a főgimnázium dísztermét. Óvatos volt a főgimnázium vezetősége vele és két írotársával: Tamási Áronnal és László Dezsővel szemben, mert ezek az írók eddigi szereplésükkel azt mutatták, hogy még a legkisebb megnyilvánulásukban is, különösen Tamási és Kacsó, kéjelegve és dicsekedve csak csipkelődni és gúnyolódni tudnak a katolikus vallással és annak szokásaival. Tamási Áron nemcsak hogy katolikus, hanem papi pénzen nevelkedett is. Nagybátyja katolikus kanonok volt, és ő taníttatta kiskorától kezdve.

A főgimnázium gondnoksága az estély megrendezése előtt meg akart bizonyosodni arról, hogy a műsorban nem lesz olyan pont, amely sérteni fogja azt a szellemet, amelyet a főgimnázium képvisel. Azért a három írotól bekérte átnézésre előadásukat. Mivel azonban ők ezt nem tették meg, a főgimnázium gondnoksága a díszteremben az előadást nem engedélyezte.

Pedig hogy mennyire helyesen gondolkozott a főgimnázium gondnoksága, azt Kacsó Sándor maga bizonyította be jelen szereplésével. Most, ha az itteni irodalmi estély rendezői is előre bekérték volna előadását, nem történt volna meg ez a sajnálatos és szégyenletes esemény.

Az est egyébként általános megbotránkozást keltett egész Braşovban. Dr. Péter Antal apátplébános a szószékről utasította vissza ezt az útszéli támadást, és egyben bejelentette, hogy a Magyar Párt alelnökségéről lemondott és a pártból kilépett. Utasította híveit, hogy ők is hasonlóképpen tegyenek, mert a Magyar Párt égisze alatt történt a tizenháromezer braşovi magyar katolikus hívő érzületének a megsértése.

Az ügyel kapcsolatban Péter Antal braşovi apátplébános közli velünk a következőket:

Ismét a Brassói Lapok...

Ezúttal nem a Brassói Lapokról, hanem a lapnak egyik díszes munkatársáról szól a nóta. Hívják pedig ezt az urat Kacsó Sándornak, vallása római katolikus, foglalkozása hírlap-, regény-, novella- és cikkíró. Néha-néha felolvasást is tart. Tudományoskodik, nagy-képüsködéssel és kevés tudással. Hogy tudásának hiányát takargassa, hát ráköpköd saját egyházára. (Enynyit az útszéli cigányfiú is tud.)

Február 25-én este a braşovi Magyar Párt ifjúsági tagozata irodalmi estélyt rendezett, amelynek különben emelkedett hangulatát kínosan zavarta meg Kacsó Sándor elbeszélése, amellyel saját egyházát pellengérezte ki.

Hogy Kacsó Sándor szívvel-lélekllel óhajtja a katolikus egyház pusztulását, az előttünk nem új; hogy mindent megtesz a magyarság bolsevizálására, az cikkeiből kitetszik, de hogy még annyi jóízlése se legyen, hogy meg tudná állapítani, mit illik és mit nem illik egy díszes közönség előtt előadni, azt egy állítólagos tanári diplomával rendelkező emberről nem mertük volna feltételezni.

Dr. Szele Béla így ír az esetről dr. Péter Antal brassói plébánoshoz írt levelében: „Teljes mértékben osztom jogos és indokolt felháborodásodat, mert ilyen érzést váltott ki Kacsó Sándornak ravaszul a műsorba becsempészett izléstelen és durva kirohanása minden jóérezsű emberből. Végtelenül fáj nekem, hogy a Magyar Párt ifjúsági szakosztályának vezetősége juttatott

minket olyan kínos helyzetbe, aminőt a tegnap este át kellett szenvednünk.”

Dr. Péter Antal levelét is közöljük azzal a megjegyzéssel, hogy a levelet dr. Péter Antal az éppen népmissziót tartó braşovi híveknek, akik a nagytemplomot zsúfolásig megtöltötték, a szószékről hétfőn este felolvasta.

Péter Antal apát levele

Nagys. Dr. Szele Béla úrnak, mint az O.M.P.
braşovi tagozata elnökének

Braşov

Kedves Barátom! A tegnap este a braşovi Magyar Párt ifjúsági tagozata irodalmi estélyt rendezett, amelyen Kacsó Sándor úr igazi finom, előkelő úri gondolkozásra valló szellemi és kulturális magaslaton álló lelkiületével jónak látta saját egyházát olyan hangon és olyan állításokkal támadni, aminőt csak a bolsevista kultúrának alakjai engedhetnek meg maguknak.

Mivel az estély a Magyar Párt ifjúsági szakosztályának rendezésében ment végbe, mivel csekélységem a Magyar Párt vezetőségének a mai napig tagja volt, nehogy további bennmaradásommal egyesekben azt a látszatot keltsem, hogy a fentnevezett úrnak mosdatlan kiszólásait csak egy percig is eltűröm, ezennel tisztelettel bejelentem, hogy 1934. febr. 26-ának déli 12 órájától kezdve nem tekintem magam a Magyar Párt alelnökének, sem egyszerű tagjának.

Ezen elhatározásomat híveimmel a szószékről fogom közölni, és felhívom őket, hogy többé a Magyar Pártnak semmiféle megmozdulásában részt ne vegyenek.

Mert azt már mégsem lehet a végletekig vinni, hogy egyes uraknak üres fejű pökhendiségét szó nélkül tűrjük.

Elvégre a katolikus egyház őrizte meg és tartotta fenn a magyar nemzetet ezer éven át és ha egyes üres fejű, hülyeségeket szónokló uraknak ez nem tetszik, arról mi nem tehetünk. Mi megyünk az Úr Jézus által kijelölt úton tovább, és el fogjuk énekelni a „Circumdederunt” szöveget azok fölött is, akik saját egyházukat már most szeretnék a sírba tenni.

Téged pedig arra kérlek, ne is próbálkozzál elhatározásom megváltoztatására bírni. Annak az úrnak szereplése sajnos, igen sokat ártott magyarságunknak, én pedig nem akarok a magyarság romlását előkészítő munkában még hallgatólag sem részt venni.

Szíves üdvözlettel vagyok

Dr. Péter Antal

plébános

Keleti Újság, 1934. március 1.

EGY FELOLVASÁS BOTRÁNYA

Határozott botrányt kavart fel a braşovi magyar polgárság körében egy felolvasás, ami a Magyar Párt ottani tagozatának ifjúsági szakosztályának előadói székéről hangzott el. Botrányt, amit nem lehet tagadni, nem lehet szépíteni, s ami mellett nem lehet szó nélkül elhaladni. Éppen azért, mert olyan botrányos jelenségről van szó, amelynek kedvezőtlen, káros hatását távol kell tartani a magyar közélettől, tisztán és világosan kell látni a történeteket az egész erdélyi magyarságnak. Amint a tudósításokból és az egybehangzó értesülésekből megállapítható, az eset története röviden a következő:

A Magyar Párt helyi tagozatának ifjúsági szakosztálya felolvasó estélyt rendezett, és a magyarság minden rétege szerető lelkesedéssel karolta fel ez igyekezetet. Mint magyarpárti irodalmi estélyre igen szép számban vonult fel a közönség, amely hálás megbecsüléssel fejezte ki elismerését azokkal szemben, akik a műsoron szerepeltek, s akik ezt az elismerést ki is érdemelték. Kivéve a műsor utolsó számainak egyikét, amely nemcsak meglepetést keltett, hanem megdöbbenést és felháborodást váltott ki. Az igaz magyar lelkeknek a megdöbbenését és felháborodását. Tisztelt nevű férfiak, régi tekintélyek és új fiatalok adták elő legjobb írásaikat, többnyire verseket. Köztük az egyik a szomszédos székely megye székvárosának római katolikus plébánosa, a másik a helyi római katolikus főgimnázium hosszú időn át volt igazgatója, tehát a katolikus egyháznak s az erdélyi magyar kato-

likus irodalomnak is a jelesei. A rendezőség, hogy az ottani közélet minden árnyalata képviselve legyen, beillesztette a műsorba a Brassói Lapoknak azt a római katolikus vallású munkatársát is, aki közismerten abban találta meg foglalkozását, hogy a Magyar Párt ellen írja ártó szándékkal komolytalan kirohanásait. Szépirodalmi felolvasást kértek s azt is vártak tőle. Megkísérelték beilleszteni a magyarságért dolgozók együttesébe. Senki sem gondolhatott arra, hogy azt az alkalmat ki fogja használni robbanó petárdának az elhajítására. Pedig ezt csinálta. A szépszámú magyar közönség ez ünnepi gyülekezetébe petárdát vitt magával, s amikor odajutott a felolvasóasztalhoz, ezt húzta ki kabátja zsebéből. Olvasni kezdett, és a közönség megrökönyödötten látta, hogy nem elbeszélést kell végighallgatnia, hanem olyan vakmerő mondatokat, amelyek bántják a magyar lelket, a magyar összetartásért aggódó szívek tiszta érzéseit. Az erdélyi magyar katolikusok ellen intézett kirohanásokat, s úgy állította be önmagát, hogy ő „a szellemi forradalom”, akit vagy amit főbeütések érnek, víz alá nyomnak, de azért nevezi magát „szellemi forradalom”-nak, mert le akar számolni egyházzal, magyar „ellenforradalom”-nak nevezett nemzeti ragaszkodással.

Ez a felolvasás volt a botrány. Ez és semmi más. Ami nyomában keletkezett ott a hely színén, az érthető: a felháborodás nem volt elfojtható. Ott nyomban kifejezést is adtak a megbotránkozásnak. Ami azután következett, az könnyen elintézhető. A helyi nagy plébánia katolikus lelkésze, aki a magyarpárti tagozatnak egyik alelnöke, lemondott a pártnál viselt tisztségéről, a pártból való kilépését is bejelentette, s a templomi szószékről kihirdette ezt a lépését, mert úgy találta, hogy a magyarpárti pódiumról elhangzott ilyen megbotránkoztató kirohanással szemben a legsúlyosabban elítélő álláspontra kell helyezkedni. A felmerült sajnálatos esetnek ez a része azért intézhető el könnyen, mert az egész magyarság egyetért az érthetően felháborodott plébánossal abban, hogy az ilyen kívülről bedobált bűnös petárdákat félre kell lökni a mi népünknek kálváriás, de tisztességgel járt útjáról. Könnyen elintézhető

azért, mert az egész magyarság elleni merényletről van szó akkor, amikor a felekezeti ellentétek szítására kieszelt aknának a gyújtószinórját meri valaki a kezébe venni s gyufaszálak lángjával igyekszik ijesztgetni. Ha ez a suhancjátéka valakinek, ettől nem fogunk megijedni, mert a magyar nép sokkal nagyobb mértékben érzi a megbolygathatatlan felekezetközi békének a szükségét, semhogy az ilyen betörési kísérlet a legkisebb veszedelmet is jelenthetné. Éppen ez az eset hívja fel a maga felháborítóan botránnyos vakmerőségével a figyelmet arra, hogy milyen kristályossá kell kitisztítani a magyar egységnek szentséges erejét.

A Magyar Párt illetékes szervei minden valószínűség szerint megadják a megfelelő magatartásra az utasítást, az estélyt rendező tagozati ifjúsági szakosztály sietve juttatta kifejezésre, hogy előre nem sejthetett becsempészés történt, amiért kizárólag a felolvasót terhelte felelősség. Az egész eset világosan áll a nyilvánosság előtt. A magyar közvélemény mond ítéletet felette.

Brassói Lapok, 1934. március 4.

**JÓL VAN HÁT, GYERÜNK AZ ERDÉLYI MAGYAR
KÖZVÉLEMÉNY ELÉ!**

**Lássuk tisztán, hogy miért indult meg ellenem
ez a vérszomjas hajsza**

**Nem hagyom letaglóztatni magamat attól a szellemiségtől,
amely bolsevizmusként és egységbontásnak becsmérel
minden szabad véleménynyilvánítást**

Ezúttal magamról írok „riportot”.

Magamról, de nem magamért. Én, akit a Teremtő meglehetősen harcos egyéniséggel áldott meg, engedelmeskedve ennek a felsőbb parancsnak, harcoltam eleget eddig is, noha tudtam, hogy a harc szükségképpen szerez barátokat és ellenségeket, de népszerűséget nem.

Az én harcaim is szereztek barátokat is, ellenséget azonban alighanem többet. Az igazság nehezen szokott megérni arra, hogy közkinccs legyen, aki tehát az igazságért harcol, mert az igazságot mindennél, még a nép-

szerúségnél és zajos tapsnál is többre becsüli, az szükségképpen szerez magának ellenséget eleget. Nem nyílt, elvi, becsületesen vitába szálló ellenfelet, hanem lesben álló, aljas, rosszindulatú ellenséget. Személyi ellenséget. Olyant, aki valamit félt vagy valamit irigyel s aki éppen ezért nem állhat ki nyíltan, hanem meglapul, mint a támadásra vérszomjas tigris, hogy elfogja a legalkalmasabb pillanatot.

Mindezt tudtam, tehát meglepetésszerűen nem ért. Ezért és ennyiért nem is állanék ki az erdélyi közvélemény elé. Most azonban nemcsak rólam és nemcsak ennyiről van szó. Az a híres erdélyi szellem került hirtelen és meglepetésszerűen a vádlottak padjára, amelyre annyiszor szeretünk hivatkozni.

Most legalább kiderül, hogy van-e és ami van, az milyen!

Ítéljen az erdélyi magyar közvélemény.

Csak a száraz tényeket egyelőre.

A brassói magyarpárti tagozat ifjúsági szakosztálya február 25-én irodalmi estélyt rendezett. A rendezők engem is felkértek a szereplésre. Ígéretemet már régebben bírták, kitérésre tehát nem is gondolhattam. Nem is gondoltam. A magyar ifjúság márciusi szellemében mindig bíztam, örvendtem tehát, ha ez a márciusi szellem s benne a magamé is, megnyilatkozhatnak. Nem készültem nagy horderejű tanulmányra, még csak vitára sem. Annál kevésbé hitvitára. Tíz-tizenöt perces felolvasásra készültem csak, ami nem kívánczik nyomdafestékre, mert minden célja csak az, hogy néhány embert megmozgasson, gondolkodásra bírjon az ifjak közül, akiknek a jövőben a haladó erdélyi szellemiséget képviselniük kell.

Az estély elkövetkezett, s én felolvastam az alábbi „elmefuttatást”, ahogy az estély egyik bevezető előadásában bejelentették.

Az „erdélyi szellem” ellenforradalma

Elég sokáig tartott, amíg magam is kételkedtem benne.

Megfogni, üstökön ragadni, a szemébe nézni, tartalmát kifordítani nem tudtam. Olyannak láttam már, mint

az értelmes gyermek a szép, kívánatos játékszert, amit csak ünnepeken és vendégek előtt szabad kezembe vennem, s akkor is mindig rajtam áll a szülők szeme, nehogy egy óvatlan pillanatban bicskával felmetéljem s megnézzem a felfedezés ujjongó, de egyben fájdalmas örömeivel:

Lám, csakugyan fűrészpor van-e benne, vagy valami egyéb is?

Erdélyi szellem!?

Kétkedéssel órákban vitába elegyedtem vele. Kemény és kellemetlen dolgokat mondtam neki. Ő csak állott és nézett rám buta bájjal, mint a kisfiam játékcacsija. Megbántani, megsérteni, kikezdeni nem tudtam. A gorombaságok visszahullottak rám, engem sértettek, nekem fájtak. Ráívalltam, hogy magamat ijeszszem meg:

– Hát vagy-e csakugyan, vagy csak teszed magad?

Ő meg se rezdült s én sem, mert olyan kemény természetem van, hogy önmagam sem igen tudom megijeszteni.

Láttam, hogy önmagammal és magamban nem megyek sokra, hát magamnál okosabb után kutattam. Mindenki tudja, hogy ez roppant nehéz feladat, mert az ember önmagánál okosabbat nehezen talál. Ennek pedig nemcsak a szokásos emberi gyengeség az oka, amit a hét főbűn között hiúságnak neveznek, hanem az a még ennél is nagyobb bűn, amiért felelősségre vonni az embert egyházilag sem teszi lehetővé az az adottság, hogy minden gondolkozó ember gondolkozásmódja önmagában véve zárt kört alkot, amelybe belekapcsolni más gondolkozó embernek hasonlóan zártkörű gondolkozásmódját nem éppen könnyű feladat. A gondolkozásmódnak íze is van, szaga is van, nehéz megtalálni az egészen közeli rokon gondolkozási ízeket és gondolkozási szagokat, amelyeknek eredőhelye, a gyökere talán mégsem egészen és kizárólagosan az agytekercekből rejtőzködik.

A szorgalom és az elszántság azonban még akkor is hasznos és eredményes, ha tanárurak és tanítóbácsik is tanítják, tantárgynak tekintve s nem példának, amivel elől kell járni. Apáczaik Csere János, a két Bolyai,

Dávid Ferenc, Kőrösi Csoma Sándor példáján az engem a szorgalom és az elszántság vezetett el. Jöttek aztán újabb segítségek is. Kemény Zsigmond szépen és okosan fogalmazott: „Erdély az új eszmék irányában az európai államtömbök között a szélsőbaloldali helyet foglalta el. Amit nála életbeléptettek, a kornak, mely a múlt hagyományaival szakítani kezdett, radikalizmusa volt...” A boldogult Kuncz Aladár a költészet ízét, színet és illatát adta az erdélyi szellem körülírásához. Szentimrei Jenő pedig jelszavas megfogalmazást. Kívülről, a határon túlról, ahol pedig méla irigység s némi csökönyös helyben taposás gáncsoskodott, ugyan csak hoztak segítséget. A szegedi Tolnai Gábor küldte el legújabbán a maga véleményét: „Ezt a tételt igazolja Erdély egész története a tordai országgyűléstől az unióig és napjainkig ismét. Ami Erdélyben konzervativizmus, az más magyar konzervativizmussal szemben szinte haladó szelleműnek látszik. Magyarország konzervatívjai még apagét kiáltottak Ady nevének hallátára, ugyanakkor Erdély úgynevezett maradiainak a többsége már tisztelettel hajolt meg nagysága előtt. Nem is beszélve arról, hogy Erdély református püspöke volt az, aki először tette közértékké Ady költészetét, eltúrva azt, hogy »sátán püspökének« titulálják a magyarországi hivatalos körök...”

Jöttek aztán illeszthető és összetevődő gondolatok az erdélyi szászok és az erdélyi románok részéről is. Egészen azonban az a bizonyos „erdélyi szellem” testet nem öltött előttem, valóság nem volt. Ott állott még mindig a szekrény tetején, ünnepi és vendégek előtti játékszernek, amihez bicskával hozzáférni nem lehet, mert elég drága játékszer ahhoz, hogy a szülői gond védje és óvja minden közelebbi ismerkedéstől.

Ó, te titokzatos erdélyi szellem, jelentkezzél már egyszer eleven, sodró erejű kinyilatkoztatásban!

Jelentkezett! Én már láttam, találkoztam veled, s nem vagyok olyan irigy, hogy megtartsam magamnak. Nem is tudnám megtartani. Kicsurranna ugyanis, vagy inkább kiforrna, kibuzogna, mint a nagy tűzzel aláfűtött fazék-ból a víz. A nagy tűz itt a keserűség, a fazék pedig én vagyok, akiben – bármit is mondjanak bárkik, nagyra

nőtt törpék és törpén maradt nagyságok, mégiscsak erdélyi étel fő és tápláló étel fő erdélyi magyaroknak. Igen, láttam az erdélyi szellemet, de csak a sarkát láttam. Menekülőben volt. A kolozsvári katolikus gimnáziumból menekült. S akkor, amikor menekült, amikor mindjárt-mindjárt hiányzott, amikor arról volt szó, hogy nélkülözni kell, akkor döbbsentem rá a lényegére.

Tudom, a nagyközönségnek rendszerint kannibál-éhsége van a személyi ügyekre. Nem ezért, hanem éppen ennek ellenére is kiszállok a személytelenítés biztonságos és kényelmes harci árkából. Hallgassák csak meg, úgy, amint volt, azok is, akiket illet.

Tizenegy évvel ezelőtt tizenegy fiatal erdélyi író öszszetanakodott, hogy vér- és asszonyáldozat nélkül új várat épít Erdélyben: az új erdélyiség szellemi várát. Az elindulás egy könyv volt, amely tanulmány-követket rakott le, versekkel eresztette össze és kötötte az anyagot és novellákkal vakolta széppé a várfalat. Tudta mind a tizenegy ember, hogy az a könyv tulajdonképpen csak a munka kezdete, alig több valamivel az alapkö letételénél. Számba vette azonban azt is, hogy a tizenegy fiatalember előtt remélhetőleg áll néhány évtized, s hogy a megkezdett munkát ezek alatt a rendelkezésükre álló évtizedek alatt kell folytatnia tovább. Szerep-elosztás nem történt: mind a tizenegynek szabadságában állott azon a falon és azzal az anyaggal dolgozni, amelyik hajlamainak a leginkább megfelel. Egyedüli megkötött cél maga az épület volt, a vár.

A tizenegyek első tizenegy éve lejárt, s akkor elérkezettnek látták az időt arra, hogy nagy és fáradságosan bejárt út után újra összejöjjenek s beszámoljanak egymásnak s az erdélyi magyar közvéleménynek is, hogy hol jártak, mit végeztek, mit tapasztaltak – és mit építettek addig.

Most volt csak ez a találkozás, egy héttel ezelőtt. Kolozsvár volt a gyülekezés helye, az az erdélyi város, ahonnan az elindulás történt. A tizenegy közül hét megjelent a találkán, a másik négy írásait, beszámolóját küldte el. Kolozsvár szívesen látta, szívesen várta a megjelent hetet. Az „erdélyi szellem” keblére ölelte őket, értékelte elvégzett munkájukat, s további vára-

kozással kívánt új lendületet adni nekik. Krenner Miklós, az Ellenzék Spectatora fiatalos tüzzel lobogott fel, s hatalmas szellemisége új lehetőségeket látott ebben a tizenegy együvé-dolgozó emberben. Értékként és eredményként állapította meg, hogy íme, van itt tizenegy ember, aki új dolgokat mondott, új harcokat kezdett és vívott meg, soha nem állott be tapsolni a mindenre tapsolok közé, soha nem volt ott a mesterségszerűen hízelkedők között – és mégis ezt a tizenegy embert nem sikerült letörni, elnémítani, megcsorbítani, sarokba lökni.

Az erdélyi szellem diadala volt ez?

Spectator már arról álmodozott, hogy erre a tizenegyre felépítve erdélyi kongresszust kell összehívni, melyen elsodró erővel nyilatkozhatik meg és teljesedhetik ki az erdélyi szellem, a szabad, előretörő lelkiség.

A tizenegyek estélyének a katolikus gimnázium előadótermében kellett volna megtörténnie. Nem ott történt meg. A rendezés munkáját végző Erdélyi Fiatalok levelet kaptak az intézet igazgatójától, hogy az egyházi tanácsulésen súlyos kifogások hangzottak el, s ezért a már régóta kiadott termet visszavonja az igazgatóság. A rendezőség menteni akarta az estély sikerét azzal, hogy erélyesen lépett fel, ragaszkodott a megállapodáshoz. Erre az igazgatóság, helyesebben Gyárfás Elemér dr. szenátor azt követelte, hogy Kacsó Sándor, Tamási Áron és László Dezső előadásait előre mutassák be – cenzúrára. A rendezőség erélyesen tiltakozott a kisebbségi cenzúra ellen, és az estélyt az utolsó pillanatban az unitárius gimnázium dísztermébe helyezte át.

A három kipécézett szereplő büszke volt: forradalmárnak érezte magát. A többit egy kicsit leverte, hogy ellenük nem volt kifogás. Az estély azért sikerült. A hallgatóság megtöltötte a termet, és zajosan tapsolt, helyeselt.

Az én szememet azonban éppen ez a siker nyitotta ki. Mi volnánk hát a forradalmárok? Azok, akik mellett a közvélemény megnyilatkozik? Nincs egyetlen ember, aki azt mondaná, hogy a katolikus terem előadói emelvényének lábunk alól való kirántása helyes lett volna. Mindenki azt mondja és úgy érzi, hogy a szó és véle-

ménynyilváníítás jogát elrabolni nem lehet, nem szabad. Csak vitába szállani szabad és jogos, mert így kívánja ezt az erdélyi szellem.

Nem, nem mi vagyunk a forradalmárok, hanem azok, akik a szabad szót el akarják vagy el szeretnék fojtani.

Az erdélyi szellem ellenforradalmárjai ők.

Mostanában nagyon elszaporodtak, mert az ellenforradalom korát éljük. Tehát korszerűek is. Néha veszedelmesek tudnak lenni, ha hatalom is van a kezükben, néha csak nyelvet öltögetnek, néha egyenesen kedvesek és kellemetesek újszerűségükkel és újszerű eszközeikkel.

Kuncz Aladárt a Kolozsváron megjelenő Hírnök című folyóiratban pogány írónak nevezte ki ez az ellenforradalmi szellem, s ugyancsak a pogány jelzöt adományozta tiszta ingyen és sok jóindulattal Tavaszgy Sándor és Maksay Albert református teológiai tanároknak azért, mert a Pásztortűz körül felburjánzott gazt tovább tűrni nem akarták. Pogány pap lett Járosy Andor is ugyanezért. Van ebben valami stílusos is: a „sátáni püspöknek” csak pogány papjai lehetnek...

Nem kíméli az ellenforradalmi felbuzdulás Reményik Sándort sem. Pogány ő is, mert pogányokkal keveredik.

Fegyelmezett, áhítatos lélek leszek én már, s megnyugodtam abban, hogy az Isten akarata Gyárfás Elemér akarata szerint mutatkozott meg. Különös erdélyi kegyelem jelét látom már abban is, hogy ez az ellenforradalmi megnyilatkozás sokkal szelídebb formában jelentkezik, mint más régi erdélyi ellenforradalmak. Dávid Ferencet annak idején az unitárius előkelők börtönbe s aztán a halálba vetették, amikor unitáriusabbnak mutatkozott, mint ők. Balázs Ferencet, ezt az új unitárius papi apostolt most még csak szidják. Budai Nagy Antal kalotaszegi híveit és követőit karóba ültették vagy máglyán pirosra sütötték azért, mert magyarul igényelték a bibliát s az írás értelme szerint vágytak az Úr után. Apáczai Csere Jánost is toronyból akarták közelebb juttatni a valóságok földjéhez a reformátusok.

Nehéz, vad, kegyetlen idők voltak azok. A mostaniak szelídebbek, nem ennyire erőszakosak, mintha az

erdélyi szellem azért itt is éreztetné a hatását. Budai Nagy Antal követőinél is baj volt, amikor nem fizették meg a dézsmát ezüst pénzben: vérüket vették cserébe. A kepe körül most is baj van, de lám, Szatmárban már új, forradalmi újtás jelentkezik a megtorlásban: a pap szabályosan eltemeti azt, aki adós marad a kepevel. Üres koporsót állíttat fel a templom közepén, és az előírt egyházi szertartások szerint elénekli az adós fölött a „circumdederunt”-ot. Az pedig már a legújabb forradalom előjele, hogy az eltemetett gazda kitűzi házára a gyászlobogót: hadd legyen hát igaza a papnak!

Mi volnánk hát a forradalmárok?! Dehogyan. A forradalmárok azok, akik felvették a harcot az erdélyi szellemmel; és az utánuk következők, akik már új szóval és új módszerekkel harcolnak emezek ellen. A forradalmárok azok, akik kezdik visszazárni a szellemet magukba, s úgy szállnak szembe a tekintéllyel, mint a gyermek, aki kezét a tanítója előtt a zsebében tartja. „Tán fázik a kezed? Nem fázik. Akkor vedd ki a zsebedből, ha velem beszélsz. Igen, de ha kiveszem, akkor fázik.”

Az erdélyi szellem fázni kezdett, s talán visszahúzódik önmagába.

Én azonban nem féltsem most sem, ezekben a didergős időkben sem. Lehet, hogy visszahúzódik; lehet, hogy az öngúny köpenyegét veszi magára; lehet, hogy megfogni, a szemébe nézni, körülhatárolni nem lehet ezután sem, de azért van és lesz.

Most érzem ezt igazán, amikor féltennem kell. Érzem. Úgy, mint tavasszal a kertek fölött szállongó csípős, kesernyés füstöt. Azt a füstöt, amelynek tüzénél az elmúlt tavasz és nyár felhalmozódott szemetét égetik szorgos, előrenéző, új termésekért dolgozó kertészek.

Az elképesztő következmények

Az előadás elhangzott s én megkaptam azt a szokásos udvariassági tapsot, ami minden előadónak kijárt. Tapsoltak a Magyar Párt jelenlevő reprezentánsai, sőt tapsolt a műsoron szereplő esperesplébános is. Az utána következő két szám is lezajlott simán.

De másnap!

Másnap munkába kezdtek azok, akik erre az alkalomra régóta lestek, s akik azt hitték, hogy most elérkezett a lehetőség a végleges leterítésemre. Jöttek a hírek, hogy Péter Antal apátplébános, aki ott sem volt az estélyen s aki előadásom kéziratát tőlem el nem kérte, mások bemondása alapján megállapította, hogy támadtam az összes egyházakat, támadtam a hitet.

Ezért Péter Antal apátplébános kilép a Magyar Pártból, s felszólítja híveit is, hogy lépjenek ki innen, mint mindenünnen, ahol énnekem valami szerepem van.

Nem hittem ezeknek a híreszteléseknek. Pedig igazak voltak.

Csakhamar Péter Antal apátplébános aláírásával elindult az ív, hogy mindenki, aki jó katolikusként érzi és vallja magát, lépjen ki a Magyar Pártból. A Magyar Pártból? Igen, a Magyar Pártból.

Aztán Péter Antal apátplébános kiállott a templomi szószekekre, és három nap egymás után innen, a templomi szószekekről hirdette ki, hogy „kommunista” és „bolseviki” vagyok, s hogy addig a B. L.-at egyetlen magyar ember a kezébe ne vegye, amíg engem az állásomból ki nem dobnak.

Láttam már, hogy a mesterségesen, hazugságokkal és tudatos félrevezetéssel feldagasztott düh tőlem egész független intézményeket és a velem csak valami vonatkozásban álló hasznos kezdeményezéseket is összerombolni készül. Ezért a B. L. *brassói* kiadásában közzétettem az alábbi nyilatkozatot:

Bocsánatot kérek...

Megtorlódtak nálam a hírek, hogy a vasárnap este tartott előadásomnak sokkal nagyobb és súlyosabb következményei vannak, semmint azt maga az előadás megérdemelné. A pártból való kilépésekről, új szervezkedésekről és olyan természetű megtorlásokról beszélnek, amelyek nem engem büntetnek, hanem azokat az egyébként hasznos kezdeményezéseket és munkákat, amelyekkel nekem valami kapcsolatam van.

Bocsánatot kérek.

Most már belátom, hogy felesleges volt, sőt – amint látszik – káros is itt Brassóban az erdélyi szellem el-

lenforradalmáról beszélni, annál az egyszerű oknál fogva, mert itt Brassóban erdélyi szellem nincs.

A jóhiszeműség sokszor tévedhet. Azt hittem, hogy nemcsak jogom, hanem kötelességem is a magam kis erejével kiállani a mellé a szellemiség mellé, amelyet Kemény Zsigmond, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő, Reményik Sándor fogalmaztak meg, s amelyet a katolikus írók közül, ha már Tamási Áronnak a neve Brassóban nem elég jó, hát többek között Mécs László is képvisel.

Azt hittem, nemcsak jogom, hanem kötelességem is tiltakozni az ellen az irányzat ellen, amelynek Makkai Sándor „sátáni püspök”, Tavasz Sándor, Maksay Albert, Járosy Andor pedig „pogány papok”; amely közéleti eszközökkel kísérli meg a büntetést, s amely kirántja a dobogót az őszinte és igaz szó alól. Ezt tettem csak, semmi többet. Én nem követtem el azt a vakmerőséget, hogy Gyárfás Elemért azonosítsam a katolikus egyházzal vagy éppen a hittel. Gyárfás Elemér nem túrná el ezt, mert az ember esendő, az egyháznak és hitnek pedig fölötte kell állania az emberi gyengeségeknek. Még az a két pap sem igényelné az azonosítást, aki eleven embereket „temetett” el jelképesen az egyházi adó nemfizetése miatt.

A katolikus egyház ma nem helyesli és nem gyakorolja az inkvizíciót, a református egyház sem helyesli azt a kálváriát, amit nagy tudásával, Apáczai Csere Jánossal járattak, amint az unitárius egyház is mártírjának tekinti Dávid Ferencet.

Én tudom ezt, s azt hittem, Brassóban is tudják.

Én nem azonosítottam az egyházakat azzal a szellemmel, amely egyházfőket és papokat kezd ki. Akadtak azonban gyávák, rosszindulatúak, erőszakos félremagyarázók s talán jóhiszemű félrevezetettek is, akik elkövezték mindazokat a bűnöket, amelyeket most rám akarnak kenni, nem véve észre azt, hogy micsoda buta ellentmondásba keverednek. Papok és egyházfők mellett állok ki védeni a haladó erdélyi szellemet, s ők azt mondják, hogy az egyházakat, sőt a vallásokat támadtam. Hát így szokás támadni az egyházakat és vallásokat?

Előadásom kézírata mindenkinek rendelkezésére áll.

Üljenek össze a brassói egyházfők, vegyék mondatról mondatra azt, amit írtam és elmondottam, s mutassák ki belőle az egyház- és vallásellenességet, ha tudják. Az ellen pedig én tiltakozom, hogy az elfogultakat, tévedőket és tévelygőket, az erdélyi szellem ellenforradalmárait azonosítsák az egyházakkal vagy akármelyik erdélyi hittel.

Izenek a „kilépőknek” is valamit. Ne lépjenek ki se a Magyar Pártból, se máshonnan sehonnan, mert sokkal egyszerűbb, sokkal okszerűbb, ha én lépek ki mindenünnen. Én szeretem a következetességet, s éppen ezért nem tűröm el azt sem, hogy most velem azonosítsanak Magyar Pártot, szövetséget vagy bármit. Ez a kilépés, ez a „megtorlás”, ha jól meggondolják, igen tréfás dolog lesz a végén, mert én katolikus is vagyok. Az pedig ugyebár mégiscsak mulatságos volna, ha most a „felháborodottak” a katolikus egyházból is kezdenének kilépni azért, mert én is ahhoz az egyházhoz tartozom és nagyon rendesen fizetem az egyházi adót.

Ismerem azt a magyar közmondást, hogy szólj igazat és – betörök a fejed. Tudtam azt előadásom megtartása előtt is, tehát vállalnom is kell a következményeket. Igen felmagasztalnak azonban azok, és igen nagy jelentőségűnek dagasztják fel előadásomat, ha miattam a Magyar Pártnak és az ÁGISZ-nak akarják betörni a fejét.

Ez az egész ügy nagyon tanulságos volt nekem már csak azért is, mert tapasztalhattam, hogy itt Brassóban aztán igazán kevés védője van annak a tisztultabb erdélyi szellemnek, amellyel elég sokszor szoktunk dicsekedni.

Azt hittem, hogy ezzel az ügy Brassóban elintéződik s nem kerül ki egész Erdély elé az a botrányos hajsza, amit minden alaposabb megvizsgálás nélkül, felelőtlenül és lelkiismeretlenül a szószékről indítottak ellenem.

Azt hittem, hogy észretérnek a félrevezetettek, a düh-től bután tajtékozók s azok is, akik gyáván belesodród-tak a közhangulatba, noha igazat adtak nekem.

Nem ez történt.

Az Erdélyi Lapok a közvélemény elé vitte az ügyet, hozván ellenem – megint csak minden tájékozódás és szükséges kivizsgálás nélkül – egy olyan szemetes hangú támadást, amelynek minden sorából kiérződik a személyi hajsza, a durva káröröm s amely hemzseg a szándékos ferdítésektől és hazugságoktól.

Jól van hát, kerüljön Erdély elé ez a dolog.

Állapítsa meg Erdély magyar közvéleménye, hogy joga volt-e Péter Antal apátplébánosnak a szószékre állania azért, hogy keresztes hadjáratot indítson ellenem, az állásomat követelje, bolszevistának nevezzen és rám uszítson 13 ezer brassói katolikust. Vagy tán nem is rám, hanem a brassói magyarság intézményeire, igazán nem tudom, milyen okoskodással.

Állapítsa meg Erdély magyar közvéleménye, hogy nekem volt-e több jogom kiállani egy ifjúsági szakosztálytól rendezett estély dobogójára, vagy pedig Péter Antalnak arra, hogy a templomi szószékre álljon s minden alapos vizsgálat nélkül azt tegye, amit tett.

És állapítsa meg végül az erdélyi közvélemény, hogy van-e hát okunk félteni a haladás erdélyi szellemét akkor, amikor *így* indítanak *ilyen* hajsztát egy *olyan* előadás miatt, amit fentebb most az erdélyi magyar közvélemény elé tártam.

A hajsza rejtett rugóiról és az Erdélyi Lapok cikkéről pedig majd a következő számban. (Aláírás)

Természetesen nem maradtam adós a beígért második cikkel sem. A Br. L. következő számában ezzel a címmel jelent meg: *Nyílt sisakkal azokkal szemben, akik túlságosan siettek belém harapni*. Ezt a cikket azonban már nem másolom ide: sok lenne benne az ismétlés. Ismétlése annak, amit ez a könyv az eddigiekben mondott. Az Erdélyi Lapokat és a Keleti Újságot azonban nem ártott figyelmeztetni azokra a harcokra, amelyek miatt – idézek most három sornyit ebből a második cikkből – „lesbe állva várták már, hogy majd csak terítékre kerülök. Ez a módszer valóban ellenforradalmi módszer, ehhez nem lehet semmi köze a becsületes, haladó erdélyi szellemnek, amelyről hiszem, hogy megnyilatkozik ezúttal is.”

Meg is nyilatkozott. A jelentősebb napilapok sorra megszólaltak. Ezekből csak annyit idézek, amennyi rávilágít a további fejleményekre, s világossá teszi az állásfoglalásokat.

A kolozsvári Ellenzék március 6-i száma *Bonyodalom egy előadás körül* című cikkében ismerteti az előzményeket, aztán:

„...Ennek az előadásnak a következménye volt, hogy Péter Antal apátplébános, aki ott sem volt az estélyen, kilépett a brassói Magyar Pártból, és most felszólítja híveit: aki jó katolikusnak érzi magát, szintén lépjen ki. Érdekes, hogy a Brassói Lapokat mint főszerkesztő jegyző Szele Béla dr. helyeslő levelet írt Péter Antal apátplébánosnak. A kínos affért az egész magyar sajtó kötelességszerűen hallgatással mellőzte. Később azonban az Erdélyi Lapok részletes tudósítást írt róla, és a Keleti Újság vezércikkben támadta meg Kacsó Sándort.

Ezért Kacsó most két nagy cikkben válaszol a támadásokra... Szó szerint leadja felolvasásának szövegét, majd kijelenti, hogy hajlandó kilépni minden intézményből, hogy mások ne lépjenek ki, de a katolikus egyházból nem léphetvén ki, mit fognak a többi hívek csinálni.

Az ügynek nem érdekesség nélküli része, hogy Szele Béla dr., a Brassói Lapok főszerkesztője magánlevélben helytelenítette Kacsó Sándor eljárását. Ezt a levelet szintén közölték az Erdélyi Lapok támadó cikkében. Most aztán Szele visszavon mindent, bocsánatot kér azért, hogy levelét megírta, és a következő sorokkal fordul Kacsó Sándorhoz, aki Szele hozzá intézett levelét a Brassói Lapokban újabb cikkében közli le:

Az Erdélyi Lapokban egy tölem származó, nem nyilvánosságnak szánt, előzetes hozzájárulásom nélkül közzétett levél jelent meg, amely Önnek a brassói irodalmi estélyen tartott előadását súlyosan elítélő szavakkal illeti. Azt a levelet, melynek ez a leközölt rész töredékét képezi, én az események első hangulatában írtam, s így most, mikor a higgadtabb mérlegelés órái bekövetkeztek, erkölcsi kötelességemnek tartom közölni, hogy sajnálom, hogy elragadtattam magamat Ön-

nel szemben. A levéllel kapcsolatos részletekről és indítékokról ma még nem tartom időszerűnek nyilatkozni, mert első kötelességem mindent elkövetni arra nézve, hogy a városunkban felbomlással fenyegetett magyar egység és a feltétlenül szükséges béke megmentessék.

Felhatalmazom Önt arra, hogy ezt a levelet addig is, míg az ügyben érdemben nyilatkozom, Ön nyilvánosságra hozza. (Aláírás)

Brassó 13 000 katolikusa közt nagy az izgalom. De ugyancsak a magyarpárti tagozat kebelében is. És természetesen egész Erdély figyeli, hogy mi lesz ebből az áldatlan dologból, ahol politika, irodalom, egyház, vallás, szövetkezeti mozgalom, sajtó uszítódnak egymás ellen.”

Két napra rá vezércikket is közölt az Ellenzék, Krenner Miklós írta, felismertem a stílusáról. De ezt már megint egészében másolom ide a belőle kisikoltozó fájdalmak miatt:

„*Belháború* szaggatja sajtóförmedvények lángvetőivel és kiprédikálások öreg szakállas ágyúival kisebbségi belső békességünk várát. Vitairatok szenvedélyes hangja már-már a Sámbar Mátyás uramék vaskosságára emlékeztet a XVII. század ellenreformációs napjából. Szerencsére azonban nem tartunk még ott, ahol a szász testvérkisebbség, melynek vezérei kénytelenek voltak a néphez fellebbezni a brassói »alführer« pökendi modortalansága miatt, s püspökük, Glondys dr. röpiratban fordult híveihez és mellüknek szegezi a kérdést: vagy – vagy? Ez a hecc már a végsőkéig kielestedt, s nem lehet tudni, hogy a szenvedélyes nemzetiszocialisták nem ragadtatják-e magukat olyan lépésekre, hogy a kormány hatalmi szóval legyen kénytelen feloszlatni szervezeteiket, melyeket a felosztástól eddig éppen az ellenfél, Roth Ottó képviselő mentett meg.

Mialatt magyarok és szászok önmagunkat tépázzuk, gyengítjük, belső cenzúrával próbáljuk elnémítani, egyéni értékeket igyekszünk lefaragni vagy éppen elfűrészelni a saját testvéreink soraiban: egyik kisebbség

ségi lapunkat időlegesen betiltják, a többit is az ostromállapot erős korlátozások között tartja, és a parlamentben a túlzók népünk fiainak a kezéből a kenyeret akarják kiütni olyan intézkedések kicsikarásával, hogy a jövőben a magánvállalatok se alkalmazhassanak kisebbségi munkást és tisztviselőt. Fejünk fölött mennydörög az égbolt és villámok cikáznak és mi, akárcsak a Szabolcska salzburgi legényei, vidám verkliszónál csak úgy veszekszünk.

Nézzünk csak körül. A székelység ipari és kereskedelmi központja minden pillanatban elveszítheti kereskedelmi kamaráját, amelynek megtartása érdekében most a négy székelylakta vármegyének úgy kellene a porondra lépnie, mint egyetlen hatalmas szívdobbanásnak. Ehelyett akörül folynak a malom alatti csatározások a vezető magyarok körében, hogy az istenért ne-hogy legalább helyettes polgármesteri minőségben visszakerüljön a város élére az a férfiú, aki naggyá, modernné és kultúrközponttá tette még a régi világban Tîrgu Mureșt. A szászok választási kartellben kötötték ki, hogy legalább legfontosabb gócpontjukban a polgármesteri állás szász kezekben maradjon, mi pedig a legnagyobb magyar számaránnyal bíró székely nagyvárost könnyelmű politikai harcok csatateréül dobjuk oda, és magunk akadályozzuk meg, hogy a legjobban rátermett magyar ülhesse meg benne a polgármesteri széket. A másik magyar Brașovban nagyszerű népszerű vezető és népsegítő mozgalmat indít be, de semmiféle érdeme nem jöhet most számításba, mert panaszkodni merészelt egy rajta és írotársain esett sérelem miatt. A kisebbségi magyar laptárs – a betiltás örvényének széléről – utolsó maradék nyilvánosságát is arra használja fel, hogy lehurrogja a panaszkodót »egységbon-tás« és »kommunizmus« koholt vádjaival.

Ide jutottunk tehát, ide juttatott minket belső kis hatalmaink nagy elfogultsága. A színházaink nagyjából elpatkoltak már. A magyar szó utolsó, nyilvános fóruma, a sajtó most szorulna rá legjobban az egyetemes magyarság segítő és védő kezére, hogy valami-

képpen átvészelve ezeket a nehéz időket. És mi egymás mellébe döfjük a kést. Úgy látszik, mindenki valóban olyan halállal múlik ki az árnyékvilágból, amint megérdemel.”

Hallgassam el, hogy akadtak azért reám háruló helytelenítések is? Nagyváradon Hegedűs Nándor, az ottani magyarpárti tagozat egyik vezetője s a Szabadság (volt Nagyvárad) című lap tulajdonos főszerkesztője úgy állapodott meg Tabéry Gézával, hogy szóljon bele a vitába, de úgy, hogy szelíden helytelenítse az én eljárásomat is. Tabéry ilyen mérlegeléssel is ismertette az előzményeket, majd rákapcsolva a helytelenítésre, így folytatta:

„E sorok íróját igazán nem lehet azzal vádolni, hogy a Magyar Párt cselekedeteivel mindenkor kritika nélkül azonosította magát. Mégis, sőt éppen a kívülálló több tárgyilagosságával állapíthatjuk meg, hogy kár egy ember hibájáért, bármily jelentéktelen vagy bármilyen jelentékeny legyen is a hiba és bármily súlyos az egyén, aki a hibát elkövette – a port azon az öszszességen elverni, amelyhez a hiba elkövetője tartozik.”

Aztán belemelegedett, s mintha elfelejtette volna, hogy miben állapodott meg főszerkesztőjével, így folytatta és fejezte be:

„Kár azonkívül annyi szenvedélyt belevinni életünkbe, amennyivel Kacsó Sándort egyes bírálataiért illetik, amikkel magyar politikai életvezetésünket kísérte. Kacsó Sándor nagy magyar értékei nyilvánvalóak. Csak a legutóbbi hónapokban a magyar nyelv megmentéséért és Erdély mai magyar faluszociográfiájának megteremtéséért oly nagy akaraterővel beindított munkássága is eleve elhárítja azt, hogy Kacsót a magyarságból csak úgy ukmukfuk ki lehessen tagadni vagy őt agyon lehessen bélyegezni. Az meg éppenséggel ijesztő jelenség, hogy a Kacsó-incidens némelyeknek ahhoz ad lovat, hogy Tamási Áront is megrohamozzák, mert Tamási is székel, mint Kacsó, sőt éppen úgy székel katolikus, sőt urambocsá, még jó barátja, sorstársa is Kacsó Sándornak.

Nem lehetetlen, hogy a Kacsó Sándorra és a Tamási Áronra való rátérés hátsó indítóokai közt ott van az a nem éppen ismeretlen féltékenység, ami gyakran berzenkedik fel erdélyi sorainkban, ha valaki feje fölé nő valakinek. Értelmes, helyes és magyar magatartás az volna pedig az ily növekedésekkel szemben, hogy örüljünk neki. Örüljünk, mentői több hasznos emberünk nő naggyá, s ilyenkor ne azon igyekezzünk, hogy nagyra nőtt fiainkat egy még náluk is nagyobbra fel-fűjt botránnyal akarjuk megkicsinyíteni.

Üljön el a vihar a Cenk alatt, mert a békesség saját sorainkban ha valaha, úgy most valóban hozzátartozik létérdekeinkhez.” *

Hát ebből nem a Kacsóra háruló helytelenítés jött ki – töprenghetett a főszerkesztő –; ami ilyesféle az elején volt is benne, a cikk végén az ellenkezőjére váltott át. Csakhogy Tabéry leadta a cikket, s eltűnt a szerkesztőségéből! Változtatni pedig a cikken az ő tudta nélkül, azt még a főszerkesztő sem engedhette meg magának. De csillag alatt és a Tabéry szignója után odaírhatja ő is a maga helytelenítését. Meg is tette, így:

„Tabéry Géza cikkéhez, amelyet végső konklúziójában természetesen osztunk, hozzáfűzzük még azt a különvéleményünket, hogy bár Kacsó Sándor előadása miatt valóban nem indokolt az agitáció, amely a brassói katolikusokat a Magyar Pártból való kilépésre izgatja, de tény, hogy Kacsó az előadás számára nem választotta jól ki a helyet, amikor azt a Magyar Párt ifjúsági szakosztályába vitte. Mi megértjük azt, hogy egy katolikus plébános felzúdult miatta. A Magyar Párt annyira kerül bölcsen minden felekezeti agresszivitást, hogy annak fedele alatt Kacsó Sándor fejtegetéseinek – nevezzük azt akár támadásnak, akár védekezésnek – nem lett volna szabad elhangzaniok. A Magyar Párt tagjainak is fenn kell tartani a jogot egyéni vélemények és világnézeti állásfoglalások vallására, a gondolkodás, írás, szólás és vitatkozás szabadsága számukra is fennáll, és bálványokat nem ismerhetnek

* Szabadság (Nagyvárad), 1934. III. 6. *Vihar a Cenk alatt*.

el, de maguk a Magyar Párt szervezetei ilyen fellépe-
sekre nem valók. Ezeket sajtóban, irodalmi vagy tudomá-
nyos társaságokban kell kitergetni, ahol mindenki a maga felelősségére vall hitet, és mondanivalói nem tekinthetők az egész Magyar Párt nézetének. Kacsó Sándor az előadásban elmondottak mellett lehet a Magyar Pártnak igen értékes és jó tagja, de maguk az elmondottak nem lehetnek a Magyar Párt hivatalos fórumainak – tehát jelen esetben az ifjúsági szakosztálynak – mondanivalói.”

A vita maga ezzel a formalistán pártos, libegő okoskodással voltaképpen lezárult. De nem ennek a következménye volt, hogy úgy szállott le a szeles, de tágas levegőégből, mint törött szárnyú madár a legközelebbi fára. Megkezdődött félszeg csapkodása már akkor, amikor Zágoni István a Keleti Újságban nem ezt a vitát folytatta, hanem annak a Tamási Áronnak válaszolt, aki *Édes anyanyelvünk** címmel és védelmében megtámadta a Nyíró Úz Bencéjéről névtelenül írott lelkendező elismerést. Hát hiszen igaz, Áron Kolozsváron tudhatta vagy megtudhatta volna, hogy Zágoni és Nyíró erős baráti szövetsége áll a cikk mögött, de talán éppen ezért érezhette úgy, hogy Úz Bencéből Ábelnek faragnak vetélytársat hivatalos magyarpárti segédlettel. Hanem Zágoni erre a támadásra olyan könnyező megbántottsággal, annyi ellágyuló szemrehányással s olyan szép kétrészes cikkel felelt, mintha azt akarta volna izenni vele nekünk, székely testvéreknek, hogy neki is ez a vita a fontosabb, nem ama másik. Emlékeztetett azokra az időkre, amikor „a kidei különös molnár” baráti körben felolvasta novelláját, amelyben a „székely népsorsot” ábrázolta „olyan gyönyörű veretes mondatokban, olyan megrázó jele-
netekben”, hogy „könnyeztünk és ölelkeztünk”. Mi Áronnal akkor még nem voltunk ott abban a baráti társaságban. De hiszen éppen azért folytatódott így a cikk: „Ezek a könnyek köteleznek ma is, e sorok írásánál. Jóval később, egyszer, amikor ennek a mi munkánknak a műhelyébe növendéket kerestünk, a »tizen-

* Br. L., 1934. III. 1.

egyek» könyvében lapozgatva kiválasztottam Kacsó Sándort, s berántottam az újságírás iskolájába. Majd szerkesztője lettem Tamási Áronnak is.”*

Persze volt még a cikkben zokszó, gúnyolódás, némi fölényeskedő rendreutasítás, de annyi igazság is, hogy én semmi kedvet sem éreztem a visszabeszélésre. Lehet, nem érzett Áron sem, amikor a cikket elolvasta, de ő – még a másik vita sodrásában – megírta és el is küldte már a védelmemben írott vitacikkét, amellyel Füzi nagy örömmel töltötte meg a Brassói Lapok egész első oldalát. Én úgy örvendtem neki, mint a legalkalmasabb időben betartott baráti ígéretnek. Lám, milyen jól emlékszik még arra a beszélgetésünkre is, amelyet az Erdélyi Lapok indulása előtt Kolozsváron folytattunk. Bizonyára azért adta a cikkének ezt a címet: *Középkori dongó.***

Két nap múlva a Szentimreitől is befutott cikknek már nem örvendtem ennyire. Nem, nem a cikk tartalma miatt, amelyben előadásom legnagyobb érdemét abban látta, hogy „Kacsó Sándornak... újból sikerült hullámszóra bírnia az erdélyi mosdótál elhasznált vizeit”. Ha így nézte, akkor igaza van egy másik mondatának is: „Én még meg is tudom dicsérni azt a brassói apát urat, hogy maga nevével, maga teljes mellével kiállott a maga vélt igaza mellett újságokban és szószéken.” Igaz, hogy jószándékomban Kemény Zsigmond mellé állított. A cikkének is ezt a címet adta: *A fáklya másnak lángol.**** S megérezte, hogy nehéz napokat éltem át. „Sovány vigasz, de felemelő és egyetlen érdemes vigasz – írta –, amit ebben a nehéz órában Kacsó Sándor felé nyújthatok, az a rövid pár szó, amit magam is Kemény Zsigmond pusztakamarási sírkövére olvastam le a nyáron: A fáklya másnak lángol, magát emészti meg.”

Úgy éreztem nagy megindulásomban, hogy kész vagyok erre a... erre a... szerepre. De éppen azért!

* Keleti Újság, 1934. III. 7.

** Br. L., 1934. III. 7.

*** Br. L., 1934. III. 10.

– Fejezzük be a vitát – javasoltam Füzinek. – Ezt a cikket már ne adjuk le...

Füzinek apró fények villogtak a szemében.

– Már megint hátrálna? – Észrevette, hogy ezzel így sért, hozzátette hát, kissé érdesen, hogy hatásosabb legyen! – Buta szerénységből?

– Nem azért! Hát nem érti? – lobbantam fel. – Hiszen már nem válaszolhatnak vissza...

Most már megértett. Előző nap jelentették Nagyváradról, hogy a belügyminiszter „véglegesen beszüntette az Erdélyi Lapok megjelenését”. Az intézkedésnek nem volt semmi indoklása. Duca miniszterelnök meggyilkolása után szigorúbb intézkedéseket hoztak a vasgárdista mozgalom és általában a jobboldali irányzatok ellen. Szigorították a cenzúrát is, különösen a hatodik hadtest parancsnoksági területén. A miniszterelnök meggyilkolását mi is úgy tekintettük, mint a „hitlerista diktatúra átkos módszerei ellen küzdő nemzetközi frontot ért csapást”.* Vajon ennek következménye volt a betiltás? – töprengtünk.

Füzi véget vetett a szerinte értelmetlen találgatásnak.

– Válasszuk külön ezt a dolgot a mi ügyünktől – mondotta. – Biztos, hogy nincs semmi összefüggés közöttük. Ma állást foglalunk a betiltás ellen, holnap pedig leadjuk ma Szentimrei cikkét.

– De mért folytassuk a vitát, ha ők már úgyszemint válaszolhatnak?

– Azért, mert nemcsak csatát kell nyerni, hanem győzelmet is aratni... És Szentimreit is bánthatná, ha szép cikkét, amelyet egy más lap szerkesztőjeként küldött hozzánk, nem adjuk le...

Úgy tettünk, ahogy Füzi akarta. Erélyesen kifogásoltuk a belügyminiszteri rendeletet. Olyan törvény, amely egy lapnak a végleges elnémítását tenné lehetővé, nincsen – írtuk –, a belügyminiszter tehát törvénytelenül járt el. Fenntartással is közöljük a hírt, bízunk abban, hogy a betiltás csak valami akaratlan és

* Br. L., 1934. I. 4.

súlyos tévedés lehet, amit a belügyminiszter gyorsan helyrehoz.

A Szentimrei cikkét pedig hoztuk a másnapi számban.

Engem azonban tovább gyötört valami, s az nem a „buta szerénység” volt, ahogyan Füzi nevezte. Inkább tán az az ellágyulás, amit Zágoni cikkének az érzelmesége kisimogatott az idegeimből. Ó, szegény Paál Árpád, ha tényleg igaz a belügyminiszteri rendelet híre, hiába tagadott meg minket, kenyértelen maradt újra. De hát csakugyan megtagadott? Nem hagyhatom abban a hitben, hogy mi valóban így nézünk rá. Levelet írtam hát neki. A Füzi tudta nélkül. Annyit akartam csak éreztetni vele, hogy én tudom: neki nincs semmi része az ellenem indított hajszában, azt a cikket bizonyára az ő tudta nélkül közölte Scheffler, én tartom magam régi egyetértésünkhöz, hogy kettőnk között érzelmi ellenségeskedés nem támadhat. De benne volt a levélben az is, hogy hiszen ő is tudja jól, hogy abban a bizonyos előadásban sem az egyházat, sem a hitet támadni nem akartam. Ő válaszolt is levelemre, sajnálkozott a történetek fölött, s kifejezte a reményét, hogy a betiltó rendelkezést sikerül majd feloldatni. Volt gondja arra is, hogy érzékeltesse együttérzését velem: nem is tudta, hogy ez a Péter Antal ilyen „puzduri” ember – írta levelében. Úgy látszik, nem tartott attól, hogy nyilvánosságra hozom a levelét.

Engem nagyon megnyugtató ez a levélváltás. De ez törte szárnyát a vitának, amely végül is az Erdélyi Lapok portáján szállt le, ott talált fát magának a legközelebb. Füzi nagyot nézett, amikor hetek múlva ezt a hírt olvashatta az újra megjelent Erdélyi Lapokban:

„*Kacsó Sándor levele.* Még lapunk betiltása előtti időben közlést hoztunk arról a kínos feltűnésről, amely Kacsó Sándornak egy előadása miatt támadt a brassói Magyar Párt ifjúsági szakosztályának az irodalmi estélyén. E közleményekre utalva Kacsó Sándor levelet intézett hozzánk, amelyben hivatkozik arra, hogy a Brassói Lapok útján felvilágosító cikket tett közzé s kérdéses előadásának a szövegét is hozta. Kívánja, hogy előadását ebben a megvilágításban értelmezzük, mert

ő valótlanak tartja azt az állítást, mintha ő az erdélyi egyházakat és különösen a katolikus egyházat és hitet támadta volna. Mi Kacsó Sándornak ezt a magát kimagyarázó törekvéseit jószándékúaknak látjuk, s úgy érezzük, hogy ami értelmezést ő kívánt adni a maga előadásának, abban van a leghitelesebb magyarázat. Ami tehát félreértésre és kínos feltűnésre adott alkalmat az ő előadásában, azt a feledésnek adjuk, s csak azt az állítását tartjuk emlékezetben, hogy ő az egyházakat és különösen a katolikus egyházat és hitet nem támadta. Hisszük, hogy Kacsó Sándornak közérdekű munkája során lesz alkalma az egyházakkal s különösen a katolikus egyházzal és hittel való szerető lelki összefüggéséről is bizonytságot tennie. Ebben a várakozásban Isten jó békéjét kívánjuk mindenkinek.”

– Ravasz szövegezés – mondta Füzi – „... ezt a magát kimagyarázó törekvését...” – idézett a szövegből.

– De nincs benne semmi olyan – nyugtattam magam, mert felismertem Paál Árpád kínosan mérlegelő fogalmazását –, ami a neki küldött levelemből ne volna kiolvasható. S kétfelé kellett eleget tennie...

– S annak is, hogy övék maradjon az utolsó szó!

– Én náluk is hagyom! – mondtam mérgesen, mert úgy éreztem, hogy Füzi csak akadékoskodik, hiszen maga sem kívánja, hogy kiújuljon a vita.

A Paál Árpádtól áhított „Isten jó békéjére” nekem nagyobb szükségem volt, mint a lapnak, amelynek csak emelkedett a példányszáma az ilyen égzengéses viták hatására. A csata lezajlott, s én győztesnek éreztem magam benne az Erdélyi Lapok „ravasz szövegezésű” híre és Füzi fanyalgása ellenére is. A megriadtak viszszaabatorodtak mellém és az ÁGISZ mellé, a könnyen háborodók megzavarodva kapkodták a fejüket, hogy csakugyan, most melyik is a botrányokozó, én-e vagy Péter Antal. Barátaim a vállamat veregették, s hozzám igazították újra a lépteiket azok is, akik közülük egy pillanatra eltántorodtak mellőlem. Még Péter Antal sem akart haragot tartani. Papi mivoltához is illett, hogy békejobbot nyújtson. Fehér Emánuel orvos hozta en-

nek a hírét, annak a Fejér Gerő kanonoknak az unoka-
öccse, aki időnként nyíltan, máskor neve elhallgatá-
sával cikkeket küldött a lapnak – leginkább az én cí-
memre. Megsúgta: ki kell tudakolnia, hajlandó vol-
nék-e találkozni az apát úrral, hogy ünnepélyesen má-
sok jelenlétében megtörténjék a kibékülés. Ha igen,
Nagy László dr., egy másik tekintélyes katolikus orvos
a maga elnöklete alatt összehoz erre a célra tíz-tizen-
két embert.

Én hajlandó voltam, a személyes békekötés azonban
kudarcba fulladt. Nagy László ugyan ékesen beszélt
az elnöki székéből, de arra kért, hogy jelentsem ki:
sajnálom, hogy okot adtam az apát úr megbotránkozá-
sára. Nyomban eszembe jutott az Erdélyi Lapok híre és
Füzi fanyalgása.

– Nem, ezt én nem mondhatom – tiltakoztam. –
Én nem okot adtam, legfeljebb jó alkalommal szolgál-
tam. S különben is: jaj a megbotránkozóknak...

– De hiszen – nyugtatott szelíd szavakkal az el-
nök – nem több ez, mint amennyi már az Erdélyi La-
pokban is megjelent.

– Azt a szöveget nem én írtam. Abban a hírben egy
szó idézet sincs az én levelemből... – tagadtam meg
most Paál Árpád sorait, amelyek akkor kielégítettek,
még tán meg is hatottak. – De hát valamelyiknek meg
kell tenni az első lépést. Legyek tekintettel az apát
úr magas egyházi méltóságára – unszolt.

Csak ezt ne mondta volna! Hiszen ezzel a méltósá-
gával akart megalázni a szószékről engem, ezzel befo-
lyásolta ellenem Szele Bélát, ezzel kápráztatta a maga
megbotránkozása mellé a híveit. Hiú ember ez, a méltó-
ságát félti!

Ezek a gondolatok szikráztak fel bennem; s ezek –
nem az olcsó ziccer csábítása, bizonygatom magamnak
ma is! – lökték ki belőlem az éles választ, amely el-
fojtott vakkantást váltott ki a tán még nálam is fiata-
labb Fejér Emánuelből és felugratta a székéről Péter
Antalt.

– Az újságírásban nekem is van legalább apát úri
rangom! – mondtam.

Az apát úr nem is ült már vissza a székére. Eltaszító mozdulatot tett felém a két kezével, s magában tán melléje is mondta a liturgikus szöveget: apage Satanas! Aztán kivonult a szobából, Nagy Lászlóra hagyva engem és a megjelenteket. Ez aztán olyan lemondó legyintéssel, amely mindkettőnkre egyaránt vonatkozhatott, fejezte ki sajnálkozását, hogy hiába fárasztott oda bennünket.

**KARTÁRSÁK, BAJTÁRSÁK,
TERVEK, KUDARCOK**

Nem jött hát létre a „brassói béke”, de nekem más gondom volt, semhogy sokáig bánkódhattam volna miatta. A vita során annyiszor felemlgették az ÁGISZ-t és kezdeményezéseit, hogy az lett volna megszegyenítő vereség rám, ha ezeknél gyűjtök felsüléseket. Az *Anyanyelvünk* ugyan húsvétra megjelent, de a falumonográfiák ügyének mozgatása, a munkatársak szervezése, az utasítások, kérdőívek megszerkesztése és szétküldése annyi munkát adott, hogy jutott belőle sokszor az éjszakai órákra is. Tetézte szívesen vállalt gondjaimat, hogy a szerkesztőségi munka is fokozottabb helyállást igényelt. Meggyérült a régi, gyakorlott belső szerkesztőségi gárda. Sorra kihullott belőle Finta Zoltán, Benamy Sándor, Mikes Imre és Halász Gyula. Egyik távozása sem volt békés, sima, kedélyesen búcsúzkodó. S mindenik hagyott bennem valami mélyrehatóan emberit: önvádat, megrendülést,

fellélegző megkönnyebbülést, elismerő tiszteletet. Ezért kell, röviden bár, de beszélnem róluk. Róluk beszélvén is magamról szólok...

Fintát a gazdasági válság idején alkalmazott „fizetésrendezés” sodorta Marosvásárhelyre tudósítónak. Nagyon leszállított fizetését Brassóban kevésnek tartotta, Marosvásárhelyen – úgy vélte – kijön belőle és a tudósítók szorgalmazására engedélyezett külön sordíjból. De elégedetlenül, sőt sértetten, keserűen távozott, s bennem szorongást hagyott, hogy a fizetés kérdésében talán jobban ki kellett volna állanom érte, talán megtehettem volna, hogy kössem magam az ő ügyéhez; idősebb újságíró volt, mint én, megillette volna legalább annyi, mint engem. Hiszen érveltem is ezzel az érdekében, de az igazgató úgy sepert félre, mintha neki kellett volna figyelmeztetni engem az én családapai felelősségemre:

– Magának két gyermeke van. Neki csak önmagát kell eltartania.

Elmondta ezt a magyarázatot Fintának is, talán azért, hogy enyhítsen azon a megbántottságon, amit a fizetésbeli megkülönböztetés kiválthatott benne. De Fintában nem újságírói féltékenység dolgozott ellenem, hanem írói – és Tamási ellen. S ezt nem is titkolta előttem, hiszen sorstársának tartott. Ebből cseppentett egy ke-serű cseppet az elválásunkba is:

– Ti mind csak Tamásit tojtatjátok!

Visszaemlékeztem erre az áradattá dagadt cseppre, amikor évekkel később meghallottam a Tamási ellen intézett méltatlan támadásának híret. Akkor már ország-határ került közénk, nem olvashattam el a cikkét, ame-lyet éppen a Keleti Újságba írt, mintha ezzel is jelezni akarta volna, hogy nekem is szól. De a híre is elég volt ahhoz, hogy szorongást keltsen életre bennem: nem vehettem volna ennek én elejét, ha nagyobb barátság-gal állok mellette írói válságai idején?

Benamy Sándor távozása – bennem legalább – egy megrázó szerelmi tragédia megilletődést keltő fináléját idézi. *Kajüt* című színdarabja irodalmi sikerében fűr-dött, de annyi átérzéssel, hogy ő maga is a fürdés fo-galmához társuló napsugarakat árasztotta maga körül. Ebbe a sugárzásba került bele a lap egy új női munka-társa, Nagy Karola, akit „ragyogó szépségnek” tartot-tak az emberek úgyannyira, hogy ennek tulajdonították Kahána igazgató engedékenységet is a szerződtetésé-nél. Én ennek a minősítésnek annyiban nem adtam iga-zat, mert nekem a ragyogó szépség szökét jelentett, Ka-rola asszony pedig kreolbarna volt, de annak aztán va-lódi. Egyébként – hamar megtudtuk – csalódott, bol-dogtalan asszony, aki irodalmi vágyai kiélésében keres kárpótlást elromlott életéért.

Szépsége csapdává vált a számára: alig lépte át ser-dülőkorát, Segesváron megejtette a gyóntatóját, az pe-dig őt, a még tapasztalatlan leánykát. S amikor erről már beszélni kezdtek az emberek, nehéz körülmények között élő szülei hirtelen férjhez adták egy hivatalnok-hoz, akit elfogadott kényszerű helyzetében, de nem sze-retett. Ezzel került Brassóba, s ez elől menekült az „iro-

dalomba”, vagyis a Brassói Lapok szerkesztőségébe. Itt pedig az irodalmat legközelebb a sikeres színpadi szerzőben, Benamyban találta meg. Heves és alig titkolt kapcsolat alakult ki kettőjük között. Karola ezzel elszigetelte magát a szerkesztőség más tagjaitól, kivéve Halász Gyula bácsit, aki már elég öreg volt akkor, hogy férfiirigység nélkül, szelíd megértéssel gyönyörködjék ebben a szemünk előtt kivirágzott szerelemben. S Karola írni is kezdett: színdarabot és regényt. S idővel tán elérte volna azt is, hogy irodalmi példaképe mellett maga az irodalom is viszonszeresse. Nem maradt ideje rá. Egy nap azt izente, hogy nem jöhet be a szerkesztőségbe, súlyos beteg. Pár nap múlva Halász Gyula bácsi búcsúztatta a lapban: *Váratlanul meghalt Nagy Karola...* „Alig 27 éves élnivágyó szép asszony volt” – írta róla.* S mert az olvasók az ilyen tragikus esetekben a szokásosnál is kíváncsibbak, megírta a halál okát is az orvosi megállapítás szerint: a has véredényeinek trombózisa. Beavatottabb asszonyok azt suttogták, hogy méhen kívüli fogamzás okozta volna a trombózist. A temetés a tragikus esetnek megfelelően nagy volt. A mi részünkről Körösi Sándor, a Népújság felelős szerkesztője mondott búcsúztatót. A román írók és újságírók nevében „Cincinat Pavelescu táblai főügyész, az országosan ismert nevű költő jelent meg”, amint a tudósításban nem minden hivalkodás nélkül írtuk.

Benamy Sándorból pedig kialudt a sugárzás. Idegenné válhatott számára a szerkesztőség Karola nélkül; és üressé egész Brassó. Előbb csak Kolozsvárra ment vissza, de aztán onnan is tovább bujdosott egészen Budapestig.

Szerelmi tragédiát tett kerek történetté Mikes Imre távozása is. De mennyire más, mennyire modern disszonanciák kavargtak ennek a fináléjában! Pedig romantikus dallammal indult ez is. Ma úgy ismerem fel, hogy fültanúja voltam már a nyitányának. Kahána igazgató, különösen az elején, távol tartotta családi életétől a szerkesztőség tagjait. Csak Füzinek sikerült kiépítenie bizalmasabb kapcsolatokat a családhoz. Neki nemegy-

* Br. L., 1933. III. 1.

szer a lakáson is meg kellett tanácskoznia a szerkesztés és a szerkesztőség ügyét. Hanem Mikes diadalmasan átgázolt ezen az akadályon is, hiszen éppen bátor rámenőségével aratta újságírói sikereit. Egy napon a délelőtti szerkesztőségi megbeszélés után hozzám csatlakozott, hogy sétálni akar, hazakísér. A Fellegvár alatti sétányon ismerősöket találtunk, két lányt, Kahána legkisebbik hűgát, a tűdűbaja miatt szinte légiesen szép Etust, és védelmezű nűvűrét, Rűzsiť. Andalogva járt a két lány, még halkan 2nekelt is. Mi pedig közrefogtuk űket, hogy megtanuljuk a dalt. Új műdal volt, Gyergyóról szűlt, ám ezen kívül se szűvegében, se dallamában semmi kűze nem volt 2rzelmess2gének a szigorű Gyergyűhoz. De azért szép volt, meg is tanultam Etus gyengén, de 2desen csengű hangja nyomán. 2me:

Gyergyűn innen vagy tán azon is tűl
Hat paripa hánjavetin indul,
Aranyzabla, gyémánt patkű,
Almaderes az a hat lű
S csupa 2veg műgűtte a hintű.

M2rt is jűtt2l aranyos hintűban,
M2rt nem jűtt2l gyalogjártű sorban,
Ázva, fázva, rongyolűdva,
Talán itt maradtál volna,
A szűvemre 2lletelek volna.

Úgy 2reztem, az eg2sz dal, de kűlűnűsen az utolsó sorok Mikes fel2 esdekelnek. A beteg lánykának Mikes, a jűvágásű 2s sikeres 2jságíró hatlovas hintűban 2rkezhett2... Meg2rz2semet Fűzi megerűsítette. De ű Mikes felűl n2zte a dolgot, nem Etus felűl.

– Igen – mondta ingerűlten –, erűsen csapja a szelet... Tán be akar kerűlni a családba. De Kahánának nem tetszik az 2gy; f2lti a hűgát, hogy rámegy erre a szerelemre...

De Kahána nemcsak f2ltette, hanem szerette is a hűgát. Legalábbis ezzel magyarázta Fűzi, amikor egyszer csak Mikes 2gy beűlt helyettesíteni a szerkesztűi karossz2kbe, hogy nem engedte vissza bele űt:

– Etussal zsarol a svihák...

Megromlott akkoriban a szerkesztőség levegője. Mikes nemcsak a karosszéket vette át, hanem a szerkesztői parancsnokságot is, s úgy élt vele, ahogyan Füzi soha. Azzal se törődött, hogy Füzi nyeri el tetejézőve mindannyiunk rokonszenvét, amit ő elveszít. Bennem is Füzi mellett gyűlt meg és melegedett baráti szeretetté a rokonszenv, pedig egy ideig a féltékenység egyszerű elfogultságának véltem sziszegő kiszólásait a szerkesztői karosszék új birtokosa ellen.

A gyűlölet tud világosságot is gyűjtani, nemcsak perzselő tüzet? Vagy együtt is járhat ez a kettő? Nekem világosságot gyűjtott a Füzidé, amikor Mikesnek az előzmények ismeretében is váratlan házassága hírére utálkozó dühvei adott magyarázatot. Azért érezte a szükségét ennek, mert előzőleg úgy tájékoztatott, hogy Kahána ellene van minden intenzívebb szerelmi kapcsolatnak, az a gyors halált hozná Etusnak.

– Rajtakapatta magát a betyár egy bukaresti szállodában – lehelte fojtott hangon –, hogy kénytelenek legyenek hozzáadni a lányt. Mindenáron közel akar férkőzni a laphoz...

Hallgattam, mert már nem az alulmaradt rivális dühét éreztem szavaiban. Mikes kíméletlen törtetésére gondoltam. Eszembe jutott az a vitánk is, amelyben tajtékozó szenvedéllyel úgy vallotta materialistának magát, hogy hite szerint az érdek kormányozza a világot, s ő is a legjobb barátját is hátba szúrná, ha így diktálnák az érdekei. Hallgattam hát, s elhittem Füzinek, hogy igazat mond.

Hát hiszen igazat is mondott, ha tán nem is a szó szerintit. Etust csakugyan nagyon hamar elégette a házaselet. A sógorság így már nem védte Mikest, inkább terhére szólt az emléke is. Kahánának mindig kishúga pusztulására kellett gondolnia, valahányszor a szeme elé került a volt sógor, azon igyekezett hát, hogy minél kevesebbszer vagy egyáltalán ne kerüljön oda. Legalábbis ezzel magyaráztuk mi, hogy a történetek után is jelentős fizetéssel Párizsba küldte a lap ottani szerkesztőjeként. Lehet, így magyarázta maga Mikes is, mert lassan lekopott a lapról; nagyobb, előkelőbb buda-

pesti lapoknak lett párizsi tudósítója, cikkírója, szerkesztője. Távozása feloldotta a szerkesztőségi feszültséget, Füzi visszaült a szerkesztői karosszékbe. Én felélegző megkönnyebbüléssel fejeztem ki neki örömet, ő pedig némi ellágyulással jelentette ki: mindig tudta, ha egyik se, de én vele érzek. És most véglegesen barátai sorába fogadott azzal, hogy tegezni kezdtük egymást. Csak úgy, minden pertupohár nélkül. Szív-bajos volt, tartózkodott az alkoholtól.

Halász Gyula bácsi emelt homlokkal távozott. Úgy érezte, a barátság oltárán hozott áldozatot vele, s emellett ellenállt a tőke hatalmaskodásának is, amely megakart tántorítani. Ezt az érzést Kahána igazgató potyolta ki belőle azzal, hogy a kelleténél többször és nyomatékosabban figyelmeztette a lap érdekeire és a nehéz gazdasági helyzetre. A lap érdekeit szentnek tartottuk valamennyien, s éppen a nehéz gazdasági helyzet miatt, de nem annyira, hogy megsértsük miatta a kartársi szolidaritást. Ezúttal pedig éppen erről volt szó, kettős értelemben is. Egyfelől sérelmes volt már az is, hogy az igazgató Móricz Miklós távozása után a közgazdasági rovat vezetésére kétszer is hivatásos közgazdászt, de nem hivatásos újságíró szerződtetett. Az egyik, Beder Sándor dr., igyekezett beletörni az újságírói munkába is, de nem ment neki sehogyan sem. Háromszéki dzs centri volt, aki pártolni szerette a színészt és az újságíró, de egyiket sem tartotta úri foglalkozásnak. A másik szakemberi mivolta csúcsáról nézett le az újságírásra. Iparkamarai titkár volt, elméleti cikkeket írt volna szívesen, hogy irányítólag szólhasson bele a gazdasági életbe. A baj abból keletkezett, hogy ez csak a szerződtetése után tisztázódott, akkor azonban olyan gyorsan, hogy én jóformán meg sem ismertem, tán nem is láttam a szerkesztőségben, csak annyi fontosat tudtam meg róla, hogy barátja Gyula bácsinak. Elfelejtettem a nevét is, most néztem utána írás közben a Gyula bácsi visszaemlékezéseiben*, hogy Sebesi Izsónak hívták. Per lett a szerződés kétféle értelmezéséből

* Halász Gyula: *A századik év küszöbén*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1967.

s Gyula bácsiból koronatanú. S ő úgy tanúskodott a bíróság előtt, hogy az iparkamarai titkár úr valóban a közgazdasági rovat vezetésére szerződött a laphoz s nem mindenesnek. Nem hiszem, hogy emiatt Kahána felmondott volna neki, de ő – amint mondtam már – emelt homlokkal kívánt távozni, s ehhez hozzátartozott az is, hogy ő mondjon fel. Azt gondolja a Brassói Lapok, hogy mert kevés a tanári nyugdíja, nem tud megélni nála nélkül?

De élt benne bosszús sértődöttség is. Úgy érezte, hogy másfél évtizedes újságírói munkásságával ő tartotta a lap mellett a brassói olvasók java részét. Valóban széles baráti köre, sok tisztelője volt, s mint a Brassói Turistaegylet elnökének harcra kész tábor is állott a háta mögött. Erre támaszkodva lapengedélyt kért. Úgy hírlett, a régi Brassói Szemlét szándékszik feltámasztani, amelyben már az én születésem évében, 1901-ben cikkei jelentek meg. Hát hiszen tudtuk mi is, tudta ő is, hogy a modern szedőgépekkel, rotációssal felszerelt, ország-szerte gondosan beszervezett Brassói Lapok mellett az övé csak amolyan „helyi járat” lehet, amelyen a vezető a jegyszedő is. Mindegy, tán úgyis beszéd annyit, amennyit a régi helyén kapott!

Mégse Brassói Szemle címmel jelent meg az új lap. Ilyen címmel a Brassói Lapok iktatott be minden számba egy oldalt tele helyi hírekkel. Csak Brassó kapta ezt az oldalt, az országos számban cserélődött rajta az anyag. Így ez az oldal szinte jobban kiszolgálhatta a külön brassói igényeket, mint az új lap, amelynek a maga kis négy oldalán is nagy lapot kellett játszania, hiszen nem maradhattak ki belőle az országos és a világpolitika nagy eseményei. Kahána nem törődött Gyula bácsi nosztalgias emlékeivel, vicinálisban sem szenvedte el a konkurrenciát. Így aztán az új lap Brassói Napló címmel indult meg s hozott Gyula bácsinak sokkal több gondot, mint jövedelmet.

S elment a régi gárdából Székely Géza is. Elvitte magával Gyula bácsi; s már nemcsak a sportrovat vezetőjének, hanem – mindenesnek.

Jöttek persze az eltávozottak helyébe újak, de ezek szerződtetésénél Kahána már szigorúan érvényesítette a

takarékosság elvét. Könnyen emelte a gazdasági válság előtt a fizetéseket, nehéz volt később leszállítani őket. Most aztán félt már az „öreg” újságíróktól, akik rangjukra, szolgálati időre, kollektív szerződésekre – inkább már csak ezek emlékére – hivatkozhattak. Ifiakat vállalt szívesebben, kezdőket. Hiszen akadt ilyen is elég az új értelmiségi évjáratokban, leginkább olyanok, akik az irodalommal jegyezték el magukat, s hol húzhatták volna ki könnyebben a jegyesség börtjét, mint a napilapoknál? Ilyenként ajánlotta nekem Szentimrei Jenő Kovács Györgyöt, aki már csak azért is beleillenék a mi együttesünkbe, mert magára vonta Kolozsváron a társadalmi hivatalos hatalmasságok neheztelését. Volt aztán jelöltje Kahána Samunak, az igazgató öccsének is. Ő Salamon Ernőt ajánlotta, a gyergyói származású fiatal költőt, inkább gyergyói származása, mint költő volta miatt. Jobban ismerte bátyja takarékosági elszántságát, mint mi, s tán hallotta is már frappáns érvelését, amellyel visszaverte a mi tehetséges fiatal írókra utaló fizetési javaslatainkat:

– Én nagyon tisztetem és becsülöm az írókat, de nekem újságírókra van szükségem. Én vásárló vagyok a piacon, s én most nem lakkcsizmát, hanem bakancsot akarok venni...

Jelöltjeink, mit tehettek egyebet, vállalták a bakancs metaforáját, hiszen íróként is inkább rokonszenveztek ezzel a lábbelivel, mint akár a könnyű városi félcipővel. S különben is bakancsban jártak, azzal dübörögtek végig a szerkesztőség olajjal beeresztett barna deszkapadlóján, mert az megfelelt a városban is, hegymászásra is. Hanem a fizetéssel elégedetlenek maradtak végig, Salamon Ernő, aki akkoriban házasodott először, különösen. Nem felejtette el Marosvásárhelyen sem, ahol később azt a verset írta, amelyet már nem a Brassói Lapoknak küldött első közlésre:

Brassóban betyár gazdát,
nem ügyetlent uraltam,
ha egyszer meglyukasztják,
a bú kiderül rajtam.
Ő ítélte sűrű koppra,
de egyszer visszakapja.

E sorokra meg azért emlékszem ilyen élénken ma is, mert én „oktattam ki a fiatal újságírót”, hogy a régi magyar nyelvben az *ural* szónak nem az volt az értelme, ahogyan most az újságírásban felületesen használják, hanem éppen az ellenkezője: meguralni – úrnak elismerni valakit. Én vagyok hát a hibás, ha a mai olvasók túlnyomó része ellentmondást érez az idézett verstördék első két sora és az utána következők között. Hiszen egyre kevesebben vannak, akik érzik még a szó eredeti jelentését!

Nem is ragadtak meg ezek a fiatalok sokáig az újságírói íróasztalok mellett. Szabadabb, bár talán böjtösebb alkotói lehetőségeket találtak az irodalomban; miként Salamon Ernő és Kovács György is. Vagy mint Méliusz József, aki ugyancsak ebben az időszakban került hozzánk azzal az „ajánlólevéllel”, hogy hiszen megharcoltunk mi már érte abban a verse körül támadt csatában, amelyben Tamási Áront nyerte meg szövetséges társul. Ő később a Gaál Gábor folyóiratában, a Korunkban találta meg azt a talapzatot, amelyről tágasabb kilátás nyílt az irodalom horizontjai felé.

Jöttek persze olyan fiatalok is, akik az újságírásban keresték a jövőjüket. Véletlen lett volna, hogy ennek a már utánunk következő ifjú bolynak a tagjai olyan hamar megtalálták azt az ösvényt, amelyre Mikes taposott rá először: be a tulajdonos családjába s onnan tán tovább a lap birtoklásába? Hát hiszen a csábító példát erre maga az igazgató kínálta: ő is beházasodás révén lett lapvezér. A tragikusan végződött Mikes-kaland után érthető volt, hogy ilyen gyanú felmerült a szerkesztőség tagjaiban, ha a „brancsból” próbált valaki szerelem révén közelebb kerülni a Kahána családhoz.

Székely Géza helyébe Horosz Béla került a sportrovat vezetésére Kolozsvárról. Annyi bizonyos, nem a szerkesztőség kezdeményezése folytán esett rá a választás. Korcsolyabajnok volt, szép sugár fiú, s olyan jólnevelten finom társalgó, hogy szinte nem is illett bele a szerkesztőség nem nagyon finomkodó együttesébe. Az ő fejét hagymakoszorúzta először az a szerkesztőségi irigy gyanú, hogy további távlatok reményében csapja a

szelet a felserdült Kahána Katónak, igazgatónk leányának. Hát hiszen Kató önmagában is, a lap nélkül is elég volt ahhoz, hogy vonzza az udvarlókat. Én ma is azt hiszem, hogy Horosz Bélát is Kató vonzotta inkább s nem az, amivel mi gyanúsítottuk. A sportrovaton kívül a lap nemigen érdekelte. Annál inkább Kató. S ez a nagy érdeklődés a leánya iránt talán felkeltette volna az apa érdeklődését a fiú iránt? Annyi bizonyos, még takarékoskodása szigorúságán is enyhített, hogy közelebb vezesse a korcsolyabajnokot a lapkiadóhoz. Sokat zúgolódtunk az erősen leszállított, befagyasztott fizetések miatt. Ezt unta meg? Vagy ez adta az ötletet? Egy-szer csak azzal állt elő, hogy lehetőséget akar nyújtani a több keresetre. Csináljunk egy hetilapot újságpapíron, rotációs nyomással. Olyant, hogy rajta a közönség. Ő vállal minden költséget, nem kerül sokba, jórészt csak a papirosba. A szedés-nyomás belefér a nyomdának a munkaidejébe, az adminisztrálás a kiadóhivataléba. A jövedelmet pedig felosztja a szerkesztőség tagjai között. De aztán rajta legyünk, hogy jövedelmezzen is a „vállalkozásunk”.

A lap meg is született, Körösi javaslatára Erdélyi Gondúzőnek kereszteltük, s főként a falusi dalárdák, műkedvelő egyesületek, művelődési körök lapjává akartuk tenni. Sok ilyent pástoroltak akkoriban az egyházak. A lap megbízott szerkesztője Horosz Béla lett.

Nem tudom, hogy valóban az volt-e a Kahána számítása, amire rágyanítottunk, de örvendtünk, hogy számunkra is fiadzott valamit. Nem vált be egyikünk számítása sem: Kató húzta át mind a kettőt. A fiatal korcsolyabajnoknak nem sikerült meghódítania őt, s levonta ennek a konzekvenciáit. Sajnos, férfiasabb egyéniség volt a kelleténél, kudarcát csak úgy tudta elviselni, ha maga bontja fel munkaszerződését, ami nem nagyon egyezett az akkori újságírói gyakorlattal. Távozásával megszűnt az Erdélyi Gondúző is. Kiderült, hogy nem hoz semmi jövedelmet.

Horosz Bélából tehát nem lett *vőszerkesztő*. De teljes tartalmában ráillett később ez az elnevezés Gábor Istvánra, aki úgy került hozzánk, hogy először Nagyváradon volt tudósítónk, onnan küldte komoly tehetségre

valló cikkeit, baloldali világszemléletét tükröző riportjait, tudósításait. Be is hívtuk később belső szerkesztőségi munkára azzal, hogy ezentúl megteesszük ezt mind-egyik sokat ígérő vidéki tudósítónkkal: hadd „iskolázzuk” őket, s úgy menjenek vissza vidéki posztjukra. Így került be Gábor István mellett Aradról Ruffy Péter is, aki később Kolozsváron lett a lap megbecsült szerkesztője.

Gábor István megragadt Brassóban. Neki sikerült az, ami Horosz Bélának nem: meghódította főnökünk leányát, feleségül is vette, s ha addig nem, akkor bizonyára felfénylett előtte a lehetőség, hogy idővel tán több is lehet a lapnál, mint egyszerű szerkesztő. Így lett belőle öntudatos *vőszerkesztő*, már az én főszerkesztőségem idején. S hogy ez a minősítés külsőleg is kifejezést nyerjen, megkapta a vasárnapi melléklet szerkesztője címét és tisztjét, amelyet előtte Körösi Sándor, majd én töltöttem be jó ideig.

Úgy vágytam volna én a főszerkesztőségre, hogy ilyen idő előtt, jóval megelőzve az események sorrendjét, kiugrott volna már belőlem ez a minősítem? Ó, nem, hiszen amikor főszerkesztő lettem, akkor is csak rövid ideig éreztem megtisztelve magam. Inkább az az érzelmi párhuzamosság ugratta ki belőlem, amelyet a vőszerkesztő és főszerkesztő együttes felemlítése emlékként ma bennem megidézett. A vőszerkesztő helyzeti előnye ugyanis kezdett olyan helyzetbe hozni engem, amelyben én hoztam volt az én főszerkesztőmet, Szele Bélát. Én bent dolgoztam a szerkesztőségben, ő nem; én élveztem a tényleges szerkesztő támogatását, ő nem. A vőszerkesztő felekiráltságként kapta a vasárnapi mellékletet, amely fölött úr lehetett az én beleszólásom nélkül, sőt ellenére is, mert ő maga az após támogatására számíthatott. Szerencsénkre nem elvi, csak ízlésbeli nézeteltérések zavarták néha az összhangot, ezeken pedig tán neki is, nekem pedig bizonyára, egyszerűbb volt átlépni a *de gustibus non est disputandum* kényelmes közmondásával, mint perbe szállni az após-igazgató előtt. Mélyebbre szántó ellentmondások kifejlődésére pedig már nem engedélyezett időt a történelem. Nemcsak

vőszekerestői tiszte, de vői minősége mellől is elsodorta őt Brassóból riadt menekülési vágya a bécsi döntés után.

Ennek a fordulatnak a veszedelmét azonban akkor még legfőljebb idegeinkben éreztük, igazi jelentőségét fel nem mérhettük. Én, megszabadulva a „középkori dongók” rajzásától, újra minden erőmet kezdeményezéseim előremozdítására fordítottam. A falumonográfiák terve Tamási Áront is annyira foglalkoztatta, hogy magyarországi irodalmi körútján sem hullott ki érdeklődő gondoskodásából. Az *Énekes madár* közlése ügyében levelet írt Debrecenből Füzi Bertalannak. „A darabot odaadom a karácsonyi számra – írja –, bár a Céh-nél is kilátásba helyezték a kiadását s a felvidéki Kazinczynál is.” Ennek a levélnek a végén van három sor: „Kacsónak mondja meg, hogy itt Debrecenben gazdát szereztem az erdélyi monográfiáknak 2000 példányban. A városok kulturális szövetsége ez.”

Ezért a három sorért Füzi átadta a levelet nekem. És én ezért a három sorért tettem el olyan borítékba, amely – tán nem is véletlenül – átvészelte háborús helyváltoztatásainkat, s máig megmaradt. Áron befolyásának tulajdonítottam azt is, hogy ezen a nyáron – 1934-ben – a helikoni találkozón is a beszélgetések egyik érdekessége lett „Kacsó új kezdeményezése”, bár egyikünk sem volt ott ezen az összejövetelen. Így lehet, hogy eleinte s egyesek ajkán ott volt az a bizonyos társalgási mosoly, de a végén már senkién, mert Bánffy is érdekesnek tartotta a „falu felé való tájékozódást”. Nyoma maradt ennek a hivatalos napirendben is. Balázs Ferenc „az erdélyi magyar nép” irodalmi neveléséről tartott előadást, s nála nép alatt elsősorban a falvak népét kellett érteni. Balázs Ferenc a lehetőségeket kereste, vette számba. „Az írók az indítványt elfogadták – mondja az összejövetelt népszerűsítő sajtóközlemény –, és felkérték Balázs Ferencet, Nyíró Józsefet, Kemény Jánost, Kacsó Sándort, a Szépművés Céh-et és a Pásztortűzet, hogy ez irányban alapos és részletes munkatervet dolgozzanak ki.”* Sok bábát adtak

* Br. L., 1934. VI. 27.

a születendő tervezetnek, előre látszott, hogy elvesz köztük a gyermek. (El is vezett.) Én inkább bántásnak vettem, hogy a bábák közé kerültem, mint megtiszteltetésnek. Miért akarnak új gyereket szülni a megpártolására, miért nem pártolják a már megszületettet, az enyémet? Hiszen a hírek szerint éppen eleget beszéltek róla, s komolyan is vették. Vagy tán úgy vették komolyan, hogy másfelé akarnak terelni engem is? No, de ezt éppen Balázs Feriről hogyan is tételezhethém fel? Hanem annak örvendtem, hogy az összejövetelen megjelent Emanuel Bucuța államtitkár. Hivatalosan tudomást vesz így terveinkről a kormány is. Bucuțát ugyan láthatóan nem a mi falumunkánk érdekelte, hanem a jobb irodalmi kapcsolatok. Be is jelentette, hogy a Fundația Regale Carol tíz erdélyi magyar regény román fordítását és kiadását tervezi. Úgy látszik azonban, hogy ennek a gyerekeknek sem egyedül ő volt a bábája, mert ez is elveszett.

De elveszett az én falumonográfia tervem is, pedig annak, ha jöttek is mellém segítőtársak, én voltam az egyedüli igaz bábája. Elveszett, s még hozzá olyan külső körülmények hatása alatt, amelyek már nem erősítették helyzetemet a lapnál. Igaz: Fűzi is, Kahána igazgató is nagy jóindulattal voltak kezdeményezéseim iránt, noha azokból a lapnak anyagi haszna semmi, erkölcsi is csak akkor és annyi származhatott, amennyit siker esetén az én munkatársi szerepem sugárzott volna rá. Támogatásuk jellegét is ez szabta meg: szabadon ismertethettem terveimet a lapban, korlátlanul és ingyen népszerűsíthettem az ÁGISZ-t, toborozhattam a falumonográfia munkatársait, terjesztőit, megrendelőit, de nem tartották a saját ügyüknek, anyagi támogatást nem ajánlottak és nem adtak, pedig ezt a nyomda révén igen könnyen megtehették volna. Bizonyára jobban, aprólékosabban, megbízhatóbban számoltak, mint én, a lelkesedést és közmunkát pedig nem sorolták a sikert biztosító tényezők közé. Vagy tán úgy érezték, hogy én az ÁGISZ szövetkezetnél egy új kiadó alapját rakosgatom, amely az ajándékregénytár sikerét gyengítheti? Ezért nem vállaltak anyagi kockázatot? Igaz, ilyesmire én nem is számítottam, ilyen kockázatot nem is kér-

tem, ez nem fért volna össze szövetkezeti mozgalmunk szellemével.

Tartózkodásunk tehát kölcsönös volt. Csak azzal nem számolt egyikünk sem, hogy az erkölcsi támogatás is jelenthet anyagi kockázatot, amelyet már nem is együtt, hanem a lapnak egyedül kell elviselnie. Pedig éppen egy ilyen veszedelembé sodortam bele magammal...

A falumonográfiák első önkéntes munkatársát Gyergyóditróban letartóztatta a csendőrség. Mit keres ott? Miféle adatokat gyűjt? Mit mind faggatja a falusiakat? Miféle „szocialista problémákat” feszeget?

Csíkszeredai tudósítónk közismert volt a fürgeségéről! Gyarapította ezt most az ügy iránt tanúsított lelkes odaadása is. Másnap már ott volt a csendőrszárnyparancsnokságon, vitte magával a nyomtatott kérdőíveket, a felhívást, hivatkozott Gusti professzor faluszemináriumára, bemutatta az Erdélyi Fiatalok erről szóló közleményeit. Érvelt azzal is, hogy hiszen ez a munka a széles nyilvánosság előtt indult meg mindjárt két éve már, foglalkozott vele szinte minden lap. Ennek bizonyítására bemutatta a Brassói Lapok összegyűjtött példányait. Meghallgatták, feljegyezték a közléseit, azt is, hogy mi köze van neki személyesen az ügyhöz; s mi köze a lapnak, hogy olyan lelkesen propagálja. Maguknál tartották a felhívást, a kérdőíveket, a sajtóközleményeket, aztán türelemre intették. A letartóztatottat is ki kell hallgatniok, de az még náluk sincs, őrsről őrsre kísérik, beletelik egy-két nap, amíg Csíkszeredába érkezik.

Tíz nap telt bele. Nem éppen az őrsről őrsre való kényelmes toloncolásba, de az utána következő ismétlődő kihallgatásokba, jegyzőkönyvelésbe s a vizsgálat egyéb hivatalos formásaiba. Ferencz Gyárfás közben tájékoztatta az ügyészséget, ott is bemutatta a felhívást, a kérdőíveket, kivágott lapközleményeket. Az ügyész tudott Gusti professzor diákjairól, szót lehetett érteni vele. Ferencz Gyárfás az ügyész megértésével nyugtatott bennünket Brassóban. Nagyon rosszul éreztük ott magunkat, mármint mi, a felhívás aláírói. Lám, csendőrkézzre juttattuk azt a szegény fiatalembert, s most nem tudjuk megvédeni! De mindez eddig még csak

a mi ügyünk volt, a lapban nem is írtunk róla semmit. Hogyne, hogy megrémítsük összes munkatársainkat! Hiszen kiszabadul a fiú, megígérte az ügyész Ferencz Gyárfásnak...

Az ügyész állta is a szavát. Negyedóra alatt szabadlára helyezte a letartóztatottat, amikor a csendőrség – tíz nap múlva – átadta neki. Azt a tíz napot azonban már nem tudja levenni róla – sajnálkozott Ferencz Gyárfásnak, amikor az magával vitte a fiút, aki lehorasztott fejjel, de inkább dühösen, mint panaszosan jelentette ki: még egyszer nem teszi ki magát ilyen meghurcolásnak! A szemrehányás nekünk szólt, nem Gyárfásnak, de ő magára vette, és sajnálkozva jelentette: szabadlábbon van, de belegyávolt a kalandba, nem lehet többé számítani rá.

Mi úgy megörvendtünk a hírnek, mintha magunk szabadultunk volna. Ez hozzásegített ahhoz, hogy nagyobb megértéssel vegyük elgyávulását, mint Ferencz Gyárfás. Milyen szerencsénk is volt azzal az ügyésszel! Ebben a hangulatunkban érkezett Méliusz József riportja Temesvárról. Egy csúnyán meghurcolt ember rehabilitálását írta meg benne. Az *Universul* című kisebbségfaló bukaresti lap temesvári tudósítója személyi bosszúból kémkedéssel vádolta meg lapjában Golumbovici temesvári postaigazgatót. Vádját azzal valószínűsítette, hogy az igazgató fiának rövidhullámú adóvevő rádiókészüléke van. A központi szerkesztőség – a neve miatt tán szerbnek gondolta a bevádoltat – minden ellenőrzés nélkül közölte a tudósítást. A vizsgálat persze tisztázta a postaigazgatót. Fiáról kiderült, hogy csakugyan van rádió adója-vevője, de tagja az amatőr rádiósok klubjának, mégpedig hozzáértése folytán közismerten híres tagja. Golumbovici – egyébként régi román család leszármazottja – teljes elégtételt kapott, fia hozzáértését pedig annyira megbecsülték, hogy a hadsereg a szolgálatába fogadta.

Délelőtt nem kis belső elégtétellel olvastam el Méliusz riportját, s a délutáni órákban már a belső feszültségtől gyöngyöző homlokkal fogalmaztam a másnapi vezércikket, amelynek azt a címet adtam: *Ketten va-*

gyunk, *Golumbovici* úr.* Jaj, sietni kellett vele, meg-gondolásra, töprengésre nem volt idő. Így érezte Füzi is, így az igazgató is, aki ezúttal nem hívatott, hanem maga jött át a szerkesztőségbe, s ott akkora erőfeszítéssel játszotta meg a nyugalmat, hogy belesápadt:

– Olvasták az urak az *Universult*? Ebből bizony nagy baj lehet. A lapnak...

Olvastuk, s egyetértettünk vele, mi is éppen hozzá készültünk, hogy a teendőket megbeszéljük. Az *Universul* új kémügyet tált olvasóinak, ezúttal nem a temesvári, hanem a csíki tudósítója tollából. S ennek a kémtörténetnek én voltam a főszereplője. Én voltam a kémfőnök, akit „a sziguranca illetékes szervei már le is tartóztattak négy társammal együtt”. Hát hiszen hamar rájöttünk, hogy miről van szó. Az *Universul* csíki tudósítóját a csíkszeredai csendőrparancsnokságon tájékoztatták a Ditróban őrizetbe vett fiatalember ügyéről, a kihallgatások során tett vallomásáról, a nála talált felhívásról és kérdőívekről. Lehet, közölték vele azt is, hogy az ügyet áttették már az ügyészségre. Ennyi elég is volt neki, az ügyészségre már át sem ment, vagy na igen, nem engedte lebeszélni magát a „szenzációs tudósításról”.

– Ebből nagy bajunk lehet – ismételte meg az igazgató, s most már úgy nézett rám, hogy érezzem: engem is félt a lappal együtt. – Ha a többi lapok is felkapják, olyan hajszába kerülhetünk, hogy kifulladás bennünk a szusz...

A kifulladás ő nyilván az anyagiakra értette, ha nem is mondta ki nyíltan. Ő azért érezte magát elsősorban felelősnek. Mi csináljuk úgy a lapot, hogy ilyen veszedelmekkel ne veszélyeztessük mindnyájunk kenyerét. Hát hiszen egyet is értettünk vele...

– Gyorsan, nagyon gyorsan kell válaszolnunk – vélte Füzi. – Kiabálnunk kell...

– Mint akinek a háza ég? – szólt közbe fanyarul az igazgató.

– Nem! Mint akit méltatlan támadás ért. A vádat nem szabad komolyan vennünk. Le kell lepleznünk az

* Br. L., 1934. XI. 24.

Universul tudósítási módszereit. Hiszen rendszeresen uszít ellenünk. Itt van például ez a temesvári ügy is! – Hirtelen ötlet villant fel az agyában, szinte örvendezve nézett rám: – Ó, be jókor jött ez a temesvári ügy! Itt az alkalom, hogy egyszer s mindenkorra kicsináljuk az ilyen uszító tudósítások hitelét. Kapcsold össze a két ügyet. Ne mentegetőzz, magyarázz, hanem támadj, gúnyolódj. Vegyíthetsz bele persze kisebbségi keserőséget is...

Igazgatónk se látott jobb lehetőséget, én hát délután nekiültem a cikknek. A kisebbségi keserőség, ami belőlem a cikkbe csordult, könnyen ment. Nehezebb volt a fölényeskedő gúny; a támadás még nehezebb. Ma olvasván is érzem a fogalmazási kínlódást, amikor ezt a mondatot írtam: „Szédítő dolog is az, hogy én és négy társam most az egész kerek Románia előtt, ahol az Universul olvassák, vizsgálati fogságban reszketek, izzad a homlokom... ténylegesen azonban és testileg és lelkileg nyugodtan végzem íróasztalom mellett és megszo-kott írógépemen azt a munkát, amit csak éppen az Universul cikke nyomán keletkezett különleges helyzetem emel ki a mindennapiságból.”

A valóság ebből a gúnynak szánt helyzetképből az íróasztal és az írógép mellett leginkább az izzadó homlok volt. A nyugodtság semmi esetre sem. A cikk azonban sikerült: lezárult vele az ügy. Más lapok nem vették át az Universul híret. Talán mindegyiknek megvolt már a véleménye az ilyen kisebbségi vonatkozású hírforrásai megbízhatóságáról? Vagy a mi gyors – mindjárt másnap érkezett – válaszukat találták csattanóan meggyőzőnek? Szokatlan is lehetett, hogy az Universul szerint vizsgálati fogságban ülő fogoly vezércikkben feleljen vissza vádlójának! Annyira, hogy a hatóságok sem kíváncsiskodtak tovább. Kivéve a Csíkszeredai ügyészt, aki megkérdezte Ferencz Gyárfást: kerül-e még elébe „olyan faluvizsgáló, olyan monográfiás”? Nem ígérheti, hogy minden esetben olyan gyorsan el tudja majd intézni az ügyet...

Ferencz Gyárfás figyelmeztető jelentése már csak könnyebbé tette a meghátrálásunkat. Nagyon nehéz volt lemondani gyönyörű tervünkről, s bizottságunk tagjai

között akadtak is, akik a jóra való elszántság és a bátor következetesség emlegetésével éreztették, hogy Ferencz Gyárfás nyomán ők is helytelenítik ditrói fiatalemberünk „begyáulását”. Bennem is volt hajlamosság a látványos vitézkedésre, különösen az Universul támadásának sikeres visszaverése után. Hátha jó előjel, hogy az első nekiszaladás csatát, de egyben győzelmet is eredményezett! Füzi józansága azonban higgadtá tett.

– Ne feledd, addig vagy csak érték a lapnak, amíg nem veszélyezteted. Ha bajba kerül a vállalat, kötelessége önmagát menteni s nem téged. Különben is lap nélkül te se folytathatsz többé semmiféle harcot...

Egyetértett ezzel Körösi Sándor is, aki beletartozott ama négy közé, akit az Universul a „társaim” közé sorozott. Bizottságunkban azonban restelltünk azzal érvelni, ami a legtermészetesebben hatott volna. Nem akartunk olyan látszatot kelteni, hogy az állásunkat féltjük. Inkább a személyes bátorság kérdését hegyeztük ki úgy, hogy mindenki felé szűrhassunk vele. Persze magunk felé is, hogy az egyetértést mentsük, de mellette az együttérzést még fejlesszük is.

– Bátorságra a történetek után csak akkor hivatkozhatnánk a falumonográfia munkatársai előtt – fejtettem –, ha mi magunk is kiszállnánk valamelyik faluba, s vállalnók, hogy a csendőrök esetleg őrsről őrsre kísérgessenek. Mások bőrére mi nem vitézkedhetünk!

Akad még egy-két bátortalan hang, amely felvetette, hogy hát hiszen erről is lehetne szó, a többiek azonban már a visszavonulás útján emlegették fel állásukat, elfoglaltságukat, s mindannyian örömmel kapták fel a gondolatot, amikor felvetettem:

– De mit adjunk a falumonográfiák helyett? Mert szövetkezetünk csak akkor lesz az, aminek szántuk, ha közművelődésünk kérdése is benne erjed...

Ebből a kérdésből rajzottak ki azok a töprengések, amelyek a Hasznos Könyvtár tervét kialakították. Pótléknak a feladott falumonográfiák helyett. Ám ha pótléknak szánjuk, legyen az legalább megközelítőleg azonos értékű azzal, amit pótolni kíván. És elképzelésében legyen nagyvonalú, hívja fel magára az egész nép figyelmét. Volt közöttünk tanár is, ennek eszébe jutott

Balázs Ferenc helikoni előadása az irodalmi nevelés lehetőségeiről. Adjunk ki füzeteket az irodalmi nevelés szolgálatában, pótoljuk, amit iskoláink ezen a téren gyengeségből vagy kényszerből elmulasztanak. Voltak már ilyen füzetes olcsó kiadvány-sorozatok...

A sorozat szó ragadta meg a figyelmemet. Folyamatosan munkánkat valóban csak az teheti, hiszen ez volt egyik érték a falumonográfiák tervében is. Az irodalom maga azonban már nem tűnt bennem olyan központi jelentőségűnek, mint korábban. A közművelődés nemcsak irodalmi kérdés. Szövetkezeti mozgalmunk központi kérdése például a gazdasági szervezkedés. Ennek az alapja meg az, hogy csak a népre támaszkodhatunk. Könyvtárunknak tehát népkönyvtárnak kell lennie és az irodalmi nevelés mellett gazdaságit is adnia kell. S mit még, hogy három legyen? A falvak népe a kettőt egy párnak tartja, mégis: három a bűvös szám, az az „Isten igaza”. De mi ennek a félig tréfás, félig sejtelmes mondanak a jelentése? Hát persze: a párból lesz a harmadik, a gyermek! S akkor nem az én két jól ápolt s aránylag erős gyermekem jutott az eszembe, hanem egy harmadik, az Ágnes húgomé. Az, amelyik olyan volt, mint egy Murillo-angyalka, de Laci bátyám levele szerint elpusztulhatott volna az anyja tudatlansága miatt, pedig a mi húgunk olyan családban serdült fel, amelyből nadragos urak szakadtak ki... Újra belém szúrt a kiszakadás szó... Hát jó: kiszakadás, de nem elszakadás!

És felsejlett előttem népkönyvtárunk első könyve: a csecsemővédelem!

Ez az érzelmes megrendülés persze lehiggadt a megvalósulás idejéig, de ott maradt meghatározó tényezőként a Hasznos Könyvtár háromféle sorozatának a kialakításánál. Az egészségügyi sorozat a második helyre került, mindjárt a gazdasági sorozat után, s a sorozat első füzeteként *A szoptató anya és gyermeke* jelent meg. A közművelődési sorozat első könyve a harmadik helyre szorult, pedig azt Halász Gyula bácsi írta Petőfi Sándorról, s ő feltétlenül az irodalmat tartotta a legfontosabbnak; anélkül közművelődés nem is lehet – érvelt –, de ebben már volt annyi engedmény, hogy elvileg beengedte a közművelődés fogalmába a gazdasági

és az egészségügyi nevelést is. Elviselte hát, hogy az első helyet a gazdasági sorozat kapja, ez már „kiadói hatalmaskodás”, a kiadó pedig gazdasági szövetkezet – hajolt meg tréfásan –, de a második helyről csak ez elől az érv elől hátrált a harmadikra:

– Ha nem nőnek fel a csecsemők, nem lesz ki olvassa Petőfi Sándort sem!

Igaz, hogy ezt az érvet is ő maga csattantotta el.

Az évet a karácsonyi számmal zártuk, s ebben a többi között olyan cikkekkel, amelyek érzésünk szerint szerencsésen egyensúlyban tartották a lapot az olvasók érdeklődő szeretetében és a hatóságok türelmében anélkül, hogy elvi kérdésekben egy lépést is hátráltunk volna. A vezércikkben *Vox humana, lex humana* címmel én kértem emberséges megértést hangban és törvényekben egyaránt a kisebbségek részére. A „középkori dongók”-kal vívott nagy csatánk miatt a katolikus olvasók körében esetleg keletkezett bizalmatlanság ellensúlyozására megint csak Fejér Gerő dr. gyulafehérvári kanonok jött támogatásunkra. Nyilatkozatot adott a katolikus egyház helyzetéről (jegyezte Horosz Béla). Méliusz N. József a tízéves Korunk jubileuma elé írt irodalmi jegyzetet az ünnepi számot megelőző, dec. 23-i keltezésű számunkban. Persze Füzi alakította ilyen átgondoltan a nagy, harminckét oldalas ünnepi számot, de szívvel-lélekkel egyetértettem szempontjaival, hiszen a lap ereje egyben az én erőm volt szándékaim alakításában is, megvalósításában is. Különösen Fejér Gerő nyilatkozatának örvendtem: kellett az nekem, hogy elháríthassam népkönyvtárunk szervezésének útjából az akadályokat. Arra ugyanis el lehettem készülve, hogy az Erdélyi Lapok és a mögötte álló körök nem lelkesedéssel, hanem messzemenő bizalmatlansággal, ellenszenvvel, sőt nyílt ellenségeskedéssel fogadják majd a kezdeményezést.

Hát hiszen ebben nem is csalódtam.

VÁLASZÚTNÁL – TÉTOVÁZVA

Nem tudom, országos összesítésben szembetűnő volt-e erősen gyarapodó korreszpondenciánk az Amerikai Egyesült Államokkal, a posta brassói megfigyelője azonban, ha volt ilyen, biztosan adott erről figyelmeztető jelentést megbízóinak. No, nem származott belőle semmi hátrányom, inkább nőtt a postások tisztelete irántam, amikor letették asztalomra a vastag amerikai leveleket. Biztosan beváltható pénzutasványokat sejtettek benne, s volt is eset, amikor ráhibáztak. Levél azonban olyan sűrűn érkezett újabban, hogy mindahányba csak a szűk fizetésű postakihordók álmodhattak pénzes híradásokat.

Leveleztünk mi azelőtt is Laci bátyámmal, hazalátogatása után sűrűbben egy ideig, különösen amíg a kendői vízvezeték, majd kútépítés tervei véglegesen kialakultak. Utána lanyhult a buzgalom mindkettőnkben. A testvéri ragaszkodás túl sűrű kifejezésének szenvedő líráját ő aligha viselte volna el, valóságos, mindkettőnket egyaránt érdeklő kérdéseink pedig akkora távolságból s olyan különböző életkörülmények között nemigen akadtak. A családi vonatkozású dolgokra végül elégnek bizonyult a negyedévenkénti levélváltás is. Egészen második hazalátogatása idejéig... Pár évre az első látogatása után ugyanis újra helyeselt a módos amerikaiak világjáró szenvedélyének – hiszen nekik és magának egyaránt bizonygatta, hogy közéjük tartozik már ő is –, s befizetett ismét egy ázsiai-európai körútra. Újra a Szovjetunión keresztül jött, hadd lásson valamit a közben bizonyára bekövetkezett változásokból. Kíváncsisága azonban másfajta kíváncsiságot szült a mi hatóságainkban. Ezek olyan aprólékosan kikérdezték a Krímből hajón érkező s Romániába készülő utasokat, hogy felidegesítette már a hosszú várakozás is, amíg sorra került. Megfaggatták őt is: hová készül, mennyi ideig marad, milyen útvonalon közelíti meg utazási cél-

ját s ott kikhél teszi tiszteletét? Vagy éppen csak meglátogat valakiket? – De hiszen itt születtem, itt élek a szüleim s a testvéreim! – idegeskedett most már türelmetlenül. – Éppen azért! – nyugtatták meg mosolyogva, s ő ebből a mosolygásból nem a szíves fogadtatást olvasta ki, hanem az ellenkezőjét. Vajon jót tesz ő azoknak, akiket meglátogat? – töprengett. Nem sokáig. Büszke volt gyors elhatározásaira, sokszor idézte figyelmeztetésül magának és másoknak Madáchból: „...a tett halála az okoskodás!” Kihúzta útlevelét a hivatalnok kezéből:

– Nem szállok ki. Hajón folytatom az utamat Fiuméig. Legalább meglátom Konstantinápolyt és a Márvány-tengert is...

Így mesélte el kalandját később Budapesten. Már onnan a hajóról levelet írt ugyanis, hogy „Konstantinápoly és Fiume kedvéért lemondott” a hazalátogatásról, de Budapesten megvár, ha két héten belül odaérkezhetem. A költségeimet természetesen ő viseli, mindent elkövethetek tehát, hogy gyorsan útlevélhez jussak.

Én el is követtem mindent. Tudtam, hol lelem meg leginkább Petric urat, a sziguranca polgári ruhás ügynököskejét. Esténként rendszeren ott ténfergett a Székely Társaság Hosszú utcai klubvendéglőjében. Klub volt ez hivatalosan, vendéglő vagy még inkább kocsmágyakorlatilag. Ő figyelte a brassói magyar egyesületeket, márpedig ezek közül valamelyik szinte minden este tartott itt értekezletet, gyűlést, megbeszélést vagy egyszerűen csak baráti találkozót. Petric úr a fehér asztal mellett rendszerint összemelegedett azokkal, akikről másnap jelentést kellett tennie. Sok ügyfele volt közöttünk: a hivatalos és hosszadalmas út megkerülésével hozott ki útleveleket a rendőrségről sürgős esetekben. Az ügyfélnek megérte, neki meg kifizetődött. Nem hiszem, hogy különösebb kockázatot vállalt volna. A sziguranca embere volt, a rendőrség tehát megbízhatott benne: nem közvetít ő útleveleket olyanoknak, akik ellen valami vizsgálat készül vagy éppen folyamatban van... Megnyugtató volt hát, hogy Petric úr fekete szeme cinkosan villant vissza a hívogató hunyorításra. Készségesen húzódott félre velem most is egy félreeső asztalhoz, elfo-

gadta a bort is, de nem kért bele borvizet. Nem szerette a csíkkászoni Salutaris vizet enyhén szejkés, petróleumos mellékíze miatt, márpedig a Salutarisnak az ÁGISZ szövetkezet volt a brassói főlerakata, oda tehát, ahol én ültem, a pincér más borvizet nem hozott. Megittuk az első pohár bort, de amikor belekezdtem a mondókámba, hogy megmagyarázzam, miért olyan sürgős nekem az útlevel, Petric úr szemében kialudt a barátságos csillogás, s a fejét is lesunyta az asztal fölé.

– Most nehéz – mondta. – Sok a magyar per... irredenta... kommunista...

– No, ez a kettő alig fér össze. Vagy az egyik, vagy a másik – kedélyeskedtem, hogy utat verjek az alkunak.

– A magyaroknál sose lehet tudni. Különösen az értelmiségi alkalmazottaknál. Ezekben most már a szocdemek is gyanúsak...

– Ha nehéz, akkor persze drágább – jeleztem áldozatkészségemet, s volt is hatása, mert a fejét felemelte, szembenézett. De nem nagyon lelkesen, inkább fanyalogva ígérte meg:

– Megpróbálom...

Óvatos tartózkodása nyugtalanított: hátha készülöben van valami ellenem. De úgy látszik, nem volt semmi komolyabb, mert három napra rá Petric úr széles mosollyal nyújtotta át az útlevelet egy utcasarkon, ahová telefonon rendelt, s az ára sem volt sokkal több, mint amennyit az ilyen ügyekben jártasabb kiadóhivatali főnök szokásosnak jelzett.

Budapesten Dénes bátyám várt az állomáson. Tudtam, nem adótiszt már, nem volt elégedett az ottani előléptetési lehetőségekkel, rászánta hát magát a tanítóságra, amire a képesítése szólt. Az állomáson azonban nem a szerény tanítócska, hanem a volt katonatiszt fogadott. Védelmezően ölelgette meg kedves öccsét, s két hordárt is parancsolt rendelkezésemre, hogy leszedessem a „bőröndjeimet”, holott mindössze egy könnyű impregnált papírtáskám volt. De azért csak az egyik hordárt engedte át másnak, a másikat taxiért zavarta „gyorsan, gyorsan, hiszen könnyen szaladhat azzal a könnyű táskával”; nehogy mind elszedjék az orrunk elől a kitó-

duló utasok, aztán várunk kelljen, amíg valamelyik kocsis visszaérkezik. A kocsiban én Laciról érdeklődtem volna, de ő az otthoniakról faggatott bőven áradó érdeklődéssel, szinte mintha időt se hagyna másfajta beszélgetésre. Hanem végül csak felelnie kellett valamit azén folyton közbeszurkált kérdéseimre is:

– Laci? Ridegebb, mint bármikor volt. Azt hiszem, már nem is tud mosolyogni. A lelkemet is kivettem volna, hogy testvéri szeretettel vendégül lássam. Hát azt hiszed, elfogadta? Szállodában lakik, s ha véletlenül együtt étkezünk, szó se lehet róla, hogy én fizessek. Úgy látszik, a dolláros amerikai rokont játssza... Téged is odarendelt maga mellé, a szállodájába...

– Pedig neked is van annyi pengőd, mint amennyi dollárja neki – mondtam tettetett komolysággal, hogy ne vessen ezen a kétszer is ferde feltételezésen: először azért, hogy neki sok pénze volna; másodsor, hogy a pengőnek dollárnyi értéket tulajdonítok. A tréfa sikerült, valóban elnevette magát:

– Igaz is! Hadd fizessen ő, ha már annyira felvitte Isten a dolgát.

Salakja lehetett azonban a nevetésének, mert amikor „szamba adott” Lacinak, annyira készséges, udvarias, majd meg közlegényesen parancsteljesítő lett, hogy az néhány csodálkozó, majd gyanakvóvá élesedő oldalpillantás után mogorván jelezte, hogy megelégtelte a testvéri együttlétet:

– Holnap együtt ebédelünk. Itt az étteremben. De gyere korábban, hogy előtte még lefénnyképeztessük magunkat együtt.

Dénes összezsapta a bokáját. Így jelezte, hogy a meghívást és a parancsot megértette. Távozása után csend maradt kettőnk között is. Nyugtalanító csend. Nem is állhattam sokáig, megszólaltam:

– Dénest tán az bántja, hogy nem fogadtad el testvéri szívességét.

Bosszúsan legyintett:

– Csak játssza a gavallért. Honnan telnék? A tanítói fizetéséből? Hát nem látod, hogy még mindig a katonatisztet adja?

– Ártatlan hivalkodás az már, kinek árt vele? – békítgettem.

– Nem bírom a militarizmusát – tört ki belőle. – S nem is olyan ártatlan, amilyenek látszik...

Nem szóltam semmit, ismertem és tiszteltem benne, hogy úgy megutálta a háborút, ahogyan egy belőle életben szabadult orvoshoz illőnek is találtam. Ő viszont úgy vélte, hogy én igen könnyedén minősítem ártatlannak Dénes katonásdíját, mert érvelni kezdett. Egy hete tartózkodott Budapesten, de már mindent tudott Dénesről. Járt a háziasszonyánál, s kivallatta. No, nem panaszkodtak rá, gavallérosan késedelmi kamatot fizetett, ha elmaradt a hónapos szoba bérével. Ez rendszeren olyankor szokott megtörténni, ha veszített a kártyán. A Fészekbe járt, az írók klubjába, nyilván csak a kártya kedvéért.

De már erről én tudtam többet, mégpedig a Dénes javára, nem hallgattam hát el. Nem, Dénes tájékozódik az irodalom felé, én is közöltem a lapban egy hozzám küldött karcolatát. Tudok egy nagyobb kéziratáról is, amelyben a háborút megjárt fiatalok keserves sorsát panaszolja fel. Elfelejtették őket, érdemeiket, szenvedéseiket. Az is a regény címe: *Elfelejtett fiatalok*. A Gyóni Géza Irodalmi Társaság segítségével akarja kiadatni, úgy tudom, tagja is ennek a társaságnak.

– Persze, mint volt frontharcos katonatiszt – vetette ellen Laci –, az volt Gyóni Géza is! – S ezt az önmagának adott magyarázatot annyira meggyőzőnek érezte, hogy nem tűrt meg több közbeszólást. – Hiszen a Fészekben is a volt katonatiszt kártyázik – fejtegette –, az marad el a házbérrel, ha veszít, és fizet késedelmi kamatot – mint egy katonatiszt –, amikor nyer s van miből. – Nem, ne gondoljam, hogy csak úgy a levegőből szagolta ki, s nem több ez a gyanúnál. Járt ő az iskolában is, beszélt az igazgatóval, érdeklődött ott is. No, az nem szerette éppen úgy Dénest, mint háziasszonya a gavalléros késedelmi kamatokért. Az igazgató *tisztelte* „katonás büszkeségéért”. Azt mondta, nagy fegyelmet tart a gyermekek között, de ez természetes is, hiszen leventeoktatónak jelentkezett, úgy derült ki, hogy tanítói oklevele van. S ma is büszke tisztí

múltjára, tagja a frontharcos szövetségnek, amelynek főparancsnoka Takács-Tolvay nyugalmazott tábornok. Hetenkint egyszer összejönnek, jelentéseket adnak a parancsnokoknak, tartják a katonás fegyelmet egymás között. Az igazgató nem is tesz szemrehányást Dénesnek, ha az ilyen találkozók után másnap reggel egy kicsit késik, hiszen poharaznak is ugyebár a bajtársak, ha már összejönnek...

– S te ezt olyan szigorúan veszed?

– A poharazást nem – futott végig valami mosolygásféle az arcán –, a szellemet azonban, amely mind-ezekben megnyilatkozik, nagyon is. Hát nem érted – emelte fel a hangját –, hogy ezek újra a háborúra játszanak? Frontharcos szövetségek! Katonai nevelés az iskolákban! S az igazgató bárgyú tisztelete!

Hűséges békepárti voltam magam is, bennem sem keltettek elégedettséget ezek a jelenségek, de úgy éreztem, hogy Laci túlságosan túhegyre szedte őket, s eltúllozza a jelentőségüket. Ez az ellenvetésem azonban, éreztem, csak elmélyítené a vitát s benne az ellenérzést Dénessel szemben, tréfa mögé bújtam hát:

– No de az alatt a pár nap alatt, amíg együtt vagyunk, tán csak nem hozzák ránk a háborút. S éppen a Dénes fővezérsége alatt!

Tréfának szántam, de ő figyelmeztetésnek vette. Nem is mosollyal nyugtázta, hanem kimutatott engedékenységgel.

– Jó, hát ne beszéljünk többé róla.

Egyenesen nem is beszéltünk, bár az talán helyesebb lett volna. A viselkedésünkben ugyanis benne maradt mindaz, amit nem mondtunk ki. Mind a hármunkéban. Kettőjükben a visszafojtott ingerültség, bennem pedig a kettőjük közötti bizonytalankodás. Ettől a feszültségtől csak az indulatok viharzó kicsattanása válthatott meg, s az nem is váratott magára sokáig. Másnap a Dénestől kiválasztott fényképészeti műteremben még a testvéri együvértartozás külsőségeivel szorultunk egymás oldalára, hogy a fényképezőgép lencséje kényelmesebben befogjon mindhármunkat, az ezután következő közös ebédünkön azonban már éreztem, hogy Laci nem

véletlenül kezd beszélgetést az én brassói házépítésemre felajánlott kölcsöne ügyéről.

– Nem gondoltatok meg? Én még mindig a rendelkezésekre állok...

– Nem, nem – mondtam gyorsan –, hiszen nem érezzük olyan otthon magunkat Brassóban, hogy végleg ottragadjunk. Bizonytalan ám nálunk egy kisebbségi újságíró sorsa...

Ez utóbbi magyarázó mondatot abban a reményben mondtam, hogy másfelé terelem vele a beszélgetést (szívesen panasztól és együttérzéssel dúsitott társalgási téma volt ez akkoriban!), de Laci nem tágított.

– Éppen azért! Majd otthon lesztek ott, ha valami biztosat éreztek a talpatok alatt...

Aztán... hozzám beszélt ugyan, de nyilván a Dénes fülébe sorakoztatta fel azokat a rábeszélő érveket, amelyeket én már mind ismertem a levelezésünkből. S milyen csábítóan nyugtatott újra, hogy ne féljek a kölcsöntől, testvérek közötti kölcsön marad az, akkor és úgy törlesztek belőle, amikor és ahogyan tudok. Dénes először hallott az ügyről, de hamar megértette, miről van szó. Csodálkozva nézett rám:

– S te nem akarod elfogadni?

– Nem, mert nem látok biztosítékot, hogy vissza tudom fizetni – mondtam, s nem tudom, valami Laci ellen irányuló tiltakozó dacosság, vagy tán a Dénes befolyásolását célzó büszkeség vegyített több határozottságot a hangomba. Jobb lett volna tán, ha csak az egyik teszi, bármelyik. Így hatástalan maradt. Dénes kissé möhön kiáltott fel:

– De hát add akkor nekem azt a kölcsönt. Itt Pesten biztosabban is nő majd a ház értéke, mint Brassóban!

S akkor Laci győztes nyugalommal bemondhatta gondosan előkészített mondatát:

– Neked azonban nem adok.

Dénes még mindig nem vette észre, hogy Laci az én akaratlan segítségemmel csapdába csalta.

– De miért? – szökött ki száján a sértődött kérdés.

Laci rám nézett. Ő viszont tudta, hogy én rájöttem

már, s fáj is, hogy ilyen szerepet játszott velem. Hallgatott egy kicsit, aztán csendesen felelt a kérdésre:

– Mert Sándornak családja van. Gyerekei. Te pedig egyedül s felelősség nélkül éled világod...

Ez jó magyarázat volt, kielégíthette Dénest is. Ki is elégitette, de annyira nem, hogy csalódásáért valami elégtételt ne vegyen.

– Jó vicc! – mondotta. – Akinek kínálsz, annak nem kell, aki pedig elfogadná, annak nem adod. Így könnyű a nagylelkűt játszani...

Laciban még volt annyi higgadtság, hogy gúnyosan feleljen a gúnyra:

– A nagylelkűség magántulajdon. Annak adok belőle, akinek akarok! – bontott asztalt.

Az indulat azonban forrt mind a kettőben. S ki is futott, mint lobbanó forró víz a fazékból. Az étterem kijáratánál Dénes előre tessékelte Lacit:

– Méltóztassék!

S annyi gúny volt ebben az alázkodó szóban és a tetetve hunyászkodó mély meghajlásában, hogy Laci felsattant:

– Neked egy centet sem, érted? Egy centet sem!

Riadtan néztem körül, aztán ezt dadogtam feléjük:

– Mégis! Hiszen testvérek vagyunk!

S most eltöprenghetek, hogy miért is tolakodott – tán nem is elég szemléltetően – a forróvizés fazék hasonlatnak az imént a ceruzám hegyére. Bizonyos, hogy a testvérséggel való riadt érvelés és a hasonlat között valahol a mélyben összefüggés volt. Tán a mikházi otthon villant fel az eszemben akkor is egy pillanatra; a pirosra hevített plattenen ülő fazékkal, amelyben „lőháton jár már a víz”, ahogyan anyánk mondani szokta, s ki is fröccsen nagy sistergéssel, hogy mi gyermekek riadtan tágulunk a közeléből... Most, írás közben, bizonyosan ezt idézi a balul végződött testvéri találkozó emléke, s itt kísért a tudatomban az a romantikus képzelődés, hogy tán bennük is ez a kép merült fel a múltból egy pillanatra, azért csendesedtek le.

Anyánk a platten szélére húzta a felfortyant fazakat, úgy csendesítette le. Most a *testvérek* szó tette – velük – ugyanezt. De ára volt ennek: a kályha többé nem melegedett fel. Két napra rá kikísértük Lacit a nyugati

pályaudvarra. Engem a keletire másnap csak Dénes kísérhetett. Kedvetlen volt nagyon, s nem azért, mert válnunk kellett.

– Tudod, hogy a neki jutott hármas képekről engem mindegyikről levágott?

– Nem igaz – képedtem el. – Honnan tudod?

– Ideadta egy borítékban, hogy tudjam.

Dénessel többször találkoztam még, Lacival többé soha. Mégis vele maradtam szorosabb kapcsolatban. Hazaérkezése után sűrűbben érkeztek a levelei, sok témát talált már a családi kapcsolat lírai ápolásán kívül is. Beleszólt a dolgaimba, tanácsolt, figyelmeztetett. A falvak gazdasági beszerzését sürgető cikkeimre figyelmeztetést küldött: ne nagyon sietessük a kisgazdaságok gépesítését, nem fizetődik ki, ott náluk a kisfarmerek ezreit számolták fel a bankok a részletre vásárolt traktorok miatt. No hiszen, minálunk faluban traktort én még sehol se láttam! Az ÁGISZ szervezésekor arról írt hosszasan, hogy tőkés környezetben tőkés jellegűeknek kell maradniok a népi szövetkezeteknek is – muszájból. A falumonográfiák terve nagyon érdekelte, csak attól tartott, nehezen bírjuk anyagilag a nyomdaköltségek rendszeres fizetését. Az ilyen hosszú lejáratú kiadványsorozathoz biztos nyomda kellene. Vagy talán éppen egy saját kiadó alapításán jár az eszed? – kérdezte nyilván tréfából. – Az nem volna rossz!

A Hasznos Könyvtár terve minden eddiginél nagyobb érdeklődést keltett benne. Most már válaszokat se várt, szinte hetenkint érkezett levele. S nagy borítékban kéziratok is, angolból fordított népnevelő tanulmányok, amelyeket „persze át kellene dolgozni a hazai viszonyokra, hogy megfeleljenek”. Nagyon át kellett volna dolgozni őket! De nemcsak munkatársként jelentkezett, részt kért a terjesztés munkájából is. Felajánlotta, hogy előfizetéseket gyűjt az ottani magyarok között. Ugyan mi szükségük lehet a clevelandi magyaroknak Brassóban megjelent s az erdélyi falvak földművesei számára írt füzetekre? No, nem a maguk számára rendelték meg, hanem szétosztásra azokban a falvakban, amelyekhez valami érzelmi kapcsolat fűzi

őket – válaszolta postafordultával. Ő tán nem szívesen rendel 20–20 darabot Mikháza és a szomszéd falvak részére? Az ilyen érzelmi ellágyulás persze – fejtegette tovább okosan – nem szilárd alap még, de az indulásnál nagy segítség lehet. A legfontosabb még mindig a nyomda, az biztosítaná egy önálló kiadó megszervezését...

Úgy éreztem, hogy nagyon burkoltan bár, de megint csak „házat” akar építeni a fejem fölé. S eszembe jutott újra – nem először – megkeseredett pesti elválásunk. Lám, most reám árasztja egész testvéri pártfogását, azt is, amit Dénestől megvont. Miért ne élnék vele? Nem a saját hasznomra persze, hanem az ÁGISZ-éra. Van abban fantázia, hogy önálló kiadó épüljön ki a Hasznos Könyvtárból! Az még menedékem is lehet, ha valami baj éri a lapot...

Villanásnyi volt csak ez a gondolat, de magnak elég volt ahhoz, hogy később kicsírázzon s ott érezzem a mocorgását gondolataim mélyén. Rejtegettem persze, mert kedves volt bár, mégis éreztem, hogy van azért benne valami árulásféle is a lappal és kollégáimmal szemben. Azt azonban már nem is rejtegettem, főként önmagam előtt, hogy ezután már legfontosabbnak a Hasznos Könyvtár dolgát tartom. A Laci rendelése és ajánlkozása kitűnő ötletet adott: meg kell szervezni a „falugazdák” mozgalmát. Nemcsak Amerikában, itthon is szeretettel gondol vissza gyermekkorára minden falujából elszármazott ember. Hiszen a Benedek Elek gondolata ez, halála előtt nem sokkal írt róla cikket a Brassói Lapokban. Rendelőlapokat nyomtattam, amelyeken az aláíró rendelő a falugazda volt, a kedvezményezett pedig a falu, amelyre „Ön szeretettel gondol”. Elküldtem ebből egy paksamétát Lacinak, s hatalmas mennyiséget osztogattam szét barátaim, ismerőseim és az Erdélyi Fialatok szerkesztősége útján – itthon.

Egy ideig valóban minden gondom a Hasznos Könyvtár ügye maradt. Jól is indult. Az első nagyobb összeg öt-tíz példányos évi rendelésekkel Amerikából jött, Lacitól.

Aztán, de ez már hosszabb folyamat eredménye volt, rám szállott a felismerés elkedvetlenítő szürke mada-

ra: köt ám ez a vállalkozás, olyan keresztutakra kényszerít, amelyekben lelkiismeret-háborítóan kódos a merre.

Egyelőre, ha nem is Laci messzire mutató utalásai szerint, megnyugtatóan megoldottam a nyomdakérdést. Elvileg voltaképpen már a falumonográfiák kudarcba fulladt terve idején, de érvényes maradt ez a Hasznos Könyvtárra is. Elekes György barátom segített hozzá, ezért is került neve az akkori felhívásaink aláírói közé. Ki volt ez az Elekes György? Barátomnak neveztem az imént, de több volt ennél: támogatóm, pártfogó fogadott fivérem, amolyan itthoni „Laci bátyám”. Pedig ez az egymás iránti kölcsönös vonzalom azzal kezdődött, hogy megismerkedésünket az én restelkedésem színezte számomra emlékezetessé. Nem, nem modoroskodásból beszélek színezésről. Le is írom részletesebben ezt az ismerkedést, nem a történetért, hanem mert embert, viszonyokat igyekszem jellemezni vele. Gondolom, senkit sem lep meg, hogy Brassóba érkezésem után rövidesen felkerestem az egyetlen jelentős magyar könyvkereskedést. A Kolostor utcában, tehát előkelő helyen s megnyugtatóan nagy kirakattal kínálta magát. A cégtáblán csak egyetlen Elekes szerepelt, de én már tudtam, hogy bent a boltban kettő van belőlük: a vevőre mosolygó Elekes Endre, a kereskedő, és a vállalkozás társadalmi tekintélyét szilárdító dr. Elekes György, a levelező-könyvelő-igazgató. Ez utóbbi nemcsak azzal váltott ki elismerő érdeklődést a brassói magyarokból, hogy jogi doktori címet fektetett bele a könyvesboltba, hanem társadalmi helyzetével és múltjával is. Háromszék megye előkelőségei közé tartozott a családja, alispán vagy tán éppen főispán is akadt belőle. Számára bizonyára a „tekinthetős ügyvéd” rangja kínálkozott Kézdivásárhelyen vagy Sepsiszentgyörgyön, de előbb még át kellett gázolnia az első világégés üszkein, aztán egy szibériai garnizonban pörgette meg az ottani történelem forragságot! Megkésve, Ázsiát megkerülve Saigonon át hozta haza onnan egy japán teherhajó. Itthon új világ várta, amelyben már nem sokat ígért sem a származása,

sem a diplomája. Annyira mégis jó volt ez a kettő együtt, hogy elnyerje szerelme, a torjai Apor baronesse kezét. Péter báró azonban csak a hűgát adta, az agrár-reformtól megtepett ősi birtokot továbbcsonkítani már nem engedhette.

Így lett Elekes György, odatársulva a másik Elekes mellé, Brassóban könyvkereskedő. Mindezt ezen az első látogatásomon még nem tudtam. Én az „igazgató úrral” akartam megismerkedni s nem is önzetlenül, az ismeretség kedvéért csupán. Hallottam, hogy „válogatott emberei” hozzájuthatnak nagyon óhajtott könyvekhez akkor is, ha... szóval csak elseje után fizetnek, amikor a fizetésüket megkapták. Ezek közé a „folyószámlások” közé akartam behízelegni magam, ezért kerestem meg a bolthelyiség mögött, a raktárból elkerített sötét kis irodájában. Először erősen dús, vastag szőrű, fekete szemöldökei tűntek a szemembe. Érdeklődve csillogott ki alóluk két fekete szeme, de csak ezekkel kérdezett, szavakkal nem jött segítségemre. Én tehát, hogy ne rontsak ajtóstól a házba, az irodalmi művekben gazdag könyvesboltot kezdtem dicsérni. Kell ez a nemes irodalom megszerettetésére, amikor annyi ponyvával rontják az irodalmi ízlést...

Finom mosoly csurgott ki a két fekete szemből, s ezt én egyetértésre magyaráztam, csattogni kezdtem hát, hogy lám itt Brassóban is, a Székelyföldön is milyen nagy aratása volt a *Szívek harca* című füzetes ponyvának...

Ekkor rám nyitotta egészen a szemét, s mosolya úgy elárasztotta barna arcát, hogy most meg erdő alatti tisztás jutott az eszembe, amelyet mindjárt újra sütni kezd a nap.

– Én voltam a bűnös – mondta csendesén.

– Hogyan? Mit? Miért? – kapkodtam a kérdőszavak után.

– Én adtam ki a füzeteket a Bodor-nyomda segítségével. A nyomdának munka kellett, nekem pénz, hogy megszilárdítsam ezt a könyvesboltot. Sőt, én is írtam, már olyan értelemben, hogy átdolgoztam egy korábbi rémtörténetet. Annak *A kastély titka* volt a címe. Az enyémben több volt a szerelem, azért lett *Szívek harca*.

– De hiszen annak más szerzője volt!?

– Igen, Szentkatolnai! Családom származási helyéről... A bolt megszilárdult, a *Szívek harca* megszűnt... Annyit még hozzátehetek, hogy volt vásárlói közül nem egy jön be most könyvet vásárolni. Igaz, jórészt Jókait. De rájuk szók Mikszáthokat is. S most beszélgethetünk tovább!

Beszélgettünk is. Eredményesen. Bekerültem a folyószámlások közé, s így jutott a birtokomba már akkor Dante *Divina Comoediája* Babits Mihály fordításában, erős bőrkötésben együtt a három rész: A pokol, A purgatórium és A paradicsom. S így később Móricz Zsigmond trilógiája is, az *Erdély*, ugyancsak egyben a három. Az előbbi most is megvan, azt nemigen kérték kölcsön. A másodikat annál inkább. Az elsőnek még magam adtam oda, a második az én beleegyezésemmel kapta meg az elsőtől, a harmadikról utólag értesültem, a többről már így sem.

A Hasznos Könyvtár előállító műhelye pedig ama Bodor-nyomda lett, amelynél Elekes Györgynek volt folyószámlája, mert ő biztosított neki állandó, folyamatos munkát. Nem füzetes ponyvával már, hanem a *Hermes* nevű vasúti menetrenddel, amelynek kiadási jogát az Elekes-cég kapta meg, mert ő tette a legkedvezőbb ajánlatot a vasúti vezérigazgatóságnak. De a menetrendet csak egyszer kellett kiszedetni egészében, utána már csak javítgatni a tavaszi és téli változásoknak megfelelően. Hiszen ezért is volt érdeke a nyomdának, Elekesnek és nekünk egyaránt a Hasznos Könyvtár füzeteivel tölteni ki a nyomda időnkint üresen maradt munkaidejét. Rendelőként azonban Elekes szerepelt, az ő folyószámlája terhére készültek a mi könyveink is. Én is ennek a javára fizettem be a Laci bátyámtól kapott első nagyobb összeget, s bizony boldog voltam, hogy biztosítottnak tudhatom a füzetek folyamatos megjelentetését.

Nyomdagond jó ideig nem is okozott fejfájást sem nekem, sem az ÁGISZ igazgatóságának, amely különben igyekezett is anyagilag elkülönülni a „könyvkiadói próbálkozástól”. Anyagilag félt tőle, s politikailag gyűlt meg vele a baja úgyannyira, hogy Szabó Béni még

hazudott is miatta pártvezérének, Bethlen György grófnak. A „jó ügy védelmében” – mentegette később pirulva magát, de egy kicsit figyelmeztetésül is nekem, hogy vigyázzak, nehogy bajt csináljak neki s az igazgatóságnak. Azt mondta ugyanis a grófnak, hogy ő előre elolvassa minden füzetünk kéziratát, pedig jó-részt a megjelent füzeteket se igen olvasta el, mert mit is érdekelte volna őt, a szücsmestert, a szoptató anya és gyermeke. Vagy a falusi méhészkedés, major-ságtartás. S ő különben is bizonyos benne, hogy nem lázítanak azok a füzetek sem az állam, sem a társadalom ellen.

A grófot ugyanis, úgy is mint pártvezért, éppen ilyen irányú aggodalmak borzongatták. Grófi mivolta mellett pártvezéri minőségében is volt jogcíme az óvatosságra. Alig indultak útjukra az első füzetek, valakik valahonnan fülekbe suttogták a „guruló rubelek” gyanúját. Honnan is lenne pénz máshonnan ilyen huzamosabb időre tervezett kiadványsorozatra? Gyanúsak ám azok a falugazdák!

No, másfajta bíráló, helytelenítő beszéd indult el baloldali értelmiségiektől. Az volt a véleményük, hogy a szegényparasztot forradalmasítani kell, nem gazdálkodásra tanítani. Ez hát hatásosabb fogalmazásban ugyanazt a vádat tartalmazta, amellyel az *Anyanyelvünk* kiadását is ellenezték. Elaltatni vagy másfelé terelni a tömegek figyelmét! Ezzel, ha bosszantott is magtalan fontoskodásuk, nem sokat törődtem. Éppen ők forradalmasítják majd a parasztot a szalonokból vagy jobb esetben szerkesztőségi vitáikkal!

Az előbbi azonban, azt a fülbe sűgóst, azt veszedelmesebbnek tartottam. Hat az már csak a titokzatosságával is. Hírét is vettem rövidesen, hogy a Magyar Párt óvatosságra intő körlevelet küldött szét vármegyei tagozatainak. Ha ez a figyelmeztetés lejut a falvakba a papokhoz és a tanítókhoz, úgy nemcsak a falusi előfizetők toborzása lesz egyértelmű a régi katonafogdosással, de hiába küldözgetem a falugazdák ajándékcsoomagjait is, nem lesz, aki szétossza tartalmukat, megszervezze az elolvasatást, a kézről kézre vándo-

roltatást, hogy a végén „ronggyá olvassák” a füzeteket, amire felhívásainkban biztatást adtunk.

Ki kell védeni ezt az alattomos támadást, el kell altatni a szándékosan keltett gyanút. Brassó most már egészében az ÁGISZ mellett áll, Szabó Béni hozta a párttagozatot, Kovács Lajos unitárius lelkész a híveit, Nikodémusz Károly a magyar evangélikusok támogatását, a reformátusok közül egész sor tekintélyes iparos és értelmiségi tevékenykedett a szövetkezet szakosztályaiban, s a katolikusok közül is nagyon sokan vitáztak már az ÁGISZ mellett és értem Péter Antal apátplébános kebelbeli híveivel, hála a katolikus Elekes György befolyásának, de különösen a feleségének, aki mint nőegyleti elnöknő buzgón irányította a katolikus asszonyokat a háziipari és népművészeti szakosztály támogatására. Erős és főképpen hangos pártolím voltak a marosvásárhelyi párttagozatnál is...

De miért cserélgetem magamat a fogalmazásban ismételen fel az ÁGISZ-szal és viszont? Bizonyára sokszor megtettem ezt akkor is, de akkor nem tudatosan, csak mert beszédben az ember kényelmes, sokszor helyén fogalmaz, könnyen elárulja egyébként rejtegetett önteltségét is. Most azonban tudatosan teszem. Ezzel is jelezni akarom: tudatában vagyok – s úgy voltam akkor is –, hogy bár az erkölcsi felelősség terhének jó részét az ÁGISZ hordozta, a guruló rubelekké váló gyanúsítást az én személyem váltotta ki azokból, akik elindították. A Hasznos Könyvtár füzeteiből ugyan nem leshetnek ki semmit, ami a gyanút táplálhatná, az én személyem és újságírói működésem azonban kínálnak erre ürügyet eleget. Nem volna-e jobb tehát a jó ügy érdekében – s egyelőre legalább – visszahúzódnival, a háttérben maradni? Visszahúzódnival, elhalkulnival az újságírásban és háttérben maradnival a Hasznos Könyvtárnál?

Vizsgálom most magam: miből volt több ezekben a gondolatokban akkor, az áldozatos lemondás (tán önáltató) pózából-e vagy a mögötte rejtőzködő számításból? Az önálló kiadó kifejlesztési lehetőségeinek vitorláját ugyanis már nemcsak Elekes György példája és barátsága, bátyám amerikai támogatása és a sike-

resnek ígérkező falugazda-mozgalom kedvező szelei duzzasztották. Titkolni valóm nem volt a Hasznos Könyvtár szervezésénél semmi, de olyan, amit jobb volt elhallgatni, mint dobra verni – igen. A hazai falugazdák túlnyomó része az erdélyi szabadkőmíves páholyokból került ki. A guruló rubellel példálózó körök nagy diadallal csaphattak volna le, ha erre rájönnek: no lám, ha nem a vörös, hát rózsaszín testvére a nemzetköziségben! Én azonban számíthattam arra, hogy a Hasznos Könyvtárt végül a szabadkőmívesség saját ügyévé fogadtathatom, ami Brassóban lényegében már meg is történt. Hogyan őrizhetem, sőt szaporíthatom ezt a pátfogást úgy, hogy egyidejűleg oszlassam is a gyanúsítások felhőit a magam és társaim feje fölül?

A megoldást Jancsó Béla kínálta, talán nem tudatosan, inkább a baráti figyelem érzékenységevel. Felajánlotta az Erdélyi Fiatalkor teljes szellemi és terjesztői támogatását a Hasznos Könyvtár részére. Bélának csak annyi köze volt a szabadkőmívességhez, hogy Elemér öccse, a párizsi diplomás fiatal tanár a kolozsvári páholy anyagi támogatásával végzett kutatómunkát a felvilágosodás korának szabadkőmíves irodalmi vonatkozásairól és számolt be kutatásai eredményéről egy kiadványban. Erről a támogatásról Béla tudhatott is, nem is. Nem leveleztünk róla, nem illett. A szabadkőmívesség titokzatosságba burkolta magát, noha ekkor már tagadta, hogy titkos társaság volna (nem is volt a forradalmi sejtető titkosságra semmi oka és jogcíme), a lexikonok is csak a *diszkrét* jelzővel minősítették, pedig bizonyára ültek ott ezek szerkesztőségeiben olyan „szakemberek”, akik magukról beszéltek, amikor a címszó tartalmát fejtegették. A diszkréción azonban köthette Elemért is annyira, amennyire engem kötött. Ez a magyarázata, hogy ekkoriban sűrűn rajzó leveleinkben szó sincs sem az Elemér, sem az én szabadkőmíves kapcsolataimról, pedig milyen könnyű lett volna egy mondatban odavetni: beszélj Elemérrel, ő megmagyarázza, miért olyan fontos nekem, hogy Szentimrei irányító szerepet kapjon a Hasznos Könyvtár szerkesztő bizottságában. Így, bár Béla éppen annyira szerette és tisztelte Szentimreit, mint én,

mégis érvelnem kellett, hogy befogadja a maga „fiataljai” közé, akikkel az Erdélyi Fiatalok „saját feladattávát” kívánta tenni a Hasznos Könyvtárt. Így állt össze a hatos szerkesztő bizottság úgy, hogy négyet belőle (Bíró Sándor tanárt, Debreczeni László iparművészt, Jancsó Béla orvost és László Dezső tanárt) adott az Erdélyi Fiatalok, Szentimrei Jenőt és magamat én. Ezek közül három név nem lehetett vitás: Jancsó Béla a társulás kezdeményezője volt, László Dezső az Erdélyi Fiatalok szerkesztője, én meg a kiadás anyagi felelősségét vállaló ÁGISZ szövetkezet képviselője. Ellenvetés nélkül fogadtuk el a másik két nevet is. Szentimrei azonban szinte egy évtizeddel magasodott fölénk korban és az ezzel járó tekintélyben. Ez feszélyezhette őket. S az még inkább, hogy én miért ragaszkodom úgy hozzá, holott érvelésem csak úgy csattog, mint a légyecsapó, nem mint a kalapács, amelynek súlya is van. Hát hiszen a kalapácsot – azt az érvet, hogy nekem Szentimrei Janovics Jenőt jelenti, a kolozsvári páholy főmesterét, akinek a helyettese, Janovics Jenő pedig a szabadkőművesség támogatását – nem használhattam! Az tán nagyobbat csattant volna a kelleténél. S lehet, hogy a súlya ki is dönt néhányat a sorból. De az is lehet, hogy ők is, vagy legalábbis közöttük néhányan, megsejtettek már valamit. László Dezső a leginkább, mert hozzá közelálló tekintélyes papok is ültek ott Janovics és Szentimrei oldalán a kolozsvári páholy kardokkal ékesített karosszékeiben. Ezért elégedett meg a légyecsapó csattogásával, pedig egyébként nagyon szeretett mőgéje nézni a dolgoknak.

A megállapodás így megtörtént. Nekem a hozzáfűzött reménységek mellé hozott belső elégedetlenséget is. Úgy éreztem, hűtlenné váltam korábbi fegyvertársaimhoz, akik az *Anyanyelvünk* kiadásánál és a falumonográfiai tervénél olyan elszántan mellém állottak. Igaz, kettő közülük, Elekes György és Szécsi Sándor „kebelbeli” volt, megértette és helyeselte elgondolásaimat, Körösi pedig időközben magasabb „érdekszférákba” emelkedett, ezek kötötték le érdeklődését. Egyik nyári szabadságát Németországban töltötte, s onnan új s olyan meglepő kapcsolatokkal tért haza, hogy moso-

lyogva gondoltam vissza korábbi fogadkozásaira: ő aztán a férfiasságából nem csinál boltot! Hát hiszen az új kapcsolatokról elhangzott nyilatkozatai első tárgyi bizonyítéka, a Brassóba érkezett német menyasszony nem cáfolta éppen „elvi álláspontját”, inkább csak arra szolgáltatott bizonyítékot, hogy a vőlegény ízlése és igényessége a női szépség megítélésében nem gyarapodott túlságosan azóta, hogy elvált Ferenczy Noémitől. Az azonban sértette a fülét mindnyájunknak, hogy a mi barátunk és kollégánk a bemutatásnál világért sem mulasztotta volna el az Erika mellé szerényen, de jól érthetően odabiggyeszteni a von Ilten is. Aztán a menyasszonyból asszony lett, a hozomány telekké alakult Brassóban, amelyre már hordani is kezdtek az építőanyagot. Erikát – most már von Ilten nélkül – mindnyájan megszerettük, mert csúnyácska volt ugyan, de elbájolóan kedves és ügyes kertész, aki elsőként népszerűsítette Brassóban a virágzó nemesített szagosbükkönyt. Ki gondolta volna akkor, hogy kartársunk eljegyzése Erika von Iltennel eljegyzés egyben a nemzetiszocialista Németországgal is! Nem vallott erre akkor még semmi a viselkedésében, hacsak az nem, hogy épülő házáról beszélve sokszor emlegette irigykedő elismeréssel a német olajbárók ügyességét, ragyogó életformáját, nemzetközi kapcsolatait. Azt hittük, felesége révén szerzett ismeretségi körével dicsekszik.

Nagyobb teher jutott a megegyezésből Jancsó Bélára. Neki hosszú évekre jelentett gondot, bajt és lélekölő töprengést, mert melléje nyugózta egész tevékenységét, lelkiismereti szintre emelve azt a maga elé tűzött feladatot, hogy török-szakad felismerteti a népnevelés kifejlesztésének nagy fontosságát éppen azokban a társadalmi és politikai körökben, amelyek már az ÁGISZ kezdeményezését is sanda gyanúval fogadták. Levelezett evégből Majláth Gusztáv gróf gyulafehérvári püspök utódjával, Vorbuchner Adolfbal, többször is kihallgatáson jelentkezett Bethlen György grófnál, a Magyar Párt elnökénél, tervezeteket készített és tárgyalta meg Vékás Lajos vezérigazgatóval, aki hajlamosnak mutatkozott ugyan az együttműködésre, de hát ő csak kereskedelmi igazgatója s nem teljhatalmú gaz-

dája volt a Minerva nyomda- és kiadóvállalatnak, reá is azok a társadalmi és politikai körök nehezedtek, amelyeknek a meggyőzésében, Béla nagyobb önbizalommal és kitartással, én több kételkedéssel és gyorsabb kiábrándulással, reménykedtünk. Hát hiszen a Béla nagy és tiszta jóakaratából és az én diplomáciámból összetevődött megismétlődő ajánlkozásunk nem is találkozott merev visszautasítással sehol, de ha a tanácsolt javaslatokkal, tervezetekkel Béla Vékás vezérigazgatónál tárgyalásra jelentkezett, ott azt a választ kapta, hogy előbb még neki is tárgyalnia kell a feletteseivel, tán éppen azokkal, akik őt nevezték illetékesnek bármiféle megállapodásra...

De hát nem fullasztom én meg a mai olvasó érdeklődését, ha nem adok a tények és hivatkozások mellé annyi sajátos szabadkőmíves levegőt legalább, amennyiből lélegzetet vehet, ha már nem hallgattam el egyáltalán, hogy magam is egy szem voltam a szabadkőmívesek testvéri láncában?

Hogyan kerültem közéjük s mit jelentettek nekem életem e szakaszában?

Brassóban Farcádi Sándor barátom beszélt róluk először, amikor már nemcsak a fehér asztal mellett, hanem az irodalmi és világnézeti beszélgetések nyomán is összemelegedtünk. Hallottam én róluk már Kolozsváron is, s ott az irodalmi olvasmányokból bennem ragadt romantikus titokzatosságuk mellé a gátlástalan érdekszövetség képzeete társult. Hát persze, Kazinczyéknál még a forradalmi gondolatot nevelték a testvériség titkosságában, a maiak már csak az érdekkapcsolatok titkait a testvériségben! Egy ideig nem is egyezett a szó Farcáival, pedig ő is az irodalom felől közelített a céljához, Goethét emlegette, s még egy versét is elszavalta, persze magyar fordításban. A versben volt néhány olyan szimbolikus kifejezés, amely valóban csak az ő fejtegetése nyomán vált bennem teljes értelművé. Mégis elfelejtettem azóta, hogy melyik versről beszélt. Arra azonban emlékszem, hogy Farcádi a szabadkőmíves szimbólumok közé sorolta Madách Eszme – Erő – Jóság szentháromságát is.

– Ezt is csak egy szabadkőmíves értheti meg igazán – nézett rám a több tudás önérzetével. Nem hagyhatam magam. Lám ő, aki egy tűzifatelepen fűrészeltet és állítja ki a szállítási bárcákat a megrendelők címére, többet tud, mint én!

– Rendben van, tudom én is, Kazinczy szabadkőmíves volt, Bacsányi is, Dayka Gábor is, Martinovics is. Tudom ezt olvasmányaimból Kossuth Lajosról, Klapkáról, Türr Istvánról. De Madách! Ezt honnan veszed?

– Hát – vallotta be – erre valóban csak következtek. Abból, hogy a szabadkőmívesek fohászában is ilyen szöveg van: Bölcsesség vezesse munkánkat – Erő végezze – Szépség díszítse. Az Eszme helyett Bölcsesség, a Jóság helyett Szépség! Azonos értelmű ez, csak én ezt a második változatot szebbnek tartom. S miért ne illenék oda Madách neve a téled említettek mellé? S azok közé, akiknek a névsorát én még szaporíthatom Kármán Józseffel, Pálóczi Horváth Ádámval, Aranka Györggyel, Báróczi Sándorral, hogy csak írókról beszéljünk...

– Régmúlt ez már mind – sóhajtottam. – Belepete a történelem pora...

– Adyt is? – csillant rám a szeme diadalmasan. Ismerte Ady-rajongásomat.

– Élőt mondj! Mait! – követelöztem az alulmaradás ingerültségével.

– Csak magamat mondhatom – sütötte le a szemét. Nem szemérmesen, inkább szégyenkezve, mintha így akarta volna jelezni, hogy mások, nagyobbak elébe tolja magát. – Fogadalmunk szerint mindenki csak önmagáról mondhatja meg, hogy a testvéri láncba tartozik, a társairól nem.

Bizonyos, hogy elpirultam. Hát ki kellett mondanom vele, nem tudtam rájönni hamarabb? S én végig úgy vitáztam vele, mintha csak olvasottságunkban vetélkedtünk volna! Készültem is, hogy Tolsztojjal érveljek: már neki is túlságosan avultnak, korszerűtlennek, misztikusnak tűnt a szabadkőmívesség!

– De hát mondd, mi értelme van, mit takar a titokzatosságotok? – kérdeztem jóval csendesebben.

– Mindent elmondok, amit lényegesnek tartok, de csak akkor, ha őszintén érdeklődsz...

– Hát hogyne, ha egyszer vagytok, tevékenykedtek. És annyi gyanakvást gyűjtöttetek össze magatok ellen, mintha már nem is alkímiával, hanem fekete mágiával foglalkoznátok...

Kint a városszéli tűzifatelepen, nagy máglyatűz mellett – bőven telt rá a fejszével felapríthatatlan tuskókából –, néhány szelet flekken után s több félliteres üveg társaságában zajlott le ez a beszélgetés. Ha a tűz fényköréből kiléptünk időnkint, látszott a környező hegyóriások bozontos üstöke, néhol fehéren kicsillanó homloka. Gyengéje volt az ilyen vendéglátás az én költői lelkű barátomnak, a kelleténél gyakrabban élt vele igen mérsékelt fizetéséhez mérten. Engem feszélyezett is ez, ami csak fokozta ebben az irodalomtörténeti vetélkedőben bujkáló izgalmamat. Meg is mondtam, hogy borközi állapot mellőzésével kellene megtisztelnünk ezt a témát, ha már olyan fontosságot tulajdonít neki. Így aztán a további felvilágosítást már a Fellegvár sétányain kerengve kaptam meg tőle. Jóakarátú, haladó gondolkozású emberek gondosan megválogatott társaságáról beszélt. A válogatás szempontja az, hogy csak „jó hírű, szabad férfiak” kapjanak helyet benne, mert ilyeneknek tartják önmagukat. A jó híren inkább a társadalmi tekintélyt értik, szabad férfinak pedig azt tartják, aki tiszteli a szabad szellemiséget s élni is tud vele. Ki tud élni vele? Szerintük két tényező nyújt erre biztosítékot. Az egyik az anyagi, a másik a szellemi függetlenség. Az anyagi függetlenséget a viszonylagos jómód, a szellemi a magasabb műveltség, a szárnyalóbb szellem jelenti. „Minket nyilván az utóbbiak közé sorolnak” – vett a maga kalapja alá engem is, jelezve vele, hogy megbízásból beszél, nemcsak a maga nevében. Mit vall feladatának ez a társaság? Hitvallása szerint a társadalmi, vallási, nemzeti válaszfalak lebontását. Hát bontanak, nem építenek ezek a kőművesek? Le kell bontani előbb a rosszat, hogy a jót felépíthessük. A lelkekben persze. Evégből támogat minden jó, emberséges törekvést. Mit például? Hát a brasóiak évenkénti megismétlődő tevékenysége például a

faluról bekerült inasok védelme, támogatása, a politikai és másféle elítéltek rabságának megkönnyítése a nagy ünnepek alkalmával nyújtott ajándékokkal. Közösen gyűjt tagjai sorában ezekre a célokra a magyar, a román és a szász páholy... Hát mi van ezekben titkolni való? Hiszen ez egyszerű jótékonykodás! Igen, de minden hivalkodás nélkül. Az inasok az ipartestülettől, Szabó Béni közvetítésével kapják a támogatást, a rabok pedig a börtönigazgatóságtól, ahová a román páholy egyik ügyvédje juttatja el. Nincs is ebben titkolózás, csak szerénység. Titkolózás csak az öröklött szabadkőműves ismertetőjelekben, a szertartásoknál használt szimbólumokban, a misztikumba öltöztetett felvételi szokásokban van. De ezeknek ma már nincs gyakorlati jelentőségük, a szabadkőművesség költészetéhez tartoznak. Voltaképpen csak ezeket nem szabad elárulni az avatatlanoknak...

Hát nem is árult el semmit, de célozgatásaival úgy előkészített a várható misztériumokra, hogy nem lepett meg különösebben, amikor a felvételemnél bekötötték a szemem, s az előkészítő testvér hosszasan elvezetgetett, figyelmesen előre jelezve a küszöbököt, hogy el ne botoljak. Nem lehetett kis feladat neki úgy irányítani a lépteimet, hogy hosszú vándorlásnak tűnjék a két kisebb és egy nagyobb szoba nyilván többszörös átlépegetése. Aztán egyszer csak leültetett egy székre, levette szememről a köteléket, s megszólalt síri hangon:

– Gondolj a halálra!

Nem volt nehéz eleget tenni a felszólításnak, mert egy koporsó körvonalai bontakoztak ki előttem az alig derengő világosságban. Olyan sötét kamrában voltam, amilyent a fényképészek szoktak használni felvételeik előhívására. Itt kellett válaszolnom néhány kérdésre: milyen gondolataim támadnak életem e jelentős pillanatában az életről? az ezt elmetsző halálról? és a koporsóig vezető egyéni utamról? Gondolom, kérdezőmnek kevesebb gondja volt a feleletemre, mint nekem arra, hogy ne maradjak szégyenben ismeretlen támogatóm előtt suta közhelyekkel. Nem is mérlegelte sokáig feleleteim helytállóságát, mert alig hangzott el a

harmadik kérdésre adott válaszom utolsó szava, már újra kötözte is be a szemem, s folytatta a vándorutat. De most nem sokáig. Csak két küszöbön vezetett át, s bár nyilván azelőtt is átvitt már azon a szobán, mégis csak most éreztem meg, hogy emberek közt állított meg, akik érdeklődve figyelték botorkálásom. De már végére is értem a vándorútnak.

– Főmester testvér, a tanonc megállotta a próbákat, kérem számára a gyenge világosságot!

Meglazították szememen a köteléket, s én a valóban gyenge világosságban egy csomó szívem felé irányított kardot láttam. Azt jelképezi ez, hallottam a magyarázatot, hogy kardok járnak át a szívemet, ha valaha is árulójává leszek a testvéri szövetségnek. Aztán esküszöveget olvastak fel olyan önelátkozó középkori borzalmakkal, hogy magamban megsokalltam: bizony, ez túlságosan színpadias! De ha már benne voltam, lettem a fogadalmat is, mire lehullott szememről a kötés, s én ott láttam körben a fal mellett fekete karosszékek előtt állva – egy részét addig szerzett legjobb brassói barátaimnak, akik biztatóan, aztán néhány olyan ismerőst és ismeretlent, akik láthatólag megilletődött érdeklődéssel mosolyogtak rám. Aztán a kardok lehányatlottak, fahangú koppanásokkal kerültek vissza a karosszékekre szerelt kapcsok mögé. Fakardok voltak!

Sokáig tartott viszolygásom a harsogó színpadiasság miatt? Pár hétig csak. A valóban testvéri érdeklődés és jóakarát levegőjében hamar megteltek jelentőséggel a szimbolikus szertartások. Vagyis az, amit Farcádi költészetnek nevezett bennük. Eleinte még el kellett fojtanom a mosolyt, amikor a főmester testvér felszólította a templomőr testvért, hogy gondoskodjék a páholy védelméről, s az kikukkantva az előszobajáraton, már jelentette is: Főmester testvér, a páholy védve van! Egy évre rá már mély megilletődéssel vettem részt a bukaresti páholy egy ünnepi díszgyűlésén, amelyen Mihail Sadoveanu a feje fölé tartott kardok függönye alatt vonult végig a testvérek sorfala között a főmesteri székbe. Pedig a skót rítus misztériumait mi is időszerűtlennek éreztük. Náluk harminchárom rangfokozat volt s ennek megfelelő „beavatási szertartás”, ná-

lunk, a jánosrendieknél csak három: a tanonc, a legény és a mester fokozat, s ezek már újat alig hoztak a felvétel után.

Bukaresti megilletődésemet azonban tán nem is a nekünk szokatlan szertartás váltotta ki; inkább az, hogy megismerhettem a legnagyobb román író. Tudtam már, mekkora erőt jelenthet egyszerű jelenléte az egymást támogató testvéri láncban. Hát hiszen voltak ebben az egymás támogatásában olyan kapcsolatok is, amelyeket könnyen érdekszövetkezésnek bélyegezhetett az avatatlan. Egy ideig én is ilyen érzésből tiltakoztam, amikor Fischer Gyula úgy lett házi orvosunk, hogy ezt testvéri szolgálatnak tekintette, és Brassó legjobb gyerekorvosa, Herskovits János sem fogadott el semmit, pedig egy hétig kocsizott el mindennap kanyarós gyerekeinkhez. Erőszakoskodásomat azzal hártotta el, hogy ő sem fizet nekem semmit, pedig helyette is beszélek a Brassói Lapokban. Jólesett ez az elismerés, mégsem mertem sehol őt ajánlani ismeretségi körömben, amit bizonyára megteszek, ha megfizettette volna orvosi látogatásai díját. Dr. Fischer Béla, aki Brassó rendőrkapitányából lett biztosítási ügynök, a maga intézetéhez vitte át életbiztosítási kötvényemet, hogy biztosítsa a tisztességes visszaváltás lehetőségét, ha a pénz elértéktelenedésének veszedelme fenyegetne. (Meg is tette ezt a háború kitörése napjaiban.) Hajós Andor, a nyugdíjazott vállalati igazgató egy rádiólerakatnál könyvelt, ő tehát személyes kezességével juttatott vevőkészülékhez. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy egy újságíró ellehessen rádió nélkül!

Társadalmi erejét akkor kezdtem felismerni a szabadkőműves testvériség ilyen értelmezésének, amikor megtudtam, hogy a páholy hathatós segítségével sikerült megszerveznie Halász Gyula bácsinak a Brassói Magyar Turista Egyletet, s a „testvéri összefogás” ereje is hozzájárult a nagykőhavasai menedékház felépítéséhez. Aztán Kovács Lajos unitárius lelkész mellé sorakoztak fel a testvérek, amikor olyan új unitárius templomot készült építeni, amely egyben a népművelés tűzhelye is legyen. S nem természetes következménye volt-e ennek, hogy a templom tervezését Kovács

Lajos befolyására Halász Gyula fiára, a műépítész Halász Kálmánra bízta az egyháztanács? Ez aztán tervezett is olyan modern tornyú épületet, hogy időbe telt, amíg megszokták és templomnak elfogadták a brassóiak. De csak így lett elég az összegyűjtött pénz. És csak így folyt le az építkezés úgy, hogy Kovács Lajos elviselhette az építkezés anyagi megszervezésének és a vállalkozók, minden hájjal megkent pallérok ellenőrzésének megpróbáltatásait.

Ilyen előzmények után magam is Halász Kálmánt harcoltam ki, amikor újságíró szervezetünk tusnádfürdői nyaralójának tervezésére és az építkezés ellenőrzésére válogattunk a pályázó mérnökök között. Győzelmem annak eredménye volt, hogy az építtetésre a brassói csoport kapott megbízást, ezt pedig én képviseltem, különleges súllyal az országos elnökség, vagyis Sárkány Gábor elnök és Ligeti Ernő alelnök szemében. Megválasztásuk a vasbotos és Kossuth-bíráló Perédy György után, akit az Erdélyi Lapokhoz lökött az erősödő jobboldali széljárás, a szervezet szembeszegülését jelentette a fájelmélet divatjával; s ezt a mi lapunk képviselte a legerőteljesebben. Sárkány Gábor magyar neve ellenére a Temesvarer Zeitung szerkesztője volt, részvényese is ennek a lapnak, ez védte meg egy ideig előnytelen származása következményeitől. Ligeti Ernő maga hagyta ott a Keleti Újságot, amikor észlelni kezdte a fajvédő indulatok erősödését a saját szerkesztőségében. Szelíd polgár volt, nem szerette a testközelben zajló vitákat, szelíden mondta el állásfoglalásait is, előbb a mi lapunkban, aztán a saját anyagi kockázatára indított Független Újságban, Mellette Sárkány a harcos határozottság, a rámenős szívósság megtestesülésének hatott, amikor szónoklás közben törpeségét ágaskodással pótolta, s úgy megpörgette a magyar szavakat, de különösen a majdnem egyformán ejtett *p* és *b* hangokat, mintha a rostán kukoricát pattogatott volna. Ezért lett ő az elnök Ligeti jóval nagyobb írói és újságírói tekintélye ellenére. Nem is csalódtunk benne. Sorsjáték-engedélyt járt ki Bukarestben, eladta azt készpénzért egy sorsolási irodának, s ezt az összeget utalta át az építkezés költségeire Brassóba. Ki kel-

lett azonban ezt egészíteni a „haladó újságírás támogatása” címen gyűjtött adományokkal. Az épület belső berendezését is így szedtük össze, az asztalneműtől a vécékagylóig, iparvállalatoktól, üzemektől, nagykereskedőktől. Kellettek ehhez az összekötetések. Aradon, Temesváron Károly Sándor, Kolozsváron és Nagyváradon Ligeti Ernő, Marosvásárhelyen Molter Károly biztosított jó kapcsolatot elnökünknek, aki a legtöbb helyen személyes megjelenésével avatta megtisztelővé az adományozókra a jó ügyre szánt adományokat.

Brassóban én voltam ez a kapcsolat, javaslatom tehát már elhangzásakor határozatnak számított. Ligeti jól tudta, én még jobban, hogy csak akkor tudok megbirkózni a feladattal, ha testvéri segítség egészíti ki hozzáértésemet. Így lett például az Aurora páholy ügye is az újságírók tusnádfürdői építkezése, amelyben bankosok, ügyvédek, kereskedők, tanárok jöttek segítségemre, hogy bele ne fulladjak a pénzügyi, kereskedelmi, anyagszállítási papírok tömegébe. Különösen a bankosoknak vettem nagy hasznát. Ők vigyáztak rá, hogy baj ne érjen a címemre átutalt összegek kezelésénél az akkori konverziós világ bankviszonyainak ingoványaiban...

De ekkor már nekem jelentette a templomőr testvér, hogy „főmester testvér, a páholy védve van”. Ez tette volna, hogy „az inasok, legények, mesterek közössége” a maga ügyévé tette a főmester családi örömét is? Második fiam születését „vakolással” (társas vacsorával) egybekötött díszüléssel ünnepelte meg a páholy, amelyen keresztfiává fogadta az újszülöttet. Keresztapaságra Elekes György vállalt és kapott megbízást a testvérek képviselőjeként. Így lett a fiúnak történelmi nevet viselő baronesse a keresztanya, amit bizonyára erélyesen helytelenített volna bátyja, a torjai Péter báró, ha csak halvány gyanúja is támad, hogy kiket képvisel sógora a keresztelés szentségében. Tudom, mert egy találkozásunkon magam tapasztaltam, hogy a szabadkőművességről ugyanabból a „szakirodalomból” szerezte ismereteit, amelyből kartársam, Teleky Dezső, akkor már az Erdélyi Lapok jóhiszemű, de igen elfogult brassói tudósítója. Hosszú

és mérges előadást tartott a zsidók és a szabadkőművesek egész világot behálózó sötét és kárhozatos összeesküvéséről. Ellenvetéseimet szerzők, közlemények és könyvek „megbízható adataival zúzta össze” mindaddig, amíg türelmemet vesztve el nem szóltam magam.

– De hát én csak jobban tudom, mert én szabadkőműves vagyok.

Elképedve nézett rám, s talán csak a házigazda kötelező udvariassága tartotta vissza, hogy ne mondja be a kint tágasabbat vendégének, aki sógora izenétével kereste fel. Többet aztán hiába jártam Torján, nem bízott rám izenetet a sógora.

De későbbi ez az epizód, semmiben sem zavart akkor még az összekomásodásban sem engem, sem Elekest. Engem az ünnepi ülésen Janovics Jenő jelenléte foglalkoztatott. Miért látogatott el hozzánk éppen most? Nem véletlenül, az biztos, hiszen be is jelentette érkezését. Csak nem miattam? És miért éppen ő? A jánosrendi páholyoknak a brassói szász páholy adott nagymestert Ludovic Servatius személyében. A szövetséget alkotó páholyok túlnyomó része magyar volt, politikai szempontok viszont inkább román nagymestert tettek volna hasznossá, mégis Servatiust vette körül az egységes bizalom. Ezt az erkölcsi tökét még mint alispán gyűjtötte össze magának. Szépen beszélt románul és magyarul is, s mindhárom nyelvet természetes emberi megnyilatkozásként használta Brassó megye közigazgatásában, mindegyiket a maga helyén, elbűvölve és szolgálatkész buzgalomra ösztökélve ezzel főszolgabírákat, falusi jegyzőket, községtanácsosokat. Felderülő arccal fogadtuk mi is, ha időnkint megjelent közöttünk. Szerette idézgetni Goethét, hasonlított is puha, kissé nőies arcával, magas homlokával, nyílt tekintetével a Goethe-képekhez. Úgy fésültette-bodorította most már gyérülő ezüstfehér haját is, hogy dúsabbnak hasson.

A nagymester megjelenését egy ünnepi munkán megértettem volna, még jóleső szerénykedést is kiváltott volna belőlem, hogy azért ez mégis túl nagy

megtiszteltetése egy családi eseménynek. Vagy Janovics tán öt helyettesíti?

Nem öt helyettesítette. A bevezető szertartás után mindjárt szót kért, s elárulta, hogy a magyar páholyok jókívánságait hozza az újszülöttnak és az apának. Tréfás szójátékkal mesternek nevezett az apaságban is, mert lám, harmadik gyermekemmel mint apa is a harmadik lépcsőfokra léptem. De gratulált a brassói páholynak is, amiért olyan fiatal főmestert választott, aki ilyen kedves családi ünnepekre képes alkalmakat szolgáltatni a tesvéri láncnak. (Hát az igaz, hogy nálam fiatalabb alig akadt háromnál több a páholyban!) Az új gyerek azonban nemcsak új öröm, hanem új teher is manapság a családban. A testvérek azt szeretnék, ha a teherből egy picikét elvehetnének, hogy ne csonkuljon sokat az öröm. Ezért gratulációjukhoz egy borítékot is mellékelnek, amely minden magyar páholy egy-egy perselyezésének eredményét tartalmazza. (Minden összejövetelt az alamizsnás testvér perselyezése fejezett be.)

A szavak jólestek a gratulációban, a felém nyújtott boríték zavarba hozott. Félszeg vonakodás volt átvevő mozdulatomban. Visszautasításról szó sem lehetett, még a szabadkozás is otrombaságnak tűnt volna. Kezem tétovázva mozdult előbb a zakóm külső, majd a belső zsebe felé. Janovics észrevehetett valamit, mert úgy ölelt meg, hogy ez utóbbi mozdulatnál szorította le a karomat.

Otthon rejtekhelyet kerestünk a borítéknak. A fehérneműs szekrényben helyezte el a feleségem lepedők és párnahéjak alá azzal, hogy tartalmát visszafordítjuk valahogyan arrafelé, amerről érkezett. Sikerült is: a kéthavi fizetésemnek nagyjából megfelelő összeg jó részével Farcádi testvérünk elszámolási hiányát fedeztem két ízben, amikor hivatali felettese, Orbán Balázs az év végi rovincsolás után most már nekem jelezte mint főmesternek: megint baj van, nyilván több fa égett el a máglyatüzes „irodalmi flekkenezéseken” a megengedettnél. Hát ebben, ha másként nem, mint bűnre vezető alkalom részes voltam én is, illett, hogy viseljem a következményeit. Orbán Balázs-

nak is köze volt az irodalomhoz: falusfele és iskola-társa volt Bartalis Jánosnak, amire nemegyszer büszkén hivatkozott is. Megértette hát, sőt helyeselte is baráti gesztusomat. A maradékot aztán egy közös testvéri kirándulás vitte el, amelyre nem jutott fedezet a családi költségvetésből.

A keresztelőt s a velejáró ünnepi lakomát nyáron tartottuk meg, a jánosnap „rózsák ünnepe” után. A lakomán a testvérek egy kisebb csoportja vett részt, hogy ne verjenek túl nagy költségbe. Halász Gyula tréfás rigmusokat olvasott fel, Deutsch Ármin, a páholy öregje egy ezüstpoharat nyújtott át kanalastól, hogy „reggelizőedénye legyen a kicsinek, ha odáig önállósodik majd”.

S kaptam ajándékot a nagypáholytól is. Legalábbis én annak vettem. Schenk Gyula nagykancellár ekkor súgta meg, hogy a bukaresti páholy s valószínűleg ennek tájékoztatása nyomán a párizsi Grand Orient is csodálkozását fejezte ki: miért ragaszkodnak az erdélyi páholyok még mindig a felekezeti iskolákhoz, amikor a modern államokban a közoktatás terhet már mindenütt az állam viseli? S ez is felel meg a haladás szellemének. Servatius nagymester – hiszen a százszok is velünk egy hajóban eveznek – azt válaszolta a jóindulatú érdeklődésre, hogy nálunk az állami iskolákban csak igen kis mértékben érvényesül az anyanyelvi oktatás joga. S ezt a magyarázatot mindkét helyen elfogadták.

Schenk Gyula bizonyára örömet akart szerezni a hírrel. Volt értesülésünk róla, hogy a kormány iskolapolitikáját támadó cikkeim nagyon nem tetszettek a minisztériumban. Ha ennek következménye volt a nagypáholyok levelezgetése, úgy valóban ajándéknak tekinthetem a nagykancellári közlést. Magamat s a lapot féltő szorongásokat oldott fel bennem. Így értékelte Szentimrei is, akit azért látogattam meg Kolozsváron, mert otthagytá az Ellenzéket, s úgy vélte Kahána igazgatónk is, szebb és tapintatosabb, ha mi hívjuk meg kolozsvári szerkesztőnknek, mintha az ő jelentkezésére várunk. Így találkoztam újra Janovics Jenővel, akitől most zavartalanabb örömmel vettem át

dr. Balassa József nyelvészhez, a Nyelvőr szerkesztőjéhez szóló ajánlólevelét, mint nemrégiben ama másik borítékot. Budapestre készültem, hogy onnan szervezett cikkírókkal is erősítsük a lapot. A magyarországi szabadkőműves szövetséget ugyan feloszlatta az ellenforradalmi rendszer a tagok többségének a tanácsköztársaság idején tanúsított „megértő magatartása” miatt, de megtúrték összejöveteleiket vendéglők, kávéházak különtermében. Ilyen szabad asztaltársaság irányító nagy öregje volt a termetre kicsiny, de erkölcsi tekintélyben nagy Balassa József. Velem azonban nem tudta, mihez kezdjen. Sohasem hallott rólam, s talán nem is nagyon érdekelte az, amire az ajánlólevél velem kapcsolatban felhívta a figyelmét. Kedves volt, jóságos és – szórakozott, s nekem nem jutott eszembe elfogódottságomban, hogy felemlítsem az *Anyanyelvünket*, pedig ez bizonyára érdekelte volna. Így aztán szinte láttam rajta a megkönnyebbülést, amikor eszébe jutott, hogy hiszen a legtermészetesebb befejezése a beszélgetésnek, ha meghívja asztaltársasága összejövetelére ezt a külföldi fiatal testvért. Meg se kérdeztem, hogy miképpen jutok el én oda pártfogó nélkül. Volt nálam egy másik ajánlólevél is, Szentimrei Jenőtől kaptam Pünkösdi Andorhoz, aki jártasabb volt a sajtóviszonyokban, s Tamási Áron szerint is bizonyosan hallotta hírem. Ő aztán el is vitt a bizalmas összejövetelre...

De miért mesélem én ezt a múltba mosódó epizódot ilyen aprólékosan? Azért, mert ilyen elevenen maradt meg bennem, s nem véletlenül. Így kerültem kapcsolatba Féja Géza apósával, Supka Gézával, akiről ekkor tudtam meg, hogy nemcsak a szocialista mozgalomban, a szabadkőművesek között is jelentős szerepet játszott...

Ezért gondoltam éppen rá, amikor mintegy másfél év múlva a mi liberális kormányunk is betiltotta a szabadkőműves páholyok munkáját az erősödő jobboldali politikai mozgalmak nyomása alatt. Tiltakozni nyíltan a rendelet ellen nem lehetett s különösen nem hazai névvel. Supka Géza cikke volt hát az áttételes, halk tiltakozás. Nagy neveket sorakoztatott fel

a történelmi múltból, de a címben is, fejtegetéseiben is „az emberi jóság álmjárói”-ról beszélt, finom különbségtevással, illetve ennek érzékeltetésével a múlt és a jelen között.* Bennem előbb erőtlenséget váltott ki ez a minősítés: azért álmjáróknál mégiscsak többek voltunk! De már ott volt nyomában a döbbenet is: csakugyan, elég-e most a társadalmi erők újabb tomboló birkózása közepette a pusztai jóság? Elég-e a faszizmussal szemben a humánus? Ó, nagy erejük van a nyelvi telitalálatoknak! Esméltetésükkel szárnyalásra készítetnek vagy lesújtanak.

* Br. L., 1937. V. 23.

HÁTRÁLÁS NINCS!

Hát hiszen ennek a felismerésnek már sok elemét halmozták fel bennem a korábbi események. Az ÁGISZ és a Hasznos Könyvtár védelmében választott kerülő út, úgy tűnt, hasznosnak ígérkezik, igyekeztem is megmaradni rajta. Másik szándékomat azonban, a bele-simulást a szokványos újságírásba, a kihúzódást a politikai és társadalmi harcokból, az elszíntelenedést nem sikerült megvalósítanom. Nem hagyták a politikai események.

És nem hagyta főként a szerkesztőm, Füzi Bertalan. Pedig nekem jó ürügy kínálkozott rá, neki pedig volt oka az elernyedésre. A szívbántalmak kezdték sűrűbben látogatni, s egészségügyi pártfogónk, Kahána Ernő dr. (aki ekkor már nemcsak arról volt nevezetes, hogy képviselőjelöltséget vállalt volt a „kommunisták listáján”, hanem szívorvosként is akkora híre lett, hogy együtt emlegették a híres kolozsvári Elekes ideggyógyásszal) előbb tartós pihenést, aztán nagyon óvatos életmódot rendelt neki. S ettől kezdve mosolyogva beszélgettük egymás közt, hogy tudja ám fegyelmezni önmagát is, úgy őrzi az egészségét, mint börtönőr a foglyát. Engedélyezi magának a napi egészségügyi sétát, de teret erre alig fordít többet egy célányinál. És kiméri kosztját is úgy, hogy minőségében tán jobb, de mennyiségében aligha több a börtönkosztnál.

A szerkesztés irányításáról azonban ekkor sem tudott lemondani. Én vettem át a helyettesítését, s ez egyéb gondjaim mellett eléggé lekötött, nemigen volt időm írni is. Küldözgette hát a cédulákat, izeneteket, hogy mit kellett volna „jobban kifutnunk”, mire „vesztegettünk el túl nagy helyet”, mi mellett „mentünk el szó nélkül, pedig nem lett volna szabad”. Észrevette, hogy hajlamos vagyok behátrálni a szövetkezeti mozgalomba mint a kisebbségi sors egyetlen menedéké-

be. A szakosodás semlegesség – figyelmeztetett –, ez pedig veszedelmes egy politikai napilapra! Az én szövetkezeti mozgalmam is csak addig érdekes, amíg világnézeti harc lendíti előre. Soknak is tartotta a helyet, amit a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Uniójának aradi közgyűlésére fordítottam. Túlzás a beszámoló címe is. A szövetkezeti mozgalomban van a magyar kisebbség jövője? Attól függ, milyen az a szövetkezeti mozgalom. Nekem azért volt érdekes a cikk, mert ez a szövetkezeti központ fogadta be az ÁGISZ-t, itt dolgozott Petrovay Tibor és Vita Sándor, s a felügyelő bizottságában itt szerepelt a költő Olosz Lajos is. – Igen, de az elnöke annak is egy gróf! – figyelmeztetett.

Vissza akart rángatni a harcos közíráshoz? Ma bizonyosra veszem, hogy igen. *Konkolyhintés* című cikkemet már meggratulálta. Kemény visszautasítást talált benne a nagyváradi „keresztény magyar politikai napilap” címére, amiért az külön katolikus szövetkezeti mozgalmat hirdetett meg. A túloldalról jött a hang, s nyilván ellenünk irányult. Helyes, hogy nem nyeltük le szó nélkül. Megjegyzése azonban erre is volt:

– Ámbár aprócska ügyek ezek a veszélyeztetett demokrácia mellett!

Jól értettem a célzás mindkét vonatkozását: az egyik nekem szólt, a másik a politikai helyzetre világított. Én a nekem szóló elől próbáltam kitérni:

– Annak már csak maradéka van...

– S ez a maradék ad még lehetőséget az önvédelemre. A tiltakozásra legalább. A harcra egyáltalán...

Egyetértettem vele, hiszen nem volt ez új gondolat, magam érveltem vele nem egy cikkemben. Most tehát éppen az bosszantott, hogy igaza van, ha figyelmeztet...

A belpolitikai helyzet új fordulóval fenyegetett, s minden eddiginél veszélyesebbel. A király mellé édesedett liberális párt kormányzott. Viszonylagos szilárdságát a király támogatása mellett főként a polgári demokrácia bomlásának köszönhette. Fő ellenfele, Maniu és Mihalache Nemzeti Parasztpártja részekre szakadt, következetesen haladó elemei elszigetelődtek,

nacionalistáit pedig Vaida-Voevod ragadta magával – egyre inkább – a vasgárdista mozgalom szélsőségei felé. Már nem is tiltakozott, ha a Vasgárda atyjaként tisztelték hívei. Rövidesen ki is szakadt régi pártjából, s előbb Gogával fogódzott, majd vállalta Cuza professzor Cato következetességével ismételt antiszemita jelszavát is: a zsidóknak pedig pusztulniuk kell. A politikai közéletből természetesen. Így indult ez részben a fasiszta Rómában, részben a hitlerista Berlinben fogantatott trojka (Rómában Goga, Berlinben Vaida termékenyült meg vele), szerintük a parlamenti győzelem, lényegében azonban előbb a királyi diktatúra s végül a második világháború, a nyílt fasiszta diktatúra örvényei felé.

A polgári demokrácia játékszabályai még érvényben voltak, a hatalomhoz csak a választótömegek megnyerése, becsapása vagy megfélemlítése árán lehetett elérkezni. A liberálisok uralmát már nem Maniu pártja fenyegette; elkoptatta, lejáratta ő már a demokrácia régi jelszavait, ámelyekkel nemrégiben még zsilvölgyi bányászok osztagait is sikerült Gyulafehérvárra seregeltetnie. Most, a petrosényi vérfürdő után, a demokrácia megcsúfolásának tűnhetett volna egy új gyulafehérvári népgyűlés meghirdetése. S nemcsak a munkásság, hanem a tisztultabb felfogású értelmiségiek s a politikában már biztosabban eligazodó parasztok szemében is.

Nem gondolt Gyulafehérvárra – ahol pedig egykor váll vállat támasztva állott Maniu oldalán – Vaida-Voevod sem. Az ő „fiai” iránytűje most Berlin felé mutatott, az innen szerzett eszmékre hegyezte hát ki kormánybuktató korteshadjárata fegyvereit.

A nacionalista uszítás és a nemzeti kizárólagosság mérgező jelszavai szótték át a közéletet.

Egyedül a mély illegalitásba szorított kommunista párt ismerte fel, hogy milyen veszedelmekbe sodorhatja az országot a polgári pártok e tülekedését kihasználó fasiszta előretörés. Fel is vette a küzdelmet, de embertelenül nehéz feltételek között: a kormány a perek tömegével szorította vissza a munkásság sorai-
ban szervezett kezdeményezéseit; a haladó értelmiség,

a parasztság soraiban sugalmazott politikai vagy egyszerűen csak társadalmi megmozdulások pedig kihívták a kommunistaság veszélyes gyanúját pusztán azaz, hogy szembefordultak Mussolini és Hitler fasizmusával.

Nehéz, bonyolult időszak volt ez... Keresem is a módját, hogy a csapdái és buktatói között gyalogló emberségünk leroskadásait és felemelkedését tőlem telhetően érzékeltetni tudjam a mai olvasóval – most, amikor mindjárt-mindjárt kialszanak az egyéni emlékek pislogó gyertyái, s halványuló múlttá, az iskoláskönyvek szigorú, élettelen szövegévé, történelemmé kövesedik az egész. Úgy tűnik, legegyszerűbben úgy jutok célomhoz, ha azokat szűröm ki a nem mindig egyértelmű emlékek tömkelegéből, amelyek mellett – nem tudunk elmenni szó nélkül annak idején.

Érdekes, ellentmondásosságában színes egyéniség volt a jobboldali roham két vezére. Vaidának is, Gogának is voltak magyar rokonszenvet (vagy tán vokokat?) gyűjtő rezdülései. Vaida olvasta Tamási Áron Ábeljét, s olyannyira tetszett neki „az eredeti észjárású” székely legényke helytállása a rengetegben, hogy kihallgatáson fogadta íróját, s hosszasan elbeszélgett vele, amint már említettem. Vaida-Voevod kerek fejével, magyarosra pödört vastag bajuszával vidéki magyar nemesúrra emlékeztetett. Emlegette is magyar nemességét bizalmasabb társaságaiban. Aranykeretes, elegánsan viselt cvikkerével viszont a nagyon művelt, felvilágosult ember benyomását tudta kelteni beszélgető társában. Sokat ígért hát akkor ez a beszélgetés, s Áron ennek kifejezést is adott a Vaidáról mint emberről írott már említett cikkében. Igaz, ez a Nemzeti Parasztpárt virágzása idején volt. Talált azonban magyar írot pártfogásolásra Vaida a pálfordulása után is. Daday Lóránd kolozsvári perében a védelem tanúinak sorában vonult fel. Daday az itthon írt, de Budapesten Székely Mózes álnéven megjelentetett *Zátony* című regénye miatt került a vádlottak padjára. A kétségtelen írói erényekkel megírt regényben ott bujkált a jórészt román béresekkal, napszámosokkal dolgoztató magyar

földesúr fölényeskedő gőgje. Egyedüli Erdélyben írott könyv volt, amely táplálhatta volna a magyar jobboldal szította irredenta tüzet. De nálunk a könyvkereskedések nem árulták, a sajtó meg nem foglalkozott vele. Az ügyészség azonban, talán feljelentésre, mégis vádat emelt az írója ellen. Vaida-Voevod tanúszkodása a vádlott javára talán a magyar jobboldalnak szánt politikai kacsintás volt; emlékezhetett a „kék gombostűsök” felvonulására a Magyar Párt kolozsvári tagozati ülésére. A volt főszolgabíró, Sulyok István vezette őket. Reformokat követeltek, s ez náluk „a jobboldali szellem érvényrejuttatását” jelentette. A Nagyváradon indított Erdélyi Lapok szervezésének utolsó hónapjában történt ez. Sulyok István egy hónap múlva az új lap kolozsvári szerkesztője lett, s most már egy egész szerkesztőséggel igyekezett „érvényre juttatni a jobboldali szellemet”.

Nem bízunk hát a kacsintásban, hiszen csak a tanúszkodás idejére volt érvényes, az ítélet után már nem. Daday perét hírlapi anyaggá nem a jobboldali politikai vezér, hanem a baloldali író, Victor Eftimiu avatta, akit felháborított, hogy irodalmon kívüli szempontok miatt hat hónapra börtönbe dugnak egy író. Victor Eftimiu nem olvashatta a könyvet, nem tudott magyarul. Őt a jogilag is vitatható törvényszéki eljárás háborította fel, emiatt állott az elítélt magyar író oldalára. Kemény támadást is kapott miatta a kisebbségek ellen uszításra mindig kész Universulban. De ez már harcra bátorított bennünket is. Szentimrei Jenő riportban tárta fel a „Székely Mózes alias Daday Loránd” rejtélyt. Nem a regényt dicsérte, hanem az írói szabadságot védte Victor Eftimiu oldalán. Simon Magda, aki akkoriban került a laphoz gyakornoknak, fiatalos lelkesedésében a brassói állomásról a börtönig taszigáltatta félre magát a rabokat kísérő katonákkal, úgy készített „suttyom-interjút” az íróval. Én pedig? Kissé szorongva látogattam meg a börtönben Dadayt. A könyvét még nem olvastam, nem jutottam hozzá, hiszen csak néhány belopott példányát adták kézről kézre egymásnak a baráti bizalom jegyében. Pedig a könyvről kezdeményezett könnyed beszélgetés elhári-

taná a részvét hangoztatását, a sajnálkozást, amivel csak rontanám a hangulatát. Mégiscsak ezzel maradtam. A börtön udvarán találkoztam vele, magas, vékony alakja hajlottan imbolygott a macskafejnyi kövekkel kirakott talajon, fekete szeme fátyolozottan tekintett el a fejem fölött, gyengeségére panaszkodott, s maga szabta rövidre a társalgást azzal, hogy nagyon fáradt. Elesettsége azonban meglökött. Az ítéletet bírálni nem lehet és haszontalan is, Victor Eftimiu bátor kiállását tudatosítani azonban a magyar olvasókban nemcsak lehet, hanem kell is, mert hasznos. A címére írott köszönő cikk utolsó mondatai így foglalták össze az ő cikkének és az enyémnek is a tartalmát: „Eftimiu néhány mondata öntsön új reményt belénk... Eljön az idő, amikor Victor Eftimiu után mindenki belátja, hogy az a kéz, amely a kardot kezeli, nem tilthatja le azt a kezét, amely a tollat vezeti. Kard szerezhethet területet, de országgá tenni azt csak a szellem tudja...”* Persze az Universul támadásával szemben nem sokat használt a Brassói Lapok védelme. Victor Eftimiu nyílt levélben felelt meg rá, amelyből mi nagyon kiemeltük ezt a mondatot: „A börtönöket nem az írók számára építették.”

Nagyobb gondot jelentett Vaidánál a szerkesztőségünknek Goga. Vaida mellől tágulni kezdtek legmakacsabb magyar kortesei is, amikor egy temesvári gyűlésen a szélsőséges Universul uszító hangjával veteledő nagy kirohanást intézett a magyar sajtó és különösen a Brassói Lapok ellen. Nagyszébenben tetézte ezt azzal, hogy Maniu, a parasztpárti Lupu és Madgearu ellen rohant ki, „hősiesen” vállalva, hogy kizárják miatta régi pártjából s végleg elszakad régi bajtársától, Maniutól. Ez meg is történt, miután előbb leváltották az erdélyi pártszervezet éléről. Magyar hívei, politikai barátai inkább Maniuhoz maradtak hűek. De szolgált Vaida rövidesen kiábrándítóbb politikai bukfencekkel is. Nagyváradon elvetendőnek bélyegezte türelmessége miatt az ország alkotmányát, ki-

* Br. L., 1935. VII. 13.

oktatta a Népszövetséget, s nagy elismeréssel méltatta Hitlert és rendszerét.

Gogának, a költőnek sok magyar tisztelője mellett sok magyar pártfogoltja is volt, s ezeket akkor sem hagyta cserben, amikor a költő nemzeti érzéseit türelmetlen elfogultsággá silányította benne a – politikus. Az egyes embert nemesen érzékeny költőként érzékeltte, az egyesekből összetevődő nemzetet vagy nemzetiséget azonban ingerlékeny politikusként. Mi a költő tisztelői és a politikus bírálói közé tartoztunk. Benem első újságírói teljesítményem, a vele készített interjú emléke is élt még, különös gondom volt hát, hogy a költő iránt érzett tiszteletemet el ne nyomja a keserűség, amikor Füzi kezembe nyomta a Țara Noastrát, Goga hivatalos pártlapját, s rámutatott a pirossal aláhúzott sorokra:

– Emellett nem mehetünk el szó nélkül!

Az aláhúzott sorokban ez állt: „Nem engedhető meg, hogy kisebbségi vagy többségi ebben az országban más nyelven beszéljen vagy gondolkozzék, mint románul.” E tartalmi csattanó mellett azonban benne volt még a cikkben, hogy a kisebbségek nem édes, hanem csak gyámgyermekai az országnak, mégpedig hálátlan gyámgyermekai.

Megírtam a válaszcikket* szándékom szerint azzal, hogy elkülönítem a megbecsült költőtől a kifogásolt politikust. Hát hiszen ez a szavakban benne is volt, a cikk egésze azonban mégis azt sugározta, hogy a politikus Goga felelősségét csak súlyosbítja az, hogy egyben az ország nagy költője is. Meg is kavartam vele a szerkesztőség egyetértését. Füzi egyetértett velem, szerinte minden keménység helyén való a faszálódás veszélyével szemben, Körösi és Kakassy nem tartotta hasznosnak, ha magunkra haragítunk olyan nagy szellemiségeket, mint Goga. Így aztán még Füzi is az egyensúly helyreütéséről beszélt, amikor a következő vasárnapi számunk vezércikként Molter Károly *Madách és Goga* című cikkét közölhettük valamennyiünk

* Br. L., 1935. I. 13.

örömére. Ez kétségtelenül jobban megfelelt eredeti szándékunknak.

Később kiderült, hogy milyen helyesen érzékeltük Goga sajtósági egyéniségét. A politikust nem lehetett megsérteni benne, a pártharcokban állta és adta az ütések, ezt a politikai élet természetes velejárójának tekintette. De fájt neki, ha költő mivoltában bántottuk vagy nem becsültük eléggé meg benne az író – politizálása miatt. Neheztelt a Brassói Lapokra, mégis fogadta munkatársunkat, Méliusz Józsefet, a fiatal író. A munkatársnak szemébe mondta elítélő véleményét a lap hangjáról, a fiatal írónak felpanaszolta, mennyire rosszul esett, hogy nem támogattuk, hanem elleneztük Zilahy Lajos budapesti író javaslatát, amellyel őt a Kisfaludy Társaság tagjai sorába ajánlotta. Ez sérti őt – mondotta –, mert maga is nagy, hatalmas munkának tartja *Az ember tragédiája* román fordítását. A lap az írónak kijáró tisztelettel válaszolt – a pártvezérnek. A régi Gogára, Ady barátjára emlékeztetett. Ezek voltak a vezércikk utolsó sorai:

„Goga 1915-ben megbukott, mert költői minőségében próbált szavazatokat gyűjteni, 1935-ben pártvezér lett, mert ki tudta magából szakítani az emberiesség örök vonalán haladó költőt. Ne vegye zokon, de mi bukását nagyobbra értékeljük sikerénél. És hisszük, hogy így fog értékelni a tárgyilagos román utókor is.”*

A Brassói Lapok nevében jelentkezett nála pár hónap múltán Szentimrei Jenő is. Ő már inkább a régi barátság jogán kért kihallgatást, s nagyrészt talált a szó is köztük, mert a Nagyváradra tervezett román-magyar írótalálkozót megakadályozó kormányintézkedést helytelenítették mind a ketten. „Én mindig híve voltam a közeledésnek irodalmi téren, aminek, azt hiszem, bizonyítékát is adtam – mondotta Goga. – *Az ember tragédiájának* lefordítása aktus volt, tény, amely önmagáért beszél.” De a magyar írók közül Zilahyt emlegette és Herczeg Ferencet, s ezeket aligha lehetett Ady-rajongóknak tekinteni. Ezért lett a riport címe a

* Br. L., 1935. IX. 19.

lapban olyan sejtelmesen ellentmondásos. *Goga is fekez* – írta főcímnek Szentimrei, belesóhajtva reményét a jobboldali megtorpanásról, de alcímnak már ezt írta: *A kékingesek erdélyi vezére nyilatkozik a Br. L. munkatársának.**

Ő, a kékingesek felemlítése sokat mondott az akkori olvasónak. A közvetlen közeibe került, a tapintható fasizmust idézte, hiszen feltűnt már az utcákon a szász hitleristák barnája, a vasgárdisták zöldje, híre járt, hogy Averescu tábornok Turnu-Severinben sárgainges osztagokat vonultatott fel, s Vaida-Voevod is szervezi már a maga fekete ingeseit.

Legnagyobb gondunkat mégis a kormányzó liberális párt okozta. Véraldozattal fizetett a hatalomért mindjárt kormányzása kezdetén: miniszterelnöke életét oltották ki a vasgárdista merénylők golyói. Első erélyes intézkedései nyomán úgy tűnt, nemcsak a jogos megtorlással fog gátat vetni a szélsőjobb erőszakos előretörésének, hanem gazdaságilag is megszilárdítja az ország helyzetét s tartósabbá tudja tenni kormányzását elődeinél.

Be is tiltotta a Vasgárdát mint politikai pártot. De megtűrte mint társadalmi mozgalmat. Külön táborokba szerveződtek a légionisták a nagyobb városokban, téglát vetettek és otthonokat építettek maguknak, s kapitányuk, Zelea Codreanu parancsai szerint nevelődtek bele a gárdista eszmékbe és a halált osztogató vasfegyelembe. Az ilyen táborokban fegyelmezett diákok vonultak fel riasztó egyformaságukban 1936 áprilisának elején a marosvásárhelyi diákkongresszusra, zöldingesen, mellükön a jelvényeikkel s a gárda indulójának dallamára dobbanó lépésekkel. De rendzavarás nem történt, csak jelezni akarták erejüket, amellyel élni fognak, ha a kapitány elérkezettnek látja az idejét.

Ára volt a költségvetési egyensúly helyreállításának is: a növekvő munkanélküliség. A takarékoság áldozatai jórészt a kisebbségek lettek. A postánál, a vasútnál, a közigazgatásban megtizedelődtek a kisebbségi alkalmazottak, hiszen máris nagyon emlegették a nem-

* Br. L., 1936. I. 18.

zeti munkavédelmi törvény szükségességét, ez amúgy is a többségi elemek elsőbbségét biztosítja majd. Ezt tette a kormány is: törvények nélkül sietett elébevágni a nacionalista jobboldali pártok követeléseinek. Anghelescu közoktatásügyi miniszter a magyar nyelv használati jogát szorította egyre szűkebbre. A nyelvvizsgáztatások jórészt megszűntek, nemigen volt már vizsgára állítható vasutas, állami hivatalnok. Azaz postás még akadt: 1934 júliusában ezeröttszáz postai alkalmazottat állítottak nyelvvizsgára a kolozsvári egyetem termeiben. És ott voltak még mindig a felekezeti iskolák tanítói és tanárai. Ezek megrostálása gyéríti a felekezeti iskolák számát s lehetővé teszi új állami iskolák szervezését. Ki is adott egy olyan újabb szigorú rendelkezést, hogy Csík és Udvarhely megyében a vizsgára állítottak alig harminc százaléka felelt meg a követelményeknek. A következménye ennek s a tanfelügyelők ijesztő erőszakoskodásának az lett, hogy Anghelescu miniszter egész aktatáska kérvényt csaphatott oda a parlamentben a panaszkodó magyar képviselő elé. Magyar falvak kérvényeztek román tannyelvű állami iskolákat. Beleszólt az iskolakérdésbe a közigazgatás is. A székelykeresztúri főszolgabíró szétzavarta a törvényesen összehívott unitárius zsinatot, ne legyen alkalmuk panaszkodni megszüntetéssel fenyegetett iskoláik miatt. Mindezt persze megírtuk a lapban, az Anghelescuhoz küldött kérvények igazi hátterét meg éppen helyszíni kiszállásokkal, nyilatkozatok és tanúvallomások gyűjtésével lepleztük le. Méliusz József pedig *Legázolt embersemeték között** címmel írt riportot a magyar fiúk 1934-es pótérettségijéről.

Úgy éreztük, tele vagyunk a nacionalista türelmetlenségtől okozott sebekkel. Ennek a hangulatnak akart kifejezést adni az 1934 karácsonyára írt ünnepi cikkem. Fohász volt inkább, lírai sóhaj a szeretet ünnepén. Emberséges hangot és emberséges törvényt igényelt az annyi oldalról megpróbált nemzeti kisebbségeknek. A címet talán visszasóvárgott diákkori emlékek írták latinul (Vox humana, lex humana), talán az a szán-

* Br. L., 1934. IX. 28.

dék, hogy így jobban felhívom rá az olvasók és különösen az illetékesek figyelmét. Mert volt a cikkben panasz is, vád is elég, miért sóhajtottam volna egyébként emberséges bánásmód után?

Szándékom sikerült, egyik fele jól, a másik a kelletnél is jobban. Sok levél érkezett az olvasóktól, de jött egy válaszcikk is a Viitorulban, a kormány félhivatalosában. Az olvasók levelei helyeseltek, a kormány félhivatalosa nem; helyeslésre nem szánt volna annyi helyet, amennyit a válaszcikk igényelt. Irredentának bélyegezte a lapot és a cikk íróját, vagyis engem, s bizonyos Budapestről kapott pénzekre célozgatott. Cáfolt is persze. Igaz-e? – tette fel a kérdést négy-szer egymás után, s úgy sorakoztatta fel pontokba szedve azokat az állításokat, amelyek azt bizonyították volna, hogy semmi okunk a panaszkodásra.

Lefordítottuk a Viitorul cikkét, s együtt közöltük a válasszal, amelyre felhívott. Keserűség és szorongások között született meg a válaszom. Nem biztonságos egy kisebbségi lapnak ilyen vitába keveredni a kormány félhivatalosával! Háromszor is felolvastam Füzinék, amíg a szedők kezébe került. A feladat az volt, hogy a keserűség ott legyen benne, de a szorongások ne üssék fel a fejüket, mert a büntudatra semmi okunk, a bátorságra pedig megvan minden erkölcsi alapunk. A keserűséget a cím is sugallta: *Csúnya visszhang egy becsületes kiáltásra*.^{*} A kérdésekre úgy kerültük meg az egyenes meghazudtolást, hogy csodálkoztunk a Viitorul tájékoztatatlanságán. De: „A gazda tájékoztatatlansága mindig hiba, sőt több: bűn. Igaza mindig annak van, aki panaszodik, s igaza is marad mindaddig, amíg ennek a panasznak az okát meg nem vizsgálják s tarthatatlanságát minden kétséget kizáróan ki nem mutatják.” S a Budapestről kapott pénzek? „A Viitorul kormánylap. A kormánynak ezer és egy ügynöke és lehetősége van, hogy vizsgálatot indítson s meggyőződjön az ilyen gyanú alaposágáról vagy alaptalanságáról. Fogja el a rendőrség vagy a sziguranca azokat a pén-

* Br. L., 1935. I. 30.

zeket, amiket én Magyarországról kapok, fordítsa anti-revíziós célokra.”

A cikk megjelent, s mi vártuk a következményeket. Elmaradtak. Lehet, mi nagyobb jelentőséget tulajdonítottunk a hírlapi szóváltásnak, mint a kormánylap, amely elintézettnak vélte a dolgot azzal, hogy megmondta rólunk a véleményét, a válaszukra már nem volt kíváncsi. Különben is lekötötte figyelmét a szélső-jobboldal zajos tömörülése a kormánybuktató rohamra.

Ez keltett új riadalmat bennünk is, bár mi nem parlamenti többséget és miniszteri bársonyszéket féltettünk. Vaida olyan új politikai jelszót dobott a politikai küzdelembe, amellyel a magyar dolgozó tömegek mindennapi kenyerét fenyegette. Meghirdette a „numerus valachicus”-t. Népgyűléseken fejtette ki elgondolását. Erdélyben még mindig sok a magyar vagy magyar jellegű kereskedelmi vállalat, ipari üzem. Ezekben nemcsak az igazgatóság, hanem az alkalmazottak is túlnyomó részben magyarok. Kötelezni kell ezeket a vállalkozásokat, hogy legalább nyolcvan százalékban románokat alkalmazzanak! Utcára kerülhetnek hát a postások, vasutasok, állami alkalmazottak után a munkások, magántisztviselők is?

Az első cikket a magam kezdeményezéséből írtam. Ugyanaz a riadt keserűség sugalmazta, mint a Viitorulban kitámadott karácsonyit, csak a címzett most más volt, nem a kormány. Éreztetni akartam ezt a különös címmel is: *Felemeljük az összetépett esernyő nyelét...** Címet, célzást, tartalmat, hangulatot próbálok most megvilágítani néhány kiszaggatott töredékkel. Hűebb leszek így a korszakhoz, amelyről szólok, s bizonyára érdekesebb is, mintha ma kezdem magyarázni akkori bizonyítványomat. Tehát:

„...Nem volt menekvés, a barna vihar átsapott hozánk is. Sajnos, voltak olyanok közöttünk is, akik idézték, várták, sőt keshedt kis tüdejükkal még erősíteni is akarták a szélvihar erejét...

...Pár nappal ezelőtt új rohama volt a romániai barna viharnak. Ügyvédek, a törvény, az alkotmány és a jog

* Br. L., 1935. II. 23.

felkent papjai dobtak új táplálékot neki. Kimondották, hogy ők túltehetik magukat a békeszerződéseken, kisebbségi szerződéseken, nemzetközi kötéseken. Ebben a pillanatban meg kellett éreznünk, hogy az a bizonyos esemény is, amit Párizsban és Versailles-ban adtak a kisebbségek kezébe, s amely azóta éppen eléggé elröngyölődött, kifordult a kezünkben az új szélroham ereje alatt, s ma már szabadon paskolhat a zápor. A nyelét, a puszta nyelét tartjuk a kezünkben csak, tiltakozásul inkább, hivatkozással jogainkra...

...Csakhogy: van harcos demokrácia is! Megvetjük és elítéljük a véres öklöt, de követeljük az égreakiáltó szót, tiltakozást, vádat, ha kell...”

A másodikat Füzi parancsolta ki belőlem egy cédulával. Éppen lábadozó pihenőt tartott, azért küldött cédulát, amelyen ez a két szó állott: *Kiállani! Kiállani!* Nem értettem félre, tudtam előző beszélgetésünkéből, hogy nem engem nógat, azt szeretné, ha én nógatnám tovább a Magyar Párt parlamenti csoportját. Nem tartotta elégnek, amit a harcos demokrácia követelésénél erről már előző cikkemben írtam. Engedtem a kívánságának, még címnek is a cédulájáról olvasott két szót adtam: *Kiállani! Kiállani!*

Sajnos, ebből is hírlapi csata lett. Annyi érzékenység, indulat boronálta fel közéletünket, hogy bőven termelt benne a dudva: a félreértés, a gyanú, a vádaskodás. A cikk ezúttal Szász Endrében, a Magyar Párt hivatalos lapjának szerkesztőjében horgasztotta fel azt a gyanút, hogy mi voltaképpen magunkat dicsérjük és őt, illetve pártja lapját marasztaljuk el. Lám, mi kiállottunk a kormánnyal szemben is, Vaida-Voevod ellen is, mialatt ők meglapultak! (Vaida-Voevod ugyanis éppen Kolozsváron hirdette meg híres tételét.) Válaszolt hát, élesen és keserűen, felemlegetve, hogy 133 sajtópert indítottak már ellene a hatóságok. Voit persze a cikkben nem éppen jóindulatú célozgatás, korábbi viták és hibák felhánytorgatása, sőt sértő utalás a Brassói Lapok kiadójának személyére is. Megfeleltünk mind ezekre, de feleletünk lényege éppen az ilyen viták elhárítására irányuló törekvés volt. Ön álljon félre, szer-

kesztő úr – irtuk –, nem Önről van szó, Önt nem védi a képviselői mentelmi jog.

A vita *nem* volt egészen eredménytelen. A Magyar Párt parlamenti csoportja, kétségtelenül a közvélemény nagy nyomására, közleményt adott ki egy háromnapos tanácskozásáról, amelyen a közlemény szerint elhatározta, hogy emberi jogaink védelmére hívja fel a világ közvéleményét. Nem is elégítette ki ez a nagyot mondó, keveset tartalmazó sajtójelentés még a párttagozatok jó részét sem. A marosvásárhelyi tagozat erőteljes hangot is adott elégedetlenségének. Itthon, a bukaresti parlamentben várta a kiállást a demokratikus jogok védelmében. Csakhogy a párt éppen ebben volt rendkívül óvatos. Úgy vélte, ez a baloldaliság gyanújába keverheti. A jobboldal viharos kormánybuktató hadjárata idején hogyan is járulhatna hozzá a kormány helyzetének gyengítéséhez, amikor a liberális párt bukása után talán valóban jobboldali diktatúra következhetik. Ez aztán őt is kisöpri majd a parlamentből, ahol pedig két évig még biztonságban érezheti magát. Az új választásokig. S talán azután is, ha nem rúgja össze végleg a patkót a kormánnyal.

Ebben, ennek a pártvezetőségnek, természetesen igaza is volt. Új szellemnek kellett volna betörnie, hogy felismerje az önző opportunistát abban, amit ő realpolitikának akart látni. Új szellemet azonban csak a fiatalok hozhattak volna, márpedig a vezetőségben s az ezzel majdnem azonos képviselői és szenátori székekben, néha többen, máskor kevesebben – de még mindig ugyanazok pókhálósodtak, akik közel másfél évtizede beültek. S mialatt ezek töprengése tartott a helyes teendők felett, Vaida-Voevod mozgalma minden törvény nélkül kezdte gyakorlattá tenni a nemzeti munkavédelem jelszavait. Jobboldali ügyvédek kezdeményezésére megindult az ügyvédi kamarák megtisztítása az „idegen elemektől”, több erdélyi kereskedelmi és iparvállalat pedig elébe sietett a várható törvénynek, megkezdte tisztviselői és munkásai kicserélését, vagy még messzebb ment a „numeruszáramlat undorító kihasználásában” – így számolt be róla a Brassói Lapok 1935. április 8-i száma –: bérletörésre használta fel a

kisebbségi alkalmazottak szerencsétlen helyzetét; köszönik meg, hogy egyáltalán megmaradhatnak munkahelyeiken.

Iorga professzor – tán önmagát is nyugtatta vele? – nem tartott a jobboldali diktatúra veszedelmétől. Annyi bizonyos, hogy mi, akik a társadalmi és politikai élet minden szegletéből gyűjtöttük a kedvező jelenségeket, a magunk és főként olvasóink nyugtatására használtuk fel megnyilatkozásait. Vaida-Voevod zászlóbontása idején nem volt itthon, de alig érkezett haza, már Temesváron nyilatkozatot adott az újságíróknak. Romantikus álmodozónak nevezte Vaidát, s elítélte mozgalmát. A numerus valachicus helyett „a nemzeti munkaenergiák” fejlesztését sürgette. Goga és Cuza hivatalos kézfogása után (egyesült a két párt) két ízben is nagy előadást tartott Vălenii de Munte-i szabadegyetemén. „A hitlerista fajelméletnek Romániában nincs semmi keresnivalója” – hirdette meg, és tiltakozott az ellen, hogy a kisebbségeket idegeneknek nevezzék Romániában. A Gogához társult Cuza professzor „hazafiságát” pájeszhúzó nacionalizmusnak bélyegezte. Vălenii de Muntéban tartotta meg pártja végrehajtó bizottságának az ülését is. Előterjesztése vezető gondolata ez volt; „Romániába nem lehet átplántálni a hitlerista módszereket.” A Liga Culturală brassói szabadegyetemén tartott előadásában is a nacionalista jobboldal türelmetlenségét verte vissza. „Szilárd meggyőződéselem – mondta –, hogy mindenkinek elsőrendű joga gyermekeit azon a nyelven neveltetni, amelyiken akarja.”*

Mekkora örömmel s milyen bőségesen tudósítottunk ezekről a megnyilatkozásokról! Iorga szava figyelmeztetés volt ellenfeleinknek. És biztatás nekünk, hogy jó úton járunk, csak tovább előre.

Igaz, ekkor már nyújtotta felénk segítő kezét a szervezkedő román baloldal is. Népfrontnak nevezte magát, s az elnevezést is, erkölcsi tartalmát is nyilván francia forrásból merítette. Ott a baloldali pártok olyan politikai szövetkezésének bizonyult, amely miniszterelnöki székbe segítette a szocialista Léon Blumöt. Ná-

* Br. L., 1935. XI. 13.

lunk nem pártokat, inkább társadalmi kiválóságokat tömörített. Úgy véltük, ezzel a pártok fölé emeli a mozgalmat, amivel csak gyarapítja erkölcsi súlyát. Nagy riportban számoltunk be a szervező bizottság megalakulásáról.

Bukaresti szerkesztőségünknek fiatal riportere, Cse-resnyés Sándor azt is megírta kísérőlevelében, hogy igen jó kapcsolatba került a szervező bizottsággal, különösen Constantinescu-Iași professzorral, aki kijelentette neki, hogy a kisebbségek helye mindenképpen a Népfront oldalán van. Ő ígéretet tett, hogy a lap segítségére lesz ebben a szervező bizottságnak. Úgy véli, hogy a mi lapunk biztonságát is szolgáljuk vele, mert a mozgalom már olyan tekintélyes bukaresti lapok támogatására számíthat, mint az Adevărul, a Dimineața, a Dreptatea és a Cuvântul Liber. Jó, ha ezek segítenek visszautasítani az Universul és társai ellenünk irányuló uszításait...

Egyetértettünk fiatal riporterünkkel, akinek nagyon megnőtt újságírói értéke a szemünkben. (Erre a riportjára emlékeztünk, amikor egy év múlva meghátráltunk kalandos lelkesedése előtt, s hozzájárultunk, hogy a lap megbízásából előbb Párizsban próbáljon szerencsét, majd Spanyolországban kössön ki haditudósítóként a köztársaságiak oldalán.) Egyetértésünknek azonban olyan jelét is akartuk adni, amelyet ő bemutathat Constantinescu-Iași-nak: lássa az is, hogy ha magyar személyiséget a szervező bizottságukban nem is találtak, egy magyar lap feltétlenül a Népfront oldalán áll. Vezércikkben is kiálltunk hát a mozgalom mellé, amely – írtam Füzi kívánsága szerint – „a harci készséget jelző Népfront nevet találta jónak politikai céljai megjelöléséül, belső tartalmát tekintve pedig az emberi szabadságjogok védelméért feszül szembe azzal a fasiszta áramlattal, amely a politikai emberiséget és a társadalmi emberséget legalább két évszázaddal veti vissza a természetes és szükséges fejlődés útjának jelenlegi állomáshelyéről...”

Kongónak és pontatlannak érzem most ezt a mondatot, s csodálkozom, hogy akkor miért találkozott egyöntetű helyesléssel a szerkesztőségben. Talán azért,

mert nem is nagyon figyeltek rá, bevezetőnek érezték csak a cikk fő mondanivalójához; ahhoz, hogy „a kezdeményezést... nagy horderejűnek látjuk és ítéljük... talán történelmi jelentőségűnek...”*

Állottuk is vállalt elkötelezettségünket, támogattuk a Népfront-mozgalmat, lelkesen számoltunk be ötezres tömeget számláló bukaresti népgyűléséről, amelyet hiába igyekeztek megzavarni fasiszta tüntető csoportok... Történelmi jelentőségűnek azonban nem ez bizonyult. Az lett a gyengesége, amit mi erejének véltünk: a pártok túlekedése fölé emelkedő erkölcsi fölény. Ez ábránd maradt a hatalomért folyó pártpolitikai küzdelemben.

Történelmi jelentőségűnek Petru Groza Ekésfrontja bizonyult. Erre azonban rásejdeni is csak később kezdtünk. Groza volt magyar hívei, barátai, politikai ismerősei elfogytak mellőle, amikor az Averescu-kormány bukása után úgy kiábrándult a politikai pártok túlekedéséből, hogy csömöre hat egész évig tartott. Akkor úgy gyógyult ki korábbi politizálásából, hogy kívül maradt a pártok kórusán: Hunyad megye parasztjait szervezte Ekésfrontba olyan forradalmi követelésekkel, hogy „megbotránkoztatta velük a polgári pártokat s ezek indexre tették” – ahogyan lapunk írta róla az ekések első tömeggyűléséről adott tudósításában.

A következő év szeptemberében az Ekésfront újabb tömeggyűlése azzal lepte meg a polgári pártokat, hogy az agrárreform mintájára a pénzvagyonokból is kisorsolást követelt. Az igazi meglepetést azonban – s bizonyára nemcsak nekünk – a következő hét hozta el. Az izgalmat, amely szerkesztőségünket elfogta, s amelyhez hasonlót akartunk kelteni olvasóinkban is, a bőséges tudósítás címei jelzik. Íme: *Román–magyar demokratikus földművesfront?! Feltűnést keltő paktum jött létre a Hunyad megyei Bácsiban az Ekésfront és a Magyar Dolgozók Szövetsége között – A Csiki Magánjavak ügye is szerepel a programban – A törvénytelen végrehajtások, a túlzott erdő- és legelőilletékek, a cenzúra, az ostromállapot és a háborús uszítások el-*

* Br. L., 1935. IX. 1.

len – Groza Péter volt miniszter utólag megmondja véleményét a csucsai paktumról.

Maga a beszámoló már nem volt olyan lelkesítő, mint a címek. Volt benne elvi helyeslés és gyakorlati fenntartás. Vagyis intés a várakozásra: nézzük, mi lesz belőle. Az óvatosság alapja főként az volt, hogy a Magyar Dolgozók Szövetségéről kevesebbet tudtunk, mint az Ekésfrontról. De Groza nyilatkozatát a csucsai paktumról azzal a gonoszkodó örömmel közöltük, hogy no, ezt alighanem csak mi hozzuk ilyen becsületesen. Nagyon igaznak éreztük minden sorát, azért!

– Miközben a néppárti vezetők s köztük én is – vallotta Groza – poharat ürítettünk a magyar grófokkal és bárókkal, mindnyájan arra gondoltunk csak, hány mandátum születik ebből! Ha akkor nem voltak kifogások a paktum ellen, ne legyenek most se ez ellen az új paktum ellen, amelyet a gazdasági válságban vergődő népek maguk kötnek meg egymással.*

Aztán tájékozódunk a MADOSZ-ról. és sejtésünk, amelyet egyébként a neve is sugalmazott, igaznak bizonyult: kommunisták kezdeményezésére és segítségével alakult népi tömegszervezet! Értesültünk arról is, hogy együttműködési javaslatot készül tenni a Magyar Pártnak. Egy újabb népfronti tömörülés készülne, amelyből a magyarok se maradnak ki? Annyira a magunk győzelmének éreztük ezt a lehetőséget, hogy még a Magyar Párt csatlakozását sem tartottuk képtelenségnek. Hiszen az ifjú Mikó Imre nemrégiben figyelmeztette őket, hogy „az erdélyi magyarság kérdéseit csakis a népi oldalra állt ifjúság oldhatja meg.”** Mikó – Budapesten járván – nyilván az Erdélyi Fialok képviselőjében jutott az ottani rádió mikrofonja elé. Előadását vezércikkben siettünk „megünnepelni”, s így a magunk eredményének is tarthattuk volna, ha sikerül végre hajlékonyabbá tenni a pártvezetőséget.

Persze hamar foszló ábrádnak bizonyult volna ez akkor is, ha következetesen hűek maradtunk hozzá. De nem maradtunk. Igazgatónk figyelmeztetést kapott va-

* Br. L., 1935. X. 5.

** *Erdélyi hang a budapesti rádióból.* Br. L., 1935. VIII. 23.

lahonnan, s továbbadta nekünk: ő ugyan ezután sem kíván beleszólni a szerkesztésbe, de arra kért, legyünk óvatosak, nehogy a szélsőjobb elleni harc hevében a szélsőbal gyanújába essünk. Ez végzetes lehetne a lapra, amely mindannyiunknak kenyeret ad.

Egyetértettünk vele, hiszen a lapot, egyetlen fegyverünket féltettük mi is, neki pedig külön joga is volt, hogy jobban féljen, mint mi.

De azért Füzi, amikor magunkban maradtunk, nem gúnyosan és panaszosan, inkább szomorkás megértéssel megjegyezte:

– Hiába! Védi a vagyonát!

– S mi is az állásunkat! – tettem hozzá ugyanúgy, de megfordított értelemmel ismételt meg az imént hallott szót: – S lehet, hogy hiába!

„Óvatosak” lettünk hát, s most látom csak, hogy milyen sután, ügyetlenül és átlátszó következetlenséggel, szinte hinni sem akarózik, pedig tudom, hogy úgy volt. Bányai László cikke, amely a MADOSZ eljövendő javaslata előtt taposott ösvényt, csak a Hozzászólás rovatban kapott helyet, pedig alig mondott mást, mint pár hónappal azelőtt Mikó, és semmivel sem többet, *mint amennyit a lap éveken át követelt*. Utolsó mondata ez volt: „Pedig az igazi magyar egységet csakis a tömegekkel, azoknak tevőleges együttműködésével valósíthatjuk meg.”* Mégis azt a látszatot keltettük, hogy csak a maga s nem a lap nevében beszél. Hogy miért? Mert rajta is ítélet volt már kommunista szervezkedés miatt. Két hónappal később hosszú tudósítást adtunk a MADOSZ dévai népgyüléséről. Indokoltnak tartottuk a részletesebb beszámolót, mert a szövetséges Grozán kívül megjelent és felszólalt ott a népfronti összefogás jegyében két ismert román politikus még: Ghiță Pop és Aurel Dobrescu. Név szerint megemlítettük a népgyülés magyar vezetőségét: Székely János dévai tagozati elnököt, Galambos Lajos Hunyad megyei főtitkárt, Donáth Lajos dévai kisiparost. A MADOSZ központját Mezey Lajos és Bányai László képviselték. Bányai László tanár hosszabb beszédet is tartott. A tu-

* *A magyar egység követelménye*. Br. L., 1935. XI. 30.

dósítás szerint a szónok kifejtette, hogy a „magyar egységet akarják ők is, de elengedhetetlen feltételnek tartják, hogy a magyarság vezetésében a magyarság dolgozó rétegei is arányosan képviselve legyenek”.*

A tudósítás terjedelme, a megjelent tekintélyes román politikusok felsorolása, a MADOSZ központi küldöttjeinek, a Hunyad megyei főtitkár, valamint a helyi tagozat elnökének emlegetése mind azt sugallta, hogy a lap nagyon komolyan veszi a MADOSZ mozgalmát. S egy héttel később mégis csak kölcsönként állásfoglalással igyekszik támogatni a MADOSZ együttműködési javaslatát. A „csehszlovákiai magyarság egyik vezető egyéniségének, Földes Sándornak az egyik ot-tani lapban írt cikkét” közöljük a vezércikk helyén, hogy ő mondja ki s ne mi: nagyon fontos eseménynek tartjuk a MADOSZ lépését. „A magyar kérdés képviseletében – mondja (helyettünk is) a cikket záró mondat – a fasizmus elleni nyílt állásfoglalás döntően fontos, mert a kisebbség saját létérdekeit is csak egy minden támadás ellen védett erős demokrácián belül biztosíthatja.”**

Rokonszenves lehetett ez az oldalazó és olcsó taktikázás nekem, aki annyi nyílt harcot vívtam már meg a lap hasábjain? Nem volt az. Egy gondolat született meg bennem, nem minden gyötrődés nélkül, s gondok között neveltem magamban, a további adott és kapott sebek tanulságaival. Úgy véltem, a demokratikus gondolkodású polgárság sem társul eléggé a munkásság oldalára, pedig tán az ő szabadságeszményeit is fenyegeti olyan közvetlen veszedelem, mint a munkásságét. Ez nőtt meg aztán annyira, hogy szenvedélyes felelősségrevonás lett belőle egy *Hová szaladsz, Polgártárs?* című cikk formájában. „Riadt begyáulásról” beszéltem, amelyben a polgárság „nem meri észrevenni, hogy itt már nem politikai formációk igenléséről vagy tagadásáról van szó, hanem ennél sokkal többről: az emberi haladás...feladásáról s azokról a polgári szabadságjogokról, amelyeket szinte két évszázadon keresztül szer-

* Br. L., 1936. II. 6.

** Br. L., 1936. II. 15.

zett meg az emberiség s amelyeket most a megrémült polgár, mint felszerelését a gyáva katona, szétdobál visszafelé menekülése útján.”

Aztán megismételtem a címet, hogy hatásosabbá válnak a befejező sorok:

„Hová szaladsz, Polgártárs?

Állj meg, gondolkozz egy kicsit. Lásd meg, hogy visszafelé üznek az időben és történelemben, és te szaladsz, mert jaj, nem szabad kommunista-gyanúsnak látszanod. Pedig mind szaladhatsz visszafelé, az Idő és a Történelem azért előre halad. És az Idő és a Történelem mindig a forradalmakat igazolja, sohasem az ellenforradalmakat!”*

De ekkor már a köztársasági spanyol kormány oldalán harcoltam az ideológia „erdélyi frontján”.

Ez az erdélyi frontnyitás elnevezésben az én leleményem, de lényegében régi ellenfeleim „érdeme”. Talán a hazai alakuló szellemi Népfront, talán a francia baloldali pártok győzelmes tömörülése sugallta az elnevezést, a hírlapi harcot azonban, amelyben nálunk testet öltött, ők kezdték. Ürügyük rá az volt, hogy mi nyíltan éreztettük a hírforrások anyagának kiválogatásával, az eseményekhez fűzött megjegyzésekkel, a közlemények címeivel, hogy minden rokonszenvünk a védekező köztársasági kormányé s nem a Franco tábornoké, aki marokkói zsoldosokkal indított rohamot a törvényes választások révén és a király lemondása után megindult forradalmi megújulás elfojtására. De hát tehattünk volna másként? Éppen mi?

Akkor azt hittem, de később is úgy éreztem egészen mostanáig, hogy ez az erdélyi kiállítás a spanyol nép jogaiért életem egyik legfontosabb szakasza. Amolyan Harmadik Nagy Csatám, amelyben benne van az addigiakban szerzett tapasztalatok érettsége és eszmei elmélyültsége. Most aztán újraolvastam az akkori hírlapi hadviselés „hiteles aktáit”, a nagy ütközeteknek tartott cikkeket és az apróbb csetepatéknak minősíthető csípős jegyzeteket egyaránt, s csalódással bár, de némi elnéző megértéssel is állapítom meg, hogy eszmeileg

* Br. L., 1936. IX. 13.

nem nagyon adtam többet a hónapokig tartó indulatos viharzásban, mint amennyit korábbi küzdelmeimben már kimutathatok. A tartalmilag új elemeket bennük a világpolitikai helyzet változásai hozták. A Róma–Berlin tengely új fogalommá vált a diplomáciában, s emlegetése a volt világháború szenvedéseinek emléke mellett már a közeledő új várható borzalmaival gyötörte az érzékenyebb idegzetű embereket. És a mi szerkesztőségünk ezek közé tartozott. Mussolini fasiszta tüzésége, ha nem is a megújuló római impérium álmához illő könnyedséggel, de végül mégis véres halommá ágyúzta a hősiezen kitartó abesszin gyalogságot, s a tűzgyújtóvá szétlövetett lándzsanyelekből rakhattak tábornokokat a büszke győztesek. A népus hűséges lovasságát bombavető repülőgépekről rémítették olyan egymásba tipró masszává, amelyből egybekeveredett emberi és lótetemek eresztettek vérpatakat maguk alól.

Hitler is készült... Hazafias bőjtire fogta Németország egész ember- és állatvilágát. Ágyúkká és tankokká változott a dolgozóktól elspórolt vaj, repülőgépekké a kacsák, malacok, szarvasmarhák étlapjáról rendeletekkel elvont árpa, dara, kukorica. De Franco felkelő tábornok támogatására maradt még fegyver Mussolini afrikai hadjárata után is, s volt már Hitlernek annyi repülőgépe és hadihajója, hogy küldjön belőle a spanyol nép kormánya ellen lázadó Franco tábornoknak, sőt nyíltan lövesse is hadihajóival a partmenti városok köztársasági helyőrségeit. A szomszédos polgári demokráciákat mindez csak annyira nyugtalanította, hogy a francia népfronti kormány – mekkora csalódást okozott nekünk! – diplomáciai úton kezdeményezte, Anglia pedig helyeselte: kössenek nemzetközi egyezményt, s úgy tartsák vissza a tengelyhatalmakat a beavatkozástól. (Ez az egyezmény hosszú tárgyalások után létre is jött, de akkor már így számoltunk be róla: „Tragikus késéssel megszületett a spanyol ellenőrzést biztosító egyezmény, Anglia vállalt felelősséget a végrehajtásért.”) Hogyan is érhetett volna el sikert a fasiszmus ilyen mértékű felvonulásával szemben a távoli Szovjetunióból érkező katonai szakemberek segítsége vagy a világ minden részéből álneveken és rejtett uta-

kon összetoborzódott „ezernyelvű, egyszívű brigád” hősiessége?

A szenvedély hőfoka azonban – s mindkét részről – kétségtelen új volt ebben az erdélyi világnézeti harcban. A miénket a francia–angol viselkedés okozta mélységes csalódás magyarázta, ellenfeleinkét ennek az ellenkezője: az öröm, hogy no most aztán orron verhetjük azt az egyre vakmerőbb „destruktív szellemet”!

Elég volt ez arra, hogy a vita minden eddiginél ingerültebb hangon robbanjon ki. Lemondok a részletezésről, igen sok és sokfelé ágazó fordulatának ismertetéséről. Jellegének és módszereinek megéreztetésére elég tán, hogy az elejét idézem fel, s a közepéről – jellemzésül – azt az egyéni megrendülést, amely kiváltotta belőlem a hiába szaladó polgár képét s megíratta velem az erről szóló már említett cikket; aztán a végét még, mert az a továbbiakra elhatározó jelentőségűvé vált.

A nyitány egy Tomcsa-cikk volt. Szokatlan formájú cikk: egy „megriadt” munkatárs és tudósító nyílt levele szerkesztőjéhez. Így is adta a címeiket: *Amit tudni kell a spanyol ügyről* – *A munkatárs nyílt levele a szerkesztőhöz*. Aztán a szöveg:

„Szerkesztő Úr!

Mint az önök lapjának munkatársa és székelyudvarhelyi tudósítója, kötelességszerűen, a tisztán látni akarás kínzó szomjúságának kapkodó sietségével küldöm be a Székelyudvarhelyen Tompa László felelős szerkesztésében Székely Közélet címen hetenként megjelenő »politikai, közgazdasági és társadalmi újság« aug. 1-én megjelent 31-ik számának második oldalán található cikket szó szerint, teljes terjedelmében...”

Az idézett cikk azzal indul, hogy van egy napilap, amely a spanyol eseményekről szándékos félrevezetéssel számol be olvasóinak, nyilván azért, hogy lélekmergező baloldali propagandát üzzön. Leleplezi hát ezt a lapot azzal, hogy lefesti a spanyol forradalmárok igazi képét. Le is festi, hosszasan és hajmeresztő, de „hitelt érdemlő” adatokkal. Aztán figyelmeztet: „E borzalmas állapotok keltették fel Spanyolországban az ellenforra-

dalmat, amelynek élén becsületes, nemzethű tábornokok állanak.”

Aláírása nincs a cikknek. És nincs neve benne az annyira kárhóztatott lapnak sem. De Tomcsa „biztosan tudja, mert a helyszínen él, hogy a Névtelen a Brassói Lapokat tartja ilyen lapnak”.

Milyen „hiteles” tájékoztatást adott az idézett cikk a spanyol forradalmárok rémtetteiről? Hadd feleljek Tomcsa hozzáfűzött megjegyzésével erre a kérdésre. Íme:

„Ez az elképesztő rámutatás és megállapítás azt jelenti, hogy például Szentimrei vagy Tamási fáklyásmenetet rendeznek, ha hírül veszik, hogy a kormányhoz hű csapatok a bélpoklosok ápolásától elragadott, összetertelt és meztelenre vetkőztetett apácákat géppuskáznak le; és azt jelenti, hogy a székely érdekekért – minden külön javadalmazás nélkül – ronggyá tépett idegzetű Kacsó Sándor cigánykereket hány örömeiben, ha a kormány valami újabb rendelettel ismét szorít egyet a gúzsba kötött székely életerőn. És hogy én is idekunkorodjam, akkor, szerkesztő úr, én is, én is... legalább parazsat hordok a magyar érdekek alá és a katolikus templomok tetejére.

Szerkesztő úr, de hát akkor miért ámítottak engem. Idestova mindjárt egy évtizede dolgozom önöknek...”

Egy sürgős telefonbeszélgetés Tomcsával s már tisztázódott is, amit egyébként úgymint tudtunk, hogy a cikk írója Hinléder Fels Ákos, a nagyváradi katolikus lap hűségese protektora és a Magyar Párt Udvarhely megyei tagozatának ügyvezető elnöke. Ő, csak ő tisztelhetett meg bennünket „egy magyar nyelven megjelenő, de magyarelles és romboló szellemű erdélyi napilap” spanyol-grandosan hosszú címével. És tisztázódott az is, hogy a cikk a felelős szerkesztő Tompa László tudta nélkül, az ő háta mögött került a lapba, amihez Hinlédernek meg is volt a lehetősége, miután a párttagozat képviselőjeként „gazdája” volt a felelős szerkesztőnek. Előre biztosak voltunk ugyan ebben is, mégis kértem a megerősítését, mert ezzel a jellemző ténnyel akartam indítani a válaszomat. Arról ugyanis vita se volt, hogy én vagyok hivatott felvenni a kesztyűt. Ka-

tolikus voltam és székely is, fajelméleti alapon sem nyújtottam hát újabb támadási felületet. Az volt a szándékom, hogy felemelem a vitát a vidéki hírlapi szitkozódás mocsarából. Azért adtam a válasznak *Igaz, világnézet kérdése ez!* címet és ennek megfelelő tartalmat.* Elfogadtam az udvarhelyi Névtelen megállapítását: „Öntudatos magyar embernek nem szabad engednie, hogy fizikailag bármilyen távoleső világeseményekben is tévesen tájékoztassák”, igyekeztem hát azokra a történelmi hátterekre és ideológiai összefüggésekre irányítani az olvasó figyelmét, amelyek álláspontunkat igazolják.

A két cikk, a Tomcsáé és az enyém, először Székelyudvarhelyen kavart akkora vihart, hogy oda kellett utaznom – tájékozódni. A tájékozódás eredménye nem nyugtatott meg. Bátran vívtam ugyan csatáimat szóbelileg is a nyílt ellenfelekkel, de a fegyvertársak (vagy már csak volt fegyvertársak?) ellentmondásait s a régi barátok nyugtalan aggodalmát bénítónak éreztem. S annak különösen a régi egyetemi sorstársét, a Závodszy Gusztit. Ott tanított az állami líceumban, s igen elhagyatottnak érezte magát. A város nem ölelte magához a két magyar középiskola ellenében szervezett s távoli vidékekről benépesített román iskolához kinevezett tanárt. Őt előbb a sértett büszkeség akadályozta meg a dörzsölődésben – ahogyan maga mondta –, később pedig azt tapasztalta, hogy ezt tanártársai sem vették volna jónéven. Pedig milyen szívesen lett volna híd a két oszlopon! Most meg emigránsnak érzi magát a saját népe körében.

Erről beszélt ezúttal nagyon sokat, pedig találkoztunk még azelőtt is, s akkor éppen csak érintőleg említette sajtóságos helyzetét. Korábban az volt jellemző rá, hogy rólam beszélt sokat, magáról keveset, most meg éppen fordítva: a sajtóharcról is csak annyi véleménye volt, hogy aggódik értem, s ha nekem van igazam, annál inkább.

Süketnek kellett volna lennem mindenféle jelképes beszédre, ha nem értettem volna meg, hogy mit példáz

* Br. L., 1936. VIII. 9.

a maga elszigetelt helyzetével. Megértettem, s bosszankodtam rajta, hogy nem tudtam elengedni fülem mellett a benne rejlő figyelmeztetést, hanem hordoztam magammal, akaratom ellenére. Ez a belső ellenkezés vált a közvetlen okozójává annak a már említett cikknek, amellyel meg akartam állítani a szaladó polgártársat. Gusztit is ott láttam most a szaladó magunk – Füzi szerkesztőm, Kahána igazgatóm és a magam – oldalán, pedig ez csak amolyan hazajáró kísértet volt, hiszen arról az akkor elfogadott taktikázó óvatosságról közben már el is felejtkeztünk.

De most eszembe jutott, s gyötörni kezdett. Ennek a gyötródésnek az eredménye lett rövidesen *A spanyol polgárháború erdélyi frontján* című cikkem, amelyben már kevesebb szó esett a világnézetéről, de annál több anyagot halmoztam fel benne annak a bizonyítására, hogy nemcsak olyan „jó magyarok és katolikusok” vannak, mint a hitlerizmushoz szító ellenfeleink. Szövegrészeket idéztem a budapesti Korunk Szava című folyóiratból, amely az „új katolikusok” lapjának nevezi magát, s amely nem rágalmazza ám a spanyol köztársasági kormányt, hanem a korábban elkövetett hibákban, a spanyol királyság társadalmi viszonyaiban keresi és találja meg a polgárháború eseményeinek magyarázatát, s ez a magyarázat bizony egyben ítélet is a felkelő tábornokok fejére. Felhoztam, hogy a szabadságharcos kurucok sem bántak éppen kesztyűs kézzel a császári labancokkal, még ha magyar földbirtokos urak voltak is azok. Felhívtam a figyelmet a baszk és katalán kisebbségekre, amelyek a köztársasági kormány oldalán harcolnak, hogy segítsenek biztosítani a köztársasági kormánytól kapott szabadságjogaikat.

Nem volt hátrálás ezekben a cikkekben semmi, bizonyítja ezt az, hogy újabb s még nagyobb vihart kavartak az ellentáborban. Hát hiszen az újra ágaskodó Hinléder Fels Ákost hamar elintézttem egy szerkesztői üzenettel, amelyben felhívtam figyelmét a Korunk Szava cikkeire és adataira, s aztán így ültettem le: „...s ha mindezek nem gondolkoztatják meg egy kicsit legalább a te hithű katolikus és nemzethű magyar koponyádat, akkor bitang Bach-huszár vagy te bizony

ma is, s nem érdemes többé foglalkozni veled, de törödni sem.”*

De akadt Hinlédernél komolyabb ellenfél is. Előjött a háttérből a nagyváradi Magyar Lapok (volt Erdélyi Lapok) kolozsvári szerkesztője, Sulyok István. Ő avatottabb tollal, de semmivel sem fejlettebb szemlélettel vette fel a harcot a spanyol háború erdélyi frontján a Brassói Lapok ellen és – ellenem. Kárhóztatásaiban nem voltak nyomosabb érvek, mint az Udvarhelyről jött első támadásban, de nem is szolgáltatott annyira alkalmat a Tomcsa-féle szatirikus kicsúfolásra, mint amazok. Válaszomból elégnek tartom a címet idézni: *Nemzet-hűség – labancszívvel?*

De az újabb támadás visszakergetett Závodszy Gusztihoz, helyesebben felerősítette bennem a tőle elindított belső gyötrődés folyamatát. Ez elől menekültem a *Levél egy meghasonlott barátomhoz*** című cikkben. Újságírói fogással válaszlevélnek tüntettem fel, pedig csak udvarhelyi beszélgetésünk volt a nem is nagyon hű alapja, inkább csak ürügye a válasznak. A meghasonlott jelző pedig nem volt találó Gusztira, inkább én bújtam mögéje tétovaságomban. Néhány mondatnyi idézet tán megéreztet ebből a némileg pózos, némileg zavaros lelkiállapotomból valamit:

„S van énnekem a lelki és eszmei valláson belül nemzeti vallásom is: nem lehet jó hazafi, csak vak hazafi az, aki nem tudja népe sorskérdéseit a jövőbe kivetítve látni.

Persze a hit is más és a meggyőződés is más, s te inkább matematikus lélek vagy, aki a hitet bámulod, de kiindulási pontnak el nem fogadod. Meghasonlásodból az én hitem ki nem vezethet. Nem is kívánom. Ám én a hiten keresztül találtam meg a magam járható útját, s ez az út talán neked is járható lesz. Nem tartom a szocializmust politikai formulátumnak vagy politikai képletnek, hanem sokkal többnek ennél. Az emberiség céljának tartom, annak a nagy eszmének, amely felé törekedni kell. Egyenlőnek tartom a demokráciával,

* Br. L., 1936. X. 8.

* Br. L., 1936. X. 18.

amelynek lényegi tartalma a szocializmus, s amely megint nem politikai forma, hanem ugyancsak célkitűzés.”

S még csak egy fordulóját ennek a csatának. Idéz-nem kell egy cikkemből, amelyben Sulyok Istvánnak feleltem, ismételt támadásaira. *Hazudni pedig nem szabad* – így a cikk címe s aztán a végéről ez a két mondat: „Persze a világnézet kérdéséhez jutottunk el újra. Ez az a pont, ahol Sulyok István nem érthet velünk egyet, mert ő Németországból kapta azt a világszemléletet, azt az új »korszellemet«, amelyet sikeresen megnyergelt, s amely a mi véleményünk szerint minden emberi és kisebbségi jognak egyenes tagadása...”*

Nyilván folytatódott volna tovább a harc s a Sulyok István javára egyre ígéretesebben, erre az utolsó cikkemre azonban már nem kellett ríposztoznia. Nem volt miért. Illetve nem volt kinek...

A villámcsapás nemcsak akkor váratlan, ha derült égből jön. Felettünk állandóan sötét bel- és külpolitikai felhők gomolyogtak, mégis váratlannak éreztük a vármegyei prefektúrán át kapott belügyminiszteri rendeletet, amely lapunkat betiltotta. A betiltás a Brassói Lapokra és fővárosi változatára, a Bukaresti Lapokra vonatkozott. Nem érintette az információs jellegű krajcáros (egylejes) Népújságot. Nyilvánvaló volt ebből, hogy a betiltásnak politikai okai vannak, bár ezekről a rendelet nem szólt egy szót sem. Mindnyájan a „spanyol ügyre” gondoltunk. (Erre gondolt, mint később kiderült, olvasóink nagy része is, s jórészt nem erkölcsi hátrányunkra.) Igazgatóknak, dicséretére legyen mondva, nem volt egy zokszava sem, még az óvatosságra intő figyelmeztetését sem emlegette fel. Inkább még biztatott:

– Hiszen láttunk mi még „végleges lapbetiltást”, amelyet később feloldottak!

Egy hét alatt bukaresti embereink megszervezték a kapcsolatokat. Pop Valer ipari és kereskedelemügyi

* Br. L., 1936. XI. 1.

miniszter hajlandó fogadni küldöttségünket. Ez azért volt nagyon jó, mert így megkerülhettük Tătărăscu miniszterelnököt, akit tán a kormány félhivatalosával folytatott éles vitánkra emlékeztettünk volna. S Pop Valer nem is a liberális párt embere volt. Homo regimként emlegették, aki a király egyenes kívánságára kapta pontosan azt a miniszteri tárcát, amely őfelségét a leginkább érdekelte. De kínálkozott egy kapcsolat az én számomra is dr. Zombory László, a királyi család katolikus tagjainak gyóntatója személyében. Maga ajánlotta fel segítségét a „régis ismeretség” alapján...

Emlékeztem rá, hogyne! Egészen fiatal újságíró köromban találkoztam vele Kolozsváron. Átutazóban volt Nagyváradról Bukarestbe, s éppen engem fogott el véletlenül az Újság szerkesztőségében. Boldog voltam, hogy interjút készíthettem vele a Katolikus Népszövetség „igen eredményes tevékenységéről”. Ő volt a vezetője ennek a híveket hitbuzgalmi és jótékonykodási céllal tömörítő egyesületnek. Fehér, nagyon sima és nőiesen kerekded szép arca ragadt meg akkor emlékezetemben különösen. Az interjú azonban nem jelent meg. Nyíró kacagva tájékoztatott az okról:

– Nem szeretik ám ezt a Zomboryt a gyulafehérvári aulában! Azt mondják, hogy kíméletlen törtető és cselszövő természete van. Nekünk pedig fontosabb Gyulafehérvár, mint Nagyvárad...

Tudtam, hogy később Bukarestbe került a királyi udvarhoz, s mint ilyent esélyes püspökjelöltként is kezdték emlegetni már a nagyvárad–szatmári püspöki szék betöltése idején, kínos ellenérzést keltve ezzel beavatottabb egyházi körökben. Ennek az ellenérzésnek részese voltam én is, sőt jelét is adtam a lapban egy rövid hírben. Nem fogadtam hát repeső örömmel az esetleg kényelmetlen kimagyarázkodásokra kötelező találkozásnak a hírét, de a lapnak felajánlott segítséget hogyan utasíthattuk volna vissza?

Pop Valerhoz magával vitte igazgatónk az egész szerkesztőségi törzset. Ott állottunk a háta mögött mind: Körösi Sándor, Halász Sándor, Kakassy Endre és én, Bukarestből meg Farkas Aladár, hogy jelentőséget

adjunk kérésünknek, de főként megértést kérjünk, hiszen lám, ennyi és ilyen embert ítélt kenyértelenségre a betiltás. Füzit azért nem vittük, hogy megkíméljük az izgalmaktól.

Fölöslegesnek bizonyult a nagy felvonulás. Pop Valer kollektív fogadást tartott a minisztérium üléstermében. A nagy tömegben elvesztünk, két percnyi ideje ha jutott nekünk, amint végiglépdelt csoporttól csoportig a titkártól elrendezett sorfal előtt. Magas ember volt, rezzenéstelen merev arca tiszteletet követelt, de főként azzal, hogy szikrányi mosoly sem lágyította szemében az okos, de hideg érdeklődést. Az első két mondat után már tudta, miről van szó, de nem mondott semmit a betiltás okáról, ami pedig a leginkább érdekelt volna bennünket. Felíratta titkárával a Kahána bukaresti címét: majd értesíti az időpontról, amikor egy külön kihallgatásra időt tud szakítani. S már mehettünk is...

A szállodában úgy döntöttünk, hogy Kahánának várnia kell a megígért külön kihallgatásra, nekem is látnom kell, mennyi biztatást rejtegetnek az én kapcsolataim, a többiek – takarékoskodnunk kell a költségekkel! – mehetnek haza. Nekem ugyanis Zomboryn kívül kínálkozott egy másik segítség is, a vallás-és közoktatásügyi minisztérium egyik tanácsosa, az a bizonyos Zeno Pâclișanu, akit ugyan én még soha nem láttam, de ő már foglalkozott az én iskolapanaszokról írott cikkeimmel, s nemegyszer segített nekünk azzal, hogy a miniszter előtt igazolta állításaim megbízhatóságát. Ha már úgyis Bukarestben vagyok, nem látogathatnám meg őt is? – továbbította Farkas Aladár ezt a javaslat formájában elhangzott meghívást. Pâclișanuról elég sok jót tudtunk. Lelkiismeretes és tárgyilagos ember. Ő sem tagja a liberális pártnak; jól tud magyarul, ezért maradhatott meg a minisztériumban mint a kisebbségi ügyek jó szakértője. No, ez olvassa majd fejremre a spanyol kérdést – gondoltam, de azért ezt a látogatást mégis szívesebben vállaltam, mint a másikat.

Olyan idegen voltam Bukarestben, hogy Farkas Aladárnak kellett elkísérnie Zomboryhoz. Utközben kiok-

tatott, hogy vendéglátóm nem szereti, ha egyházi rangján szólítják. Arra kér, szólítsam csak egyszerűen „monszenyörnek” – monseigneur – betűzte ki magyarul is a francia szót. Úgy véli, ez közvetlenebbé teszi a beszélgetést.

Az utcára és a házra nem emlékszem. Úgy látszik, nem voltak ezekről megtartásra érdemes megfigyeléseim, vagy ha voltak, elnyomta őket a „monszenyőri” lakoszoba máig emlékezetembe ragadt képe. Nem is szoba volt az, inkább puha fészek. Szőnyeg borította ott nemcsak a padló minden négyzetcentiméterét, de a falakat is mind a négyet, s felhajlottak ezek még a plafon jó részére is, mintha az lett volna a cél, hogy puhává görbüljön minden, ami éles, sarkos, szögletes. Perzsa volt átvetve a hintaszék hátán, s pasztell alapszínű perzsából domborodott ki feketén az imazsámoly s fölötte az elég vaskos fakereszt. Azt hiszem, illetlenül későn néztem szembe házigazdával, annyira meglepett a keret, amelybe helyezte magát. De figyelemreméltó volt ő maga is. Fehér, nőiesen gömbölyű arca megduzzadt ugyan, mióta utoljára láttam, de a formájából enyhén kidagadó kalács kellemes képzetét idézte, folyton ugráló, de élénken csillogó tekintete pedig rokonszenves életvidámságot. Látszott, hogy felkészült fogadásomra, bő redőkben leomló, pirossal szegélyezett vállgalléros reverenda volt rajta, feje búbján piros kis papi sapka, cingulust azonban nem viselt, tán mert elveszítette már ifjúi karcúságát. Nem nyújtott kezét, jobbját a fejem fölé emelve jelezte a főpapi áldást, baljával a mellén csüngő tömzsi arany keresztet babrálta, úgy ültetett szembe magával egy pufókra töltött fotel puha ölébe.

Ekkor sütöttem el először a „monszenyört” akkora tisztelettel, hogy kiérezze belőle: nagybetűvel mondtam. Megköszöntem, hogy foglalkozik ügyünkkel. Azután már alig párszor szólíhattam meg, akkor is csak bátortalanul, úgy elárasztott pergő mondataival. Szemrehányást tett, hogy úgy „elgaloppíroztam” magam a spanyol ügyben. Sajnálkozott, hogy ezt éppen én tettem, akit katolikus nevelésem nagyobb hűségre kész-

tethetett volna egyházam iránt. Ne mondjam, hogy a köztársasági kormány törvényes volta vezetett félre. Hát törvényesnek ismerhet el Isten egy olyan kormányt, amelynek katonái olyan borzasztó kegyetlenségeket követnek el? Levetkeztetik az apácákat s levágják a mellüket, halomra gyilkolják a papokat...

Nem mertem vitatkozni vele. Csak szerényen, mentegetőzve jegyeztem meg, hogy ilyen esetről én nem tudok, mi a nagy sajtóirodák jelentései alapján dolgozunk, azokban volt szó a kormánnyal is szembenálló egyes anarchista csoportok sajnálatos kilengéseiről, de levágott mellű apácákról nem. Elhihetem – torkolt le –, hogy ő jobban tudja, mi történt ott, mint a felületes sajtóirodák, az egyháznak is van hírszolgálat. De most már mindegy, tegyük túl magunkat rajta, hiszen a jóhiszeműségemben nem kételkedik. Ezért igyekszik segíteni. De csak úgy tud mellénk állani felelős helyeken, ha ígéretünket bírja, hogy mi is támogatjuk majd a kormányt. A liberális párt néhány kiválósága kastélyt akar vásárolni a Székelyföldön. Eleven társadalmi góccokká alakulnak ezek a kastélyok, javára válhatnak a környéknek...

Úgy elképesztett ez a papi szájából elhangzó nyílt politikai kerítés, hogy felugrottam, s magam is csodálkoztam a hang érdességén, ami kiszökött a torkomon:

– Azt már nem!

Elkerekedett a szeme, lassan felállt ő is, hallgatott egy kicsit. Aztán gonosz fény lobbant a szemében. Halkan, szinte suttogva mondta:

– Remélem tudja, hogy az én kezeim hosszúak. Én igazán ki tudom ütni a tollat a kezéből!

– Akkor elmegyek szántani Mikházára! – zengettem meg a hangom, s abban a pillanatban komolyan is gondoltam...

Nem áldott meg, amikor távoztam, mindössze kurta biccentéssel nyugtázta meghajlásomat. Az utcán már restelkedve éreztem, hogy hiszen én Jókai-hóst játszottam, nem a lapot képviseltem, hanem a magam romantikus hiúságát. Ki is maradt a Kahánának adott beszámolóból minden szín, csak a száraz ténnyel riasz-

tottam: segítene, ha a kormány szolgálatába állítanók a lapot; de én azt mondtam, hogy erőnk és értékünk éppen a függetlenségünkben van. Kahána egyetértett, de megjegyezte, hogy ügyesebb lettem volna, ha legalább kitapogatom; megbízásból beszélt-e a pap vagy a sajtó ötlete, hogy „szállítson minket” a kormánynak.

Második kihallgatásomon Z. Pâclișanu tanácsosnál ügyesebb akartam lenni. Úgy érzem, az is voltam, bár ott nem is került szóba a lap betiltása. A „spanyol ügyre” is éppen csak célzás történt egy mondatban. Ez a célzás azonban – és a válaszom rá – éppen olyan emlékezetes maradt számomra, mint a Zombory-nál elhangzott sok mondatot követő szóváltás.

Egy kis hivatalnoki helyiségben fogadott a minisztériumban. Sem a szobája, sem ő maga nem nagyon igényelte sörtésre nyírt, már erősen öszülő hajával a tekintélytiszteletet. Nem várta meg, hogy én mondjak köszönetet a fogadásért, ő köszönte meg a látogatást, így legalább személyesen is megismerheti azt, akinek a cikkei annyit foglalkoztatták. Vártam, hogy rátér a spanyol ügyre, de iskolapanaszokról érdeklődött; még mindig vannak ilyen természetű sérelmek? Voltak, hogyne! S méghozzá olyan is, amely igen közlőrl érintett. Finta Zoltán nemrégiben megjelent riportjának adatait tártam eléje. Szülőfalumban, Mikházán is elkezdte a névelemzést Alexandru Pop remetei iskolai igazgató. Vitte magával az adófőnököt, s együtt vizsgálták meg a nyilatkozatokat, amelyek szerint a szülők a helybeli négyosztályos felekezeti iskolába kívánták beíratni iskolaköteles gyermekeiket. E nyilatkozat nélkül ugyanis nem volt érvényes a beíratkozás. Ha az igazgató elfogadta a nyilatkozatokat s ezek alapján igazolványt (dovadát) adott, akkor rendben volt a beíratás, ha nem, a gyermek vagy állami iskolába iratkozott át (ilyen pedig csak Remetén volt!) vagy iskolakerülőnek minősítették, és büntették miatta a szülőket. Nos, Pop igazgató nem adta ki az igazolványt a Salat, a Szilveszter és a Janka családnevű gyermekeknek. Ezeket román eredetűnek minősítette.

Pénzért se adta ki. Mert tíz lejt szedett be darabonkint azoktól is, akiknek kiadta.

Részletesen és nagy érzelmi hozzáállással mondtam el a panaszt, mert egyrészt a minisztériumban nem mindig tudták, hogy vidéki szerveik milyen módszerekkel néptelenítik el a felekezeti iskolákat, másrészt az én Anna húgom férjének is Salat volt a családneve, s gyerekük is volt már. Közbeszólás nélkül hallgatott végig, s látszólag nagy figyelemmel. Aztán töprengett egy kicsit, amikor elhallgattam, s végül olyan kérdést tett fel, mintha egész beszámolómmal más módon járt volna az esze.

– Mondja, szerkesztő úr, miért vállalja maga az ilyen vesszőfutásokat, mint amilyent ebben a spanyol kérdésben is?

Vesszőfutás? Hát ennyit ér az ő megjátszott jóakarat is? De uralkodtam magamon.

– A tanácsos úr is ellenfeleimnek ad igazat? – kérdeztem panaszosan.

– Nem, nem erről van szó. Hanem a maga ellenfeleinek a gondolata, valahol hátul, más is lehet. A revízió reményége!

Első rezzenetem az óvatosságra intő gyanú volt: be akar húzni valamibe? Vagy ő is okot, esetleg erkölcsi mentséget keres az Antirevíziós Liga kilengéseire, mint az uszító Universul? Ej mit! Nincs nekem ebben a kérdésben semmi rejtegetni valóm!

– Az én gondolatom pedig az – mondtam halkán, de kicsit remegően az izgalomtól –, hogy nem éri meg újabb százvezek életét semmiféle határtologatás.

– Szeretem az elvhú és őszinte embereket. S magát ilyennek érzem... – mondta halkán.

Meghatott ez az elismerés, s mintha rajta is ilyesminek a jeleit láttam volna. Éppen jókor jött be egy tisztviselő, nyilván hogy a kihallgatás végét jelezze. Búcsúztam is. Ő ezzel bocsátott útnak:

– Annak a mikházi ügynek utánanézek... S nem gondolja, hogy eredményesebb volna, ha az ilyen ügyekkel ide jönnének, mielőtt csípős cikkekben megírnák?

Hát hiszen ez olvasta Finta riportját, csak azért hallgatott végig, hogy „megnézzen magának!” – öt-
lött fel bennem a gyanú, de nem vettem rossz néven
ezt a csalafintaságát. Úgy éreztem, ez segíteni fog a
lap ügyében is, ahol és amennyiben módjában van.

Kahánának csak annyit jelentettem, hogy „ez jó-
indulatú ember, de még csak ígéretet se tett, hogy
közbenjárna valahol”. Lehet, nincs is módja rá!

Azzal utaztam vissza Brassóba, hogy nem sok re-
ményünk lehet, s tán az lenne a legjobb, ha én – a
baj valószínű okozója – valóban haza tájékozódnék
Mikházára...

Kahána csak jó egy hét múlva került haza, és –
telve reménységgel. Komoly ígéreteket kapott. De vár-
ni kell. Várjunk tehát türelemmel. Ő addig, amíg re-
mény van, nem mond fel senkinek, fizeti a szerkesz-
tőséget, a nyomdát, a kiadóhivatalt. Áldozattal jár
ugyan, de talál rá részben fedezetet is. Bizonyos, hogy
a Népújság példányszáma emelkedik. Spórolunk a pa-
pirossal is: nem kell küldenünk az előfizetőknek a már
kifizetett lapot, s nem nagyon valószínű, hogy jelen-
tősebb százalék kérné a visszatérítést. Nem kevés a
kényszerből megspórolt cikkdíjak összege sem. Min-
dent egybevetve úgy hiszi, hogy egy negyedét át-
vészelnék valahogy...

Nem sok hiányzott az előirányzott három hónapból,
mire a remény valósággá vált, s mi újra írhattunk a
spanyol ügyről is, de egyre inkább már csak a köz-
társaságiak hősie kitartásáról a visszaszoruló front-
szakaszokon s legvégül – Madrid határán. Történeti-
leg mégis idetartozik még annyi, hogy a kormánynak
is lett egy csatája a spanyol polgárháború hazai front-
ján. A vasgárdisták hazahozták két tagtársuk, a
Franco tábornok oldalán elesett Moța és Marin diákok
tetemét, s hősként temették el őket Bukarestben,
fényes egyházi segédlettel. A temetésen megjelent a
német és olasz követ is. Emiatt az ellenzék támadá-
sainak pergőtüzébe került a kormány, amelynek „ne-
héz helyzetét” Tătărașcu miniszterelnök is elismerte,
de megtalálta a kimagyarázkodás diplomatikus mód-

ját: személyi cselekedetnek tekintette a követek részvételét a politikai tüntetéssé nőtt temetésen, így tehát „ennek nem lehet hatása az érdekelt országok és Románia kapcsolatára”*.

Aztán életbeléptették a spanyol frontokra szánt önkéntesek toborzásának tilalmát.

De ezek már a Vásárhelyi Találkozó évében történtek.

* Br. L., 1937. II. 18.

VÁSÁRHELY FELÉ – AKADÁLYOKON ÁT

A tilalom feloldása után tartott első szerkesztőségi értekezletünk nagy szorongásokat oldott fel, tehát amolyan győzelmi ünneppé alakult. Ünnepeztük igazgatónkat, mert végül is sikerült neki, amiről mi már kezdtünk lemondani. A második hónap végén, amikor mentünk bele már az új évbe s még mindig csak a reménnyel biztatott, mindannyian elhelyezkedési lehetőségekről töprengtünk. Ez persze nehéz diónak tetszett mindenikünknek. Én úgy éreztem, nekem nem nehéz, nekem valóban nincs más lehetőségem, mint amit monseigneur Zomborynak mondtam hirtelen felbuzdulásomban: hazamegyek szántani Mikházára!

Ugyan melyik újság szerkesztőségében találhatnék íróasztalt, amikor mindenütt azt gyanítják, hogy az én cikkeim okozták a Brassói Lapok vesztét?

Az én örömöm így tán még a többiénél is nagyobb volt. S még fokozódott is, amikor igazgatónk megnyugtattott, hogy tárgyalásai során a spanyol kérdés szóba se került. Igaz, a belügyminisztériumban nem is járt, végig az ipar- és kereskedelemügyi miniszter tartotta vele a kapcsolatot, azt pedig az ideológiai kérdések nemigen érdekelték, csak a kereskedelmiek. Nem kötötte a tilalom feloldását feltételekhez, hiszen a betiltás sem tőle eredt, a feloldást sem ő adja, ő csak közbenjárt egy jelentős nyomdaipari és kereskedelmi vállalat érdekében, amely több mint száz embernek ad kenyeret.

Persze értettük mi, hogy miért ez a részletes fejtegetés. Tudtukra kellett adnia, hogy ha hozott is áldozatot a tilalom feloldásáért, az nem a lap függetlenségének feladása volt. A lapot eszmeileg csinálhatjuk úgy, ahogy eddig – mondotta. – Senki nem szól bele a dolgainkba, ha megmaradunk a törvényes keretek között, s nem állunk a felforgató elemek szolgálatába. A mostani feloldás azonban nem biztosíték egy

újabb betiltás ellen. Ezt úgy kerülhetjük el, ha megfogadjuk a miniszter tanácsát: ne dagasszuk fel minden kistisztviselő visszaélését kisebbségi sérelemmé. Ez nemcsak a kormánynak kellemetlen, hanem sérti az állam érdekeit is. Úgy is van, ezt be kell látnunk. Ő belátta és fogadalmat is tett rá. Nem a miniszternek, hanem önmagának. Ezért – bár továbbra is a szerkesztőségre bizza a lap szellemi irányítását – mégis részt óhajt venni ezután a szerkesztőségi értekezleteken, hogy közösen előzzünk meg minden olyan kisiklást, amely veszélybe sodorhatná a lapot... Pop Valer jóindulatú tanácsa nyilván a betiltás hátterére világít rá...

Hallgattunk. Nem azért, mintha nem láttuk volna be az igazát. Bejelentése azonban, bármilyen finoman is hangzik, mégiscsak azt jelenti, hogy kiadói ellenőrzés alá kerülünk, vége a szerkesztőség boldog önállóságának, amellyel annyit dicsekedtünk, s amelyért más lapok szerkesztőségei ugyancsak irigyeltek. De azért ebben a hallgatásban is inkább a belátásunk, mint tiltakozási hajlamunk nyilatkozott meg. Mit számít ez a történetek után? Hiszen kihúzott bennünket a csávából, s ez bizonyára nem kevés pénzébe került.

Nem tudom, mit sejtett ki a hallgatásunkból, de a pénzről kezdett beszélni ő is. Megköszönte, hogy olyan hűségesen kitartottunk a lap mellett, pedig a közel három hónap ugyancsak megpróbálhatta idegeinket. Megértettük, finom figyelmeztetés ez, hogy hűségünket a remény mellett, amellyel folyton biztatott, a kiutalt fizetések is szilárdították. Szólt arról is, hogy a vállalat jövedelmének jó részét a szerkesztőség erősítésére és a lap fejlesztésére fordította. Igaz, a gazdasági válság idején kénytelen volt leszállítani a fizetéseket, de aztán olyan jövedelmező vállalkozásokat szervezett, amelyek – részben legalább – kárpótlást adtak a szerkesztőség tagjainak és a közelebbi munkatársaknak. Finta Zoltánnak, Farkas Aladárnak, Nemes Ferencnek, Tomcsa Sándornak, Kakassy Endrének és Gábor Istvánnak nemcsak erkölcsi, hanem anyagi sikert is hozott az ajándék-regénytárban kiadott és nagy példányszámban terjesztett regényük. A gazda-

sági helyzet megszilárdulása után nem volt szűkmarkú sem, úgyszólván nem volt a szerkesztőségnek olyan lapfejlesztési javaslata, amelyet el ne fogadott volna. Úgy véli, neki is része van abban, hogy lapunkat betiltása idején Közép-Európa egyik leghaladóbb szellemű és legjobb napilapjaként emlegették... Úgy érzi hát, megszerezte a jogot, hogy nagyobb részt vállaljon a szerkesztés gondjaiból, mint eddig...

Igaza volt. Ezt bizonyára tudtam akkor is, de nem értékeltém annyira, mint most, amikor múltamban kutató kíváncsisággal újra meg újra átlapoztam a Brassói Lapok erről az időszakról tanúskodó évfolyamait. Ez is idézte vissza annak a nevezetes szerkesztőségi értekezletnek az emlékét ilyen aprólékosan, hogy már szinte esküdni mernék a részletekre is, holott tudom, ezeket csak az egész jelenet tartalmi hűsége szülte újjá mai formájukban. Az igazság tiszteletében hajtom hát meg most a tisztelgő elismerés zászlója helyett a fejemet Kahána igazgatónk emléke előtt. Mialatt én szövetkezetet szerveztem, középkori dongókkal hadakoztam, a hitleri szellem száz és magyar becsempészőitől védtem – hitem szerint – az erdélyi szellem emberségességének eszmei határait, lapunk csodálatosan szabad lendülettel telt meg. Utazóriporter szerepemet Kakassy Endre és Kőmíves Géza vették át, de ők az egész országot járták, nem sülyedtek el a székelgyföldi bajokban, panaszokban. Temesvárról Méliusz József, Nagyváradról Gábor István, Aradról Ruffy Péter küldte a színes riportokat, cikkeket, tudósításokat. Mindhárman a haladó gondolat elkötelezettjei voltak, írásaikban tehát a lap világnézeti irányulását igazolták a mindennapok becsületes feltárásával. Méliusz egy riportja különösen nagy feltűnést keltett. A temesvári katolikus püspökség területén űzött hitlerista szervezkedést leplezte le hiteles adatokkal. József Attila első versei is valószínűleg Méliusz közvetítésével kerültek a lapba. És itt közöltük, nálunk tán először *A Dunánál* című versét, miután a megelőző évet egész oldalnyi román verssel zártuk Salamon Ernő fordításában. Látó Anna Budapesten járt, s egy interjúval Illyés Gyulát is bekapcsolta a lap munkatársai

közé. Ez is baloldali tájékozódás volt, Illyésnek nemrégiben jelent meg híres könyve a Szovjetunióban tett látogatásáról. Aztán Bálint György neve fénylik fel a lap hasábjain, majd a Bajcsy-Zsilinszky Endréé. S itt zajlott le a budapesti népi-urbánus vita egy fordulata is: Féja Géza levelét közöltük a Szép Szó és a Válasz című folyóiratok vitájában. Előzőleg ugyanis helyet adtunk Ignotus Pál nyilatkozatának, s erre adott választ Féja Géza.* Tudnak erről az irodalomtörténészek? Hát arról, hogy Zsolt Béla *Villámcsapás* című regénye után a Brassói Lapok közölte először folytatásokban Tersánszky Józsi Jenő *Kakuk Marci kortesúton* című regényét? S arról is még, hogy még ennek az évnek a folyamán külső munkatársaink közé sorolhattuk Déry Tibort, Nagy Lajost, Karinthy Frigyest, valamint Kassák Lajost; vitázó párbeszéde (*Egyén és tömeg* címmel) – részben legalább – itt zajlott le Bálint Györggyel, akit a szerkesztőségi megjegyzésben egyenesen a Brassói Lapok budapesti munkatársának nevezünk?

Jól benne már a tavaszban, emlékezetessé lett egy másik értekezletem is Kolozsváron. Ámbár nem volt abban semmi hivatalosság, nem irányította senki, kicsi is volt az értekezlet névre, inkább illett rá a baráti megbeszélés, még ha értekezlet címen szerepelt is az úti elszámolásban. Négyen voltunk mindössze: Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Jancsó Béla és én. Barátok mind, sőt fegyvertársak. Ezért lett tán ágas-bogasabb számomra a brassói értekezletnél.

Én érkeztem közéjük, én kezdtem hát a beszélgetést. Azzal, ami engem a legjobban érdekelt: nem az én „spanyol kalandom” miatt tiltották be a lapot, nincs szükség tehát semmi világnézeti visszakozásra! Vártam, hogy örüljenek a kedvemért, bár bizonyára nem mondtam újságot, láthatták már a lapból is. Az öröm kifejezése azonban elmaradt.

* Br. L., 1936. VIII. 9.

– Szerencséd volt! – mondta Szentimrei. – Az irány jó volt, de túlságosan előreszaladtál. Jó, hogy túlvagyunk rajta...

Néztem Áronra, néztem Bélára, lám, szólnak erre valamit? Egyelőre Áron szólott csak:

– Maradjunk itthon! Itt is van dolgunk elég!

Ez bizony helyeslés Szentimreinek. S akkor rádöbentem, hogy hát hiszen nem is jöttek a segítségemre. Eddig minden „nagy csatámban” sietett Áron is, Jenő is a támogató cikkel. Most hallgattak. Egyedül forgattam a nagy kardot! S talán egy kicsit mulatságos is vagyok a szemükben?! Nem, az éppen nem! De Závodszy Gusztival értenek egyet, azzal a különbséggel, hogy Guszti engem féltett, ők meg az ügyet, amelyet képviselünk... Együtt s nem én egyedül!

– Akkor hát beszéljünk itthoni dolgainkról – mondtam csendesen.

Áron barna szemében derűs mosoly fénylett fel, s egy szivarat nyújtott felém.

– Rajtad a sor, Béla!

Béla a Hasznos Könyvtár ügyéről beszélt. Kolozsváron nagyon jól indult a szervezés, Hatházy Sándor és Brüll Emánuel, egyik az unitárius, másik a református gimnáziumban tanár, sok falugazdát szervezett s diákjaik útján is terjesztik a könyveket. (Tudtam erről, a kolozsvári páholy támogatása volt ez!) Az Erdélyi Fiatalokra bízott nyugati megyék beszerzése azonban sehogy se halad. László Dezső teológiai és vidéki diákjai megtorpantak. A spanyol ügy után a katolikus tanítókra, papokra már nemigen lehet számítani. Fejér Gerő nagy támogató cikke ugyan használhatott volna, de ő még nem a püspökség. És a spanyol ügy után most még elszántabb dühvei dolgozik ellenünk Sulyok István, akinek már azelőtt „jól oda-szúrtál...”

Megértettem. Itthon veszítettem csatát, mialatt spanyol fronton harcoltam. Fejér Gerőt a régi kapcsolat révén én kértem meg, támogassa a Hasznos Könyvtár mozgalmát. Ő nyílt levél formájában válaszolt, amelyben lelkesen ki is állott az ÁGISZ szövetkezeti mozgalom és a Hasznos Könyvtár mellett, amelynek –

írta – „minden egyes füzete egy igazi tett, egy valódi magyar szellemi cselekedet, s rajtunk áll, hogy ezek a majdnem ingyenes segítőeszközök száz és ezer példányban jussanak a mi láncolatos közreműködésünkkel a nép közé....”* A cikk nagyon kellett, hiszen kanonok írta, s mellettünk állott ki, de békítő szellemmel megdicsérte benne Sulyok István szemmel láthatóan ellenünk meghirdetett külön katolikus (ma szeparatistának neveznök) szövetkezeti mozgalmát is. Kihúzni a levélből ezt a részt s úgy közölni – nem lett volna tisztességes eljárás, egészében adtuk hát, de szerkesztőségi megjegyzéssel. Akkoriban valósággal beteges kényszerképzetté mérgesedett el bennem ez a kerekképű, vastagnyakú volt főszolgabíró. Láttam, amint kolerikus felindulásában veres képpel pörög a saját tengelye körül – így maradt meg bennem egy, a Kolozsvári Újságíró Klubban történt találkozásunk után – s úgy védi Görgeyt a Kossuth-hívőkkel szemben. Mentem az utcán elmerülve, s egy helyen a kertből kinyúló ágról lehullott s a járókelőktől csúnyán széttaposott szilvák képe undorított el. Erről is ő jutott eszembe: a rossz újságíró, aki kerítése mögül az emberek elé szemeteli gondolatait, mint kihajló szilvafa férges gyümölcsseit. Így került a szerkesztőségi megjegyzésbe ez a mondat: „A levélben említett Sulyok István hírlapírói működését... mi nemcsak azért nem tartjuk kisebbségpolitikai szempontból rokonszenvesnek, mert ami jót mond, azt csak mondja, de nem cselekszi, hanem főként azért, mert igen gyakran azt sem tartjuk helyesnek, hasznosnak és körültekintőnek, amit mond!”

Erre célzott hát most Béla, s nekem – ha a sok harc mérge nem kérgesedett meg egészen bennem – éreznem kellett, hogy ő talán most ezt az „odaszúrás” nem tartja hasznosnak, helyesnek, körültekintőnek...

Idáig hát eljutottam a belső pironkodó önvizsgálattal. Tovább aztán nem is mentem. „Hát nyűg legyen rajtunk a saját alkotásunk?” – vitattam, amikor Bélát a Szász Pállal kiépített szoros kapcsolatomban is ag-

* *Mert ide tettek kellenek.* Br. L., 1936. VIII. 2.

gasztotta. Szász Pál dr. középirtokos volt valahol Gyulafehérvár mellett. Ennyit tudtam róla csak, amikor kibuktatta az Erdélyi Gazdasági Egyesület elnöki székéből Bethlen György grófot, s programját úgy hirdette meg, hogy az EGÉ-t százegynéhány nagybirtokos egyesületéből százezer kisgazda szervezetévé kell tenni. Ennyi akkor nekem elég is volt, hogy jelentős eseménynek ítéljem az elnökcserét, s érdekelni kezdjen az új elnök személye. Rokonszenvem csak nőtt a tájékozódás után. Ebben azonban része volt annak is, hogy két páholybeli barátommal, Kerekes István dr. vegyész-mérnökkel és Molnár Jenővel beszélgettem róla először. Kerekessel ott ismerkedtem össze a páholyban, Molnár Jenővel csak felújult a barátság, amely még Kolozsváron fogant meg, amikor Áron legény- és diák-társaként megismertem. Mindketten a botfalusi cukorgyárban dolgoztak, s ilyen minőségükben tudtak Szász Pálról. Molnár Jenő említette fel, hogy a zsilvölgyi bányák magyarországi részvényeseit képviseli Bukarestben, s így előkelő összeköttetései vannak. Ők viszont a magyar cukoripar romániai érdekeltségének a keretében dolgoznak, innen a kapcsolat közöttük. Csak jót tudnak mondani róla, okos és erélyes ember, ő aztán megszervezi a kisgazdákat, ha vállalkozott rá.

Milyen az ember, hajlamos átruházni rokonszenvét azokra is, akikről barátai elismeréssel beszélnek. Molnár Jenő utolsó mondata azonban mozgósított bennem olyan érzelmi tartalékot is, amiről ők nem tudtak, bár nekik köszönhettem. A gazdasági szervezkedés egyedül üdvözítő voltának bűvölete idején egy beszélgetésünk során Kerekes keserűen érvelt mellettem azzal, hogy „ezek a mi uraink sohasem törődtek a népükkel”. Lám, az ő cukorgyárakat is szász vidékre ültették, ahelyett, hogy valahol Nagyajta környékén építették volna fel! Pedig milyen áldás egy cukorgyár a környék mezőgazdasági életére! Előlegeket kapnak a gazdák a termelési költségekre, jutalmakat a répa magas cukorfoka után, ingyen melaszt vihetnek állataiknak, s még tanítják is őket helyesen gazdálkodni a gyár szakemberei.

Jól állott neki ez a népszerűtet. Pedellus fiaként a tanárok jóakarató támogatásával járta ki középiskoláit, s más diákok tanítása árán szerzett mérnöki diplomát. A felesége pedig éppen nagyjait volt! Mosolygott is Molnár Jenő, amikor némi büszkeséggel megvigasztalt mindkettőnket: gondoskodik ő róla, hogy azért a székelyek is lássák valami hasznát a botfalusi cukorgyárnak; kampány idején a fél Farkaslaka ott dolgozik s gyűjti a pénzt a télre és tavaszra, köztük Tamási Áronnak is nem egy atyafia. Nagyobb baj az, hogy a kisgazdák szervezetlenek, még Marosvásárhely környékén sem használják ki a helyzetet. A gyárnak meg kényelmesebb, ha kevesebb nagygazdával van dolga, mint sok kisgazdával.

Ez után a beszélgetés után én pár napig a botfalusi cukorgyár bricskáján jártam Molnár Jenő társaságában a barcasági szász falvakat, hogy a szememmel lássam: mit jelent a cukorgyár a szász parasztnak! Aztán egy hétig Marosvásárhely környékét Bernáth Ernő gépkocsiján, hogy riportsorozattal csináljak kedvet a magyar kisgazdáknak a cukorrépa termelésére.

Most aztán ez az így szerzett érzelmi tartalék is oda-csapódott Szász Pálhoz, aki megszervezi a kisgazdákat. Amikor egy megbízottja felkeresett és találkoztól kért, már készen is voltam az elhatározással: magamat és a lapot az új gazdasági szervezkedés szolgálatába állítom. Nem volt ez ellen semmi kifogása Kahána igazgatónak sem, aki tán még külön is hasznosította a cukorgyárakkal létrejött jó kapcsolatot. A személyes találkozás csak fokozta a kölcsönös rokonszenvet. Ő mondta és mutatta is, hogy nagyon becsüli szervezési erőfeszítéseimet, s nem idegenek tőle a lap világnézeti küzdelmei sem, bár távol akarja tartani magát a politikától, hogy semmivel se veszélyeztesse az egyesület szervezési munkáját. Nekem tetszett a magas, szikár ember örményes barnasága, éles metszésű arca a magyarosan pödrött fekete bajusszal. Később megtanultam becsülni éles esztét, nagyvonalúságát, közvetlenségét és őszinteségét. Sohasem bántam meg, hogy megbíztam benne.

1930. július, 31.
Str. Grigianu 22. Telefon 7-74.

Nagyságos

Kacsó Sándor író urnak

Brassó.
Brassói Lapok

Kedves jó Barátom, egy héttel ezelőtt irtam címre
abban az ügyben, hogy Révész Béla szívesen írna~~g~~ nektek cikkeket, amek-
lyek nálatok előbb, vagy a Pesti lappal egy időben jelenhetnének meg.
Légy szíves ebben az ügyben adj választ levelemre a amennyiben Révész
Bélának fel tudnátok ajánlani megfelelő honoráriumot, közölné ezt vele
is. Címe: VII. ker. Szent Domokos u. 19. III. 8. Révész Béla legutóbbi
levelében azt írja, hogy cikkeit egy héttel előbb tudná küldeni, mivel
Pesten az Esthez be-nyújtaná. Így azt hiszem közléseteket az Est nem
zavarná. Légy szíves mentől előbb válaszolni. Igaz barátsággal Üdvözl:

Kuncz Aladár

Kuncz Aladár levele Révész Béla érdekében

Baboya, 1851, Január 10.

Kedves Szekessyö! Üdvözléssel!

"Lendker" Magyar" címmel könyvet
 nemrég megjelentem jelenleg megvásárolható
 a Brannói könyvtárban. Az a kötet végelátnivaló
 jól eső minden, mert tele volt megismeréssel
 és szeretettel, és az a kötet a Szekessyö kö-
 nyve. Az igazán nem csak a kötetet
 elfogadni, és azután meg is nyitni
 volna, hogy megismerjem: a Kollós Király kötet
 vel egyetemben nagyon lecsúszott rajtam, ha úgy
 én — könnyen lecsúszok képtelen vagyok.

Egy éven át szerettem volna a Püspök-
 től, az az volt, hogy én jóval előbb lecsúszok
 a valószínűleg (másként) közt ismertem.
 Ráadásul több szerettem volna a megismeréssel, mert
 nagyon szerethető vagyok, valószínűleg a helye-
 ség ismeretében mennek el az emberek. Egy éven
 szerettem volna lecsúszni és lecsúszni a lecsúszás
 hiszen igen röviden megismerem az egész és élvez-

zélés, hogy ne lények, és, hogy az az időre
 fogtak ne kérem.) Finta Gáborral közösen
 itt most a Párisi körlet, de nagy nagy csoport-
 ra róla, hogy Gallay úrék benne is töri-
 küt fogtak.

Most itt élek Abafjén, bár Hengyelházi
 nevelőköröm. Békessé, igazságon minél keze-
 rettel hallani. Károlyi filial a város óráim-
 ban, jogi tanulmányaimat folytatom.

Itt végzetlen bellemi műveltség közepette
 élek, de ha már minis műveltség a művelés,
 legalább filmműveltség a dilettantizmus.
 Sínes. De van egyéb...

Igen nehéz anyagi viszonyok közt vagyok
 a cím főne egy kis homokszem. Apát keltető,
 a postakész lette bízni, néhány mekkélté id-
 romat - Bravó! Legyetek, amár, avval a
 kérséssel, hogy a kiutalt homokszem, lehet-
 leg gyorsan bízkeresjenek hozzáim jutot-
 tani ide, felszerelési cimenve.

Alkalmazhatóságomról Székelyi úr
 híres beszámolóját kérem, nagy

hízeléssel a postakész híve:

D. Sida Jenő

Az Anyanyelvünk címlapja

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A Bukaresti Lapok 1932. augusztus 1-i számának első oldala

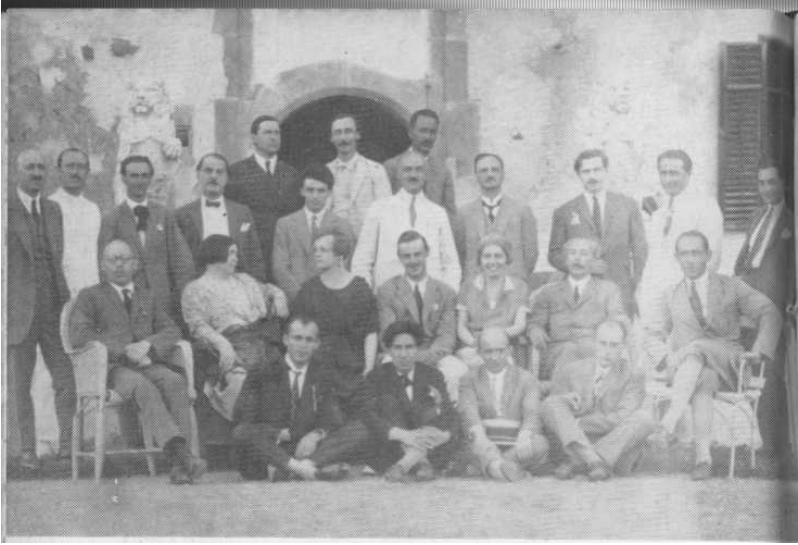

A Brassói Lapok 1933. április 8-i számának első oldala

A Brassói Lapok 1936. szeptember 13-i számának első oldala

A marosvécsi vár előtt 1927-ben. Felülről és balról: Áprily Lajos, Kós Károly, Nyirő József, Gyallay Domokos, Molter Károly, Bartalis János, Kuncz Aladár, Kádár Imre, Tabéry Géza, Reményik Sándor, Hunyady Sándor, Szentimrei Jenő, Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Berde Mária, Gulácsy Irén, Kemény János, Szabó Mária, Bánffy Miklós, Olosz Lajos, Kacsó Sándor, Finta Zoltán, Kovács László, Tamási Áron

A három Kacsó fivér: Sándor (Brassó), László (Cleveland), Dénes (Budapest)

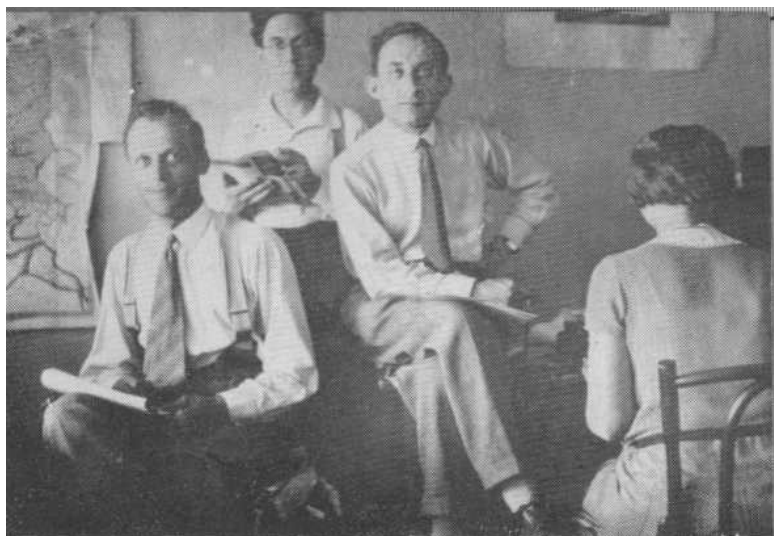
A Nagykőhavas legtetején,
ahol már fenyő se nő meg,
csak kúszik a földön

Apai örömök

Csoportképek a Brassói Lapok szerkesztőségéből: Dr. Füzi Bertalan feleségével, Erdélyi Magdával

Kacsó Sándor, Finta Zoltán, Benamy Sándor, Nagy Karola;

Kacsó Sándor, Kakassy Endre, Dr. Halász Sándor, Gárdos Sándor,
Körösi Sándor

Szabadjómíves összejövetel a brassói Pojánán. Az asztal mellett ülnek: Szentimrei Jenő, Servatius Lajos, Dr. Fekete Andor, Kacsó Sándor, Tabéry Géza, Farczády Sándor

A negyedik fészek Brassóban (Filipescu utca 48.)

Jancsó Béla attól tartott, hogy ez a kapcsolat Szász Pállal, aki – hír szerint – Bánffy Miklós grófra támaszkodott Bethlen gróffal szemben, csak megerősíti a magyarpárti körök bizalmatlanságát.. Már azt is rossz néven vették, hogy a Helikon is határozatot hozott az ÁGISZ kezdeményezése mellett. Pedig az ő tárgyalásai a Minervával a népnevelés egységesítéséről biztatóan indultak, kár kockáztatni a sikert...

Érvelt hát ő is makacsul, s mert Szentimrei volt a „korelnök” közöttünk, tőle várt támogatást. Jenő azonban, mióta otthagya az Ellenzéket s a mi munkatársunk lett, újra a „két gróf – két szomszédvár” hangulatában élt. Nem érdekelte Bethlen gróf féltékenysége, s nem féltette Bánffy gróf tekintélyét. Én csak annyit „tanácsoltam” egy cikkben a helikoni íróknak az 1936-os vécsi találkozó kapcsán, hogy költözzenek ki tanácskozni a kastély vastag történelmi falai közül a kertbe, hadd kerüljenek közelebb a valósághoz, mert ellankadt a kezdeti lendület, úgy látszik, „kimerült, elavult” az a bizonyos erdélyi gondolat, nincs „benne többé lendítő erő”; Jenőnek ennyi nem volt elég, ő már ki az ugarföldekre parancsolta az írókat, mert úgy találta, hogy az én cikkemben „a mondanivaló kemény magvát finom fogalmazás gyöngéd magháza veszi körül”.* Az EGE mellett azonban már korábban állást foglalt, ha fanyar fenntartással is, cikke címében (*Csoda történt Izraelben*) és szövegezésében („Divat lett a falu? Lehet...”) egyaránt. „A Maros megyei Földműves Szövetség egyre szélesebb körű falumunkájába – írta – most kapcsolódott be az újjászervezkedő Erdélyi Gazdasági Egyesület, melynek elnöke e lap hasábjain jelentette ki, hogy az újjászervezkedést csak a legszélesebb népi alapokon tudja elképzelni.” Emlékezett azonban arra is, hogy a most váratlanul újra feltűnt Szász Pál egykor a budapesti parlament legfiatalabb Tiszapárti képviselője volt. Ezért tartotta szükségesnek cikkében a figyelmeztetést: „A kevesek erején és verejtékes munkájával kiépített új típusú szövetkezetek, a

* *Ki a szalonból az ugarföldekre.* Br. L., 1936. VII. 26.

brassói ÁGISZ és a tordai AVE példája hatott megmozdító erővel? Lehet.”*

Ezzel oszlatta most a Béla aggodalmait is: ne dobjunk el semmi lehetőséget! Én még hozzátettem az elméleti feltevéshez a gyakorlati valóságot: ígéretet kaptam, hogy a Hasznos Könyvtár gazdasági füzeteiből nagyobb példányszámot vesz át az EGE, kellene azok a tervezett falusi gazdasági tanfolyamokra.

Áron nemigen vegyült bele a vitába. A záró mondat azonban az övé volt:

– Megint csak azt gondolom, hogy ezentúl minden figyelmünk a mi cselekvő fiataljainké legyen!

Tudtam, hogy főként nekem mondja ezt. Nemrégiben tettem volt egy cikkben szemrehányást a kormánynak, hogy Csehszlovákiában bezzeg fejlettebb a demokrácia, ott másként alakul a kisebbségi helyzet, a kormány szót ért a közeledést kereső német és magyar aktivistákkal. Azt is tudtam, hogy a kormánynak címzett szemrehányást Áron nem helyteleníti, a cikkben sokszor használt aktivista szót azonban igen, hiszen megtalálta ő már ennek megfelelőjét a cselekvő fiatalokban, egész cikksorozatot írt *Cselekvő erdélyi ifjúság* címmel, s éppen a Brassói Lapokban.

De mélyebb jelentése is volt számomra ennek a célzásnak, érzelmi húrokat zengetett meg bennem. Elmondta volt Áron egyszer, hogy a cikksorozat ötlete akkor villant meg a fejében, amikor egy interjúban éppen rólam beszélt Asztalos Sándornak, a Brassói Lapok tudósítójának Marosvásárhelyen. Asztalos „*Ami az Ábel-trilógiából kimaradt*” jellegével vallotta Áront egy éjszakai beszélgetésen azokról az emberekről, akiket számon tart. Itt hangzott el rólam néhány mondata. Hadd idézzem őket, könnyebben érthetővé teszik, mint ha magam kezdeném magyarázgatni, hogy miért villantották fel fejében a cikksorozat ötletét; s azt is, hogy miért váltak bennem az önbizalom olyan érzelmileg telített tartályává, amelynek elég volt a célzás is ahhoz, hogy megcsurranjon. Íme:

– De igen, vannak néhányan, így például Kacsó

* Br. L., 1936. IX. 12.

Sándor. A legenergikusabb és legcéltudatosabb közöttünk. Eddig is többet dolgozott, mint együttvéve azok, akik jogot formálnak a vezetői ranghoz. Erdélyben is jobban rá merném bízni a romániai magyar kisebbség sorsát, mint bármelyikre közülük... vagy akár együttvéve az egész társaságra.*

Ó, tisztában voltam én már akkor, hogy éjszakai beszélgetésben megnőnek az árnyak és az érdekek. De milyen nagy erőforrássommá vált mégis e pár mondat néhány hónap múltán, Németh Lászlóék brassói látogatása, de különösen a romániai úti beszámolót tartalmazó Tanú-szám után! Úgy éreztem akkor magam egy ideig, mint beteg gyümölcsfa, amelynek már száradnak is el a gyümölcsei. Hát hiszen kedvesek voltak mind a hárman, s ahhoz képest, hogy Budapestről jöttek, inkább őszinte érdeklődés látszott rajtuk, mint leereszkedés. Németh László az ÁGISZ-ről faggatott ki aprólékosan, Boldizsár Ivánt a további tervek érdekelték, Keresztúry Dezső sajnált, hogy sok közéleti munkám miatt elhanyagolom az irodalmat. Hanem az úti beszámolóban már nem vendégként társalogtak, igazmondásra kötelezte őket a leírásig kérielt vélemény. Hiszen én még nem is nagyon panaszkodhattam. A kipécézett három „kisebbségi típus” közül az *alkalmazkodó* és a *dohogó* mellett felismerhetően én voltam a harmadik, a „gátkötő székely legény”, aki szövetkezetet szervez, népkönyvtárat alapít, de közben „Lábánál szolgál” s nem látja, hogy a legelső nagyobb áradás vagy szélvihar elsodor mindent, amit épített. Igaz, mások – hivatalos magyarparti urak és velük szembenálló ellenzékiek – még rosszabbul jártak. Ha jól meggondolom, Németh László abban a Tanú-számban lényegében azt mondta ki, amit később Áprily Lajos után a második nagy szökevényünk és veszteségünk, Makkai Sándor: Nem lehet! Nem érdemes!

Minden eddigi munkám értelmét láttam megkérdőjelezve. Rejtegettem magamban a sebet, de Áronnak valanom kellett róla, borosasztal mellett, egy tán a vásár-

* Br. L., 1935. VI. 30.

helyihez hasonló nagyra nőtt árnyékokkal telített éjszakán, az *Énekes madár* brassói bemutatója után...

S akkor azt mondta Áron:

– Te ne hallgass idegenekre. Te arra hallgass, amit én mondok...

Hát ott vibrált e mögött a célzatos értelmű mondat mögött ez is. Mit felelhettem volna rá egyebet?

– A lap rendelkezésedre áll, Áron – mondtam a kelleténél emelkedettebb hangon.

Áron, ha érzékelte is a kijelentés nagyképűségét (hiszen nem az enyém volt a lap!), nem mosolygott. Nyilván meglátta mögötte azt az érzelmi aranytartályt, amely rávilágított a fényével...

Néhány hét múlva újra találkoztunk. Mészkon, Balázs Ferenc temetésén, akire időközben a Magyar Párt tordai urai ugyancsak ráragasztották a kommunistaság gyanúját. Alkalmi járművel érkeztem Tordáról s elkésve már, a sírgödört a nagy tömeg hullámozó tengere vette körül, amelynek én csak a szélén s ott is inkább kívül, a partján bolyonghattam a gyászbeszédek alatt... Áron vitt be bérelt gépkocsiján Kolozsvárra. Egész út alatt tíz szót ha váltottunk. A búcsúzásnál azonban ezt mondta csendesén:

– Most már majdnem biztos, hogy Vásárhelyen lesz a találkozónk...

Brassóban a lapban én is felróttam azokat a sorokat, amelyeket Feri a sírfájára rendelt:

Tudjátok meg mind,
Én itt meg nem haltam,
Egy falu sara
Engem le nem nyugózott,
Én csak elvettem magam egy picinyke helyre,
Odabújtam a rög alá,
Hadd lám: kikelek-e?
Lesz-e rajtam virág?
Termek-e gyümölcsöt?*

* Br. L., 1937. V. 27.

A Vásárhelyi Találkozó emléke bennem ma is Balogh Edgár alakjához társul. Pedig hivatalosan nem volt benne sem a szervező bizottságban, sem az elnökségben, nem kapott szerepet még az előadók között sem. Az érlelési időszak nagy részében is katona volt, nem tartózkodott Kolozsváron, ahol a tömörítés történt. De énnekem ő emlegette először a meghíusult érsekújvári „tavaszi parlamentet”, amely a csehszlovákiai következetesen demokratikus magyarok felvonulása lett volna, hogy szót értsenek a Duna-völgyi magyarság nevében a többi Duna-völgyi nép demokratáival. Ismertem már a nevét a sarlósok mozgalmából, tudtam róla, hogy nagy igénytelenséggel s éppen akkora apostolkodó kedvvel végigjárta a Tiszahát magyar falvait, hogy keresse, szeresse és szervezze a „szegény” magyarokat. Úgy éreztem, nem híusult volna meg az a tavaszi parlament, ha a csehszlovák hatóságok politikai megbízhatatlanság címén meg nem vonják tartózkodási engedélyét s nem küldik át hozzánk román állampolgárnak, mivel Temesváron született. Aztán katonáskodása idején is jelen volt cikkeivel Kolozsváron és időnként Brassóban is, leszerelése után pedig – tudtam – ott van a MADOSZ oldalán, jelen van – a háttérben persze, hiszen még meg sem melegedett közöttünk! – az előkészítési és szervezési megbeszéléseken. Ott volt hát mindenütt, s ez megnyugtatót engem...

A Brassói Lapokban Méliusz József írta róla az első nagy riportot a világnézeti közösség és a régi ismeretség jogán, hiszen négy évvel ezelőtt, amikor meglátogatta a sarlósokat, már összebarátkozott vele. A beszélgetés a szlovenszkói magyarokról, a „cseh intellektuelek kisebbségbarát frontjáról” és a „fiatal realisták összefogásáról” folyt, de hivatkozott Balogh Edgár arra a baráti körre is, amelyből elszakította a kiutasító rendelkezés. Nem véletlenül persze. A *népvalóság* íróiként említett Morvay Gyula, Sellyei József és Dömötör Teréz neve ismerős volt a Gaál Gábor Korunkjából, de a haladó gondolat nagy képviselőiként dicsérte Barta Lajost és Fábry Zoltánt. Beszélt Mécs László *Hajnali harangszójáról* és Györy Dezső

Újarcú magyarokjáról is. Jól ismertük e két utóbbi költőt és az említett köteteket, verseket is közöltünk belőlük...

Méliusz Temesvárról küldte a cikket, innen kellett volna új életre indulnia a száműzöttnek, de szülővárosáról még gyermekkori emlékei sem voltak, nem-hogy otthont biztosító kapcsolatai. Maga Balogh Edgár első levelét nekem – Szentimrei tanácsára hivatkozva – már Kolozsvárról küldte. Helyet keresett írásainak, hogy meg tudjon élni – tiszteletdíjából. Nem emlékszem, hogy már ekkor felajánlottuk-e neki, legyen a lap belső szerkesztőségi munkatársa, vagy csak azzal biztattuk meg, hogy szívesen fogadjuk a cikkeit. Belső munkatársunk majd csak 1938-ban lett, de most még nem nagyon használta ki cikkírói lehetőségeit sem. 1935 őszétől 1937 végéig összesen tán öt cikket küldött, azokat is inkább színeseket, világnézetileg semlegeseket, bár első cikkében a demográfia és demokrácia kapcsolatára utalva figyelmeztetett, hogy „a brassói magyar köröknek sok tekintetben ellenzéki magatartása a hivatalos magyar kisebbségpolitikával szemben szintén a népmozgalmi adatokban kapja meg magyarázatát”.*

Tartózkodását én azzal magyaráztam, hogy mélyebben elemző s rendszeren nagyobb terjedelmű cikkei valóban „inkább helyükön vannak” Gaál Gábor folyóiratában, mint egy napilap tiszavirág-életű számaiban. Később aztán rájöttem, egyéb oka is lehet, hogy ne éppen a Brassói Lapokban mondja el véleményeit – rólunk, a Brassói Lapok munkatársairól. Nagyon határozott ítéletei voltak az erdélyi magyarság szellemi, társadalmi és politikai életéről. A szépirodalomból és a közírásból indult ki – talán óvatosságból csehszlovákiai tapasztalatai után –, de következtetései általános érdekűek voltak. A helikonista írókban általában a múltbafordulást kifogásolta, transzilvanizmusukat szűk regionalizmusnak tartotta. Reményeket fűzött a

* *Brassó hatalmas fejlődése az új népmozgalom tükrében.*
Br. L., 1935. X. 21.

Helikon székely írócsoportjának (Szentimrei, Tamási, Kacsó) demokratizmusához, de itt meg különös erdélyi és székely önrévület *partikularizmusáról* beszélt, amely előbb-utóbb elapad vagy „szépirodalmi aprópénzzé” silányodik. Az Erdélyi Fialoknak – a sarlósokkal együtt indultak annak idején – a megtorpanást, lemaradást róttá fel. De látott előremutató értékeket a Helikonban is, ha le tudja közdeni a regionalizmust, még többet a székelyekben, ha áttörnek a „székely mítosz romantikus ködein”, s a legtöbbet a Magyar Dolgozók Szövetségében, amely leginkább áll a népi valóság talaján. Egy másik cikkében a Hitel folyóiratot bírálta, amelyben – Albrecht Dezső különösen – Németh László középutas világnézetén is túl már „a magyar Führer-ideológia után kiált”. De azért talált ebben a folyóiratban is építőelemet a népi tájékozódású Vita Sándor szövetkezeti szemléletében...

Természetesen nagyobb terjedelmű közirói alkotások voltak ezek a cikkek történelmi utalásokkal s a jelen kérdéseire világító elemzéssel. Én – szándékosan persze – csak kicsipegettem most belőle azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyek – mint hamarosan kiderül – Tamási Áront is elindították a Vásárhelyi Találkozó felé vezető úton.

Tudom, hogy a cselekvő ifjúság szellemi összefogásának gondolata foglalkoztatta Áront, de híressé vált cikksorozatát (*Cselekvő erdélyi ifjúság*) az ingerelte ki belőle, hogy a maga írói módján ellentmondjon Edgárnak. Nem mindennek, amit Edgár írt, mert megállapításai jó részével és különösen politikai irányulásával egyetértett, hanem a cikkek egyes kitételeinek, sőt használt szavainak...

Tamási öt cikkből álló sorozata 1936 áprilisa első felében jelent meg a Brassói Lapokban. Az első címében hordta tartalmát: *Visszapillantás a Tizenegyekre*. A másodikban az *Erdélyi Fialokat* sorakoztatta a „cselekvők” közé, és harmadikban került sor *A népvallóság hirdetőire*. Ebben vannak azok a sorok, amelyek megvilágítják a fentebb mondottakat. Csípett itt Áron, nem is nagyon tréfásan: „Sajnos, a nemes példaadó

nem mondotta meg – írta –, hogy mit ért külön erdélyiség és begubózódás alatt. Addig pedig nincs más megoldás, mint hogy ő megtartsa a Szlovenszkóból hozott kelet-európai »kulturbeállitottságát«, s én is megtartsam azt a kelet-európai lázat és eszmét, amit a székelység mélyéről hoztam. Arra a mondatára pedig, hogy a székely demokraták (mármint a mi) »népi begyökerezettsége és demokratikus harci és népszervező velleitása és tájékozottsága nélkülözi az éltető, felemelő, láttató világtávlatokat«, nem tudok egyebet tanácsolni, mint hogy a székely demokraták menjenek fel valamelyik nagyobb szlovenszkói hegy tetejére, lehetőleg a Talmuddal a kezükben...

Egyébként pedig az ankétot minden körülmények között jó volna megcsinálni. Természetesen nem Szlovenszkóról hozott kulturbeállitottsággal, hanem egyszerű hazával..

Hát ebbe úgy került Edgár mellé a Talmud, mint ahogy Németh László társította mellém Lábánt – gondoltam.

– Szükség van ezekre a sorokra, Áron? – kérdeztem meg telefonon.

Akkor már nevetett.

– Tudnia kell, hogy el tudjuk mi végezni a magunk dolgát. Még úgy is, ha megmaradok partikuláris székely írónak...

A negyedik cikk címe *A Hitel magyarjai* volt. Nehezebb kérdést jelentett ez Áronnak is, nekünk is, mint az eddigiek. Nem Balogh Edgár éles bírálata miatt. Ezt a szemlét több mint egy évvel azelőtt a fiatal Makkai László hívta életre. Ha pénze is annyi lett volna, mint akarata, talán életben is tudja tartani. De akkor megszűnt s bizonyára nemcsak azért, mert kárhoztatás és ellenvetés zúdult ellene az Erdélyi Fialok köréből. Egy év múltán azonban tekintélyes új külsővel, részben új munkatársakkal és szerkesztőkkel, nyolcvan oldalával gögölte le az Erdélyi Fialokat. Nem volt rokonszenves így sem. Az első Hitelről én

* Br. L., 1936. IV. 10.

írtam *Meddő értelmiség* címmel jegyzetet, erről a másodikról szólván pedig Szentimrei leplezte le a Brassói Lapokban a Szekfű Gyula nyomán megújuló célzatos Széchenyi-kultuszt, amelynek történelmi újraértékelése mögött tulajdonképpen egy Kossuth-ellenes áramlat húzódik meg. Áron nem ítélkezett ilyen szigorúan, a Hitel alakuló új gárdájában is látott szellemi erőket, amelyek hozzájárulnak az ő gondolatához, amelyet így fogalmazott meg: „... bármilyen vakmerőnek is látszik, az erdélyi magyar szellem hivatástudatát én abban látom, hogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki.”*

Valóban vakmerő gondolat volt. Mintha Széchenyit és Szekfűt is félrehárította volna vele, hogy a Hitel magyarjait is a cselekvők közé sorakoztathassa. Balogh Edgár nem is nyugodott bele, fenntartotta gyanakvását Albrechtel szemben, de a sorozat ötödik cikke (*Közös a munka és a cél*) lassan leszerelte az ellentmondásokat. „...Az Erdélyi Fialatok népi demokráciája és a Hitel magunk revíziója így egészítik ki egymást – írta Áron. – S ha a Népválóság hirdetői nem adtak volna felfogásuknak hangot... úgyis érzéném, hogy az önmagunk és népünk újraértékelése és a kissé romantikus népi demokrácia mellé hiányzik valami, ami nemcsak a világ fejlődéséhez való igazodásunkat mutatja, hanem a mi új gazdasági és társadalmi szervezkedésünket is egészségessé tenné.”**

Az Erdélyi Fialatok népi demokráciájának természetesen korabeli értelme van, a „kissé romantikus” kitétel mögött pedig rejtett és kellelten bírálat rejtőzködik. A nagy és valóban cselekvőnek érzett összefogástól ugyanis csak éppen az Erdélyi Fialatok csoportja vonakodott. Ennek Jancsó Béla egy Tamási Áronhoz címzett nagy nyílt levélben kifejezést is adott. Hozzám küldte a cikket, s én közöltem is a Brassói Lapokban. Kötelezett rá a barátság és a becsület. Hízen szép is volt a levél, eszmei tartalmában tiszta, demokratikus állásfoglalásában határozott, csak ép-

* Br. L., 1936. IV. 11.

** Br. L., 1936. IV. 12.

pen cselekvésre nem, inkább helytállásra biztatott, amelyben azonban benne lehetett a helyben topogás is. Ennek szólt a szerkesztőségi megjegyzés, amely szerint noha a vitát a cikk „nem zárja le, inkább új tápot ad neki”, mégis közöljük, mert „a kérdés természete nemcsak megérdemli, de igényli is a minél szélesebb vitát”.* Nem volt szükség a biztatásra: jöttek a hozzászólások garmadával. Nyilatkozott a többi között Molnár Dénes kézdivásárhelyi polgármester a városa, Willer József a Magyar Párt, Réthy Imre a Magyar Kisgazda Párt, Pop Ghiță a román Nemzeti Parasztpárt nevében; Tamás Gáspár pedig „a baloldali intellektuelek álláspontjáról” támogatta egy „ifjúsági parlament” gondolatát. És hozzászólt Nagy István is, akit már mi minősítettünk így: „A MADOSZ egyik reprezentánsa, proletáriró.” Cikkének pedig ezt a címet adta: *Magad szolgám, ha gazdád nincs.***

Sokat mondott ez a cím nekem; de nemcsak nekem. Egy hónappal azelőtt cikket írtam *Gazdátlan székely demokrácia* címmel. Ferencz Gyárfás tudósítónknak egy riportját dolgoztam fel benne. Arról szólt a riport, hogy a Nemzeti Parasztpárt Csíkszeredai gyűlésére küldöttségek sereglettek fel a székely falvakból, s a párt ezekből választotta ki megyei intéző bizottságának falusi képviselőit. A székelyek tehát „demokratikusabb” pártot keresnek maguknak a Magyar Pártnál! Erre a cikkre célzott Nagy István és hivatkozott Tamás Gáspár! A MADOSZ próbálja meg pótolni a Magyar Párt mulasztásait? Jól van hát, segítsünk neki!

A Csíkszeredai tudósítás s a belőle levont közírói következtetések újra kihívták ugyan ellenem a Keleti Újság haragját, én azonban annál szorgalmasabban gyűjtöttem a lapban a bizonyítékokat, hogy politikus uraink valóban „gazdátlanul hagyták” a Székelyföldet. Átvettem Fábrián László volt szenátor cikkét a baróti Erdővidéki Hírlapból. Panasz és sikoltás volt az a cikk. A panasz benne az, hogy a felelőtlen antisze-

* Br. L., 1936. V. 17.

** Br. L., 1936. VI. 3.

mita izgatás Cuzának és Gogának érleli meg a székely tömeget, a sikoltás pedig: „Édes jó székely testvérem, hogy képzelheted te el az egységes nemzeti-szocialista államot úgy, hogy te székely maradj benne?”* Aztán Bélafalváról, a háromszéki tiszta katolikus „szentföld egyik falujából jött hír, hogy ott meg székely horogkereszteseket eskettek a templomban. De már ide személyesen is kiszálltam. A hír igaz volt, de még sokkal bonyolultabb – és tanulságosabb –, mint gondoltam. Horogkeresztes zászlót „szentelt fel” a római katolikus templomban egy szomszédból jött görög katolikus lelkész. A római katolikus pap kitért a kérdés elől. Ő „kisebbségi pap”, a politikába nem avatkozik, a templomot azonban nem tagadhatta meg lelkészársától. A felszentelt zászlót azonban mind magyarok vették körül, s ők is vonultak fel vele Sepsiszentgyörgyön a Goga–Cuza párt népgyűlésére. A fő szervezője a népgyűlésnek is, a bélafalvi szervezet alakulásának is Culca dr. ügyvéd volt, korábban a radikális Lupu pártvezér híve. Kortesei pedig egy Kavciuc Vasile nevű ukrán iparlovag s ennek magyar lekötelezettjei: Kosztándi Vilmos kocsmáros, Benke Imre esztelneki fűrészgáros és Bíró Béla jómódú gazdálkodó. Románok nem támogatták Culca dr.-t, ők komoly pártoknak a tagjai, mondták.

Ennyi izgalom mellett és a „spanyol kaland” már érintett érzelmi tántorgásai közepette ma sem tartom megbocsáthatatlannak, hogy nem vettük olyan nagyon a szívünkre Jancsó Béla cikkét. Én is, Tamási is a felületen kerestük és találtuk meg vonakodása okát. Féltékeny a Hitelre – mondtuk –, mert az hirtelen tekintélyre tett szert, külsőleg és tartalomban egyaránt felnőttek folyóirata lett, az Erdélyi Fialatok pedig évtizedes kínlődés után is vékony füzetecske csak, tartalmában pedig inkább a főiskolások „diákközlönye” maradt. Pedig szemünk előtt szenvedte át Béla azt az ezekre az időkre annyira jellemző folyamatot, amely jobbra és balra lökte el tőle a leghűségesebbnek vélt barátokat. Az Erdélyi Fialatok egykori alapítói közül

* Br. L., 1936. IX. 24.

nem egy (Bányai László, Méliusz József, Demeter János, Csögör Lajos) balra szakadt le, s már a MADOSZ sorait erősítette akkor; de jutott belőlük, s elég sok, a Hítel hívei közé is. Hát nem joggal hihette azt, hogy ő áll szilárdan a középén, a „tisza demokrácia” eredeti álláspontján, s mi tántorodtunk el tőle? Erre azonban – hiszen a hozzászólások túlnyomó többsége is minket támogatt! – csak a lap betiltása után, a kényszerpihenő hosszú gondolkodásainak idején jöttem rá, amikor már jóbarátra nem, inkább tán önhittségre valló kíméletlenséggel megírtam egy levélben neki gyanunkat, amivel vonakodása okát olyan könnyedén megmagyaráztuk. Fájdalmas sebet ejtettem vele, amit nem is titkolt. De súlyosan ártottam vele az ügynek is, mert az igaztalan váddal még csak jobban megszilárdítottam tartózkodó álláspontja erkölcsi hitelében. Pedig akkor már én közeledni akartam, hogy ő is – ők is közeledhessenek.

Egy hét se telt el, hogy újra megjelenhetett a lapunk, az első jelentősebb vezércikket a kiengesztelésnek szántam. László Dezsőnek egy, a Fiatalokban megjelent (erre kellett változtatniok folyóiratuk régi címét, mert a kolozsvári cenzúra nem tűrte már az *Erdélyi* szót!) cikkét dolgoztam bele a magaméba sok idézettel és nagy megértéssel, sőt helyesléssel. Ezt jelezte már a cikk címe is: *Kisebbségi aurea mediocritas*. Ebben a cikkben idéztem László Dezső cikkének két sarkalatos gondolatát. Ezt teszem, most is. Az egyik:

„Újabban fordult a széljárás Európa fölött. A bal- és jobboldal szerinti megkülönböztetés szójárásában a fasiszta erők dagadtak zúgóbb szélviharrá...”

A másik:

„El kell jutnunk oda, amit ma a szocializmus hangoztat, hogy a közösségi életben minden megbízásnak és magasabb vezetésnek egyetlen feltétele csak a közösségért végzett önzetlen munka és a képességek megbecsülése lehet...”

E két gondolatoszlopra tettem én rá a fedelet azaz a számítással, hogy tán kaput alkotok így, amelyen bejönnek ők is a „cselekvők” együttesébe.

„Akit csapások értek – írtam –, hamarabb jön rá a szenvedés ízére s a korbács embertelenségére. Életparancs, hogy kisebbségi nép találja meg a mai idők arany középútját, azt a demokráciát, amelyben a humanizmus és a szocializmus tartalma erkölcsi parancsként érvényesül, s amelyben nem az elnyomás és a türelmetlenség jelentkezik a politika fegyvereiként, hanem a megértés és igazságérzet.”*

Elszámítottam magam. Erkölcsi „tézisem” inkább megszilárdította őket kitartásukban a maguké mellett, semhogy kapnak tekintették volna a szerintük „szélsőbal madoszisták” és „szélsőjobb hitelesek” felé. De ez már később, a hosszan elnyúló szóbeli vitákon tisztázódott, azon a már említett tavaszi baráti beszélgetésen csak annyi jele sejlett, hogy Béla sokat szolt gyakorlati feladatainkról, kapunk szánt cikkemet azonban egy szóval sem említette. A további vitákat pedig a Vásárhelyi Találkozó előestéjén zártam le egy vezércikkben azzal, hogy igazat adtam az Erdélyi Fialoknak: a Találkozó résztvevői nem választás útján kaptak megbízást, tehát nem beszélhetnek az egész ifjúság nevében, bár ezt akkor se tehetne volna senki, ha „az Erdélyi Fialok is részt kért volna a munkából s nem sietett volna, mint kívül maradó, ennek az igazságnak a megállapításával”.**

Az a kérdés azonban, hogy játszhatunk-e „parlamentárosdit”, már jó előre eldőlt. Segített benne a Magyar Párt riadt féltékenykedése is. Úgy érezte, elene irányul az egész mozgolódás. S nem is ok nélkül, hiszen a cselekvésre készülők együttesében ott szorgoskodott a MADOSZ is, amelynek együttműködési javaslatát ő visszautasította, Groza Péter Ekésfrontja azonban szívesen vállalta...

Ez a tény adott biztatást a készülődőknek, de biztonságot nem. Támadhatóvá tette őket két oldalról is. A magyar közvélemény előtt rejtett román politikai szándéokra célozgatott a hivatalos párt, a hatóságok

* Br. L., 1937. II. 1.

** Br. L., 1937. X. 3.

figyelmét pedig a baloldali szövetkezés veszélyére terelhetette.

Ez az utóbbi következett be, mégpedig a nemzetköziség gyanújával súlyosbítva. Utólag visszatekintve úgy tűnik, több volt benne a mi eltúlzott gyanakvásunk, mint a tényleges veszedelem. Úgy féltettük a tervünket, hogy óvatosságunkkal fegyvert adtunk a Keleti Újság kezébe.

A Petőfi emlékének szentelt fehéregyházi ünnepség ebben az évben szokatlanul népes volt. A végzetes csata évfordulója szombati napra esett, az emlékünnepet a rendezőség másnapra, augusztus elsejére tette. A vasárnap meg is könnyítette, ünnepélyesebbé is tette a környék népének felvonulását. Közel tízezres tömeg sereglett össze az emlékműhöz, s ebből pár ezret legalább a magáénak tudhatott a MADOSZ, mert az ő szervezése nyomán ültek szekerre hajnalban vagy indultak meg már este és gyalogolták végig az éjszakát. De neszét vette ennek a készülődésnek a Magyar Párt is, nem maradt el hát a mozgolódás, a mozgósítás arról az oldalról sem. Az ünnepség hivatalos szónoka maga Gyárfás Elemér dr. szenátor lett, a Magyar Párt Udvarhely megyei tagozata nevében pedig Hinléder Fels Ákos tette le a koszorút az emlékmű talapzatához. Igaz, hogy az első koszorút az erdélyi fiatal magyar írók és az erdélyi ifjúsági parlamentet (ekkor még így neveztük a Brassói Lapok tudósításában is) előkészítő fiatalok küldöttségének tagjai: Szemlér Ferenc, Nagy István és Abafáy Gusztáv hozták és támasztották a talapzathoz; Deutsek Géza a szociáldemokrata párt magyar ifjúsága nevében beszélt, Kurkó Gyárfás pedig a MADOSZ koszorúját helyezte a fiatal íróké mellé. Majd a székelyudvarhelyi IKE (Ifjúsági Keresztény Egyesület) után nyomban a segesvári székely alkalmazottak küldöttsége következett, megelőzve a rendezésért felelős segesvári Magyar Kaszinót és a Magyar Párt helyi tagozatát képviselő dr. Péter Ernő ügyvédet.

Úgy éreztük, hogy ezúttal a Petőfi szellemének megfelelőbb hangok erőteljesen kihallatszottak az addigi hivatalos ünnepélyek kórusából, s büszkéek voltunk rá.

De érezték ezt a Magyar Párt vezetői is – és híre járt, hogy visszaütésre készülnek...

Erre a visszaütésre pár hét múlva már kínálkozott is a jó alkalom. Sajtójelentések hozták hírül, hogy az amerikai munkásszervezetek és negyvenkilenc- különböző amerikai demokratikus egyesület mozgalmat indított a „demokratikus magyarok világtalálkozásának megszervezésére”. Napirendje ennek a kongresszusnak három kérdést tömörítene: 1. Magyarország demokratizálása; 2. a magyar nemzeti kisebbségek és a békeszerződések; 3. a Duna-völgyi államok összeműködése és a béke. Ennek a kongresszusnak a helyét Párizsban jelölték meg, s úgy hírlett, hogy meghívtak rá romániai résztvevőket is. Nem egyszerű érdeklődőket, hanem képviselőket...

Ijedten telefonáltam Áronnak: ebből nagy baj lehet, ezzel meg lehet fojtani a mi hazai kezdeményezésünket. Azt hittem, ő többet tud a dologról, különösen a meghívott hazai képviselőtekről. De ő se tudott többet, aggodalmamat pedig osztotta. Felhatalmazott, próbáljam meg elkülöníteni a magunk ügyét úgy, hogy legyen benne aggodalmunk a mi belső ügyünkbe való külső beleszólás miatt, de mégse legyen merev visszautasítása a nyilvánvalóan jószándékú kezdeményezésnek.

A megbeszélés szerint jártam el. Ismertettem a párizsi kongresszus tervezett napirendjét, szépnek, tisztának, becsületesnek neveztem a célját. Miért aggódnunk hát mégis? Azért, mert ez a külső beleszólás ürügyet szolgáltat az itthoni demokratikus mozgalmak elfojtására. Magyarországon az „uralkodó magyar közvélemény látóköre alig terjedhet túl a Berlin–Róma tengelyen”. Tartani lehet hát attól, hogy „a párizsi világtalálkozás nem tápláló tavaszi esőt hoz a zsendülő ottani demokráciára, hanem korai őszi dért. A Márciusi Frontra, Illyés Gyuláék, Féja Gézaék szellemi mozgalmára...” És magunkat is féltjük. „A második pont tárgyalása szükségszerűen robbanthat ki olyan vitákat és megállapításokat, amelyeknek éle –

félreértések miatt s megtorlások formájában – rajtunk csattanhat.”*

Ma az az érzésem, hogy az én cikkem, illetve aggodalmam ébresztette rá a Keleti Újságot: csakugyan, jó lehetőség ez a hazai magyar demokratikus mozgalódás lejárására! Élt hát az alkalommal. Nem az én aggodalmamat helyeselte, hanem „leleplezte” a párizsi világkongresszus szervezésének olyan személyi vonatkozásait, amelyekről mi itt nemigen tudhattunk, azt a látszatot keltette, mintha az én cikkem a kongresszus hazai támogatása volna, én magam pedig részese volnék annak a „kommunista összeesküvésnek”, amelynek élén a „dicstelenül megbukott” magyarországi tanácsköztársaság emigránsai állanak. Hivatkozott a csehszlovák aktivistákról írott tavaszi cikkemre is, hogy lássa az olvasó, honnan fúj a szél, aztán útnak indította előfizetést szerző ügynökeit azzal a mesével, hogy a Brassói Lapokat és engem voltaképpen Fényes Samu irányít politikailag. (Fényes Samu azelőtt nemrégiben utáltatta végig magát Erdélyben azzal, hogy hatósági segítséggel rendeztetett magának „irodalmi matinékat” a vármegyeházák dísztermeiben, politikai hízelgést tált fel irodalom helyett, letarhálta könyveivel a felsőbb nyomásra megjelent tisztviselőket, s ha maga a prefektus is megtisztelte megjelenésével a „rendezvényt”, nyomban édesebb lett a méznél, mosolygóbb az almánál és olvadékonyabb a jégnél.)

Mi mindent tartalmazott még ez a névtelenül támadó cikk, ami alkalmas volt arra, hogy gyanússá tegyen bennünket a hivatalos magyar körök és a hatóságok előtt egyaránt? Legjobban tájékoztatja tán erről a mai olvasót, ha a válaszból (szinte-szinte a védekezéséből) közlök részleteket. Íme:

„A Keleti Újság olyan adatokat is közöl, amelyekről én nem tudtam, nem is tudhattam. Nem tudtam, hogy már meg is keresték a MADOSZ-t és a romániai kisgazdapártot, s ezek – akkor még – kitértek vagy éppen visszautasították a meghívást. Forbáth nevű kom-

* Br. L., 1937. VIII. 15.

munista vezérnek, aki az Új Előre című lapot szerkeszti, hírét sem hallottam. A Barta Lajos, Jászi Oszkár, Göndör Ferenc és Fényes Samu neveket viszont ismerem. Barta Lajossal és Jászi Oszkárral vagyok is olyan »összekötötésben«, mint amilyenben az olvasó lehet azal, akinek egy-két könyvét olvasta s arról ilyen vagy olyan véleménye van. De nem ismerek ezek közül az urak közül egyet sem, soha egyet is közülük nem láttam, soha velük semmiféle kérdésben még csak levelezésben sem voltam.”

Ennyi hát védekezés volt a válaszóban. De így fejeződött be: „Lesből és hátulról jött ez a döfés. Sajnálom, hogy nem nevezte meg magát, aki adta. Hadd látná legalább az erdélyi magyar közvélemény, hogy ki az, aki méltónak tartja önmagához és a Magyar Párt hivatalos lapjához az ilyen eszközöket.”

Másnap, a Brassói Lapok 1937. augusztus 23-i számában megjelent a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottságának jelentése az addig végzett munkáról. A jelentés tartalmazta a tervezett tárgysorozatot is, és ezekkel a sorokkal zárult:

„Nagyjából ezeket kívántuk az erdélyi magyarság tudomására hozni.

Hisszük, az ő nevében szóltunk.

Kolozsvár. 1937. augusztus 18.”

A jelentés aláírói: Tamási Áron író, Nagy István munkásíró, asztalos, Dr. Asztalos Sándor ügyvéd, Jordáky Lajos szocialista közíró, tisztviselő, Petrovay Tibor közgazdasági író, tisztviselő, Vita Sándor közíró, szövetkezeti tisztviselő.

Az aláírók többségét ismertem, egy részüket közelebbről is; az aláírt szöveg sem hozott sok újat. Annak azonban örvendiztem magamban, hogy Tamási Áron és Nagy István nevét végre egymás mellett láttam íróként szerepelni. Áron ugyanis, főként Gaál Gábor ellenállhatatlan érvelésére, elismerte Nagy Istvánt osztálya hűséges és becsületes képviselőjének, de íróművésznek sokáig nem. Igaz, ekkor már jóval a Szépírók Céh drámapályázata után voltunk. Nagy megjelentése volt ennek Tamási díjnyertes *Tündöklő Jero-*

mosa, amelyben a baloldal is bátran felismerhette az író mélységes utálatát a népámító polgári pártok ellen, de éppen ezért lett tetézett meglepetés Nagy István *Özönvíz előttjének* viharos sikere, amikor ez a polgári világ csődjére rádöbbszentő realizmusával szinte belemarkolt a hallgatóság idegeibe. Annak örvendeztem, hogy Áron tudomásul vette ezt, s éppen ennek adja jelét azzal, hogy maga mellé engedte Nagy Istvánt, nem kívánt egy-két más nevet kettőjük közé – szigetelőnek – a névsorból.

Ért azonban még más ilyen csendes öröm is ezekben a napokban. A Keleti Újság otromba támadása nyomatékossabbá tette az én aggodalmamat a párizsi világkongresszus hazai és külföldi szervezői szemében. Haragjuk a támadás ellen irányult, s nem is késnek megfelelni rá. Az itthoniak közül Jordáky Lajos kérte válaszcikke közlését, s mi örömmel adtunk helyet neki a Hozzászólás rovatban azzal a megfogalmazásában kissé korszerűtlen szerkesztőségi megjegyzéssel, hogy „a vitában támadások és vádak érték a romániai szociáldemokrata párt magyar táborát is; a lovagiasság elemi szabálya, hogy módot nyújtunk a megtámadottnak a védekezésre”. Nem hiszem, hogy csak a lovagiasságra történt hivatkozás váltotta volna ki, de Jordáky valóban ilyen volt irányomban. Azzal kezdte, hogy állásfoglalásom igen rokonszenves előtte, sőt még csatlakozott is kifejezett aggodalmaimhoz. A Keleti Újság névtelen cikkíróján azonban elverte a port. „A kérdés magva – írta – itt van: a demokrácia és a diktatúra ütközik meg a magyarok világkongresszusának kérdésében, mint annyi másban.”

Vagyis hát: a Keleti Újság a diktatúra mellé állana? Ő a maga részéről nyíltan vállalja a kongresszust! Aztán Garbai Sándor szerepét tisztázza, mivel a Keleti Újság őt is a „szervezők” közé sorolta, gúnyosan a „magyar tanácsköztársaság atyjaként” emlegetve fel. Igaz, írta, Garbai „valóban járt Erdélyben, a szociáldemokrata munkásság meghívására előadást tartott.

Azt tartott Amerikában is. De hiszen Bethlen István is tartott előadást Londonban...”*

Külföldről maga Garbai küldött nyilatkozatot. Természetesen közöltük, de ennél még gondosabban magyaráztuk meg, hogy miért adjuk le: „Cikke... mely a jogos védekezésen túl cáfolat, helyreigazítás és tájékoztatás is, nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy az erdélyi magyar olvasóközönség helyesen tájékozódjék a demokratikus magyarok párizsi világkongresszusával kapcsolatban.”

De már ebből a nyilatkozatból csupán két mondatot idézek, amelyből kiderül, hogy mennyire megszépült a vitában az én szerepem a Keleti Újság támadása következtében. „Kacsó Sándor úr cikkével – írta Garbai – nem szándéksom polémiát folytatni. A cikk előkelő tónusa, az író álláspontjának érvekkel való alátámasztása akkor is kalap-megemelésre kényszerít, ha álláspontommal szöges ellentétben van.”**

Személyileg tehát emelt homlokkal kerülhettem ki a vitából, a Vásárhelyi Találkozó ügyét azonban továbbra is féltenuünk kellett miatta. Felidézi ezt a nyugtalanságunkat most Tamási Áronnak egy levele, amelyet nyomban a fenti események után írt. Sürgeti benne a Találkozóra meghívandó brassói és csíki résztvevők végleges névsorát, de figyelmeztet, hogy csíki tudósítónk és megbízottunk, a hűséges közkatonaként szolgálatra jelentkező Ferencz Gyárfás toborzása közben „a Magyar Párt ellen mozgalmunkkal kapcsolatban ne beszéljen. Most felesleges (Udvarhelyről hozták ezt a hírt).” S erre emlékeztet az is, hogy a Találkozó előkészítő bizottságának pár hét múltán újabb közleményt kellett kiadnia, mert „a Magyar Dolgozók Szövetségének nagyváradi gyűlésén olyan beszédek hangzottak el, melyekben az előadók a Vásárhelyi Találkozó független mozgalmát egyoldalúan a MADOSZ politikai és társadalmi célkitűzéseinek megfelelően állították be, s ezen túlmenően kapcsolatba hozták a de-

* Br. L., 1937. VIII. 27.

** Br. L., 1937. IX. 2.

mokratikus magyarok Párizsban készülő világértekezletével”.*

Az előkészítő bizottság emiatt szükségesnek látta egyéni megnyilatkozásoknak nyilvánítani a nagyváradi kijelentéseket, amelyeket elítél, s újra megismétli, hogy „a Vásárhelyi Találkozó minden vonatkozásban független mozgalom, és három alapvető pontjának szigorú alkalmazása mellett a szabad és jogos kritikát minden irányban gyakorolni óhajtja”.

A „három alapvető pont” is benne volt a nyilatkozatban, amelyet aláírt az előkészítő bizottság valamennyi tagja, kivéve Jordáky Lajost, akiről megjegyzték, hogy külföldi tartózkodása miatt hiányzik a neve a többié közül.

Aron fentebb említett óvatosságra intő levele nem talált otthon. Sepsiszentgyörgyön tartózkodtam, a lap kiküldött tudósítójaként, a Magyar Párt országos kongresszusán. Nevezetesnek ígérkezett ez a nagygyűlés. A pártvezetőség két éven át lemondott róla, egyszer maga halasztotta el, másodszor egy szóval se tiltakozott, amikor a kormány betiltotta. Most hát háromévi várakozás felgyűlt szenvedélyeit volt hivatott levezetni. Ez sikerült is neki egyrészt azért, mert maga is tanácsosnak látta a legfontosabb kérdésekben elébe menni a készülő Vásárhelyi Találkozónak, másrészt a magyar munkásság is felismerte, hogy a nemzeti munkavédelmi törvényjavaslatokkal fenyegetett munkalehetőségeiért vívott harcában a kisebbségi jogok védelme az általános emberi jogokért folytatott küzdelem szerves részévé vált. Ezért alakulhatott úgy, hogy a Magyar Párt egyik ifjú „cselekvője” (mert ott is megindult az erjedés a vezetőség megifjítására), a nagyváradi Árvay Árpád ünnepélyes felhívással fordult a magyar munkássághoz: álljon fel a Magyar Párt mellé a kisebbségi védőgátra. De új hang csendült fel a „régí garnitúra” oldaláról is. A belső ellenzékiiségre korábban is hajlamos csíkszeredai Pál Gábor parlamenti képviselő még megfogalmazásával is újat, meglepőt hozott:

* Br. L., 1937. IX. 16.

– Tisztelettel kell meghajolnia a vezetőségnek – mondotta – a jóhiszemű és őszinte, a magyarság szolgálatában álló bíráló előtt. Ha lehetővé válik, hogy az eddigi társadalmi osztályok és a másképpen gondolkozó magyarok képviselői ott ülhessenek az elnöki tanácsban és az intéző bizottságban, akkor ez a jóhiszemű, becsületes és a magyarság ügyének szolgáló bíráló valóban befolyásolhatja majd a pártot, s ezzel az egész magyarság nemzeti pártjává teheti...

Ezek s az ezekhez hasonló felszólalások szabták meg az én tudósítói beszámolóim hangját, s ezek szelídítették meg az utána írott bíráló cikkeimet. Árvay Árpád felszólalásával kapcsolatban azon sajnálkoztam: kár, hogy akikhez szavait intézte, nem voltak jelen a gyűlésen. S aztán nem minden epéskedés nélkül még ezt: „Nem voltak ott – ne beszéljünk most éppen a munkásokról – például a magánalkalmazottak. Az ipari és kereskedelmi alkalmazottak. S nemigen voltak bizony ott ezekből a szakmákból még a munkaadók sem, hogy az arcukba lehetett volna vágni: meg sem igen kísérelték a harcot azért, hogy régi megbízható embereiket megtartsák, s új megbízható kisebbségeket vegyenek fel, mint ahogyan a szászok minden nyomás és fenyegetés ellenére is teszik.”*

Megértették akkor ebből az olvasók, hogy a már állástalan vagy elbocsátással fenyegetett alkalmazottak nemigen kerülhettek a nagygyűlés küldöttei közé, a munkaadók pedig maguk óvakodtak közösséget vállalni a kisebbségi párttal.

De feleltem egy következő cikkben Pál Gábornak is. Szelíden és biztatóan. Soha nem volt meg inkább annak a lehetősége, amit kíván, mint most! – írtam. – „Ha Pál komolyan megvizsgálja azt a MADOSZ-t, amelynek olyan méltóságteljesen, szépen és nagyon helyesen üzent a nagygyűlés emelvényéről...”**, akkor rá kell jönnie, hogy az sem akar mást...

* *Akik hiányoztak.* Br. L., 1937. IX. 9.

** *A másképpen gondolkozó magyarok.* Br. L., 1937. IX. 12.

Ebből meg szinte kiáltva szólott a kérdés az akkori olvasók fülébe: miért utasította hát vissza a pártvezetőség a MADOSZ együttműködési javaslatát?

És levonható volt belőle a következtetés is: mégis csak szükség van arra a Vásárhelyi Találkozóra!

Ezek a cikkek megjelentek, mire Áron levele megérkezett. Úgy éreztem, nem kerültem szembe az ő elgondolásával, inkább bizonyára még jobban is alkalmazkodtam hozzá, mint remélhette. Fő gondom most már az volt, hogy a Találkozóra nekem kiosztott feladatnak becsülettel megfeleljek. Egy hétig inkább csak megjelentem a szerkesztőségben, otthon dolgoztam inkább azon az előadáson, amelyet a Találkozón kellett tartanom, s amelynek ez a nehézkes címe volt, hogy a pontosság követelményének feleljen meg inkább, mint a jóhangzásnak: *Az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének útja és feltételei.*

Áron szeptember 20-ra kérte a szöveget, hogy mint a Találkozó elnöke előre elolvashassa. Hamarabb elkészültem: 24-i keltezéssel már a válaszát is kézhez kaptam, ezekkel a bevezető sorokkal: „Sándorkám, megkaptam előadásod szövegét, figyelmesen elolvastam. Boldogan látom: ezt is nagyon komolyan vette. Előadásod bátor és határozott. Tekintve, hogy kérted is hozzászólásomat, a következőkben teszem meg...”

Aztán négy pontba tömörítve figyelmeztetett, óvott, tanácsolt, kért, s nem is csak apróságokat. Mégis örömmel engedtem minden kívánságának... A Találkozón aztán kiderült, hogy még több engedékenységre, óvatosságra, szelídségre kellett volna intenie. Egy napra igen kellemetlen helyzetbe hoztam előadásommal éppen azt a baloldalt, amelynek segíteni szerettem volna...

De hát úgy megteltem a magam igazával, hogy a másokéra talán nem is maradt volna bennem hely...

Adós maradnék az olvasónak, ha elhallgatnám, hogy a Találkozó nevezetes októberi napjai előtt még otthon is jártam, Miházán, a szülőfalumban, ahova egy évvel korábban menekülni akartam monseigneur Zombory hosszú kezei elől? Az olvasó biztosan nem kér-

né számon. Én azonban adósnak érezném magam – önmagamnak. Érzéseket vittem én onnan magammal a Találkozóra s nem is jelentékteleneket.

Vásárhelyről ugrottam ki, éppen csak egy napra. Vásárhelyre meg azért mentem, hogy megnézzem: biztosítva van-e az Úri Kaszinó nagyterme a gyűlés számára? Lesz-e zöld posztóval leterített nagy asztala az elnökségnek s néhány apróbb helyiség kisebb asztalokkal a bizottsági tanácskozások lebonyolítására? S végül, de nem utolsósorban, mennyi lesz hozzávetőlegesen a vendéglátó ház, amelyben vetett ágy, esetleg terített asztal is várja a meghívottakat, mert pénz fölött az előkészítő bizottság nem rendelkezett, úti-költségét és ellátását mindenkinek magának kellett fizetnie. Az Úri Kaszinó felől Fekete Andor ügyvéd és Molter Károly nyugtatott meg, az elszállásolás és ellátás dolgában Nánási János ügyvéd és Pálffy Antal tanár biztosított, hogy aránylag kevesen szorulnak majd szállodára és vendéglői kosztra.

Hirtelenében ennyi ki is elégített. Sietnem kellett, mert hetivásárra érkezett mikházival akadtam össze a piacon, aki leejtette egy kicsit a hangját, amikor a találkozás öröme után elkomolyodva mondta:

– Biza az édesapja fekvő beteg szegény. Ágyban van, már két hete...

A kicsi vonat lassan ment, s azon én külön nem siethettem, hiába toporogtam benne. Siettem hát az állomásról hazafelé.

Vizes volt az ingem, mire a kapun befordultam.

Apám a kicsiházban feküdt, amelyet irodának épített volt körjegyző korában. Anyám volt mellette csak, Ágnes húgom és Imre sógor még nem jöttek haza a mezőről.

S volt persze gyerek is ott, kettő is már, mert a húgomék inkább ebben gyarapodtak, mint anyagiakban; pedig egy időben még a „bótossággal” is megpróbálkoztak, hogy pénzre tegyenek szert, mert abból aztán falun most még kevesebb volt, mint régebben.

Anyám „édes fiammal” fogadott, apám szinte ridegen, tán azért, hogy elejét vegye minden megillető-

désnek, amire meglátta bennem a hajlamosságot. Leginkább amikor a hogyléte iránt érdeklődtem.

– A vénség, mi bajom lenne egyéb...

De anyám, miközben zsörtölődve intette csendre a gyerekeket, közbeszólt:

– Elrontotta a gyomrát... Már két hete semmi sem áll meg benne. S úgy legyengült, hogy tántorog, amikor kimegy. S hányszor kell neki naponta kimenni, mert idebent, azt aztán nem! Most aztán már nem is igen mer enni...

– Orvos volt? – kérdeztem.

Anyám hallgatott, apám hangjában rejtett ingerültség vibrált.

– Az öregségnek úgymint halál a vége...

Úgy kellett szólnom, hogy lehetőleg ne váltsak ki belőle ellenkezést.

– Az igaz! A halált el nem kerülhetjük. De amíg élünk, addig legalább ne szenvedjünk többet a kelle-ténél. Ebben segíthet az orvos...

– Inkább a gyermekekre legyen gondotok. Azokban van a jövő – felelt, de már enyhültebb hangon, amely-ből én beleegyezést éreztem ki.

Este hagytuk pihenni, engem a nagyházban tájékoz-tatott a családi körülményekről Imre sógor és Ágnes húgom. Hiszen tudtam én mindenről, mégis jólesett el-beszélgetni András sógorról, aki Vármezőben a vásár-helyi Izsák Elemér hangszerfa-kitermelő vállalatánál vállalt bérszámfejtő tisztviselői állást, csak vasárna-ponként van otthon, Erzsébet néni egyedül kínlódik a gazdasággal. Igen – gondoltam –, András fizetését akar mindenáron, hogy törleszteni tudja a Laci bátyám-tól kapott kölcsönt. Tudja, hogy már nem is Lacinak, hanem a testvéreknek tartozik. A hétszázharmincnyolc dolláros kölcsönből ugyanis családi alapítvány lett: se-gélyalap nagy szükség esetére, és iskoláztatási segély, ha megnőnek a gyerekek. Persze ennyi még csak ép-pen a magja lehet annak a soknak, amennyire a Laci-tól javasolt családi szerződés szerint a kölcsönök ka-mataival, az évi kötelező hozzájárulásokkal és az ese-tenkénti adományokkal gyarapodhatnak. Laci küldött is még egy negyvedolláros adományt, de itthon nemhogy

adományokat, de még a kamatokat s az évi hozzájárulásokat (tagsági díjakat) sem merem szorgalmazni. Magam sem gyarapítottam az alapot, titkos elképzelésem az volt, hogy majd a családi örökségből rám eső részt ajánlom fel, ha sor kerül rá. Így aztán a családi szerződés létre sem jött, az alap pedig nem nőtt, inkább csorbult az újabb segélyek, kölcsönök következtében. A gyerekek pedig gyűltek a családban a családi szerződés biztosítéka nélkül is. Róza húgomnál Székelykálban kettő volt, Mikházán Ágnes és Anna húgomnál is kettő-kettő, de itt mindkettőnél újabakra is számítani lehetett, hiába fogadkoztak, hogy „de most már elég!”

Gyerekek, akiket apám – maga helyett – a gondjainkba ajánl!

Gyerekek, akiknek talpuk alá selymesedik a szülőföld rétje, megalázkodik majd lépteik alatt az út röge, s karjuk feszülése után alakul majd a barázda...

– Imre – szoltam –, nem kellene holnap szekeret küldeni Szeredába a doktorért?

– Szóltunk már apámnak, de káromkodott, hogy kikergeti, ha a nyakára hozzuk...

– Mégis, fogadj szekeret. Az én költségemre...

A doktor csak délután jöhetett, délelőtt elfoglalták az ottani betegek. De mi azért egész délelőtt vártuk. Apám is. Csendesen beszélgettünk, de láttam, hogy figyelme az úton van, a szekérszöregéseken.

– Jönnék! – véltem néhányszor én.

– Nem ők – válaszolt. – Trappban hajt a kocsis, ha doktort hoz. S éppen a falu között!

Aztán egyszer úgy robogott egy szekér, ahogyan ő várta.

– Ezek ők lesznek – igazította meg magán a takarót. Nem tévedett.

A doktor annyit kérdezősködött, hogy ahhoz mérten a kopogtatása, tapogatása alig tartott egy-két percig. Anyám és én félrefordultunk, mert éreztük, nem szereti apám, ha látjuk soványságát. Anyám törölgetni kezdte a szemét, de hamar abbahagyta, mert a doktor rászólt, hogy a gyógyulás most már rajta múlik:

– Főzzön rizsnyákot – mondotta. – Tudja, mi az? Nem? Hát elmagyarázom, figyeljen jól.

Elmondta aztán, hogy mennyi vízben mennyi rizset mennyi ideig főzzön, amíg már alig ismerhetők fel a rizsszemek, inkább kocsonyás pép lesz az egészből. Ezt adagolja három napig.

– Jaj, istenem, hiszen megcsömörlik tőle, milyen utálatos lehet az...

– Hát férfiembernek nem gusztusos. De orvosság. Rendbe teszi az emésztést, ha utána óvatosan tér át a rendes kosztra. De könnyűre ám, nem kolbászra, oldalásra, káposztacikára...

Tréfált az orvos, tudta ő jól, hogy olyasmi csak karácsony táján található falusi háznál. Hanem tejfélések inkább akadnak. És puliszka is. Ezekről beszélt hát, hogy mennyit és hogyan a harmadik nap után.

– Garantálom, hogy rendbe jön tőle! – fogadkozott, s komázva fogott kezét búcsúzáskor, hogy mosolyt csaljon a beteg ajkára.

De nekem sem mondott mást kint az udvaron, amikor újra szekérre ült.

Két óra múlva búcsúztam én is. Reám nem mosolygott apám a kézfogáskor, mint a doktorra, de a szemében nedvesen csillant meg az ablakból behulló világosság, amikor félkönyökre támaszkodva felemelkedett egy kicsit. Azt sugallta ez a nedves tekintet, hogy jó fiának tart, és úgy eláradt bennem ez az érzés, mint ha már nem is csak az ő szeme nézett volna rám azzal a párás tekintettel, hanem az én egész szülőföldem. És az a nép, amelytől létezem kaptam.

Persze, szürkült ez a szép piros érzés, amíg még hazavittem Brassóig.

De azért így is maradt annyi ereje, hogy jusson belőle a Vásárhelyi Találkozóra, amelyre indulnom is kellett, mihelyt – az Erdélyi Fiatalok kívánsága szerint – a jellege tisztázására szánt s már említett cikket leadtam.

*

*

Elkészülte után még egyszer végigyalogoltam e kötet tizenegy füzetnyi és sokat javított kéziratán. Fárasztó gyaloglás volt. El is kedvetlenített. Nemcsak fárasztó volta miatt, hanem mert rájöttem: nem talál már erre a másodikra az első kötet metaforás címe. Hol van már ebből gyermekkorom fürge patakja, amelynek szaladó habjai megtáncoltatták hátukon a partok fáiról lehulló virágszirmokat! S hol van ifjúságom folyócskája, amely ha rakott is itt-ott iszapot maga alá, de aztán eliramlott fölötte könnyedén a kívánatos messzeségek felé! De képzavarossá is vált a metafora, hiszen megereztett kantárszárat, majd meg gyalogszert emlegetek ebben a könyvben. Ez száguldó lovat, göröngyös utat idézhet az olvasó képzeletébe, de patakot-folyót nemigen.

S mégis...

Mégis bizakodom: van tán az első kötetnek annyi varázsa, hogy átsugárzik belőle valamennyi erre a másodikra is. Olyan értelemben, hogy nagy folyó részecskéje lett a fürge kis patak, el is vész egyéni iramlása a nagy hömpölygésben (amelyet akár Történelemnek is nevezhetünk), s ott bukdácsol az iszapot gyűjtő szennyes áradás közepén valahol, távol a virágos partoktól.

Legyen hát ennek a kötetnek a címe – ilyen értelemben – Fogy a virág, gyűl az iszap.

Metaforának talán kevésbé felel meg így; az igazságnak annál inkább.

Kolozsvár, 1973. febr. 2.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

TARTALOM

Első könyv

MEGERESZTETT KANTÁRSZÁRRAL

A Cenk alatt	11
Hűség és – illeszkedés	59
Furcsa Advent Gyergyóban	86
Fészekrakás – gerle módra	113
Politikai közjáték – líra nélkül	129
Első nagy csatám	145
Irodalmi közjáték – sok lírával	177
Újra politika – sok vergődéssel	209
Toborzás – frontáttörésre	229
Fagyos tél – befagyott közélet	245
Még egy csata – önmagammal	289

Második könyv

GYALOGSZERREL

Magvak a rög alatt	327
Az „aprómunka” varázsa	350
A bozótokon át	376
Szelet vetünk	410
Irodalmi intermezzo – Ábellel és Magdóval	445
Nem Agisz, a királyfi – hanem ÁGISZ, a szövetkezet	458
Vihart aratunk	478
Kartársak, bajtársak, tervek, kudarcok	514
Válaszútnál – tétovázva	534
Hátrálás nincs!	565
Vásárhely felé – akadályokon át	601

A könyv szerkesztője: Dávid Gyula
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1974. Alak: 54x84/16
Példányszám: 4300+60 fűzve, 2000+80+300 + 40 kötve
Papír: 63 g-os famentes és félfamentes
Kiadói ívek száma: 36,25
Nyomdai ívek száma: 40
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894 511-3, kis könyvtárak számára: 894 511
Tiparul executat sub comanda nr. 32/1974
la Întreprinderea Poligrafică Cluj
str. Brassai nr. 5-7, Cluj
Republica Socialistă România

